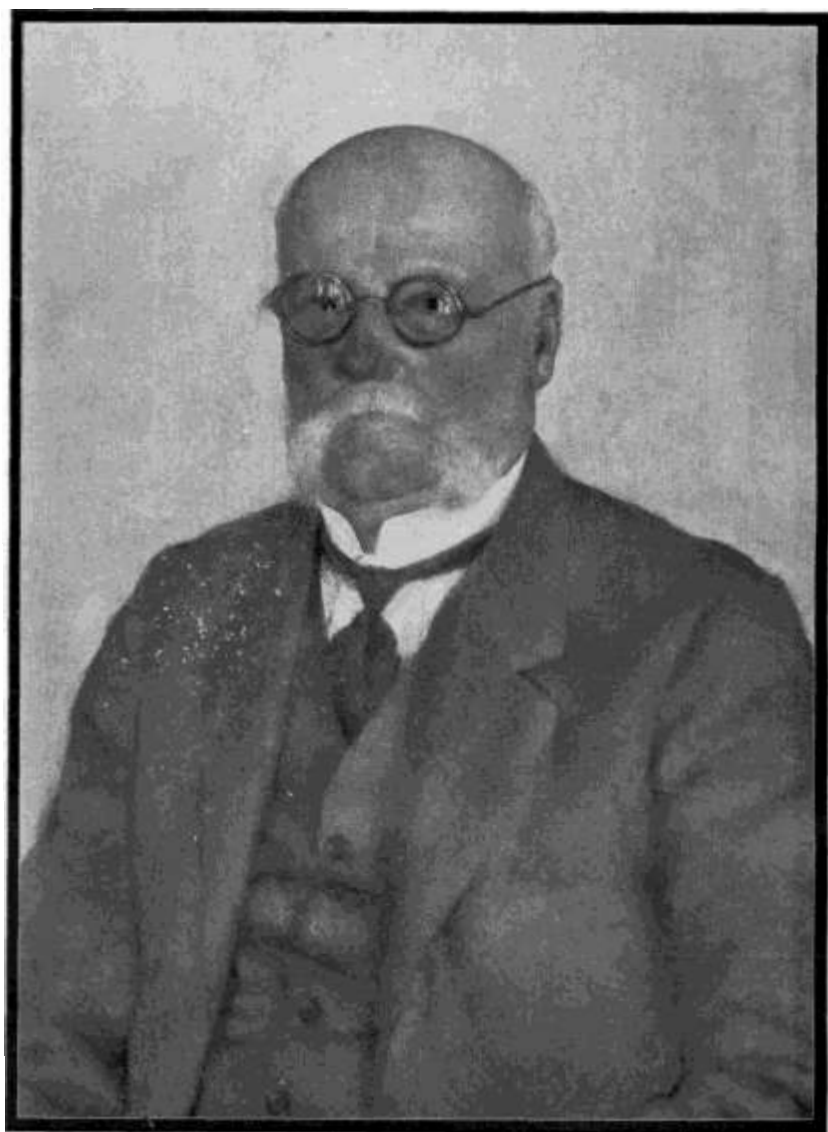

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda 1931. Budapest VIII, Múzeum-körút 6.
(R: Czakó Elemér dr.)

Jancsó Benedek Emlékkönyv

**az EFE „Jancsó
Benedek Társa-
sága” megbízásá-
ból szerkesztette
Asztalos Miklós**

Az emlékkönyv munkatársai:

Kolosváry Bálint dr. egyetemi ny. r. tanár
Gagyi Jenő min. oszt. tanácsos
Szálai Béla dr. a budapesti Egyetemi Könyvtár gyakornoka
Kozocsa Sándor dr. II. o. s. tiszt a Magyar Nemzeti Múzeumban
ifj. Könyves Tóth Kálmán a Székesfővárosi Nyilvános Könyvtár I. o. tisztje
Tremel Lajos dr. I. o. s. tiszt a Magyar Nemzeti Múzeumban
Deér József dr. a Magyar Nemzeti Múzeum gyakornoka
Asztalos Miklós dr. I. o. s. tiszt a Magyar Nemzeti Múzeumban
Albrecht Ferenc dr. ügyvéd
Szabó Pál Zoltán dr. tanársegéd a pécsi egyetemi Földrajzi Intézetében
Teleki Pál gr. dr. v. m. kir. miniszterelnök, egyetemi ny. r. tanár
Bzsa László dr. egyetemi ny. r. tanár
Ajtay Gábor dr. m. kir. pénzügyi fogalmazó
Szász Zsombor dr. v. országgyűlési képviselő
Szász Béla dr. író
Buday Árpád dr. egyetemi ny. r. tanár
Barabás Endre tanítóképző-intézet kir. főigazgató
Móricz Miklós dr. a Budapesti Hírlap belső munkatársa
vitéz Nagy Iván dr. kir. s. tanfelügyelő
Kniezsa István dr. a Magyar Nemzeti Múzeum gyakornoka
Pongrácz Kálmán dr. hírlapíró
Moravék Endre dr. a budapesti Egyetemi Könyvtár tisztje
Jancsó Benedek arcképét festette *Miklós József* festőművész.
A Társaság jelvényét rajzolta *Kakay-Szabó György* festőművész.

ELŐSZÓ

Az Erdélyi Férfiak Egyesülete 1930 október 6-án kegyeletes ünnepélyen áldozott feledhetetlen emlékü halottja, néhai Jancsó Benedek emlékének. Ez alkalomkor elhatározta az Egyesület, hogy kulturális szakosztályát nemzetiségi és kisebbségtudományi társulattá alakítja át s azt „Jancsó Benedek-Társaság”-nak nevezi eL Egy teljességre törekvő nemzetiségi, illetve kisebbségi könyvtárat állít fel, amelyet Jancsó Benedek-Könyvtár név alatt fog átadni a tudományos kutatók nyilvánosságának. Végül megbízta e sorok íróját, szerkesszen egy Jancsó Benedek Emlékkönyvet s azt, mint az új tudományos társaság első kiadványát, rendezze sajtó alá.

Őszinte örömmel tettem eleget a kitüntető megbízásnak. Egyrészt alkalmat nyertem ezáltal arra, hogy kegyeletemet a néhai tudós iránt, akinek atyaságos jóindulatát szakirodalmi munkálkodásom kezdő lépésénél oly sokszor tapasztaltam, nem mulandó formában leróhassam, másrészt módom nyílt arra, hogy a nemzetiségi és kisebbségi kérdéssel szakszerűen foglalkozó tanulmányok olyan terjedelmű gyűjteményét adhassam közre, amilyen eddig — propagatív célzat nélkül — nálunk nem látott napvilágot.

Jancsó Benedek tiszteletbeli egyetemi tanár volt s így nem igen volt alkalma arra, hogy az előszó

közvetlen erejével hódítson magának tanítványokat. Munkássága azonban — amely élete legnagyobb részében a pusztába kiáltó szó volt — egész sereg szakképzett embert nyert meg arra, hogy egyéni munkásságát az ő munkásságához kapcsolja s így átvegye a tanítvány szerepét, amely szerep, ha méltó akar lenni a mesteréhez, épp oly nehéz és nem egyszer háládatlan is, mint amennyire szükséges annak betöltése. Az Emlékkönyv tehát az örökségül maradt munka vállalóinak, a szellemi Jancsó-tanítványoknak bizonyosságtevése, hogy hajlandók továbbvinni a munkát kötelességük súlyos voltának teljes tudatában.

A Jancsó Benedek-Társaság méltó kíván lenni névadója szelleméhez. Amint Jancsó az 1890-es években egyedül vállalta a fel nem ismert, sőt félreismert nemzetiségi kérdés genezisének felkutatását, úgy vállalta most a Jancsó Benedek-Társaság a sokat emlegetett, de soha fel nem állított Magyar Kisebbség Kutató Intézet feladatkörének ellátását, így elsősorban arra törekszik, hogy összefogja közös munkaterv megvalósítására a magyar nemzetiség- és kisebbségkutatókat, másodsorban pedig, hogy ily szakképzettségű, munkakész ifjú generációkat neveljen kiadványai és rendszeres szemináriumi előadásai útján.

Már az *E m l é k k ö n y v* szerkesztésénél arra törekedtem, hogy a néhai tudós legközelebbi munkatársai mellett elsősorban annak a fiatal tudományos és publicista generációnak adjak megnyilatkozási lehetőséget, amely a most múlt évtizedben, mintegy a kérdéssel együtt forrva ki, lépett a magyar tudományos és irodalmi élet porondjára. *E m l é k k ö n y v ü n k* tehát bizonyos tekintetben a fiatal magyarság szellemi seregszemléje is.

Amint Jancsó egész munkássága a tudományos munka és a magasabbrendű publicisztika ideális összetevésének eredménye volt, úgy törekszik az ő szellemének örökségét vállaló Jancsó Benedek-Társaság arra, hogy munkássága egyaránt kiterjedjen a kérdéseknek úgy történeti, illetve elméleti kutatására, mint annak gyakorlati, időszerű vonatkozásban való vizsgálatára is. Amikor tehát *Emlékkönyvünk* kegyeletesen emlékező része után a közreadott anyagot két részre: történeti és időszerű részre osztottam, külső formában is bizonyosságát akartam adni annak, hogy sorainkban egyaránt helyet foglalnak a kérdésnek elméleti, gyakorlati, történeti kutatói és publicistái is s így *J a n c s ó B e n e d e k* munkájának egy vonatkozása sem marad árván.

Amikor az *E m l é k k ö n y v e t* a nagy nyilvánosságának átadom, hálás köszönetet kell mondanom az

Erdélyi Férfiak Egyesülete elnökségének, akik lehetővé tették, hogy a fiatal Társaság első sajtó-megjelenése ebben a díszes formában történhetett meg, nemkülönben dr. Z a k a r i á s G. Sándornak, az egyesület főtitkárának, aki nemcsak első felvetője volt az Emlékkönyv gondolatának, hanem a szerkesztés és kiadás technikai munkálataiban is mindvégig készséggel támogatót.

Hogy ez a könyv a Társaságnak valóban csak a sorban legelső kiadványa legyen s azt követhesse a vállalt tudományos és publicisztikai munka eredményeinek rendszeres közreadása, szükségünk van a magyar társadalom támogató érdeklődésére, ami egyben a legszebb megbecsülése is lenne az életben oly gyakran egymagára maradt J a n c s ó B e n e d e k emlékének. Ezt kérve adom át a könyvet a nyilvánosságnak.

Budapest, 1931 január.

ASZTALOS MIKLÓS

az Emlékkönyv

szerkesztője.

Emlékezések.

Emlékezés Jancsó Benedekre.

írta: *Kolosváry Bálint.*

Ennek a könyvnek célja az, hogy egyrészt örök igazságok mellett tegyen bizonyosságot, másrészt folytassa a tanítványok buzgó-ságával azt a munkát, melynek útjait és irányait Jancsó Benedek élete és szimbólummá nemesedett neve jelölte ki.

Örök igazság, hogy az igazi próféták elhivatottsága a magvetés; maga a magvető a termésnek, az eredményeknek learatását sohasem szokta megérni. Jancsó Benedektől nem vonta meg ugyan a Gondviselés, hogy eszméinek legalább csirábaszökkenését meg ne láthassa annak az új nemzedéknek körülötte való felsarjadásában, mely nemzedék törekvéseinek céljait ő tőle vette át s ideáljait, munkaenergiáját rajongó szeretettel és ragaszkodással tette a magáévá.

Így telt be Rajta a kiválasztott embersorsoknak az a magasztos rendeltetése, hogy halála nem az elmúlásnak vált jelzőkövévé, hanem az életnek megújódását, szellemi és lelki értékeinek fennmaradását jelentette.

Jancsó Benedek különben is mindig a jövő számára dolgozott. Majd két emberöltőn keresztül ostromolta, ébresztette a magyar közönyt, hogy a nagyhatalmi állás délibábos dicsősége mögött lássa és értse meg az alattomosan felvonuló veszedelmeket. Lássa és értse meg, hogy az ezeréves ország alatt inog a föld s mélyében titkos erők készítik elő az alkalomra váró rombolásnak munkáját; ássák a sírgödört, melybe halottként a magyar Erdélyt akarják örökre eltemetni.

Valódi vátesze volt a tragikus sorsnak, mely ölbetett kezekkel érte utói nemzetünket; lassan közeledett felénk, bátortalan, óvatos lépteivel; jött az ellenség, minden percben készen arra, hogy riadva bújjék vissza sötét barlangjaiba s ámulva azon, hogy rettegve megtett útján a képzelt akadályok kártyavárként omlottak előtte össze.

Ma az, amiért Jancsó Benedek egy hosszú életen keresztül harcolt — elveszett. S akik az Ő nemes alakjának felidézett árnya

körül összesereglettünk, az elárvult és elárult hazának számkivetett fiai vagyunk. De egyúttal égőhitű, küzdelemre elszánt prozelitái is azoknak az eszményeknek, melyeknek fáradhatatlan, bár meg nem hallgatott hirdetője volt Ő, s híven az Ő nagy lelkéhez, nem vesztegeinket siratjuk, hanem a jövőért való munkát, a jövőbe vetett hitet és reménységet szolgáljuk és a jövő bizonyos győzelmét akarjuk az Ő példája és az Ő munkája nyomán előkészíteni.

Jancsó Benedek példája és munkássága az, amit, mint tanítványainak egyre gyarapodó tábora, új küzdelmeknek új fegyvereiként, új alkotásoknak alapvetéseként és új törekvések lelkeként hozunk és viszünk magunkkal az Ő félévszázadot meghaladott közéleti tevékenységéből a ránk következő jövőbe át. Hadd legyen az ő életét teljesen betöltő munkájának érdemi elismerése az, hogy tudása gazdag gyümölcseit, lelkesedésének soha ki nem alvó tüzét, törekvései kudarcokat nem ismerő, soha nem csüggedő energiáját, egyszerűségének lángoló hevét és lelkének törhetetlen hitét — mint drága és szent kincset akarjuk a magunk lelkivilágának alkatrészeivé, éltartalmává átazonosítani, hogy az a nemzedék, melynek vállára sok évszázad együttes terhénél súlyosabb feladatokat hárított rá a Gondviselés: erős lehessen, mint Ő volt, meggondolt, céltudatos és fáradhatatlan, mint ahogyan azt az ő élete minden perce, minden áldozatos munkája tanúsítja és tehesse magáévá az ő bízó, az O nyugalmat nem ismerő harcos lelkét.

Élete minden munkájából refrainszerűleg szól hozzánk egy nagy gondolat. Ugyanaz, melyre Túrán legnagyobb bölcse, Kongfu-cse tanította az ő azóta sok ezredévet átélt nagy nemzetét.

„A fegyvereitől megfosztott nemzet nem vész el; a kenyérétől megfosztott nemzet nem vész el — hanem pusztá kezekkel, éhségtől gyötörve is kiállja a legegyenlőtlenebb harcot. De elpusztul és elvész az a nemzet, melynek fiaiból kiveszett a bizalom/4

Ez az erőt, akarni és tennitudást, ez a reményt és hitet jelentő; ez a minden kishitúséget és kétségbeesést legyőző és embertársainkba, nemzetünkbe vetett bizalom, mely millió és millió lelket forraszthat össze egyetlen egységes nagy lélekké: ez adja meg Jancsó Benedek egyéniségének és félévszázados munkásságának azt a nemes és felbecsülhetetlen lényegét, melyet hálás szeretettel fogadunk Tőle mi, az ő követői és tanítványai, mikor mindazt, ami az Ő elméjének és kezének munkája, alkotása: a jelen értékeként akarjuk jövő boldogulásunk hasznára és biztosítására fordítani.

Dr. Jancsó Benedek életpályája a professzori hivatás keretei között indult meg és a megszakításoktól eltekintve, ezeken a kerekteken belül a pancsovai főreáliskola tanszékétől kezdve a kolozsvár—szegedi egyetem katedrájáig voltaképp mindvégig meg is maradt. Külső fény, megkülönböztető kitüntetések ezt az életpályát nyomon nem kísérték. A professzori palást egyetlen dísze azonban a lelkiismeretes kötelességgel végzett munka öntudata és a derék emberek, a hálás tanítványok elismerése és szeretete annál bővebben osztályrészül jutott. A tanítás és oktatás nemes hivatása Jancsó Benedeknél mihamar a kultúrpolitika problémáinak tanulmányozása felé mélyült el. Az a belső erő, mely szinte ösztönszerűleg hajtotta és terelte egy meghatározott, szorosan körülírt cél irányában: kettős volt. Egy csodálatosan kifejtett történelmi intuíció, mely a részletek legkisebb részleteibe beható tárgyi tudással, a társadalmi élet legrejtettebb megnyilvánulásainak éles megfigyelésével kapcsolatban, mint a szeizmográf megérzi a távoli földrengések elvesző hullámait: úgy látta, úgy érezte előre a nemzetiségi törekvések súlyos alakulását s azokat a következményeket, melyek az ezeréves magyar állam egységét a lelki szakadozottságon kívül politikai és nemzetközi vonatkozásokban is megdönthetik. A másik erő, mely a soha nem fáradó munkára, a csüggedni nem tudó folytonos küzdelemre, a szóban és írásban való szakadatlan agitációra képessé tette: az az izzó, az a mélységes fajszeretet, mely a maga mindentátfogó egyetemes jellegével, partiálisan kialakult érdekektől és helyi viszonylatoktól függetlenül, a legtisztább és legnemesebb értelemben vett puritán önzetlenséggel az ő hamisítatlan erdélyi lelkéből sugárzott elő.

E két determináns tényezőnek hatása alatt Jancsó Benedek három egymással kongruens tevékenységi körben szerzett magának hervadhatatlan érdemeket és tett nemzetének, hazájának megbecsülhetetlen szolgálatokat. Úgy is, mint pedagógus, úgy is, mint kultúrpolitikus és főleg úgy, mint a román nemzetiségi kérdés tudományos irodalmi művelője s politikai és közigazgatási vonatkozásainak legkiválóbb, legalaposabb ismerője.

Mint pedagógus, négy évre terjedő miniszterelnökségi beosztásától eltekintve, 1907 augusztus haváig a katedrán működött. Előbb, mint a pancsovai m. kir. főreáliskola, majd a budapesti II. ker. kir. kath. főgimnázium, utóbb a budapesti VI. ker. állami főgimnázium rendes professzora. Az ifjú nemzedék közvetlen oktatásától és nevelésétől való megválása 1907-ben egy méreteiben

nagyobb és országos jelentőségű feladat betöltését hárította rá, mikor is a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba „központi felügyelő”-ként berendeltetvén, gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi minisztertől egyúttal az iskolán kívüli szabadoktatás országos megszervezésére nyert megbízatást. Központi felügyelői minőségében és mint az Orsz. Közoktatásügyi Tanács előadója, ismételten meglátogatta és ellenőrizte az erdélyi szász és román iskolákat, megalkotta a nemzetiségi népiskolák számára a magyar nyelvtanítás tantervét s az ő javaslatai, előmunkálatai alapján épült fel a szabadoktatás országos szervezete.

Még fokozottabbá és intenzívebbé vált hatásköre ebben a vonatkozásban akkor, midőn 1912-ben az Orsz. Szabadoktatási Tanács ügyvezető alelnöki állását töltötte be s egyre jobban gyümölcsöző s a gyakorlati életben mintaszerűen érvényesített munkásságának hovatovább gazdagodó eredményei elé csak a világháború kitérőse állított mindinkább lebíthatatlanabbakká váló akadályokat.

Rövid pár hónapra még, közvetlenül a gyászos emlékü októberi forradalom kitérőse előtt, 1919 január utolsó napjaiig vezette elnöki minőségben az Orsz. Szabadoktatási Tanács ügyeit, anélkül természetesen, hogy a háború alatti stagnáció mulasztásait pótolhatta volna. Az a fordulat azután, mely az úgynevezett „magyar népköztársaság” és annak szellemi és lelki szülőtte, a bolsevista állami berendezkedéssel hazánk történelmébe a legszegényletesebb lapot írta be, Jancsó Benedeket is félreállította s szorosan vett aktív pedagógiai munkásságára rátette a zárókövet. Egyetemi professzúrája ugyanis, melyet hálás egyeteme az arany doktori diplomával is felékesített, inkább azt a közéleti férfiút állítja már elének, ki a magasvonalú és egyetemes jellegű kultúrpolitikának volt hosszú évtizedeken keresztül egyik legnagyobb érdemű munkása és előmozdítója.

Ezen a téren nem volt egyetlen tudományos, irodalmi vagy társadalmi alakulás és megmozdulás, mely a magyar nemzeti érdekek védelmét tűzte ki célul maga elé s melyből Jancsó Benedek a maga derekas részét, mint elsősorban álló munkás, Istentől kapott tehetségéhez képest ki ne vette volna. Minket, erdélyieket, itt is elsősorban az ő tevékenységének erdélyi vonatkozásai érdekelnek. Ő szerkesztette a néhai boldogemlékezettű Rudolf trónörökös védnöksége alatt álló nagy vállalatnak, az „Osztrák-magyar Monarchia írásban és képben” Erdéllyel foglalkozó VII. kötetét; az ő társelnöksége alatt alakult meg és működött a „Magyar. Társadalom-

tudományi Egyesület”, amely a magyar gondolat szinte már-már elkésett harcát és ösztönös védekezését jelképezte azzal a „Társadalomtudományi Társasággal” szemben, mely az internacionalizmus és a magyar nép szellemétől oly idegen racionalizmus tanait a tudományosság leple alatt belevitte a közélet és a társadalom minden vonatkozásába s televény talajt készített elő oly csirák számára, melyeknek buja kelevényei a bukás örvényébe sodorták le. Jancsó Benedek kezdeményezte még a század elején a tusnádi székely kongresszussal azt a mozgalmat, mely a székelység gazdasági és *kulturális felkarolására* irányuló kormányakciót eredményezte; *ott* működött éveken át, mint főtitkár az Orsz. Magyar Szövetségben, mindig és mindenütt a magyar, főleg az erdélyi magyar ügyek hűséges szolgálatában.

De sem pedagógiai, sem általános kultúrpolitikai tevékenysége nem olyan becses és nem olyan maradandó — a mi egészen külön erdélyi szívünk és lelkünk szerint —, mint az a munkásság, melyet a román nemzetiségi törekvések tudományos kutatása, leleplezése és az ezzel kapcsolatos nemzetiségi politika terrénumán Jancsó Benedek kifejtett és ahol leginkább igazolta azt, hogy a messze jövő számára dolgozott és termelt oly értékeket, melyeket a mai és formailag véve visszaemlékezés jellegével bíró alkalommal, jövőnk megalapozásához és biztosításához alkalmas eredményekként kívánunk és akarunk felhasználni.

Gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter már 1892-ben Bukarestbe küldte ki Jancsó Benedeket, hogy a romániai iskolai és közművelődési intézményeket tanulmányozás tárgyává tegye. Ennek a tanulmányútnak eredménye — mely őt a román kérdés első szakértőjévé avatta — az a könyv, mely 1893-ban „*A dákoromanizmus és a magyar kultúrpolitika*” címen két füzetben látott napvilágot. Egymást követték *ezután* cikkei — hosszú sorozatban —, melyek a replika pör, a memorandumpör s a román kultúrliga megalakulása alkalmával, mindannyi vésztjósló mementó, próbálták a magyar közvéleményt és az irányadó körök figyelmét felhívni arra a veszedelemre, mely a magyar Erdély talaját és a magyarság évezredes hegemoniáját alapjaiban támadta meg és Cassandra igéivel hirdették, hogy ezekben a közönségesen jelentékteleneknek tartott mozgalmakban hihetetlen feszítőerő rejlik, melynek okos és mérsékelt belpolitikával való levezetésre van szüksége, ellenesetben robbanáshoz és nemzeti katasztrófához visz.

összes kormányaink közül egyetlen egy akadt csupán, melyet a hatvanas évek túlliberális nemzetiségi ideológiája nem vakított el s amely Bánffy Dezső. miniszterelnöksége alatt szükségesnek látta a cselekvés mezejére lépni, Bánffy kormánya részben azzal, hogy módot teremtett Jancsó Benedek nagy közönséget tájékoztató s a magyar társadalom közönyét felrázni hivatott munkái megjelentetésére; részben pedig azzal, hogy a miniszterelnökségen a nemzetiségi ügyosztályt megszervezte s abba szakelőadóul Jancsó Benedeket rendelte be: megkezdte a magyar államiság intézményes védekezését a külföldről bőségesen táplált és a belföldön titkos gyökérszálakon messze és mélyre lenyúló államellenes propagandával szemben. Hogy ez a munka nem volt hiábavaló, hogy az „erős kéz” politikája alkalmazásának a talaj egészen megfelelt: ezt mindazok, akik az 1895—1899 közötti időszakot átérték: jól ismerik. Fájdalom, hogy az 1899. évi kormányválság, mellyel a magyar állami és társadalmi élet, valamint a magyar parlamentarizmus dekadenciája is gördülőbe jutott: az ország távoli, keleti részének, a magyar Erdélynek sorsdöntő óráit nem ismerte fel s a nemzetiségi ügyosztály felosztatásával a román nemzetiségi kérdést kormányzati politikájából könnyelmű gondatlansággal egyszerűen kikapcsolta.

A világháború rettenetes, kijózanító ökölcsapásainak kellett bekövetkezniük, hogy a magyar politika a román kérdés megizmosodott és komolyan fenyegetővé vált rémével szemtől-szembe kerülhessen s önmaga és a magyarság létexistenciája védelmére most már fiainak életét és vérének hozza áldozatul.

A román betörés 1916. évi győzelmes visszaverése Jancsó Benedeket az ő igazi tevékenységének terére ismét visszahívta. 1917 júniusától kezdve egészen az összeomlásig a bukaresti osztrák-magyar katonai parancsnokság politikai osztályánál teljesített szolgálatot, mint nemzetiségiügyi szakelőadó s ez idő alatt végzett tanulmányairól két értékes irodalmi műve tanúskodik.

Közbevetve úgy ezekről a művekről, mint a Bánffy éra alatt közzétett munkáiról, melyek a magyar publicisztikai irodalomnak legkiválóbb termékei közé tartoznak: röviden bár, de meg kell emlékeznünk. Néikülök fogyatékos volna az a kép, melyet Jancsó Benedekről, a tudósról, magunknak alkothatnánk.

„Szabadságharcunk és a dako-román törekvések” c. 1895-ben napvilágot látott tanulmánya több tekintetben egész későbbi irodalmi tevékenységére nézve alapvető jelentőségű. Arra törekszik benne, hogy egy lehetséges és eszközei használatában biztos nem-

zetiségi politika tudományos előfeltételeit teremtsen meg s meggyőzze a közvéleményt, hogy a román nemzetiségi kérdés a legsúlyosabb állami problémák egyike, mely egyáltalában nem azonosítható egy-néhány úgynevezett lelketlen agitátor bujtogatásaival s megoldása tekintetében az egyszerű közigazgatási funkciókat messze meghaladó feladatot állít a magyar államférfiak elébe.

Célja az, hogy a román nemzetiségi mozgalmak fejlődését megismertesse s kifejtse azokat a különböző okokat, melyek ezekre a mozgalmakra bármily tekintetből hatással voltak. Arra vállalkozik tehát, hogy az igazságtól vezérelt kutató munkáját végezhesse s a gyakorlati politika számára kész eredményeket, biztos anyagot szolgáltatasson.

Főműve a kétkötetes „*Román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*” c. hatalmas munkájában tovább halad a megkezdett úton s a román nemzetiségi kérdés történet-politikai teljes monográfiáját nyújtja avégre, hogy a gyakorlati politikus részére a kérdés *történeti* és *elméleti* alapjait, melyek nélkül a probléma megoldása hiú ügyekezett maradna, lerakhassa.

Felesleges ezt a könyvet részletesen ismertetnünk, a Tudományos Akadémia elismerő méltatása után, mikor azt tudományos jutalmainak egyik legtekintélyesebbjével koszorúzta meg. Felesleges — és azt kell mondanunk, hogy egyúttal fájó érzéseket is keltő. A napi sajtó szinte hozsannával fogadta, s azután mihamar elfeledte.

Ezreknek és ezreknek kellett volna nemcsak elolvasniuk, de leszűrniök belőle egyúttal a majdnem dermesztő tanúságokat. Vészkiáltás volt ez a könyv és elhangzott a pusztában úgy, mint a sivatag eltévedt, szomjúságtól gyötört, de az élethez kétségbeesetten kapaszkodó vándorának utolsó sóhajtása. A földalatti munka pedig folyt tovább, s eredményeit ma egy megcsönkített ország, egy ezer sebből vérző nemzet katasztrófája hirdeti. A csapást, mely a magyar nemzetre lesújtott, szinte elviselhetetlenebbé tette az a jó másféléves időköz, mely az 1916-i román betörés dicsőséges visszaverésével és a központi hatalmak impozáns győzelmével azt a hitet kelthette fel, hogy ez a kérdés egy félévszázadra legalább lekerült a napirendről. Csapatunk Románia jó négyötödrészét megszállva tartották s Jancsó Benedeknek Bukarestben nyílt alkalma arra, hogy „*Erdély és a nagyromán törekvések*” (1918), valamint „*A román irredentista mozgalmak története*” (1921) c. könyveihez az adatokat ellenségeink fészkeiben kutathassa fel s hozza napvilágra mindazt, amit a fanario-

ták ravaszsága és titkos diplomáciája a titkok sötétjével tudott hosszú időn át eltakarni.

Valami fájdalmas vonás húzódik végig ezen a két könyvön. Megjelenésük oly időben történt, mikor Jancsó Benedek elmondhatta már, hogy a miért élete legmunkásabb 36 évét áldozta fel: veszendőbe ment s az ő problémájára, a magyar Erdély biztosítására, megmentésére Trianon tette rá a pontot.

Elérte a legfájóbb csalódás, ami férfit és tudóst érhet. Férfit, aki lelke egész hitével csüngött a kitűzött életcélon és annak bukását kellett tehetetlenségre kárhozott szemtanúként végigszenvednie; — tudóst, aki a tudományos kutatások útján megállapított igazságok porbatiprását, beszennyezését látta s akinek, ha törekeny testében nem lakozott volna székely őseinek kiirthatatlan életenergiája, ha öreg szívében nem lett volna annyi nemes és magasztos idealizmus, annyi ifjú lelkesedés, mint amennyi generációk ifjaiban együttvéve sincs: magának is meg kellett volna talán semmisülnie.

Jancsó Benedeket azonban meg nem törve, sőt lázasan fokozódott munkakészséggel ismét ott találtuk a küzdelem, a reménytelennek látszott harc porondján — a békeelőkészítő bizottság erdélyi osztályánál; — kard helyett, mellyel ősei dolgoztak hajdan, tollal a kezében és annak az óriási anyagnak felmunkálásánál, melyet a kiküldött béke delegáció terjesztett a magyar igazság védelmében a győztes hatalmak elé.

Jancsó Benedek azonban mindig a jövő munkása volt. És ebből a szakadatlan, a jövőért való munkából egy nagy turáni gondolat, a pusztulás és a romok nyomán újra támadó új életbe, új feladatokba és azok megoldásának új lehetőségeibe vetett rendületlen bizalom, hit és bizonyos reménység sugárzik elő.

A román nemzetiségi kérdés apostolának el kellett hallgatnia, mert a nagy vitát ketté vágta, elnémította egyelőre a sors végzése. De ugyanakkor új kötelességek messzelátó perspektíváját tárta fel és Jancsó Benedek, mintha a földi életet kezdte volna újra ismét és nemkevésbé nagy és magasztos célok, a tőlünk elszakítottak lelki megváltása érdekében fogott hozzá a sziszifuszi munkának.

A trianoni békediktátum két és félmillió faj magyart szakított el a nemzet testétől, — olyanokat egyen-egyen, akiknek más lenni, mint magyarnak nem lehet; akiknél a magyarság nem alkalmi állapot, hanem éppen olyan kényszerűség is, mint glóriás dicsőség. Ennek a két és félmillió magyarnak a kárhozott és a pokol minden szenvedése jutott osztályrészül. Bűnbakjai ők a följük kerekedett

idegen hatalom minden visszaélésének, mely visszaélésekből a „hódítók” parvenü-társadalma és múltnélküli állami önállósága táplálkozik. Szenvedő alanyai ők, egy gyökeréig romlott központi és vidéki igazgatás gyötrő igazságtalankodásainak; nem védi őket sem törvény, sem szokás, hiszen utóbbinak az az erkölcs volna az alapfeltétele, mely zsarnokaiknál hiányzik; életük, testi épségük, becsületük és önérzetük, kulturális igényeik és egyéni szabadságuk, vagyónuk, gyakran az utolsó falat kényérig szakadatlan ostrom és támadás tárgya; ifjúságuk lelkét és érzéseit minden fondorlatos eszközzel mérgezik és mételeyezik; intelligenciáját üldözik, szellemi haladását akadályozzák és reszketve a félelemtől, hogy valamikor a visszatörlés napja is bekövetkezhetik; kétségbeesett konokossággal irtják és pusztítják a kényük-kedvükre kiszolgáltatót nemzetiségi kisebbségeket. Elsősorban pedig a mi magyar testvéreinket.

A „nagy⁴⁴ magyarság kezéből kiesett a kard; összekötözött karjaival feléje sem nyúlhatott. Az országot megfosztották az anyagi erők leggazdagabb természeti forrásaitól. Nem maradt semmi igazi hatalom birtokunkban, mint az az egyetlenegy, melyet azonban egységes, meg nem osztott lelkű nemzet őrizhet meg csupán: megmaradt — ha egyek és erősek és elszántak leszünk hozzá — az újrafelemelkedés szent akarata. Az az akarat, mely minden percet és minden tettet a szívós, céltudatos munkára áldoz, hogy ez a munka erőnek, tekintélynek, gazdagságnak és hatalomnak lehessen forrásává; hogy ezt a munkát a legnemesebb értelemben vett irredentára — a mi elszakított, szenvedő testvéreink redempciójára, megváltására fordíthassuk és érvényesíthessük. Nincs elzárva annak lehetősége, hogy sorsukat a mi erőnk és a mi akaratunk révén tűrhetőbbé, létüket biztosabbá, jogaikat a ma még hazug papírokmányokból valóssággá tehessük. Elszakított testvéreink megváltása magába öleli végső következményeiben azt is, amire mindig gondolunk, ami nélkül, ha nem foglalnók reménységeink bűvös körébe, talán élni sem lehetne a megcsonkítottság szörnyű állapotában; — magába öleli azt, amit isteni igazságként imádunk; — magába öleli az ezeréves integer Magyarország szent eszméjét.

Jancsó Benedek egy 1928 tavaszán, a Mikes Irodalmi Társaság szegedi ülésén tartott előadásában fejtette ki, hogy ez a redempció az ő új életcélja, melyért a Gondviselés adta még hátralévő éveit és munkabírásának utolsó erőfeszítéseit is maradéktalanul akarja felajánlani. Mi, az ő erdélyi honfitársai, akiknek gyenge lelkét hányszor, de hányszor elborítják a Királyhágóntúlra való hazagondolásnak

keserű pillanatai: annak a nagy lelki revelációnak hatása alatt, amit a Jancsó Benedekre való visszaemlékezés jelent, — fogadalmat teszünk az Ő felidézett szelleme előtt, hogy minden erőnkől és minden akaratunkkal az Ő életcéljának munkatársai, fenntartói és harcosai fogunk lenni» Első, szerény bizonyossága legyen ennek a fogadalomnak ez a könyv, melyet a „*Jancsó Benedek-Társaság*” névadója iránti hálás tisztelettel és kegyelettel bocsát a Csonka haza Erdély iránt érdeklődő társadalma elébe.

Jancsó Benedek Bukarestben.

Írta: *Gagyi Jenő.*

A tábori postán 1917 május végén terjedelmes levelet kaptam Jancsó Benedektől a megszállt Bukarestbe. Közölte, hogy a hadseregfőparancsnokság és a magyar kormány között végre elintézték az ő bukaresti kiküldetésének formáit s most már indulhat Bukarestbe, hogy az erdélyi románság irredenta mozgolódásainak bukaresti szálait kibogozgassa; kiküldetése nincs határidőhöz kötve, a végzendő munka természetéhez képest huzamos időt vesz igénybe, tehát egész otthonosan kell berendezkednie a román fővárosban. Huszonkét esztendeje nem járt már ott, nem ismeri különösen a háború okozta újabb viszonyokat s így legalábbis a kezdő időben hivatalonkívüli támogatásra van szüksége. A hadseregfőparancsnokság a *Palló* János vkb. százados parancsnoksága alatt álló cs. és kir. hírszerző állomáshoz osztotta be, melynek politikai osztályát akkor én vezettem. Vele jön *Ajtay* József dr., pénzügyminisztériumi titkár (ma nyugalmazott közigazgatási bíró), aki az irredenta mozgalmak gazdasági vonatkozásait fogja mint szakember kutatni. *Ajtay* is a mi hivatalunkhoz lesz beosztva, tehát kéri, hogy az ő elhelyezéséről is gondoskodjam. Azért nem indulnak rögtön, mert a szabadlíceumban március 6-tól 27-ig tartott előadásait — Erdély és a nagyromán aspirációk — készíti egy tíz éves kötetben kiadásra, de egy-két napon belül teljesen meglesz ezzel a munkával s pontos érkezését táviratilag jelzi majd.

Érthető örömmel vártuk a szakemberek megérkeztét. Az erdélyi és romániai románság a rendes kultúrkapcsolatokon túlmenő érintkezését, különösen a román hivatalos szervek pénzbeli támogatásának bizonyítékait eddig is keresgeltük, de kevés eredménnyel. Nem voltak szakembereink és nehezen mozoghattunk.

Napról-napra jobban éreztük, mennyire eredménytelen az a munka, amelyet végezni akartunk, mert a szakemberek hiánya mellett egész személyzetünket jóformán a katonaszökevények felkutatása foglalta le. Ezalatt bőven volt alkalmuk az érdekelteknek,

hogy a kompromittáló anyagot megsemmisítsék. Legtöbb ilyen írásbeli bizonyíték lehetett a Kultúrliga irattárában, ennek az irattárnak jórészt azonban a kiürítés előtti nap az erdélyi szökevények kihordták az udvarra és elégették. Mi már csak nagyon kevés irathoz juthattunk.

Végre megérkezett a régvárt távirat, jelentve, hogy június 5-én érkezik Jancsó és Ajtay. A pályaudvaron vártam őket s vittem nagy diadallal előre kiutaltatott lakásaikra. Jancsónak saját eddigi szobámat adtam át, egész közel a hivatalhoz, a Strada Mihaileanu 15. szám alatt Russu erdélyi gyógyszerész házában, akinek felesége nagyszebeni szász asszony volt, szolgálói pedig székelyek. Ahogy lepakolózott, mentünk Pallóhoz jelentkezni, aki teljesen rám bízta a szakértők hivatalos elhelyezését és munkájuk segítését. Rekkenő hőség volt ekkor már Bukarestben. Hivatalunk ablakai délre nyíltak s olyan hőség volt a helyiségekben, hogy középeurópai ember alig tudja elképzelni.

A keleteurópai idő úgyis egy órával előbb van a miénktől, a németek azonban még egy órával előbbre vitték nyári időszámítás címén s ezzel elértük azt, hogy legalább délelőtt egy ideig lehetett szellemi munkát végezni a hivatalokban, mert a mi időszámításunk szerint hat órakor kezdtük a hivataloskodást és kilenckor már félbeszakítottuk. Attól kezdve az ebédig rendesen kocsikáztunk Jancsó Benedekkel. Civilember nem használhatott még bérkocsit Bukarestben, mert *minden* kocsit a katonaság foglalt el. Ezek a kocsik közelről sem hasonlítottak a híres bukaresti „birzsákhoz”, a fekete, gyönyörű orosz lovaktól vont, bársonypárnás hintókhöz. A kiürítéskor a jó lovakat elvitték s csak a legszánalmasabb gebék maradtak nekünk. Az én hivatali kocsim egyik lóva majdnem kétszerakkora volt, mint a másik, a kocsi ülése össze-vissza volt szakadva, de mégis csak fogat volt és lehetett rajta járni.

Ezzel a két felemás lóval poroszkáltunk utcáról-utcára látnivalókat keresve. Kerestük azt a Bukarestet, amelyet még ő ismert a kilencvenes évek elején s nagyon boldog volt, amikor rábukkantunk valami olyan házra, sarokra, melyre vissza tudott emlékezni s amely nem változott azóta.

Ebédre a szegedi kórház étkezőjébe jártunk. Az első csapásra meghódított itt az öregúr mindenkit. Néhány fiatal orvos és gyógyszerész a tilalom ellenére kicsempészte feleségét ápolónői ruhában s az ebédek és vacsorák úri női társaságban vidáman teltek el, utánuk pedig nem hiányzott a zenei élvezet sem.

Ebéd után Jancsó Benedek régi szokása szerint aludt otthon egyet s aztán négy órakor jött a hivatalba, mely hét utánig működött. Nyolckor mentünk vacsorázni s minthogy ez az idő a mi időszámításunk szerint még csak hat óra volt, vacsora után a szabad ég alatt nappali világításnál olvasgathattuk el a pesti lapokat, melyeket a szegediek tábori posta útján járattak. Azután jött a nap legkellemesebb része, a már enyhébb esti levegőn a gyalogséta összevissza az utcákon, kültelkeken. Éjfélig is elsétálgattunk kettesben és elbeszélgettünk a kerek földön mindenről. Több mint tizenhat esztendeje már elég sűrű érintkezésben voltunk, különösen nyaránként Szovátán sok mindent hallottam tőle, de szívet igazában csak ezeken a bukaresti sétákon öntötte ki előttem. Elbeszélgetett családjá történetéről, gyermekkoráról, rokonságáról, iskolai éveiről, tanulmányairól, tanári munkájáról, politikai működéséről, feltárta a multat, meghánytuk-vetettük a jelen helyi apró-cseprő problémáin kívül a már harmadik éve tartó háborút, a jelen világpolitikai helyzetét s az elképzelhető jövőt. Nem volt optimista, de ilyen sötét jövőt, mint amilyen bekövetkezett, mégsem mert álmodni.

Ez volt rendes lefolyása napjainknak hivatalban és hivatalon kívül. Rendkívüli eset volt, amikor kedvet kapott ő is a házkutatásokon való részvételhez. Az elmenekült erdélyi izgatók levelezéseit, könyveit vizsgálgattuk át sorra padláson, pincében, sokszor a földből kellett kiásni s a piszkos ládától és poros iratoktól nyakig maszatosak lettünk. Micsoda boldogan vágott zsebre egy-egy kompromittálóbb levelet, mely bizonyítékul szolgált tervezett nagy munkájában a bukaresti kormány és az erdélyiek összeköttetéséről. És milyen nehezen lehetett aztán visszakérezgetni tőle, ha a hadbírósnak egy-egy konkrét perben szüksége volt arra az iratra!

A legnagyobb hőségben végre nagyszerű hűvös helyet találtunk a további munkákra, úgy, hogy ebédig dolgozhattunk. A németek hozzájárultak, hogy a közoktatásügyi minisztérium irattárát át vizsgálhassuk. Ezt az irattárat még a megszállás előtt maga a minisztérium átszállította a Casa Scoalelor épületének földalatti helyiségeibe. Magát az épületet a németek hadikórháznak rendezték be. Szekérszámra volt a cementes pincehelyiségekbe lehajigálva a sok százezernyi irat s ezeket rendeztettem néhány önkéntessel. A már oszlopokba felállított anyagot vizsgáltuk át azután hármásban. Ekkorára ugyanis sikerült a magyar kormány és a hadseregfőparancsnokság útján szolgálattételre osztályunkhoz rendeltetni *Győrffy István dr.*, nemzeti múzeumi tisztviselőt. Az önkénteseket rövid

úton szedegette össze a hadseregfőparancsnokság és küldte Bukarestbe távirati kérésünkre. Némelyiket a frontról vagy menetzászlóaljából szedték ki. Intelligens erdélyi oláh tanárok, egyetemi hallgatók voltak, akik csakhamar otthonosan mozogtak a városban és politikai szolgálatokra is lehetett őket alkalmazni.

Sok érdekes anyagot összeszedtünk ezekben a pincehelyiségekben és szállítottunk el hivatalunkba. Nagy baj volt azonban az, hogy tele volt a város az elmenekült oláh kormány kémeivel, különösen asszonyokkal, akik minden lépésünket lestek. Amikor rájöttek, hogy a kultuszminisztérium irattárát vizsgáljuk, megkezdtek ellenintézkedéseiket s az épületben elhelyezett kórház német személyzetét rávették az oda beosztott helyi ápolónók útján, hogy ezt a munkát a lehetőségig megzavarják. Hiába zártuk le az ajtókat, a bakák beütötték az ablakot, lemásztak a földalatti helyiségekbe, a már összeszedett iratesomókat széthányták, otthagytak házikabájainkat ellopták. Parancsnokunk, Palló százados hetekig járt a különböző német parancsnokságokra, panaszkodott, tiltakozott, Bécsre is fellármázta, de minden hiába volt, a tetteseknek soha nem lehetett nyomára jönni.

A mi hivatalunk közben kezdett lassankint olyan panasziroda-féle is lenni, amelyhez a legelképzelhetlenebb ügyekkel fordult különösen a külvárosi lakosság. Velünk tudtak anyanyelvükön beszélni, mi meghallgattuk panaszait s néha egyet-mást tudtunk is segíteni. Sikerült jóvátenni egyéni igazságtalanságokat, megfékezhetünk egy-egy hatalmaskodó kiskirályt, visszajuttattunk jogtalanul elrekvirált holmikat a földhözragadt szegény családoknak. Lassankint nagyon is szegény kezdett lenni Bukarest népe a hosszú ideig tartó megszállás alatt. Rengeteg családnál a férj maga menekült el, mint katona Moldvába s felesége a gyermekekkel ottmaradt. Keresetük nem volt s amint a nyomor beköszöntött, s ennek folytán az elkeseredés is egyre nőtt Bratianuék ellen, mert az országot ilyen háborúba vitték bele, politikai szolgálatokkal akart mindenki keresni valamit. Hivatalunkban egymást érték az ajánlkozások udvarhölgytől lefelé mindenféle társadalmi osztályig. Mindenki kémkedni akart, mindenki titkokat jött elárulni, s ha véletlenül nem tudott titkokat, hát a színes keleti fantáziával gyártott néhányat, remélvén, hogy valami pénzhez jut általa.

A pátriárkakülsejű Jancsó Benedek természetesen élénk fel-tűnést keltett, mint egyedüli civil a sok nyüzsgő katona között. Koránál és civilvoltánál fogva ő benne kezdett összpontosulni a

sok ajánlkozó bizalma. Ő hozzá fordultak protekcióért, mert mindenkit békésen és nyugodtan meghallgatott, nem zavarta ki a sok ajánlkozót, hanem feljegyezte, amiket mondtak. Néhanapján szólt is egy-két szót némelyik érdekében, de általában ő és munkája „külön állam volt az államban”, bele nem szólt volna soha semmiféle katonai működésbe. Csak azt szerette nagyon, ha nyitva maradt szobám ajtaja s hallgathatta a tárgyalásokat, melyeket egy-egy makacs kémjelölttel folytattam. Megállta kacagás nélkül, akármiféle szemmel látható vaskos hazugságokat próbált is elhelyezgetni az illető. Közbenjárást soha semmiféle politikai ügyben nem vállalt, akárhogy hízelegtek is neki ezek az úrhölgyek, csak kijelentette rendületlen nyugalommal, hogy neki semmiféle politikai ügybe nincs beleszólása, ő kizárólag azért jött, hogy a bukaresti nők erkölcsére ügyeljen, nehogy a katonák elcsábítgassák őket. A szép, hófehér öregúr olyan mennyei komolysággal adogatta be ezt a mesét az erkölccsel rendesen hadilábon álló ajánlkozóknak, hogy lassankint messziről elkerülték, nehogy megakadályozza az esetleg létrejöhethető jó viszonyukat a katonasághoz. Volt még olyan kliense is, aki azt kérte, választassa el a férjétől, mert az durva és részeges ember s roppant csodálkozott rajta, hogy még ennyit sem tudnak megtenni a katonák, holott most ők az urak a városban.

Volt az öregúrnak egy saját külön foglya is: *Pap* László vagy *Vazul*, szatmármegyei görögkatholikus napszámos, egy hóbortos hosszú katonaszökevény, aki a semlegesség idején valami kültelki egyesületet szervezett magához hasonló alakokból. Az egyesület célja az volt, hogy Romániát a központi hatalmak elleni háborúra rákényszerítse. Volt vagy huszonöt tagja, akik fáradozásuk fejében időnként egy-egy kis borralalót kaptak hol *Bratianu* kormány-ügynökeitől, hol a háborús pártnak vezéréől, *Filipescu* Miklós volt hadügyminisztertől. Minthogy mindnyájan magyar alattvalók voltak, a katonai ügyészség nagy dolgot csapott az esetből. A tagok mind elmenekültek, csak az elnök, *Pap* László maradt Bukarestben.

Még a tél folyamán elfogtuk s ott ült a katonai kaszinóból alakított vizsgálati fogházban a többi politikai fogollyal együtt. Ezek nagy részét végre tavasszal internálták a németek Bulgáriába, a nőket pedig a Bukaresttől nem messze fekvő casereai kolostorba. *Pap* Lászlóról azonban kijelentették, hogy bolond, akit nem lehet komolyan venni s átadták az osztrák-magyar hadseregnek. Minthogy féllábára sántított, katonának nem lehetett besorozni, ezért hadtápparancsnokságunk vette kezelésbe. Hivatalosan mint fogoly szere-

pelt, de nappal az udvart separtették vele és a konyhán dolgoztaták, Jancsó a különböző irredenta egyesületek ügyeinek vizsgálata során eljutott igen hamar ehhez az egyesülethez is s amikor megtudta, hogy annak elnöke itt van, sőt hogy hónapok óta kínálgatják a különböző hatóságok egymásnak, azt az óhaját fejezte ki, hogy szeretne az illetővel beszélni az egyesületről.

Pap Lászlót rögtön beidéztetem s egy fegyveres őr vétív mellett másnap reggelre beszállította kihallgatásra. Ugyancsak írás mellett továbbadtam Jancsó bácsinak, hogy hallgassa ki, foglalozzék vele, ameddig tetszik. Ettől kezdve Pap László állandó alak lett hivatalunkban. A kihallgatásokat roppant szerette, mert az öregúrtól cigarettát kapott s nem kellett sepergetni és a konyhát mosni. Előbb csak szóbelileg referálgatott, aztán nekiállt emlékiratait összeállítani. Hosszú, meztelen lábait a fél szobán végignyújtva üldögélt egy kis asztalnál a Jancsó szobájában és költött napszámra. Mert amiket összeírt ez a két-három diákiskolát végzett kótyagosfejű ember, az igazán költemény volt. Visszaemlékezéseit a szatmári katolikus gimnázium egyik paptanára elleni támadásokkal kezdte meg, aztán lassankint belemászott a japán-orosz háború politikai kulisszatitkai és az ifjútörök forradalom rejtelméi közé. A hadtápparancsnokság börtöne a város másik végén volt a vasúti állomás mellett, így hát ebédre nem lehetett visszakísértetni. Az őrt elbocsátottam s foglyát ettől kezdve Jancsó bácsi személyesen őrizte. Délben lement vele s pénzt adott, hogy az vegyen valamit egy közeli kis boltban, aztán ráparancsolt, hogy feküdjék le a szőnyegre s aludjék egyet, míg ő visszajön. Pap László hol aludt, hol nem, elbeszélgetett hivataloszolganak kirendelt bakáinkkal, aztán délután folytatta költői munkálkodását, este pedig ráparancsolt szigorú vizsgálóbírája, hogy menjen vissza a börtönbe és írassa alá s reggel hozza el azt az írást, amelyben tanúsítják, hogy csakugyan a börtönben hált.

A vádlott lassankint vérszemet kapott a jó bánásmódtól és elkunyorált egy pár cipőt is Jancsótól, mert igen égette talpát a bukaresti utcakövezet. Az öregúr az étkezőből eszközölt ki neki maradékokat s Pap László lassankint ott is benfentes lett; benfenteségének eredményeképp pedig beállt a húscsempészek közé s a börtön helyett éjszaka a falukra rándult ki húst szállítani. Egy szép nap aztán tekintélyes összegű kölcsönt kért az öregúrtól, hogy üzletet nyisson belőle. Megjegyezte, hogy egyébként is ő már annyi leleplezést írt, hogy honoráriumképen is megkaphatná ezt az össze-

get. Erre aztán dühbejött Jancsó, összeszidta, kikergette s utána kiabált, hogy ha mégegyszer be meri tenni oda a lábát, a szolgálkkal dobhatja ki.

Pap László el is ment örökre. Ellenben a hadtápparancsnokság rájött, hogy hiányzik egy fogoly s követelni kezdte rajtam. Végre is úgy oldottuk meg a dolgot, hogy átiratilag értesítettem a hadtápparancsnokságot, hogy Pap Lászlót, miután ügye kivizsgáltatott, egy fogolytranszportba osztva átkísértettük Brassóba a hadbíróshoz. Szerencsére volt is ezek közt egy Pop Gergely nevű katonaszökevény s a hadtápparancsnokság ennek vétívét el is fogadta Pap László helyett. Több fogolyról azonban hallani sem akart azután Jancsó Benedek, akárhogy kecségtettük is mindenféle érdekes adatokkal.

Bukarestben eddig két lap jelent meg a megszállás alatt, a hivatalos Bukarester Tagblatt és oláh kiadása, a Gazeta Bucurestilor. Mindkettőt reggelenként lelkiismeretesen elolvasta. Nyár felé azonban *Stère* Constantin egyetemi tanár, a ma is szereplő neves besszarábiai politikus megkapta az engedélyt, hogy Lumina címmel napilapot adhasson ki. Ezt már nem hivatalosan szerkesztették és fordították németbői s így jobban is terjedt. Stere akciót kezdett, hogy detronizálják a Hohenzollern-családot és a magyar *József* főherceget ültessék az oláh trónra. Jancsó Benedek rögtön tiltakozott ez ellen a terv ellen s kifejtette, hogy Stereék egyszerűen úgy akarják létrehozni az összes románok egyesítését, hogy Romániát csatolnák hozzá a monarchiához addig is, míg a monarchia keleti felét szakíthatnák hozzá Romániához. Terjedelmes tanulmányt írt erről a kérdésről s elég bajunk is lett emiatt, mert voltak olyan politikai körök, melyeknek az eszme nagyon tetszett és rossznéven vették, hogy a Bécsnek kedves megoldást a magyarok el akarják gáncsolni.

Másik nagyobb munkája volt az első nyáron az a hivatalos jelentés, amelyet az eddig átnézett irredenta anyagról készített megfelelő magyarázatokkal. Ezt is továbbítottuk szolgálati úton s Bécsben és Budapesten is nagyon meg voltak vele elégedve. Határozottan hozzájárult a jelentés sikere hivatalunk tekintélyének emeléséhez.

Sajnos, a helyi német körökkel a különben is feszült viszony egyáltalában nem javult, sőt rosszabbodott. Most, hogy nagyobb-számú és megfelelő személyzete volt a hivatalnak, felderítési és rendőri téren kezdtük túlszárnyalni a német rendőrséget, melynek hivatalosan csak egyik osztálya voltunk. Ha eddig csak kelle-

metlenek voltunk nekik, most egyszerre vetélytársak lettünk s nem tudták megbocsátani, hogy egy-két romániai dolgot ők csak Berlinből tudtak meg hivatalosan, ahova Bécsből került a mi jelentésünk alapján. A feszült viszonyon valahogy segíteni kellett és segítettünk is, ha elvi alapon nem lehetett, hát személyin. Volt egy kedves tanítványom, egy Ausztriában előkelő pozícióban lévő *szász*, aki már a béke idején erős kapcsolatokba került németországi körökkel. A katonai szolgálattól hivatalból fel volt mentve, de rávettem, hogy jöjjön el úgynevezett Zivilkommissárnek. A gazdasági törzsnél levő polgári szakemberek is ezt a címet viselték és valami egyenruhát is állapítottak meg részükre.

Parancsnokunk, Palló százados aztán kijárta a hadseregfőparancsnokságnál, hogy ezt az urat hozzánk beosszák, s aztán ő vette át az összes kijárásokat és társadalmi kapcsolatok fenntartását a németeknél. Mikor odajött, már volt néhány ismerőse a német tisztikarban s lassankint jóviszonyba került a többivel is. Az ő személyes érintkezése révén nagymértékben csökkentek, sőt időnként egészen meg is szűntek az eddigi súrlódások, ő honosította meg azt a rendszert, hogy időközönként egy-egy érdekesebb tudomásunkra került hírt egy nappal előbb kéz alatt közölt a német rendőrség vezetőjével, úgy, hogy azok rögtön jelenthették saját munkájuk eredményeként Berlinbe és learathatták érte a dicsőséget. Alkalmazta a németek egy-két politikai ügynökét is, úgy, hogy ezek révén állandóan tájékoztatva voltunk a német rendőrség belső életéről, így sok mindennek elejét vehettük, ami tájékozatlanság esetén csak újabb ellentétekre vezethetett volna.

Jancsó Benedek éppen ezekben a napokban, amíg ez az átalakulás tartott, nem volt Bukarestben. Nagy jelentésének elkészítése után kétheti szabadságot kért, hogy hazamenjen egyik leányának esküvőjére. A két hét alatt három levelet írt Budapestről, tájékoztatván bennük a budapesti hangulatról, kérdezősködve a mi munkánk további folyásáról. Máig is azt hiszem, bár soha nem beszélt róla, hogy ezt a szabadságot különösen a Stere-féle perszonáluniós terv meghiúsítására használta fel.

Amikor visszaérkezett és valóságos diadalmenetben vittük be a pályaudvarról, jelentékeny változások várták. Mindenekelőtt nem a szegediekhez jártunk már kosztolni, hanem saját étkezőt állítottunk fel, külön tiszti és altiszti detektívi szobával. Helyiségül egy gyönyörű emeletes villát kaptunk meg a magyar katolikus elemi iskola utcájában, a Strada Scaunében.

A ház egy Stoicescu nevű liberális nagyságé volt, aki Bratianuék környezetének egy hölgyét vette el s a hozományból igazi nagyúri palotát építtetett díszteremmel és egyéb látványosságokkal. Ebben a díszteremben nyitottuk meg szeptemberben saját külön étkezőnket. Gazdasági melléképületek is bőven voltak s rögtön megkezdtük a disznóólak és baromfiudvar megtöltését is, hogy tartalékunk legyen a jövőre. A beszerzés nem volt éppen könnyű, de a már említett szász bajtárs megérkezte folytán szabadultam a hivatalos ügyek egy részétől s így ráértem az étkezdét berendezni. Igen ügyes segítség akadt egy káplárban, aki a civilben Budapest legelőkelőbb szállójának volt titkára. Ezzel, egy magyar mészárossal s egy-két katonával indultunk neki teherautón a vidéknek.

Nekiindultunk toronyirányában s írásaink szerint katonaszökevényeket kerestünk. Ha egy faluba beérkeztünk, az autó véletlenül rögtön elromlott, mi kiszálltunk, a soffőr a gép alá feküdt és elkezdett kegyetlenül kalapálni. A falu rögtön kigyúlt csudát látni. Természetesen megjelent a puskás öreg német népfölkelő is. Tudomásul vette, hogy katonaszökevényt keresünk, de megnyugtató, hogy az ő falujában rend van, ott semmiféle idegen nem bujkál. Amíg a tárgyalás és a kalapálás tartott, a mészáros és a káplár meg egyezett egy-két gazdával, hogy estére majd visszajövünk, az autó kívül marad a falun a kertek alatt, ők valami madárhanggal jelt adnak s akkor jöjjenek ki az illetők, akiknek eladni való állatuk van, hogy berakodhassunk. Természetes, rögtöni készfizetésért. Mint-hogy a németek csak rekvirálási bonnal fizettek mindenért, ajánlattunk viharos helyeslésre talált.

Estig kóboroltunk össze-vissza a nagy pusztán s meglátogattunk néhány ismerős bérlőt, birtokost. A zöldséget, gyümölcsöt és egyéb tilalom alá nem eső dolgot összevásárolgattunk, lőttem egy rakás vadkacsát egy nádasban s aztán estére visszaindultunk.

Jancsó bácsi egyszer velünk tartva megismerkedett így az itteni falusi élettel is, mely egészen más, mint a magyarországi. A paraszt még valóságos rab volt, annak is tekintette magát, a télen felszedett kölcsönöket dolgozta le egész nyáron robotba, kalyibái ágakból vannak fonva és agyaggal betapasztva, a füst ott szivárog ki, ahol lyukat talál. A vatafok (kasznár) elmagyarázták ezt a külterjes gazdálkodási módszert, kivezettek egy-egy cserényhez, ahol a juhnyájak legeltek, megmutogatták a faekéket és tövisboronákat, népdalokat énekeltek el a cselédasszonyokkal, hosszú ostorral zavarták el időnként a nyomunkban loholó gyerek- és

kutyahadat. Bementünk egy-egy kalyibába, megszemléltük a primitív berendezést, az egyes népművészeti készítményeket: faragott botokat, guzsalyzárat, sulykot, rikító varrású női kézimunkát, a naiv vásári szentképeket a falakon, de igyekeztünk is hamar kifelé a rettenetes szagtól.

A teherautóból azonban ez úton az öregúr úgy kiábrándult mindörökre, hogy amikor ősszel nagyobb hivatalos vidéki útra szálltunk ki Valeni di Munte városkába házkutatást tartani a Neamul Romanesc nyomdájában, ahol közvetlen a háború előtt Cataraut, a debreceni pokolgépes merénylet intézőjét rejtegették, inkább vonaton jött utánunk. Ekkor már javultak valamit a közlekedési állapotok s a vonatokhoz két kocsit csatoltak a helyi polgári utasok részére. Menetjegyet csak ezek fizettek, mert minden katonai személy elszámolásra kiállított lappal utazott, melyet katonai nyiltparancsa alapján írtak meg neki az állomásparancsnokságon. Jancsó jogilag katonai személy lévén, természetesen szintén csak így utazott egy kísérő detektívvel.

Mire megérkezett Valeni di Muntéba, már elintéztük az elszárlásolás kérdését. Bajorok tartották a városkát megszállva, akikkel az egész háborúban mindig a legjobb viszonyban voltunk. Ha Bukarestben is ők lettek volna a poroszok helyett, bizonyára sokkal könnyebb lett volna a szolgálat. Jancsó véletlenül egy Bukarestből ide telepedett nyugalmazott polgári iskolai tanár házához került. A tanár és felesége tudott németül s az ismerkedés első perceiben kiderült, hogy ez ugyanaz a család, amelynél ő 25 esztendővel ezelőtt lakott első bukaresti tartózkodása alkalmával. Alig lehetett elcsalni egy kis sétára a költői fekvésű hegyi városkában, úgy belemelegedtek a régi emlékek tárgyalásába.

Este a bajorok vacsorát adtak tiszteletünkre a tisztai kaszinóban, óriási magyar-bajor barátkozás folyt majdnem reggelig. A sok fiatal bajor tisztnek rettenetesen imponált, hogy ez a galambösz öreg tudós mindvégig kitartott, sőt a végén asztal alá itta az egész házigazdái társaságot s aztán olyan peckes léptekkel ment haza, mintha most kelt volna fel éppen. Míg hazakísértem, nagy elégtétellel mesélte, hogy egészen felelevenedtek kolozsvári diákemlékei, amikor elég sűrűn feküdt le „másnap” és híres volt arról, hogy az ital soha meg nem látszott rajta.

Valeni di Munte a szilvaízfőzés központja. Minden kert és minden szomszédos hegyoldal valóságos szilvaerdő s az egész város a szilvaízfőzésből él. Van nem messze a községtől egy a romániai

viszonyok szerint kisebb apácakolostor, ősidőktől ez főzeti és árulja a híres madzsunt, a szilvaízt. Elmentünk oda is látogatóba: jól megtermett, tekintélyes szépasszony fogadott a telep kapujában, a sztarica, a főnökasszony, aztán két apácát mellénk rendelt, hogy mutogassák végig a kolostort s a szilvafőzési műveletet.

A Valeni di Munte-i kirándulás különben úgy végződött, hogy hazamenet valami baja lett autónknak s a szabadban kellett Ciganesti községtől nem messze tölteni az éjszakát. Az öregúr: — vesztére — velünk jött, mert menet a vonattal történt valami kalamitás és nem akart újra vonatkázni. Meglehetősen hűvös éjszaka volt s az elkobzott és beszállított irredenta könyveken a hálás sem volt a legkényelmesebb. De azért jókedvvel törődött bele a megmásíthatatlanba s Örömmel vett részt minden későbbi vidéki útban is.

Került ilyen hamar megint egy a Ploesti borvidékre. Az étkezőnek bort és cujkát vettünk a Mizil melletti híres hegyaljáról s egy füst alatt két napig ott is szüreteltünk. A szüret örömein kívül volt mit látnia itt is: kúriaszámba menő úri nyaralók vannak mindenütt a szőlőkben s egynéhányon változatlanul is megmaradtak az 1907. évi parasztforradalom borzalmainak nyomai. Egyikben a falon még rajta voltak a vérfoltok és a szeghelyek, ahova egy bojárt keresztre feszített a parasztság, aztán hegyes szőlőkarókkal addig célozgatja az ajtóból, míg egész teste cafatokba nem ment. Több más nyaralót fel sem építettek, úgy álltak a kormos falak a beszakadt üszkös gerendavégekkel. Egy felgyújtott és romban álló templom belseje burjánnal benőtt magas domb. Itt földeltek el állítólag száznál több kivégzett lázadót, amikor Avarescu és Bratianu leverte a forradalmat és megkezdődött a kíméletlen megtorlás. Itt-ott a szőlők aljában levő gyümölcsös pázsitjából sírkövek állnak ki, rajta négy-öt gyermek neve, akiket a fellázadt parasztság a kútba fojtott.

A szőlők akkor mind gazdátlanul álltak s a vincellérek maguk gazdálkodtak. Amennyi vincellér, mind erdélyi oláh, de akadt köztük aradvidéki magyar ember is. Megható hűséggel vezették ezek a félanalfabéták a számadásokat s naplószerű jelentéseket írtak az elvégzett munkákról és egyéb tudnivalókról. Gazdáik Jassyban nyomorogtak, várva a pillanatot, amikor akár különbéke, akár a háború befejezése révén visszakerülhetnek Bukarestbe. Jancsó szeretett volna egy ilyen jelentést elolvasni, de sehogy sem boldogult vele. A teljes árkusok legtetijén kezdődött az írás és végződött a

másik oldal legvégén mindennemű megszólítás, kikezdés, írásjel nélkül. Végre egyik bukaresti detektívnőnk kezébe adta az írást Petrunak, aki hibátlanul úgy felolvasta az egészet, hogy meg is lehetett érteni.

Petru legényem bokszezi oláh volt, akire csak egy-két magyar szó ragadt rá otthon, Bukarestben azonban rohamosan kezdett tanulni magyarul. Hárman voltak ugyanis szolgálatban, mint ordonáncok: Varga József idős pestmegyei, apostagi komoly gazdaember, akiben Jancsó szerint több komolyság volt, mint egész Romániában együttvéve. A másik Oláh Jóska volt, egy máig is működő budapesti cigányprímás és Petru. Varga uram és Oláh Jóska egész idő alatt még csak kísérletet sem tettek soha arra, hogy bármiféle idegen szóval megfertőzzék ajkukat, de azért mindent el tudtak intézni Bukarestben. Eltaláltak mindenüvé, elhoztak mindent, amit kellett és le tudtak szidni mindenkit érdeme szerint. Ezek tanígtatták meg lassankint Petrut magyarul.

Ha már detektívnőről beszéltünk, világosítsuk meg kissé ezt a kérdést is. Hivatalunk munkájának természete hozta magával, hogy különösen nőkkel kellett dolgozni. A legkülönbözőbb társadalmi rétegekből voltak részben állandó, részben időszakos alkalmazottaink, akik révén tudtunk meg mindent, ami a városban és az országban történt. Választék bőven volt, mert mindenki ilyen munkára vágyott. Természetesen tekintélyes részük a mi ügyeinket akarta kikémlelni s ezért jelentkezett. Mások csak Moldvába akartak eljutni családjukhoz s ezért szerettek volna utazási és határátlépési igazolványt kapni. Hivatalosan háborús állapot volt ugyan még decemberig Romániával, de a gyakorlatban megvolt az a fegyverszünet, melyet formailag csak december elején kötöttek meg. Éppen ezért kivételesen kaptak egyesek kiutazási engedélyt Moldvába. Marasestiig mehettek vonattal s onnan aztán gyalog átkelhetek a semleges zónán.

Egyes megbízhatóbb hölgyet nagyon is érdemes rendszeresert foglalkoztatni és foglalkoztattunk is néhányat a társaságbeli úri-nők közül, hogy a „Mária királyné gárdájának” terveiről és viselt dolgairól tájékozódhassunk. Ez a gárda nőkből állott, egyfelől katonai kémkedést folytatott ellenünk, másfelől a megszállókat igyekezett demoralizálni. Rendes üléseken jelölték ki, hogy melyik szép nő környékezze még ezt vagy azt a tisztet, akit Romániába helyeztek. Még a felterjesztéseket is tudták, hogy milyen fontosabb pozícióra ki fog a megszállt Romániába jönni s előre érdeklődtek

az illető szokásai és természete felől, hogy annak megfelelő barát-nőt delegáljanak részére. A demoralizálás művelete kiterjedt a legutolsó bakáig is, úgyhogy az első hónapokban már a legdrágóbb rendszabályokat kellett alkalmazni, hogy a katonaságot ezektől a vállalkozóbb bukaresti nőktől meg lehessen menteni. Márciusban már nyolcezernél több katona lett szolgálatképtelen a nőktől kapott betegségek miatt.

A „Mária királyné gárdája” dolgozott ellenünk és mi dolgoztunk ellene. Ilyen női munkatársak révén tudtuk meg, hogy az egész kémkedés központi vezetését és irányítását Bogdan tábornok intézi, aki állítólag törött lábbal fekszik Bulvardul Dacia-beli lakásán. A rendőrség nagyhamar internálta is aztán egy kórházba. Utána a vezetést Bratianu Vintila akkori hadügyminiszter felesége vette át. Ezt is lelepleztük s a németek aztán internáltatták a pasereai kolostorba. Természetesen rögtön akadt pótlás a helyére s ezeknek a különböző pótlásoknak és munkabeosztásnak kinyomozása volt főfeladata a szolgálatunkban álló hölgyeknek. A tulajdonképeni „dolgozók” természetesen semmi látható ismeretségben nem voltak velünk s roppant ritka és nagyon sürgős ügy volt az, amely miatt valamelyik éjjel személyesen találkoztunk. Az érintkezés fenntartására tehát társadalmi életet kellett élni: estélyeket rendeztünk, estélyekre jártunk eí, a nyári színházakat, cukrászdákat látogattuk, hogy egy-egy észrevétlen szóval utasításokat lehessen adni munkatársainknak. Voltak természetesen olyan alkalmazottaink is, akiknek mindig kéznél kellett lenni, akik csak az utasításokat és jelentéseket közvetítették, ezek bejáratosak voltak a hivatalba, étkezöbe és magánlakásainkba.

Ezekkel csakhamar igen jó ismeretségbe keveredett Jancsó Benedek is, még nyári budapesti útja előtt. Selymet akart ugyanis hazavinni családjának, mert az itteni kereskedőknél dugaszban rengeteg háborúelőtti mindenféle áru megmaradt, olyan, amit Budapesten már semmi áron sem lehetett kapni, itt pedig aránylag olcsó volt. Selymekhez és egyéb divatcikkhez természetesen egyformán nem értettünk s így az öregúr kénytelen volt detektívnőink szakértelmét és kalauzolását venni igénybe, mint ahogy tettük mi többiek is. A jó viszony aztán mindenféle estélyeken és kirándulásokon állandósult. Jancsó Benedeknek sejtelve sem volt arról, hogy ezeknek a barátságos ismerősöknek valami politikai szerepük is van s legfennebb azon bámult néha, hogy legélénkebb társalgás közben felugrik egyik-másik és köszönés nélkül szalad esze nélkül.

Sohasem vette észre, hogy ilyenkor egy-egy rövid eldörmögött mondatban utasítást kapott az illető.

Azt is furcsállotta eleinte, hogy hajnaltájban megverte ablakát valamelyik asszony, érdeklődni, nincs-e ott nála valamelyik tiszt, akit lakásán nem talált. Később beleszokott ebbe is, lemondóan legyintett, hogy rendetlen népség ez az egész bukaresti társadalom. Éjszaka csatangolnak az asszonyok az utcákon, kockáztatva azt, hogy az őrző kényszer munkára viszi őket. Azt tudta ugyanis, hogy kilenc órán túl katonai igazolvány nélkül senkiségi járhat az utcán, mert bekísérik. Ebben sem ismert tréfát a német rendőrség s különösen eleinte mindennapi látvány volt, amint a fegyveres népfelkelők hosszú sor átkozódó asszonyt kísérték ki hajnalban a külterületek kert munkára. Minden üres telket felásattak és kerti művelés alá fogták s erre a dolgra ingyenes munkaerőül vitték el mindazokat, akik engedély nélkül este az utcákon jártak. Nyár közepére már enyhült a tilalom, mert megnyíltak a nyári színházak s ezek jegyének visszamaradó részei igazolványul szolgált az előadás bevétele után félóraig az utcánjárásra.

Még kora ősszel új beosztottat kaptunk *Tehscu* György dr., népfelkelő százados személyében. Az egykori aradi görög katolikus pap fia volt, apját ismerte jól Jancsó és rokonszenves fiát is nagy örömmel fogadta. Hiszen Aradról jött, onnan, ahol ő ifjúkorának hét szép esztendejét töltötte, ahol írói és publicistái hírnevét megalapozta. Telescu átvette az étkező vezetését és olyan mintaszerű üzemeltetést rendezett be, hogy csakhamar híres lett étkezőnk az egész városban. Baka-szakács helyett egyik oláh miniszter híres székely szakácsnője, Ágnes néni vette át a konyhán a parancsnokságot és olyan kosztot produkált, hogy a többi étkezők tagjai a legkülönbözőbb protekciókat vették igénybe, csak fogadjuk be őket magunkhoz, majd ők kijárást a beutaltatást. Hozzánk költözött az egész magyar misszió kosztja, a magyar tábori újság szerkesztősége, az útlevélhivatal magyar tisztikara, saját állományunkon és az alkalmi vendégeken kívül. Tipikus magyar hely lett ez az étkező, ahol természetesen vég nélküli politikai viták folytak. Jancsó Benedek felsőbb-séges nyugalommal hallgatta ezt a sok hiábavaló beszédet, az ifjú zászlósok és főhadnagyok politikai nézeteinek kifejtését, de mint megjegyezte, ebből is sokat lehet tanulni, mint a világon mindenből.

Az őszi kellemesebb enyhe időkben újra nagy buzgalommal folytattuk a sétákat. Különösen szerette, ha a külvárosokban vígan játszó gyerekhadra bukkantunk. Alig lehetett elcsalni, ha valahol

némi alaposabb gyerekverekedést láthattunk. Ilyenkor aztán eseteket mesélt saját gyerekkorából és alaposan elmondta véleményét a vaskalapos tanárokról, akik okkal, ok nélkül, mindig fegyelmezniék a gyermeket, hogy az ne legyen igazi gyerek, ne élvezze ki gyerekkorát. Hogy ő alaposan kiélvezte annak idején, azt nemcsak elbeszéléseiből tudtam, hanem olvastam egy még 1891-ben megjelent könyvében, ahol visszaemlékezett Jancsó a gyerekek örömeire.

Velünk igen jó viszonyban volt, a szegediek közt is nagyszerűen érezte magát, ellenben annál lesújtóbb véleménye volt a tisztelt hadvezetőségről és annak bukaresti delegátusáról, egy osztrák ezredesről, aki közben tábornokká is lépett elő. Igaz, hogy ez sem állhatta hivatalunkat, melyet általában civilbagázsok gyülekezetének és speciális magyar helynek tekintett. Különösen sok dolga nem lehetett, mert főfoglalkozása az volt, hogy hol gyalog, hol kocsiról az utcán leste az osztrák-magyar hadsereg tagjait, hogy előírás szerint öltözködnek-e. A pokoli nyári melegben azt hoztuk be, hogy kigomboltuk a kabát felső gombjait és a kabát alá kötöttük a derékszíjját. Erre a rendetlenségre haragudott legjobban. Ha valakit így öltözve látott, kocsijából is kiugrott és üldözőbe vette.

Karácsonykor előléptetésre terjesztettük fel az önkénteseket. Különösen egyikük olyan kockázatos feladatokat oldott meg, hogy szerettem volna legfőbb vágyát teljesíttetni: hogy kadétörmester lehessen és hosszú karddal mehessen haza szabadságra. Soha még ilyen szívhez szóló felterjesztést meg nem írtunk. Az eredmény az lett, hogy az eddig tiszteletbeli szakaszvezető valóságos tizedes, illetőleg valóságos tiszteletbeli tizedes és valóságos örvezető önkénteseket személyválogatás nélkül előléptette a tábornok valóságos szakaszvezetőknek, illetőleg valóságos tizedeseknek, tehát külső megjelenésükben semmi nem változott, ellenben hivatalunk kapott egy hatalmas orrot, hogy mindenféle extra-kívánságokkal ne álljon elő.

Olyan szívből tudott Jancsó Benedek ezeken az osztrák felsőbb bölcseségeken mulatni!

A sétákon sűrűn emlegette családját. Látszott, fáj neki, hogy nem mehetett haza másik leányának esküvőjére, mert újabb szabadságot kérni nem akart, mi pedig a hosszú út fáradalmaira való tekintettel nem biztattuk. Elemegette, hogy nagyon szép ez a bukaresti élet, nagyon érdekes s itt tartózkodása folyamán máris hihetetlenül sok újat tanult, legjobb azonban mégis otthon, akinek olyan családi otthona van, mint neki.

— Soha eléggé hálás nem lehetek feleségemnek — mondogatta többször is —, hogy távoltartotta tőlem az élet realitásait. Soha semmi kicsinyes dologgal nem zaklat, a ház minden ügyét, a gyermekek minden dolgát elintézte ő maga s én egész életemet gond nélkül szentelhettem a munkának.

Gyermekeit is roppant szerette és büszke volt rájuk. Még 1885-ben Aradon járt két híres francia: *Lesseps* és *Francois Coppée*, a költő. A Kölcsey-Egyesület ünnepélyt rendezett tiszteletükre s egy franciául tudó kisgyerekekkel a vendégek elbeszélgettek. Akkor már elhatározta, hogy addigi és azután születendő gyermekeit mind megtaníttatja franciául, még pedig francia környezetben, hogy beszédben is élvezni tudják ezt a világnyelvet, nem csak könyvekből. Míg kicsinyek voltak, németül taníttatta őket erdélyi szász helyeken, ahol iskoláikat végezték s sorra kiküldte őket hosszabb franciaországi tartózkodásra, hogy tökéletesítsék kisgyermekkoruk óta magánórákon szerzett tudásukat. A francia nyelv eme családi kultuszának volt valami hagyománya is, mert hiszen a gyermekek anyai nagyanyja a francia Marchand bárónő volt.

Eljött a tél s a német őrség fokozott buzgalommal vizsgálta a járdákat. Bukarestben soha senki arról még nem hallott, hogy az utcákat és járdákat seperni kell s télen fel kell kaparni a havat, hamuval vagy fűrészpórral felhinteni a járdát. Ezt a nyugati találmányt a németek honosították meg a megszállás alatt egyéb más köztisztasági intézkedéssel együtt is. Talán ez esett legkeservebben a megszállt Románia népének. Nem vették komolyan a rendeletet, ahhoz lévén szokva, hogy a romániai hatóságok semmi rendelkezése nem komoly. A németek azonban rögtön 15.000 lei bírságot róttak ki azokra a családokra, ahol a kiszabott határidőn belül nem állították fel az illemhelyet, a járda nemseprése miatt az őrség azon melegében fegyverrel vezényelte ki az illető ház apraját-nagyját személyválogatás nélkül és sepertetett bojárnékkal, egyetemi tanárokkal, cselédekkel. A második télen már nem is volt baj, mert esze nélkül tisztogatta mindenki a járdát. Az élet már nagyjában normális volt egyéb viszonylatokban is, csak éppen dohányárulás nem volt. A dohánygyárak kizárólag a katonaság részére dolgoztak, a polgári lakosság csak kéz alatt jutott efféléhez.

Mozik nyíltak meg, majd két színház is és Budapestről is lejött valami kabarétársulat. Mindenféle előadás cenzúráját a mi hivatalunkra bízták „osztrák-magyar szempontból.” Ez is sok munkatöbbletet okozott a kényszerű szórakozás mellett. Aztán

jött a fegyverszünet Romániával, utána a Moldvába elhurcolt osztrák és magyar állampolgárok, az úgynevezett túsok hazaszállítása. Közvetlen karácsony előtt érkezett meg napi egy-egy vonat a hihetetlenül lerongyolódott, elbetegesedett túsokkal: asszonyok, gyermekek, papok, öreg emberek, akiket jórészt az erdélyi betörés alkalmával hurcoltak el a megszállt határterületről. Erdélyből már tömegesen kaptuk a könyörgő leveleket a hozzátartozóktól, hogy állapítsuk meg az ő hozzátartozóik jönnek-e a transzportokkal. Mert az elhurcoltaknak csak kisebb része jöhetett meg, a többi tömegsírba került odaát Moldvában, ahol fűtetlen barakkokban s jóformán élelmezés nélkül húzták keresztül az előző telet. Rettenetes, szívfacsaró látvány volt a túsok hazaérkezése. A németek vették át őket a határon és irányították a különböző városokban felállított vesztegzárállomásokra, hogy be ne hurcoljanak valami betegséget. Az első transzport Bukarestbe érkezett s felében az út- és hídépítési szakiskola helyiségében, másik felében a Colentina-külvárosban egy üresen álló gyárépületben helyeztük el őket.

A mi hivatalunknak kellett összeírni külön nyomtatványlapokra az érkezetteket, felvenni pontos személyi adataikat és kikérdezni őket katonai és rendőri szempontból. Kora reggeltől késő estig tartott nap-nap után ez a munka. Jancsó Benedek ragaszkodott hozzá, hogy ő is résztvesz benne s egész nap lelkiismeretesen állította ki az íveket s végtelen türelemmel igyekezett kibogozgatni olyan rejtvényeket, hogy melyik a vezeték- és melyik a keresztnéve Alter Spatzierer, Leiser Spatzierer, Hirsch Mayer, Szín Wolf stb. bukovinai zsidóknak. Ebben a transzportban voltak az elhurcolt papok is s Jancsó mély meghatódottsággal ölelkezett össze régi barátjával, Meissel József brassói apátplébánossal, aki mellre leboruló hatalmas szürke szakállal és csonttá-bőrré fogyva érkezett meg.

Órült hajszával ment ez a munka, mert kétnapos időközökben érkeztek az újabb szállítmányok Ploestire, Pitestire, Craiovéra és Slatinára. A kemény téli hidegben utaztunk városról-városra az összeírást és kihallgatásokat végezni. Ploestiben kiütéses tifusz- és feketehimlő-megbetegedés volt s erre az egyetlen helyre nem juthatott be Jancsó Benedek, mint ahogy az önkéntesek közül is csak egyetlen egyet vittem magammal. A többi városban azonban reggeltől estig egyforma buzgalommal dolgozott, éjszaka pedig a városokkal ismerkedtünk. Pitestiben egy magyar iparoscsaládnál ünnepeltük meg a karácsonyestét vidám zene- és énekszóval. Itt találkozott

először úri moldvai csángónővel. A szép háziasszony volt ez, aki olvasott is ugyan magyarul, beszélni azonban teljes mértékben most is az otthoni sajtóságos selypítő nyelvjárást beszélte. Újév elmúlt, mire újabb tapasztalatokkal terhelve visszaérkeztünk a fásasztó körútról, de a magyar belügyminisztériumtól a kihallgatásokon való részvétel céljából beosztott határrendőrségi kiküldöttek még ott maradtak, míg az összes kihallgatási jegyzőkönyvek el nem készültek és a transzportokat Erdélybe mind útnak nem indítottuk.

A sors gondoskodott róla, hogy újabb rendkívüli munka következék. Küszöbön álltak a Romániával kötendő különbékére szóló tárgyalások, tőlünk a hadseregfőparancsnokság napi jelentéseket kívánt a hangulatról, a várható feltételekről s egyáltalában impresszióinkról, hogy németek, bolgárok, törökök hogy fognak viselkedni ezeken a tárgyalásokon és mi várható az oláh delegátusok részéről. Ekkor már kirendeltségeink voltak szerteszét a megszállt területen s az ezekkel való érintkezés fenntartása, beküldött jelentéseik feldolgozása szintén újabb munkákat adott. Bizalmi embereink sűrűn jártak Jassyba és referáltak az ottani készülődésekről, hogy miféle instrukciók várhatók az oláh kormány részéről delegátusai számára. A munkába bevontuk Jancsó Benedeket is, akinek roppant politikai tudására ugyancsak szükségünk volt a sokirányú új megbízás teljesítésénél. Étkezőnk különösen mozgalmas volt ebben az időben. Megfordult itt mindenki, aki politikai misszióval jött Bécsből és igyekezett találkozásokra megszállt területi vagy moldvai oláh politikusokkal. Sokáig bizonytalan volt, hogy a Hohenzollern-dinasztia megmarad-e a trónon. A németek mindenáron meneszteni akarták, Károly király azonban ragaszkodott hozzá, hogy Ferdinánd és családja a trónon maradjon, végül az ő álláspontja győzött. Ferdinánd király személyesen jött el a frontig; hogy találkozzék titokban és bizalmasan *Randa* ezredessel, Károly király kiküldött bizalmi emberével.

Túlfűtött, izgatott politikai légkör volt megint Bukarestben s úgyszólván figyelembe sem vette senki a mi hivatalunkat, kivéve azt a nagyjelentőségű fordulatot, hogy az orosz forradalom győzelme milyen változásokat hozott Moldvába. Az ott segítségül levő orosz katonai alakulatok fellázadtak és rabolva vonultak vissza hazájukba. Komoly összeütközések is voltak az orosz és oláh csapatok között s ha a fegyverszünet nem lett volna, a mi haderőnk könnyen megszánhatta volna egész Moldvát. Jelentéseinkben ismételten rámutattunk erre, végre azonban nagyon is erősen leintettek miatta. Könnyű

volt kitalálni, hogy akik Ferdinánd trónját féltették, azok nem akarták megszállni Románia még független maradt területeit. Az orosz csapatok kivonulása után a román hadsereg betört Besszarábiába, először pacifikálás címén, aztán amikor megszállta ezt a tartományt, mely független köztársaságnak kiáltotta ki magát, az oláh parancsnok Kisenevben körülvette katonasággal az ülésező országtanácsot, melyben a lakosság számaránya szerint helyet foglalt minden nemzetiség delegációja s addig nem engedte szét a gyűlést, míg két nap két éjjel tartó terrorizálás után ki nem mondta az országtanács a Romániával való uniót. Az uniót megfelelő komoly feltételek után mondták ki, amikből aztán Románia máig sem teljesített semmit.

A különbéketárgyalások végre megkezdődtek Bufteában, Stirbey hercegnek Bukaresthez közeleső egyik vidéki kastélyában. A magyar kormány *Szterényi* József bárót küldte le fődelegátusnak több szakemberrel együtt. Szterényi rögtön fogadta Jancsó Benedeket, aki részletesen referált neki a helyzetről, a hangulatról. Jancsó ekkorra már pontosan kidolgozott jelentést készített a moldvai határmenti csángók elhelyezkedéséről és arról a területről, amelyet Magyarországhoz kellene határkiigazítás címén csatolni. Czernin gróf azonban, aki a nagyobb tekintély kedvéért, mint kinevezett tábornok jelent meg a közös külügyi képviselői részéről és a hadsereg-főparancsnokság stratégiai okokból egészen más kívánságokkal állt elő. Bukovina határában követeltek nagyobb területi lekeresítési tiszta oláh lakossággal. Aztán lenn a Lotru völgyénél jutott volna egy darab új terület Magyarországnak. Itt a nagyszebeni szászoknak voltak nagy érdekeik s minthogy Arz báró ekkor már Bécsbe került, könnyű kitalálni, ki pártolta ezt a kívánságot. Határkiigazítás lett volna Orsova mellett is, azonkívül a turnu—severini hajógyári szigetet bérletképen megkapta volna hosszú időre a monarchia katonai kincstára.

Messzire vezetne azoknak a különböző politikai kívánságoknak ismertetése, melyekre vonatkozólag Jancsó Benedek mind külön emlékiratokat dolgozott ki. Sokkal komolyabb vívmányok lettek volna ezek, mint az a bizonyos határkiigazítás, mely csak újabb idegen lakosságot csatolt volna az országhoz. Lázás, éjjel-nappali munkában teltek ezek a napok s roppant hasznát vettük annak a szépen megnőtt szakkönyvtárnak, mely a házkutatások eredményéből gyűlt össze. Ami hiányzott belőle, térítvényre vettük kölcsön a bukaresti román akadémiától.

A magyar kívánságokat azonban szokás szerint csak jelentéktelen részletkérdésként kezelték, ellenben keresztülerőszakoltak a németek egy olyan pontot a különbékében, mely közvetlen okozója lett a nemsokára bekövetkező összeomlásnak. Nem adták oda Dobrudzsát a bolgároknak, hanem a négy központi hatalom közös kormányzata alá helyezendő kondominiumot csináltak belőle. Különösebben szoros összeköttetésünk nem volt a bolgárokkal, de a felületes érintkezés alapján is sürgősen jelentgettük Bécsbe, hogy *a bolgárok ezt az intézkedést soha meg nem bocsátják és nagyon végzetes hatással lehet a háború további folyamán*. Jelentéseink eredményt nem értek el, a bolgárok pedig a végletekig elkeseredve ettől kezdve csak tessék-lássékból vettek részt a háborúban s szeptemberben fel is lázadtak és megnyitották a Szaloniki felől előnyomuló francia-angol-görög seregnak a frontot.

A tárgyalások befejeződtek, a békeszerződés szövege elkészült s aláírták. Határozmányai értelmében mindenekelőtt elvonulhattak Moldvából azok a politikusok, akik külföldre kíváncsoztak és köteles volt távozni a francia misszió. Az utóbbiak tisztjei alighanem ottmaradtak azonban, mert a megszállt területen keresztül csak ártatlan breton matrózok vonultak el azzal a szállítmánnyal, melyet Marasestiben a fronton átvettünk és a svájci határig, Buchsig kísértünk. Ezzel a vonattal ment Take Jonescu, a lemondott kormány helyettes miniszterelnöke, *Titulescu*, aki akkor még csak kis ügyvéd és Take Jonescu irodájának vezetője volt s nagyon sokan a másodrendűek közül. Az erdélyi szökevényekből senki sem mert a megszállt területen át távozni. Végnélküli politizálások folytak a vonaton s különösen Titulescu tűnt fel roppant svádájával. Jancsó Benedek csak Bukarestig jött ezzel a vonattal, de távozásakor megjegyezte, hogy meglátjuk, ebből a furcsa eunuchképű emberből még valami miniszter lesz.

A bukaresti béke következményei alaposan megváltoztatták azután a helyzetet a megszállt területen. A béke egyik pontja szerint hazajöhettek azok a katonák, akik ezen a területen honosak s általában a menekült polgári lakosság is. Végtelen sorban jöttek vissza a menekülők, Bukarest újra megtelt néppel és sorra kellett kiüríteni a katonai célokra igénybevett lakásokat. Hivatalunk is összébb szorult, osztályunk eddigi külön épületéből visszaköltöztünk az egészségügyi felügyelőség házába, ahol koncentráldott az egész hivatalunk, de a földszinten német rendőrségi osztály is volt. A társadalmi érintkezések nagyon megritkultak, mert most már féltek

velünk érintkezni az eddig jóbarátságot tartó családok. A hazatért katonák mellett állandó tüntetések folytak, úgy, hogy a németek végre eltiltották az oláh hadsereg egyenruhájának viselését. Erre egy-egy fiatal tartalékos tiszt tüntetésből csak azértis egyenruhában jelent meg az utcán, hogy olcsó mártíriumhoz jusson, amikor a rendőrség bekíséri s ezzel is izgatni lehessen a lakosságot. De megérkeztek a kommunista ügynökök is, akik napról-napra újabb német és oláh párhuzamos nyelvű röpcédulákat dobáltak be az udvarokra, sőt ragasztgattak ki. Eredménytelen hajsza folyt éjjel-nappal utánuk. Sejtettük, hogy nem igazi kommunisták, hanem Bratianuék ügynökei, akik nem is annyira az oláh polgári lakosságot, hanem a német megszálló sereg legénységét igyekeztek lázítani. Egy kis külvárosi nyomdát tudtunk mindössze lefoglalni, amelyben ilyen nyomtatványok készültek, de a megrendelőket nem lehetett ki-nyomozni. Nehezebb volt már az élelembeszerzés is, mert a felduzzadt lakosság maga is többet fogyasztott azonkívül a Moldvából érkezett leszerelték megakadályozták, hogy a megszálló katonaság részére bármit is eladjanak a falusiak. Állandó küzdelem volt a pénzért, mert most már nem akarta senki elvenni a németek által kibocsátott román pénzt, mely eddig akadálytalanul forgott köz-kézen.

Legnagyobb baj volt, hogy tudtuk, nem sokáig tart már az a megszállás, mert láttuk, hogy elvesztettük a háborút. Amerika beavatkozása ellenünk döntötte el s most már csak idő kérdése az összeomlás. Ezt titkolgattuk Jancsó Benedek előtt, hogy legalább az ő lelke ne szenvedjen miatta. Némi szórakozásul meghívtam Brailába, ahol az oláh hadifogságból kiengedett katonáinkat vettük át. Ezeket is jegyzőkönyvezni kellett, kihallgatni, éppen úgy, mint decemberben a volt polgári foglyokat. Braila egyik legjelentékenyebb és legérdekesebb városa Romániának, itt még nagyon megmaradt az a görög jelleg, melyet Bukarestről mesterségesen lekoptattak. A városban görög napilap jelent meg, a templomokban görögnyelvű volt az istentisztelet, az utcákon jórészt csak görög szót hallottunk mindenfelé. Az állomásparancsnokság magyar tiszti étkezőjében néhány kellemes napot töltöttünk. Az étkező vezetője Bárány Nándor tartalékos zászlós, egy meglettkorú budapesti tanár, gyönyörűen tárogatózgatott esténként.

Bukarestben egyre-másra kaptunk vendégeket, de nem magyar tudósokat, mint tavaly, amikor különösen *Szádeczky-Kardoss* Lajos dr., történettudós, Jancsó régi barátja töltött hosszabb időt

körünkben s résztvett az egyes minisztériumok irattáraiban végzett kutatásainkban is. Most a hadseregfőparancsnokság különböző magasabb tisztjei jöttek le megbeszélésekre. A megbeszélések hivatali szempontból nemigen voltak szükségesebbek, mint tavaly, amikor a kezdet nehézségei közt nagyon is jól jött volna ez a bécsi támogatás. Hogy miért volt ez a sűrű vendégjárás, azt csak nyár derekán tudtuk meg, amikor Bécsben a hadügyminisztériumban tartandó értekezletre minket is feltáviratoztak. Parancsnokunk, Jancsó, a százsz osztályvezető és én mentünk el s Telescu kapitány alaposan felcsomagolt az útra. Bécsben egyik legnagyobb körúti szállóban helyeztek el s amikor reggelire csak üres teát tudtak adni cukor nélkül, alaposan nekiláttunk falatozni a tarisznyából. A főpincér, egy jól megtermett idősebb úr, falatozásunkat látva, zavarodott arccal kért meg bennünket arra, hogy a lehámozott kenyérhéjat ne dobjuk el, hanem adjuk oda neki. Családját ugyanis kenyérral sem tudja ellátni. A vezérkari főnök helyettese az értekezleten szacharinos fagyalittal vendégelte meg a jelenlevőket, szomorúan mentetgetvén magát, hogy semmi más tízórait nem tud adni. Ebédelni megint a tarisznyából kellett.

Hát ezért látogattak most olyan sűrűn bennünket a nagyfejúek Bukarestben, mert jól felszerelt étkezőnkől Telescu ilyenkor minden látogatónak adott egy kis zsák lisztet, borsót, paszulyt, zsírt, sajtot, sonkát, kolbászt stb.

Az események gyorsan követték egymást. Bécsből visszatérve, néhány napot Budapesten töltöttünk a szabadoktatási tanács hivatali helyiségében, mert a Jancsó-család Szovátán nyaralt, az én családom a Szepességben s kulcs hiányában nem tudunk hazamenni. Bukarestben dühöngött a spanyolnátha, behurcolták a tífuszt is s folytonosan oltogattak bennünket: hol kolera, hol tífusz, hol himlő ellen. A monarchia tisztikara egyre jobban pártokra szakadt: a csehek nyíltan elhelyezkedést kerestek már az oláh közgazdasági életben és mindenféle vállalkozásokat készítettek elő hivatali dolguk végzése helyett. A Colentina-folyó is kiszáradt a nagy hőségétől úgy, hogy fürdeni sem járhattunk oda.

Az utcákon nem volt már élvezet sétálni, mert a tömeg egyre leplezetlenebbül mutatta ellenszenvét. Inkább a környező falukba kocsikáztunk ki, így a passereai kolostort néztük meg, majd Buftéara, Baneasára, a copaceniei királyi nyaralóra stb. mentünk el. Észrevétlenül eljött az ősz s két vagonba berakodva Bécsbe küldtük a házkutatásokon összeszedett kompromittáló könyv- és

iratanyagot, Jancsó szemefényét. Lázasan dolgozott, hogy a becsomagolás előtt még átnézhesen mindent. Kijártunk a Dimbovica partjára, a megyeház mögötti hídhöz, ahol a parton és a hídon sátrakban árulnak az antikváriusok. Itt is igen sok használható könyvet vásárolgattunk össze. A gyűjtemények ládába rakása lassan ment, mert hetekig készítették ezeket a ládákat. Végre egyik vagon utnak indítottuk s ez el is jutott Bécsbe, ahol az azóta lebontott Heumarktkaszárnya nagytermében helyezték el. A másik csomagolásával foglalkoztunk, amikor bombaként csapott be egy távirat: jelentette, hogy Bulgáriában forradalom ütött ki s a bolgár katonaság megnyitotta a frontot a Szalonikiból jövő angol-francia hadoszlopnak. Most már nem lehetett titkolózni, kénytelen voltam Jancsó Benedeket is tájékoztatni, hogy minden elveszett s bukaresti tartózkodásunk ideje nagyon rövidre szabható. Másnap megérkezett egyik leghasználhatóbb, feltétlenül megbízható emberünk Jassyból s hozta *Románia és az antant 1916 augusztusában kötött titkos szerződésének szövegét, mely Keletmagyarországot pontosan megállapított új határ mellett Romániának ígéri oda. Elhozta Lansing amerikai külügyi államtitkár táviratának szövegét is: az Egyesült Államok kormánya 1918 szeptember 13-án hozzájárult ehhez a szerződéshez.*

A két iratot sürgősen sokszorosítottuk, aztán hosszas haditanács után megállapodtunk, hogy Jancsó Benedek utazzék véglegesen vissza Budapestre s a magyar kormánynál és Tisza Istvánnál mutassa be ezeket az iratokat, hátha tudnak még valamit segíteni, írtunk rögtön kibontakozási javaslatot is: visszavonni az összes magyar katonaságot a magyar határokra, Erdélyben pedig induljanak meg a tárgyalások, hogy az egykori magyar-székely-szász unió jöjjön létre, kibővülve az oláh nemzettel s ez a terület akármiféle formában kapjon autonómiát Wilson önrendelkezési elvére hivatkozva!

Jancsót meghatottan kísértük ki az állomásra, reggel azonban rémhír verte fel hivatalunkat, hogy ez a vonat kisiklott s a két első kocsit teljesen elpusztult. Jancsó a legelső kocsiban, a hálókocsiban indult el s most csak azt kellett megállapítani, hogy Pitestin innen vagy túl történt-e a szerencsétlenség; Pitestinél ugyanis megfordul az egész vonat az állomásról kiindulva úgy, hogy a legelső kocsi leghátul kerül. Szívszorogva táviratoztunk, telefonálgattunk újabb értesítésekért. Végre megkönnyebbülhettünk: craiovai kirendeltségünk telefonált, hogy hozzájuk közel történt a szerencsétlenség, tehát Pitestin túl, ők előzetes értesítésünkre úgymint kimentek

az állomásra elbúcsúzni az ősz tudóstól, aki a Bukaresttől Budapestig kísérőül adott detektívvel gyalog be is érkezett oda mindenféle sérülés nélkül. A hálókocsi leghátul volt s csak alapos megrázkódást szenvedett.

Budapestről néhány nap múlva a belügyminisztérium Hughes-gépén értesített, hogy hiábavaló minden fáradsága, nem tud senkit felrázni, *sem a kormány, sem a pártvezérek nem akarják hitelesnek elfogadni a Magyarország felosztására kötött szerződést s az ajánlott megoldásról tudni sem akarnak. Most is ott tartanak, ahol 1892-ben — jegyezte meg!*

Most, hogy eltávozott, örült sietséggel ládádba dobáltuk szakönyvtárunkat és a becsesebb iratokat, melyekhez eddig nyúlni sem engedett s aztán útnak indítottuk ezt is. Bécsbe már nem érkezett meg, mert addig kapcsolgatták ide-oda a vagon, míg bekövetkezett a forradalom. Az anyagot azután beszállítottuk a szabadoktatási tanács lépcsőházába, majd onnan a kommunisták felvitték a Várba. Az oláh megszállás alatt aztán a megszállók újra bevagonozták és visszaszállították. Valahol azonban elveszhetett az úton, mert még az idén is találtunk egy újsághírt egyik bukaresti lapban, hogy ennek a nagyjelentőségű politikai anyagnak hollétét még mindig nem lehetett kinyomozni. Az bizonyos, hogy a román nemzetiségi kérdés irodalmát így össze nem gyűjtheti soha senki többé. Az a szerencse, hogy Jancsó Benedek nagyjában mégis átfuthatta és megírhatta jegyzeteiből később kitűnő munkáját, az oláh nemzetiségi törekvések történetének utolsó összefoglaló kötetét. Bukaresti kiküldetésének, melynek külső történetét itt beszéltem el, ez volt a szellemi koronája.

Jancsó Benedek, az irodalomtörténész.

Írta: Kozocsa Sándor,

„Magyarországon, a tekintélyek házában a kritika szokatlan volt s így nem csoda, ha sokak fülét sértette.”
(*Jancsó Benedek.*)

„Kevesektől, de jóktól becültetni életem egyetlen törekedése.” (*Kölcsey Ferenc, 1832.*)

„És tudjátok-e ti, mit teszen a szó: távozni és vissza többé nem jönni? távozni és ellenségi kezek közt hagyni mindent — hitvesét, gyermekeit?

Mondom nektek: e kint egészen által gondolni nem merem.

Szegény szép kis Erdély, a te gyermekeid idegen parton hamvadoznak; ki fog onnan egy maroknyi port hozni? hogy ha talán egy könyv fakadna még látásra, egy forró szent könyű, mely a szíveken fekvő jeget felolvaszthatni.”
(*Kölcsey Ferenc, 1832.*)

Amikor *Jancsó Benedek* 1874-ben beiratkozott a kolozsvári egyetemre, ott a magyar irodalomtörténetnek *Imre Sándor* volt a professzora. Imre pozitivista módszerének fényoldalai éppúgy nyomot hagytak a fiatal *Jancsó* irodalomtudományi munkásságán, mint a nagy pedagógus egyéniségének jellemvonásai *Jancsó* életében. A múlt századvég irodalomtudománya nálunk két, ha nem is egymástól támogatva, de legalább is egymásmelleit haladó mederben folyt. A régi pozitivista felfogás jutott kifejezésre *Gyulai* irodalomtörténeti művében, melyben a nagy kritikus elzárkózott korának külföldi tudományos áramlataitól s egy új, speciálisan magyar stílust teremtett meg. Ennek, az iránynak, mely a népies-nemzeti elv klasszicizmusában gyökereződött, volt kitűnő terméke a mester *Vörösmarty életrajza* és *Katonája*. *Gyulai* hatalmas, fascinálo egyénisége különleges erővel nehezedett két emberöltő generációjának működésére.

Ennek az iskolának volt tanítványa Imre Sándor is. A másik irányt *Péterfy* Jenő képviselte, ki mindvégig beteges irtózáttal menekült a *tainei* módszer követésétől s életének kettős tragikumára épp lelkeségének eme kettősségében rejlik. Tudatosan távol akarta tartani magát a pozitivizmus áramlatától s mégis impresszionista nüánszok befogadására hajló egyénisége és műve irodalomtudományunkban a pozitívista irány diadala. Ennek a, bár különösen hangzó, de valóban egyet jelentő kettősségnek, a régi és új áramlatok összeütközésének korában lett Jancsó Benedek irodalomtörténész. Ez a kontroverziára hajló kor szétbontotta Jancsó művének is az egységét. Noha szorgalmasan tanulmányozta a korszak esztétikai elméleteit és azok forrásait, mit *Engels*, *Eschenburg*, *Lessing* műveit, mégis lelkének nem felelt meg ez az esztétikai formalizmus. *Jancsónak* önállóan három irodalomtörténeti munkája jelent meg: három életrajz. *Szenczi Molnár* Albert, *Kölcsey* Ferenc és *Fábián* Gábor élete. *Jancsót* azonban tudományos determinációja mellett egy szűkebb miliő életének tanulmányozása is vonzotta, mégpedig: *Erdély*, *Jancsó* Erdélyben született (Gelencén, Háromszék megye) 1854 november hó 19-én, régi székely nemesi családból. Csik-Somlyón kezdte meg gimnáziumi tanulmányait, míg Kolozsváron fejezte be. Közben, mint egyetemi hallgató, Bécsben is kutatott. Kezdetben *Hunfalvy* hatása alatt nyelvészeti tanulmányokkal foglalkozik, s még későbbi irodalomtörténetírói korszakában is többnyire olyan anyaghoz nyúl nagy előszeretettel, ahol nyelvészeti és Erdéllyel kapcsolatos problémák megoldása kívánkozik. Így az erdélyi *Szenczi Molnár* életének nyelvészeti kérdései és a „fél-erdélyi” *Kölcsey*nél: a nyelvújítás és a *Mondolat-pör*. Egy évvel később a *magyar nép költészetének* kérdése foglalkoztatja, nyilván nyelvészeti szempontból s ezidőben ír a *kurucköltészet*ről is. Majd *Wlisczky* hatása alatt a *cigány volklorisztikát* tanulmányozza. A népköltészet alapos és beható tanulmányozása hamarosan ráutalták e népies-nemzeti irodalom vezéralakjaira: *Petőfi*, és az akkor még élő *Arany* költészetére. *Jancsót* az irodalomban még főleg a szabadsághősök alakja vonzotta. *Petőfi* (*Petőfi forradalmi költeményei*) mellett *Byron*ért rajongott s a külföldi irodalmakban is többnyire az újítás szellemének egyéniségeire irányította vizsgálódásának reflektorfényét. A külföldi írók közül *Turgenyev*, *Dickens*, *Shakespeare*, *Carlyle*, *Moore*, *Disraeli* és legerősebben *Byron* foglalkoztatta. Különösen az utóbbit szerette, a görög szabadságharc és a romantikus szerelem nagy debattörjét, kiről elolvasta *Castellar* nagyszabású művét is.

II.

Jancsó Benedek irodalomtörténeti munkássága, a *kolozsvári Hajnal* című folyóiratban 1871-ben megjelent költeményét leszámítva, egy évtizedre terjed. 1878-ban Kolozsvárt bölcsészlet-doktorrá avatták. Ekkor jelent meg első könyve *Szenczi Molnár Albert-tal*.¹ Irodalmunkban, mint a legtöbb doktori értekezésnek, nem volt hatása s csak a Petőfi Társaság Lapja foglalkozott vele, *Jancsó Szenczi Molnárjának* konkrét mintaképe *Imre Sándor* (1872—1886 közt a kolozsvári egyetemen a magyar irodalom és nyelv tanára) *Geleji Katona István* című életrajza volt. Egy későbbi kritikusa szerint *Jancsó* ebben a művében nyelvészeti szempontból alapos kutatónak és széles nyelvtörténeti ismeretekkel bíró tudósnek bizonyult. Hősét kora szellemi áramlatai közé helyezi (*Erasmus, Melanchton*) s érdekesen vizsgálja *Pázmány* stílusával való hasonlóságát. Nem utolsó érdeme, hogy először mutat rá a külföldi zsoldárköltők főképviselőinek hatására. (*Lobwasser, Marót és Beza.*) Érdekesen védelmezi *Toldy* Ferencsel szemben *Molnár* külföldi tartózkodásának jelentőségét. *Toldy* szerint ugyanis *Molnár* külföldön kettős szenvedélyének, az irodalomnak és a szerelemnek esett volna áldozatául, ami azt jelentené, hogy „a külföldet jobban szerette volna, mint hazáját.” *Jancsó* finom tapintattal mutat rá e kettősség lelki okaira: „*Molnárt* külföldön honszeretete tartotta és pedig, nem az a közönséges honszeretete, mely a mindennapi élet embereinél oly tisztességes mint gyakori erény, hanem az a magasabb, ideálisabb honszeretet, mely a hazáért élni tanít, mely egy *Kazinczyt* szegénnyé tette az irodalom szeretete miatt. *Molnár* csupán irodalmi céljaiért becsülte előbb a külföldet hazájánál, mert ő csak az irodalomban s az ezáltal előidézett szellemi míveltségben hitte a nemzet jövőjének biztosítékát.”

Jancsó 1880—1887-ig az aradi állami főreáliskola tanára. Itt írta utolsó két életrajzát: *Kölcseyről* és *Fábián Gáborról*. A *Kölcseyről*² írt munkában sem elégszik meg a költő életének és működésének tárgyalásával, hanem széles korképet adva, behatóan ismerteti *Kölcsey* korának eszméit is. Kiemeli életének politikai jelentőségét s különösen a nemzetiségi kérdés tárgyalásánál hosszasan mutatja be *Kölcseyt*, a nemzetiségi politikust. Munkájához átkutatta az aka-

¹ *Szenczi Molnár Albert*. Nyelv- és irodalomtörténeti tanulmány. Kolozsvárt. 1878. 8°. 56 l,

³ *Kölcsey Ferenc élete és művei*. Budapest. (1885.) Aigner Lajos. 8°. 437, (5) l. (Nemzeti Könyvtár. XXXVIII. köt.)

démiai, a debreceni és szatmármegyei levéltárakat. Jó kritikai érzéke volt s különösen a műalkotások pszichikai rendellenességeit tudta alapos felkészültséggel kritikájának bonckése alá venni, néha azonban túlságosan részletező, az arányok szétfolynak írásaiban s nem egyszer a bőbeszédűség és a dagály látszatát keltik. Stílusának is pathetikus ereje, mely egyrészt dinamikus lüktetéssel és lendülettel, szinte kothurnusos pózba emelkedik, máskor naivitásig menő egyszerűségbe olvad. Mindamellett *Kölcseyről* nem annyira tudományos munkát akart Jancsó írni, mint inkább a nagyközönség szélesebb rétegei által is megérthető, finoman stilizált művészi hatású életrajzot. Még mint aradi főreáliskolai tanár írta meg *Fábián Gáborról*,³ a kitűnő klasszika-filológusról és műfordítóról szóló, harmadik és egyben utolsó nagyobb életrajzát.

Kisebb dolgozatai közül ki kell emelnünk *Arany János lelki betegségeiről* írt tanulmányát, mely Jancsó irodalomtörténeti működésének legérettebb hajtása, s melyben a modern pszichológiai kutatás eredményeit kitűnő beleérzéssel értékesítette. Részletesen mutat rá *Arany* balladahőseinek lelki aberrációira s különösen *Shakespeare* drámáinak tébolyodott hőseivel állítja párhuzamba. Állításait külföldi szakemberek, így különösen *Wundt*, akkor még újdonságszámba menő elméletével támasztja alá, s ez a precíz tudományosság még ma is értéket ad kis tanulmányának. *Wundt* vizsgálatai mellett az akkori pszichikus iskola főbb képviselőinek elméleteire hivatkozva merész elevevéssel mutat rá ez elméletekben gyökerező értékekre s azokat világos okfejtéssel magyarázza meg *Arany* lelki betegségeinek addig alig értett komplikációinál. *Heinroth*, *Despiné*, *Carrau* mellett különösen az amerikai *Mandsleyre* hivatkozik, kik közül az előbbieknak ad igazat: az örültséget pusztán etikai alapra helyezve. Végigvezet az örültség különböző fázisain s minden egyes esetben *Arany* költészetéből vett példákön illusztrálja elméletének hiteleségét. Ilyen értékes megfigyelésekben gazdag volt *A puszta befolyása a magyar költészetre* című 1885-ben megjelent tanulmánya is. Ebben, a napjainkban annyira aktuális témában *Jancsó* az éghajlati viszonyokból, talajból és táplálékból igyekszik kimutatni a költő egyéniségét. 1888-ban jelent meg utolsó nagyobb dolgozata: *Turgenyev*-essayje, a Kisfaludy-Társaság évlapjaiban, melyet a következő évben követ, az Egyetemes Philológiai Közlönyben, egy *Chateaubriandról* szóló magyar munka bírálata. Ez volt *Jancsó* Benedek legutolsó irodalomtörténeti szerelése.

¹ *Fábián Gábor élete és irodalmi működése*. Arad. (1885.)

III.

„Én fél-erdélyi vagyok s valahányszor e földről gondolkozom, poétai hév ömlik el keblemen. Eszembe jut a hős, ki mindenét elvesztette a népért. ..” — nem hiába írta ezt *Kölcsey* Ferenc, *Jancsó* Benedek irodalomtörténeti munkásságának *Petőfi* mellett legvonzóbb és minduntalan visszatérő hőse. öntudatlanul megérezte a legtragikusabb sorsú magyar költő alakjában az erdélyi föld átütő erejét, s nem véletlen munkája hatott közre abban sem, hogy éppen *Kölcseyt* tette vizsgálódásának tárgyává.

(Berlin.)

Jancsó Benedek és a történetírás.

Írta: Szalai Béla.

Jancsó Benedek történetírói munkásságáról a rendelkezésünkre álló keretek között nem adhatunk teljes képet, ez jelenleg nem is célunk; de megkíséreljük — legalább nagy vonásokban — működésének vázolását, indítóokainak kimutatását, célkitűzésének ismertetését, műveinek áttekintését, módszerének megfigyelését; inkább saját gondolatai összeállításával, mint egyéni véleményünk kihangsúlyozásával.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk: Jancsó Benedek *nem* készült történetírónak, még kevésbé a román kérdés kutatójának. Mint fiatal tanár a magyar irodalom története iránt érdeklődött, annak problémáit vizsgálta nagy elmélyedéssel és szorgalommal (legalaposabb Kölcsey életrajzunk szerzője), irodalmi társaság alapításában tevékenykedett, monográfiát szerkesztett.¹

Legelső kérdésünk tehát az: Mikor és hol támadt benne érdeklődés a román nemzetiségi kérdés sokágú szövevénye iránt? Szülőfalujában, a háromszéki hegyek alján voltak románok, de nem volt román kérdés. Lehet, de nem biztos, hogy egyetemi éve alatt Kolozsvárott. Sokkal valószínűbbnek látszó feleletet kapunk, ha elkísérjük az ifjú tanárt működésének első színhelyére: Pancsovára és Aradra (1878/80, 1880/87). Oly vidéken tanított, ahol, amint mondja „A 150 évnél hosszabb ideig tartó török uralom és a szakadatlanul tartó belső háborúskodás az ország lakosságát majdnem egyharmadára szállította le ... Ekkor is a magyar faj veszített legtöbbet... a területnek legnagyobb része mocsaras és erdős ösvadonná, vagy homokpusztasággá vált, amelyen az előbb virágzó népes községek majdnem teljesen elpusztultak. A népesség csökkenését a természetes úton való szaporodás nem pótolhatta...” — a telepítések után — a „Mátyás király korabeli magyar többség a nemzetiségekkel szemben

¹ Hofbauer László: Vidéki irodalmi társaságaink története ... 56. skv.

kisebbségbe jutott.² Évekig élve e vidéken, még ha a lakosságnak a magyarságra kedvezőtlen számaránya nem is keltette volna fel figyelő szemének érdeklődését, bizonyára látóvá tette a megélenkülő nemzetiségi élet hullámverése. Ez időben: 1884-ben indult meg Nagyszébenben — az aradmegyei születésű Slavici János szerkesztésében — a „Tribuna”, amely csakhamar a maga részére vonta a románság politikai közvéleményét s hangjának merészségével a többi magyarországi román hírlapot egészen háttérbe szorította. Működésének eredménye az volt, hogy a Memorandum ügye a Tribuna megindulása után 3 évvel, 1887-ben újra napirendre került.³ A Memorandum ügye napirendre került, el is készült, a király azonban nem fogadta a küldöttséget, sőt a kabinetirodában hagyott Memorandumot felbontatlanul kapta vissza a küldöttség vezetője. 1890-ben a román egyetemek ifjúsága a külföldi egyetemi polgárokhoz fordult a „magyar zsarnokság és korrupció ellen” — az elnyomott románság érdekében. 1891-ben megalakult Bukarestben a: „Liga pentru unitatea culturală a românilor”, a románok kulturális egységének ligája, amely az izgatásnak és irredenta mozgalmaknak szervezete volt. Egy félévet töltött 1892-ben Jancsó Bukarestben: „éppen a bécsi memorandumjárás követő hetekben, mikor a román közvélemény tájékozott a magyarok ellen való dühtől, mikor egész nap egyebet sem hallottam az utcán az újságárusoktól kiabálni, mint: magyar barbárság Tordán; a magyarok dölyfössége; a hunok utódai; testvéreinket gyilkolják a barbár hunok”.⁴ Jancsó Benedek meglátta a román kérdést, belátta annak fenyegetően veszélyes voltát és ettől kezdve közel 40 éven át írásban és szóban, majd 1000 oldalas könyvekben és pár soros cikkekben, elméletben és gyakorlatban nem szűnt meg haláláig a román kérdéssel foglalkozni. Javakorbéli férfi volt, mikor megismerte a feladatot, nem riasztotta vissza annak nagysága, a csalódások és meg nem hallgatottság, lankadatlanul küzdött érdekében. Vájjon mi vezette?

Nem a hír és dicsőségvágy, hisz tehetségével és szorgalmával sokkal nagyobb „eredményt” ért volna el más területen, — az igazság és fájának szeretete volt vezetője. Élete legfőbb törekvésének célja: *a románság részéről jövő veszedelem iránt való köztudat fel-*

² Defensio Nationis Hungaricae. 45. skv.

³ A román irredentista mozgalmak története, 101. skv.

⁴ A dakó-romanizmus és a magyar kultúrpolitika. II. 73. 1.

*ébredése,*⁵ Ez vezette minden ténykedését. Küzdeni akart „a román viszonyokban való állandó és kipusztíthatatlannak látszó tudatlanságunk”⁶ ellen, amely olyan nagy volt, hogy a magyar közoktatásügyi kormány által kiadott román olvasókönyv a dákoromán eszméket terjesztette akkor, amidőn már Romániában is megindult a tisztító küzdelem (Junimea) a dákoromanizmus ellen.⁷ Már 1893-ban írja: „Kultúr-históriai fejtegetéseimmel azt hiszem, sikerült megmutatnom, hogy a veszedelem, mely a rumunizmus részéről a magyar nemzetet és államot fenyegeti, nem phantom, nem légből kapott valami. A magyar nemzetnek és államnak nem szabad e fenyegető veszedelemmel szemben továbbra is tétlenül maradnia és hiszem, *mihelyt tájékozva lesz a veszedelem mibenlétéről* és nagyságáról, nem is fogja elmulasztani a védelmi intézkedéseket.”⁸ Felfogása szerint a legelső teendő: tisztázni a román kérdés mibenlétét a történelem, az ethnográfia, a szociológia és a politikai tudományok segítségével. Meg akarta magyarázni: milyen tényezők közrehatása folytán keletkezett a román nemzetiségi kérdés. „Elemezni és felbontani alkatrészeire a románság egész ethnikumát; összegyűjteni a nép jellemének ellentétes és egymástól távol álló sajátosságait. . . Kutatni az összefüggést, amely politikai aspirációi, társadalmi, közgazdasági törekvése és ethnikai karaktere között van.”⁹ Gyakorlati cél vezet el elméleti munkásságában: a nemzetiségi politika tudományos előfeltételeit igyekezik megállapítani. „A román nemzetiségi kérdés történet-politikai monográfiáját akartam megírni, hogy a gyakorlati politikus és az államférfiú cselekvésének előzetes elméleti alapjait lerakjam. Meggyőződésem, hogy a román nemzetiségi kérdést a történelmi és elméleti rész tisztába hozatala nélkül megoldani nem lehet.”¹⁰

A kérdés megoldása előtt a közfigyelmet akarta felkelteni, hiszen általános volt az a felfogás, hogy román kérdés nincs, csak egy-két izgató okvetetlenkedése kelt zavart. Azonban Jancsó két azonos című röpiratában: *A dákoromanizmus és a magyar kultúrpolitika* {1893. 39. 1. és 74. 1.) rámutat az akut veszélyre. Tanulmányának objektív hangját a románok is elismerték, foglalkoztak is vele, csak a

⁵ A román irredentista mozgalmak története. VIII. 1.

⁶ A dako-romanizmus és a magyar kultúrpolitika. 23. 1.

⁷ U. o. 27. skv.

⁸ U. o. 38. 1.

⁹ Szabadságharcunk és a dáko-román törekvések. IV. skv.

¹⁰ A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. I. k.

magyar kultuszminiszter — pedig az első füzet „Ajánlva a közoktatásügyi miniszter figyelmébe” jelzést viseli címlapján — nem méltatta figyelemre. Amin valószínűleg Jancsó csodálkozott legkevésbé, hiszen tudta: „A kormány férfiai részéről pedig abban az időben sem volt divatos dolog gimnáziumi tanárookra hallgatni, legkevésbé pedig nemzeti fontosságú politikai dolgokban.”¹¹ De a közfigyelmet mégis sikerült felkeltenie. Hogy a kérdés megoldását előmozdítsa, rövid egymásutánban adja ki a román kérdés fejlődésével foglalkozó köteteit. 1895-ben jelent meg *Szabadságharcunk és a dako-román törekvések* címen első nagyszabású történelmi tanulmánya. (XV + 319 l.) Ismerteti a románság kulturális viszonyait, majd azokat a kísérleteket, amelyek a reformáció segítségével akarták a román népet civilizálni. A Leopoldi diploma után Bárányi Pál és Heveneszi Gábor jezsuita atyák indítják meg az unió ügyét, amit sem a katolikusok, sem a protestánsok nem néztek jó szemmel. Az unió *tette* politikailag fontossá a román népet, felkeltette a nemzeti érzését, következménye a meginduló román irodalom, amely megteremti a dákoromán kontinuitás elméletét. A feltámadt nemzeti érzés politikai törekvésekben nyilvánul: a „Supplex libeilus Vaiachorum” gyökereit itt találjuk. Az unió *tette* lehetővé a románság kulturális haladását, a balázsfalvi iskola azonban nyitva állt a nem egyesült románok részére is. Mindjobban terjed a román nép vezetői között a dákoromanizmus és a magyarság elleni hangulat. Jancsó megrajzolja a forradalomhoz vezető szálakat: a 30—40-es évek gyorsan fejlődő román nemzetiségi mozgalmait, majd az 1848 május 15-i balázsfalvi gyűlés előzményeit és az ott elfogadott kívánságokat. A románság állást foglal az unióval szemben, megismerjük azokat a kísérleteket, amelyek a magyarság és románság kibékülését célozták romániai emigránsok részéről; valamint a Jancu-féle lázadást és ismeretes pusztítását. A szabadságharc bukása után felmerült dunai szövetség tervében jelentős szerepe volt a románoknak. Az 1848—49-i román mozgalmaknak nem külső, inkább belső történetét kapjuk, a vezető eszmék és a cselekvő személyek gondolkodásának megvilágításával.

1896 és 1899-ben adja ki *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota* című nagy munkájának két kötetét. (VII -f-801, 800 l.) A munka csonka: nem adja a román nemzetiségi kérdés teljes történetét, sem a jelenlegi állapot rajzát, csak 1848-ig terjed.

¹¹ Id. röpirat I. 12.

A román nép és nyelv eredetének kérdésével foglalkozik, megcáfolja a Sinkai György és Maior Péter óta állandóan hangoztatott dákoromán kontinuitás elméletét, ismerteti a románság történetét Erdélyben, kitér az 1437-i parasztlázadásra, s a román történetírókkal szemben kimutatja: nem román nemzetiségi mozgalom, hanem magyar jobbagylázadás volt. Széles rajzot nyújt a románság kulturális és erkölcsi állapotáról, hogy az elfogultság vádjával ne illethessék: szó szerint idézi a román történetírókat. A török előnyomulásával a román nép török uralom alá kerül, a századokig tartó elnyomás hatása igen erős. Az erdélyi románság helyzete kedvezőbb, a reformációt szász és magyar reformátorok igyekeznek terjeszteni. Majd lehámozza Mihály vajda alakjára tapadt sok román ferdítést, megállapítja, hogy a székelyek voltak legértékesebb katonái. A Lipót-féle diploma korszakában indul meg az unió, amely — amint előbbi kötetéből láttuk — a románság nemzeti öntudatát ébresztette fel. Részletesen foglalkozik Klein (Micu) Innocentius püspök szerepével, aki először lép föl a román nép érdekében. Rendezik a püspökség vagyoni viszonyait, a fejlődő iskolák szaporítják az intelligenciát; a katonai határőrvidék szervezése is hozzájárul a nemzetiségi tudat fejlődéséhez. A Hóra lázadás kiindulásának, lefolyásának és következményének leírása után — fejtegeti a román nemzetiségi eszme további fejlődését, a *Supplex libellus Valachorum*-ot, mint a románság első politikai megmozdulását. Megismerjük a román kulturális élet fejlődését, iskolák, újság, könyvek szerepét. Újabb szempontokból megvilágítva illeszti e kötetébe *Szabadságharcunk és a dákoromán törekvések* című munkája anyagát, hogy így egységes és a fejlődés menetét feltüntető képet kapjunk. Nemcsak a magyar és német történetírókat használja fel, de a teljes román irodalmat is, állandóan rámutatva a román írók ferdítéseire, tévedéseire.

Jancsó Benedek történetírói munkásságában nagy cezúrát látunk: eltekintve egy-két kisebb értekezésétől, hosszú időn át nem adott ki önálló történeti munkát. Elvégezvén a történeti alapvetést, munkásságát a kérdés gyakorlati megoldásának szentelte. Egymásután írja a különböző lapok hasábjain a román kérdéstről szóló tanulságos cikkeket, — megszervezi a tusnádi székely kongresszust, az Országos Magyar Szövetség főtitkára, résztvesz a Magyar Társadalomtudományi Egyesület alapításában: mind olyan munkaterület, amelyen a magyarság érdekében dolgozott szívvel-lélekkel ...

A világháború igazolta Jancsó Benedek előrelátását. Élesen

tűnik ki 1917-ben tartott előadásából, amikor Románia leverésének idején így vélekedik: „A román irredentizmus meggyőződésem szerint a teljes leveretés után is megmarad a románság lelkében nemzeti ideál és aranyos politikai álm alakjában.” „*Erdély és a nagyromán aspirációk*” címen összefoglalta 1917-ben eddigi tanításait, röviden kiegészítve a háború kitöréséig. 1917-ben új munkakörhöz jut: „Gróf Bethlen István kezdeményezésére határozza el 1917 tavaszán a volt cs. és kir. hadseregfőparancsnokság, hogy a m. kir. kormánnyal egyetértően Bukarestbe a román irredentista mozgalmak tanulmányozására és azoknak a körülményeknek ki-kuhatolására, amelyek Románia 1916-i orvtámadását megelőzték, szakemberekből álló bizottságot küld ki.”¹² Jancsó Benedek, mint a bizottság tagja, hatalmas anyagot gyűjtött össze, amely teljesen megvilágítja a román irredenta mozgalmakat. Az összegyűjtött kézirati, könyv- és hírlapanyag alapján készítette jelentését a volt cs. és kir. hadseregfőparancsnokság részére; ezt foglalja magában „*A román irredentista törekvések története*” című műve (VIII + 502 l.) — az összegyűjtött anyagot azonban Budapest megszállása alkalmával a románok elvitték. Munkája mintegy rövid befejezése az 1896—99-ben megjelent köteteknek. Kimerítő részletességgel tárgyalja azt a folyamatot, amely nem is nagyon titkolódzva törekedett Erdély elszakítására. Kimutatja az erdélyi és romániai politika összefüggését, amely még a háború alatt sem szűnt meg: amit bizonyít az erdélyi románságnak Jassiból sugalmazott taktikája az 1917. évi Apponyi-féle iskolarendeletekkel szemben.

Könyve első 2 fejezetében összefoglalja előbbi megállapításait a román nemzetiségi törekvések kialakulásáról, majd szélesen ecseteli a kiegyezés utáni korszak eseményeit, A románság passzívítását, a szebeni Tribuna hatását, a romániai egyetemi ifjúság emlékiratát, a Liga Cultural á megalapítását, a Memorandum ügyét, az erdélyi kérdést mint a romániai pártok ütőkártyáját. Megtudjuk, hogy a román kormány anyagilag is támogatta az erdélyi románságot; milyen botrányos bukása volt a Liga Culturalnak, majd hogy szervezi azt újjá Jorga, a nagyromán agitátor. Bosznia annexiója után a román irredentizmus agresszívvá lesz, a külföldi sajtó is támogatja a monarchia bomlasztására irányuló román-szláv törekvéseket. Közeleg a vég... Románia orvtámadása után ugyan rövid ideig bűnhődik, de a világháború szerencsétlen vége betetőzi a

¹² Román irredentista mozgalmak története V. 1.

magyarság tragédiáját. És az ősz szerző megérte a legnagyobb szégyent: a románok bevonulását Budapestre.

Az összeomlás idejében számos kisebb-nagyobb munkát írt, köztük legjelentékenyebb a *Defensio Nationis Hungaricae*, fellebbezés az emberiség elfogulatlanul gondolkozó tudományos közvéleményének ítélőszékéhez; a különböző nemzetiségi törekvések történeti és etnikai alapjának cáfolata. De sem ezzel, sem többi felvilágosító, védő, cáfoló iratával nem segíthetett.

Munkáinak részletesebb taglalása helyett tanulságosabbnak ígérkezik módszerének vizsgálata. Nézete szerint a történetíró: „a tömegek lelkében egy eszmeáramlat, egy nemzeti törekvés és vágy keletkezését s annak lassú, de törvényszerű kifejlődésének menetét vizsgálja”.¹³ Megállapításából két dolog érdemel figyelmet: az eszmeáramlat, nemzeti törekvés figyelembevétele: tehát a szellemi mozgalmak története; a másik pedig: a tömegnek történeti tényezőként való kezelése. Jancsó komolyan foglalkozott szociológiával, már legelső történeti munkájában kiemeli a szociológia fontosságát: «Azonban nem az elméletek („új elméletek felállításától éppúgy óvakodtam, mint az eredetiség hajhászásától”), nem a meddő vitatkozások embere. („Oly kérdés, amelyről igen éles elméjű vitákat folytathatnak a tudósok.”) Ha az elméletet nem is, de annál inkább szerette az igazságot, még pedig a „tűzálló igazságot”. És így állandóan küzd a nem egészen tűzálló „Veritas valachica” ellen. Tárgyilagosságát, elfogulatlanságát még a románok is elismerték. Tisztában volt azzal, hogy az események rugóit néha igen messze lehet megtalálni; pedig: „nálunk majdnem kizárólagosan uralkodó divat, csak a legközelebbi okokat s azoknak közvetlen eredményeit venni tekintetbe. Hogy a társadalmi és politikai tünetmények okai legtöbb esetben igen sokfélék, s a látszólagos okoktól nagyon is távolesők és különbözők s hogy az a jelenség, mely oly egyszerűnek látszik a felületes szemlélő előtt, a legtöbb esetben nagyon is bonyolult s néha kiszámíthatatlan erejű hatásoknak eredménye, arról nálunk nagyon kevesen szoktak gondolkodni”.¹⁴ Nem sajnálja a fáradságot a legtávolabbi nyom felkeresésére, de nem viszi túlzásba a kombinálást. Munkáit nagy irodalmi előtanulmányok alapján írta; felhozhatjuk ellene, hogy levéltári adatokat nem használt fel, beérte a már közölt forrásanyaggal. Tényleg fogyatkozása ez műveinek, de nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a körül-

¹³ Erdély és a nagyromán aspirációk. 155. 1.

¹⁴ Szabadságharcunk stb. VI. 1.

ményt, hogy míg a magyar történetírás különböző tárgyköreiben generációk foglalkoztak az adatgyűjtés és közléssel, más generációk a feldolgozással, addig ő mindezt a munkát jóformán egyedül végezte. Kifogásolhatjuk azt is, hogy nem mindig közli jegyzetben az idézett forrást; olyan hiba, ami esetleg arra is vezethet, hogy állításait hajlandók legyünk kétségbe vonni. Pedig amit mond, „tűzálló igazság”; de inkább a nagyközönség számára írva, nem akarta a közönséget „elijeszteni” a forrásaparátussal. (Érdekes, mit mondott Kölcsey-életrajzáról a kritika: „Könyve terjedelmes, vannak benne jelentékeny kitérések, hosszas helyzetrajzok, nem kevésbé hosszú idézetek — ezek mellett itt-ott háttérbe is szorul Kölcsey egyénisége. Forrásait csak általánosságban jelöli meg. Az adatok ellenőrzése e módszer következtében körülbelül lehetetlen.” Századok 1885. 677 skv.) Amit írt, nem tekintette dogmának, csak útmutatásnak: „úgy gondolom, a kérdés határjárásának munkáját elvégeztem. Kicövekeltem az irányt, melyben a további kutatásnak haladnia kell. Hogy sok helyen tévedtem, a határcövekeket beljebb vagy küljebb tettem, valószínű. Az utánam jövőnek azonban nem lesz nehéz tévedéseimet kijavítani”.¹⁵

Eltelve az említett kifogásoktól, Jancsó Benedek történetírói munkássága igen jelentős. Nem volt akadémikus értelemben vett történetíró, nem a tudományt: a magyar tudományt művelte, a lelkében élő érosz nem az elvont igazságok, hanem fájának ezer sebe felé irányult. Úttörő volt széles területeken, lehet, hogy a határcövekeket beljebb vagy küljebb helyezik az utána következők, de az úttörés, a figyelemkeltés érdeme az övé.

1919-ben, visszatekintve életére, írta: „Nemsokára harminc éve, hogy könyvekben, röpiratokban, tanulmányokban, hírlapi cikkekben, tudományos társaságok, társadalmi és hazafias egyesületek felolvasó- és vitaüléseiben, a magyar államférfiaknak adott hivatalos és magántájékoztatókban állandóan hirdettem, hogy a magyar államot nem Bécsből fenyegeti a nagyobb veszedelem, hanem a nemzetiségi irredenták részéről. Fél emberéltre kiterjedő munkásságomnak azonban nem sikerült erről az igazságról sem a magyar közvéleményt, sem a magyar államférfiakat meggyőzni. Az 1918 október végi összeomlás után bekövetkezett események a legfájdalmasabb igazságot szolgáltatták e három évtizedes eredménytelen és hiábavaló munkásságomnak. Cassandra gyötrelmes

¹⁵ A román nemzetiségi törekvések. IV. 1.

szerepe jutott osztályrészemül és szívettépő elégtételül.”¹⁶ Nemcsak azzal került szembe a közfelfogással, hogy a nemzetiségi kérdést Bécsnél, tehát a közjogi problémáknál veszélyesebbnek tartotta, hanem a nemzetiségi kérdésnek mibenlétét is másként ítélte meg; nem politikumot: kulturális és gazdasági kérdést látott benne, amit tüneti kezeléssel nem lehet meggyógyítani. A 90-es és 900-as évek liberális szemléletének, a 30 millió magyarról ábrándozóknak kellemetlen volt az, aki a magyar parlag hibáiról mert beszélni, s zavarta állandó vészkiáltásaival a kápráztató álmokon andalgókat. Nemzetiségi szemléletének gyökereit talán nem alap nélkül keressük Széchenyinél, Kemény Zsigmondnál: „Nem az a mi bajunk, hogy kevesen vagyunk, hanem hogy értelmi és vagyoni súlyunk relatíve csekély.”¹⁷ Tehát erősíteni kell a magyarságot vagyomban és kultúrában általában, de különösen ott, hol a románsággal vegyesen lakik.¹⁸ A kiáltó szó elhangzott, de csak a magyar pusztába. Meghallgatása munkát követelt volna, mert „nemzeti műveltséget izgató vezércikkekkel, lármás szónoklatokkal nem lehet teremteni. Oda komoly munka, serény és kitartó törekvés kell”.¹⁹

A munkára akkor nem került sor: nem Jancsó Benedek hibája; s nyugodtan mondhatja: dixi et salvavi animam meam. De a munkát mindig el lehet kezdeni. Ha — a változott viszonyok következtében — nem is az azonnal érvényesíthető tapasztalatok kedvéért, mégis a nemzetiségi kérdés történetében sok-sok részlet vár tisztázásra (1. Szekfű, Magyar történet. XVII. sz. 401 skv.). Jancsó Benedekhez legméltóbb emléket akkor állítunk, ha hozzáfogunk a vitás kérdések megoldásához. A munka igen nagy és sürgős: az utódállamok fáradtságot és költséget nem sajnálva hordják össze történetükre vonatkozó adatokat Európa minden részéből. E tevékenységből nem lenne szabad hiányoznia a magyar tudományos életnek sem! Legelső teendő lenne a munkaterv megállapítása, csak szervezett, jól irányított kutatással lehet eredményt elérni. A Magyar Történelmi Társulat megindította Fontes sorozatában a nemzetiségi kérdésre vonatkozó köteteit (de épp a román kérdés feldolgozása hiányzik, ami pedig Jancsó irodalmi alapvetése után nem a legnehezebb feladat). Szükséges volna a nemzetiségek beléletének: társadalmi, gazdasági, kulturális, vallási viszonyainak vizsgálatára

¹⁶ Defensio 4. 1.

¹⁷ Dákoromanizmus és magyar kultúrpolitika. II. 74. 1.

¹⁸ U. o.

¹⁹ U. o. 69. 1.

is. „Szeretjük mondogatni nemcsak önérzettel, de sokszor kérkedve is, hogy mi vagyunk keleten a nyugati civilizáció terjesztői, de. . . vájjon micsodák azok az eszközök és módok, amelyeknek segítségével keleten a nyugati civilizációt állítólag terjesztjük ... eltekintve sok más egyébtől, legelőször is szükséges volna egyetemeinket úgy berendezni, hogy keleti szomszédaink kénytelenek legyenek hozzánk jönni, mindazt megtanulni, mit sem hazájukban, sem külföldön meg nem tanulhatnak. Ez ... saját történelmük, saját kulturális fejlődésük menete ... miben mestereik lehetnének. De valóságban miként áll főiskoláinkon a balkán népek etnográfájának, összehasonlító filológiájának, történelmének stb. tudományos ismerete? Erre nem találhatunk más kifejezést, mint azt, hogy szégyenletesen.”²⁰ Egyelőre utópiának látszik; de a háború felkelte szenvedélyek lecsillapultával céltudatos, következetes munkával terjeszthetnének keleten a nyugati civilizációt. Ne feledjük, hogy Nyugat számára mi csak Kelet vagyunk, de Kelet-Európában *már* Nyugatnak számítunk. Itt találhatnánk meg igazi hivatásunkat. Ezért célszerű lenne a Nyugaton bőséges ösztöndíjkból a Balkánra is juttatni.

Jancsó Benedek a román kérdés fontosságának meglátásával, történeti alapjainak megvetésével, iránytmutató, tárgyilagos munkásságával örök érdemeket szerzett magának. Elmondhatjuk róla Flegler Sándorral: „előítéletektől menten, józanon, elfogulatlanul akarta megismerni a teljes igazságot s hirdetni is azt, ha mindjárt szíve vágyai s nemzeti érzései ellen ütne is ki” (Szalay László és munkái. 71. 1.). Gyakorlati célját: a közvélemény felrázását nem érte el, de a kérdés történeti oldalát általában tisztázta. Nagy művének szomorú záróakkordja: „Hamlet meghalt, de szívében a jobb jövő reménységének felcsillanó sugarával. Én élek, de ma sem látom a győzelmes ifjú Fortinbrast közeledni sehol.”²¹ Azóta ő is elköltözött, szívében nem csillámlott fel a jobb jövő reménysugara. De ha példáját követve lankadatlanul dolgozunk, megérjük a győzelmes Fortinbras közeledését.

²⁰ Dakoromanizmus és magyar kultúrpolitika II. 71.

²¹ Román, irredentista törekvések története 494. 1.

Jancsó Benedek irodalmi munkássága.

Összeállította: *ifj. Könyves Tóth Kálmán.*

*L Jancsó Benedek monografikus munkái
a megjelenés sorrendjében.*

Szenczi Molnár Albert. Nyelv- és irodalomtörténeti tanulmány.
Kolozsvár, 1878.

Magyar nyelvtudomány-történelmi tanulmányok a XVI és XVII
századból. Budapest, 1880.

Szavalókönyv. Arad, 1884.

Fábián Gábor élete és irodalmi működése. Arad, 1885.

Kölcsey Ferenc élete és művei. Budapest, 1885. (Nemzeti könyv-
tár XXXVIII.)

Gábor Áron az ágyúöntő székely. Budapest, 1888. (Magyar Mese-
mondó, 23.)

Középiskoláink reformja. Pedagógiai tanulmány. Budapest, 1891.

Ünnepi beszéd. Tartotta —, a II. ker. egyet. kir. kath. főgimn.
és a Ferenc József Nevelő-intézet ifjúsága előtt ő felsége
[I. Ferenc József] nevenapján ... Budapest, 1891. (Kézirat
gyanánt.)

Magyar irodalmi olvasmányok a görög nyelv pótlásául. A gim-
názium V. osztálya számára. Budapest, 1890.
— 2. kiadás. Budapest, 1898.

U. az. A gimnázium VI. osztálya számára. Budapest, 1891.

U. az. A gimnázium VII. osztálya számára. Budapest, 1893.

U. az. A gimnázium VIII. osztálya számára. Budapest, 1894.

A görög pótló magyar irodalmi olvasmányok. I. kötet. 3. teljesen
átdolgozott kiadás. Budapest, 1903.

II. kötet. Budapest, 1903.

III. kötet. 2. kiadás. Budapest, 1905.

A szabadoktatás szervezete. Emlékirat. Budapest, 1911. (Említi
M. Irod. Lex. 394. 1.)

- A Daco Romanizmus és a magyar kultúrpolitika. Ajánlva a közoktatásügyi miniszter figyelmébe. Budapest, 1893 (névtelenül). II. füzet (névvel). U. o., 1893.
- Román politikai és történelmi tanulmányok. Budapest, 1894.
- Szabadságharcunk és a dákoromán törekvések. Budapest, 1895.
- Román politikai és történelmi tanulmányok. 1—3. kötet. Budapest, 1895., 1896., 1899.! Szabadságharcunk és a dákoromán törekvések. Budapest, 1895. II—III. A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. 1—2. kötet. Budapest, 1896., 1899.
- A román nemzetiségi törekvések. Budapest, 1896.
- A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. 1—2. kötet. Budapest, 1896., 1899.
- Bánffy Dezső nemzetiségi politikája. Budapest, 1895.
- Kinek nincs szerencséje. Budapest [Év. n. 190?]. (Legjobb olvasmányok, 6. sz.)
- Erdély és a nagyromán aspirációk. Előadások. Budapest, 1918. (Szabad Lyceum kiadv., 5.)
- A román irredenta mozgalmak története. Budapest, 1920.
- Defensio nationis Hungaricae. Fellebbezés az emberiség elfogulatlanul gondolkozó tudományos közvéleményének ítélőszékéhez. Budapest, 1920. (Magyarország területi épségének védelmi ligája. [Kiadványok, 85.]
- Quelques reflexions critiques sur l'essai de N. P. Comnène „La terre Roumaine à travers les âges.” Budapest, 1920.
- Hungary and Roumania. 1921.
- A székelyek. Tört. és néprajzi tanulmány. Budapest, 1921.
- Les Sicules. Etudes historiques et ethnographique. Budapest, 1921.
- The Székelys. A historical and ethnographical essay. Budapest, 1921.
- The Transylvanian question. By: J. Ajtay, B. Jancsó, A. Kovács. Budapest, 1921.
- Ladihay Vince [álnév]: Erdély története. Cluj—Kolozsvár. 1923.
- Az elszakított magyarság közoktatásügye. Írták: Jancsó Benedek, Barabás Endre, Kornis Gyula, [stb.] Budapest, 1927.

II. Költemények.

Hajnal. Kiadja a kolozsvári r. kath. főgimnázium ifjúságának önképző köre. Kolozsvár, 1871. (Szinnyei.) [Technikai akadályok folytán, mivel a műhöz — sajnos — *nem* juthattunk, költeménye címét nem közölhattük.]

III. Tanulmányok, cikkek, könyvismertetések.

(Meg kell jegyeznünk, hogy bibliográfiánk ezen része nem teljes. Technikailag kivihetetlen volt, hogy a rendelkezésünkre álló rövid idő alatt nyomon kísérjük Jancsó gazdag termésű életének *minden* írott emlékét, különösképen azokat, amelyek évtizednyi hosszú idők folyamán a Budapesti Hírlap-ban, Egyetértés-ben s más napilapokban jelentek meg. A Jancsó Benedek Társaság hivatásának és kegyeletes kötelességének érzi azonban, hogy *idővel* a lehető legteljesebb bibliográfiával szolgáljon s így ezen bibliográfiát jelen összeállítója nem tekinti lezártnak. Megjegyezzük még, hogy Jancsó Benedeknek 1897-ig megjelent, a fenti fej cím alá tartozó írásait Szinnyeiből s az ő felvétele szerint vesszük fel. A Századokban megjelent írásait Pelz: Századok tartalommutatójából, a Magyar Szemlelében megjelenteket a Magyar Szemle szerkesztősége által összeállított bibliográfiából s a szerint; több írását pedig Asztalos bibliográfiájából, melyeket [Asztalos]-jelben külön jelölünk. Az itt említett forrásmunkákat bibliográfiánk későbbi részében részletesen találja meg az olvasó. Az összeállítás e helyütt nem a megjelenés sorrendjében történt, hanem az illető folyóiratok s napilapok s *más* kiadványok betűrendes s ezen belül az írások időrendes sorrendjében, így szembeszökően azonnal az is látható, hogy Jancsó mely folyóiratoknak, napilapoknak s más kiadványoknak volt munkatársa.)

a) 1878-tól Erdély megszállásáig.

Agrár Album, Budapest, 1903. Az Alföld hatása Petőfire.

Alföld, 1881. Petőfi hazafias költészetéről.

1882. 84. sz. Kölcsey nyelvügyi politikája.

1886. 61. sz. Március 15. emlékezete.

1889. 250. sz. A néprajzi társaságról.

Alföldi Képes Újság, 1887. Egy összeesküvés 1848—49-ben.

— Kossuth és a kisdedóvás ügye.

— Irodalmi állapotok.

— Néhány tudós.

— Niobe.

— A Kölcsey-Egyesületről.

— Egy-két nő irodalmi viszonyainkról,

— Petőfi hazafias lírája.

Arad és vidéke, 1881. Az öngyilkosság philosophiájához,

— Magyar népdalok angolul.

— Carlyle Tamás.

1881. 106. sz. Petőfi radikalizmusa.
 1881. 246. sz. Sámi László.
 1882. 81. sz. A kuruc mozgalmak költészetéről.
 1882. 295. sz. A puszta és a magyar költészet.
 1883—86. 71. sz. Tárcák és könyvismertetések.
 — A Shakespeare mythosz.
 1883—86. 95. sz. Turgenyev a szerelemről.
 1883—86. 115. sz. Körösi Csorna Sándor mint deák.
Aradi Közlöny: 1884. 236. sz. Kölcsey mint vallásbölcseleő.
 1886. 115. sz. Bem hadsegéde Szántófalvi K. Márton.
 1888. 147. sz. Áron az ágyúöntő székely.
 1889. 93. sz. Murai Károly mint író.
Budapesti Hírlap, 1884. 285. sz. Kölcsey és az Akadémia.
 1885. 258. sz. Fábrián Gábor emlékezete.
 [Jancsó Benedek hosszú évtizedeken át volt a B. H.-nak munkatársa. A nemzetiségi kérdésre vonatkozó nemzetiségpolitikai cikkeinek túlnyomó része folyamatosan itt jelent meg. Különösen az 1900—1910-es években Politikai Hírlámok címen névtelenül. Ennek feldolgozása külön nagy feladat lesz.]
Egyetemes Philologiai Közlöny, 1889. Könyvismertetések.
Ellenzék. 1881. Petőfi katona-dalairól.
 — Egy kínai bírálata Magyarországról.
 1882. Több kisebb közlemény.
Élet és irodalom. 1884. Byron és Augusztá.
Figyelő: V—VI., 1878—79. Ki írta az első magyar nyelvtant?
 — A magyar nyelvtudományi eszmék fejlődése a XVI—XVII. században.
 — Erdősi János nyelvészete.
 VII., 1879. Szenczi Molnár Albert nyelvtudománya.
 — A XVII. század nyelvtudománya.
 VIII—IX., 1880. A XVII. század nyelvművelése.
 — Komáromi Csipkés György nyelvtana.
 — Pereszlényi Pál nyelvtudománya.
 — Kövesdi Pál nyelvtana.
 XIV., 1883. Arany János.
 XVI., 1884. Arany János lelki betegségeiről.
 XVII., 1884. A Mondolat-pör.
Fővárosi Lapok. 1880. A cigányköltészetéről.
 — Disraeli mint regényíró.

1881. A gyermekek Dickensnél.
 — Az élettelen tárgyak Dickens regényében.
1882. Petőfi költészetének politikai előzményei.
 — Petőfi hazafias költészete.
 — Moore költészete és az ír kérdés.
 — Könyvismertetések.
1883. Didó királyné.
 1882—83. Könyvismertetések.
 — Két új elbeszélő.
1885. A világ megvetéséről.
 — Könyvismertetések.
1888. Walter Savage Sándor és Trelawney.
1889. A magyarországi néprajzi társaság.
 — Hamlet és Don Quichote.
- Havi Szemle.* 1879. A kuruc költészetéről.
- Hazánk.* 1884. Kölcsey Ferenc megyei tisztviselősege.
- Kölcsey-Egyesület Évkönyve. I.,* 1884. Emlékbeszéd Kölcsey Ferenc felett.
- Koszorú.* 1881. Petőfi forradalmi költeményei.
1882. Dr. Faust, Kain, Mansfréd, Ádám.
1885. Petőfi pesszimizmusa.
 — Emlékbeszéd Fábrián Gábor felett.
 — A pusztá befolyása a magyar költészetre.
- Kisfaludy Társ. Évtapjai. XX.,* 1888. Turgenyev Iván.
- Középiskolai Szemle.* 1882. Hogyan kell olvasni a halotti beszéd ch-ját.
- Magyar Szemle.* 1881. Hunfalvy Pál rumun tanulmányai.
 — A magyar nemzet eredete.
- Néptanítók Lapja.* 1909. Az iskolán kívüli oktatás c. mellékletben ismerteti a szocialisták nevelési törekvéseit. [L. Weszely: Korszerű nevelési problémák. Szent István Könyvek 45. 125 l.]
- Nyelvőr.* 1881. Bethlen Gábor magyarsága.
- Ország-Világ.* 1884. Jakab Ödön.
 — Özv. Cserey Jánosné.
1888. Ábrányi Emil.
- Osztrák-Magyar Monarchia* írásban és képben.
 a) Dél-Magyarország hegyvidéke. Arad és Temes megyék hegyes részei s Krassó-Szörény megye. Magyarország. VII. kötet. Budapest, 1901. 579—604 11.

b) Háromszék megye. Magyarország. VII. kötet. Budapest 1901. 345—366 11.

Pesti Napló. 1883. 306. sz. Könyvismertetés.

1884. 319. sz. Kölcsey viszonya Kossuthhoz.

1888. 129. sz. Könyvismertetés.

Szarvasi Lapok. 1885. 50. sz. Petőfi álnevei.

Századok. 1899. 646 1. Puscariu: Date istorice la familie nobile romane.

1900. 141 1. Az erdélyi románság legrégebb hiteles statisztikája.

1900. 518 1. Sirbu Jon: Matenivodă Băsărabăs auswärtige Beziehungen. (1632—1654.)

1901. 154 1. Xénopol A. D.: Magyars et roumains devant l'histoire.

1901. 154 1. Darvai, Maurice: Le Hongrie et ses premiers vassaux roumains.

1901. 609 1. A hazai görögkeleti román metropolia története.

Magyar Társadalomtudományi Szemle. 1909. Románia birtokpolitikai viszonyai. [Asztalos.]

Társalgó. 1885. Könyvismertetések.

b) Az utóbbi évek munkássága. Erdély megszállásától — Jancsó Benedek haláláig.

Glasul Minoritatilor. (Lúgos.) 1929. 147—159. 11. Romániai németek politikája a Maniu-kormány alatt [németül].

Magyar Szemle. 1927. I. kötet. 50 1. A magyar társadalom és az idegen uralom alá került kisebbségek.

— 74. 1. Rothermere lord és a magyar békerezíziós liga megalakulása.

— 389. L. Bratianu Joel

1928. II. kötet. 181. 1. Román vélekedés a külföldi magyar propagandáról.

— 260. 1. A magyarországi németek helyzete és az erdélyi kisebbségek.

— 349. 1. Az agronómokról és viselt dolgaikról.

1928. III. kötet. 140. 1. A román nemzeti parasztpárt és az erdélyi kisebbségek.

— 249. 1. Egy erdélyi román politikus Erdély kisebbségi politikájáról.

- 289. I. Van-e szakadás az itthoni és az erdélyi lélek között?
- 364. L. „Kulturverknüppelung.”
- 1928, IV. kötet. 59. 1. A katolikus *egyház* helyzete Romániában.
- 123. 1. A román uralom berendezkedése Erdélyben.
- 137. 1. A magyar egyházak helyzete a román uralom alatt.
- 264. 1. Román-magyar kulturális megértés és a Pen-Klub Erdélyben.
- 1929. V. kötet. 40. 1. Az erdélyi magyarság és a Maniu-kormány.
- 157. 1. Gestern und heute.
- 332. 1. A romániai német politika a Maniu-kormány alatt.
- 1929. VI. kötet. 209. 1. A holnap Magyarországa.
- 1929. VI. kötet. 360. 1. Az erdélyi magyarság gazdasági sérelmei.
- 1929. VII. kötet. 63. 1. Szocialista és kommunista mozgalmak Romániában.
- 166. 1. A lupényi vérfürdő.
- 245. 1. A Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum fél-százados jubileuma.
- 1929. VIII. kötet. 267. 1. Ady a román parlamentben.
- Társadalomtudomány.* 1928. A nyelvi és érzelmi asszimiláció fel-tételeinek vizsgálata. [Asztalos.]
- Asztalos Miklós: Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés. [Bírálati ismertetés.]
- Új Élet.* 1922. 7. sz. Erdély megszállása 1918-ban. [Asztalos.]
- Új Magyar Szemle.* 1920. július 294—303. 11. Nagyrománia.

IV. Jancsó Benedek szerkesztésében megjelent monográfiák és folyó-iratok.

- Középiskolai Szemle.* Tudományos és tanügyi havi folyóirat. (Alapította és szerk. Jancsó Benedek. Társszerkesztői Antolik Károly és Spitkó Lajos.) Arad, 1882.
- Tanulók Olvasó Tára.* 1—20 füzet. Elischer József közreműködésével szerkesztik Jancsó Benedek és Boros Gábor. Budapest, 1888—90. (Lásd az egyes füzeteket. Petrik: Magy. könyvészet. 1886—1900. Budapest, 1908. 841. 1.)
- Egyetemes Közoktatásügyi Szemle.* (Alapította és szerk. Jancsó Benedek. 1893-ban társszerk. Balássy Dénes.) Budapest, 1889—1893.
- Arad vármegye* és Arad város monográfiája. 1—3 kötet. Szerk. Jancsó Benedek és Somogyi Gyula. Kiadja a Monogr. Bizotts. Arad, 1893—1913.

- Oszták-Magyar Monarchia* írásban és képben. Magyarország, VII kötet. Budapest, 1901. [Asztalos.]
- Magyar Társadalomtudományi Szemle.* Budapest, 1908. [I—IV. évf.-ig (1908—1910) szerk. Apáthy István, Gaál Jenő és Jancsó Benedek. A IV. évf.-tól Apáthy I. és Gaál J.]
- Magyarság.* [Szerk. Benedek Elek. Kiadta a marosvásárhelyi Székely Asztaltársaság. 1902—1903. Jancsó Benedek mint főmunkatárs működött közre. (Asztalos M. szíves közlése.)] [1903-ban alapítója volt gróf Esterházy János és Herceg Ferenc társaságában az „Országos Magyar Szövetségnek”, amely több kiadványt is bocsátott közre. (Asztalos M. szíves közlése.)]

V. *Jancsó Benedek kéziratban maradt munkái.*

Jancsó Benedeknek számos *kéziratban* maradt kiadatlan munkája van. Részint a Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete, részint pedig a Népies Irodalmi Társaság tulajdonában s egyéb helyeken.

A fent jelölt két helyen található kéziratokat időrendes sorrendben szintén felvettük, az egyes címszók végén zárójelben közölve a doboz jelét, amelyben a kérdéses kézirat megtalálható.

Az adatok szíves rendelkezésünkre bocsájtásáért, ahol az külön jelölve nincs, dr. Kardos Bélának, az Államtudományi Intézet tisztviselőjének tartozunk hálás köszönettel.

a) *Kéziratok az Államtudományi Intézetnél.*

Madgearu Virgil: „Taranizmus” c. művének ismertetése. 1921.

Romániai magyar kisebbség helyzete. 1919—1921. (IX. 4.)

Erdélyi katolikusok helyzete. (Ált. ismertetés.) 1923? (X. 52.)

Románia közgazdasági viszonyainak ismertetése. 1923. (IX. 2.)

Iskolaügy. Állami elemi népoktatásügyi törvény. 1924. július 26.

(IX. 8.)

Kisebbségi kérdés Nagy-Romániában. Dr. Ludovic Ciato 1924.

(II. 23.)

Kisebbségek problémája. Maniu Gyula. Fordította: Jancsó Benedek. 1924. (I. 97.)

Angheiescu iskolaügyi törvényei sváb és gör. kath. román megvilágításban. 1925. (XI. 53.)

Jelentés az erdélyi szász-német pártban megfigyelhető mozgalmáról. 1925. (XII. 24.)

Jelentés a baccalaureatusi törvényről és annak végrehajtásáról. 1925. (XI. 63.)

Felekezeti harc az erdélyi román nemzeti pártban. 1925. (XI. 62.)

Kisantant keletkezése és célja. 1925. (I. 66.)

Román sziguranca bűnlajstroma. 1925? (XII. 17.)

Erdélyi magyar kisebbség politikai, gazdasági, egyházi és művelődési állapotainak és sérelmeinek összefoglaló ismertetése. (1926.) (II. 3.)

Jancsó Benedek előadása az erdélyi helyzetről. 1926. III. 21. (IX. 50.)

Erdélyi agrárreform végrehajtásáról néhány kritika. 1927. (I. 51.)

Magyar társadalom és az idegen uralom alá került magyar kisebbség sorsa. 1927. (X. 62.)

Sajtószabadság. Elkobzási, beszüntetési esetek felsorolása. Angol nyelvű. 1927. 1—5. old. The Freedom of the Press. 1927.

(XI. 1.)

Válasz Tichner Henrietta könyvének V. fejezetére. „Az egyházak az állam ellen” c. fejezetére. 1927. (II/10./VI.)

Sajtószabadság gyakorlati alkalmazása Romániában. 1928. (X. 20.)

Besszarábia. Történeti áttekintés. A mai gazdasági, politikai és kulturális helyzet. (X. 75.)

Erdélyi Múzeum Egyesület történetének rövid vázlat. (X. 18.)

Jelentés a „Crucea” című romániai gör. kel. egyházi folyóiratról.

(I. 35-)

Magyar kormány által 1867 óta román egyházi és kulturális célokra nyújtott anyagi segélyezések, amelyek román részről felmutathatók. (IX. 31.)

Román írók és politikusok a román kormány kisebbségi politikájáról (X. 2).

b) Kéziratok a Népies Irodalmi Társaságnál.

Erdély politikai helyzete a román okkupáció kezdetétől 1920-ig.

(A. 590)

Jelentés az erdélyi magyarság jelenlegi politikai, egyházi, iskolai, közművelődési, társadalmi, gazdasági helyzetéről. 1921. (A. 40.)

Az oxfordi egyetem tiltakozása a román atrocitások ellen. 1922.

(Sz. 20.)

Erdélyi megjegyzések a román kormánynak a magyar kisebbségek helyzetére vonatkozó feleletére. 1923. (Kf. 17.)

- A romániai magyar kisebbség helyzete. 1923. (A. 58.)
 Állítólagos fordulat a román kormány oktatásügyi politikájában.
 1924. (A. 66.)
- Apponyitól—Anghelculescu. 1924. (A. 70.)
 Az erdélyi Magyarpárti képviselők helyzete. Az erdélyi Magyar Párt
 elnök-válsága a román közvélemény megvilágításában. Érdekes
 adatok az erdélyi és a régi királyságbeli románok testvéri
 viszonyához. 1924. (Mp. 18.)
 Az erdélyi római kath. püspökök nagyváradi tanácskozása. 1924.
 (A. 71.)
- Az erdélyi zsidóság és a Magyar Párt. 1924. (Mp. 4.)
 A gör. kel. orth. egyház támadó fellépése a gör. kath. román egyház
 ellen Erdélyben. 1924. (A. 67.)
- Jelentés az erdélyi szabadkőműves mozgalmakról. 1924. (A. 69.)
 Jelentés a romániai pártok jelenlegi helyzetéről. 1924. (A. 68.)
 Az orvosi oklevelek nosztrifikálása Romániában. 1924. (In. 2.)
 Romániai vélemény az erdélyi magyarság politikai helyzetéről.
 1924. (A. 72.)
- Anghelculescu iskolaügyi törvényei sváb és gör. kath. román meg-
 világításban s ezzel kapcsolatban a magániskolákra vonatkozó
 törvényjavaslat ismertetése. 1925. (ír. 6.)
- Az erdélyi magyar főiskolai tanulók helyzete. 1925. (I. 17.)
 A kalotaszegi tagozat gyűlése. 1925. (Mp. 16.)
 A román útlevél panama és az erdélyi magyar kisebbség kivándor-
 lása 1925. (K. 2.)
 Az erdélyi szászok számbaveszik szellemi erőiket. 1925. (Sz. N. S.
 11.)
 A szászok Románia politikájában. 1925. (Sz. N. S. 10.)
 Az újrászervezett Magyar Párt munkaprogrammja. Az erdélyi
 magyar sajtó állásfoglalása a brassói gyűlésen történekekkel
 szemben. 1925. (Mp. 17.)
 Nosztrifikálás. 1926. (In. 3.)
 Az 1834-i kolozsvári deákforradalom. 1926. (I. 18.)
 Data of Educational Policy on the territories transferred from Hun-
 gary to Roumania. 1927. (Is. 7.)
 Az erdélyi magyarság helyzete Romániában. 1927. (A. 27.)
 Tájékoztató irat az erdélyi magyarság helyzetéről a román uralom
 alatt. 1928. (A. 61.)
 Erdély története 1867-ig. 1929. (Mester Miklós szíves közlése.)
 A románság története az 1787—1792-i orosz-török háborúig. 1929.
 (Mester Miklós szíves közlése.)

- Az erdélyi magyar kisebbség helyzete 1918—1928-ig* 1929.
[Magyar és angol nyelven.] (Mester Miklós szíves közlése.)
A bizantizmus, balkanizmus és levantinizmus fogalma. [Évsz. n.]
(Kf. 27.)
Az erdélyi magyar iskolák helyzete. [Évsz. n.] (I. 6.)
Műveltség és erkölcstörténeti adalékok a román társadalom lélektanához. [Évsz. n.] (A. 65.)
Néhány tájékoztató megjegyzés a budapesti m. kir. tudományegyetem románnyelvi és irodalmi tanszékének betöltéséről illetően. [Évsz. n.] (Kf. 24.)

VL Az 1897-ig megjelent műveiről szóló könyvismertetések Szinnyei felvétele szerint.

- Budapesti Hírlap. 1885. 115. sz.
Budapesti Napló. 1896. 21. sz.
Budapesti Szemle. 1891. LXX. kötet.
Egyetemes Philologiai Közlöny. 1885., 1891.
Figyelő. 1885. XIX.
Fővárosi Lapok. 1885.
Harmónia. 1885.
Pesti Napló. 1885.
Pesti Napló. 1885. 107. sz.
Magyar Tanügy. 1885.
Nemzet. 1885. 194. sz.
Ország-Világ. 1885.
Petőfi Társaság Évlapjai. 1878.
Századok. 1885.
Tanáregyesület Közlönye. 1892.
Vasárnapi Újság. 1895. 11. sz.

VII. Jancsó Benedek halála.

I. Gyászjelentés és búcsúztató.

- A *Népies Irodalmi Társaság*, a Magyar-Székely Egyesület és társ-egyletei [gyászjelentése] Jancsó Benedek dr. tb. egyetemi tanár, a Magyar Tud. Akadémia lev. tagja, a Népies Irodalmi Társaság társelnöke, a Magyar-Székely Egyesület tb. elnöke stb. 1930. évi június hó 27-én, életének 76. évében Budapesten [bekövetkezett haláláról és temetése idejéről].
Szádeczky Kardoss Lajos: Jancsó Benedek búcsúztatása 1930. június 29. temetésén. [Kézirat. Népies irod. Társ. tulajd.]

2. A sajtó visszhangja.

a) Magyarországi napilapok.

Jancsó Benedek 1854—1930. Budapesti Hírlap. 1930. VI. 28.

Jancsó Benedek [fejképe, halála és temetése hírével]. Az Est. Bp., 1930. VI. 29.

Meghalt Jancsó Benedek. Friss Újság. Bp., 1930. VI. 28.

Jancsó Benedek dr. temetése. Hétfői Napló. Bp., 1930. VI. 30.

Jancsó Benedek meghalt. Magyar Hírlap. Bp., 1930. VI. 28.

Jancsó Benedek. [Vezércikk.] Magyarság* Bp., 1930. VI. 28.

Gagyí Jenő: Meghalt a székelyek vezére. Magyarság. Bp., 1930* VI. 28.

A székelyek ezrei kísérik vasárnap utolsó útjára Jancsó Benedeket.

[Márton Ferencnek 1923. V. 17. készült dr. Jancsó Benedek

s. k. aláírt ceruzarajzával. Mellkép.] Magyarság. Bp., 1930.

VI. 29-

Jancsó Benedek temetése. Magyarság. Bp., 1930. VII. i.

Jancsó Benedek meghalt. Nemzeti Újság. Bp., 1930. VI. 28.

Jancsó Benedek meghalt. Népszava. Bp., 1930. VI. 28.

Prof. Dr. Benedikt Jancsó gestorben. Pester Lloyd. 1930. VI. 28.

Jancsó Benedeket, a székelyek nagy halottját a tudományos világ

és a. szf.kebjç>é.% t\ a. çj tis^vite, xxvdkxi tçxssXXsk. <d vasárnap »

A Reggel. Bp., 1930. VI. 30.

Jancsó Benedek meghalt. Pesti Hírlap. 1930. VI. 28. (Mellképpel.)

Jancsó Benedek temetése. Pesti Hírlap. 1930. VII. 1.

Jancsó Benedek meghalt. Pesti Napló. 1930. VI. 28. (Fejképpel.)

b) Magyarországi folyóiratok.

B. Gy.: Jancsó Benedek f. (1854—1930.) Napkelet. 1930. VIII. évf. szept. 1., 9. sz. 904—905. old.

Jancsó Benedek [egész alakú képe, halála jelentésével.] Új Idők. 1930. VII. 6. 48. old.

Szász Zsombor: Jancsó Benedek f (1854—1930.) Magyar Szemle. 1930. IX. 4. 369—374. 11.

S.z.[ombatfalvy] Gy.[örgy]: Jancsó Benedek. Társadalomtudomány. 1930. X. évf. 400—401. 11.

Kemény Gábor: Jancsó Benedek (1854—1930.) Századunk. 1930» V. évf. 414—415. 11.

Jancsó Benedek [mellképe, halála jelentésével,] Tolnai Világlapja. 1930. VII. 9. 14. 1.

c) Erdélyi napilapok.

Jancsó Benedek meghalt. Aradi Közlöny. 1930. VI. 28.
 Eltemették Jancsó Benedeket. Aradi Közlöny. 1930. VII. 1.
 Jancsó Benedek egyetemi tanár, a nemzetiségi kérdés legalap-
 sabb ismerője meghalt. Brassói Lapok. 1930. VI. 30.
m. i. : Jancsó Benedek. Brassói Lapok. 1930. VII. 2.
 Domokos Pál Péter. Jancsó Benedek dr. Csiki Lapok. 1930. VII. 6.
 Jancsó Benedek. Déli Hírlap. 1930. VI. 30.
 Jancsó Benedek halála. Ellenzék. 1930. VI. 29.
 Eltemették Jancsó Benedeket. Ellenzék. 1930. VII. 1.
 Spectator. Jancsó Benedek. Ellenzék. 1930. VII. 6.
 Jancsó Benedek dr. meghalt. Erdélyi Hírlap. 1930. VI. 28.
 Meghalt Jancsó Benedek. Keleti Újság. 1930. VI. 28.
 (—*L.*): Jancsó Benedek 1854—1930. Keleti Újság. 1930. VI. 29.
 Jancsó Benedek 1854—1860. Keleti Újság. 1930. VI. 30.
 Jancsó Benedek temetése. Keleti Újság. 1930. VII. 8.
 Jancsó Benedek meghalt. Nagyvárad. 1930. VI. 29.
 Jancsó Benedek meghalt. Székely Közélet. 1930. VII. 6.
 Jancsó Benedek meghalt. Temesvári Hírlap. 1930. VI. 29.

d) Erdélyi folyóiratok.

Sulyok István: Jancsó Benedek 1854—1930. [Márton Ferenc
 1923. V. 17-én készített, dr. Jancsó Benedek s. k. aláírt ceruza-
 rajzával. Mellkép.] Pásztortűz. 1930. július 27. XVI. évf.
 14—15. sz. 319—320. 11.
György Lajos: Jancsó Benedek. Magyar Nép. Képes hetilap.
 Cluj—Kolozsvar. 1930. VII. 5. (Mellképpel.)
 Spectator. Két halott: Jancsó Benedek (1854—1930). Moldován
 Gergely (1845—1930). Erdélyi Helikon. Kolozsvar. 1930.
 III. évf. 7. (aug.—szept.) sz. 623—624. 11.
 Jancsó Benedek. Magyar kisebbség. Lúgos. 1930. IX. évf. július 1.
 13. sz. 465. 1.

e) Román napilapok.

Moartea unui dusman al romanis mului. Cuvântul. Bukarest.
 1930. VI. 30.

Moartea profesorului ungar Jancsó, Diminatea, Bukarest, 1930.

VI. 30.

Megjegyezni kívánjuk, hogy ezen VII fejezetben közölt közlemények jó része, különösképen a napilapok cikkei a Népies Irodalmi Társaság tulajdonában összegyűjtve megtalálhatók s azoknak betekintésre való szíves átengedéséért Mester Miklósnak hálás köszönetet mondunk.

VIII. Jancsó Benedek emléke.

Meghívó az Erdélyi Férfiak Egyesülete 1930. évi október 6-án tartott *Jancsó Benedek Emlékünnepélyére*. [1-leveles nyomtatvány. Ezen az emlékünnepélyen dr. Zakariás G. Sándor indítványára az E. F. E. elhatározta, hogy kulturális szakosztályát nemzetiség- és kisebbségkutató tudományos társulattá alakítja át, amely „*Jancsó Benedek Társaság*” néven fog működni. L. a „Magyarság” 1930. október 7-1 számát.]

Meghívó a *Jancsó Benedek Társaság* kisebbségi szemináriumának 1930 november 11—december 16-án tartott előadássorozatára. [4-lapos nyomtatvány.]

Jancsó Benedek Emlékkönyv. Az Erdélyi Férfiak Egyesületének „*Jancsó Benedek Társasága*” megbízásából szerk.: Asztalos Miklós. Budapest, 1931.

IX. Lexikonok, egyéb művek és cikkek Jancsó Benedekről.

[Életrajza, családi vonatkozásai, részben főbb irodalmi munkáinak felsorolásával.]

Irodalmi Lexikon. Szerk.: Benedek Marcell. Budapest, 1927. 541. 1.

Magyar Irodalmi Lexikon. Fóris Miklós és Tóth András közreműködésével szerk.: Ványi Ferenc. Átnézte Dézsi Lajos és Pintér Jenő. Budapest [1926]. 394. 1.

Pallas nagy lexikona, A— IX. kötet. Budapest, 1895. 817. 1.

Révai nagy lexikona. X. kötet. Budapest, 1914. 759—760. 11.

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. A Magy. Tud. Akad. megbízásából. 5. kötet. Budapest, 1897. 337—340. 11. [Jancsó Benedek életrajza és 1897-ig teljesnek mondható első bibliográfiája.]

Aradi Képes Naptár. 1887. 66. 1. (Szinnyei.)

Bakk Endre: A Bakk és Jancsó család története. Budapest, 1883. 186., 187. 11. (Szinnyei.)

Bakk Endre: Kezdi vásárhely s az ottani Jancsó családok története. Kézdivásárhely, 1895.

Figyelő: XX. évf. 313. 1. (Szinnyei.)

Himpfner Béla: Az aradi kir. főgimnázium története, Arad, 1896. 94. L (Szinnyei.)

Irodalomtörténeti Közlemények, 1893. 285. L (Szinnyei.)

Lakatos Ottó: Arad története. III. kötet. 25. L (Szinnyei.)

K.[olozsvári] B.[orcsa] M.[ihály]: Dr. Jancsó Benedek. *Új Élet*. 1922 április 30. (II. évf. 17. sz.) 13—14.11. [Nagyrészt Jancsótól magától szerzett adatok alapján írt életrajz, kiemelkedő művei felemlítésével. A cikkhez Pérely rajzolta meg Jancsó 9 X 12 cm méretű mellképét. (Asztalos M. szíves közlése.)]

Kolozsváry Bálint: Emlékezés Jancsó Benedekre. Jancsó Benedek Emlékkönyv. Budapest, 1931. 13. 1.

Szálai Béla: Jancsó Benedek és a történetírás. Jancsó Benedek Emlékkönyv. Budapest, 1931. 52. 1.

Gagy Jenői Jancsó Benedek Bukarestben. Jancsó Benedek Emlékkönyv. Budapest, 1931. 23. 1.

Kozocsa Sándor: Jancsó Benedek, az irodalomtörténész. Jancsó Benedek Emlékkönyv. Budapest, 1931. 47. 1.

Gagy Jenő: Jancsó Benedek életrajza. [Kéziratban. Asztalos Miklóstól vett értesülés szerint.]

X. Jancsó Benedek munkásságát feltüntető részleges bibliográfiák.

Asztalos Miklós: Jancsó Benedek irodalmi munkásságához. [A társadalomtudománnyal vonatkozásba hozható művei-, tanulmányai- és cikkeinek bibliográfiája.] *Társadalomtudomány*. 1930. X. évf. 456—459. 11.

Jancsó Benedek és a Magyar Szemle. [Rövid cikk méltatásával és a Magyar Szemleiben megjelent tanulmányainak bibliográfiája.] *Magyar Szemle*. 1930. IX. kötet. 374—375. 11. *Magyar könyvészet*. [Az 1860—1910. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kimutatása.] Budapest, 1885—1928. I. rész. 1860—1875. Összeállította és tud. szakmutatóval ellátta Petrik Géza. Budapest, 1885.

II. rész. 1876—1885. összeállította és tud. szakmutatóval ellátta Kiszlingstein Sándor. Budapest, 1890.

III. rész. 1886—1900. 1—2. kötet. Összeállította és tud. szakmutatóval ellátta Petrik Géza. Budapest, 1908., 1913.

IV. rész. 1901—1910. 1—2. kötet. Összeállította és tud. szakmutatóval ellátta Petrik Géza. Budapest, 1917—1928.

Jancsóról: a II. r. 182. II. 4 munkáját; a III. r. i. kötet 19., 34., 350., 548., 807., 841. IL 12 munkáját és 3 szerkesztésében megjelent művet sorol fel; a IV. r. 1. kötet 575.11. 2 munkáját sorolja fel.

Pelz Béla: A Századok 1867—1916. évi folyamainak tartalommutatója. Fennállásának 50 éves fordulója alkalmából kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 1917. 43. 11.

Az érdeklődő olvasó figyelmét felhívjuk arra, hogy a bibliográfiában felsorolt művek nagyobb része a Fővárosi Könyvtár tudományos központjában, nemkülönben a M. Nemzeti Múzeum Orsz. Széchenyi Könyvtárában bárkinek rendelkezésére áll.

Történelmi cikkek.

A románság őshazája és a kontinuitás.

Írta: *Tremel Lajos*.

Sextil *Puscariu* az elfogultsága ellenére is kiváló román nyelv-tudós 1910-ben írta a következőket: „Die Rumänenfrage stand einst bei den Rumänen im Vordergrund jeder historischen und philologischen Betrachtung, weil man aus ihr für gewisse politische und patriotische Forderungen Anhaltspunkte gewinnen wollte. Dieser Standpunkt ist glücklicherweise bei den Rumänen überwunden und an Stelle der tendenziösen ist eine objektive Betrachtungsweise eingetreten.”¹ Az újabb román filológiában csakugyan mindinkább utat tör magának a történeti és nyelvészeti tárgyilagosság, de csak szórványosan, inkább a macedóniai, isztriai és megléni románságra vonatkozó irodalomban, míg a Dunától északra letelepedett dákorománságot a román nyelvészek és történészek általában még mindig a dákoromán ideológia büvköréből vizsgálják. A román kérdés irodalmát röviden áttekintve, ismertetni fogjuk — elsősorban nyelvészeti szempontból — a közelmúlt eredményeit, különös tekintettel a román nyelvészekre.

Az első tudományosnak nevezhető kísérlet, mely a keleteurópai népek történetének keretében foglalkozik a románsággal J. *Thunmann-nak* *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker* c. 1774-ben megjelent munkája. Az a sok legendákkal sűrűn átszőtt, kevés történeti magot tartalmazó mendemonda, mely a románokat a római kultúra letéteményeseinek és hű megőrzőinek tartotta az összes hajdani provinciák területén (Bonfinius, Miron és Nicolae Costin, később Thierry stb.), a kritika bonckése alatt mindinkább foszladozni kezdett s a kihámozott történeti szálakból lassan kibontakozott Keleteurópa egyik legizgatóbb problémája. Megindult a történeti kútfők kutatása, de a nem ritkán szenvedélyes viták során kiderült, hogy azoknak alapján a kérdést

¹ Zur Rekonstruktion des Urrumänischen. Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie 26. Heft Halle a. S. 17 1.

pozitív érvekkel végérvényesen megoldani nem lehet, mert a történeti hagyomány a románsággal különösen mostohán bánt. A Balkánon először *Kedrenos* bizánci történetíró említi őket a X. század második felében (976 körül: παρά τινῶν Βλάχων ὀδιτών ed» *Bonn* II. 435), a Dunától északra pedig csak a XII. századtól kezdve követhetjük nyomaikat.²

A történeti adatok folytonosságát megszakító nagy hiatusoknak tulajdonítandó, hogy ezek áthidalása közben a tárgyilagosság rovására olyan tendenciák juthattak érvényre, melyek a megoldás lehetőségét inkább hátráltatták, mint előmozdították. Az elfogulatlan kutatást megnehezítette az a körülmény, hogy az őshaza kérdését szoros összefüggésbe hozták a románság erdélyi kontinuitásának problémájával. Érthető tehát, hogy a román filológusok közt egészen a legújabb időkig — néhány inkább alkalomszerű állásfoglalástól eltekintve (Hurmuzaki, Gaster, Nadejde) — egy sem akadt, aki a balkáni népek és nyelvek módszeres történeti vizsgálata alapján le merete volna vonni a véleményünk szerint is egyedül helytálló következtetést, hogy t. i. úgy a román etnikum, mint a román nyelv a Balkánfélszigeten keletkezett.

Hogy a román őshaza kutatásában magának a román nyelvnek történetéből leszűrhető tanulságok döntő fontossággal bírnak, azt már B. P. *Hasdeu* felismerte, amikor kijelentette, hogy a „rösleri probléma” ügyét csak akkor lehet dűlőre vinni, ha előzőleg tisztázzuk a román nyelv fő- és melléknyelvjárásainak történeti fejlődését.³ Az isztriai, macedóniai és megléni nyelvjárásokat ma már *Weigern*d úttörő munkásságát általában meghaladó szakirodalom ismerteti (monográfiák, szótárak, etimológiai szótárak, népköltési gyűjtések stb.), amelynek alapján most már sokkal mélyebbre ható pillantást vehetünk a déli és nyugati románságnak az északi vagy dákorománsággal fennálló kapcsolataiba. Feladatunk megoldásában az összehasonlító balkáni nyelvészet újabb eredményei szintén elsőrangú szerepet játszanak.

A román kérdés irodalmában három elméletípussal találko-

² A románokra vonatkozó legrégebb adatok rövid összefoglalását I. *Melich J.* A honfoglalás kori Magyarország. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. I. köt. 6. füz. 302—3. 1. „Kedrenos vlach”-jait a román tudósok általában a macedovlachok (a rumunok, cincárok) őseinek tartják; v. ö. V. *Bogrea*, Bulletin de l’Institut pour l’Étude de l’Europe Sud-Orientale Bucarest. VII. köt. 50—53.1. Ezt azonban lehetetlenség bizonyítani, épp oly jogosan a mai északdunai románok elődeinek is tarthatjuk őket.

³ Din istoria limbei romane. Bucuresci 1883. 28. 1.

zunk, ami a tisztán elméletileg feltehető megoldások számának is pontosan megfelel: 1. Az őshazát a Dunától északra kell keresnünk (folytonossági elmélet), 2. a Dunától délre (bevándorlási elmélet), 3. délre és északra egyidőben (admigrációs elmélet). A római arányokban elképzelt folytonosságról a kolozsvári iskola (Puscariu, Drăganu stb.) ábrándozik s szinte meglepetésszámba megy, hogy a román filológiában jelenleg uralkodó áramlatok mellett a görög származású s talán éppen ezért tárgyilagosan gondolkozó A. Philippide nyíltan a déldunai őshaza mellett foglalt állást.⁴

Puscariu szerint a román nyelv azon a hatalmas területen keletkezett, amely Dacia Traiana északi határától a Pindus-hegységig, nyugat-keleti irányban pedig az Adriától a Fekete-tengerig húzódik.⁵ Ő tehát az északdunai autochton-elméletet merész elgondolással kapcsolja össze az immigrációs-elmélettel s a legkülönbébb közlekedési lehetőségeket sorolja fel, hogy az északdunai őstrománság (a dákorománok ősei), a keleti őstrománság (a macedóniai és megléni románok ősei) és a nyugati őstrománság (az isztriai románok ősei) közötti „szoros kapcsolatot” hihetővé tegye. Szükségét érzi azonban, hogy a feltételezett szoros kapcsolatok ellenére is nyelvjárásbeli

⁴ *Thunmann* óta a legkülönbébb nemzetiségű történészek és nyelvészek foglalkoztak a román kérdéssel. A román-magyar kapcsolatok kezdetének szempontjából fontos annak eldöntése is, hogy a románok a honfoglalás előtt, vagy után vándoroltak-e be Erdélybe. Erre vonatkozólag elfogadhatjuk Melich nézetét, aki Paulernek a fogarasvidéki román incolatus kérdésében nyilvánított felfogását (v. ö. A magyar nemzet története I/2,346. 1. 10. jegyz.) Erdély egész területére kiterjeszhetőnek tartja: „... már a X. század végén, vagy a XI. század elején... nemcsak Fogarasban, hanem másutt Erdélyben meg a vele határos részekben is lakhattak, s a magyarok velük érintkezhetek” (i. m. 308.1.). Engel, Miklosich, Fischer, Réthy L., Szilágyi S. és Philippide a honfoglalás korára, vagy még előbbre teszik a román beszivárgás kezdetét.

A kontinuitás hívei: Thunmann, a Šincai—Maior—Klein triász, Safarik, Szalay, Horváth, Fessler—Klein, Murgu, Jung, Tamm, Pic, Tocilescu, Xenopoi, Hasdeu, Kogălniceanu, Slavici, Miletic—Agura, Jacimirskij, Boguslawski, Gherghel, Onciul; Gibbon, Thierry, Ranke, Kiepert (v. ö. Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen c. dolgozattal Ung. Jahrb. VIII. k. 40. 1.), Mommsen, N. és O. Densusianu, Motogna, Puscariu, Drăgan, Iorga, Metes, Lupas, Seton—Watson, Capidan, Bărbulescu és Diculescu. A bevándorlási elméletet vallják: Sulzer, Engel, Kopitar, Miklosich, Roessler, Tomaschek, Schwicker, Gooss, Drinov, Sokolov, Uspenskij, Vasiljevskij, Bidermann, Tököly, Hunfalvy, Réthy, Jancsó B., Bertha, Alexics, Thallóczy, Fischer, Hurmuzaki, Gaster, Tiktin, Nădejde, Jirecek, Miletic, Peisker, Kadlec, Berget, G. Paris, G. Meyer, Karácsonyi, Pauler, van Wijk, Alföldi, Buday, Melich, A. Philippide, Weigand és Conev.

⁵ Studii istoromâne in colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan II. köt. Introducere — Gramatică — Carac terizarea dialectului istoromân. Academia Română. Studii și Cercetări XL București 1926. 353. kk. 1. és Ardealul, Bánatul, Crisana, Maramuresul. București 1929. II. köt. 1143. 1. Ugyanilyen fantasia Jorgi is v. ö. pl. Etudes Roumaines I. Paris 1923. 18. 1.

különbségeket „rekonstruáljon”⁶ a földrajzilag teljesen széteső ősrómai nyelvterületen s így nyelvészetileg is elfogadhatóvá tegye annak arányait. A *Deutsche Literaturzeitung*-ban⁷ és az *Ungarische Jahrbücher*-ben⁸ már foglalkoztam azokkal a nehézségekkel, amelyek cáfolják Puscariu elgondolását, de a román tudósok között is akadtak, akik nyelvtörténeti meggondolásokra támaszkodva csak egy szerényebb határok között mozgó őshaza elvét hajlandók elfogadni. A *Philippidével* együtt Iasi-ban működő *Bărbulescu*. kétségtelenül közelebb áll a történeti valósághoz, mikor a kolozsvári tudóst bírálva kijelenti, hogy „a román nyelv aránylag csekély kiterjedésű területen keletkezett egy korántsem nagyszámú Óslakosság ajkán.”⁹ Ugyanakkor nyomós érvekkel bizonyítja, hogy *Puscariu* nyelvjárás elmélete önkényesen megalkotott konstrukció. *Tomaschek* és *Jirecek* nyomán *Weigern*d is elveti a túlméretezett őshaza gondolatát s a Nis-Szófia—Üszküb közötti háromszögben állapodik meg.¹⁰ Hasonló véleményen van a holland van Wijk is.¹¹ T. Papahagi, aki különben a kontinuitás híve, szintén hangsúlyozza, hogy az őshaza északdunai fele jóval kisebb volt, mint amekkora a jelenlegi dákorómai nyelvterület.¹²

⁶ A következőket veszi fel több-kevesebb önkénnyel: i. jotacizáló igék (aud-auz típus), 2. kétféle imperfectum indicativi (avea-aveam típus), 3. az a umlaut a nőnemű főnevek többesszámképző -i-je előtt (cetate-cetai t.), 4. lat. tē-, tī-, egyrészt ta ta-, másrészt te-, ti-vé lett, hasonlóképpen re-, ri-ből rā-rā-, illetve re-, ri-; 5. ' a labiális p, b, f, v, m, palatalizációja k', g' h', y', n'; 6. a rotacizmus: n > r (pl. anima > inima > irimă, lună > lună > lura stb.). L. Zur Rekonstr. des Urrumän. 25. kk. 1.

⁷ 1928. 8. Heft, 369—71. col.

⁸ i. h.

⁹ Arhiva XXIX. (1922) 310. 1. és Individualitatea limbii romane si elementele slave vechi. Bucuresti 1929. 525.1. Dialektalis különbségeket ezen a kisebb ősrómai nyelvterületen is elképzelhetünk, persze kisebb számban. Ilyen volna pl. a v. lat. ce-, ci- fejlődése (dákó-isztro-román: ce-, ci-; macedo-meglenorómai: {e-, ti-): Az a körülmény, hogy a főnyelvjárások közös szláv elemeinek hangalakja nem igazodik e hangtörvényhez, bizonyítja, hogy a szláv hatás kezdetének időpontjában (körülbelül VII. század) már nem volt hatóereje, tehát még az ősrómai korban befejeződött. Capidan szerint a ce-, ci- nyelvterület a Dunától északra, a {e-, {i- pedig délre terült el. Meglenorómánii I. Istoria si graiul lor. Academia Romána. Studii si Cercetări VII. Bucuresii 1925. 6i. 1. Ez teljesen önkényes feltevés, ha meggondoljuk, hogy a dákó-isztroai ág a macedo-meglénii ággal az albán elemek nagyobb, illetve kisebb számának szempontjából is szembeállítható. Ezt pedig senkinek sem jut eszébe a Duna határvonalával magyarázni. A tárgyalt hangfejlődések tehát minden erőszakolás nélkül megférnek a déidunai őshazában,

¹⁰ Balkan-Archiv I. köt. (1925) XII. 1.

¹¹ Taalkundige en historische gegevens betreffende de oudste betrekkingen tussen Serven en Bulgaren. Meded. der kön. Akad. van V/etenschappen Afd. Letterkunde d. 55. Ser. A. No. 3. 15. 1. Amsterdam 1923. V. ö. még Tagliavini Studi Rumeni IV. köt. 158. 1.

¹² Grai si Suflet I. köt. (1923) és Graiul si Folklóruul Maramuresului. Acad. Rom. Din viaata poporului român XXXIII. „Bucuresti 1925. LXXVIII. 1.

A négy főnyelvjárás egységes jellegére hivatkozva *Philippide* kereken tagadja a feltételezett balparti és a tényleg kimutatható jobbparti ősrómánság szoros kapcsolatának lehetőségét. Dacia Aurelianusok Kr. tu 371 után is római fennhatóság alatt élő lakosai nem érintkezhetek azokkal az esetleg északon maradt elemekkel, akik a barbár uralom igája elől amúgyis a Kárpátok magaslatain és fennsíkjain kerestek menedéket. A dáko-, macedo-, megleno- és isztrománnyelvi sajtások szembeszökő egyezése a szintén balkáni és szomszédos dalmát nyelvvel szemben — amellyel csak a ct > pt és a gn > mn mássalhangzócsoportok fejlődése közös — határozottan utal egy szűkebb határok közé zárt őshazára, amely szerinte csak a Balkánfélszigeten lehetett. Az északon maradt töredékek, ha voltak, vagy elvegyültek a barbárok közé, vagy pedig fennmaradtak, míg a románok átkeltek a Dunán s akkor nyelvileg a délről beszivárgó elemekhez asszimilálódtak.¹³

Mindamellet *Philippide* nem tartozik kimondottan a röslériánusok táborába. Csak abban egyezik *Röslerral*, hogy az őshazát a Dunától délre keresi, az északi beszivárgás kezdetét azonban jóval korábban már a VII. században lehetségesnek tartja. A délfelé húzódó szlávokkal egyidőben indult volna meg a románság ellenkező irányú hulláma s ennek eredményeképpen alakult ki a románság túlsúlya északon, a szlávságé délen. A mai Szerbiából és Moesia Superiorból a románság először a Bánságba húzódott s innen a Barcaságot és Erdély délkeleti részeit egyelőre elkerülve tovább vonult Bukovinába, Moldvába és Besszarábiába. Hazánkba jóval a honfoglalás előtt érkeztek volna, úgyhogy a XIII. században, mikor Rosier szerint a vándorlás kezdeti stádiumát élte, a románság mai elhelyezkedése — mondja *Philippide* — már teljesen kialakult.

A közös román őshazát kutatva, érdekes tanulságokat vonhatunk le azokból a megállapításokból, melyek a románság déli és nyugati ágainak őshazájára vonatkoznak.

Densusianu még azt hirdette, hogy a megléni románok északról délre levándorolt dákorománoknak és besenyőknek az ivadékai ezzel kapcsolatban megkísérelte annak bizonyítását, hogy a megléni román a dákorománnak csak egy mellékága, nem önálló nyelvjárás.¹⁴ Th. *Capidan*, a balkáni nyelvek alapos ismerője, ezzel szemben Weiganddal, Tiktinnel, Pu?cariuval, Popovici-csal, Th. Gartner-

¹³ Originea Romínilor II. köt. Ce spun limbile romána si albanezã. Iasi 1928. 384. kk. I. és I. köt. Ce spun izvoarele istorice 854—58'. 1.

¹⁴ Histoire de la langue roumaine 330. 1.

rel és Meyer-Lübkevel együtt teljes joggal a román nyelvnek egy külön főnyelvjárását látják benne. Az a nézete, hogy a megleniták ősei a macedorománokkal együtt a Dunától délre laktak. Ennek nyelvtörténeti bizonyítéka az, hogy a megléni nyelvjárás éppen azokban a sajátosságaiban egyezik a macedorománnal, amelyek a dákoromántól elválasztják, anélkül azonban, hogy macedorománnak tarthatnók. Vannak benne ugyanis dákoromán vonások, amelyek viszont a macedorománban hiányzanak. Jellemző a meglén balkániságára, hogy a macedorománnal 34, a dákorománnal ellenben csak 14 közös sajátóságot tüntet fel.¹⁵ lorga macedoromán töredéket, tehát szintén déldunai elemet lát a meglenitákban.¹⁶ Azt hiszi, hogy Bolgárölő Vazul telepítette őket a Rhodope-hegység vidékére mint hadifoglyokat, miután legyőzte Samuel bolgár fejedelem seregét.¹⁷ Fel-tűnő, hogy a meglénben és a macedorománban jóval kevesebb albán elemet találunk, mint az északi románban. Ha megfontoljuk, hogy az albánokkal leghuzamosabban érintkező isztroromán sem vete-kedhetik ebből a szempontból a dákorománnal, úgy levonhatjuk azt az értékes nyelvtörténeti következtetést, hogy éppen a mai északi románság ősei voltak az albánokkal a legszorosabb kapcsolatban s a symbiosis is a két utóbbi között lehetett a legerősebb.¹⁸

A macedóniai románok és az albániai Fárseroi-k folytonosságát T. *Papahetgi* próbálta bizonyítani.¹⁹ A macedo-meglén ág déldunai, tehát balkáni eredetét ma már általánosan elfogadott nézetnek tekinthetjük.

Ugyancsak elavult *Densusianunak* és tanítványának *Rosetti*-nek, továbbá *Popovicimk* az isztriai románság eredetével foglalkozó valószínűtlen elmélete.²⁰ Ők még a Bánságban keresték a nyugati románság bölcsőjét s ennek megfelelően az isztriai románra annyira jellemző $n > r$ hangfejlődést az erdélyi mócok rotacizmusával vetették egybe. S. *Dragomir* és *Pmcariu* azonban raguzai, velencei, boszniai és horvát oklevelekkel, helynevekkel és *egyéb* nyelvtörténeti

¹⁵ Meglenoromâni 65., 69—71. 1.

¹⁶ Istoria Românilor din Peninsula Balcanică. Bucuresti 1919. 21. 1.

¹⁷ Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe Sud-Orientale Bucuresti 1915. II. köt.

¹⁸ Th. Capidan, Elemente albaneze in dialectul aromân. Dacor. II. k. 455—67. 1. Puscariu, Studii istrorom. II. k. 225.1. Capidan, Meglenoromâni 82—84. 1. (Elémentul albanez c. fejezet.)

¹⁹ Grai si Suflet I. k. O probléma de romanitate sud-ilirică 72—99.1.

²⁰ Histoire de la langue roumaine 339.1. A. Rosetti, Étude sur le rhotacisme en roumain. Paris 1924. 14.1. es Recherches sur la phonétique du Roumain au XVIe siècle. Paris 1926. 122. 1. I. Popovici, Dialectele romane din Istria Halle a. d. S. 1909. I. k. 114. kk. 1.

érvekkel bebizonyították, hogy a románságnak ez a nyugatra sodródott töredéke annak az autochton románságnak a leszármazottja, melyet a szlávok a Balkánfélsziget északnyugati felében találtak, s amelyet a későbbi oklevelek Vlahi (a szó dalmátot is jelent), Morlaci és Cici (ez utóbbi az isztrorománok mai saját neve) néven emlegetnek.²¹ *Pmcariu* kétségtelenül helyesen jár el, mikor a rotacizmus *magyarázata*t Sandfeld-Jensennel, P. Skokkal és N. Jokllal nem a Dunától északra keresi, hanem az albán nyelv déli nyelvjárásának, a toszknak, ugyanazon körülmények között fellépő hangjelenségével hozza összefüggésbe.²² Capidan, mint a kontinuitás híve, különösen találja, hogy az isztrorománon kívül a rotacizmus a dákoromán nyelvterületnek éppen az északi felében bukkan fel (a XVI. századi vallásos szövegekben: Psaltirea Scheianá, Codicele Voronetea, Psaltirea Voronejeana, Psaltirea Hurmuzaki stb.), amely pedig az albán nyelvterület déli részétől a lehető legtávolabbra esik.²³ Bizonyára nem véletlen, hogy a román nyelvnek ugyanabban a két főnyelvjárásában találjuk meg a rotacizmust, amely egyúttal a legtöbb albán elemet is tartalmazza, t. i. a macedo- és az isztrorománban. *Procopovici* felfogását, mely szerint az albán és a román rotacizmus között semmi kapcsolat sincs, sőt, hogy éppen az északi román rotacizmus bizonyítja a kontinuitást, a számottevő tudósok közül ma már senki sem osztja.²⁴ Főérve, hogy ez a hangjelenség a déli románban nincs meg s így érthetetlen, hogy éppen ott veszett volna nyoma, ahol keletkezett, t. i. az albán nyelv szomszédságában a Balkánon, teljes kifejlődését pedig az albánoktól messzire északra érte volna el. Okoskodása a *circulus vitiosus* tipikus példája. Először elképzel egy Mármarosig terjedő őshazát s aztán meglepetten észleli ennek területén a rotacizmust. Figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy a rotacizmus az albán nyelv eredeti szókincsén kívül csak a két nyelv latin szókészletét érintette s hogy még a szláv hatás kezdete előtt be kellett fejeződnie. Minden jel arra mutat, hogy az északra szivárgó románság nyelvében az $\eta > r$ változás befejezett tény volt. A rotacizmus hiánya a déli nyelvjárásokban, mint már

²¹ Vlahii si Morlacii. Studiu din istoria românismlui balcanic Cluj 1924. 51, 84—97, 109 l. Puscariu, Studii Istroromâne II. köt. 5, 344 l.

²² V. ö. P. Skok, A propos du nasalisme et du rhotacisme roumaino-albanais Archiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju II. köt. (1924) 326—40 l. N. Jokl, Altmakedonisch—Griechisch—Albanisches—Indogermanische Forschungen XL IV. évf. 50 l.

²³ Raporturile albano-române Dacor. II. köt. 486 l.

²⁴ Despre nazalizare si rotacism. Bucuresti 1908. 41—42 l.

Bárbolescu is megjegyezte,²⁵ különben sem *bizonyítja*, hogy valamikor meg ne lehetett volna, hisz az északi románban is úgyszólván szemünk láttára szorult háttérbe s ma a csekély kiterjedésű mőcnyelvterület az egyetlen mindmáig rotacizáló sziget (még a magyar kölcsönszavak n-je is r-ré lehet, pL főispán > erd. rom. fispan, mőc hispar.²⁶

A macedo-, megleno- és isztroromán őshazát tehát újabban maguk a román tudósok is a Balkánfélszigeten keresik s a nem dákoromán ágakban a balkáni latinság több-kevesebb vérkeveredésen átment folytatóit látják« Ebben a kérdésben legutóbb *Capidan* nyilvánított összefoglaló véleményét,²⁷ a dákorománságról azonban mint északdunai csoportról nyilatkozik, épp úgy, mint *Densmianu*, aki szerint ugyan a Duna jobbpartján lakott az ősdákorománok zöme, de nyúlványai a balpartra is átsaptak.²⁸

Figyelembe véve a román nyelvtörténet albán vonatkozásait s azt az egységet, melynek alapján a négy főnyelvjárást aránylag kis területen beszélt egyazon ősnyelvre vezethetjük vissza, arra a következtetésre jutunk, hogy a mai északi románság ősei is csak a Dunától délre tanyázhattak.

A bevándorlási elmélet helyessége mellett szólnak azok a hangtani, mondattani és lexikális egyezések, amelyek a román nyelvet ugyanabban a mértékben hozzák közelebb az albán, bolgár és újgörög nyelvhez, amilyen mértékben a többi román nyelvtől (olasz, rétoromán, dalmát, francia, provencáli, katalán, spanyol, portugál) eltávolítják. *Sandfeld-Jensen* nemrég *Balkanfilologien* c. művében (eredetileg egy *Grundriss der Balkanphilologie*-t tervezett) mutatott rá azokra a jelenségekre, amelyek alapján joggal beszélhetünk tipikusan balkáni nyelvsajátságokról, s amelyek révén a felsorolt balkáni nyelvek között, melyek pedig külön-külön nyelvcsaládokba tartoznak, szoros belső szerkezetbeli rokonság áll fenn. Erre céloz *Weigand*, amikor a következő találó jellemzést mondja: „Das Rumänische ist die romanische Balkansprache, ebenso wie das Bulgarische die slavische Balkansprache ist, während das Albanische die Balkansprache κατ' εἰρησίν ist.”²⁹

²⁵ Individualitatea limbii romane si elem. slave vechi 524 1.

²⁶ Megjegyzendő, hogy már itt is kiveszöben van v. ö. Moldován Gergely, Alsófehér vármegye román népe. Nagy-Enyed 1897. 75 1. és T. Papahagi, Grai si Suflet II. köt. 48—50 1.

²⁷ Revista Filologică. Cernăuți 1927. 156 1.

²⁸ Histoire de la langue roumaine 205, 289 1.

²⁹ Balkan-Archiv I. köt. VIII. 1.

Az őshaza kérdésének szempontjából elsősorban a román-albán nyelvi kapcsolatok érdekelnek bennünket, kevésbé a román-görög vonatkozások. Mivel a bolgár nyelv tipikusan balkáni jellege főleg román hatás eredménye (Puscariu, Capidan, Conev), a román-bolgár viszony inkább a román nyelv legrégebb szláv elemeinek problémája révén érdemel figyelmet* Nem térünk ki annak fejtegetésére, hogy a román-albán egyezések egy közös illír vagy trák substratumból magyarázhatók-e meg (Miklosich, Hasdeu, Schuchardt, Weigand), vagy pedig inkább az együttélés következményei, annyit mindenesetre bizonyítanak, hogy a két nép az Ősrománság kialakása idején egymás közvetlen szomszédságában, hasonló kulturális körülmények között élt. Újabban *Philippide* a román-albán nyelvi egyezéseket és különbségeket vizsgálva jutott arra az eredményre, hogy tisztán elemi rokonságról, konvergens fejlődésről a rokonságjelenségek nagy száma miatt nem lehet szó, s a közös etnikai substratum lehetőségével is komolyan számot kell vetnünk.³⁰ A két nyelv közös latin elemeiből egy lényegileg egyöntetű román-albán őskultúra képét rajzolhatjuk meg, melyet a román nyelv albán közvetítésű latin elemeivel egészíthetünk ki.³¹

A nyelvtudomány tehát pozitív érvekkel tudja bizonyítani, hogy az aránylag kis kiterjedésű román őshaza, melyben a jelenleg négy főágra oszló románság együtt lakott, csak a Dunától délre lehetett az albán nyelv szomszédságában. Ugyanez tűnik ki a negatív érvekből.

A románok északdunai folytonossága esetén az északi szláv nyelvekben, elsősorban a kisoroszbán, találnunk kellene olyan román elemeket, amelyek a XIII. századnál jóval régiebbek.³² Ez azonban sem köznevekre,³³ sem helynevekre³⁴ nem bizonyítható. Elég arra utalnunk, hogy a kisor. *ki ag* < rom. *chiag*, *strunga* < *strung a*, *rumegati* < *rumegà*, *gavora* < *gavurá*³⁵ megőrizték a román *g-t*, ami csak úgy képzelhető el, hogy a román szavak a rutén *g* Λ *h* fejlődés befejeződése után, tehát legkorábban a XII. század végén lehettek kölcsönvéve. Ugyanez a kronológiája nyelvünk legrégebb román elemeinek.³⁶

³⁰ Originea Românilor II. k. 585. 1.

³¹ Balkan-Archiv III. köt. 245. kk. 1.

³² Ezt Densusianu is hangsúlyozza i. m. 302—3. 1.

³³ Ung. JahrS. VIII. köt. 42—46. 1.

³⁴ Melich, A honfoglaláskori Magyarország 5.1. M. Ștefănescu Arhiva 1922. kk. évf.-ok.

³⁵ Densusianu, Graiul din Jara Hategului Bucuresti 1915. 67. 1.

³⁶ V. ö. Ung. Jahrb. VIII. köt. 42.1. és Magyar Nyelv XXVI. köt. 207—8. 1., Oláh -ag ó-magyar -aj c. közleményemet.

Tudvalevő, hogy Dáciát a germánok rabló hadjáratai óta, a Krisztus utáni III. századtól kezdve, hosszabb-rövidebb ideig különféle keleti germán törzsek, nyugati gótok, karpok, herulok, vandálok, gepidák nyugtalanították, akik közül a gepidák félezer (utolsó maradékaik a honfoglalás korában semmisültek meg), a nyugati gótok közel kétszáz évig tanyáztak a Dunától északra, beleértve a Kárpátok medencéjét. Ha tényleg igaz volna az, hogy Dáciában nagyszámú őslakosság maradt, mely a gepidákkal és a gótokkal jó egyetértésben élt,³⁷ úgy lehetetlenség volna elképzelnünk, hogy az ősrómanág a IV—IX. század folyamán át ne vett volna néhány ó-germán szót. Minthogy az ősróman nyelv egység megbomlása általános vélemény szerint a IX. századnál nem korábbi,³⁸ azért a több százados germán hatásnak, ha tényleg meg lett volna, ma kimutathatónak kellene lennie mind a négy főnyelvjárásban. Keleti germán elemeket azonban, még kevésbé nyugatiakat, a román nyelv történetében eddig kimutatni nem sikerült. Már a Giuglea, Diculescu és Puscariu előtt próbálkozó *Loeive* csúfos kritikát kapott *Meyer-Lübketől*, s a kolozsvári tudósok is csak annyit értek el, hogy germán elemek létezésének elvi lehetőségét hihetővé tegyék, anélkül azonban, hogy egyetlen elfogadott etimológiát tudnának felmutatni.³⁹

³⁷ AI. Bocănetu, Terminologia agrăra în limba română. Studiu filologic-istoric-cultural. Codrul Cosminului Anul II—III. (1925—26.) 124. 1. A szépen illusztrált munka annak bizonyítását is megpróbálja, hogy a rómanág állandóan földművelő nép volt s csak másodsorban foglalkozott pásztorkodással! V. ö. Ung. Jahrb. VIII. köt. (1928) 183—84. 1. — C. C. Diculescu, Die Gépiden. Forschungen im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes I. köt. Halle-Leipzig, 1923.

³⁸ Puscariu szerint jóval a balkáni szláv invázió után bomlott meg az ősróman népi és nyelvi egység. Először a macedorómanok vándoroltak el, majd az isztrorómanok. A magyar elemek hiánya az utóbbiban azt bizonyítja, hogy a XI—XII. század előtt szakadtak el a dákoróman nyelvterülettől. Legtovább a dáko-megléni ág élt egymás szomszédságában (Zur Rek. des Urrum., 73—4.1.). Capidan a IX. századra teszi a macedorómanok délre vándorlását, ami után a dáico-istro-megléni ág még egy darabig együtt maradt. A megléniták a XII—XIII. században a Rhodópén keresztül vonultak le mai lakhelyeikre (Meglenorom., 62., 65. 1.). A macedo-meglén rómanág Bărbulescu nézete szerint a bolgár-szlávok előretörése következtében a X. században húzódik délre, ezt követi, mintegy száz év múlva az isztrorómanok elszakadása (Individualitatea limbii române, 507.1.). Philippide azt hiszi, hogy a főnyelvjárások kialakulása szláv nyomásra már a VII. században megindult (Örig. Rom., I. k. 858. 1.) A macedo-megléni ág kiválása után a dáko-isztriai rómanág még egy darabig együtt maradt, (i. h. 569.1.) Általában elfogadják, hogy legelőször a macedorómanok vándoroltak el, a többi ágra nézve megoszlanak a vélemények.

³⁹ R. Loewe, Altgermanische Elemente der Balkansprachen. Zeitschrift für vergl. Sprachforschung 1904.265—334. 1. G. Giuglea, Cuvinte si lucruri. Elemente vechi germane în orientul romanic. Dacoromania II. köt. 327—400.1. (a 399. 1.-on még Giuglea is kifogásolja Diculescu módszerét, a román tudósok közül még Bogrea és Densusianu); Crâmpeie de limba si viata străveche româ-

A dákoromán kontinuitás elméletét erről az oldalról még akkor sem fog sikerülni alátámasztani, ha esetleg felszínre vetődik egy-két germán kölcsönszó. Magunkévá tehetjük P, *Skoknák* a véleményét, aki erről a kérdésről a következőképpen nyilatkozik: „Bizonyos, hogy a Balkán-félsziget népi latinságában is voltak germán elemek. Ennél fogva belátható, hogy még ha sikerülne is a románból kétségtelenül ó-germán elemeket kimutatni, úgy ebből a románok eredetére, valamint arra, hogy nyelvük a Dunától északra, vagy délre keletkezett-e, semmiféle döntő következtetést vonni nem lehetne.⁴⁰ Ez *Skok* válasza *Diculescu* gepida etimológiáira, amelyekről a román tudós azt hitte, hogy velük a dáciai kontinuitás ellen szóló legfontosabb érvet sikerült a „világból kitessékelnie” („aus der Welt geschafft.”)⁴¹

Ezzel szemben igen nagy horderejű negatív érvet szolgáltat az a körülmény, hogy a Dunától északra elterülő vidékek toponimiájában teljességgel hiányoznak olyan helynevek, melyekből román őslakosságra, vagy legalább is román közvetítésre lehetne következtetni. Bizonyítják ezt *Melich* Honfoglaláskori Magyarországnak eredményei éppúgy, mint a *Weigand* ösztönzésére végzett románföldi és erdélyi helynévkutatások.⁴² A helynevek vallomásának fontosságát már *Hasdea*, *Ondul*, *Xenopol*, sőt a ma már egészen más elveket hirdető *Puscariu* is hangsúlyozták.⁴³ Amikor azonban kiderült, hogy a legszorgosabb kutatással sem sikerül az ó-románból magyarázható helyneveket felfedezni, *Puscariu* frontot változtatott s újabban azt igyekszik bizonyítani, hogy az eredeti román elnevezéseket szláv és a hivatalos magyar nevek szorították ki s így hiányuk mit sem ront őshaza elméletének elfogadhatóságán. Állításának indoklására felsorol ugyan néhány példát, de ezzel nem magyarázza meg, miért szorultak volna háttérbe a tőle feltételezett román nevek minden egyes esetben. Különösen hatna, hogy csak a Balkánfél-

nească. Elemente autohtone (preromane), greco-latine, v. -germane. Dacorom. III. köt. Elemente vechi germane 622—28.1. *Diculescu*, Die Gépiden 78. kk. 1.; Zeitschrift für rom. Philol. XLI. köt. 420 1. *Puscariu*, Dacor. II. köt. 603. kk. 1. — *Meyer—Lübke*, Zeitschr. für vgl. Sprachf. XXXIX. köt. 297. kk. 1.; Zeitschr. für rom. Philologie XLIII. köt. 230. 1. P. *Skok*, Gibt es altgermanische Elemente im Rumänischen? Zeitschr. für rom. Phil. XLIII. köt. 167—94.1. G. *Pascu*, Archivum Romanicum X. köt. 474. 1. L. *Spitzer*, Dacor. III. köt. 561. kk. 1. *Weigand*, Balkan-Archiv III. köt. 307—10.1. V. ö. még a Revue des Etudes Hongroises-ban VI. köt. 397. l.-on tett megjegyzéseimet.

⁴⁰ i. h.

⁴¹ Die Gépiden, 184. 1.

⁴² V. ö. ismertetésemet Ung. Jahrb. VIII. köt. 395—97. 1.

⁴³ Zur Rek. des Urrum. 74—75.1. és Dacoromania IV/2. köt. 1348 kk. 1.

sziget toponymiójában maradhatott volna fenn nagyobb számú régi román helynév, ahogy est Jirecek úttörő kutatásait kiegészítve Skok, Weigand és Capidan észrevették,⁴⁴ Nem lehetne megmagyarázni, hogy a kontinuitás ellenére is kivesztek volna az északdunai román helynevek, Szerbiában pedig, ahol a névadó ősrómság teljesen asszimilálódott, mindmáig megmaradtak volna helynévi nyomaik. A román helynévkutatást — egy-két kivételtől eltekintve — méltán megilleti az a bíráló, melyet a iasi D. *Găzdaru* mondott: „A helynévkutatással nálunk főleg történészek foglalkoztak azzal a céllal, hogy érveket kovácsoljanak a latin eredet és a magyarok által vitatott történelmi jogok bizonyítására. Ezekből a politikai és patriotikus szükség szülte tanulmányokból a tudománynak nem nagy haszna volt.”⁴⁵

Sabin *Opreanu* munkássága inkább propagandisztikus, semmint tudományos jellegű.⁴⁶ Emellett céhbéli tudósok sem riadnak vissza attól, hogy feltevést-feltevésre halmozva, itt-ott meg ne kíséreljék egy-egy régebbi keletű erdélyi helynév speciálisan északi román jellegének bizonyítását.

Drăganu a Felső-Szamos völgyének toponymióját tanulmányozva a besztercenaszódmegyei Fatatelkének nevében olyan hangtani sajátosságot vél felfedezni, amelyből a románok szamosvölgyi s így végeredményében erdélyi folytonosságára lehetne következtetni.⁴⁷ A labiális mássalhangzó után álló -ea- diftongus u. i. jelenleg a Dunától északra lakó rómság nyelvében egyszerű -a-vá lett (fata <C featá). Erről a monoftongálódásról eddig csak annyit mondtak, hogy a legrégebbi román szövegek feltűnése előtt, tehát a XVI. században már be volt fejezve (Tiktin, Densusianu, Rosetti), holott e helynév azt bizonyítaná, hogy már a XIII. században megtörtént (1243-tól kezdve következetesen Fa- a kezdőszótag). Ez a körülmény *Drăganu* szerint támogatja Puscariunak azt a nézetét, hogy az említett hangjelenség már az ősrómságban meglehetett, azonban

⁴⁴ P. Skok, Zu den rumänischen Orts- und Personennamen auf dem serbo-kroatischen Gebiet. Zeitschr. für rom. Phil. XXXVIII. köt. 551—53. 1. Weigand, Rumänen und Aromunen in Bulgarien. Leipzig, 1907. 40. kk. 1. A Szófia körül található régi román helynevekre nézve v. ö. még Weigand térképét, Jahresberichte 13. köt. 112. o. utáni melléklet. Th. Capidan, Raporturile lingvistice slavo-române Dacoromania III. köt. 145—47. 1. P. Papahagi, Din toponimia Bulgariei. Analele Dobrogei III. kör. 362—69. 1.

⁴⁵ Arhiva XXXII/XXXIII. 1925—26. 304- 1.

⁴⁶ V. ö. Ung. Jahrb. VIII. köt. 396- 1.

⁴⁷ Toponimie si Istorie. Biblioteca Institutului de Istorie Nationals I. köt. Cluj, 1928. 135. 1.

csak a dákorománban maradt meg, míg a többi főnyelvjárásból kiveszett. Ennélfogva Fatatelkének első lakosai nem lehettek a Dunától délre bevándorolt románok, „ahogy azt Rosier elméletének hívei gondolhatnák, hanem dákorománok/”

Nyilvánvaló, hogy Drăganu egy előre megfontolt következtetéshez válogatott össze megfelelő feltevéseket. Semmivel sem bizonyítható elsősorban a lab. + ea > lab. -f- a monoftongálódás ősrómánysága. Puscariu ugyanis csak egy-két isztriai és macedóniai példát tud idézni (fată, vatăm <victimo?), az isztriai példák azonban csak Glavinánál fordulnak elő, tehát minden valószínűség szerint dákoromán kölcsönhangalakok,⁴⁸ a macedoromán vatăm-nak pedig még nincsen végleg tisztázva a története. A mai isztr. r. fçtç mac. r. feată, megl. r. fctă alakok egyöntetű vallomása csak megerősíti azt a nézetünket, hogy ősrómán sajtáságról szó sem lehet. A román nyelv történetéből sokkal inkább következik, hogy a lab. + ea > lab. + a egyedül a mai északdunai románság nyelvében létezhetett s legkorábban a IX. században indulhatott meg, amikor már meglazultak a másik három ággal fennálló kapcsolatok. Meglehetően ugyan már a déldunai őshazában is, de valószínűbb, hogy csak később fejlődött ki az északdunai vidékeken barangoló románság nyelvében. Fatatelkének hangalakjából tehát semmiképpen sem következik, hogy autochton északdunai románok keresztelték volna el.

A román történetírók, valahányszor az északdunai folytonosság problémájához nyúlnak, épp olyan valószínűtlen okoskodásokat kockáztatnak meg, mint a nyelvészek. V. *Pârvan* pl. abban a körülményben, hogy a román népek között csak a románság őrizte meg a Romanus-(romanu)-ból származó rumân nevet, a dáciai kontinuitás bizonyítékát látja.⁴⁹ Űgy gondolja, hogyha az ősrómánság a Duna jobbpartján alakult volna ki, akkor mai neve valamelyik jobbparti provincia nevéből, vagy az ezekben megfordult barbár népek egyikének nevéből adódott volna (frank — francia, italiano — Italia etc.). Dacia Traiana kiürítése után nem maradhatott fenn északon is a Dacia elnevezés, mert így a déli provinciát hívták s így a kiürítés után visszamaradó lakosság már csak azért is Romani-nak nevezte magát, hogy különbséget tegyen önmaga és a szabad dákok között.

Philippidévú jogosan kérdezhetjük, hogy a jobbparti tartomá-

⁴⁸ A. Giavina isztroromán tanító gyűjtését Puscariu közli a *Studii Istro-române* III. kötetében.

⁴⁹ *Contribu+ü epigrafice la istoria crestinismului dacoroman*. Bucuresti 1911. 92. kk. 1.

nyok közül melyik lehetett volna a románság névadója⁵⁰ mikor egész sereg elnevezéssel illették azokat a területeket, amelyeken a román őshazát keresnünk kell (Dardania, Dalmatia, Moesia, Thracia etc.). Ami pedig az esetleges germán népvétet illeti, meg kell jegyeznünk, hogy egyetlen germán törzs sem érintkezett a románsággal oly huzamosan, mint a galliai frankok, a hispániai gótok és az északolaszországi langobardok az őket beolvasztó őslakossággal. Különben is *Pârvant* saját érve cáfolja. Ha u. i. a románok valamelyik barbár néptől kapták volna nevüket, úgy, ha elfogadjuk a folytonosságot, ma dákoknak vagy gepidáknak hívnák őket. Történettudósaink közül *Alföldy* és *Buday* mutattak rá arra, hogy a románok és germánok viszonyát csak „ahisztórikus egy kaptafára húzással” lehet a nyugati analógiák szempontjából elbírálni.⁵¹ *Diculescu* gepidaelméletének is ez az alapvető hibája, s ha arra gondolunk, hogy a nyugati román nyelvekben a germán hatás milyen szembeszökő módon nyilvánul meg, a románból pedig még a legnagyobb erudícióval sem sikerült akár gót, akár gepida elemeket meggyőzően kimutatni, mindenkinek be kell látnia, hogy a keleti latinság sorsa a nyugatiétól függetlenül alakult.

Ezt a nyelvészet érvei mellett a fennmaradt történeti adatok, jogi, néprajzi és archeológiai érvek is bizonyítják. Fejtegetésükre ezúttal nem térhetünk ki, annyiban azonban megegyeznek, hogy a román őshaza egységes vallomásuk alapján csak a Dunától délre, a Balkánfélszigeten lehetett.

FÜGGELÉK.

A román kérdés fontosabb bibliográfiája: *Alföldi* András, A gót mozgalom és Dacia feladása Egyetemes Philológiai Közlöny LIII—LIV. évf. — I. *Barbulescu*, Probleme capitale ale Slavisticii la Romani Iasi 1906., Nasterea individualitatii limbii romane Arhiva XXIX(i 925)322. kk.' 1. — I. *Èenko*, Transsilvania sive magnus Transsilvaniae principatus. Vindobonae 1778. — A. de *Bertha*, Magyars et Roumains devant l'histoire Paris. 1899.— R. *Briebracher*, Der gegenwärtige Stand der Frage über die Herkunft der Rumänen. Hermannstadt 1897. — *Buday* Árpád, Van-e alapja dákoromán kontinuitás elméletének? *Klebelsberg-émlékkönyv*. Budapest 1925. — O. *Densusianu*, Histoire de la langue roumaine. Paris 1902. — C. C. *Diculescu*, Die Gépiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes. Leipzig 1922. — I. C. E. (Éder), Supplex libellus Valachorum Transilvaniae, cum notis historico-criticis. Claudiopoli 1791. —

⁵⁰ Originea Românilor I. köt. 659—60. 1.

⁵¹ Alföldi András, A gót mozgalom és Dacia feladása. Egyet. Phil. Közi. LIII—LIV. évf. Kny. 50.1. *Buday* Árpád, Van-e alapja a dákoromán kontinuitás elméletének? *Klebelsberg-émlékkönyv* Budapest 1925. 131.1. Hasonló nézetet van Philippide is, i. m. 657.1.

I. Ch. *Engel*, Geschichte der Moldau und Walachei, I. Commentatio de expeditionibus Trajani et origine Valachorum. Wien 1794. — E. *Fischer*, Die Herkunft der Rumänen. Bamberg 1904. — I. *Gherghel*, Zur Frage der Urheimat der Romanen, Wien 1910. — B. P. *Hasdeu*, Istoria critică a Romînilor. Bucuresti 1875., Strat si substrat. Genealogia popoarelor balcanice. Revista Nouă 1892.1—2. sz.—*Hunfalvy Pál*, Literarische Berichte aus Ungarn, I—II Bd. (1877—78.)—*Bolla Márton és Éder Károly* meg a román incolatus. Századok 1879., Die Rumänen und ihre Ansprüche. Wien und Teschen 1883., A rumun nyelv. Nyelvtudományi Közlemények XIV. (1878). — E. *Hurmuzaki*, Fragmente zur Geschichte der Rumänen Bucuresti 1878. — J. *Jenami*, Urheimat des romanischen Volkes und der romanischen Sprache. Czernowitz 1925. — C. *Jirecek*, Die Romanen in den Städten Dalmatiens. Denkschriften der Wiener Akademie der Wissenschaften XLVIII—XLIX. (1902—1904). — N. *Iorga*, Geschichte des rumänischen Volkes. Gotha 1905., Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie. Bucarest 1915. — *Jancsó Benedek*, A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota Budapest 1896—1899. — J. *Jung*, Die Anfänge der Rumänen. Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien 1876., Römer und Romanen in den Donauländern. Innsbruck 1877. — K. *Kadlec*, Valasi i valasski pravo v zemich slovanskych a uherskych v Praze 1916., Eine neue Theorie über die Abkunft der Rumänen. Deutsche Literaturzeitung XXXIX. (1918) 33—35. sz. — *Karácsonyi János*, A székely helynevek és a politika. Magyar Kisebbség 1927. évf. 5—6. sz. — M. *Kogalniceanu*, Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens. Berlin 1837., Histoire de la Dacie et de la Valachie. Berlin 1854. — O. *Liebhart*, Die Ortsnamen des Seklergebietes in Siebenbürgen. Balkan-Archiv III. köt. 1—96. 1. — P. *Maior*, Istoria pentru începutul Românilor in Dacia Buda 1812. — *Melich János*, Az oláh kérdés. Napkelet 1924. 3. sz., A honfoglalás kori Magyarország. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve 1/6. — Fr. *Miklosich*, Die slavischen Elemente im Rumunischen. Denkschr. der wiener Akad. der Wissenschaften XII. Wien 1862., Die Wanderungen der Rumunen. ib. XXX. 1879. — I. *Nădejde*, Istoria Românilor. Contemporanul. Revista stiintifică si literală. 1888. 10. sz. — D. *Ondul*, Teoria lui Rössler. Studii asupra stăruirii Românilor in Dacia Traiana de A. Xenopol. Convorbiri Literare 1885., Zur rumänischen Streitfrage. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1887., Români in Dacia Traiana până la întemeierea principatelor. Bucuresti 1902. (U. a. Diaconovich román enciklopédiájának III. kötetében „Români” címszó alatt). — J. *Peisker*, Die Abkunft der Romanen. Zeitschrift des hist. Vereins für Steiermark, XV. Jahrg. 1—4. Heft. Graz 1917.— A. *Philippide*, Originea Romînilor I. Ce spun izvoarele istorice. Jasi 1925., II. Ce spun limbile romina si albaneză Jasi 1928. — J. L. *Pië*, Über die Abstammung der Rumänen. Leipzig 1880., Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage. Leipzig 1886. — S. *Puscariu*, Zur Rekonstruktion des Urrumänischen. Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie 26. Halle a. S. 1910. — *Réthy László*. Az oláh nyelv és nemzet megalakulása. Budapest 1887 (román fordítása: I. *Costa*, Dezlegarea chestiunii originii Românilor. Budapest 1896.), A romanizmus Illyricumban. Ért. a tört. tud. köréből XVI/12. Budapest 1896., Dacoroumains ou Italo-Roumains? Budapest 1897. — R. *Roessler*, Romanische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Rumäniens. Leipzig 1871. — R. *Rosetti*, Invaziunile Slavilor in peninsula balcanică si formatiunea nationalitatii romane. Revista Nouă 1889. — W. *Scheiner*, Die Ortsnamen im mittleren Teile des südlichen Siebenbürgens. Balkan-Archiv II. köt. 1—112. 1. és ib. III. köt. 113—172. 1. — H. *Schwicker*, Über die Herkunft der Rumänen. Ausland 1877—1879. — Gh. *Sincai*, Chronica Românilor Iasi. 1853—54. — P. *Skok*, A propos du nasalisme et du rhotacisme roumaino-albahais. Arhiv za arbanasku starinu jezik i etnologiju Beograd. 1923. — I. *Slavici*, Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukovina (Die Völker Oesterreich—Ungarns Bd. 6.) Wien' u. Teschen 1881. — F. J. *Sulzer*, Geschichte des transalpinischen Daciens, d. i. der Walachei, Moldau und Bessarabiens im Zusammenhang mit der Geschichte des übrigen Daciens, als ein Versuch einer allgemeinen dacischen Geschichte, mit kritischer Freiheit behandelt. Wien 1781. —

Thallóczy Lajos, Tanulmányok a Balkán félsziget telepedési története köréből. Budapesti Szemle CVII., 321—352. és CVIII., 40—64., Illyrisch-albanische Forschungen. Wien, 1916. Die Theorie der wlachischen oder rumänischen Frage 38—62. 1. — Tr. *Tamm*, Über den Ursprung der Rumänen. Bonn 1891. — W. *Tomaschek*, Zur Kunde der Hämus-Halbinsel. Sitzungsber. der Wien. Akad. der Wissensch. XCIX. 1881. — G. *Weigand*, Ursprung der südkarpathischen Flussnamen in Rumänien. Jahresberichte des Institutes für rumänische Sprache XXVI—XXIX. köt. 70—103.1., (v. ö. ehhez St. *Györfly*, Rumänische Ortsnamen Ung. Jahrb. VI. köt. 146—152. 1.) Ortsnamen im Ompoly und Aranyos-Gebiet. Balkan-Archiv I. köt. 1—42. 1., Die Namen der rumänischen Judete im Altreich ib. IV. köt. 168—177.1. — A. D. *Xenopol*, Teória lui Rössler. Studiu asupra stăruinții Românilor în Dacia Traiană. Revista pentru istorie, arheologie și filologie. Iasi 1883—84., Les Roumains au moyenâge. Paris 1885., Istorica Românilor. Iasi 1888—93.

A magyar-horvát államközösség kezdetei.

Írta: *Deér József,*

A magyar középkor kutatója önmagát áltatná akkor, ha e korszak jelenségeinek a nemzeti fejlődés szempontjából ugyanazt a jelentőséget, ugyanazt a húsba-vérbe vágó aktualitást tulajdonítaná, mely 1526 utáni történetünknek csaknem minden megnyilvánulásához tapad. A középkori életformáknak már a XIII. században megkezdődő bomlása, az egységes arculatú rendiség megszületése, végül pedig a törökorszakkal beköszöntő közjogi, territoriális és gazdasági eltulodások halvány háttérre nivelláltak, a történetírás öncélú érdeklődésének tárgyává avatták a magyar középkor problémáit. A magyar történetfelfogás eredendő konzervativizmusa, melyet legutóbb K. Schünemann hangsúlyozott,¹ valóban sohasem terjedt odáig, hogy végleg lezárult folyamatoknak jelenbe nyúló jelentőséget tulajdonítson. Ez csak oly kérdésekre áll, melyek középkori kezdetekből kiindulva a Mohács utáni Magyarország számára is mindenkor megoldásra váró és megoldást követelő feladatot jelentettek. Az ilyen, aránylag kevés számú jelenségcsoportba tartozik a horvát-magyar államközösség megszületése a XI. és XII. század fordulóján, mely közösség a Mohács utáni századokban is fennállott, alakulásának mikéntje pedig egészen 1918-ig a magyar történet integráns tényezője maradt.

A középkori horvát problémának ez az évszázados aktualitása szükségképen politikummá avatta az államközösség megszületéséhez fűződő történeti kérdéseket. A XVI. századdal kezdődő magyar-horvát rendi ellentéteknek és a XIX. század nemzetiségi küzdelmeinek izzó atmoszférájában a történetírás is természetesen elvesztette higgadságát, nemcsak maga is agitációs anyaggá vált,² hanem — mint ezt a későbbiekben látni fogjuk — kezdeményezést is

¹ Ung. Jb. X. 1930. 283. 1.

² *Miskolczy Gyula, A horvát kérdés története és irományai a rendi államkorában, I. 13. 1. 1927.*

minden egyes esetben a napipolitikától kapott, érvelésének fordulatait nem maga termelte ki, hanem laikusoktól késsen kapva, ahhoz csak adatszerű bázist teremtett. Ily körülmények között szükségképen meg kellett születnie a politikával párhuzamos magyar és horvát álláspontnak, melyek egymással mereven szembehelyezkedve a sokszázados magyar-horvát kapcsolat lényegét egyrészt nemzetiségi okvetetlenkedésben, másrészt a többség jogtalan erőszak-politikájában pillantották meg.

A problémák ilyirányú tudatosulása horvát részről jóval előbb következett be, mint a magyar oldalon, amennyiben már a XVI. század elején, az 1527-i cetini tartománygyűlés anyagában találkozzunk egy oly érveléssel, mely századokon keresztül a horvát álláspont integráns része maradt s amely a horvát állami öntudat bizonyítékai között F. *Sisic* nagy horvát történelmében is helyet kapott.³ A horvát rendek a cetini gyűlésen Ferdinánd mellett foglalnak állást, függetlenül a magyar rendek elhatározásától. Eljárásuk jogosságának bizonyítására ekkor hivatkoznak először történeti jogaira a következőképen: Felséged tudni fogja, hogy sehol sincs nyoma annak, miszerint Horvátországot bármily uralkodó erőszakkal leigázta volna. Utolsó királyunknak, a boldog emlékezetű Zvonimirnek halála után szabad akarattal csatlakoztunk a magyar Szent Koronához, most pedig Felségedhez.⁴

Hasonló, de már határozottabb érvelés kíséretében indokolták meg az 1712-i horvát tartománygyűlés határozatát azok a horvát követek, akik a trónöröklésre vonatkozó, a magyar rendektől független döntésről az uralkodót értesítették: Mint a törvények mondják kapcsolt, de nem alávetett részei vagyunk Magyarországnak. Egykor hazai és nem magyar királyaink voltak; sem erőszak, sem szolgaság nem kapcsolt bennünket a magyarokhoz, hanem mi szabad akaratunkból hódoltunk az ő királyuknak és nem az ő királyságuknak.⁵

Ebben az indokolásban, mely csupán a horvát tartománygyűlés illetékességét akarja bizonyítani, lényegében már bennfoglaltatik a középkori eseményeknek a modern horvát történetírásban is nagy

³ Geschichte der Kroaten I. 380. 1.

⁴ Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae I. (Mon. Slav. Merid. XXXIII.) 99. 1.: Noverit maiestas vestra, quod inveniri non potest, ut nullus dominus potentia mediante Croaciam occupasset, nisi post discessum nostri quondam Ultimi regis Zwonymer dicti felicis recordationis, liberó arbitrio se coadiunximus circa sacram coronam regni Hungáriáé et post hoc, nunc, erga maiestatem vestram.

⁵ *Kukuljevic*, Iura regni Croatiae II. 106. 1.

szerepet játszó oly *magyarázata*, miszerint Magyar- és Horvátország között a középkorban perszónalunió jött volna létre. Ugyan-ezek az érvek azután számos variációban és fogalmazásban hangzottak el a rendi korszak horvát-magyar súrlódásai során és a horvát álláspontnak, melyet már e kezdeti stádiumban is a politikai szükség és a történeti indokolás szoros kapcsolata jellemez, első lényeges jegyét alkották.

A perszónalunió tanának jelentősége azonban rövidesen háttérbe szorult egy másik teória mögött, mely a kor szellemi áramlataihoz szerencsésen simulva rövidesen a horvát közjogi elmélet központi dogmájává fejlődött. *Lucius* János dalmát történetíró 1666-ban adta ki „*De regno Dalmatiae et Croatiae*” című monumentális munkáját, melyben először használta fel *Tamás* főesperes „*História Salonitanorum pontificum atque Spalatensium*” című művét és annak később hírhedtté vált függelékét, a *Memoriale-t*, vagy mint később nevezték a *pacta conventa-t*.⁶ *Lucius* elszigetelt jelenség maradt a horvát történetírásban, nevéhez csupán a *Memóriáié* kiadása és nem annak értelmezése fűződik. *Si sic* kimutatta,⁷ hogy *Lucius* új adatait a XVIII. század végének és a XIX. század elejének nagy magyar történészei, *Pray*, *Katona* és *Fessier* minden kommentár, vagy kritikai megjegyzés nélkül vették át. A függelék valóban nem is a történetírás, hanem a politika révén nyerte első interpretációját, melynek dicsősége *Skerlecz* Miklóst, az 1790/91-i országgyűlés egyik horvát követét illeti.

Az 1790/91-i országgyűlés fordulópontra jelent a nemzetiségi kérdésben és annak történeti indokolásában egyaránt.⁸ A XVIII. század végének horvát rendei az abszolutizmus nyomására tudatosan közelednek a magyar rendekhez, ugyanakkor azonban municipális jogaikat biztosítandó, egy élesen körvonalazott közjogi elméletet dolgoznak ki, melynek középpontjában a *Memóriaieban*

⁶ Amsterdam 1666. Ujabb kiadása *Schwandtner*nál SS. rer. Hung. III. Felfogásának nincsenek közös pontjai a későbbi horvát véleményekkel, amennyiben Horvátország megszerzéséről a következőképpen nyilatkozik: Tunc ergo Ungaros prima vice dominium Croatiae vei ex regináié testamento, vei vocatos, vei iure belli acquisivisse dicendum est. 170. 1.

⁷ *Enchiridion fontium historiae Croatiae* I. 1914. 409—416. 1.

⁸ Az alább tárgyalandó horvát történeti elméleten kívül ugyanezre az időre esik a románok történeti érvelését tartalmazó *Supplex libellus Walachorum* megszületése is, mely érvelését tekintve pontos megfelelője *Skerlecz* memorandumának. A *pacta conventa* szerepét *Sinkai* Gergely elméletében *Anonymusnak* az erdélyi románokra vonatkozó előadása látja el. V. ö. *Jancsó* Benedek. A román irredentista mozgalmak története. 1920. 20. 1. és *Gyárfás* Elemér, A S. L. W. Erdélyi irod. Szemle VI. 1929. 1—18. 1.

előadott, Kálmán király és a horvátok között 1102-ben létrejött *pacta conventa*, mint mindkét nemzetre nézve kötelező, közjogi jellegű normatív jogelv állott. Skerlecznek az országgyűlés elé terjesztett *Declaratio*-ja⁹ így nemcsak a közjogi küzdelemnek egyik fontos állomása, hanem a középkori magyar-horvát kapcsolat történeti megítélésének döntő mozzanata is. Horvátország nem a fegyver ereje előtt hajlott meg, hanem önként, jogait szerződéssel biztosította és csak e szerződés ellenében ismerte el a magyarok királyát saját királyának. Skerlecz érvelésében a régi horvát rendi szövegek és az újonnan alkotott *pacta*-elmélet összhangzóan egészítik ki egymást, felfogása lényeges pontjait illetőleg változatlanul ment át a modern horvát történetírás fegyvertárába. Ami a középkori események interpretációját illeti, abban nemcsak a horvát politikusok, de a horvát történetírók is Skerlecz Miklóst vallhatják mesterüknek, ő természetesen nem állott meg a kérdés teoretikus feszegetésénél, számára a *pactum* elsősorban nem történeti okmány és tudományos ismeretek forrása, hanem politikai fegyver volt. A magyar nyelv bevezetésének kérdésénél Skerlecz első ízben az 1790-i országgyűlésen alkalmazta azt a taktikát, mely a századok folyamán kialakult horvát kiváltságok eredetét a *pacta conventa*-ra vezette vissza.¹⁰ Az ő nyomán indult a horvát opposíció akkor, midőn a következő országgyűléseken az adó- és vallásügyi kiváltságokat a *pacta conventa* védelme alá helyezte.¹¹ Skerlecz elmélete azonban nem maradt hatás nélkül a magyar közvéleményre sem. Így az 1832/36 országgyűlés tárgyalásaival kapcsolatban Esztergom megye szintén a feloldhatatlan *pactum*-ra hivatkozva kívánta a melékartományok municipális jogait fenntartani.¹²

Miskolczy Gyula találóan emeli ki Skerlecz tanulmányában annak erősen *aufklärista* ízű történelmi racionalizmusát, melyhez teoretikus alapot a felvilágosodás korának szerződés-elmélete adott.¹³ Hogy azonban ez a jellegzetesen racionalista konstrukció

⁹ *Declaratio ex parte Nunciorum Regni Croatiae quoad inducendam Hungaricam Linguam*. Hely és év nélkül, korára, megjelenési helyére és szerzőjére v. ö. *Miskolczy* I. 48., 59. 1.

¹⁰ U. o. I. 81. 1.

¹¹ U. o. I. 79. 1.

¹² U. o. I. 134. 1.

¹³ Id. m. I. 61. 1. Hasonló racionalisztikus elemek mutathatók ki a román történetírás e korbeli termékeiben is. *Sinkai* Gergely és *Maior* Péter a horvát elméletre emlékeztető metodikával interpretálják *Anonymus* előadását. Tuhutum nem fegyverrel veri le Gelu románjait, hanem azok önként hódolnak meg neki és fejedelmüké válnak. A magyarok és románok között szövetség jön létre. L. *Jancsó* Benedek id. m. 21. 1.

megváltozott szellemi miliőben is érvényesülhetett és általános elfogadásra találhatott, az már a rendi állam politikai viszonyaiban és felfogásában leli magyarázatát. Mint minden rendi állam, úgy Magyarország politikai élete is egy sajátos dualizmus képét mutatja: fejedelmi törekvések és rendi kívánságok állanak a porondon egymással szemben, melyeknek egyike sem elég erős arra, hogy a másikat végleg maga alá gyűrhesse. Mindkét fél kiegyezésekre, kompromisszumokra, paktumokra hajlik. A magyar rendiség, mely a központi hatalommal szemben sokszor hivatkozott nemzeti királyainak anakronisztikus törvényeire, nem haladhatott el teljes részvétlenséggel a horvát érvelés mellett, melynek politikai és közjogi megítélése végeredményben az övével közös volt.

Így a *pacta conventa*-elmélet, mely azóta pontosabb történeti megalapozást is nyert,¹⁴ kritikában csak azon magyar körök által részesülhetett, melyek már gondolkodásukban a rendi világ alapvető dogmáitól függetlenek voltak. A kritika óvatos kezdeteit látjuk a magyar ellenzéknek az 1832/36. országgyűlés vallásügyi tárgyalásai során hangoztatott azon véleményében, mely szerint a protestánsokat a Horvátországban való hivatalviselésből és birtokolhatóságból kizáró rendelkezések azon egyszerű okból nem vonhatók a *pacta conventa* keretébe, mivel a reformáció Kálmán király és a horvátok megegyezése után több mint négyszáz évvel következett be.¹⁵ Ugyanezen az országgyűlésen hangzott el *Szallopek* verőcemegeyi követ ajkáról a magyar közjogi felfogás érve is, mely szerint a *pacta conventa* nem kötheti meg a reformokat, minthogy Szent László és Kálmán fegyverrel verték le a horvátok ellenállását.¹⁶

Ilyen előzmények után a magyar ellenzék a 40-es évek elején elérkezettnek látta az időt arra, hogy a horvát oppozíció elméleti bázisával, a *pactum*-elmélettel leszámoljon. Magyar ellenzéki

¹⁴ Mint említettük, *Skerlecz* Miklós tanulmányában elsősorban a politikai szempontok dominálnak és a *pactum*-elmélet csak mint közjogi bázis szerepel. *Kussevich* József ítélmesternek 1830-ban *De municipalibus iuribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* című névtelenül megjelent munkája a *pactum*-elmélet első részletes történeti kifejtése. A *pactum* 1102-ben a közös védelem céljával jött létre Kálmán király és a horvátok között (10. 1.). A szerző észreveszi azt a nehézséget, mely a *pactum* közjogi magyarázatának útjában áll, de ez nem akadályozza őt abban, hogy az okmányt ne csak egyesek kiváltságlevelének, hanem az uralkodó és horvátok között létrejött szerződésnek tekintse. *Croatis vi pactorum horum in quieto, et pacifico eorum, quae ante confoederationem hanc habuerunt, possessorio relictis: ambigi quidem non potest, per haec non personis solum, et proprietati, sed et iuribus municipalibus securitatem et praesidium assertum haberi* (10. 1.).

¹⁵ *Miskolczy* I. 134. 1.

¹⁶ U. o. 152. 1.

követek felszólítására *Horváth* István vállalta el ezt a feladatot *Ueber Croatien ...* című munkájában,¹⁷ melyben korának tudományos fegyverzetével először támadta meg a híres *Memoriae*-t, kétségbevonva annak Tamás főesperestől való származását és Kálmán király korára való érvényességét. *Horváth* István művében első határozott fogalmazását nyerte az ú. n. magyar álláspont, mely látszólag a legmerevebb ellentéte *Skerlecz* elméletének, lényegileg azonban ugyanazon a történelmi dogmatizmuson épül fel. A magyar és horvát álláspont tudós és laikus vitatóinak pillanatig sem volt kétségük aziránt, hogy a magyar-horvát államközösség megszületésének módja oly tényező, melynek szükségképen, normative kell szabályoznia a két ország jelenkori politikai és közjogi viszonyát.¹⁸ Ennek a magyaroknál és horvátoknál egyaránt meglevő alapmeggyőződésnek klasszikus kifejezést adott gróf *Haller* Ferenc báró 1843 december 9-én kelt, *Metternich* herceghez, a melléktartományok ügyében intézett emlékiratában: „Hogy a mindkétoldali túlkapásokat helyes nézőpontból ítélhessük meg, mindenekelőtt szükséges a régebbi kölcsönösen fennálló politikai viszony beható megtárgyalása, mely Magyarország és a melléktartományok között fennállott, hogy ebből a kölcsönösen betartandó államjogi alapelveket meghatározhassuk/¹⁹ Ezekben a szavakban híven tükröződik a középkori horvát kérdés 1918 előtti irodalmának alapvonása, az életem gyámkodó ahisztorikus közjogi felfogás, melytől még a legkiválóbbak sem tudtak teljesen szabadulni.

A kiegyezést követő korszak Magyarországon éppen úgy mint Horvátországban a történelmi forráskutatás és összefogó feldolgozás nagy fellendülését hozta meg, melyben a horvát történetírás a magyarnak legalább is egyenrangú társául mutatkozott. Az 1868-i

¹⁷ *Ueber Croatien als ein durch Unterjochung erworbene ungarische Provinz und des Königreiches Ungarn wirklicher Theil.* Leipzig 1844. Den am Landtage des Jahres MDCCCXLIII das Wohl der ungarischen Nation zu verewigen strebenden Vätern des Vaterlandes ... geweiht. Az előszó szerint: Deshalb wurde der Verfasser dieser Abhandlung... durch einige Landtagsabgeordnete im J. 1843 in Pressburg aufgefordert: die staatsrechtlichen Verhältnisse Croatiens und Dalmatiens zu dem Königreiche Ungarn als Mutterlande ... aufzuklären.

¹⁸ Jól kidomborodik ez a tendencia *Horváth* István idézett művében, mely az árpádkori kapcsolatok tárgyalása után rögtön az aktuális problémák, a nyelvkérdés és a municipiális hatáskör kérdéseire tér át.

¹⁹ Um die beiderseitigen Übergriffe von wahrem Gesichtspunkte beurteilen zu können, ist es vor Allem notwendig, in die frühere gegenseitig bestandene politische Stellung zwischen Ungarn und die Nebenländer näher einzugehen, um darnach die beiderseits festzuhaltenden staatsrechtlichen Grundsätze bestimmen zu können. *Miskolczy* II. 87. 1.

magyar-horvát kiegyezés és az azt követő események azonban újabb tápot adtak a történetírás területére is átszivárgó politikai szenvedélyeknek, ami a vitás kérdések tudományos megvilágítását ismét károsan befolyásolta. A középkori horvát kérdés irodalmából ebben a korszakban veszik ki az elődök dilettantizmusa, a kronológiai bizonytalanság, valamint a források másod-harmadkézből való használatának rengeteg hibát és önkényes belemagyarozást eredményező gyakorlata. A források megszorodnak és ezzel kapcsolatban az elvi kérdések is részletezőbb tagolást nyernek. A régebben csaknem kizárólagos pactumprobléma megtartja ugyan továbbra is központi szerepét, de melléje új kérdések, a magyar-horvát határviszony, a zágrábi püspökség alapítása, az örökösödés, illetve hódítás és végül Kálmán király koronázása, sorakoznak. Sajnos azonban nem a szellem, hanem csak az eszköz alakult át. A helyzet 1848 előtthöz viszonyítva csak annyiban változott, hogy most már a történettudományban is kialakult a két ellentétes, a kiegyenlítés minden reménye nélkül egymásnak szegeződő ahisztorikus álláspont, melynek bázisául továbbra is Skerlecz Miklós és Horváth István elméletei szolgáltak.

Miként a horvát politikai álláspontot a kisebbségi helyzet folyományaként mindig nagyobbfokú szenvedélyesség és elfogultság jellemezte mint magyar megfelelőjét, akként e tulajdonságok a két ellentétes tudományos szemlélet összehasonlításánál is felismerhetők. A százados horvát szemlélet és a modern történetírás követelményeinek megfelelő előadás összehangolását *Racki* Ferenc zágrábi kanonok, Strossmayr püspök egyik legtüzesebb párthíve hajtotta végre.²⁰ Felfogása a középkori horvát-magyar kapcsolat lényegét illetően a következőkben foglalható össze: 1. A Dráva-Száva köze a középkorban Horvátországhoz tartozott. 2. Szent László 1091-ben nem mint fegyveres hódító, hanem mint az uralkodóházzal rokon trónigénylő jelenik meg Horvátországban, melyet csupán a Kapella hegységig vett birtokába. Távozása után unokaöccsét Álmost mint megkoronázott királyt hagyta az országban. Hódításai halála után elenyésztek, csak 1102-ben kísérelte meg utódja, Kálmán, a magyar uralom visszaállítását. 3. E hadjárat alkalmával a horvát törzsek a Drávánál a király útját állották és csak jogaik biztosítása ellenében, melyet a paktum mint nemzetek

²⁰ Borba juznich siovena za drzavu neodviiost u XL vieku. Rad jugoslavenske akademije XXX. 1875. Bő kivonata Margalits, Horvát történelmi repertorium I. 388. kk. V.o. *Sufflay*, Ung. Rundschau IV. 1915. 885. 1.

közötti szerződés örökített meg, ismerték el őt királyuknak. Az egyességet koronázás, mint a két ország közötti perszonálunió kifejezése követte.

Racki elmélete, mely a kor összes történetíróinál elfogadásra talált, egyes részletek módosításától eltekintve, kritikában először *Si sic* Ferdinándnak 1914-ben megjelent *Enchiridion fontium históriáé Chroaticae* című művében részesült. Sisicet e művében, mely a horvát történet 1102-ig terjedő korszakának forrásait és azok kritikai méltatását adja, az a törekvés vezette, hogy a hagyományos politikától sugallott nézetekkel leszámoljon. Objektív célkitűzésének folyományaként határozottan megkülönbözteti egymástól Horvátországot és a középkori Szlavóniát. Nem fogadja el a Memoriae azon adatát, mely szerint Kálmán és a horvátok megegyezése a Drávánál játszódott volna le, az egész okmányt pedig magánjogi dokumentumnak tekinti. Ugyancsak elveti azt a felfogást, mely a koronázásból egy mai értelemben felfogott perszonál-unióra következtet.

Sisic, bár sok téves nézetet korrigált, mégsem szakadt el teljesen a horvát állásponttól. Ezért az óvatos magatartásért érdemelte ki *Sufflay* Milán részéről a horvát álláspont skizmatikusának *jelzőjét*. Az *Enchiridion* szempontjai még így is óriási lépést jelentettek, melynek alapján a szerzőtől mindenki a kérdés egészének gyökeres revízióját remélhette. Sisic 1917-ben megjelent összefoglaló horvát története²¹ azonban határozottan rácsáfolt ezekre a reményekre. A németnyelvű összefoglalás a kérdések higgadt és kiérlelt megítélése szempontjából határozott visszaesés az *Enchiridion* emelkedettebb szempontjaihoz képest, amennyiben a szerző itt teljesen visszacsúszott az orthodox horvát szemlélet platformjára. Előadása szerint a középkori Szlavónia 1091 előtt horvát terület volt; a zágrábi püspökség alapítása csak László király horvát hadjárata után következett be.²² László és Kálmán hódításai 1097^{u^n} elvesztek és így a paktum 1102-ben a Drávánál kötött meg. Bár ez az okmány magánjogi természetű, a nemzetségeknek az államban elfoglalt fontos helyzeténél fogva nem nélkülözi a közjogi vonatkozásokat sem.²³ A koronázás által Kálmán király Horvátország közjogát biztosította. Az új állapot lényege az, hogy Magyarország

²¹ Geschichte der Kroaten I. 1917.

²² U. o. 348. 1.

²³ U. o. 368. kk.

és Horvátország továbbra is két különálló territóriumot alkotnak, melyeket csak az uralkodó személye köt össze.²⁴

A magyar felfogás tudományos kiépítője és egyben a kérdés XIX. századi történetének legobjektívebb kutatója *Pauler Gyula* volt. Az ő felfogásán is tagadhatatlanul érzik ugyan korának túlfűtött levegője, mégis egy világ választja el őt magyar és horvát kortársainak szenvedélyes pártosságától és módszertani erőszakosságaitól. Ha bizonyos források hitelessége ellen állást is foglal, e véleménye mindig tárgyias érveken, nem pedig tendenciózus hiperkritikán alapszik. Tudatában kora eseményeinek és atmoszférájának a történetírói ítéletet károsan befolyásoló voltára, lehetőleg forrásainak szava után indul és éppen ezért sem a hódítás, sem az államjogi viszony tárgyalásába nem bocsátkozik. Több mint negyven esztendővel ezelőtt, 1888-ban megjelent tanulmánya²⁵ ítéletének biztonságánál és eleven szempontjainál fogva a kérdés helyes megvilágításának ma is nélkülözhetetlen bázisa. *Pauler* objektivitását e kérdésben, a legújabb időket leszámítva, a magyar történetírás soha el *nem érte, már* a probléma időben következő feldolgozása szempontjait és eszközeit tekintve a hanyatlás tüneteit mutatja. *Marczali* Henrik idevágó munkásságát²⁶ a millenáris-évek optimista szelleme, mondhatnánk egy bizonyos naiv imperializmus hatja át. Szent László és Kálmán leigázták a horvátokat, még pedig határozott hódító szándékkal, azért, hogy tengerhez juttassák „birodalmukat”.²⁷ A magyar, a német és a normán mellett a kor harmadik nagy hódító nemzete.²⁸ Jellemzésében Kálmán századvégi liberális uralkodóvá alakul, aki egész Európát megelőzte városfejlesztő politikájával.²⁹ A paktum „koholmány”, „hamisítás”³⁰, a koronázás megtörtént ugyan, de csak mint az Árpádok örökösödési jogának természetes folyamánya. Mondanunk sem kell, hogy ez a kép sem egészében, sem részleteiben nem helytálló, de van benne egy bizonyos rokonszenves fölényesség, mely papiroson a legyőzöttek is meg tud bocsátani. Oly tulajdonság ez, mely a magyar álláspont következő képviselőjéből, *Karácsonyi* Jánosból már hiányzik.

²⁴ U. o. 376. 1.

²⁵ Horvát-Dalmátország elfoglalásáról. Száz. XXII. 1888.

²⁶ *Szilágyi* Sándor, A magyar nemzet története II. Az Árpádok és Dalmácia, 1898.

²⁷ Az Árpádok és Dalmácia, 34—35. 1.

²⁸ U. o. 66. 1.

²⁹ U. o. 50. 1.: A városi szabadság megállapításánál Magyarország jár elől.

³⁰ U. o. 73. 1.

Karácsonyi munkássága a háborús és az azt közvetlenül megelőző időkre esik és ezeknek az időknél hangulatát is lehel. Többnyire polemikus cikkeiben éles hangon fordul a „horvát vakoskodás” és annak képviselője ársi Ferdinánd ellen.³¹ Nála jut teljes befejezéshez az a felfogás, melyet a fegyverrel kivívott örökösödés teóriájának nevezhetnénk, s melynek érdekében *Karácsonyi* már nem kritizálja, hanem egyenesen megrendszabályozza a forrásokat. A kérdés amúgy is gyér forrásanyagában *Karácsonyi* kritikája után csupa koholt és hamis, vagy legalább is gyanús forrás marad, melyeknek interpretációja alig más, mint a priori feltevések mindenáron való kiszolgálása.³² Ennek az eljárásnak tudományos értékét, sajnos, nem mentheti az sem, hogy a szerzőt polémiaiban mindig a történeti igazság őszinte tisztelete vezeti. Ellenfele, ársi Ferdinánd, sokkal magasabban áll módszertanilag, de felfogásának határozott visszafejlődése és hasonlóképpen szenvedélyes hangú polemizálása párhuzamos jelenségekké avatja őket.

Karácsonyi János és *Sisic* Ferdinánd polémiaja utolsó dekadens kihangzása annak a vitának, mely téves nézőpontjai ellenére is egykor friss energiák birtokában indult meg. Ez a dekadencia elsősorban a módszertani invenció és kezdeményezés teljes hiányában mutatkozik. *Sisic* apparátusának kibővítésével, mikroszkopikus részletekbe vesző analízissel, *Karácsonyi* pedig a fantasztikum határát súroló kombinációkkal iparkodik az elvi bázist alátámasztani. Ez a bázis azonban változatlanul a régi, sőt túlélt normatív, közjogi szemlélet maradt.

A történetírásnak a politikumtól megkímélt régióiban ezalatt új utak és lehetőségek tárultak fel. A század elején elkésvé bár, de mégis eljutottak Magyarországra a modern jog-, társadalom- és gazdaságtörténet módszerei, melyek *Tagányi* Károly és követőinek kezében a koraközépkori magyar királyság *lényegére* és felépítésére új világot vetettek. A magyar koraközépkorról ezek a kutatások

³¹ A horvát történetírás zátonyai. Száz. XLVI. 1912.; Kálmán rokonsága a horvát királyi családdal; u. o. XLIX. 1915.; Horvát vakoskodás; u. o. LH. 1918.

³² *Karácsonyi* a középkori magyar-horvát kapcsolatok négy legfontosabb forrásáról, a Bécsi Képes Krónika előadásáról, Spalatói Tamás művéről, a Memoriale-ről és a belgrádi oklevélről a következőképpen ítélt:

a) A Bécsi Képes Krónika betoldása „nem csupán kései, hanem sületlen is.” Száz. LH. 1918. 346. 1.

b) Tamás főesperes előadása „megbízhatatlan”. U. o. 345. 1.

c) és d) „amint tehát Tamás főesperes művéhez varrott függelékével egy spalatói dalmát-olasz, addig az 1102-re tett oklevéllel egy zárai dalmát-olasz bolondítja horvát atyánkfiait.” U. o. 351. 1.

hántották le a közjogi megítélés patináját és mutattak rá az állam sajátos magánjogi, patrimoniális jellegére.

Nyilvánvaló, hogy ezeknek az új eredményeknek döntő szavuk lett volna a magyar-horvát államközösség kérdéseinek megítélésében. A középkori horvát kérdés utolsó polémikusai azonban nem vették figyelembe ezeket az új lehetőségeket. Attól a tiszteletreméltó hittől áthatva, hogy ellenfelük elfogultságával szemben történelmi jogokért, történelmi igazságokért harcolnak, nem vették észre, hogy az alap, normatív közjogi megítélés más területeken már vereséget szenvedett. Ezeknek az új eredményeknek a figyelembevétele és elismerése egyenlő lett volna nemcsak saját, de elődeik harcának feladásával, céltalanságának beismerésével.

A polémia még el sem ült, midőn először jelentkeztek, félreérthetetlenül az új mentalitás kezdetei. *Sufflay* Miláné — ha egy részprobléma kapcsán is — az úttörés érdeme. Még a háború alatt megjelent tanulmánya,³³ melyet a horvát és magyar előítéletektől való mentesség jellemez, az első kísérlet a paktum-probléma modern jogtörténeti értelmezésére. Az államközösségnek 1918-ban bekövetkezett felbomlásával a problémák történeti távlatba kerültek és ezzel a tudomány számára a kérdés objektív megítélése jelentősen megkönnyített. Ezek a megváltozott perspektívák éreztetik hatásukat azon a képen, melyet *Hóman* Bálint a Magyar Történet első kötetében adott. Hóman előadása az elfogulatlanságon kívül még egy erénnyel, az új szempontok érvényesítésével dicsekedhet.³⁴ Ezek a szempontok jutnak szerephez Hóman előadásának azon részeiben, ahol a magyar királyság mellett a Tirpimiridák horvát államának magánjogi felépítésére rámutat és az 1102-ben létrejött államközösség természetét e két magánjogi alapokon szervezett állam struktúrájából vezeti le.

Az egymással kapcsolatba kerülő államok lényeges jegyének felismerése azonban még nem biztosíthatja egymagában a jelenségek hiánytalan magyarozatát. A modern jogtörténeti eredmények figyelembevételén kívül szükség van még a horvát-magyar kapcsolatban szerephez jutó sajátos középkori politikai formák korszerű értelmezésére is. Nem volna nehéz kimutatni, hogy a múlt század történetírása a „hódítás”, „legitimitás”, „örökösödés”, „pactum” és „koronázás” fogalmaiba saját korának megfelelő tartalmait

³³ Zu den ältesten kroatisch-ungarischen Beziehungen. Ung. Rundschau IV. 1915.

³⁴ V. ö. sajtórákess; ismertetésemet az Ung. Jb. 1931-ik évfolyamában.

helyettesítette. A kérdés helyes megvilágítása ilymódon csakis az említett fogalmak revízióján, a politikai formák külföldön már nagy múltra visszatekintő kutatásán épülhet fel.

A familiáris beavatkozó politika és Szent László 1091-i horvát hadjárata.

„Zolomér Dalmácia királya, Géza sógora, követeket küldött Salamon királyhoz és Géza herceghez, kérve őket, hogy személyesen segítsék őt meg ellenségei, a karantánok ellen, akik akkoriban Dalmácia tartományát elfoglalták. A király és a herceg pedig, sereget gyűjtven, Dalmáciába mentek és mindazt, amit tőle elvettek, hiány nélkül visszaszerezték neki. Ő pedig a királynak és a hercegnek királyi ajándékot, értékes köpenyeket, valamint sok aranyat és ezüstöt adott.” A Bécsi Képes Krónika itt idézett 53. fejezete³⁵ a középkori magyar-horvát kapcsolatok első lényeges dokumentuma. Fontossága azonban nemcsak eseménytörténeti természetű, előadása mögött a koraközépkori Kelet-Európa politikai formavilágának egyik sajátos jelensége a dinasztikus familiaritás és az ebből folyó beavatkozó politika húzódik meg.

Kelet-Európa, mint politikai egység, a X—XII. században születik meg. Ebbe az időtérbe esik Csehországban a Premysl-család részfejedelemségeinek egy fő alatt való egyesítése, az Oderától keletre lakó szláv törzseknek a későbbi Lengyelországban I. Mieszkó által végrehajtott megszervezése, a délorosz fejedelemségek megszilárdulása és végül Szent István magyar királyságának megalapítása.³⁶ Az itt felsorolt új államalakulatok már a X. század utolsó évtizedeiben is szolidáris hatalmi csoportot alkotnak, mely szolidaritás uralkodik barátságos és atyafiságos viszonyában,³⁷ főleg azonban dinasztiai rokon kapcsolatainak természetében fejeződik ki.

A rokon kapcsolatok futólagos áttekintése is könnyen meggyőzheti a szemlélőt, hogy a nyugati vagy bizánci házasságok aránylag mily ritkák, számbelileg valósággal eltörpülnek a cseh, lengyel, orosz és magyar uralkodócsaládok tagjainak egymásközötti házasság-

³⁵ Flor. II. 170. 1.

³⁶ Deér József, A magyar törzsszövetség és patrimonális királyság külpolitikája, 1928. 43. kk. és az ott idézett irodalom.

³⁷ *Povesiti* a 998. évhez: Volodimer... békében és szeretetben élt a szomszédos tartományokkal és királyokkal: a lengyel Boleslaval, a magyar Istvánnal és a cseh Andrichchal. *Hodinka* Antal, Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai, 1916. 53. 1.

ságai mellett. E jelenség okát elsősorban nem külpolitikai indítékokban, hanem a kor sajátos házassági gyakorlatában kell keresnünk. A X. században keleten és nyugaton, ha nem is mint kivételt nem ismerő elv, de mindenesetre határozott törekvés alakult ki oly irányban, hogy a császári házak sarjai csak egyenrangú, vagy közel egyenrangú családok tagjaival lépjenek házasságra. Ez a tendencia természetesen érvényesült Keleteurópa újdonsült uralkodócsaládjaival szemben, ha nem is minden esetben. A középkor folyamán ez a mentalitás csaknem minden régebbi uralkodócsaládban kialakul, gyökere pedig a vérségi jogban, azon törekvésben rejlik, hogy az uralkodó nemzetség misztikus felkentsége egyenlőtlen házasságok révén csorbát ne szenvedjen.³⁸ A tárgyalt korszak karakterét így éppen az a körülmény adja meg, hogy Keleteurópa dinasztiai egymást egyenrangúnak tekintik és ezért egymás rokonságát keresik.³⁹ A régi dinasztikák elzárkózásán kívül kétségtelenül a külpolitikai motívumok, a keleti és nyugati császárságnak a X. század végétől fogva erősen érezhető kétoldali nyomása is szerepet játszottak abban, hogy az említett családok egy nagy familiáris egységbe kapcsolódjanak.

Az ily körülmények hatására létrejött keleteurópai dinasztikus házasságokat a családi, vérségi, familiáris motívumok uralják. Az új rokon az uralkodó nemzetség teljes jogú tagjává válik, a nemzetség vérének részesévé lesz. A mai szemlélet értetlenül áll ennek a familiaritásnak elemi megnyilvánulásai előtt, mely nem ismer különbséget egyéni és rokoni sérelem, sőt hazai vagy külszói érdek között sem. Átütő ereje szinte ledönti az országhatárokat, a sok ezer kilométer távolságban élő rokonok éppúgy megsegítik egymást, mintha együtt élnének atyáik házában. „A te védelmed nem más az enyémtől” — üzeni Géza király 1150-ben sógorának, Izjaszlávnak,⁴⁰ mire hasonló választ kap: „Úgy jártál el velünk szemben, mint *csak a fivér fivérével, vagy a fiú atyjával szemben szokott eljárni*; mi pedig ígérjük részünkről: adja meg nekünk az

³⁸ Fritz Kern, Gottesgnadentum und Widerstandsrecht, 1914. 33. kk. és Zur neuesten Literatur über die Aufgaben der Genealogie, HZ. in. 1913.

³⁸ Fordulópontot e téren is a XIII. század jelent, melynek folyamán az Árpádok végérvényesen egyenrangú tagjai lesznek a nyugateurópai dinasztikus közösségnek. Keleteurópai rokonaiktól nemcsak hogy elszakadnak, hanem már nem is ismerik el őket magukkal egyenlőknek. Így például IV. Béla 1254-ben elpanaszolja IV. Ince pápának, hogy leányait politikai érdekből, regiam maiestatem humiliando kénytelen volt orosz és lengyel hercegekhez adni nőül. *Theiner*, Mon. Hung. I. 230. 1.

⁴⁰ Kievi Évkönyv 1150. évhez, Hodinka 129. 1.

Isten, hogy veled mindenben közösek lehessünk, s a te sérelmeidért, bárhonnan jöjjenek is azok, adja Isten, hogy mi állhassunk helyt *fiainkkal és fivéreinkkel* És ez ígéretünk alól mivel sem válthatjuk meg magunkat mint fejünkkel, mint te tevéi velünk.”⁴¹

A házasságok az idők folyamán a magyar, cseh, lengyel és orosz uralkodócsaládokat egy nagy familiáris egységbe kovácsolják, melynek tagjai testvéreknek érzik magukat. „Ti atyánk helyét töltitek be — üzenik az Izjaslav érdekében beavatkozó cseh és lengyel fejedelmek, valamint a magyar király hadvezérei Vjaceszlávnak és Györgynek — most pedig háborúba keveredtetek fivéretekkal és fiatokkal Izjaslaval, mi azonban mindannyian keresztények vagyunk és *mindannyian fivérek*, illik tehát, hogy békében legyünk egymással.”⁴² A keleteurópai dinasztíák e sorokban is kifejeződő egységtudatának, melyet talán a dinasztikus familiaritás nevével illelhetnénk, a rokonok által egymásnak nyújtott segítség a reális megnyilvánulása.

Külső ellenség támadásán kívül elsősorban belviszályok kényszerítették e kor uralkodóit a rokoni segítség igénybevételére. E trónviszályok megértéséhez tudnunk szükséges, hogy Keleteurópa államaiban az örökösödési viszonyok szilárdan megállapítva egészen a XI. század közepéig nem voltak,⁴³ sőt későbbi rendezésük sem akadályozta meg a rokonok összecsapását. Ennek az állapotnak folyományaként a X-től a XII. század végéig se szeri se száma azoknak az eseteknek, midőn az uralkodói sarjat testvérei, rokonai egyszerűen kiűzték atyai birtokából és helyébe maguk ültek. A fejlődési sarj azonban, s ez is a vérségi jog következése, görcsösen ragaszkodik atyai birtokához. Nulla haereditas avunculorum vei materna iustius vei honestius possidetur quam paterna — feleli Kázmér herceg híveinek lengyelországi útja előtt, midőn azok vállalkozásának veszedelmeire figyelmeztetik.⁴⁴ Midőn Izjaszláv csatát

veszt rokonaival szemben, mondogatta: „nekem sem a magyaroknál, sem a ljachoknál nincs örökölt atyai birtokom”.⁴⁵ Minthogy pedig jogához feltétlenül ragaszkodik, mindjárt le is vonja helyzetének következményeit: „nem marad számomra egyéb, mint vendégeimmel a magyarokkal és a ljachokkal tért vissza”.⁴⁶ Ebben a két

⁴¹ KÉ. 1151. u. o. 153. 1.

⁴² KÉ. 1149. u. o. 113. L

⁴³ *Hüber* Alfonz, Ausztria története I. 272. kk.; *E. Hanisch*, Geschichte Polens, 1923. 41.1.; *W. Kliutschewskij*, Geschichte Russlands, 1.1925.168. kk.

⁴⁴ *Galli Chronicon Polonorum* I. 19., *Bielowski* Mon. Pol. I. 415. 1.

⁴⁵ KÉ. 1150. 123. 1.

⁴⁶ U. o. 121. 1.

idézetben bennfoglaltatik a dinasztikus familiaritás következményeként jelentkező beavatkozó politika lényege: a fejedelmi sarj bajba jut, külföldi rokonaihoz fordul, akik a rokonság és kizárólag csak a rokonság nevében segítségére is sietnek. A német, vagy bizánci expedíciókat leszámítva, e korszak összes háborúi dinasztikus eredetűek. E háborúk indítóokául a magyar,⁴⁷ lengyel,⁴⁸ cseh⁴⁹ és orosz források⁵⁰ kizárólag a fejedelem rokonának sérelmét említik, melyet az saját sérelmének tekint és lehetőleg saját személyében megtorolni iparkodik.⁵¹ A dinasztikus beavatkozó politika jelenségeinek jellemzésére a bel- és külpolitika modern megkülönböztetése teljesen használhatatlanná válik, amennyiben minden belső mozgalom a rokoni kapcsolatok következtében megtalálja a maga külső visszhangját.

Ezt a politikát az említett államok magánjogi felépítettsége tette lehetővé.⁵² Ha az uralkodó rokona hívásának nem tehetett eleget — ez csak komoly akadályozottság esetén fordult elő —, akkor főembereit, előkelő familiárisait küldötte el seregeivel. Az orosz évkönyvek így a magyar beavatkozásokkal kapcsolatban sűrűn emlékeznek meg a király „kíséretéről”,⁵³ a „királyi hadvezérekről”,⁵⁴ a „király környezetébe tartozó férfiakról”,⁵⁵ akik urukkal magánjogi viszonyban állván segítik meg annak rokonát. A beavatkozó hadjáratokban e familiárisok a szó szoros értelmében urukat képviselik és éppúgy „vendégek” akár uruk. A rokonon esett sérelem nemcsak az uralkodón, hanem annak familiárisán esett sérelem is, melyért azok készek bármikor vérüket is ontani. Igen jellemző ebből a szempontból a Kievi Évkönyvek előadása, mely szerint Izjaszláv egyszer kikéri magyar „vendégei” véleményét arra vonatkozólag, hogy az éjszakára megpihenjenek, vagy tovább meneteljenek-e, a magyarok vezérei azonban kitérnek a válasz alól, mondván: „Mi vendégeid vagyunk, mi nyeregben ülünk.”⁵⁶

⁴⁷ BKK. LIL, LXXL, Flor. II. 170., 220. 1.

⁴⁸ *Galli Chronicon* I. 7. id. h. 402. 1.

⁴⁹ *Cosmas* III. 22. S. S. rer. Germ. n. s. IL 189. 1.

⁵⁰ KÉ. 1152. id. h. 245. 1.

⁵¹ BKK. LIL, LXXI. id. h. 170, 220. 1.; KÉ. 1152. id. h. 245. 1.

⁵² *Hóman—Szekfü*, Magyar történet I. 211. kk.; *Hanisich* id. m. 41. 1.; *Kliutschewskij* id. m. 148. km.

⁵³ KÉ. 1150. 125. 1.

⁵⁴ KÉ. 1152. 255. 1.

⁵⁵ KÉ. 1150. 127. 1.

⁵⁶ KÉ. 1150. 145. 1.

A történetírás ezen ideológiai tényezők nélkül szükségképen „célalannak” és „irreálisnak” érezte a X-től a XII. századig terjedő korszak familiáris beavatkozó politikáját, aminthogy az a mai szemlélet számára szükségképen az is. A beavatkozás egyetlen célja a bajba jutott rokon megsegítése és sehol sem találjuk nyomát annak, hogy az uralkodók segítségüket reálpolitikailag kamatoztatva rokonuk rovására learatták volna fáradozásuk gyümölcseit. Ha a pártfogolt rokon meghal, a korfelfogás nem látja többé célját a hadakozásnak, a seregek széteszlanak. Igen jellemző erre II. István seregének fellázadása az 1123-i expedíció alkalmával, midőn a főemberek az orosz herceg eleste után nem látják többé célját a vár sok emberéletet követelő elfoglalásának. Kozma ispánnak a Bécsi Képes Krónikában megőrzött beszéde, melybe régebbi történetírásunk tévesen a rendi ellenállás motívumait magyarázta, tökéletes kifejezője a familiáris beavatkozó politika mögött meghúzódó felfogásnak. Az ispán csodálkozva kérde urától, hogy lehet-e még a történetek után a további harcnak valamilyes célja? A hódítás irreális ábránd, mert a főemberek — akik pedig mindaddig ellenkezés nélkül követték a királyt — nem vállalják magukra a kormányzást. „Talán ti otthagynátok az országot ezért a hercegségért?” — kérdezi társaitól, akik erre nyíltan megtagadják az engedelmességet.⁵⁷ Ennek a kornak a szemléletében tehát a hódítás volt az, amit célalannak, irreálisnak érzett. Az uralkodó hódításvágya „cupiditas” volt, melynek az alattvalók ellenszegültek.

A beavatkozó háborúk imperialisztikus kihasználását ezenkívül még a korfelfogás egy másik eleme is gátolta. A kor uralkodói, akik rokonaik segítségére siettek, fenntartották maguknak a jogot, hogy a viszálykodó felek között igazságot is tegyenek. III. Boleszláv védelmébe veszi rokonát Álmost, de amidőn meggyőződik Kálmán igazságáról, elejti őt.⁵⁸ Hasonló példák mutathatók ki a magyar királyok orosz- és lengyelországi beavatkozásaiban is.

⁵⁷ LXVIII: Numquid vos vultis regno relicto habere ducatum? Flor. II. 209.1. A XII. század végén mindinkább erősödik ez a hang és nyíltan elítéli az uralkodók beavatkozásait egymás dinasztikus ügyeibe. Midőn II. Vladisláv cseh király meg akarta segíteni III. Istvánt Mánuellel szemben, országnagyjai ezt a következő indokolással ellenezték: A saeculo se nunquam audivisse, quod rex Boemiae regem constituât in Ungaria, nee quod rex Ungariae regem constituât in Boemia. Vincentius Pragensis a. 1164. MGSS. XVII. 681—682. 1. A közvélemény ilyenén való beállítottsága és a dinasztikus egységtudatnak a XIII. században bekövetkezett felbomlása jelzik a dinasztikus beavatkozó politika alkonyát.

⁵⁸ *Galli Chronicon Polonorum* II. 29., *Bielowski* I. 448. 1.

A dinasztikus beavatkozások egyetlen reális haszna a kölcsönös támogatás maradt, melyre a dinasztia évtizedek multán is biztosan számíthatott. Az uralkodóházak így a legbonyolultabb lekötelezettségi viszonyokba kerültek egymással. Így előfordult az is, hogy a rokona érdekében beavatkozó fejedelem lekötelezettje volt jelenlegi ellenfelének. Így midőn IL Géza 1152-ben legyőzi Izjaszláv ellenfelét Volodimert és az kényére-kedvére ki van neki szolgáltatva, mégis futni engedi, mert a követek emlékeztették őt arra az időre, „mikor atyja vak volt”, midőn a mostani ellenség, Volodimer sokat tett az érdekében, még a ljachokkal is verekedett őérette.⁵⁹ Elhatározásában ezek után az sem ingatta meg, hogy Volodimer fogadkozása átlátszó színlelés volt csupán.

E céltalan háborúknak fontos, sőt elengedhetlen kísérő jelensége volt a szimbolikus hálaajándék, mellyel a megsegített uralkodó rokonának tartozott. Gyakori előfordulása⁶⁰ feljogosít, hogy benne következetesen gyakorolt, szinte kötelező erejű szokást lássunk.

Fejtegetéseink során a dinasztikus familiaritás és az abból folyó beavatkozó politika a koraközépkori Keleteurópa uralkodó politikai formájaként bontakozik ki szemünk előtt. Ennek az első-sorban az eseményeken keresztül megpillantható mentalitásnak irodalmi kifejezése is akadt, a lengyel-magyar krónika, melyet a forráskritika szintén zavarosnak, kuszáknak ítélt, nem véve észre e műnek igazi tendenciáját, mely a XI—XII. századi dinasztikus kapcsolatok mitikus távlatú visszavetítésében nyilvánul.

A cseh, lengyel, orosz és magyar uralkodócsaládok familiáris egységébe aránylag későn, a XI. század végén kapcsolódik be a horvát uralkodóház. A Bécsi Képes Krónika idézett előadásából azonban, mely a horvát-magyar kapcsolat első emléke, mindjárt egy familiáris beavatkozás tipikus képe bontakozik ki. Adva van a rokont ért sérelem, a rokonok propria persona segítségül hívása, az általuk végrehajtott intégra restitutio és végül a hálaajándék, azaz csupa oly motívum, melyeket a beavatkozó politika kétségtelen ismérveiként elemeztünk ki forrásainkból. Zvonimír ekkor még nem uralkodott, midőn azonban IV. Kreszimir Péter 1076-ban meghalt és trónját ő foglalta el, egyszerre működni kezdtek a vérségi erők, hogy az állam magánjogi felépítésén keresztül sokszázados közösségbe kapcsolják a magyar és horvát nemzetet.

⁵⁹ KÉ. 1152, id. h. 253. 1.

⁶⁰ BKK. LUI., LVIII. Flor. II. 170. 1.; KÉ. 1149, *Hodinka* 109., 419 1. 1151. u. o. 151. 1.; *Galli Chronicon* I. 23., *Bielowski* 419. 1.

Horvát és magyar hagyomány egyetértenek abban, hogy Zvonimir, majd az utolsó Tirpimir-sarjadék, István halálát Horvátországban teljes anarchia követte. Zvonimirnak nem volt fiutódja, Istvánban pedig az évszázados nemzeti dinasztia halt ki, minek következtében „nem akadt az országban senki, aki az uralmat jogosan átvehette volna”.⁶¹ A dinasztikus viszonyok ez általános megrázkódtatása közepette a történeti tradíciókat, a Tirpimirek hagyományos irányzatát Zvonimir özvegye, a magyar Ilona, Szent László király nővére képviselte. Pártjának helyzete azonban 1091 táján válságosra fordult, úgyhogy a királynő kénytelen volt bátyjának segítségéhez folyamodni és beavatkozását kérni. A dinasztikus előzmények és a XI. századi Keleteurópa uralkodó politikai mentalitásának ismeretében egy pillanatig sem lehetünk kétségben e jelenségek karakterét illetőleg. Az özvegy királynő hívását követő 1091-i hadjárat csupán egyike azon vállalkozásoknak, melyeket a koraközépkori Keleteurópa dinasztiai rokoni kötelékek alapján, a vérségi összetartozás irracionális tudatát külpolitikai motívummá emelve, számtalan esetben vittek véghez. Felfogásunk teljes igazolást nyer a Bécsi Képes Krónika LXII. fejezetének előadása által, mely szerint „midőn Zolomer király gyermekek nélkül elhalálozott, felesége, László király nővére, férjének ellenségei által sok sérelemmel illetett és ezért az Ūr Jézus Krisztus nevében fivérének, László királynak segítségéhez folyamodott. Sérelmeit azután a király keményen meg is torolta . . .”⁶²

A Bécsi Képes Krónikánál eseménytörténetileg hitelesebb forrásokból, elsősorban László királynak a montecassinoi apáthoz intézett leveléből⁶³ kitűnik, hogy ő már a hadjárat megindításakor számolt Horvátország birtokbavételének eshetőségével. Ez a tény látszólagos ellentmondásban áll magyarázatunkkal, mely szerint az 1091-i hadjárat familiáris beavatkozás, mely ily módon reálpolitikai indítékokat szükségképpen nélkülöz. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy Horvátország akkori dinasztikus viszonyai lényegesen elütöttek azokétól az országokétól, melyeknek hasonló természetű ügyeibe a király oly gyakran szólt bele. Ott népes uralkodócsaládok viszálykodó sarjai között kellett igazságot tennie, itt azonban „nem akadt senki, aki az uralmat jogosan átvehette

⁶¹ Thomas archidiaconus, *História Salonitanorum pontificum atque Spalatensium* XVII. f. *Mon. Slav. Mend.* XXVI. 57. 1.

⁶² Flor. II. 193. 1.

⁶³ *Fraknoi* V., Szent László levele a montecassinoi apáthoz 1—2. 1.

volna.” A dinasztikus szolidaritás érzése férfisarjak hiányában nővére érdekeinek védelméhez kapcsolódott, ez pedig saját uralmán keresztül volt megvalósítható. A középkor differenciálatlan familiáris érzéke nem tett éles különbségeket a rokonság különböző fokai között, különben sem volt rajtakívül férfisarj, aki a sógorságnál közelebbi rokonsággal dicsekedhetett volna. Az 109 i-i hadjárat tehát szintén tipikus dinasztikus beavatkozás, annak azonban egy ritkábban előforduló, csupán a körülmények véletlen alakulásától befolyásolt változata. Magyarázatunk ismét a Bécsi Képes Krónika előadásában találja meg igazolását, mely a dinasztikus familiaritás szellemében szükségesnek látja a királyt az önző hódításvágy ódiumától mentesíteni. „Mindezeket pedig nem telhetetlenségből tette a király, hanem azért, mert királyi jogon őt illette meg az örökség. Zolomer király ugyanis elsőfokú rokona volt és örökssel nem rendelkezett.”

Az 1091-i hadjárat — melyet részleteiben az alábbiakban fogunk ismertetni — a források betűje szerint is dinasztikus célzatú beavatkozásnak bizonyult. Ezzel egyben feleletet adtunk a Horvátország megszerzésének politikai természetét illető kérdésekre is. Erre a vállalkozásra nem illik a „hódítás”, de éppoly kevésbé az „önkéntes csatlakozás” megjelölése sem. A források egymásnak ellentmondó kifejezései, mint például „acquirere”, vagy „subiurage”, nem támaszthatják alá egyik felfogást sem. A XI. századi Kelet-európa politikai életformáinak magyarázatánál a „hódítás” és „önkéntes csatlakozás” fogalmi értelmetlenek és használhatatlanok.

Az 1091-i hadjárat problémái nemcsak politikatörténeti, hanem területi vonatkozásúak is. Mi volt Magyarország és Horvátország határa 1091 előtt? Erre a kérdésre a magyar és a horvát történetírás más és más feleletet ad. Az e téren mutatkozó különbségek azonban nem annyira politikai elfogultságra, mint inkább a kérdés természetes nehézségeire vezethetők vissza. *Racki* és a régebbi horvát történetírás a Dráva—Száva-közének egész területét még a középkori Horvátországhoz számította, ma azonban a fogalmak középkori jelentésének meghatározásában mindkét részről határozott tisztulás észlelhető. Szlavónián ma már a magyar és horvát történetírás csaknem egybehangzóan azon területet érti, melyet északon a Kalnik-hegység, keleten a pozsegai hegyvidék és az Una-folyó vonala, nyugaton Karinthia és az isztriai örgrófság területei, délen pedig a Kapella-hegység határolnak.

A leírt terület politikai hovatartozását az 1091 előtti korszakban teljes bizonyossággal meghatározni csaknem lehetetlen. Kétségtelen az, hogy Szlavóniáról sem egyházi, sem politikai vonatkozásban nem történik említés a horvát okleveles anyagban az egész XI. század folyamán. Valószínűségi érvek azonban amellett szólnak, hogy e terület legalább is átmenetileg, Kreszimir Péter uralkodása alatt horvát fennhatóság alá került. Erre utal Kreszimir Péternek egyik oklevelében található, az országhatárok kiterjesztésére vonatkozó kitétele,⁶⁴ továbbá az is, hogy az ő uralkodása alatt a régi viszonyokkal ellentétben már nem egy, hanem több bánnal találkozunk⁶⁵ akik egyikének, Zvonimirnak területét éppen a magyar források segítségével lokalizálni is tudjuk. A Bécsi Képes Krónika idézett elbeszélése szerint ugyanis Zvonimir 1064 és 1066 között⁶⁶ oly területet kormányzott, mely Magyarországgal és Karinthiával volt szomszédos, uralmát tehát a középkori Szlavónia területére kell helyeznünk. Szlavónia sorsáról a későbbiekben nem hallunk semmit, valószínűnek tarthatjuk tehát, hogy az a horvát királyság számára már Kreszimir Péter, de legkésőbb Zvonimir halála után elveszett. A horvát királyság hatalmának a század utolsó két évtizedében bekövetkezett hanyatlása a magyar királyság azon céltudatos törekvéseivel esett egybe, hogy határait a belső gyepűvonalatói a természetes határokig terjessze ki. Hogy ebből a programból a délnyugati határ sem maradt ki, világosan bizonyítják a zágrábi püspökség alapításának körülményei.

Felicián esztergomi érsek 1134-ben kelt ítéletlevele⁶⁷ szerint „a nemes László király uralkodása, Acha esztergomi, Fábíán bácsi érseksége, Kozma veszprémi püspöksége, Gyula nádorispánsága és Grab somogyi ispánsága alatt az említett király az isteni kegyelemtől ihletve a nevezetteknek, valamint egyéb nemeseknek kérésére megalapította a zágrábi püspökséget.” Ha az oklevélben felsorolt előkelőket Szent László korának egyházi és világi archontológiájával egybevetjük, úgy arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy az alapítás 1091 előtt kellett hogy megtörténjen, mivel az oklevélben felsorolt főemberek közül Gyula nádor és Kozma veszprémi püspök

⁶⁴ Igitur quia Deus omnipotens terra marique nostrum prolongavit regnum ... *Raiki*, Documenta 73. 1.

⁶⁵ U. o. 72. 1. v. ö. sisisé id. m. I. 254. 1.

⁶⁶ *Pauler* Gyula, A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt P. 150. 1.

⁶⁷ *Smiciklas*, Codex IL 42. kk.

méltóságát 1091-ben és a későbbi években már mások — Péter és Almarius — töltötték be.⁶⁸

A zágrábi püspökség megalapítása és ezzel párhuzamosan a középkori Szlavónia szávántúli részének már az 1134-i oklevélből is látható bekapcsolódása a magyar királyság egyházi és politikai szervezetébe, közvetlen szomszédságba hozta a két országot, mely körülmény a magyar beavatkozást stratégiaileg kedvezően befolyásolta.

Már a drávántúli Szlavónia birtokában érte László királyt nővérének és pártjának hívása.⁶⁹ A felszólításnak örömmel tett eleget és már 1091 elején megindult hadaival a Zágrábon, Sziszeken, Topuszkón át vezető hadi úton Horvátország felé. A drávántúli és dráváninenni Szlavónián akadály nélkül áthaladva, először a Petrova Gora vidékén került szembe a hegyvidéki horvát törzsek ellenállásával, melyet azonban, „minthogy az egyik a másikon nem segített és egymás között is *mtg* voltak oszolva”, a király minden különösebb erőfeszítés nélkül küzdött le. Ily kisebb csatározások közepette jutott el a Kapeila-hegységig, a tulajdonképeni Horvátország kapujához.⁷⁰ Célja, mint ez a montecassinoi apáthoz a hadjárat folyamán intézett leveléből és a többi forrásokból is kiderül, a tengerpart elérése, azaz egész Horvátország és a bizánci fennhatóság alatt álló dalmát tartomány elfoglalása volt.⁷¹ Célját azonban el nem érhette, mivel országát a kunok támadták meg.⁷² E támadás hátterében több okból is a bizánci diplomácia messze elérő kezének munkáját kell megpillantanunk.⁷³ A keleti császárság joggal félthette legnehezebben védhető témáját, Dalmáciát, mert Horvátország birtokában a magyar király közeli és veszedelmes ellenféllel

⁶⁸ *Hóman* Bálint, A zágrábi püspökség alapítási éve, Turul 1910; Magyar történet I. 335.1. Kronológiai megállapításának értékét nem befolyásolja II. Endrének *Sisic* által (id. m. I. 347.1.) idézett 1217-iki oklevele, mely szerint a püspökség alapítása Szlavónia elfoglalása után következett volna be. Az említett esemény óta ötnegyed század telt el, a középkorban pedig ez elég nagy idő, hogy az eseménynek az utódok emlékében elhalványodjanak. Az 1217-i oklevél sorrendjének elfogadása az archontológiai bizonyítékokkal szemben oly módszertani eljárás volna, mintha az egykorú okmányok mellőzésével a magyar és horvát hagyomány után indulva Zvonimirt mondanánk az utolsó horvát királynak.

⁶⁹ BKK. LXIL Flor. II. 193. 1.; *Thomas* XVII. id. h. 57. 1.

⁷⁰ *Sisic* a fentebbi forrásokon kívül felhasználja az ú. n. „spalatói névtelen” (*Enchiridion* 321.1.) előadását is. Ezt a forrást esemény történetileg nem tekintjük elfogadhatónak. Kritikájára a *Memoriae* megbeszélésével kapcsolatban térünk ki.

⁷¹ Id. h. 1—2. 1.

⁷² *Spalatói* Tamás id. h.; BKK. LXIL 197. 1.

⁷³ *Sisic* id. m. I. 340. 1.

nőhetne volna ki magát. László király a kun betörés hírére azonnal abbahagyta horvátországi hadműveleteit és veszélyeztetett országának védelmére sietett. Egy, az 1092. év elejéről származó zárai oklevél tanúsága szerint távozása után Horvátországban unokaöccsét, Álmos herceget tette meg annak „királyává”.⁷⁴ A zárai oklevél ezen adatába a horvát történetírás azt iparkodott magyarázni, hogy Álmos László király távozása után, mint tényleges megkoronázott király maradt hátra Horvátországban. Bár — mint ezt a következőkben látni fogjuk — a magyar király tizenöt esztendő múlva tényleg fejére tette a horvát koronát, a horvát magyarázat helyességében mégis kételkednünk kell. Horvátországban Tirpimir óta királyok uralkodtak, a dalmát városok terminológiája tehát már merő konvencióból is királynak címezhetette azt, aki ebben az országban uralkodott. Hiteles okmány hiányában az idézett oklevél nem zárja ki annak a magyarázatnak lehetőségét, mely szerint László Álmost csupán kormányzóul rendelte. Megerősíti ezt az a tény is, hogy László és Álmos uralma a Kapella -hegységen túlra, azaz az igazi Horvátországra nem terjedt ki. A koronázás és a királyavatás tárgyalásánál egyébként is látni fogjuk, hogy egyoldalú fejedelmi akarattal nyilvánítás senkit sem tehetett e korban valódi uralkodóvá.⁷⁵

László távozása után, még az 1091. év folyamán Gotfrid melfi gróf I. Alexios megbízásából hajóhada élén sorra behódoltatta a dalmát városokat,⁷⁶ ugyanekkor pedig a magyarokkal ellenséges horvát nemzetségek a Kacic nembeli Péter személyében új uralkodót választottak.⁷⁷ Bizánci és horvát nyomásra — a kettő között bizonyára megvolt az együttműködés — a magyar uralom a Kapella mögötti területekre szorult.

László király tétlenül nézte az események reánézve kedvezőtlen fordulatát és uralkodásának hátralevő éveiben kísérletet sem tett arra, hogy Horvátországot és Dalmáciát uralma alá hajtja.

E jelenség magyarázatát az újabb magyar és horvát történetírás a magyar királyság és a Szentszék ellentétében keresi. *Sisic* és *Hóman* egyaránt lehetségesnek tartják, hogy László vállalkozásának teljes sikerét, a horvát trón legitím formák között történő

⁷⁴ *Raèki*, Documenta 154. 1.

⁷⁵ Szép példája ennek Salamon esete, aki a német király segítségével akarva elfoglalni trónját, a gregoriánus felfogás szerint ezzel rex-ből regulusszá süllyedt. (Registrum *Gregorii* VII. SS. rer. Germ. 230. 1.) V. ö. e fogalmak magyarázatához E. *Bernheim*, *Mittelalterliche Zeitanschauungen* I. 219. 1.

⁷⁶ *Sisic* id. m. I. 342. kk.; Sufflay id. ért.

⁷⁷ *Simonis de Kéza*, *Gesta Hungarorum* 36. Flor. II. 88. 1. Származására v. ö. *Sisic* id. m. I. 344. 1.

elfoglalását a Szentszék túlzó követelései hiúsították meg,⁷⁸ Ennek a barátságtalan magatartásnak következménye lett volna *azután* László király részéről a törvényes pápától való elhidegülés, kibékülése IV. Henrikkel és az ellenpápa, III. Kelemen elismerése. E feltevések bázisául az 1092. év, mint László és IV. Henrik kibékülésének időpontja szolgál. Nyomós érvek azonban amellet szólnak, hogy ez a fordulat nem ebben az évben, hanem már jóval előbb, 1089 táján következett be.⁷⁹ Szent László és II. Orbán pápa között a viszony tehát már a horvát hadjárat folyamán is feszült volt, azaz annak kimenetelét sem pro, sem kontra nem befolyásolhatta.

Mi Sisic és Hóman magyarázatával szemben, mely a következtetéseknek túlságos nagy teret enged, a király „közömbösségének” és passzivitásának okát más körülményekben, dinasztikus beavatkozó politika természetében és Lászlónak ezen ideológiához való viszonyában pillantjuk meg.

Szent László egyike volt a dinasztikus familiaritás legjellegzetesebb képviselőinek, aki dinasztikus küzdelmekben és idegen udvarokban eltöltött fiatalságának éveit teljesen szaturálódott ennek a familiaritásnak szlávos eszméivel, „életét és erkölceit tekintve szinte lengyellé vált”.⁸⁰ Elődeitől és testvéreitől nagyszámú vérségi kötelezettséget örökölve, valamennyi háborúját — a német és kun harcok kivételével — dinasztikus érdekek szolgálatában vívta. Mint láttuk, ily dinasztikus vállalkozás volt 1091-i horvát hadjárata is, mely azonban csak részleges sikert hozott. A familiáris beavatkozásoknak egyik jellemző vonása, hogy az uralkodó nem törekszik a viszonyok végleges rendezésére, hanem megelégszik az adott sérelem megbosszulásával, itt is érvényesült. László történetírójának szavai szerint keményen megtorolta nővérének sérelmét,

⁷⁸ *Sisic* I. 341. kk.; *Hóman* id. m. 350. 1.

⁷⁹ *Bernoldus* (MGSS. V. 453. 1.) dátuma csak IV. Henrik és a király között tervbevert találkozásra vonatkozik, más körülmények azonban amellet szólnak, hogy az ellenpápához való közeledés már jóval előbb megtörtént. László királyt 1089 júniusában felkereste régi barátja Jaromir-Gebhard prágai püspök, Vratiszláv cseh király testvéröccse, hogy bátyjának erőszakosságával szemben egyházának jogait megvédhesse. A püspök először Rómába akart utazni, de hívei László királyhoz utasították tanácsért és segítségér, hogy közbenjárását kérje ki a római úthoz. (*Cosmas* II. 41., SS. rer. Germ. 146. 1.) Tekintetbe véve azt, hogy Jaromir Gebhard ügyének kedvező elintézését csak az ellenpápától remélhette — a prágai püspökség vitás privilégiuma tőle származott, — László támogatásának is csak úgy lehetett értéke, ha befolyását nem II. Orbánnál, hanem III. Kelemennél tudja latbavetni. Feltevésünk helyessége mellett szól az is, hogy ebben az időben Rómában III. Kelemen székelt, aki Orbánt nem sokkal előbb üzte ki az örök városból (*Hauck*, Kirchengeschichte Deutschlands III. 855. 1.).

⁸⁰ *Galli Chronicon Polonorum* I. 27., Bielowski I. 422. 1.

s ha tudatában is volt annak, hogy „királyi jog szerint őt illeti meg az örökség”, az akadályok láttára egyéb dinasztikus kötelezettségeinek teljesítése után látott. Életének hátralevő éveire két ilyen familiáris beavatkozás esik, melyeknek egyikével, 1095-i csehországi vállalkozásával sógorának, Ottó morva hercegnek árváit védte meg⁸¹ és ezzel leróta a hála adóját azzal a fejedelemmel szemben, aki életében a Salamonnal vívott harc válságos éveit „animam suam pro eis posuerat”.⁸²

Szent László a dinasztikus kötelezettség és a terjeszkedés értékelésében is tökéletes inkarnációja a korai középkor királyeszményének, mely hőst nem az országhatárokat tágító hódítóban, hanem az igazságos és szentéletű fejedelemben tiszteli, aki nemcsak saját személyére önzetlenül, hanem az állam erőivel takarékoskodva uralkodik és minden erejével a hagyományos rend, a meglevő jogállapot megőrzésére törekszik.⁸³ Így lesz ő nemcsak a magyar, hanem a külföldi hagyományban is a „vir bonus et strenuus”,⁸⁴ aki az „atyai törvény megromtói”, a „zsarnokok” után elsőnek foglalja el a trónt, mint igazi király, akit tehát horvát vállalkozásában sem a „cupiditas”, hanem a „regalis iustitia”, a dinasztikus familiaritásnak az egész kort átható motívumai vezérelnek.

Koronázás és pactum.

Szent László utódja, Kálmán már nem volt a korszellem kegyeltje. Ízig-vérig középkori uralkodó ő is, de egyéniségében több az aktivitás, több az energia, hogy céljait megvalósítsa. A középkor hasonló egyéniségű uralkodóival egyezően a hagyomány az ő alakját is az erőszakosság és kegyetlenség sötét színeibe burkolja, mert „sok gonoszság történt abban az időben”.⁸⁵ Ugyancsak ellenségesen ítéli meg a hagyomány a nagy király külháborúit, a dalmát városok hódoltatása a történetíró számára „molestatio civitatis”⁸⁶ csupán. Ebben a kedvezőtlen ítéletben a középkornak az agresszív külpolitikától való irtózkodása fejeződik ki.⁸⁷ Kálmánt ugyanazok a motívumok vezették horvát akcióiban, mint elődjét,

⁸¹ BKK. LXIV.: Et quia consanguinitatis vinculo űli iungebatur etiam memor sue actionis ducis patris eius, qui sibi in auxilium contra Salomonem venerat, promisit se in propria persona eum adiuturum. Flor II. 199. 1.

⁸² BKK. LVIII. Flor. II. 186. 1.

⁸³ Fritz Kern id. m. 162. 1.

⁸⁴ *Manegoldus*, Ad Gebehardum. MG. libelli de lite I 364. 1.

⁸⁵ BKK. LXV. id. h. 200. 1.

⁸⁶ BKK. LXV. id. m. 203. 1.

⁸⁷ Fritz Kern id. m. 163. 1.

az ő vállalkozásai is familiáris beavatkozások, melyek között azonban már értékbeli különbséget tett: a horvát beavatkozást, saját vérségi jogának érvényesítését, többi familiáris kötelezettsége elé helyezte.

Egy évvel László halála után Kálmán és Álmos, IV. Henrik leveléből megállapíthatólag, már a horvát hadjárat katonai előkészítésével voltak elfoglalva.⁸⁸ A feladat azonban nem csupán katonai természetű volt. Kálmánnak okulnia kellett elődje horvát hadjáratának tanulságán, melyet közvetve Bizánc akadályozott meg, ezért először a külpolitikai akadályokat kellett kiküszöbölnie.

Az időpont kedvezett, amennyiben Bizáncot a keresztes hadak átvonulásán kívül a normannok ellen folytatott háború kötötte le. Ennek megfelelően Kálmán a keleti császárság ellenségeivel, elsősorban a normannokkal keresett összeköttetést. Követei, valószínűleg pápai közvetítéssel, felkeresték I. Rogert, Kalábria és Szicília grófját, a Szentszék hűbéresét, hogy tőle egyik leánya kezét uruk számára megkérjék. Az első követek — vagy talán feltételeik — nem elégitették ki a normann uralkodót és így újabb magyar követtség indult Délitáliába, mely most már célt is ért. Roger is elküldötte ezután követeit Magyarországra, hogy a szerződést a királlyal elfogadtassák. Csak ezután, 1097 májusában indította útnak új hazájába leányát, Buzulát.⁸⁹ E hosszadalmas, ide-odautazásoktól tarkított tárgyalásokat figyelembe véve, Kálmán és Roger első érintkezésének idejét 1096 elejénél későbbre nem tehetjük. Mialatt a tárgyalások folyamatban voltak, Kálmán seregével már meg is indult Horvátország ellen. A Szent László által birtokbavett területeken áthaladva, 1097 tavaszán a Petrova Gora vidékén, tehát még szlavón területen teljes győzelmet aratott a Kaöic nembeli Péter, az utolsó horvát király felett és ezután kardcsapás nélkül vette birtokába a történeti Horvátországot.⁹⁰ Győzelme megnyitotta az utat a tengerparthoz, úgyhogy normann jegyesének hajója 1097 júniusában már a magyar kézben levő Belgrád kikötőjében vethetett horgonyt, ahol a jövőendő királynőt Mercurius, a város magyar ispánja fogadta.⁹¹

A tengerpart elérése azonban még korántsem jelentette a dalmát városok fölötti uralmat, annál kevésbbé, mivel Bizánc a

⁸⁸ *Jaffé*, Bibliotheca V. 172. kk.

⁸⁹ Gaufredus *Malaterra* IV. 25. *Muratori* SS. V. 599. kk.

⁹⁰ BKK. LXVII. id. h. 204. 1.

⁹¹ Gaufredus *Malaterra* id. h.

horvát hadjáratlal egyidőben komoly lépéseket tett adriai birtokának védelmére.

Dalmácia már hosszú idő óta a bizánci birodalom legnehezebben védhető és kormányozható témája volt. Éppen ezért nyerte el az 1082. chrysobullon révén Vitális Faledro velencei dozse Alexios császártól Dalmácia védelmének és igazgatásának feladatát.⁹² Ennek értelmében Vitale Michiele, mint császári protoszevasztor 1097 májusában behódoltatta Traut,⁹³ Spalatót⁹⁴ és talán Zárát is. Kétségtelen, hogy ez a beavatkozás nem csupán császári parancsra történt, hanem Velence érdekeit is szolgálta, melynek doge-i Orseolo Péter ideje óta viselték „Horvátország és Dalmácia hercege” címét. Velence lépése meggyőzhette Kálmánt arról, hogy a normannokkal kötött szövetség, bármily nagy volt annak dinasztikus értéke, célját, a tengerpart megszerzését pillanatnyilag elő nem segítheti. Fordított tehát politikáján és amidőn a magyar terjeszkedésről megremült köztársaság, valószínűleg már a horvát hadjárat és a dalmát városok biztosítása után, céljai iránt érdeklődött, hosszas hallgatás után rendkívül előzékeny választ adott Vitale Michiele dogének s elődjeik példájára szövetséget ajánlott.⁹⁵ Ezt rövidesen követte egy másik levél, mely a szövetség Kálmánra vonatkozó feltételeit tartalmazta. A magyar király kötelezi magát, hogy mindazon dalmáciai városokat, melyek Velence birtokában vannak, nem háborgatja és azt mástól sem tűri. A szerződésnek Velencére vonatkozó pontjait, sajnos, nem ismerjük, valószínű azonban, hogy a meg egyezés e részében is az 1097 júniusa óta fennálló statusquót vette alapul. A szerződések lényege az, hogy mindkét fél várakozó álláspontra helyezkedik, melyet Kálmán részéről testvérével, Álmoossal kitört viszály⁹⁶ és az orosz háború előkészületei, Velence részéről pedig flottájának nagyarányú igénybevettsége⁹⁷ magyaráz. így Magyarország és Velence érdekellentéte korántsem simult el, hanem a leszámolás csupán rövid elodázást nyert. Félreérthetetlenül céloznak erre Kálmán második levelének befejező sorai is. Kétséges előtte és előkelői előtt — írja —, hogy a dogé joggal nevezheti-e magát Horvátország és Dalmácia hercegének. Éppen ezért a béke érdekében jónak látná, ha a vitás kérdést egymás között tisztáznák.

⁹² *Dölger*, Corpus der griechischen Urkunden A. 1/2. N° 1081.

⁹³ *Racki* id. m. 179. 1.

⁹⁴ U. o. 178. 1.

⁹⁵ *Smiciklas*, Codex IL 1. kk.

⁹⁶ BKK. LXV. id. h. 200. kk.

⁹⁷ *Kretschmayr*, Geschichte von Vendig I. 220. 1.

Kálmán tehát a szerződés záradékában jogot formál magának azokra a területekre, melyeket ugyanazon szerződés által Velencének átenged.

A szerencsétlen kimenetelű orosz hadjárat (1099) után a király újult erővel látott céljának eléréséhez. Minthogy Dalmácia városainak tényleges ura Velence volt, Kálmán arra törekedett, hogy a további terjeszkedéssel elkerülhetetlenné váló ellenségeskedést egyedül Velencére és így egyetlen hadszíntérre lokalizálja. Ez azonban csak úgy volt elérhető, ha sikerül Alexiosz császárt Dalmácia feladására és így Velence elejtésére bírni. Kálmán 1104-ben ezzel a céllal indította meg a tárgyalásokat, melyeknek mi csak befejező mozzanatáról, László leányának, Piroskának, Komnen Jánossal kötött házasságáról értesülünk.⁹⁸ Az így létrejött rokoni kapcsolat a Dalmáciára vonatkozó megállapodások megpecsételése volt. Velence tehát elvesztette birtoklásának jogalapját és így túrni volt kénytelen, hogy Kálmán 1105 tavaszától kezdődően Zárát, Sebenicot, Traut és végül Spalatót is elfoglalja.”

Az események tárgyalásában ezzel a középkori horvát kérdésnek a pactum mellett legkritikusabb problémájához, Kálmán király koronázásának interpretációjához jutottunk el. A zárai Mária-kolostor számára kiadott oklevél, mely erről a koronázásról csak mellékesen, mintegy időhatározásként emlékezik meg, a XIX. század második felétől fogva a kritika pergőtüzébe került. Az oklevél hitelességének elfogadása vagy tagadása már egymagában hitvallást jelentett a szembenálló álláspontok egyike vagy másika mellett. A polémia így természetesen terjedt ki az oklevélkritika területére és vált ily módon a bellum diplomaticum egyik érdekes késői esetévé. Minket itt a probléma szempontjából elsősorban az a kérdés érdekel, hogy mi avatta ezt a látszólag kizárólag diplomatikai vonatkozású kérdést a horvát, illetve a magyar álláspont perdöntő bizonyítékává? Mert abban, hogy az oklevél hitelességéből vagy hamis voltából a vitás pontok érdemére nézve döntő következtetések vonhatók, megegyeztek az ellenfelek. A kérdés tehát valójában nem az volt, hogy hiteles-e az oklevél, hanem az, hogy történt-e

⁹⁸ Zonaras XVIII. 27. ed. Bonn; Anna Komnena XII. 4. ed. Bonn.

⁹⁹ Spalatói Tamás id. h., Vita Iohannis Traugurensis I. 4–6. (*Siëic*, Enchiridion 619. kk.), BKK. LXV. (Flor. IL 203.1.), *Dandolo* IX. 11. (*Muratori* SS. XII. 264. 1.) A hadjárat idejére az egykorú oklevelek (*Smiciklas* II. 15., 16., 17.1.) és a feliratok (u. o. Addenda N° 1. és 2.) tájékoztatnak. *Sisicé* elméletét a városok 1107-ben történt elfoglalásáról, a feliratok alapján nem fogadhatjuk el. V. ö. *Sufflay*, Ung. Rundschau IV. 1915. 889. 1.

koronázás, vagy sem. A probléma ilyenén való formulálásából természetesen következik, hogy az ellenfelek a koronázás tartalmát és jelentőségét illetően egy véleményen voltak. Ha bármely közjogi tankönyv, vagy régebbi alkotmánytörténet megfelelő helyét felfedezzük, a koronázásra vonatkozólag a következő meghatározást fogjuk találni: a koronázás nem csupán a jogos trónfoglalás egyik kritériuma, hanem egyben alkotmánybiztosíték is és a nemzet hozzájárulásának kifejezője. Ezen általánosan elterjedt meghatározás ismeretében megérthetjük, hogy a múlt század történetírás a koronázás megtörténtének, vagy meg nem történtének döntő jelentőséget tulajdonított. Kálmán király megkoronáztatta magát — mondták a horvátok — és ezzel nemcsak a horvát nemzet adta beleegyezését uralmához, hanem a király is elismerte Horvátország közjogi állását. Az oklevél hamis — hangzik ezzel szemben a magyar álláspont —, koronázás nem történt, Kálmán mint fegyveres hódító vette birtokába az országot.

Nem tagadhatjuk, hogy az idézett közjogi meghatározásból e következtetések logikusan és ellentmondás nélkül vezethetők le. A kérdés már most azon fordul meg, hogy ez az erősen rendi, verbőczyánus színezetű elmélet talál-e a koraközépkori koronázásra. Vájjon nem a késői állapotok visszavetítésével állunk-e itt is szemben, mint a közjogtörténeti iskola annyi más magyarázatának esetében?

A következőkben a koronázás koraközépkori tartalmát óhajtjuk a modern kutatás eredményeivel megvilágítani, segítségül híva azokat a tanulságokat, melyeket a horvát koronázások története nyújt.

Az uralkodó nemzetségből való származás és az alattvalóknak választásban kifejeződő hozzájárulásán kívül a középkor a jogos trónfoglalásnak még egy módját ismerte: azt, mely az Egyház hozzájárulásával ment végbe. Az Egyház legősibb kiváltságai közé tartozott a világi hatalom képviselőjének Isten által rendelt felsőbbségként való elismerése. Felfogása szerint az államot irányító uralkodónak legfontosabb kötelessége az „isten törvény” betartása és betartatása. Ennek megfelelően az uralkodónak két tulajdonsággal kell rendelkezni, hatalommal és jóakarattal, hogy ennek a célkitűzésnek eleget tegyen. Az Egyház jóindulata ezért minden időben az *alkalmas személyiség* felé fordult és támogatta őt a legitimitás és választás hiányának ellenére is. Igényének megszilárdításához természetfeletti tekintélyének nyilvánításával járul hozzá. Ennek a hozzájárulásnak kifejezője az alkalmasnak ítélt uralkodó felavatása

és ennek egyik része a koronázás. Az egyházi álláspont természetéből következik, hogy erre az ünnepélyes tekintélynyilvánításra csaknem kizárólag ott került sor, ahol az új uralkodó trónigénye valamely okból támogatásra szorult. Ezért találkozunk a koronázással csaknem mindig oly esetekben, midőn a régi dinasztia helyébe akár természetes úton, kihalás útján, akár erőszakkal, detronizáció révén új uralkodó és nyomdokain új dinasztia lép. A királyavatás és koronázás tehát lényegében nem más, mint az Egyház legitimizáló ténykedése, mely a kétes trónigényt a választással és a vérségi joggal szemben tekintélyének nyilvánítása által a legitimitás magaslatára emeli, tökéletessé teszi.

Az új uralkodó az egyházi hozzájárulás birtokában természetesen azon van, hogy a koronázásból államjogi igényeket vezessen le maga és utódai uralmának biztosítására. A koronázás tehát nem az alattvalóknak, hanem az uralkodónak állott érdekében, azaz e korban semmiesetre sem tekinthető alkotmánybiztosító aktusnak. A fentebbiekből következik, hogy az avatás és koronázás az alkalmas uralkodó és az Egyház érdekközösségének megpecsételése. Az uralkodó kötelezi magát az isteni törvény betartására, gyakorlatilag az Egyház érdekeinek megvédésére, az Egyház pedig ennek ellenében ráadja az Isten általi felsőbbség kenetét: a játék csupán kettőjükön áll.¹⁰⁰

Mindaz, amit itt Fritz *Kern* széleskörű és lépésről-lépésre bizonyított fejtegetései nyomán a koraközépkori koronázásról elmondottunk, teljes ellentéte annak a fentebb ismertetett közjogi elméletnek, mely a koraközépkor zsenge formáit a rendi világ kialakult és megmerevedett képződményeihez méri. A koraközépkori koronázással ellentétben a XIII. század folyamán tűnik fel a választási feltételek és koronázási kapitulációk rendszere,¹⁰¹ mely egyrészt az Egyház természetfölötti tekintélyének elhanyagolásával, másrészt a rendiség kialakulásával volt párhuzamos.

A kérdés közjogi méregfogát eltávolítva, vizsgáljuk meg mármint, hogy mennyiben illeszkednek be a régi horvát koronázások és Kálmán király 1106-i koronázása¹⁰² az általános európai gyakorlatba.

¹⁰⁰ Fritz *Kern* id. m. 53. kk.

¹⁰¹ *Szekfü*, A magyar állam életrajza 69. 1.

¹⁰² Kálmán király 1102-ről keltezett, a zárai Mária-kolostor számára kiadott oklevelét a magyar diplomatikai irodalom egyhangú véleménye ellenére is hitelesnek kell elfogadnunk. *Fejérpataky* László (Kálmán király oklevelei 74.1.) is kénytelen elismerni, hogy „alakja megfelel a régi dalmát-horvát királyi oklevelek szerkezetének. Kormeghatározás vezet be; a király beszél benne,

A Tirpimiridák horvát királysága a királyi hatalom és a latin klérus szoros együttműködésén és érdekközösségén alapult.¹⁰³ A dalmát főpapságnak a Szentszékkal fennálló régi és szoros kapcsolata lehetővé tette, hogy az Egyház más országoknál nagyobb hatékonysággal szólhasson bele a hatalmi viszonyok alakulásába és szakratív ténykedésével az *alkalmas* egyéniség kiválasztásán munkálkodjék. A szláv liturgiára való törekvés Horvátországot az egyházi hegemoniáért Róma és Bizánc között folyó harc egyik legfontosabb hadszínterévé avatta, melynek sorsa az uralkodó kezébe volt letéve. Az első horvát király, Tomisláv, pápai hozzájárulással vette fel ezt a címet,¹⁰⁴ bizonyosságául annak, hogy a Szentszék már a X. század első felében is befolyást gyakorolt a horvát trón betöltésére. Róma állásfoglalására mindaddig nem is került sor, amíg az egyházi érdeket a Tirpimir sarjak karja védte. Az egyházi érdek és vérségi trónöröklés érdekei tehát egészen az agilis IV. Kreszimir Péter haláláig párhuzamosan haladtak. Midőn azonban Slavac személyében a Kelet felé néző törekvések jutottak uralomra, VII. Gergely érkezettnek látta az időt, hogy a hatalomért folyó küzdelemben beleszóljon. Slavac elhurcolása, III. István lemondása, vagy lemondatása a trónról és az uralkodóházzal semmiféle rokonságban sem álló Zvonimir trónraemelése szinte párhuzamosak azokkal a jelenségekkel, melyek a frank birodalomban a VIII. század végén lejátszódtak. Az Egyház Zvonimirt tekinti alkalmasnak érdekei megvédésére és így az uralomra, tehát felruházza őt

eleinte egyesszámban, a végén többesben. Ez nagyjában egyezik a délszláv uralkodók okleveleinek sémájával.” Nem más ez, mint annak beismerése, hogy a formális diplomatikai érvek mind az oklevél hitelessége mellett szólnak. Ugyanerre mutat az írás is, mely jellegénél fogva — a diplomatikusok egyhangú véleménye szerint — a XII. századra utal.

Tartalmi szempontból már most nem szól az oklevél hitelessége ellen az sem, hogy a méltóságnevek egy része Kálmán király egyéb okleveleiben nem fordul elő, továbbá az, hogy e nevek erősen torzítottak. Egyedüli nehézséget az oklevél 1102. dátuma képez. Kálmán 1102-ben nem biztosíthatta a *zarái* apácák kiváltságait, hiszen akkor a város még nem volt birtokában. Az oklevél hangja viszont amellet tanúskodik, hogy Kálmán az apácák jogait már Zára hódolása után erősítette meg.

E nehézséget az oklevél másolat-jellegének kell betudnunk. Oklevelünk a zárai apácák hártya regestrumában foglal helyet. A másolat nyomai látszanak a nevek torzított visszaadásán és valószínűleg az eredeti dátum — millesimo centesimo sexto — téves átírásában: millesimo centesimo secundo. Ez az egyszerű elírásnak minősíthető dátumhiba (v. ö. Sufflay id. ért. 889. 1.) nem elegendő arra, hogy az oklevél hitelességét kétségbevonjuk. Ily oklevelet hamisítani a XII. században senkinek sem állhatott érdekében, hiszen az egyetlen konkrét vagyontárgyat, birtokot vagy kiváltságot sem sorol fel.

¹⁰³ *Hóman* id. m. 337. 1.

¹⁰⁴ *Sisic* id. m. 131. 1.

a legitimitás köntösével, hogy a vérségi jog hiányáért őt természetfeletti tekintélyének latbadobásával támogassa.

A középkori Horvátországban a koronázás kizárólag a hiányzó legitimitás arkánuma volt. Bizonyítják ezt az utolsó Tirpimir sarj, II. István trónralépésének körülményei, aki 1089-i oklevelében¹⁰⁵ kifejezetten választásra és örökösödsre hivatkozik. Halálával kihalt a dinasztia, mely a horvát történelemben az Árpádokéhoz, vagy a Merovingekéhez hasonló szerepet vitt és azokéhoz hasonló tekintélyt is élvezett. A dinasztikus érzület megrázkódásából keletkeztek azok a zavarok, melyek a magyar király behívásával és később Péter trónraemelésével sem nyertek kielégítő megoldást. Kálmán király 1097-ben és méginkább 1105-ben a helyzet tényleges ura lett, ez azonban nem változtathatott azon a tényen, hogy uralma a vérségi jogfelfogás értelmében illegitim volt. Nem volt Tirpimir származék, az uralomhoz pedig fegyverrel, Péter király legyőzése árán jutott. Tagadhatatlan sikereivel nem hallgathatta el azokat az igényeket, melyek uralmával szemben velencei, görög,¹⁰⁶ sőt német¹⁰⁷ részről emeltettek. Uralkodása tehát a korfelfogás szerint illegitim, külpolitikailag pedig bizonytalan volt.¹⁰⁸ Más oldalról nézve a dolgokat, az idoneitás szempontjai mindenképpen Kálmán mellett szóltak. Igazhitű, egyházas műveltségű férfiú volt, aki országát ismét visszaterelte a törvényes pápaság zsámolyához, ezenfelül pedig egy emelkedő hatalmú ország tetterős uralkodója volt, aki elég erővel rendelkezett ahhoz, hogy a horvát királyok hagyományos latinhű egyházpolitikáját töretlen erővel vigye tovább. *Kálmán esetében tehát adva volt a középkori királyavatás és koronázás legfontosabb kelléke, az uralkodó és az Egyház érdekközössége.* Az 1106-i koronázásban, melyet vagy egy pápai legátus, talán az 1103-ban szereplő Ágoston¹⁰⁹ bíbornok, vagy pedig a dalmát egyház egyik főpapja hajtott végre, ez az érdekközösség nyert szakratív

¹⁰⁵ Racki, Documenta 148. 1.

¹⁰⁶ Dalmácia elfoglalását követő események azt bizonyítják, hogy Alexios császár csak pillanatnyi kényszer hatása alatt engedett szabad kezét a magyar királynak. Alexios igényére nézve v. ö. mi-ben Pizával kötött szerződését. *Tkailóczy—Jirecek—Sufflay*, Acta Albániáé I. n° 80.

¹⁰⁷ Chron. Universale a. 1108: rex Heinricus ... quod idem Colomanus fines regni nostri, scilicet in locis maritimis invaserit, Ungariam exercitu petit. MGSS. VI. 242. 1.

¹⁰⁸ Erősen szembeütik ez Kálmánnak a dalmát városokkal szemben folytatott politikájában, v. ö. *Oie dalmatinische Munizipalverwaltung* c. sajtóra kész cikket az Ung. Jahrb. 1931. évfolyamában.

¹⁰⁹ Ego Augustinus ... missus ... in Dalmatiam et Ungariam apochrisarius ... *Smiciklas*, Codex II. 11. kk.

kifejezést. A koronázás koraközépkori értelmének és jelentőségének feltárásával egyúttal rá is mutattunk azon kapcsolat lényegére, mely az no6-ban végbement koronázás révén létrejött. Ez a koronázás nem szentesített közjogot, nem rendezte a két ország egymáshoz való viszonyát, egyszerűen azért nem, mert ilyen viszony az állam felépítettségének következtében egyszerűen nem jöhetett létre. A két országot az uralkodó személye köti össze, de perszonálunióról mégsem beszélhetünk. A perszonálunió lényege két független államtestnek a közös uralkodó személyén keresztül létrejött kapcsolata, mely ilymódon az állam és az uralkodó éles közjogi megkülönböztetésén alapul. Ezt a megkülönböztetést azonban a koraközépkori állam nem ismeri, benne a rex és regnum funkciói elválaszthatatlan egészebe olvadnak. A patrimonialis állam — és a XII. századi magyar királyság kétségtelenül az — funkcióit az uralkodó azon erőforrások révén látja el, melyekhez az alattvalók magánjogi természetű kötelezettségei révén jut. Ő az ország első és leggazdagabb földesura, aki helyzeti energiájánál fogva patrimonialis hatáskörének gyűrűjébe von oly funkciókat is, melyeket a mai szemlélet extrapatrimonialisaknak tekint. A király földesúri joghatósága alá tartozó elemeken kívül a magánjogi servitiumok számai fűzik személyéhez azokat a rétegeket is, melyek patrimonialis hatáskörén kívül esnek, melyeken tehát a rex és regnum különbségének nyugodnia kellene. A horvát trón elfoglalása a magyar király helyzetében csak annyiban idéz elő változást, amennyiben viszonya alattvalóihoz differenciáltabbá válik. Új népelemek, új szociális formák kapcsolódnak be a királyság vérkeringésébe, felhasználásuk azonban ugyanaz marad. Szlavóniában, mint tudjuk, magyar szervezetű megyék keletkeznek, melyeknek népei ugyanazokkal a szolgáltatásokkal tartoztak uruknak, akár a magyar megyék megfelelő népelemei. A Kapellan túl, a történeti Horvátországban erre nem került sor, azonban az alattvaló viszonya urához itt is szigorúan magánjogi formákat öltött. Látszatra talán bizarr módon állításunkat éppen a közjogi felfogás bázisán, a pacta conventán óhajtjuk igazolni.

Tamás főesperesnek a pactumot tartalmazó Memoriale-ja különböző kódexekben, különböző redakciókban jutott korunkra, melyek közül a legkorábbi a vatikáni és spalatói kódexekben található, írásuk a XIV. század közepére utal.¹¹⁰

¹¹⁰ *Sufflay* id. ért. 895. 1.

Az okmány szerint Kálmán király, László fia (!) el akarja foglalni Horvátországot és seregével ezért a Drávához vonul. Támadásának hírére a horvátok fegyvert fognak, mire a király békés megegyezést kísérel meg. A tizenkét horvát törzs fejei (XII nobiles sapientiores de XII tribus Croatiae) megjelennek a magyar táborban, ahol jogaik biztosítása ellenében Kálmánt királyuknak ismerik el. Az esemény dátuma 1102.

A megegyezés eseménytörténeti kerete több okból is kihívja a kritikát:

1. Az 1102. évhez oly eseményeket fűz, melyek már jóval előbb lejátszódtak. Kálmán 1102-ben nem indulhatott Horvátország meghódítására, mivel ezt a feladatot forrásaink egybehangzó tanúsága szerint már 1097-ben elvégezte.

2. Kálmán egy hadjárata alatt sem találkozhatott a horvátokkal a Drávánál, hiszen trónralépésekor Szlavónia már magyar birtok volt. A Memoriae adatát csak akkor fogadhatjuk el, ha azon merész feltevéshez fordulunk, hogy 1097-től 1102-ig nemcsak Kálmán, de Szent László összes foglalásai is maradék nélkül horvát kézre kerültek. Ez azonban nyilvánvaló lehetetlenség és így a megegyezés sem történhetett meg 1102-ben.

3. De éppen így nem jöhetett létre ily megállapodás 1097-ben, vagy akár 1105-ben sem. 1097-ben Kálmán fegyveres ellenállást küzdött le, 1105-ben pedig összes forrásaink Horvátországról már mint magyar királynak hódoló területről emlékeznek meg.¹¹¹

A pactum eseménytörténeti kerete tehát kronológiailag és tárgyilag egyaránt elfogadhatatlan. Hitelességére vonatkozó kételeyeink még csak erősödnek, ha szövegét összehasonlítjuk Spalatói Tamás művének XVII. fejezetével, mellyel csaknem szószerinti egyezést mutat.¹¹² A Drávának, mint határfolyónak szintén Spalatói Tamásra visszamenő fikciója, továbbá Kálmán téves származtatása egyaránt bizonyossá teszik, hogy írónk a Históriainál régebbi forrást az eseménytörténeti kerethez nem használhatott. Véleményünk még határozottabbá válik, ha a megegyezés körülményeit annak

¹¹¹ a) Vita Johannis Traugurensis I. 4.: Colomanum . . . contigit ad maritimas partes descendere . . . Croatiae gentibus iam subactis.

b) Thomas XVIII.: obtinuit caeteram partem Sclavoniae quae fuerit Ladislao praetermissa.

c) Dandulo IX. 11.: Colomanus . . . multis iam barbarorum gentibus occupatis . . . omnia oppida montan Dalmatiae accepit.

d) BKK. LXVII.: Iste Dalmatiae regnum occiso suo rege Petro ... Hungáriáé adiunxit.

¹¹² V. ö. A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája 97. 1.

egyres pontjaival állítjuk szembe. Míg az okmány első része a tizenkét horvát *törzs* (tribus) és a király egységéről, azaz közjogi aktusról számol be, addig az egyes pontok ezzel szemben csak a tizenkét *nemzetség* (generationes) magánjogi viszonyait szabályozzák. Ebből a határozott ellentétből mármost arra kell következtetnünk, hogy az okmány eseménytörténeti kerete és az egyes pontok különböző forrásból származnak. A nemzetségi birtok biztosítása, az adómentesség és a katonakötelezettség mind oly feltételek, melyeknek egykorúságában nincs okunk kételkedni. Az író e részben valószínűleg valamely régi forrással,¹¹³ vagy hagyománnyal¹¹⁴ rendelkezett, melyhez azután Tamás főesperes művéből megfelelő keretet kompilált. E késői, 1266 után toldást lefejtve, a függelék pontjaiban tulajdonképpen Kálmán intézkedéseit kell látnunk, mellyel a történeti Horvátország szabad népelemeinek magánjogi viszonyait rendezte. Közjogi pactumról vagy egyáltalán szerződésről tehát aligha vésselhetünk.

De mi magyarázza akkor a függelék szerződéses formáját? Minden oly magyarázat, mely az említett érveket következetesen végiggondolva az okmányt hamisítványnak minősíti, minden látszólagos valószínűsége mellett sem tud e hamisítás okára vonatkozólag kellő felvilágosítást adni. Egy XIV. századi kézirat szerzőjével szemben a politikai-nemzetiségi célzatú hamisítás vádja már eleve elutasítandó, más, elfogadhatóbb indokot pedig szintén nem találunk.

Tényleg nem is hamisítással, hanem csupán a múltnak a késő-középkori jog- és történetiszemléletben gyakran előforduló racionalizálási formájával állunk szemben. A pactum e korban lényegileg nem jelöl mást, mint az uralkodó és alattvalók között fennálló jogviszonyt, melynek eredetét a spekulatív szemlélet előszeretettel valamely ősi szerződésre vezeti vissza.¹¹⁵ A középkori jogszemlélet e racionaliz-

¹¹³ *Sufflay* id. ért. 894. kk.

¹¹⁴ *Pauler, Száz.* XII. 1888. 331. kk.

¹¹⁵ F. *Kern* id. m. 367. kk. A pactum éppen olyan jellegzetes terméke a Herschervertragnak akár a névtelen jegyzőnél fenntartott vérszerződés. Mindkét esetben az alattvalók feltételeket szabnak a fejedelem elé és csak azoknak biztosítása után hajlandók őt elismerni. Mint érdekességet jegyezzük meg, hogy Kussevich száz év előtt írt művében (id. m. 11—12. 1.) már felismerte a két pactum rokon jellegét, korának felfogása szerint azonban mindkettőben tényleges szerződést, megtörtént eseményt lát.

A horvát történelemnek a Memoriaen kívül még egy szerződéses forrása van, az ú. n. Spalatói Névtelen elbeszélése egy Péter nevű spalatói polgár követtségéről a magyar királyhoz. Ez sem más, mint Tamás főesperes előadásának és a városi kiváltságlevelekből nyert ismereteknek összeolvastása. E késői forrás célja az, hogy a városok, elsősorban Spalató kiváltságát és a magyar királlyal fennálló kapcsolatát lehetőleg minél korábbi időre vezesse vissza.

záló hajlamának egyik jellegzetes terméke a Memoriae is, mely így nem hamisítvány, de még kevésbé eseménytörténetileg, vagy közjogilag felhasználható forrás»

* *
*
*
*

Az első magyar-horvát kapcsolatokban szerephez jutó politikai formák egykorú tartalmát vizsgálva, a hódítás, koronázás és szerződés koraközépkori jelentéséhez iparkodtunk közelférközni. Eredményeinket a Ma problémáihoz való viszonyukban az egész vonalon bizonyos negatív vonás jellemzi. Szent László 1091-i hadjárata nem volt hódítás, de viszont legitim országszerző kísérlet sem, Kálmán koronázása nem jelentett közjogi fordulóponthoz, a paktum pedig egyszerűen történeti, jogi spekulációnak köszönhetette eredetét. E negatív eredményekkel párhuzamosan egy eddig ismeretlen, jelentudatunktól merőben idegen világ, a koraközépkor bontakozott ki előttünk. Így a végső következtetés szintén csak negatívumot állapíthat meg: e kor nem ismer sem nemzetiségileg, sem közjogilag felfogott horvát kérdést. A horvát-magyar államközösség kezdetének jelenségei történeti megvilágításban tehát a mai szemlélet számára teljesen politikamentes jellegűek. Minden történeti valóság csak egyszer él és fel többé nem támasztható. *A történetírásnak sem lehet célja az, hogy letűnt világokat visszaidézve, a multat a jelenre erőszakolja.* Ha aktualitásokat, „történeti jogokat” keres és talál ott is, ahol azok reális pillantással nem ismerhetők fel, akkor nemcsak önmaga ellen vétkezik, hanem egyúttal azon történeti erők sorába lép, melyeknek működése minden lehet, csak üdvös hatású nem arra a közösségre, melynek érdekeit pedig igaz hittel szolgálni akarják. A horvát-magyar államközösség kezdetének problémáin végigtekintve, ez az egyetlen aktuális tanulság, melyet napjaink számára lesűrhetünk.

Adatok egy erdélyi imperiumváltozás történetéhez.

(Az erdélyi református *egyház és iskolák államsegélyének rendezése* a Habsburguralom kezdetén. 1685—1703.)

Írta: *Asztalos Miklós*

Erdély kelet és nyugat kulturális és politikai ellentétes vonzásának ütközőpontjában fekvén, külpolitikai helyzete mindig attól függött, hogy a ráható vonzóerő momentán nyugatra, vagy délkeletre volt-e nagyobb? így az erős központi nyugati magyar hatalom és a gyenge délkeleti balkáni ideig-óraig tartó hatalmak idején Erdélynek nyugat volt a békés, délkelet a támadó felülete; mikor nyugaton a gyenge Habsburg-monarchia és délnyugaton, délen, délkeleten az erős ozmán birodalom övezte, akkor dél és délkelet volt a védő, nyugat a támadó szomszédja. Mikor az ozmán birodalom legyöngült s a Habsburg kézen levő magyar királyság megerősödött, Erdély ismét nyugati befolyás alá került s elszigetelődött a Balkántól, 1918-ban azonban újra nagy erőeltolódások történtek Középeurópában, Magyarország hatalmi súlya megcsökkent s a keleti szomszéd, az állami létre nem is rég felvergődött Románia súlya megnövekedett. Az erőviszonyok átbillenésével Erdély is a keleti szomszéd érdek körébe került,

Erdély sorsa a történelmi időkben a mérleg nyelvének szerepe Európa nyugati és keleti végvonalának állandóan változó hatalmi súllyal terhelt serpenyői között,¹

Az a terület és az a népkomplexum, amelynek közös élete tölti meg tartalommal és teszi fogalommá ezt a szót: „Erdély”, fentiekből kifolyólag többször esett már át imperiumváltozáson. Egy imperiumváltozás mindig azt jelenti, hogy az új hatalom a maga sajátos viszonyainak megfelelően igyekszik átalakítani mindazt az életmegnyilvánulást, amelyhez állami hatásköre elérhet, így tehát egy-egy imperiumváltozás nemcsak a közjogi természetű dolgoknak ad esetleg merőben új tartalmat és jelentőséget, hanem nem is egy téren

¹ Erdély ily természetű történelmi szerepéről bővebben írtam „*Szavak Erdély története elé*” c. tanulmányomban (Magy. Kisebbség. 1926.) és „*Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés*” című munkámban. (Bp. 1928.)

mélyen belenyúl az egyesek és a politikummentes apró közületek belső életébe is. Ennélfogva igen érdekes és egyben jelentős stúdium, vizsgálni az egyes imperiumváltások adminisztrációjának történetét. A hatalom új birtokosának mikénti fellépése, eljárásának ok- és célszerűsége, nem különben az imperiumváltást szenvedő közösség és egyedek ellentállásának kvantuma és kvalitása, rendszeres és módszeres munkával feltárva, jelentős anyagot szolgáltat egyrészt a hatalom új birtokosa kulturális és politikai fokának, másrészt a változást szenvedő közösség vitalitásának megállapításához, értékeléséhez.

Sajnos azonban, ezen a téren még az úttörő munkán sem estünk túl. Történeti irodalmunkból és forráskiadványainkból egyaránt hiányzik például a XVII. századvégi imperiumváltás feldolgozása, illetve anyagközlése is olyannyira, hogy szinte ismeretlen részleteiben előttünk az a folyamat, ahogy átvette az erdélyi állami élet egyes funkcióit a Habsburg-hatalom s ahogy rendezte az ezzel kapcsolatban fellépett apróbb-cseprőbb problémákat. Az erdélyi református egyház történetét viszonylag nagy apparátussal írta meg öt kötetben a század elején *Pokoly* József s arra a fontos kérdésre, hogy miként rendezte az imperiumváltás az erdélyi református egyházak és iskolák államsegély jellegű anyagi támogatásának ügyét, úgyszólván alig találtunk benne valamit. Holott ennek a kérdésnek a vizsgálata igen jelentős párhuzam felállítására is alkalmat nyújtana ma.

Korántsem gondolok arra, hogy összevessük az erdélyi felekezeti iskoláknak a habsburgi impérium és a román impérium változás alatti sorsát. Ilyen párhuzamot nem vonhat senki, aki tisztában van azzal, hogy milyen lényegesen más a jelentősége a felekezeti iskolaügynek a politikum szempontjából a XVII. század végén és a XX. század elején. A XVII. század végén a vallási kérdés szinte megfelelője a mai nemzetiségi kérdésnek. Ezen évszázad államszerződésai úgy gondoskodnak a vallási kisebbségekről, mint a XX. századéi a nemzeti minoritásokról. Ha tehát azt vizsgáljuk, hogy az azelőtt eltagadhatatlanul protestáns-állam jellegű Erdély államilag támogatott református iskolaügyének mi lett a sorsa a szintoly kétségtelenül katolikus habsburgi államkomplexumban akkor, amikor az már a más vallású államhatalommal szemben egy vallási kisebbség ügye lőn, akkor *a XVII századvégi kisebbségi kérdés történetét* világítjuk meg.

Kérdésünk vizsgálatánál a párhuzam nem a felekezeti iskola-kérdés akkori és mai sorsának összehasonlítására adódik, hanem

sokkal messzebbmenően arra: miként bánt a Habsburg-hatalom a kisebbségével s hogy bánik a román hatalom. Kérdésünk vizsgálatához tehát *nem egyháztörténeti, de kisebbségtörténeti szempontok* vezettek.

A nemzeti fejedelmi Erdélyben a református iskolaügy az állami ügy természetének határán mozgott,² Maga az erdélyi országgyűlés nem egyszer leszegezte azt is, hogy a református vallás mintegy államvallás jellegével bír,³ A katholicizmusnak pedig az erdélyi közvélemény többsége előtt, az elhagyott, helytelen tanítású egyház híréen túl az ellenséges indulatú nyugati szomszédal azonos politikai mentalitás gyanúját is viselnie kellett, annál is inkább, mert III, Ferdinánd nem egy ízben interveniált az erdélyi katholicusság vallási természetű ügyei érdekében, A politikai hatalom szempontjából is többségi reformátusság mellett tehát ott áll a külföldről támogatott kisebbségi katholicizmus. Amikor tehát Erdély a katholicus Habsburg-hatalomnak kiszolgáltatik, előre látható, hogy az addigi miniritásból így hatalmi többséggé lett, bár számszerint minoritás maradt katholicizmus mindent el fog követni, hogy a nemzeti fejedelemség alatti erőviszonyok megváltozását a maga javára hasznosítsa. Innen magyarázható, hogy a habsburgi előnyomulásnak ellentállni nem tudó Erdély mindent elkövet, amit diplomáciailag elkövethetett, a statusquo ante fenntarthatása érdekében. Így már a tárgyalások legelején, amikor II. Lipót *Dunod* pátert követségbe küldi Apafihoz, válaszul és tárgyalási alapul a fejedelem utasítja megbízottjait, legyenek rajta, „hogy Erdélyben a négy recepta-religiók az Approbata és az azon Approbatában írott unió conditioja szerint való szabados exercitiuma megtartassék, semmi szín és praetextus alatt semminemű üdőben persecutioja ne legyen, azoknak templomit, scholáit, parochiájit és egyéb azokhoz való proventusokat, fundusokat, haszonvevő helyeket el nem foglalják és akármelyik religion levő minisztereket ne becstelenítsék.”⁴

A császár- király még 1685-ben kelt válaszfeltételeiben valóban volt is két ezt biztosító pont:

„6, Sem az négy bevetett vallást Erdélyben és a partiumban semmi szín és mód alatt meg nem háboríttatja, nem is munkálkodik

² Lásd erre nézve tanulmányomat: „*Az erdélyi állam iskolapolitikája 1556—1690:*” (Lúgos. 1929.)

³ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. III. 384—386. 1.

⁴ Apafinak *Háttér* János és társai számára 1685 nov. 4-én adott instrukciójából. *Alvinczi Péter okmánytára*. I. k. 8. 1. és III. k. 16. lap.

a templomoknak, iskoláknak, sem az egyházhoz való jóknak, jövedelmeknek elvételében. . .

II. Soha nem munkálódik ő felsége benne, hogy Erdélyben a patronatust és papi just felállassa. Még csak előhozatását is azon materiának nem parancsolja.⁵

Megismétlődnek ezek a pontok Lipót másodszer tett ajánlatában is, amely az erdélyi követek 1686 április 5-én tett előterjesztésére adott válasz volt.⁶ A két pontra az erdélyiek válasza meglegedést fejezett ki, mondván: „az hatodik punctum legjobban vagyon írva, csak abban is valami rést ne keresnének, noha igen akarnók, ha oda tétethetnék: juxta leges eorum approbatas ... Az tizenegyedik is jól vagyon írva.”⁷

Amikor 1687 őszén lotharingiai *Károly* herceg hadaival előzőnlé Erdélyt és Kolozsvárt október 18-án megszállta, a hozzáküldött követségnek térítvényt adott a herceg a város kiváltságainak és a szabad vallás gyakorlatának biztosításáról. A vallások szabad gyakorlatát a térítvény majdnem azokkal a szavakkal biztosította, mint azt a fenti, első 1685-ös utasítás is kérte:

„Quod religionum hactenus receptorum exercitia in suo liberó statu, sicut de praesenti inveniuntur, intacte conserventur, templa, collegia, scholae, domus parochiales, proventus ecclesiastici singulari protectione muniantur, conservatur, neque ullo modo ipsae etiam ecclesiasticae personae tum ratione personarum, tum bonorum et possessionum suarum ullis oneribus aggraventur.”⁸

A kolozsvári térítvényt néhány nappal később követte az úgynevezett balázsfalvi egyezmény megkötése (1687 okt. 27) egyrészt a fejedelem és Erdély rendjeinek követei, másrészt a császár nevében a lotharingiai herceg között. Ebben az egyezményben a vallásügyről a második szakasz 3. pontja így intézkedik:

„Egész Erdélyben a bevett négy vallás, azok papjai, iskolái, szentegyházai, isteni tiszteletök szabad gyakorlásában és jövedelmök vételében semmi úton nem háboríttatnak meg, semmi törvénytelen-séggel, vagy károsítással nem illetetnek; a papok, tanárok és iskolák épületei, valamint egyebütt az országban, úgy Szebenben sem tartoznak szállásadással.”⁹

⁵ *Alvinczi Okmánytár*. I. k. 98. és III. k. 67. lap.

⁶ U. o. I. k. 101. 1.

⁷ U. o. I. k. 105. 1.

⁸ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. XIX. k. 216. lap.

⁹ *Kövári*: Erdély történelme. V. k. 184. 1.

A következő év május 9-én az erdélyi rendek képviselői nyilatkozatot írtak alá, hogy az ország visszatér Magyarország királyához s fejedelem is letette a hűségesküt. Most már csak az ismert bécsi és balázsfalvi pontok ratifikált diplomában való elnyerése volt hátra; ebből a célból a rendek június i-én egy diplomatervezetet juttattak Caraffa útján az udvarhoz. E tervezet első pontja foglalkozott a vallásüggyel:

„A bevett négy vallás soha semmi módon és semmi ürügy alatt a maga szabad gyakorlásában meg ne háboríttassák, hanem minden ekklesia, templom, iskola, papiház maga szokásaiban, szertartásaiban, határaiban, jövedelmeiben, kiváltságaiban, eddig gyakorolt szokásos törvényeiben, úgy az egyházi szolgák szolgálatjukban, tisztokban és szabadságokban illethetetlenül megtartassanak, amint erről a lothringeni herceg is velünk végzett vala.”¹⁰

A diploma elnyerése — mint napról-napra kitűnt — ekkor azonban csak hiú remény volt. Így az Apafi halálát követő zavaros viszonyok között török támogatással Erdélyre törő *Thököly* Imrét a közvélemény szívesen fogadta. Az 1690 szeptember 15—29. közötti keresztyén-szigeti országgyűlés fejedelemmé választotta s ő a hozott törvénycikkek másodikának első szakaszában ígérte: „Hogy minden rendeket személyválogatás nélkül, az négy accepta religiókban az azoknak szabados exercitiumaiban ő nagysága megtart, az articulosok szerint.”¹¹

Thököly uralma felettébb rövid volt ugyan, de bizonytalanság nélkül járult ahhoz, hogy végre kiadatott a diploma, amely *leopoldi diploma* néven ismeretes. A rendek ez újabb tervet már 1691 február 5-én elfogadták s azt Lipót december 31-én aláírta s függő pecsét alatt kiadta. Az új viszonyok közé került Erdély állapotát több mint másfél évszázadra rendező diploma így szól a vallási kérdésekről:

„1. A bevett vallások, templomok, iskolák, parochiák, vagy más, mint a mostani papság és egyházi személyek behozatala ügyében semmi sem másíttatik meg, bármely ellentmondás, akár papi, akár világi részről, soha az ellen nem nyomván semmit is; úgy mindazonáltal, hogy a katolikusok, önköltségükön, és így minden más vallások terhelése nélkül, Kolozsvárott, ájtatoskodások jelen helyén, magoknak templomot építhessenek; úgy Gyulafejevárt is a kisebb templomot, mely hajdan Báthori Kristóf által emeltetett s el van

¹⁰ *Kővári*: i. m. V. 195—196. 11.

¹¹ E. O. f. XX. k. 407. 1.

pusztulva, újra felépíthessék; ugyanazon katolikusok, minden helyen, ha kevesen vannak és jövevények, magánlag, ha pedig sokan, vallásuk nyilvános gyakorlataival és templomépítés jogával bírjanak úgy, mint más Erdélyben bevett vallások bírnak oly esetben, ha t. i. valamely helyen számra nézve erősebbek.

2. Megerősítjük a hűséges karoknak minden magyar királyok, hasonlóképpen Erdélynek Magyarországtól külön válása óta, fejedelmi adomány-leveleit, jószágadásait, kiváltságait, nemesítéseit, az általok adott címeiket, tisztségeket, méltóságokat, dézmákat s végre mindennemű javadalmakat és jószágokat, akár magánosok, akár városok és községek, és céhek, akár a *bevett vallások közül bármely egyház, parochia vagy iskola részére adattak*, mind Erdélyben, mind Magyarország részeiben, a Székelyföldön és Debrecenben, ha bár egykor valamely egyházhoz, conventhez vagy káptalanhoz tartoztak is; úgy, hogy senki, sem tőlük, sem más egyházi vagy világi rendű férfiútól, megtámadás vagy pör által ne háborgattassék; hanem hogy mindenki azt, *mit* most vall és bír, jövendőben is vallhassa és bír-hassa, az említett királyok és fejedelmek adománylevelei szerint; kivévén, ha valamely adományaikat azon fejedelmek saját végzemé-nyek által eltörölték volna.”¹²

Alig lépett azonban érvénybe a diploma, a katolikusok meg-kezdtek harcutat aziránt, hogy biztosított jogaikat szélesebb körűvé tágíthassák. Már 1692 kora tavaszán egy 6 pontú követeléssel járul-tak az országgyűlés elé, melynek több pontja a protestánsok anyagi helyzetét is érintette — így a papoknak kért jövedelem, ami a dézma megosztását jelentette volna, a püspökség helyreállítása, ami viszont a szekularizált jószágok birtoklását zavarta volna meg — egy pontja pedig — a jezsuiták bebocsáttatása Erdélybe — Erdély törvényeivel állott ellentétben.

Már ez a lépés sejtette, hogy a hatalom katolikussá válása kapcsán megerősödött katolikus kisebbség erőteljes pozícióharcot fog folytatni régi hatalma visszaszerzése érdekében. Az első attack sikeres is volt, mert az 1693 ápr. 9-én kiadott pótdiploma már püspöki teendőkre feljogosított vikáriust ígért a katolikusoknak, nemkülönben jóváhagyta, hogy a katolikusoknak Kolozsvárott a reformátusok templomot, az unitáriusok kollégiumot adjanak át s hogy a fejérvári Báthori-templom számukra helyreállíttassék. E pon-tok mellett már csak szépségflastrom volt a protestánsok számára,

¹² *Kövari*: i. m. V. 221—222. 11.

hogy a pótdiploma ígérte, miszerint a katolikus iskolákban oly egyházi személyek alkalmaztatnak, amelyek a más vallások előtt nem gyanúsak s hogy leszegezte az elvet: a négy bevett vallás szabad gyakorlatában, jogaiban, javaiban és birtokaiban, amint jelenben van, minden zaklatás nélkül, békén hagyandó. A katolikus vallás ezzel az addig államvallási jogokat élvező református vallással egyenjogúsított! Kevéssel utóbb pedig megindította a nyílt harcot is ellene azzal, hogy megfosztani igyekezett azt attól az élvezett állami támogatástól, amelyet pedig a leopoldi diploma világosan tovább is fenntartandónak ígért.

Pedig az állami támogatás, melyet az erdélyi ref. egyház és iskolák élveztek, igen jelentős volt. Több hiteles kimutatás áll rendelkezésünkre, amelyből a támogatásnak a nagyságát megállapíthatjuk. Az első *Várady* Lászlónak 1693-ban készült összeírása. Eszerint az erdélyi sóbányák évi 480.000 kockányi sóterméséből a nem-katolikus lelkészek, tanárok és tanulók (*Praedicantibus, Professoribus, Studiosis Acatolicis*) évenként 30.330 kockával részesedtek, amelynek kivágásáért 909 fr 90 d. összeggel terheltek meg. Mivel a só kockája 10 d. értéket képviselt, a kitermelési költség levonása után a sójövedelem 2123 fr. 10 dénárt tett ki. Az egyes bányák a következőképen járultak hozzá az összeghez: a tordai 10.500, a deési 6920, a kolosi 4674, a széki 4636 és a vízaknai 3600 kockával.¹³ A bécsi udvari kamara levéltárában található három, a *Várady*-féle kimutatásánál lényegesen kimerítőbb összeírás is az állami javakból a reformátusok részére kiszolgáltatandó különböző összegekről. A három kimutatás pontosan részletezi az egyes állami jövedelmi forrásokat terhelő tételeket, feltüntetve azt is, hogy ki az élvezője az egyes tételeknek. Sajnos, nincs most terünk az egyház- és gazdaságtörténetileg egyaránt jelentős kimutatások közlésére s így csak a a végző összegezés ismertetésére szorítkozunk:

Ex fodina Siculica.....	606 f. 50 d.
Ex aliis salis fodinis	3532 „ — „
Ex Radnoth.....	47 „ — „
A provisoribus vei Prefectura fiscal!	477 „ — „
Ex Arendis Comitatum.....	400 „ — „
Ex Bonis Albensibus.....	631 „ — „
Ex Tricesimis.....	365 „ — „
Summa Pecuniae fl	5953 Hung. 50 Den.

¹³ *Várady* összeírása, mely egy egész vaskos füzetet tesz ki, olvasható a *bécsi udvari kamara* 15.469/b. jelzetű, Act. Sieb. 1615—1694. feliratú fascikulusában.

Triticum.....	1252.—
Vitium	520.—
Avenae.....	18.50
Saginati	150.—
Pisum.....	8.—
Milium.....	7.50
Agnelli.....	27.50
Mellis oct.....	5.—
Butiri oct.....	8.80
Foeni Currus	24.—
Ligni Currus.....	5i.75
Cannabis Gel.....	50

*Omnia in Pecuniam Versa faciunt fl. Hung. 8027.05 den.*¹⁴

Eszerint a reformátusok állami támogatása évi 8027 magyar forint és 5 dénár-ra rúgott. Ebből az összegből 666 forint és 50 denar a százok tizedéből származott s így a százok megterhelésének is tekintődhetett. Pokoly említett művében a református egyház állami támogatását mintegy 12.000 rhénes forintban állapította meg.¹⁵

Amint láttuk, ennek a jelentős összegnek a további élvezetét úgy a leopoldi-diploma, mint az áprilisi, pótdiploma jellegű deklaráció biztosította. Kezdetben nem is állt be zavar. Amikor 1693 május 19-én Alvinczy Péter és Baranyay György Bécsben tárgyalnak Kollonicssal az erdélyi kamarai jövedelmek bérletéről, mely tárgyalás eredményét a császár május 30-án írta alá, a megállapodás még nem tartalmaz a katolikusok egyenjogúságának fokozott körülírása mellett olyant, ami az anyagi statusquo ellen szólana. A császár az erdélyi sóbányák és sókereskedelem ügyében az 1696 március 14-én kelt, a kincstárnoknak adott utasításában intézkedett, melyben külön foglalkozott az egyházaknak járó só kiszolgáltatásával is, célozva arra, hogy üdvös lenne, ha kivihető, hogy a sójádékok kevesebb pénzzel megváltassanak. A kincstárnak, Apor István, június 8-án bőséges felterjesztésben válaszolt az utasításra, amelyben főleg a bányák állapotára és az 1692 óta felhalmozott hátraléokra hivatkozva helyeselte a redukció gondolatát.¹⁶ Mindazonáltal az őszi fejevári országgyűlésen jelentést tett arról, hogy bár az udvari kamara az erdélyi sóbányák jókarba hozására 100.000 tallért utalványozott ki, ő az összegből 6000 forintot kapott kézhez csupán s így sem a nemeseknek, sem az egyházaknak járó só-t nem tudja pontosan kiszolgáltatni, ám ígérte, hogy „boldog emlékezetű néhai feje-

¹⁴ Udvari kamarai levéltár „Siebenbürgen 1700—1701” jelzetű aktakötegeiben.

¹⁵ Pokoly József: Az erdélyi ref. egyh. tört. III. kötet 47. 1.

¹⁶ Lásd az udvari kamarai levéltár „Act. Siebenb. 1695—1699” jelzetű fascikulusában.

delmek collatiójából, amely becsületes ecclesiastica personák, esztendőnként adandó, bizonyos számú kósókhöz praetendálnak, csak modo praemisso *pénz jöjjön kezemhez* a sóaknak coláitására, assecurálok ő kigyelmeket is, hogy *pénzül* kinek-kinek maga igaz jussa és praetensiója szerint való quantumot kiadatom, lévén a felséges udvartól is az iránt való parancsolatom.”¹⁷

Az erdélyi katolikusság ez alatt nem ült tétlenül. Már 1696 január 19-én püspököt nyert. *Kollonics*, mint Magyarország hercegprímása, helyreállította az erdélyi püspökséget s püspökül *Illyés* Andrást nevezte ki. Az új püspök azonban Rómából csak oly feltétellel kapta meg szeptember 16-án a consecratiót, hogy addig nem teheti le préposti méltóságát, míg püspöki javai, „melyek ez idő szerint az eretnekektől le vannak tartóztatva”, vissza nem szereztetnek.¹⁸ A kinevezés után az erdélyi katolikusok külön pecsétet csináltattak maguknak, magukat „status”-nak kezdték nevezni s vagy még 1696 végén, vagy a következő év elején emlékiratot intéztek a császárhoz, amelyben *többek közt* azt kérték, hogy a még református vagy lutheránus kézben levő régi kath. papi ruhák és egyházi szerek visszarendeltessenek, a kórházak közössé tétessenek s a városi dézmák a protestáns és a katolikus pap között osztassanak meg. Ez a katolikus rendek által összeállított emlékirat 1698 február i-én érkezett be az udvari kamarához. Az emlékirat 13 panasz-pontjából és 9 javaslatából a 7. javaslat irányult legélesebben a református egyház ellen. E pontban azt javasolták a Felsőnek, hogy úgy az unitárius, mint a kálvinista és lutheránus praedikátorok mutassák be az adományleveleiket, mert nem egy oly adományt élveznek, amelyek miseszolgáltatás céljaira tétettek. Mivel pedig ők misét nem szolgáltatnak, a kincstárnok is szüntesse be számukra az adományok folyósítását.¹⁹

A perifériákon takarékosagra felettebb hajlamos udvari kamara nem késett a kapott nagyszerű ideát felhasználni. Már március 18-án császári utasítás megy a gubernátorhoz és a kancellárhoz, amely „magyarázza” a „nem egész világos” kincstárnoki utasításokat. E magyarázat ötödik pontja elfogadja a katolikusok javaslatát s ezen a ponton lép fel az államhatalom határozott állásfoglalással a volt kisebbség mellett a volt többségi elem ellen. A kérdéses ötödik pont ugyanis azt kívánja, hogy a kormányzék előtt a kincstárnok

¹⁷ *E. O. E.* XXL k. 260. 1.

¹⁸ *Pokoly*: i. m. III. k. 33. 1.

¹⁹ Udvari kamarai levéltár. „*Sieb. Act.* 1695—1699.”

vizsgálja meg, hogy az alapítványok és adományok tulajdonosai milyen joron bírják azokat. A császár a kétes esetekre nézve fentartotta magának a döntés jogát. *Apor* április 7-én megkapta a kamarától a katolikusunak a fejevári residencia felállíthatása végett beadott kérvényét is véleményezés végett, amelyre már 22-én oly értelemben válaszolt, hogy az egyenlő elbánás elve alapján teljesen méltányosnak tartja a kérést. Rövid véleményezése bevezetésül most sem mulasztja el hivatkozni arra, hogy a más felekezetek lelkészei évenként tetemes támogatást élveznek.²⁰

Az erősen katolikus érzelmű *Apor*, aki amellet érdemeket is akart elérni az udvari kamara előtt, teljes ambícióval fogott hozzá a támogatások eredetének kivizsgálásához. Igen megnehezítette az egyházak helyzetét, hogy számosan elvesztették a zavaros időkben az eredeti adománylevelet. De ahol az eredeti adománylevelét meg is volt, még ott is számos kifogást emelt *Apor* az adomány érvényesége ellen. A kifogásolt tételek a következők voltak:

1. Kolozsvári ref. iskola a kolosmonostori tizedből	300	ftt
2. Kolozsvári ref. isk. és egyház a harmincadból.....	900	
3. A harmadik kolozsvári ref. lelkész a 30-adból.....	230	
4. A dévai lelkész és tanító a dévai javadalmakból-----	294	⁷⁰
5. A hátszegi lelkész és tanító a harmincadból	157	
6. A kereszti lelkész a kincstári jövedelmekből.....	20	
7. Az alvinci tanítók a kincstári jövedelmekből.....	16	
8. A váradi lelkész a vizaknai sóbányából.....	36	
9. A zalatnai lelkész a szászok tizedéből.....	126	
10. Az abrudbányai lelkész a szászok tizedéből	126	⁵⁰
11. A görgényi egyház a kincstári jövedelemből	24	⁵⁵
12. Az ernyei, sellyei és káli egyházak a szász tizedből .	60	
13. A kézdivásárhelyi egyház a sófalvai bányából	116	
14. A fejevári egyház.....	64	
15. A székelykereszturi egyház a sófalvi bányából	42	
16. A székelyudvarhelyi iskola	—	
17. A kővári lelkész a kincstári jövedelmekből	90	
18. A musnai lelkész.....	—	
19. A szamosujvárnémeti lelkész ugyanabból	63	
20. A széplaki lelkész	16	
21. A debreceni kollégium	600	
22. A dési egyház és tanító	140	
23. A vizaknai egyház	160	
24. A fejevári professzorok.....	200	
25. A kolozsi tanító	30	
26. A széki lelkész	—	

Így a november 14—15-én lezajlott igazoló eljáráson több mint négyezer forintnyi javadalmától fosztott meg az erdélyi reformátusság, míg 5015 forinthez a jogigényt kénytelen volt *Apor* is elis-

²⁰ Idézett iratok a kamarai levéltár „Sieben. Act. 1695- -1699.” c. fascikulájában olvashatók.

merni. A kifogásolt tételeknél a kifogás okául a legkülönbözőbb ürügyek hoztak fel: így a kolozsi tanító oklevele nem „in bona forma” kelt, a kővári és udvarhelyi iskola, illetve lelkész csak conventiót s nem donatiót mutatott fel, a széki papnak csak patens levele volt, az alvinci és keresztúri adomány nem fejedelemtől, de fejedelemtől származnak, a dési és vízaknai papoké misealapítványról szólt, Debrecen nincs Erdélyben stb. Kifogásoltatott a ref. püspök 200 forintja is, de mivel a gubernium ref. tagjai vállalták, hogy abban az esetben, ha a császár kifogásolná, akkor ők visszatérítik az összeget, *Apor* végül is ígéretet tett ennek kifizetésére.

Az igazi megpróbáltatást azonban nem az addigi támogatás 45%-a körül mozgó hányadának megtagadása jelentette, hanem az, hogy *Apor* egyrészt a bányák állapotára hivatkozva, másrészt pedig az ügy folyamatban lévő volta címén ez évtől kezdve 100%-ig beszüntette az élvezett járulékok további folyósítását.²¹

A gubernium, illetve *Bethlen* Miklós, aki ezidőben a református közpénzek gondozója és kezelője is volt, 1699 március 30-án terjedelmes információt küldött a Felsőházhoz, amelyben hivatkozott arra, hogy *Apor* 1693—96 közötti elődje *Holler* János mindig pontosan kifizette a most megtagadott összegeket. Sorra vette *Apor* jogi érveléseit s igyekezvén azokat megcáfolni s arra kérte a Felsőházat, hogy úgy a kifogásolt, mint a kétes tételek folyósítását elrendelni kegyeskedjék.

A katholikusság, látva sikereit, tovább folytatta ezalatt a megkezdett offenzívát. 1699-ben már azt fejtegeti egy emlékiratban, hogy mit és miként lehetne a katolikus religio érdekében tenni, hogy az eretnekséget lassan ki lehessen irtani. Az emlékirat gazdasági természetű indítványai között szerepel a dézmáknak és kamarai javaknak a prot. egyházak és iskoláktól való elvétele is. Tehát a katholikusság igyekezett napirenden tartani és döntést provokálni ki e kérdésben.

Időközben az udvari kamara elérkezettnek látta az időt arra, hogy a teljesen zavaros erdélyi kincstári ügyeket rendeztesse s egyúttal véglegesen átvegye azok irányítását. Evégből 1699 július 30-án egy úgynevezett *cameralis commissio* küldetett le Erdélybe. A commissio feje báró *Thavonát* Lajos, jegyzője *Eckler* György volt. A fenti napon kelt s számukra kiadott utasításnak 16. pontja körülmenyesen

²¹ A közölt kimutatást az udvari kamara több idevágó kimutatásából és jegyzékéből állítottam össze.

felhívta a figyelmüket az erdélyi fejedelmek által a különböző református egyházi és iskolai személyek részére tett adományokra. Utasítja őket, hogy zaj és feltűnés nélkül vizsgálják meg a dolgot úgy katolikus, mint nemkatolikus részről s az ügy állásáról — „melyben kincstárnokunk igen buzgólkodónak látszik”,²² pontos információval szolgáljanak.

Később, szeptember 16-án a kamara újabb utasításában a commissiónak jelzi, hogy amennyiben a sómonopoliumot terhelő adományi terheket csökkenteni lehet, hajlandó a privilégiumok érvényességét úgy-ahogy elismerni.

A commissio Erdélyben nem ült ölbetett kezekkel, hanem gyakorlott adminisztrátorok és iskolázott közgazdáként jártak mindennek utána. *Bethlen* önéletírásában megjegyzi: „Ez a commissio kimosdatá 1. a gubernátort és Aport az árendált harmincadból, 2. a guberniumot a várból és tekinteti autoritásából, fizetéséből, 3. Aport thesaurariusság valóságából, a tyúkmonynak csak a héját, nevét hagyván néki, sőt még számot von tőle és 56 ezer forintig *meg* is adósítá ... 4. A haza fiait a fiscalis tisztekből, végezetre az országot szabadságából, diplomájából.”²³

A reformátusok a commissio bejövele után rögtön felhasználták az alkalmat, a kamara embereinek jelenlétét arra, hogy kérvénnyel forduljanak a kamarához egyrészt a járadékok kiutalása, másrészt a szász tizedekből járó rész további élvezhetése végett. A két kérvény hatása alatt a császár szeptember 16-án — mikor a fentebb említett újabb kamarai utasítás is kelt — utasította az udvari kamarát, hogy az erdélyi katolikus és nemkatolikus sérelmeket a kincstárnok által megtagadott kegyes adományok ügyét haladék nélkül tegye vizsgálat tárgyává. Előzőleg azonban a császár ismét egy újabb pótdiplomát bocsátott ki (szeptember 5.) *Mikes* Mihálynak, az erdélyi katolikus status megbízottjának agilitása eredményéül, amit mint a *Mikes-féle öt pontot* ismerünk. Ez a pótdiploma már nemcsak a katolikus jogegyenlőségét, hanem azon túl, számarányán felüli érvényesülését is biztosította. Gazdaságilag az első pont volt sérelmes az addigi joggyakorlat szempontjából a protestánsokra, elvévén az eddig élvezett jövedelmüknek egy jelentős részét:

„a tizedek negyedei — mondja ugyanis e pont — ezentúl ne a protestánsok prédikátorainak, hanem a római kath. lelkészeknek fizetessenek; fentmaradván a protestánsoknak azon szabadsága,

²² Udvari kamarai levéltár. „Act. Sieb. 1695—1699.”

²³ II. 182—183. 11.

hogy saját papjainak, mint eddig, *ezután* is adhassanak tizedet.”²⁴ Amíg tehát a hatalmat maga mögött érző katolikuság egyrészt *Apor* hivatali helyzetén, másrészt újabb és újabb emlékiratain keresztül igyekezett a volt hatalmi majoritást anyagi erőforrásai elvételeivel számbeli minoritássá fejleszteni vissza, addig az új impérium biztos következetességgel vonta vissza a statusquora tett Ígéreteit a katolikuság egyre szélesebb jogúvá fejlesztése útján. Az új hatalmi kisebbség tehát egyrészt a volt kisebbség támadásával, másrészt az államhatalomnak a volt kisebbséget erősítő politikájával került szembe.

Úgy látszik, hogy a császári utasítás a kamarán át eljutott a pedáns s mindenre tekintő *Thavonáthoz* is s ő igyekezett féket tenni *Apor* túlbuzgóságára, mert a thesauratus december 2-i fejevári ülésén már egyaránt elkészítették a reformátusokat és a katolikusokat illető, a sóbányákat terhelő adományok tervezetjellelű kimutatása. E kimutatás szerint — amely a kolozsi, tordai, vizaknaki, széki és dési sóbányákhoz küldendő utasítás melléklete volt — a katolikusokat és a reformátusokat egyaránt 2950 magyar forintot érő só illeti meg. Ezen felül még minden kolostornak 20—20 forint értékű só helyeztetett kilátásba. Nem érdektelen az, hogy a tervezetben oly tételek is szerepeinek, amelyek *Apor* kincstárnok által annak idején kifogásoltattak,²⁵ Előre bocsátom, a tervezet elkészült ugyan, de az összeg kifizetésére — legalább is a reformátusok számára — nem került azért sor,

A császár- király az elmérgesedő ügyet mindenképen helyes mederbe akarta terelni. Bizonytal felismerte annak a jelentőségét, amivel az erdélyi reformátusság teljes elkeserítése járhatott volna, lévén az még változatlanul számszerű majoritás a politikai jogú elemek között. Ezért 1700 január 19-én utasította az erdélyi kancelláriát és az erdélyi kormányzékot, hogy a cameralis commissióval együtt vegyék megfontolás alá a katolikus és a nemkatolikus klérus sóügyét, hogy az végre rendbe hozzattassék és a nyugtalanság elülhessen s mérlegelésük eredményét terjesszék fel hozzá jóváhagyás végett, A kormányzékot külön is utasította, hogy a királyi könyveket adják át a commissiónak, hogy az a donatiók ügyét felülvizsgálhassa. Ugyanekkor kifejezte a császár- király a commissiónak küldött pátensében, hogy ő semmiféle jogos privilégiumot megszün-

²⁴ E. O. L. XXL k. 419, 1. — *Pokoly*: III. 41. 1.

²⁵ Udvari kamarai levéltár, „Siebenbürgen, 1700—1701” jelzetű köteg.

tetni nem akar s utasította azt, hogy a guberniummal karöltve keresse a megoldást s tegyen jelentést az udvari kamarának.²⁶

Az utasítással március 6-án foglalkozott a Fejérvárott *Bánffy Györgynél* tartott konferencia, amelyben rajta kívül báró *Thavonát*, a kancellár (*Bethlen M.*), a kincstárnok (*Apor*), *Sárosi*, *Torotzkai*, *Eckler* és *Olasz* vettek részt. A konferencia azonban inkább jogi mint ténybeli megállapításokat tett csupán.²⁷

Az udvari kamara március 16-án külön utasítást küld az ügyben *Thavonatnak* és *Ecklernek*. Visszaküldi a katolikus és nem-katolikus alapítványok ügyét azzal a megbízással, hogy kimerítőbb jelentés készíttessék, nemkülönbén tétessék javaslat a kamara további teendőiről.

Április 29-én maga a Felség küld újabb utasítást *Thavonatnak* és *Ecklernek*, hogy jöjjenek össze a kincstárnokkal s vizsgálják felül a reformátusok azon javadalmait, amelyeket az kifogásolt, kétesnek talált valamilyen okból. A császári és kamarai utasításoknak, úgy látszik lett is némi foganatja. Erre mutat az a körülmény, hogy július 27-én *Apor* kiszáll Székelyudvarhelyre, ahol *Tiboldi Pál*, dályyai *Literati Bálint* és *Borbély Jánossal* együtt 30 tanúkihallgatást eszközöl arra nézve, hogy az udvarhelyi ref. *egyház* és iskola a múltban hogy és miként részesült a sójövödelmekből és egyéb szolgáltatásokból. Ugyanekkor bemutatatik *Apafi Mihály* 1676-ban kelt oklevele: „Scholae Orthodoxae Udvarhelyiensis Constitution, nem különben *Apafi* 1674-ben kelt, az udvarhelyi és a muzsnai ref. egyháznak adott adománylevele is. A vizsgálati eljárás azonban hosszú időt vehetett igénybe, mert *Disznaji Mihály* széplaki ref. lelkész és *Dálnoky Bálint* gálfalvi ref. lelkész 1701. április 19-én tesznek *Apor* előtt bizonyosságot a gálfalvai eklézsia járandóságairól.

1700. december 4-én személyi változás állott be a kamarai commissióban, amennyiben *Thavonát* visszatért s helyébe *Johann Fridericus Graf von Seeau* küldetett ki. Utasítása december 6-án kelt s megbízatásáról a rendeknek a következő nap küldetett értesítés. *Eckler* azonban megmaradt továbbra *Seeau* mellett is.

Apor 1701-re is elkészítette a sóbányákat terhelő járadékok kimutatását, mely szerint a katolikusok 2375 forintot és kolostorokként 200—200 sókockát, a reformátusok pedig 2425 Rhrenforintot

²⁶ Előbbi fascikulusban.

²⁷ Udvari kamarai levéltár. „Act. Sieb. 1702—1705” jelzetű fascikulusban a „Projectum in publicis Comitibus pro Reformatione Transsilvaniae propositum” c. aktagyűjteményben.

kaptak volna — ha Apor fizetett volna, de a kimutatás elkészítettésénél most sem jutott tovább.

Az 1701. februári fejevári országgyűlés 16-án tárgyalta a gazdasági sérelmeket s ezek során felpanaszolták a rendek, hogy az egyházi járadékok sem a lelkészeknek, sem az iskoláknak, sem a kórházaknak nem fizettetnek ki, pedig a diploma 2. pontja azt megígérte. Február 20-án jegyzi ellen a kormányshoz a sérelmeket s fenti pontnál megjegyzi, hogy a császári felségnek a kincstárnokhoz és a kamarális commissióhoz intézett decretumai szerint a kétségekbe nem vont tételek kifizetendőek volnának. *Seeau* kéri is a kormányshoz, jelöljön az ki egy pontos határnapot, amikor Apor jelenlétében Bethlen kancellárral szegről-végre letárgyalja a kétes pontokat, hogy egy végleges jelentést küldhessen az udvari kamarának.²⁸

Ez a konferencia végre március 15-én össze is ült; jelen voltak a *cameralis commissió*, Bethlen és a ref. *lelkési kar* s letárgyalták pontról-pontra haladva még egyszer azt az 52 tételt, amit Apor 1698-ban részben elfogadott, részben kifogásolt. A commissió tehát nemcsak a kétséges pontokat vizsgálta felül, hanem az egész anyagot új felülvizsgálat tárgyává tette. A konferencia jóindulatú volt, amit a következők igazolnak:

A kolozsvári kórház kérdésénél győzött Bethlen álláspontja, melynek érdekében már Thavonát is közbenjárt az udvarnál, hogy a katolikus javakból is adassék számára 200 forint s akkor katolikusok is kezeltesse benne „sine scrupulo”.

A kolozsvári ref. iskola diákjai számára a Bethlen Gábor által adott évi 300 forintot és a Catharina fejedelemasszony által adott évi 900 forintot, nemkülönben az Apafi által a kolozsvári ref. egyháznak adott évi 230 forintot, amiket Apor annak idején azzal kifogásolt, hogy az benne van a kollégium Barcsai és Apafi-féle 1600 forintjában, most a commissió jogosnak ismerte el.

A kolozsi lelkész és tanító, a dévai lelkész és tanító s a hátszegi lelkész és tanító járadékait a kamarához terjesztették fel döntés végett.

A fejedelemasszony adományait, kinek még sem volt adományozási joga, csak kivizsgálandónak ítélték.

A zalatnai és abrudbányai lelkészek járadéka is megígértetett, stb. stb.²⁹

²⁸ Valamennyit lásd az udvari kamarai levéltár „Act. Sieb. 1700—1701” jelzetű fascikulusában.

²⁹ Udvari kamarai levéltár. „Siebenbürgen, 1700—1701” jelzetű fascikulusban.

A commissio április 29-én terjesztette fel jelentését az udvari kamarának. A március 15-i ülésen tanúsított jóindulat itt is mutatkozik, még a vízaknai egyháznak annak idején misemondásra nyert adományát sem tagadhatja meg, hanem a kamara bölcs belátására bízta.

A felterjesztés leglényegesebb része az volt, hogy a só nem természetben, hanem, mint minden egyéb, készpénzben fizetessék ki, még pedig kockánként az eddigi 10 kr. helyett nem több, mint 5 kr. értékben. Erre a „pompás” megoldásra a gubernium és a commissio természetesen a felekezeti érdekeltek nélkül jött rá.

Amíg tehát egy oldalról a commissio kétségtelen jóindulatot tanúsított s úgyszólván minden tétel folyósítását javasolta, addig a folyósítandó összeget nyírta meg másfelől. Így a közhangulat is lecsillapított volna az ordító sérelmek megszüntetésével, viszont a kamarának alig kellett volna többet kifizetnie, mint az Apor által körül-jogfosztott összeget. Hogy a külföldi protestáns hatalmak követői mennyiben segítettek elé ezt a megértő hangulatot, sajnos, nem ismeretes.

Május 8-án újra jelentést küld ez ügyben a commissio az udvari kamarához s ebben jelzi, hogy Apor maga is ajánlja az összes javadalmak kiegyenlítését.³⁰

Az ügynök most aránylag huzamosabb időn keresztül nem voltak fejleményei, mígnem a következő év, 1702 január 28-án a császár utasította az udvari kamarát egy terjedelmesebb, sok minden másra kiterő utasítás 23. pontjában, hogy az ügyben intézkedjék:

„Kegyes akaratunk és parancsunk”, írja a császár- király, „hogy a katolikus és nemkatolikus egyháziakkal történt megegyezés alapján³¹ a tényleges tartozásnak megfelelő pénz, az eddig nyert só helyett, az erdélyi sókasszából kifizetessék s ezáltal mindkét Klérus panaszai megszüntessenek.”³²

Az udvari kamara már február 13-án utasítja is a camerális commissiót, hogy a sójárandóságokat kockánként 5 krajcárral számolva fizetessék ki a vízaknai bányapénztárral. Hogy az utasítás már ekkor expediáltatott-e vagy sem, nem tudjuk, tény azonban az, hogy az utasítás aktáján még április 29-én is fogalmazgattak a kamarában. Bár lehet, hogy ez utóbbi, csak az első utasítás megismétlése volt.³³

³⁰ Mindkét ügydarab az előbbi fascikulusban.

³¹ 1701 márc. 15-én a ref. lelkészek is jelen voltak.

³² Udvari kamarai levéltár. „Act. Sieb. 1702—1705.”

³³ Fenti fascikulusban.

A császár-király március 7-én megkereste a magyarországi só-inspectort *Dizentet* is s utasította őt, hogy az erdélyi katolikus és nemkatolikus klérus sójavadalmai kiegyenlítése ügyében vegye fel a tárgyalások fonalát az Erdélyben működő commissióval s a szükséges összeget az erdélyi sókassza most és a jövőben rendes nyugta ellenében pontosan fizesse ki.³⁴

A dolog azonban nem haladt valami gyorsan az adminisztráció bonyodalmas útján a végleges elintézés felé. Erre vall, hogy ez év októberében az esztergomi érsek sürgeti meg a kamaránál az erdélyi kath. klérus sójovedelmének tényleges kifizetését. A császár parancsot is ad október 6-án 2458 frt 20 kr. és 615 frt 35 kr. kifizetésére Dizent úrnak, amelyben feleleveníti március 7-1 utasítását is. Az eredmény azonban most sem volt a várt.

Erre vall, hogy a katolikusok mintájára szintén „status”-sá vált erdélyi reformátusság egy panaszos kérvénnyel járult az udvari kamara elé, kitarva panaszát, hogy bár a Felsőg úgy a katolikus mint nemkatolikus járadékokat kifizetni parancsolta s arról Dizent Mihály Lőrincet, a sóinspectort értesítette is, a reformátusság már 7 év óta — *Apor* a fizetéseket 1696-ban szüntette be — nem kap semmit a jogos állami támogatásból s így az új megállapítás szerint évi 6669 rhenes forinttól esik el. A reformátusok a folyósítás reményében Seeau közbenjárására a fejevári kollégium-kertet is átadták a katolikusoknak s mégis minden remény meddő maradt.

A kamara még foglalkozott 1703 szeptember és októberében a kérvénnyel, de aztán mindent félbeszakított egy addig kevés figyelemre méltatott körülmény, az erdélyi közhangulat lassú, de biztos elkeseredése, amelyet főleg a Mikes-féle öt pont s a katolikusok azon alapuló s 1700 óta egyre megújuló követelése tápláltak. Amikor *II. Rákóczi* Ferenc a cselekvés terére lépett, Erdély viszonyainak bécsi rendezése megszakadt. Amint azt egy a vallási ügyet elég részletesen figyelemreméltó egykorú történeti összefoglalás írja: „közbejött a végeken a magyarok zavargása s így úgy a commissiónak a nyomorúságon való előhaladott orvosló munkája, mint a felekezetek ügyének rendezése, minden egyébvel együtt felfüggesztetett.”³⁵

1696-tól igen-igen nehéz napokat látott a fejedelmi idők alatt

³⁴ Udvari kamarai levéltár. „Ungarn. 1702 márc.” fascikulusban. A fascikulus száma 14.750. Másolata a „Sieb. Act. 1702—1705” fascikulusban.

³⁵ Az udvari kamara levéltárában, a „Sieb. Acten, 1702—1705” jelzetű fascikulusban őrzött „*Brevissimum compendium Principatus Transylvanici Historiae ab Anno 1526. usque ad annum 1703*” c. kéziratból. A kézirat 1690-től kezd bőbeszédűbb lenni.

oly *gazdagon* támogatott református *egyház* s alig kérdéses, hogy fenttudta volna-e önjelölt sokáig tartani oly mértékben magát, ha 1715-ben végül is nem folyósítatnak újra az akkor már 19 éve nélkülözött cameraticumai.

Ha rendszerbe próbáljuk foglalni a kincstári támogatás közül 1685 és 1703 között lejátszottakat, három törekvés küzdelmére kell azt szétbontanunk:

A *volt hatalmi és számbeli többség*, amely hatalmi kisebbséggé degradáltatott — a reformátusság — a számára egyedül megmaradt alkotmányos úton igyekezett addigi helyzetét fenntartani,

A *volt hatalmi kisebbség*, mely ugyan számbeli kisebbség maradt, de hatalmi többséggé lett — a katholikusság — viszont arra törekedett, hogy helyzetét nemcsak a belső szilárdulás és jogkiterjesztés, de vetélytársai lehető teljes jogfosztással való letörése útján is megerősítse.

Az *államhatalom* a jogkiterjesztés útján — az egyenlő elbánás elve alapján — segítségére sietett ugyan az új hatalmi többségnek, az ő hite osztályosának, de nem adta oda magát a kisebbséggé lett volt hatalmi többség jogfosztás útján való letöréséhez.

Hogy az államhatalom bizonyosan politikumtól vezetett s a külföld szemével is ellenőrzött igazságossága nem tudott pozitív alakban is megnyilvánulni, azt első s talán egyedüli sorban az államkassza korántsem rózsás helyzete s csak másodsorban a végrehajtóknak az új hatalmi többséghez tartozása okozta.

A történelem ítélőszéke elé tehát csak az erdélyi katholikusságot lehetne megidézni, ha nem mentené őt is valami, ami úgy látszik mindig jelen való a történet folyamán.

Réz Mihály írja egy igen szép tanulmányában: „*Előbb a szabadság, azután az uralom*. Szükségkép, természetesen és következetesen. Mert a politikai faktorok törekvései felett nem a szabadság, hanem az *élet* törvénye dominál. Fajok, *egyházak*, osztályok, pártok, nemzetek egyaránt e törvény alatt állnak. *Az életosztón pedig nem csupán szabadságra, hanem az erők érvényesítésére tör. És az erős erejének az érvényesítése: uralom.*”³⁶ „Amíg egy közület kifelé akadályozva van erőinek a teljes kifejtésében: függetlenségre törekszik. Ha ezt elérte: a mások feletti imperiumra tör. Mindig *ugyanaz* a szempont vezeti, mindig *ugyanaz* a törekvés. *Korlátja csupán az*

³⁶ Réz M.: A nemzetiségi kérdés a politikai tudomány szempontjából. Pécs. 1925. 25-ik lapon.

*erőviszonyokban van, saját életenergiájának gyöngeségében vagy mások erejében.*³⁷

Csak ez az életöszön vésette a XVII. század végén a felszabadult erdélyi katholicizmust, mint azelőtt másfél évszázadon vezette alkotmányos formák közt az uralmon volt reformátusságot is. Itt a politikai érdem Bécsé, hogy igyekezett féken tartani a természetes szenvedélyeket az igazság megtartásával. Pedig protestáns barátsággal soha nem lehetett megvádolni.

A legújabb Erdélyt érintő imperiumváltásban a volt hatalmi többség ma is csupán az alkotmányosság útján tud lépéseket tenni önmagáért. Az új hatalmi többség ma is jogfosztás révén akarja teljesen megsemmisíteni vetélytársát. Az államhatalom — most Románia — azonban nem ismeri az igazságosság elvét, a szenvedélyek fékentartását, ő odavetette magát az általa többséggé tett nép írtó-eszközéül. Szomorú jeléül a XVIII. és a XX. századeleje között némely téren és némely államnál mutatkozó erkölcsi különbségnek.³⁸

³⁷ U. o. 24. 1.

³⁸ Köszönettel tartozom az Orsz. Gyűjteményegyetem Tanácsának, hogy számomra a bécsi udvari kamarai levéltárban szükséges kutatást 1929 nyarán lehetővé tette azáltal, hogy felvett a kutatás idejére a bécsi Magy. Tört. Intézet ideiglenes rendes tagjául.

A kiegyezési korszak nemzetiségi politikájának értékítélete.

Írta: *Albrecht Ferenc,*

A kiegyezési korszak nemzetiségi politikájának történeti kritikájánál a közvélemény leginkább azon hibába esik, hogy ezt a korszakot a katasztrófa szempontjából látja és bírálja el. Történetkritikai módszere ennél fogva a retrospectiv analysis, mely az eseményekben és a jelenségekben mindenütt egy-egy jelzőtáblát lát a trianoni elbukás felé vezető úton. E korszak nemzetiségi politikájának bírálatánál ne essünk e hibába, mert ha e nemzetiségi politikának számos tévedése és hibája volt is — a következőkben fogjuk azt kimutatni, — a hibákat és tévedéseket nem a nemzetiségi politikában, mint ilyenben követtük el, hanem abban, hogy a magyar politika e kérdésnek nem tulajdonította azt a jelentőséget, amelyet éppen a nemzet jövője szempontjából tulajdonítania kellett volna és központi problémájává az ország közjogi viszonyainak tisztázását tette. Ezért a magyar politika a megoldandó feladatokat nem ezen téren kereste elsősorban, hanem olyan csatateret keresett fel, hol nem a valódi ellenséggel ütközött meg. A magyar politika figyelmét e korszakban a nemzet közjogi aspirációi kötik le s a nemzetiségi kérdés feladatai sorában, mint egy másodsorban megoldandó probléma szerepel, melyről csak utólag derült ki, hogy az állami létezés az állam függetlenségénél is jobban és mélyebben befolyásoló tényező volt.

E korszak nemzetiségi politikájának elítélésében és helytelenítésében a magyar közvélemény ma osztatlanul egyetért, csak az indokok mások. Két álláspont van a kritikában, az egyik, amely sokalta, a másik, amely keveselte azt, ami történt. Szorosan vett törvényhozási intézkedés a nemzetiségi kérdésben az 1868-as törvénytől az összeomlásig nem történt s így inkább csak a kormányzati metódusok eshetnek kifogás alá. Azok, akik azt tartják, hogy nemzetiségeinket konciliáns magatartással megnyerhettük

volna, épp annyira tévednek, mint azok, akik azt hiszik, hogy érelyesebb és határozottabb kormánypolitikával nemzetiségeinket egyéniségüktől megfoszthattuk s ezzel az új államalkotásokra képzelenné tehattük volna. A kérdés a valóságban azonban egyáltalán nem volt ily egyszerű s ha van politikában komplikált kérdés, úgy ez az volt. Számtalan tényező befolyásolta, alakította az eseményeket s nagyon nehéz volna egyet is kiemelni ezek közül, melyről objektív bizonyossággal megállapítható, hogy ezen fordult meg a magyar nemzetiségi kérdés megoldhatatlansága s ezen a ponton tévesztettük el a helyes utat. Egy néhány szempontot kívánnék rögzíteni, mely visszahatott és befolyásolta a kérdést s amelyek együtt vagy egymás ellen hatottak a végső eredményre.

A kérdés tulajdonképen már a kiegyezés előtt, most utólag megítélhetően, eldőlt. Azon a napon, amikor Románia és Szerbia önálló államokká lettek s megadatott számukra a lehetőség, hogy önállóan csinálhassanak nemzetközi viszonylatokban is politikát, a magyar nemzetiségi kérdés sorsa is eldőlt. A faji evolúció e korszaka, mely a német és olasz államegység valórávála után általános politikai eszménnyé az egységes nemzeti államot tette s később a török birodalom balkáni uralmának összeomlása után keletkezett kis nemzeti államok az általános fejlődésben már lerombolták azon államalkotó elvek jelentőségét, melyet a monarchia a maga nemzetek feletti jellegével itt jelentett. A kis államoknak a magyar államon belüli fajtestvéreikkel való egyesülésének az általános evolúció iránya is kedvezett. Ha ebből a szempontból tekintjük a magyar nemzetiségi kérdést, láthatjuk, hogy mennyire korlátozott s mennyire előre meghatározott volt a nemzetiségi kérdés sorsa. A kérdés elsősorban külpolitikai vonatkozásokkal bírt, attól függött, hogy az egyesülni kívánó államok mennyire tudnak olyan nemzetközi konstellációt előidézni, amelyben fajtestvéreikkel való egyesülésük keresztülvihető s mennyiben tudnak a célhoz szövetségeket találni. A feladat elsősorban külpolitikai volt, megakadályozni azt, hogy egy olyan konstelláció létrejöhessen, amelyben ez a kérdés felvethető s csak második vonalon lett volna eldöntendő az, hogy az államon belül milyen erővel és milyen irányzattal lett volna ez az agresszivitás kivédhető. A kiegyezési korszak elejétől a végéig megszakítás nélkül folyik az irredenta izgatás Romániában Erdélyelhódításáért s ha voltak is pillanatok, de csak pillanatok, mikor ez az agitáció — éppen külpolitikai nyomás folytán — szünetelt, ez a törekvés mély forrásokból fakadt s sikere csak attól függött,

hogy a magyar állam milyen és mekkora erővel tudja ezt a támadást feltartóztatni.

Nemzetiségi politikánk sikertelenségének legfőbb oka, hogy ez a korszak volt a legnehezebb idő a kérdés megoldására. Ha a XIX. század első felét a magyar politikában nem azok a nagy feladatok foglalják le, melyek azt lekötötték, hanem koncentrikus problémája egy erős magyar államhatalom létesítése — ami nem volt — a magyar nemzetiségi kérdés megoldása, akkor talán még sikerülhetett volna. Ha a magyar állam az 50-es években már részese a monarchia külpolitikájának s így megakadályozhatja a román fejedelemségek egyesülését és ezzel a román politika feladatsorát, legalább 50 évvel hátrább tolja, úgyhogy a román fejedelemségek uniója csak a balkáni háborúk során következik be, a román kérdés a maga helyzeti energiájából sokat veszített volna.

De a kérdés eme nemzetközi és külpolitikai vonatkozásán túl a nemzetiségeink saját belső fejlődésük szempontjából a mi politikánk számára a legnehezebb korban voltak. A fejlődés ama stádiumában, mikor kialakult már nyelvi egység s bizonyos kultúra is, amikor tehát a beolvasztásra, az asszimilációra már sikeres eredménnyel gondolni nem lehetett, de még innen azon korban, mikor nemzeti öntudatuk, kulturális és vagyoni viszonyaik államalkotásra őket akár egy föderáció formájában is képessé teheték és a nemzetiségi elv államalkotó elvül elismertetett volna. A fejlődésük e tekintetben mesterséges behatások alatt az ország összeomlásával következett be s új államaik nem kész volta bizonyítja, hogy belső fejlődésük őket az államalkotásra képessé nem tette. Ez az átmeneti állapot volt az, amely mindkét irányú nemzetiségi politikát részünkről — ha ennek nem is lettek volna hibái — eredményessé válni nem engedett.

A két nagy determináns: a kérdés külpolitikai jellegén s a faji evolúció konkrét stádiumán kívül, fontos és jelentékeny tényező volt az is, hogy *nincs egységes magyar nemzetiségpolitikai koncepció*. Az, amit mi magyar nemzetiségi politikának nevezünk, nem egy egységes elvi elgondolásból fakadó, elvi alapjait valamely irányban határozott kormányzati intézkedésekkel kifejtő és megvalósító politika volt, hanem a napi politikának, az események alakulása által befolyásolt s egymásnak elveiben és gyakorlatában ellentmondó praktikum.

Ha az egész kiegyezési korszak nemzetiségi politikáját nézzük, úgy két nagy elvi koncepció áll egymással szemben, az egyik, mely

a magyar államterület egységének megbontásával, nemzetiségeink fajtestvéreinek bevonásával kívánja a kérdést megoldani, a másik, mely az ország határain belül kíván egy belső megoldást létesíteni.

Az első elgondolás uralja a kiegyezési korszak elejét és végét. A korszak elején Kossuth dunai konföderációja, mely demokratikus és republikánus alapon kívánja a Duna völgyének nemzeteit összefogni, a korszak végén Ferenc Ferdinánd Gross-österreichja, amely monarchista feudális alapon akarja a Duna völgyének népeit egy nagy monarchiában egyesíteni. Mindkettőben a magyar nemzetiségi politikának súlypontja az ország határain kívülálló tényezőkre esett.

A kérdés belső megoldásának kísérletei uralják az egész kiegyezési korszakot. Két iránya van a belső megoldási elgondolásnak: az *uralmi* és a *megegyezéss* irány. Az egyik irányt képviselik Eötvös József, Mocsáry Lajos és Tisza István, ez az, amely elvi jogok dekretálásával, konkrét tárgyalásokkal akarja a kérdést megoldani. A másik irányzat: Tisza Kálmán, Bánffy Dezső, Apponyi Albert, mely a magyar állam erejének minél határozottabb kifejtésével tervezi a megoldást. így kerül e korszak nemzetiségi politikája „szellemtörténetében” egymás mellé, két olyan ellentétes politikai irány, mint Tisza Kálmán és Apponyi Albert gróf, Mocsáry Lajos és Tisza István; jóllehet a két Tisza a korszakot uraló nagy kérdésben a dualizmus merev fenntartásában egyetértett s Apponyi Albert gróf és Mocsáry Lajos ezt az alapot támadták.

De nemcsak a kérdés elvi részében volt ellentmondó e korszak, hanem kormányzati politikájában is. Eötvös József nagylelkű és szabadelvű irányzatát felváltja Tisza Kálmán határozott és energikus kormányzata, Bánffy Dezső után Széli Kálmán következik, aki a kérdést enyhén kezeli, Apponyi Albert gróf nagy elvet képviselő iskolatörvényei után, amely lépés volt egy bizonyos irányban, következik Tisza István, aki a megegyezés híve. A kormányzati politikának ezen ellentmondásai, melyek egymást felváltva jelentkeztek, kétségtelenül gyengítették bármelyik irányzat erejét és sikerét.

Ha valamelyik irányzat a korszak 50 éve alatt határozottan és konzekvensen keresztülvitetik, a kérdés megoldását mindenesetre előmozdítja, de így egyik irányban sem befejezve, csonkán csak arra alkalmas, hogy ellenünk propagatív anyagot adjon, de amelynek felhasználására legkevésbé azoknak van jogcímük, akik azzal élnek.

A magyar nemzetiségi politikának legsúlyosabb tévedése kétségtelenül az, hogy a kérdést — mint a korszak alatt csaknem

minden kérdést — merőben etatisztikus alapon nézett s a *magyar nemzeti államot* akarta megalapozni, ahelyett, hogy a *magyar nemzeti társadalmat* létesítette volna. A nemzetiségi probléma nemcsak az államhatalom kérdése volt, hanem az is, hogy van e magyar államfenntartó tényezők között olyan erő, amely az állam erejének természetes alapja. Az általános elméletben a liberális-individualizmussal szemben e korban tör elő az etatisztikus elv, amelynek végső kifejlését éppen napjainkban látjuk. Az állam csak mechanikus formája az élő organizmusnak, a nemzetnek s az állam, mint ilyen erősödhet és gyengülhet az idők változása szerint, de a társadalomnak, mint végső oknak, mindig erősnek kell maradni.

Ez a gondolat különben messze elvezet az objektív és subjektív államok ama kategóriáinak felállításához, melyben a nemzetiségi, ma már a kisebbségi kérdés megoldása remélhető. Ha sikerült volna a magyar társadalmi egység nagy munkáját — Széchenyi nagy elgondolását — a kiegyezési korszak alatt befejezni, ha mi nemcsak bizonyos jogokkal nem bíró vagy korlátozottan bíró államot akarunk egységes nemzeti állammá fejleszteni, hanem sikerül egy egységes társadalmat létrehozni, melynek hatása minden munkamezőre és feladatkörre kiterjed, akkor, ha mást nem is, de megszállott területeken a magyar politikának sokkal elevenebb erőket hagytunk volna hátra, mint amennyi így a magyar államiság pusztá tényének elmúlta után visszamaradt.

A nemzet a dualisztikus rendszert azért fogadta el, hogy lemondva természetes nemzeti jogairól, fenntarthasson a Duna völgyében egy olyan államalakulatot, melynek keretében a nemzeti állam a lehetőségig megvalósítható s mely már jellegénél fogva is elejét veszi annak, hogy benne nemzeti küzdelmekre kerülhessen a sor. Ez a nemzetiségi koncepció azt hiszem a kérdés lényegét illetően nem tévedett. A disszonancia fejlődési fokok különbözőségéből eredt; a monarchia már nem felelt meg a maga dinasztikus és nemzetekfeletti jellegével a nemzetiségi kérdés akkori fejlődési fokának, a helyén alakult kis nemzeti államok, ha ki is elégtették a nemzeti államalkotás elvét, képtelenek az államélet funkcióinak ellátására, a világpolitikai erők kereszttüzeiben nem állóképesek, nélkülözik az államfenntartó belső energiákat. Éppen ezért a fejlődés, amely a monarchia felborulásával a kis államok létesítésére tört, nem áll itt sem meg s minden jel arra mutat, hogy az erők szintézise irányában halad. Ebben a következő fejlődési fokban nem lesz a nemzetiségi elv államalkotó faktor, hanem *egy okos és belátó kompromisz-*

szum létesül a nemzeti állam, a geopolitikai tényezők és az államfenntartásra képes fajok között, melynek bekövetkeztével jut ez a kérdés nyugvópontra. Az államnak eme objektív formája, amelyben nemzeti szempontból semleges az államhatalom, az a fejlődési cél, melyben a nemzetiségi kérdés megoldása remélhető. A magyar államiság gondolatának ereje és jövőt jelentő súlya éppen abban van, hogy az állam eme újabb alakatával is összeegyeztethető s a történelmi ország területén egy ilyen állam alkotására egyedül alkalmas.

Megszállott területeinken a magyar állam életének éppen ezen objektív formái hagyták a legmélyebb nyomot, pld. igazságszolgáltatásunk. Nagy hibája volt államrendszerünknek az is, hogy 67 után nem a 48 előtti Magyarország patrimoniális jellegét éleszti fel, hanem az abszolutizmus etatisztikus szervezetét veszi át. A nemzetiségi tömegek kezelése pedig egy öncélúvá váló bürokrácia kezébe megy át, mely saját céljait a nemzeti állam céljaival azonosítva, a bürokratikus kormányrendszer szükségképeni hibái és tévedései a nemzetiségek előtt a magyar államiság, a magyar szupremácia természetes hibái gyanánt tűntek fel. A magyar államgondolat mély történelmi vonalai éppen emiatt nem bontakozhattak ki s személyes tapasztalati anyagomból tudok példát egy erdélyi vegyes lakosságú vidék nemzetiségi viszonyainak elmérgesedésére, hol rövid 5 év alatt a helyzet felborult, mihelyt a régi főszolgabíró patriarchális kormányzati módszerét az újnak „nemzet-állami” módszere váltotta fel.

A korszak eme etatisztikus felfogásából fakadt egy másik tévedése, hogy elhanyagolta a nemzetiségi kérdésnek gazdasági vonatkozásait s nem vette észre, hogy nemzetiségeink éppen erős gazdasági organizációk létesítésével erősödnek, ezzel szemben védekeznünk vagy hasonló ellenerő állításával vagy az államhatalom erejével lehet. Nemzetiségeink szerzik a földet, alapítanak bankokat s kulturális autarkiójuk mellé kifejlődik gazdaságautarkiójuk is. E három tényező: a nyelv, a nemzeti kultúra és egy lezárt gazdasági egység együtt a nemzetiségi kérdés végső kifejtésének jelei voltak, csak a magyar államiság összeomlását kellett tehát — külső behatásokkal — előidézni, hogy céljukat elérjék. Az a bankpolitika, mely kellemes üzleti összeköttetéseket tartott fenn nemzetiségi intézetekkel s amely elnázta, hogy cseh és román tőkék erősítsék fajtestvér intézeteiket, nemzetiségeink belső erejének növeléséhez nagyban hozzájárult.

Gazdaságpolitikai eszközök közül még rendelkezésünkre állhatott volna a telepítés. Ha a telepítési akció, ami azonban eredménnyel biztató formában csak Darányi telepítési javaslatáig jutott el, a kiegyezési korszak elején bontakozik ki s vitetik át, még akkor sem segíthetett volna. Ha a kivándorlást megkötjük s ezen energiákat az országon belül használjuk fel egy telepítési politika keretében, ez körülbelül egy millió magyarral növelte volna népi erőinket, de azt az abszolút arányt, mely nemzetiségi vidékeink megtartásához kellett volna, már nem eredményezhette. Kétségtelen azonban, ha ezt az akciót, nem a katasztrófa, mint végső eredmény szempontjából nézzük, hanem az idők végtelenségében, úgy sajnálnunk kell elmaradását, mert egy évszázadon át konzekvensen keresztülvitt telepítés népi erőinket aránytalanul növelte volna s a XX. század végére egy megkezdett akció nagy eredményt jelentett volna.

Az egész korszak alatt nemzetiségi kérdésünk a megoldhatatlanság állapotában volt s a fejlődés menete a világpolitikai erők, belső gyengeségük és az erőtlenségünk egyaránt ebbe az irányba terelték. Ady Magyar Messiásainak végszava jut eszünkbe: „... mert, semmit se tehettek, oh semmit se tehettek”. A rezignáció, a fáradt lemondás lehet egy nagy költő jellemző sajátja, de egy élni akaró nemzet politikájában a semmit tenni nem tudás az életképtelenség beismerése. Éppen ezért nemzetiségi politikánk végső megítélése nem jelentheti ezt, csupán belátását annak, hogy a politikában vannak a nemzet életerejénél erősebb és hatalmasabb tényezők, melyekkel számolni s ha muszáj, megegyezni kell. Ha mindkét — az uralmi vagy a megegyezéses — irányzatot a maguk végéig következtetjük, annak eredménye ugyanegy lenne. Mondjuk, ha sikerül egy erős nemzetiségi politikát inaugurálnunk, a nemzetiségi politikának az utódállamoktól megismert módszerével, az asszimiláció folyamatát megindítani, jött volna egy külső, de döntő tény, a világháború elvesztése, nemzetiségeink meghallgatásuk nélkül amúgy is a győztes fajtestvér államaikhoz csatoltattak volna. Ez a korszak e politikának már nem kedvezett, ez a módszer akkor nem volt „időszerű”. Követtük volna a megegyezéses irányt, elégtettük volna ki nemzeti jogait, aspirációkat, a világháború elvesztése után saját nemzeti egységüket amúgy is megvalósították volna, ha erőviszonyaik ezt lehetővé teszik. Ausztria igazán a legkonciliánsabb nemzetiségi politikát folytatta s az eredmény ugyanaz lett.

Erőszakos politikát nem is folytathattunk volna, mert ezt nem engedte meg a magyar államnak jogállami jellege s a korszak

uralkodó politikai *eszméje*: a liberalizmus sem. Esek olyan belső fékek voltak, nem is beszélve arról, hogy a kiegyezési korszak egész tartama alatt — főleg Ferenc Ferdinánd útján — nem látszott kizártnak, hogy egy belső konfliktus esetén a dinasztia elhagyja a dualisztikus alapot s a nemzetiségekkel együtt föderalizálja az országot.

Mégis mindezek dacára volt egy latitúd, a korszak egész ideje alatt az események mögött, a lehetőségek között ott bujkált egy olyan helyzet létrejöhetése, amikor a nemzetiségek az adottságokat elfogadják s reáhelyezkednek a magyar nemzeti állam alapjára. Tisza István például hitt ebben a lehetőségben s az volt a gondolatmenete, hogy a magyar állam vonzóerejének növelésével, „attraktív erővel” — ez volt a kedvenc kifejezése — magunkhoz fogjuk tudni vonni a nemzetiségeket. Például arra az átalakulásra hivatkozott, amelyen az erdélyi szász politika keresztülment. A nemzetiségi kérdés a maga belső fejlődése szempontjából sokszor jutott zsákutcába s látszott a magyar nemzet életerege és politikai pozíciója szilárdnak. Ez azonban egy nagy tömegpszichológiai processzus lett volna s csak előfeltételei megteremtésénél tartottunk s ha a háborút nem veszítjük el, kétségtelen a tények hatalma előtt — mely ezerév nagy történelmi távlatával igazolta volna magát — előbb vagy utóbb elkövetkezett volna egy helyes politika eredményeként ez a pillanat.

Éppen ezért, mert a világháború és katasztrófa egy fejlődést, egy kibontakozó, de célját még el nem ért politikát szakított félbe, a kiegyezési korszak magyar nemzetiségi politikáját az események alakulásáért felelőssé nem tehetjük s elítélnünk nem szabad, mert ellenkezne az igazsággal. Voltak tévedései és voltak mulasztásai, de egyik sem volt olyan, amely eldöntötte volna a kérdést és befolyásolta volna a történeteket. A magyar közvélemény szívesen hallgatott a korszak boldog romantikájában — a romantikát irodalmilag és nem politikailag értve — egy ártatlan sovinszta frazeológiára, amely ezen a frazeológián kívül egyebet nem produkált. A nemzetiségi kérdés mélyebb alapjait, általános politikai igazságát és a benne rejlő általános emberi érzelmeket nem ismerte fel.

E korszak politikájának értékítéletére az idő még nem érkezett el. Középeurópa feldúlt nemzetiségi viszonyai, a macchiavellisztikus brutalitásnak napjainkban újjáéledt rendszere idejében — amely mindig idegen volt bármely magyar politikai irányzattól —, egy forrongó, lehiggadni nem tudó nemzetiségi harc közepette nincs

sehol egy biztos pont, amelyre a bíró széke szilárdan állítható lenne. Ma még nem lehet tudni, hogy a történelmi Magyarországon együttélt nemzetek állami életre való megszervezésére melyik politika alkalmasabb, az, ami ma van, vagy az, amelyet a magyar állam jelentett. Nem hiszem, hogy ez a politika eredményre vezethessen s a politikában csak egy vigasztalás van, hogy minden zökkenés dacára, haladunk egy tisztult magaslat felé s ha arra elérkezünk, egy nemesebben érző és gondolkodó emberiség előtt ez a politika, mint a brutalitásnak örökké keserves emléke fog élni. De messze az út még odáig s ha végső ítéletre még nem is érett meg az idő, az megállapítható, hogy a kiegyezési korszak magyar nemzetiségi politikája sokban tévedhetett, de az erkölcs és a tisztesség ellen soha nem vétett. Eredménye nem volt, mert nem lehetett, sokkal erősebb és nagyobb erők határozták meg sorsunkat s vannak határok, melyen túl az emberi gondolkodás nem terjedhet s az események végső okait nem ismerheti meg.

Az igazság az, hogy e korszak nemzetiségi politikája által vagy emiatt nem veszítettük el az országot és nemzetiségeinket, de épp ezen korszak alatt gyűjtöttünk erőt, szerveztük meg államunkat s hagytuk megszállott területeinken egy magasabb államrendszer és kormányzati mód örökké élő emlékeit. Ma egyre jobban válik világossá, minden gondolkodó előtt, hogy a történelmi Magyarország területén a magyar nemzet nélkül és annak ellenére tartós viszonyokat teremteni nem lehet és ennek eredményeképpen egyre jobban lép előtérbe a nagy probléma, hogy előbb vagy utóbb, de mindenesetre a XX. század második harmadában, meg kell találni a módot és lehetőséget arra is, hogy az a kérdés, melyet a kiegyezési korszak alatt magyar nemzetiségi kérdésnek neveztek, de ami ma is belső lényegében változatlanul él, megoldassék.

A megoldás milyen úton és módon fog jönni, még tisztán előre nem láthatjuk. Ha hatalmi politika útján is vetődne fel, a magyar nemzet a maga egészében meg van győződve ama feladatáról és hivatásáról, hogy a történelmi Magyarország népeit — nemzeti jogaik birtokában — egyesítse ama Új Hungáriában, mely az államrendszerek múló formáin felül minden népének hazája volt és marad.

Déldunántúl népe.

1830—1920.

Írta: Szabó Pál Zoltán

Midőn cikkem homlokára írom a két dátumot, 1830—1920, a magyar ezredév közel egytized időszaka népmozgalmát törekszem feltárni.

Az élet fejlődése során egyenlő hosszú időszakok nem jelentenek egyenlő mértékű fejlődést, hanem az élő alakok lassú és rohamos változásai hullámosan váltakoznak. A változást a környezet megváltozása hozza létre, mely egyes alakoknak virágzását, mások katasztrofális pusztulását idézheti elő. Minél specializáltabb egy élő alak, környezetével minél bensőbb szerves kapcsolatban él, tehát minél magasabbrendű, annál inkább megérzi a környezet legkisebb elemi változását.

Az ember magasabbrendűségénél fogva rendkívüli érzékenységet mutat a környezet változásával szemben. A környezet pedig szüntelenül változik és így az emberiség új alakokat és új csoportosulásokat termel ki önmagából, melyek az életövezet sokfélesége szerint a népek elrendeződésében tarka változatosságot és szüntelen kölcsönhatásokat mutatnak. A környezet és népmozgalom viszonya tiszta geográfikum, míg a népmozgalmak és kölcsönhatások folyama tiszta história. A környezet megváltozása az egyes népcsoportokra, mint egy adott anyag és struktúra egészére hat, mely igen sokféle tényezőtől tevődik össze és ennek megfelelően a hatás igen sokféle lehet. Lényegében azonban az a viselkedés, melyet a népcsoport a környezetváltozással szemben tanúsít, legfőképp a *csoport egyedeinek számbeli* megváltozásával fejezhető ki. Minden népcsoport az egyedek tömegével kifejezhető struktúrával bír, mely a jelen körze-tének bélyegeiből és átörökölt bélyegekből tevődik össze. Az átörökölt bélyegek hatása messze a jövőbe ér és a környezet változásaiban úgy reagál, hogy virágzását és halálát írhatja elő az új egyednek, kinek sorsát a múltban megpecsételte. így egyazon tájban a környezetváltozás, pl. a termelés módjának módosulása

és e révén a létfenntartás eszközeinek gyarapodása vagy csökkenése nem egyedül szabja meg a nép egyedeinek számbeli változását, hanem a változás másik faktora az átörökölt népstruktúra.

Az átörökölt népstruktúra születési helyétől eltávolodva is kíséri a csoportot és mint potenciális energia népkeveredés esetén sem vész el, csak átalakul. Hatását a tudomány ma még nem tudja exakt módon mérni és eltéréseit térképezni, viszont a népstruktúra kísérő jelenségei könnyebben hozzáférhetők a kutató számára, legkönnyebben hozzáférhető a nyelv. A nyelvtérkép bizonyos idő alatt végbement változásaiból nagyvonalú következtetéseket lehet vonni arra vonatkozólag, hogy a nyelv hordozója a népcsoport milyen viselkedést tanúsított a környezet geográfiai és történelmi változásai alatt. Vegyesnyelvű területeken összehasonlításra nyílik alkalom, mely az egyes népcsoportok, vagy nyelvek eltűnése vagy felvirágzása felé mutatnak. Ezen ellentétes tendenciák *nagy számokban* megközelítő biztonsággal kimutathatók. Tehát a későbbiek során, bár a rendelkezésemre álló adatok felhasználásában nagy pontosságra törekedtem, ne a tizedestört felé irányítsuk figyelmünket, hanem a szaporulat vagy fogyás tendenciájára, mely a jelentős idő, kilencven év és a nagy számok vezető erejénél fogva nyilván következik.

1830 és 1920 adatai az összehasonlításra igen alkalmasak, mert Dél-dunántúlon 1830 előtti években elsimulnak a nagy néphullámzások, melyek a telepítésekkel jártak, viszont 1920 újabb nagy népmozgalmak kiindulópontja. A közbezárt kilencven esztendő rohamos változások időszaka, mely a környezet hatóerejét újabb és újabb tényezőkkel gazdagította és e révén a népcsoportokat új életfeltételek elé állította, melynek szelektív végeredményét az egyes népcsoportokhoz tartozó egyedek számának emelkedő vagy csökkenő sora fejez ki.

Vizsgálat alá vettem *Baranya, Somogy és Tolna* vármegyék területét részletesen, az összehasonlítás kedvéért pedig a Dráva-jobbparti és a Duna-balparti szomszédságot. Az 1830-as adataimat Fényes Elek, Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geográfiai tekintetben, Pesten, 1836., az 1920-as adataimat pedig a Magyar Statisztikai Közlemények, 1920. Népszámlálás I., kötetekből merítettem. A megszállott Magyarország részei, a baranyai háromszög, Bács-Bodrog, Verőce adatai az 1910-es évből valók. E népszámlálás mégis megbízhatóbb, mint a jugoszláv és szervesen fűződik az 1830-tól eltelt jellemző

magyar állapotokhoz. Tekintettel arra, hogy Fényes Elek csak járásonként közli a nép nyelv szerint való csoportosulását, én is járásonként számoltam, de oly módon, hogy az 1920-as, illetve 1910-es adatokat falvanként szétszítottam azokba a járásokba, melyek Fényes idején voltak. Így az 1830-as adatok és a mostaniak egy és ugyanazon terület helységeire vonatkoznak, tehát az összehasonlításra alkalmasakká váltak, Bács-Bodrog vármegyénél a számítás az egész megyére vonatkozik, leszámítva 1830-ban a „Tsajkások területét” és 1910-ben a Titeli- és Zsablyai-járást, melyek egyazon területre vonatkoznak. A Pest-Pilis-Solt-Kiskun-vármegyéből csak a Tolnával szomszédos 1830-as Solti járást és e területnek megfelelő 1920-as helységek adatainak összegét foglaltam munkámba. Verőce adatai szintén az egész megyére vonatkoznak. A részletesen vizsgált Baranya, Somogy és Tolna területén a számítás során Kaposvár és Pécs adatait külön is számítottam, mert a városok viselkedése a népmozgalmak során lényegében más, mint a falvaké. A részletes számítások három népcsoportra vonatkoznak, a magyarra, a németre és a szlávra, mely utóbbi csoportba az összes szlávnyelvű lakosságot foglaltam össze. A zsidóságot a statisztika vallási rovatából emeltem ki és reá vonatkozólag külön végeztem számításokat. A zsidóság e területen önálló települést nem alkotva, sporadikusan elszórva az előző csoportokat különböző számarányban kíséri.

E népcsoportok egyedeinek tömege csak saját csoportján belül házasodik, a népcsoportok egymásközi házasodása városias jelenség. Épp ezért a városokban az 1830 és 1920 különbsége inkább a nyelvcsereire vonatkozik, míg a falusi lakosságnál az egyedek számának különbsége a népcsoport benső struktúrájából eredő főképp faji vonás. Indokolt volt tehát Kaposvár és Pécs adatait kiemelni abból a járásból, melynek területén fekszenek.

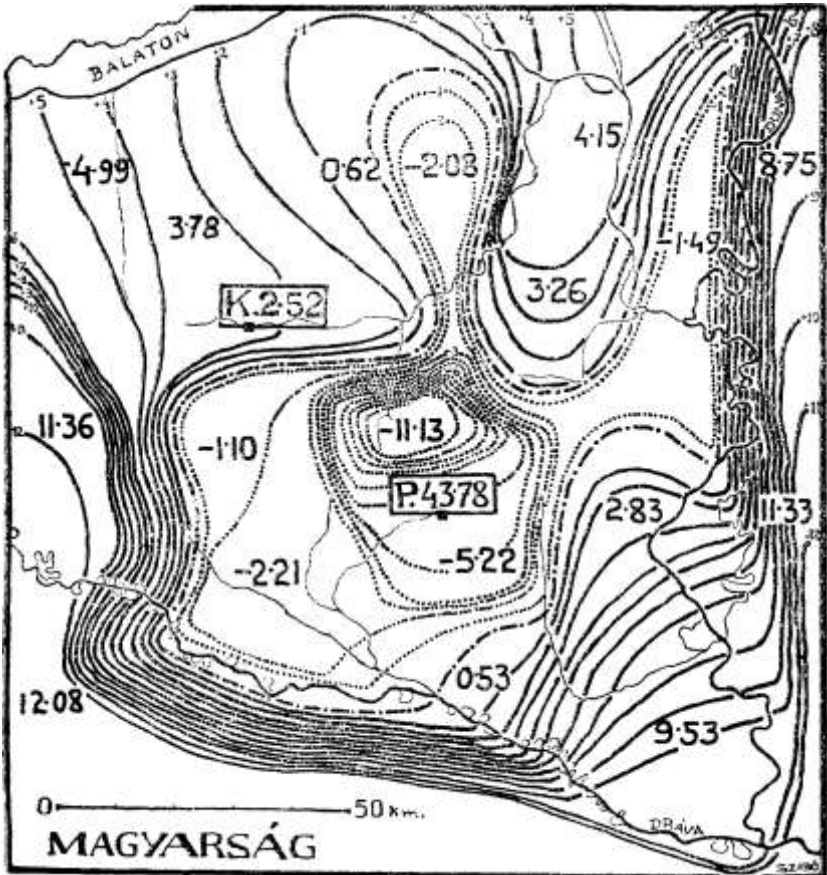
A kérdés már most, hogy száz ember közül hánynak volt a nyelve magyar 1830-ban és hány vallotta magát magyar anyanyelvűnek 1920-ban. A két százalékszám különbsége jelenti a változást a magyarság javára vagy kárára. A százalékszámok különbségét térképre vittem és egyenlőségi görbék segítségével az egyenlő gyarapodású vagy fogyású területeket kijelöltem. Ugyanezt a módszert követtem a némettség, szlávtság és a zsidóság térképének megrajzolásánál is. Az egyenlőségi görbék nagy területfoltokat jelölnek meg, melyek jellemzőek egy-egy népcsoport viselkedésére; mindezekből következtetések vonhatók le, melyek az eljövendő részlet-

kutatás alkalmával nyerhetnek erőteljes beigazolást és pontos térbeli határokat. A legfőbb probléma, a népcsoport egyedeinek számbeli megváltozása, a változás helye és földrajzi jellege már ezen járási adatokból is világosságot nyer.

A táj, mely él és sokféle összetételével megszabja a gyökér sorsát, mely belőle sarjad, megszabja a nép sorsát is, mely belőle munkálja létfenntartása eszközeit. A táj és nép összeforrtak egymással, a táj bőkezű és ad, a nép pedig átörökölt benső struktúrája és a momentán rendelkezésére álló kulturális eszközök mértéke szerint vesz; minden népcsoport annyit vesz, amennyit tud és annyira szaporodhat, mennyire a tájból vett javak erre elegendők. Az átörökölt népstruktúra bizonyos munkaképességet és életigényt hordoz, mely szerint egyazon tájból más létfenntartási eszközmennyiség meríthető népcsoportok szerint. Baranya, Somogy és Tolna területén a táj erőteljes hatásai kiolvashatók. Tényezői, melyek minden népcsoportra irányító hatással vannak, a Duna és Duna-síkja, Dráva és Dráva-síkja, a Dombvidék, a Mecsek és a Balaton. A Duna és a Dráva a népmozgalom intenzitása elé gátat emel, csak lassú átszivárgást enged meg. A Duna gátló szerepe népcsoportonként különbözőkép jut érvényre, a Dráva gátló hatása Barcstól felfelé lényegesen lecsökken. Az észéki hídfő a népmozgalmakban meglepő nagy változásokat vezet le. A mozgalmak a Balaton és a Duna közti kapun és a Balaton és a Dráva között szintén igen intenzívek. A Mecsek egyrészt mint hegyvidék hat önállóan, másrészt elkülöníti a Mecsek és a Balaton közti területet, mely az északnyugati irányú közlekedésben mint alacsonyrendű, a tó és hegylanc közti árnyékterület jelenik meg.

Már most vegyük egyenkint vizsgálat alá a térképeket. A magyarság (i. ábra) az 1830 és 1920 évek százalékszámának különbsége szerint két csaknem egyenlő nagy területfoltra különíthető el. A fogyás területére és a növekedés területére. A növekedés területe körülzárja a fogyását, mely benne diagnosztikusán megállapítható középponti területfolttal bír. A magyarság számára e legkedvezőtlenebb terület a Mecsek északi lejtőjén elhelyezkedő hegyháti járás, hol a fogyás —11-13%. A fogyás területe kiterjeszkedik észak felé a dombóvári és tamásii járasok területére (—2-08%), magába foglalja az egész Mecsek-hegységet és ettől délre nagy szélességben a Dráváig terjed. A mecseki fogyásterület összefügg Tolna Duna-síkjának népmozgalmával, mely —1'49% szerint csökken. A Balaton és Mecsek árnyékában csekély növekedés mutatkozik (0.62%),

a Balaton és Duna közti kapuban 5%, a dráva—balatoni kapuban pedig 5—12%, az észéki hídfő körül 10%, végül Verőcében 12%, Bács-Bodroiban 11% növekedés a végeredmény.

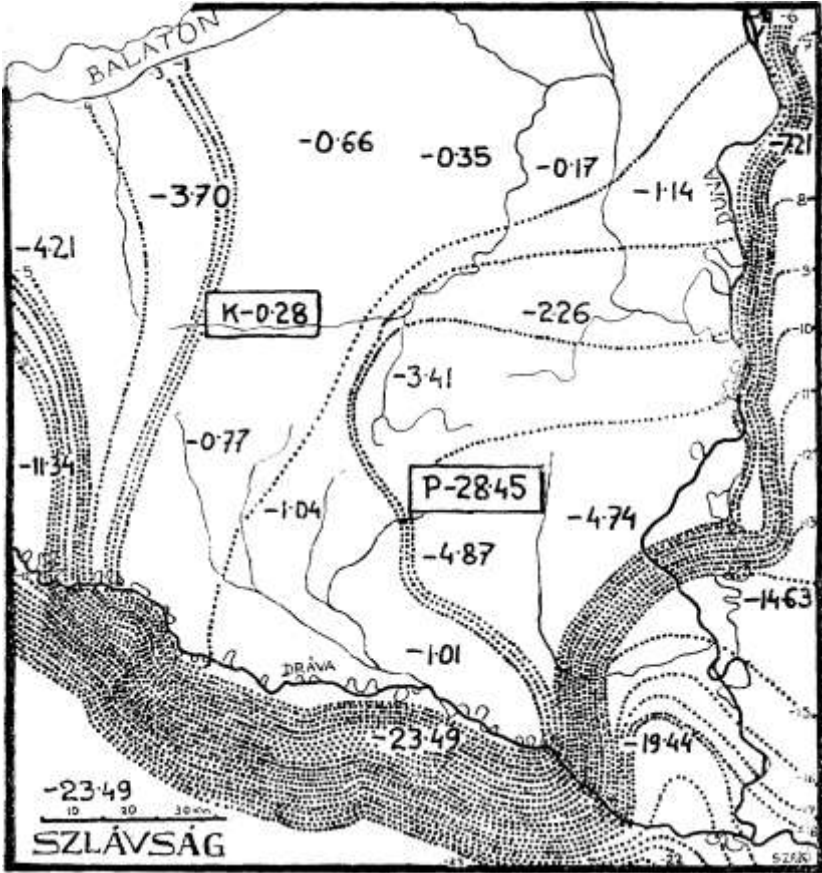

1. ábra.

A vonallal (—) körülzárt területeken a % szám emelkedett, a pontokkal (...) körülírt területeken csökkent. Az emelkedés és csökkenés határvonalát pont-vonal összesített (-.-.-) jelzés mutatja. Pécs és Kaposvár ki van emelve s a rá vonatkozó változás P., illetve K. jelzet után külön van feltüntetve.

Mielőtt a számok benső értelmét kutatnók, vessünk pár pillantást a többi térképre is. Vegyük szemügyre a szláv lakosság térképét (2. ábra), mely szerint a szlávok az egész területen fogynak; csökkenésük helyenkint katasztrofális méretűvé női. A legnagyobb

mértékű a csökkenés Verőcében (—23-49%), az észéki hídfő környékén (19-44%), ahonnan északkelet felé a fogyás egyre kisebb arányokban mutatkozik. A Duna—Balaton kapuban és Bács-Bod-

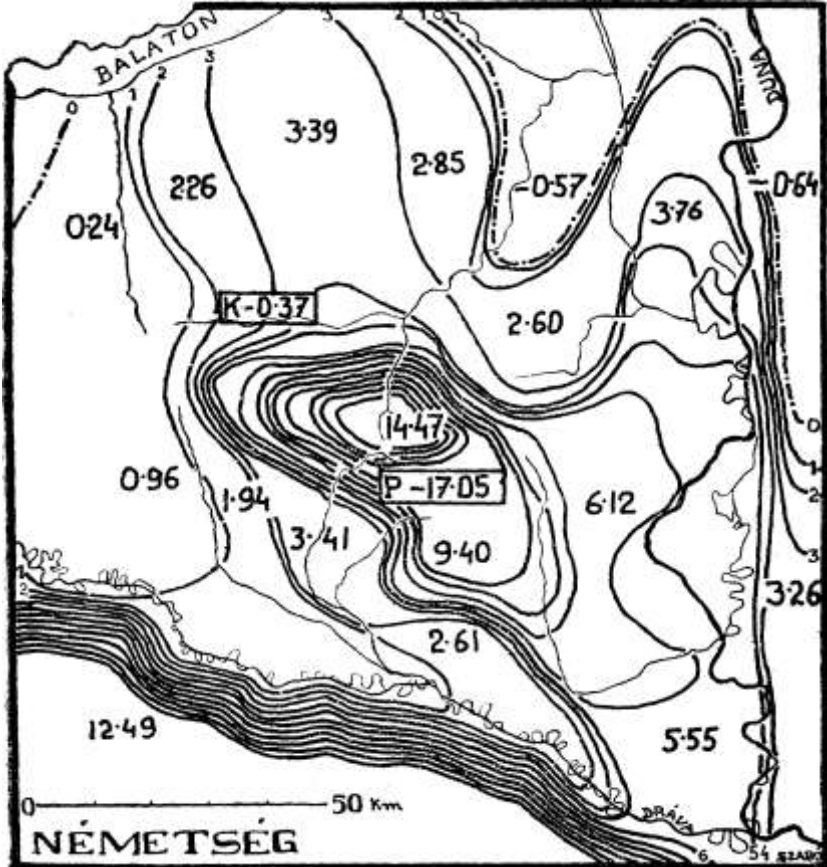
2. ábra.

A vonallal (—) körülzárt területeken a % szám emelkedett, a pontokkal (.....) körülírt területeken csökkent. Az emelkedés és csökkenés határvonalát pont-vonal összesített (-----) jelzés mutatja. Pécs és Kaposvár ki van emelve s a rá vonatkozó változás P., illetve K. jelzet után külön van feltüntetve.

rogban a csökkenés mértéke kisebb, mint a Dráva-Balaton kapuban. Ott fogynak legerőteljesebben, hol legtöbbnek vannak, hol még van miből fogyni.

A harmadik kép a németiség terjeszkedését ábrázolja, mely

Solt (-0.64%) és északi Tolna (-0.58%) kivételével mindenütt tért foglal» Legjellemzőbb vonása, hogy kitölti egyrészt a csökkenő magyarság helyét, mert növekedésének középpontja, a hegyhíti-

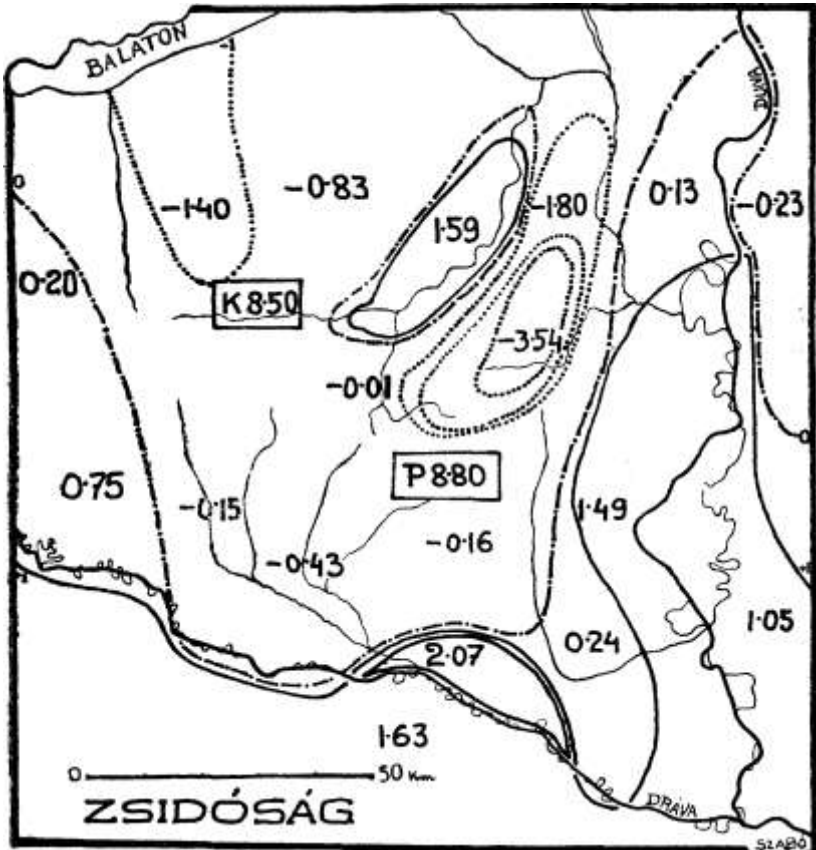

3. ábra.

A vonallal (—) körülzart területeken a % szám emelkedett, a pontokkal (.....) körülírt területeken csökkent. Az emelkedés és csökkenés határvonalát pont-vonal összesített (-.-.-) jelzés mutatja. Pécs és Kaposvár ki van emelve s a rá vonatkozó változás P., illetve K. jelzet után külön van feltüntetve.

járás (14.47%) egybeesik a magyarság csökkenésének középpontjával, másrészt kitölti a szlávcság csökkenési területeit is, mert legnagyobb növekedése Verőcében van (12.49%), hol a szlávcság -23.49% -kal fogyott.

A negyedik térkép a zsidóság népmozgalmának vázlatát; jellemző vonása, hogy a falusi zsidóság csak Bács-Bodrog, baranyai háromszög és Verőce területén gyarapszik, míg a többi területen csökken.

4. ábra.

A vonallal (—) körülzárt területeken a % szám emelkedett, a pontokkal (.....) körülírt területeken csökkent. Az emelkedés és csökkenés határvonalát pont-vonal összesített (-.-.-) jelzés mutatja. Pécs és Kaposvár ki van emelve s a rá vonatkozó változás P., illetve K. jelzet után külön van feltüntetve.

A városokban azonban mindenütt női a zsidóság száma, főképp a falusi zsidóság beözönlése által.

A mellékelt táblázaton az 1830. és az 1920. évre vonatkozó százalékszámokat és e számok különbségét mutatom be.

Járás neve	Magyar %		Német %		Szláv %		Zsidó %					
	1830	1920	1830	1920	1830	1920	1830	1920				
<i>Baranya um. (1830)</i>												
Pécsi járás	67.28	62.06	- 5.22	13.67	23.07	+ 9.30	18.52	13.65	- 4.87	0.52	0.36	- 0.16
Szentlőrinci járás	94.63	92.42	- 2.21	3.12	6.53	+ 3.41	1.21	0.17	- 1.04	1.10	0.67	- 0.43
Siklós járás	85.27	85.80	+ 0.53	6.96	9.57	+ 9.40	7.52	6.51	- 1.01	0.25	2.32	+ 2.07
Baranyavári járás	22.87	32.40	+ 9.53	35.27	40.82	+ 5.55	42.98	23.54	- 19.44	0.87	1.11	+ 0.24
Mohácsi járás	32.96	35.79	+ 2.83	56.39	62.51	+ 6.12	10.01	5.27	- 4.74	0.60	2.09	+ 1.49
Mezőkürti járás	62.42	51.29	- 11.13	33.07	47.54	+ 14.74	3.49	0.08	- 3.41	1.00	0.99	- 0.01
Pécs város	41.72	85.50	+ 43.78	27.64	10.59	- 17.05	30.30	1.85	- 28.45	0.23	9.03	+ 8.80
<i>Baranya Pécs nélkül</i>												
Baranya és Pécs	53.48	53.07	- 0.41	29.87	36.64	+ 6.77	16.39	7.38	- 9.01	0.72	1.30	+ 0.58
	52.89	57.76	+ 4.87	29.76	32.87	+ 3.11	17.09	6.58	- 10.51	0.70	2.42	+ 1.72
<i>Somogy um. (1830)</i>												
Marcali járás	94.21	99.20	+ 4.99	—	0.24	+ 0.24	4.47	0.26	- 4.21	1.32	1.52	+ 0.20
Kaposi járás	92.59	96.37	+ 3.78	0.57	2.83	+ 2.26	3.82	0.12	- 3.70	2.79	1.39	- 1.40
Igalji járás	91.70	92.32	+ 0.62	4.72	8.11	+ 3.39	0.89	0.23	- 0.66	2.69	1.86	- 0.83
Szilgyvári járás	75.18	74.08	- 1.10	11.91	13.95	+ 1.94	11.64	10.87	- 0.77	1.26	1.11	- 0.15
Barcsi járás	78.22	89.58	+ 11.36	4.64	5.60	+ 0.96	16.11	4.77	- 11.34	1.04	1.79	+ 0.75
Kaposvár	94.13	96.65	+ 2.52	2.41	2.04	- 0.37	0.81	0.53	- 0.28	2.66	11.16	+ 8.50
<i>Somogy Kaposvár nélkül</i>												
Somogy és Kaposvár	87.08	91.74	+ 4.66	4.05	5.38	+ 1.33	7.02	2.18	- 4.84	1.85	1.59	- 0.26
	87.20	92.14	+ 4.94	4.02	5.11	- 1.09	6.91	2.05	- 4.86	1.87	2.36	+ 0.49
<i>Tolna um. (1830)</i>												
Földvári járás	80.02	78.53	- 1.49	17.02	20.78	+ 3.76	1.50	0.36	- 1.14	1.45	1.58	+ 0.13
Simontornyai járás	49.46	53.61	+ 4.15	45.99	45.42	- 0.57	0.88	0.71	- 0.17	3.64	1.84	- 1.80
Völgységi járás	17.14	20.40	+ 3.26	75.91	78.51	+ 2.60	3.05	0.79	- 2.26	3.91	0.37	+ 3.54
Dombóvári járás	95.54	93.46	- 2.08	3.15	6.00	+ 2.85	0.48	0.13	- 0.35	0.74	2.33	+ 1.59
Tolna um.	65.98	70.68	+ 4.70	30.39	28.60	- 1.79	1.48	0.65	- 0.83	2.15	2.48	+ 0.32
<i>Baranya + Somogy + Tolna + Kaposvár</i>												
+ Pécs	68.49	74.49	+ 6.00	21.06	21.05	- 0.01	9.09	3.22	- 5.87	1.52	2.40	+ 0.88
Bács-Bodrog um. (1830)	35.55	46.88	+ 11.33	21.16	24.42	+ 3.26	42.00	27.37	- 14.63	1.27	2.32	+ 1.05
Vérde um. (1830)	1.74	13.82	+ 12.08	2.48	14.97	+ 12.49	95.57	72.08	- 23.49	0.27	1.90	+ 1.63
Soldi járás (1830)	77.98	86.73	+ 8.75	8.17	7.53	- 0.64	12.07	4.86	- 7.21	1.67	1.44	- 0.23

A magyarság küzdelme a létfenntartás eszközeinek előteremtésére veszedelmes versenytársra talált a németországban. Két egészen külön népfaj áll egymás mellett, melyeknek átörökölt benső struktúrája lényegesen más földrajzi környezetbe utalnak vissza. A németország zordabb életviszonyok közül aránylag nemrég hagyta el hazáját és teljesen nincstelen csoportokban igen alacsony életszínvonalhoz szokva, hányattatások hosszú során keresztül nyert befogadást e haza határain belül. Igénytelenség és szorgalom jellemzi. Biológiai szempontból kevésbé specializált alaknak tekinthető, ezért tudta régi otthonát az új környezetbe telepített egyedek különös vesztesége nélkül elhagyni. A megélhetés küzdelmében benső struktúrájában elszakadt a földtől, vándorlása révén a javak momentán megszerzése iránt a zsidósághoz hasonló érzék fejlődött benne, a föld számára a létfenntartásnak csak *egyik* eszköze, melyet túlszaporulat esetén iparért, kereskedelemért vagy zsellérségért könnyen elhagy. Legjellemzőbb átörökölt sajátsága a *korporatív szellem*, mely bizonyos munka- és terményértékesítési csoportosulást hoz létre, mihelyt a létfenntartó eszközök számának növelése azt megkívánja. E korporatív szellem az alacsonyabbrendű egyedek kiszelektálódását megnehezíti és a kevésbé specializált alaknak sikert biztosít a magasabbrendű specializált alakkal szemben.

Ezzel szemben a magyarság a honfoglalás körüli időben élhetett korporatív szellemben, melyet benne a Keletről való vándorlás, a fegyveres nomád pásztorkodás fejlesztett ki. A korporatív szellem honfoglaló ereje a nemesség, majd a rendiség kialakulásában érte el tetőfokát. Ettől kezdve a magyarság a korporatív szellemet meghaladva, *individuális* színvonal felé emelkedett és erőteljesen a magyar földhöz *specializálódott*. Az individuális alakok szaporodásával versengés, széthúzás és az életigény növekedése járt. Az életigény magas foka megtartására irányuló törekvés nem a személyes életigény öncélja, hanem a faj magasabbrendű színvonalának védelme, ami világosan kitűnik a parasztság egyke-rendszeréből, mely csak abban a mértékben tűr szaporulatot, mely nem kívánja a birtok megosztását oly mértékben, hogy az utódok elszegényedve alacsonyabbrendűekké váljanak. Az utódok ugyanis szintén a földhöz specializált egyedek, kik csak oly számban lehetnek jelen, amilyenben a specializálódás tárgya, a föld megengedi. A magyar nép biológiailag is e föld tartozéka lett, vele bensően összeforrt.

A magyar nép specializálódása a magyar síkság természeti követelményeinek felel meg. A síksági állattenyésztés, valamint a

gabonagazdálkodás sajátos honi éghajlat szerint törvényszerűleg megszabja a népesség térbeli elhelyezkedését és az ennek megfelelő maximális népsűrűséget. A népsűrűségekre vonatkozó számításaimat más alkalommal fogom közölni. A magyarság is, mint a népek szaporodásának törvénye mindenütt előírja, kezdetleges fokon nagymértékű szaporodással indult meg; tudjuk, hogy a honfoglalók száma csekély lehetett, de rövidesen erőteljes nemzedék serdült fel, mely tulajdonkép véghezvitte a honi föld birtokbafoglalását. A létfenntartó eszközök azonban csak korlátolt mértékben voltak a földből kitermelhetők. A föld maga a túlszaporodást fogyással korlátozta. A létfenntartó eszközök gyarapodásának lassan emelkedő vonalán felül a túlszaporodás hullámhegye, alatta a túlfogyás hullámvölgye vonul. A létfenntartó eszközök emelkedő vagy esetleg süllyedő vonala nemcsak az eszközöket gyarapító nép benső struktúrájától függ, hanem függ a tájtól is. A hegyvidéken a síksághoz specializálódott magyarság a létfenntartáshoz szükséges eszközöket lassabban gyarapítja. A benépesülés során a magyarság a róna felől terjeszkedik a hegység felé. A Mecsek déli lejtőjén a hegyoldalra kapaszkodott zárt faluláncolat zárja le a magyarság számára alkalmas települési területet. E faluláncolat magasabb népsűrűsége a több napsugár következménye, amennyiben a déli lejtő magasabbrendű szőlőkultúra optimális helyéül kínálkozott. Ezt részletesen kifejtettem Adatok Pécs környékének településföldrajzához című munkámban. A Mecsek északi lejtősége felől a völgyeken keresztül a magyarság lassan szivárgott a lakatlan hegyvidék felé. A völgyek talapzata széles és szárazság idején is dús pázsittal van borítva a hegyről szivárgó nedvesség következtében. Ahol a völgyek széles talapzata a hegység belseje felé haladva megszűnik, ott záródik le a magyarság települése is, mert az itt elsősorban állattenyésztésre specializálódott magyarság csak lassan tért át létfenntartó eszközeinek erdőirtás által való gyarapítására.

A magyarság térfoglalását a hegyvidék felé meglassította az új létfenntartási viszonyokhoz való alkalmazkodás törvényszerűen lassú folyamata, ellenben a túlnyomóan hegyvidéki tájakról idevándorolt némettség biológiailag a hegyvidéki környezetben otthon érezte magát. A hegyvidéken a létfenntartó eszközök gyarapítása tehát az egyén küzdelme a természettel, az elegendő élelem nehezebb megszerzése, az irtás és az általában köves talajnak megművelése nagyobb feladat elé állítja az egyént. A vele való megbirkózás a korporatív szellemben való összedolgozást kívánja meg. Az egyének

tömörülése és alacsony életigények mellett való szorgalma, korporatív munkaprogramm a termőföld növelése és a termények értékesítése érdekében, a hegyvidéki nép létérdeke. A korporatív szellemen keresztül a némettség körében előbb terjedt el a vaseke használata, mint a magyarságnál, melynek földjei régebbi szántásúak lévén, a könnyebben művelhető helyeken voltak, hol a faeke tovább használható volt. A némettség vasekéje a magasabban fekvő és az erdőtől csak újabb időben elhódítható területeket művelte. Ma már azonban a némettség a létfenntartó eszközök nagyobb fokú gyarapítása révén a magyarság földjének helyenkint túlnyomórészt összevásárolhatta. A hegyháti járásban vannak falvak, hol 1830 táján nem volt német és ma alig van magyar. Mindezeket a részletkutatás van hivatva pontosan feltárni. A magyarság csökkenési területei vallásilag nem különíthetők el; elsősorban a nép benső struktúrájából ered az a viselkedés, hogy bizonyos biológiai környezetben az egyedek száma korlátozódik. A Hegyhát és általában a Mecsek magyarsága katolikus és részint természetes úton, részint elvándorlás révén fogy. Az Ormányság (nagyjában a siklósi járás területe) református magyarságának fogyása újabb keletű, mert 1830-tól még bizonyos emelkedést mutat (0-53%). A síksági magyarság szaporulatának korlátozódása tehát a Mecseken kívül eső területeken, a Dráva és a Duna síkján élő magyarság fogyása a faj magasrendű színvonalának védelme, mely a földhöz specializált utódokat védi a földbirtok megosztása révén előálló elszegényedéstől. Jól ismerem a hegyvidéki magyar népet, a gyönyörű mecseki táj nem imponál a hegyháti magyarnak, síkság utáni vágy él benne, mely biológiai kényszerként serkenti a síkság felé és mihelyt teheti, el is vándorol a róna felé, csángósorsra kerül. A magyarságnak a legfőbb jó a búzaföld, ezért él és ezzel hal meg. A némettség viszont pénzgazda, a legfőbb jó a pénz, ezért tömörül és életigénye lefokozásával ezt igyekszik gyarapítani. A legújabb idők gazdasági szelleme a némettség javára szolgál.

Sajátos, hogy a növekvő magyarságnak két egymástól egészen eitérő csoportja van. Az egyik csoport északról délre terjed, a másik délről észak felé. Az északról délre terjedő magyarságot jellemzi, hogy az összes népcsoportok közül egyedül ez a magyarság tudta a némettség százalékkértékét negatív irányba csökkenteni (—0.58% Észak-Tolna, —0.64% Solt); három helyen jut érvényre, a legerőteljesebb a Duna-Tisza között (Solt 8.75%, Bács-Bodrog 11.33%), a Duna—Balatoni kapuban (4.15%) és a Dráva—Balatoni kapuban

(4.99%)- E helyeken a némettség sehol sem ért el 1% gyarapodást. Ez a magyarság tehát már fel tudja venni a németséggel a versenyt, minek oka két tényezőben kereshető, az egyik a *nagybirtok* rendszere, a másik a *középponti magyarság* biológiai és kulturális ereje.

A nagybirtok korporatív csoportosulásnak tekinthető nagyobb termelési eredmény érdekében. Az egyedek felett nagy előnye, hogy az egész korporáció specializálódott alakokból áll, kiket individuális egyének irányítanak. A nagybirtok testén nem emelkedhet a szaporulat aránytalanul a létfenntartó eszközök mennyiségén túl, mert sem túl fogyást, sem túl szaporulatot az ökonomikus szervezet nem tűr meg, benne automatikusan a létfenntartó eszközök növekedéséhez alkalmazkodik a csoportosulás. Ez a korporáció, melynek élén a magyar úr, mint magyarosító eszmény állott, a magyar nemesség és rendiség leszármazottja bátyja volt a magyarságnak a múlt évszázadban. Somogy és Tolna, valamint Bácska területén ez a sajátosan magyar gazdasági korporáció, mely a magyarság biológiai specializálódásának teljes mértékben megfelel, lassú pozitív gyarapodással eredményesen veszi fel a versenyt a némettség korporációs struktúrájának előnyeivel. A Balaton és Mecsek árnyékában, a Tabi és Igali járások területén mutat a nagybirtokkal kapcsolatos magyarság legkisebb szaporulatot (0.62 %), viszont a némettség ugyanitt a Balaton és Mecsek árnyékában tud igen nagy szaporulatot felmutatni (3.39%). A Balaton és Mecsek közti terület csak a legújabb időtől kezdve kapcsolódik az ország vérkeringésének vonalaihoz. A Budapest—Kaposvölgy—Adria vasútvonal törte meg a pusztító tespedést, melyre kárhozottva volt e terület. Azóta a Kapós völgyének magyarsága hatalmasan megnövekedett, új városok: Kaposvár, Újdombóvár keletkeztek. Az ország középpontjából induló és odairányuló mozgalom, lüktetés ugyanis igen lényeges szerepet játszik népszaporulat szempontjából.

Az ország középpontjából ható erők új biológiai lehetőségeket nyújtanak a magyar nép számára. A létfenntartó eszközök gyarapodása nemcsak közvetlenül a földből termelt értékek útján történhet, hanem igen jelentős mértékben a termények feldolgozásából, kicseréléséből is. Az ipari és kereskedelmi élet, mely a tájban csak meghatározott földrajzi feltételek szerint jöhet létre, két tényezőtől ered, egyik a termelés feltételei, másik a forgalom feltételei. A kettő nagy összefüggésben organizációt alkot, melynek kisebb egysége az állam. Ha az állam természetes földrajzi egység, melynek természetes középpontja, szíve van, hová a természetes utak kényszerűen

összefutnak, megindul a lüktetés, *pulzáció*. A központ organizációs szövevényét a természetes határokig igyekezik kiterjeszteni, az organizáció a termények értékke tétele végett városokat hoz létre és a természetes útvonalakon, mint vérereken szívja magához az értéket és ad viszont jó utat, védelmet és irányítást. A modern fellendülés nyomán ez a *pulzáció* igen erőteljessé váltott; természetes vágányait tekintve Nagy-Magyarország esetében igen tökéletes volt. A természetes útvonalak sűrűsége a központ felé nőtt, e révén a forgalomból eredő és vele kapcsolatos összes létfenntartó lehetőség a középpont felé növekedett, míg végre egymilliós néptömörülésben Budapesten találkozott. A népesség sűrűsödésének tendenciája tehát a központ felől és felé és a forgalom eleven vonalai felé irányul, mert a létfenntartás eszközei ezen irányban erősebb gyarapodást mutatnak. Ennélfogva, Budapest központból kiindulva, új népsűrűségi hullám indul a perifériák felé, mely a természetes határokig törekszik. Ez a hullám az új magyarság hordozója. Legfőbb eltérése, hogy nyelvében él, de nem fajában, mert ma ez a magyarság képes egyedül magyarosítani. Mint láttuk, a Balaton—Duna kapuban és a Duna—Tisza között a németiség gyarapodását megállította, a városokban a magyarságot egyeduralkodóvá tette. Ezen hatása azonban nem a faj biológiai struktúrájából ered, hanem az organizáció kulturális erejéből, mert a magyarság túlnyomó mértékben asszimilációs erejénél fogva nőtt meg. Biológiai vonatkozás csak abban mutatkozik, hogy ezen asszimilációs folyamat helyén a létfenntartó eszközök gyarapodása lehetővé teszi a nagyobb-fokú természetes szaporulatot is. A városokban ez a biológiai plusz-korrekción elmaradhat, vagy igen csekély, mert a város eleven erejénél fogva a momentán emberkereslet alkalmával kész egyedeket szív fel vidékről és az utánpótlás természetes (születési) útját a tömegekre nézve elhanyagolja.

A legújabb időben lendült fel a pulzációs államélet a forgalom és értékgazdálkodás magasrangú kifejlődésével. Ez mentette meg Somogy magyarságát a baranyai sorstól. 1720-ban (Magyarország népessége a *pragmatica sanctio* korában. M. Stat. Közl. XII.) Somogy névszerinti lakosságából 92-02% volt magyar, ebben a számban nem foglaltatik a nemesség száma, mely Somogyban csaknem kivétel nélkül magyar volt és melynek százalékszámát 4.48%-ra becsülik. 1830-ban az összes magyar lakosság száma csak 87.2%, 1920-ban ismét emelkedő, 92.14%. Mindezen számokban Kaposvár is bennfoglaltatik. Somogy belekerült a lüktető

államéletbe, miáltal lassan kiemelkedett a negatív sorvadásból. A magyarság lassú növekedése Tolnában még nem tudta mindenütt pótolni azokat a hiányokat, melyek a magyarság földhöz való specializálódása során út és e révén terménykereslet híján túlfogyás képében mutatkoznak. A tamási és dombóvári járás területén még ma is —2.08% a hiány 1830-hoz viszonyítva. A Duna síkján a magyar parasztegyke (—1-49%) sorvasztja népünket, mert a pulzációs államéletbe kevésbé kapcsolódhatnak be. Tolna magyarsága a nemesség nélkül 1720-ban 82.02% (a nemesség 2.48%), 1830-ban már csak 65.98% és 1920-ban ismét növekszik 70.68%. A németiség 1720-ban 12.40%, 1830-ban 30.39%, 1920-ban viszont csak 28.60%. A németiség tehát elhagyta már emelkedési vonalának maximumát és a magyarság pulzációs államéletébe olvadva asszimilálódik. Baranyának van a legnehezebb sora, mert a Duna—Dráva és Mecsek szögletében elzárva csak egy jelentős ér által kapcsolódik a modern magyar államülethez, ez a Budapest—Dombóvár—Pécs—Eszéki vasútvonal. E révén tulajdonképp csak Pécs törekszik közvetlenül az államtest mozgalmas életéhez fűződni. Világosan kitűnik ez a következő számsorból. Baranyában 1720-ban 69.31% magyar nevű lakos volt, a nemesség ezenkívül 0.51%, 1830-ban Pécs nélkül 53.48%, 1920-ban tovább csökkenve csak 53.07% a magyar lakosság, viszont 1830-ban Pécs lakosságával együtt 52.89% és 1920-ban 57.76%. A magyarság emelkedő vonalát tehát kizárólag Pécs elmagyarosodásának lehet köszönni, mi az új magyarság pulzációs erejéből eredt. Pécs lakosságából 1830-ban magyar volt 41.72%, német 27.64%, szláv 30.30%, 1920-ban magyar már 85.50%, német csak 10-59%, szláv 1.85%. A magyarság tehát 43.78%-kal növekedett, a németiség —17-05 %-kal fogyott, a szláv lakosság pedig csaknem teljesen eltűnt. Pécs magyarosodása az államélet kulturális erejéből eredt, melyet az államszervezet szövevényén keresztül, mint vérereken át a középpont felől nyert. Mindaddig míg ebbe a pulzációs államéletbe Baranya magyarsága erőteljes forgalmi utakon át be nem kapcsolódik, nem várható a pusztuló magyarság sorsának javulása.

A forgalom és értékgyártás modern kifejlődése irányította a magyarországi zsidóság népmozgalmát is. A zsidóság a pulzációs államéletben legelőször érezte otthon magát, mert Magyarországon e nép volt az, mely a kereskedelemre specializálódott és nyugati kulturális habitussal bírt. A görög és a szláv kereskedő keleti kulturális habitussal nem tudta mint népcsoport megállni a helyét,

mikor a pulzációs államélet modern berendezkedését és elevevénye ütemeit a nyugateurópai nagy gazdasági előretörés irányította. A modern államélet megteremtette a városok nagystíliú fellendülését. Elvesztették középkori önállóságukat és az állam lüktetésének gyűjtő és elágazó helyei lettek. így érthető, hogy a keleti kereskedő-típus a városokban hátraszorult és a pulzáció saját nyugatiasságának megfelelően nyitott kapukkal fogadta a nyugati habitusú kereskedőt, mely elenyésző számú német mellett túlnyomóan zsidó volt. A zsidóság tehát a pulzációs központban, Budapesten hatalmasan megnövekedett. E növekedés aztán kiterjedt a pulzáció szerveire, a városokra is. Az elmúlt évszázad alatt ez a változás a zsidóság polgárjogát és az új zsidó-típust, a magyarzsidót teremtette meg a németzsidó nyomán. A zsidóság figyelme az értékgazdálkodás egyik fő tényezőjére, az államszervezetre irányul, mellyel harmóniában üzleti tevékenységét legelőnyösebben kifejezheti; így a múlt század első felében figyelme még Bécs felé irányult, majd a nemzeti reformmozgalmak és szabadságharc sikere terelték át figyelmét és népének nagy tömegét Budapest felé. Beilleszkedtek az újszerű államéletbe, magyarzsidókká váiottak és tömörüési helyeik az újszerű államélet gyűjtőhelyei, a városok lettek. A térképre tekintve látszik, hogy nagyjában a pulzációs államélet intenzitása szerint helyezkedtek el. A pulzációs központ, Budapest maximuma után a pulzáció intenzitása szerint mérve, a városokban több-kevesebb számban vannak jelen. A falvakból hatalmas tömegekben tódultak a városok felé, úgyhogy a falusi zsidóság számban megfogyatkozott; 1830 és 1920 időközökben területünkön a zsidóságnak nagy negatív értékű foltjai keletkeztek a városok hatalmas pozitív gyarapodása (Kaposvár gyarapodása 8.5%, Pécsé 8.80%) körül. Viszont a pulzációs központtól távolesó területeken a falusi zsidóság fogyása kisebb, vagy pedig még mindig a régi állapotok szerint a falusi zsidóság növekszik.

Az új magyarságnak tehát már hatalmas államszervezeti közös érdekei vannak, melyek egymástól származásban, struktúrában különböző elemeket fűznek össze és asszimilálni törekednek. Az új magyarság kulturális színe szükségszerűen a pulzációban résztvevő elemek színéből ered, így alakult át ruhánk, környezetünk nyugateurópaiassá, kultúránkba pedig német és zsidó elemek vándoroltak. A pulzációs központnak, mint szívnek kulturális összetétele az egész ország kulturális színét és stílusát nagy vonásokban megszabja, a magyar kultúra színe és jövője tehát nagyjában Budapest kezében

van letéve. A vidéki városok csak mint visszaható erők módosíthatják a jelenségeket. Most dől el, milyen lesz a jövő!

Hátra van még a délről észak felé terjedő magyarság és a szláv lakosság népmozgalmának tárgyalása. Verőce, Bács-Bodrog vármegyék és a baranyai háromszög területén az 1910. év statisztikai adatait használtam fel, mert nem áll rendelkezésemre 1920. évből megbízhatóbb népszámlálási eredmény. Bizonyos az, hogy a hatalom birtokosának anyanyelve a nép széles rétegére hat és személyes érdekek miatt 1910-ben számosan magyarnak vallották magukat, kik ma délszlávoknak jegyeztettek be avagy németnek, zsidónak. A statisztika a mai politikai állapotok között a kiforratlanság képét mutatja és bizonyos mértékben 1910-ben is ezt mutatta. A számok értéke tehát csak negatív vagy pozitív irányt jelöl és tekintve az 1830-tól eltelt nyolcvan esztendő, a változások mennyiségét kerek számokban adhatja.

A szlávokat összefoglaltam egy csoportba. A statisztikában részletesen fel nem tüntetett szláv csoportokat a lehetőség szerint becsléssel vagy a jegyzet-rovatban helyenkint megadott szám szerint kiemeltem az „Egyéb”-oszlop adatai közül. Az Egyéb-oszlopba voltak foglalva a bunyevácok és a sokácok, kikkel természetesen a szlávok száma növekedett igen jelentősen.

Tudományos objektivitásra törekedve, használható számokat kaptam, melyek világosan mutatják a Balkán felől ható szláv népek viszonyát a magyarsághoz és a németiséghez. A szláv lakosság egyetlen helyen sem mutat 1830-hoz képest százalékos gyarapodást, mindenütt fogy. Ez a tendencia elvitázhatatlan. Óriási horderejű tény, mert eszerint Dél-Magyarországon nem a délszláv, hanem a német veszedelem fenyegeti a magyarságot. Ezen német előretörés jugoszláv megszállás alatt levő területeken még nagyobb mértékű a szlávssággal szemben. Míg tehát a jugoszláv hatalom a magyarság elnyomásán fárad, a németiséggel szemben saját földjét is elveszíti.

1910-ig Bács-Bodrog vármegyében —14.63% -kal fogyott meg a szláv lakosság, a németiség 3.26%-kal, a magyarság pedig 11.33%-kal növekedve, a szlávsság helyébe lépett. A baranyai háromszögben az eszéki hídfő felé szintén visszavonulóban van a szlávsság, fő gyása az előnyére írt jelentős (10%) korrekció után is 19-44%; Verőcében —23.49%-kal csökkent a számuk. Ellenben a németiség a baranyai háromszögben 5.55%, a magyarság 9.53%, Verőcében pedig a németiség 12.49%, a magyarság pedig 12.08%,-kal növekedett.

A németség szaporodásának okait már tárgyaltuk. A magyarság itteni gyarapodásának két oka van, az egyik kétségtelenül az, hogy e területek a magyar államélet testébe tartoztak, a másik közvetlenül a magyar népben keresendő. A magyarság legnagyobb növekedést Verőce területén mutat (12.08%). Innen észak felé terjeszkedik Barcson felül, a Dráva már nem akadályozza abban, hogy gyarapodó népe Délsomogy területére ne lépjen. Itt a gyarapodása (11.36%) annyi, mint a szlávtság fogyása (—11.34%). Majd feljebb a dráva—balatoni kapuban szintén annyit gyarapszik (4.99%), mint a szlávtság fogy (—4.21%). Már csak helynevekből tűnik elő, hogy Verőcében egykor tiszta magyar lakosság élt, melynek megnövekedett száma és életigénye bizonyos túlszaporodást jelentett az ottani és egykori létfenntartási lehetőségekkel szemben, túlfogyása pedig szerencsétlenségére akkor következett be, midőn a XVII. században Balkán népei nyugat felé terjeszkedtek. A túlfogyás hullámvölgye ennek révén mélyen a létfenntartó eszközök vonala alá süllyedt és a rést szláv népcsoportok töltötték ki, melyek ekkor szaporulatban voltak. 1830 után már a magyarság emelkedik ismét. A szlávtságnak viszont, mint térképünkön látható, túlfogyása következett be, mely igen mély hullámvölgybe süllyedt, mert ma viszont Nyugat terjeszkedik a Balkán felé. Ez a nyugatosodás a balkáni habitusú szlávtság pusztulását jelentette. A szlávtság korporatív szellem híján, mely a megélhetés versenyében a németséghez hasonlóan tömörítette volna az alacsonyrendű egyedeket, a helyét nem tudta megállni. A szlávtság pusztulásának lényegéhez tartozik, hogy csak a nyugati civilizációval szemben primitív, különben individuális fejlettséggel bír, mit népművészete, dalai és magas létfenntartási igényei árulnak el. Balkáni kultúrkörben magasrangú nép, mely a nyugati *ökonikus*, *tehát* szükségszerűen a testi javakban alacsonyabb igényű, táplálkozásban, ruházatban egyszerűbb, de technikában és horizontban fejlettebb kultúrkörrel szemben alacsonyrendűvé és tehetetlenül pusztuló néppé zsugorodik össze. A magyarság pedig Verőcében éppen a nyugati ökonikus kultúrkör terjeszkedése idején növekszik, mert egyedei a túlfogyás időszakában erősen megrostálódtak és csak azok az egyedek maradhattak meg, melyek nagy ellenálló képességgel és mélyen lefokozott életigényekkel bírtak. Ez a másik oka a délről északra terjeszkedő magyarság növekedésének. Igen jelentős a szláv lakosság magyar impérium alatti időben történt magyarosodása is. Ennek az volt a legfőbb oka, hogy a magyar és a szláv nép lelkivilágának

sok közös vonása van. A magyar és a katolikus szlávság összeházasodása Déldunántúl falvaiban nem ritka jelenség, viszont szinte hallatlan dolog, hogy magyar legény német lányt vegyen feleségül. A magyar-német összeházasodás az új magyarság jellemvonása, a pulzációs államélet egyéolvasztó törekvése, mely elsősorban városias jelenség, mit igazol az is, hogy falvakban az iparos és kereskedő foglalkozások körében válik gyakorivá. A régi magyarság ellenben idegenkedik a németességgel való keveredéstől. A Zengővidéken élő régi magyarságra jellemző, hogy a rokonokkal való házasodás elkerülése végett a Sárközből hoz magának feleséget. A legény 15—20 km-t gyalogol a már elnémetesedett falvakon keresztül, de célját sosem téveszti a német lányok miatt.

Verőcében a nyugati ökonomikus kultúrkör terjeszkedése során a német lakosság mutat fel legnagyobb gyarapodást (12.49%). Alacsony életigények és zárt korporatív munkaszellem képessé tette őket, hogy a magyar államtestben a magyarságnál nagyobb gyarapodást mutassanak fel. Bács-Bodroiban viszont a magyarság növekedése (11.33%) nagyobb, mert a síksági búzaföldhöz a magyarság erősen specializálódva, a legjobb gazdának mutatkozott. A magyar nagybirtok magyarosító ereje a bácskai német és szláv lakosságból az individuális értékű egyedeket asszimilálta.

Hátra van végül 1830 és 1920 mérlege. A részletesen kutatott három vármegye: Baranya, Somogy és Tolna falusias és városias lakosságának összege a nemzetiségek nyelvcsoportjai szerint százalékértékben:

Év	Magyar	Német	Szláv	Zsidó
1830	68.49	21.06	9.09	1.52
1920	74.49	21.05	3.22	2.40

A magyarság 6%-os növekedéssel vezet. E növekedés túlnyomóan Somogy és Tolna népére esik, Baranyában pedig Pécs magyarosodása volt a számottevő tényező. A magyarság után a zsidóság 0.88%-kal növekedett. A németesség gyarapodása megállt, mert a falu növekedését a városi német magyarosodása egyensúlyban tartja. A szlávság—5.87%-kal csökkent. A városiasodás nevezhető a leghatékonyabb tényezőnek, mely a magyarosodást szolgálja.

Az állami középpont felől lüktető forgalom, mely az anyagi és szellemi értékgyarapodás hordozója, az a tényező, mely a nép nyelvét és lelkületét a lüktetés középpontja anyagi és szellemi össze-

tétele szerint irányítja. Csak ezen modern államrendben *tevékeny* elemek gyarapodnak, a szláv lakosság, mely legtávolabb áll ettől, nagy csökkenést mutat fel. Minél nagyobb számban tevékeny a modern államrendben a magyarság, annál magyarosabb lesz az új magyarság, mely az asszimilált elemekkel új sajátságokat nyert, új népnek tekinthető. Továbbá minél tökéletesebb az új állami közép-pont és a hozzáfűződő területek értékgazdálkodása, annál nagyobb mértékben gyarapodnak a létfenntartást szolgáló eszközök, tehát nagyobb mértékű lehet az új, fejlődésképes magyarság szaporulata és asszimiláló ereje. A lüktető államélet központja felől így hatásos népsűrűségi hullám indulhat a nem magyar perifériák felé. Ha a létfenntartási eszközöket jelentősen gyarapítani tudjuk és ezek révén a magyarság *nagyobb anyagi erővel* ellátott szaporulattal döngeti a trianoni határokat, eredményes lesz az irredenta. Ha pedig hiányzik belőlünk a momentán viszonyok közt a létfenntartás eszközeinek gyarapítási képessége, létünk kockára fordul, mert túlfogyás által azt is elveszítjük, amit 1830 óta gyűjtögettünk.

Időszerű cikkek.

Időszerű nemzetközi politikai kérdések a politikai földrajz megvilágításában.

Írta: *Teleki Pál gr.*

A politikai földrajznak újabban — de eleinte csak a politikai és csak azután a földrajzi irodalom terén — „geopolitika” néven új ága sarjadt. Különbségét már az is jelöli, hogy a főnév itt a politika, a „geo” jelző, szemben a politikai földrajzzal, ahol a helyzet fordított.

Ez a geopolitika háttérbe szorította a politikai földrajzot. De ez természetes is. Mert a régi formájában, amely az iskolában napjainkig is fennmaradt, nem volt más, mint egy topográfiai és enciklopédikus államisme, amely ritkán vált földrajzivá. Nagyapáink még szívesen olvasták az akkor idegen országokról érdekes újdonságokkal spékelt ismertetéseket, de később és az iskolai földrajzban azok ellaposodtak. Ratzel új perspektívákat nyitott a politikai földrajznak, de a szükséges alapismeretek hiánya folytán csak kérdéseket, problémákat tudott megpendíteni, — igaz, hogy nagy gazdagságban és sok szellemességgel.

A geopolitika a világháború nyomában egészen természet-szerűleg felvirágzott tudományág. A politikai problémáknak az egész földfelszínre való kiterjedése és a legkülönbözőbb területek problémáinak összeszövődése természetszerűen tolja előtérbe a politikában a földrajzi helyzet momentumát. Azonban a geopolitika minden földrajzi vonatkozása mellett elsősorban politika marad, a politikai folyamat, sőt inkább a politikai esemény, vagy esemény-sorozat egyik magyarázata.

* * *

A földrajz mai kialakulásában, az emberiség természettudományi és szellemtudományi ismereteinek széles alapjaira felépítve élet-tudomány és röviden úgy definiálható, hogy a földfelszíni életnek élettana (physiológiája).

Élet alatt itt nem biológiai életet értünk csupán, hanem minden

folyamatot, amely keletkezéssel, átalakulással, fejlődéssel és elmúlással jár.

Beszélünk folyóknak és hegységeknek, kontinenseknek és az egész földnek, mint égi testnek életéről, életfolyamatáról. És éppígy beszélhetünk tengereknek, vegetációknak, flóra-birodalmaknak, klímáknak és tájegységeknek életéről, kezdettel, fejlődéssel és elmúlással bíró életfolyamatáról. Mert a táj karakterek is keletkeznek, fejlődnek és elmúlnak. És minden hegység, kontinens, táj, flóra . . . sajátos, egyszer való, egyéni s a térben és az időben ugyanúgy soha vissza nem térő. Mindegyik egy-egy egyéni koncentráció.

A legtágabb értelemben vett élet, a kosmos élet is ilyen egyéni koncentrációkban játszódik le szemeink előtt, egyéni koncentrációjában annak, amit anyagnak és annak, amit anyagtalan lelki valóságnak nevezünk. Mi véges emberek, minthogy magunk is ilyenek vagyunk, a világot is csak ilyenekben látjuk. Ezeken túl van a végtelen, amelyet mi csak negatív módon, csak *ex contrario* érthetünk meg.

Ami keletkezik és elmúlik, az nem az anyag és nem az anyagtalan valóság, hanem csak ezek az egyéni koncentrációk. Anyag és anyagtalan új érzékelhető valóságokká tömörülnek, új koncentrációk keletkeznek. Keletkeznek azon törvények szerint, amelyeket fizikai, biológiai törvényeknek nevezünk mi emberek, de minden törvényszerűség mellett mindig egyéni variánsok, időben és térben teljes azonossággal vissza nem térő koncentrációk keletkeznek. Így keletkeznek emberek és állatok, növények, sejtek, így nemzetek, fajok, államok, városok, falvak. Így keletkeznek folyók, völgyek és terraszok, kőzetek, így keletkeznek a felszínnek változatos kisformái s az életnek változatos egyéni megjelenésű összetettségű formái a földön, a tájak. Így keletkeznek égi testek és azoknak rendszerei, de így keletkeznek sejtek, ionok törvényszerűen és mégis mindig egyéni változatokban. Így keletkeznek gondolatok, filozófiák, tudományok, időbeli korszakoknak és térbeli életegységeknek, kultúráknak élet- és világnézetei. Mindannyian keletkeznek, változnak, átalakulnak nagyon különböző időtartamok alatt, de mind el is múlnak.

Az egyéni koncentrációk felvesznek magukba idegen, kívülálló anyagokat, vagy anyagtalan valóságelemeket és ilyeneket ki is választanak magukból, leadnak. Néha lassúbb, néha gyorsabb e folyamat. Néha folytonos. Mégis az egyéni koncentrációk egyedek és ilyenekül felismerhetők maradnak mindaddig, amíg assimilációra képesek, sajátos jellegüket, karakterüket megőrzik.

Éles elhatárolás nem jellegzetes tulajdonsága az egyéni koncentrációnak, bár természetesen gyakran előfordul. Az egyes koncentrációk tartalmi, anyagiak és anyagtalank, egyformán lehetnek egyidejűleg több koncentrációnak tartalmi is. Több koncentráció alkothat közösen egy-egy nagyobb concentration nagy koncentrációk élhetik életüket folytonos, egymást felváltó egyéni koncentrációkban, miként az emberiség és részei.

Túlmissze vezetne, ha ezeket a gondolatokat itt tovább kiépíteném. De ennyi elég annak megértéséhez, hogy földünk felszíne is egy ilyen individualitás, egyéni koncentráció, anyagnak és anyagtalank valóságnak koncentrációja. Keletkezik valami cosmius kód koncentrációjának keményedő kérgén és mulandó. El fog múlni, de a kezdet és vég közt formája változik, életfolyamata változatos formákat ölt.

Ez a folyamat, a földfelszínnek ez az élete a földrajz tárgya. A földfelszínnek, mint egységes életconcentrációnak élete, amelyben minden, ami rajta van és reá hat, egy egységet alkot. Egységet, amely és amelynek részei, tünetényei tartozhatnak és tartoznak is más életegységeknek egységébe is. De a földfelszín élete egy felismerhető, egységes folyamat és mint ilyen egy tudománynak tárgya lehet, amely sajátos módszerrel, helyesebben a különböző természeti és történettudományi, bölceleti és más módszereknek sajátos alkalmazásával fog ennek az életegységnek és történetének megismerésére törekedni. Ezért mondjuk, hogy a földrajz a földfelszíni élet élettana (physiologiája).

És most már az a kérdés, hogy vajjon az ily értelemben felfogott politikai földrajz foglalkozhatik-e sajátosan, a maga módja szerint, tehát nem a politikai aktualitásból, hanem a világegyetem és a földfelszíni egységes élet szemszögéből kiindulva az emberiség politikai életének megnyilvánulásaival, más szóval kifejezve, van-e a geopolitika, mint politikai tudomány mellett helye egy synthétikus politikai földrajznak.

Válaszom erre az, hogy nemcsak hogy jogosult egy ilyen tudományág, de kialakulása, az emberiség tudományos munkájából való részvétele a tudomány mai állásában egyenesen természet- és szükségyszerű. Szükségyszerű pedig nem azon érdeklődés növekedése folytán, amely ma politikai, gazdasági, társadalmi és művelődési szempontokból az egész világra kiterjed, de szükségyszerű a földfelszíni élet nyilvánulásainak természetes fejlődése, változása,

integrációja, az emberi faktornak a földfelszín életében való előnyomulása folytán.

A földfelszín élete számtalan jelenségből tevődik össze, amelyeket anyaguk és megjelenési formájuk, továbbá összetartozásuk szerint kategóriákba osztunk és elnevezünk. Így beszél az ember és különösképen a geográfus a geológiai felépítésről, a domborzatról, a klímáról, a vízről és annak körforgásáról, a talajról, növényzetről, az állatvilágról és emberről, mint a földfelszíni élet tényezőiről.

Ezek a tényezők az egész földfelszínre kiterjednek és többé-kevésbé mindenütt valamelyes formában mind jelen vannak, de megjelenésük ereje, tömege és hatása helyről-helyre, tájról-tájra változik és így változik viszonylagos erő- és hatásarányuk is. Majd az egyik, majd a másik tényező érvényesül erősebben, domborodik ki jellegzetesebben, szökik jobban szembe nekünk, embereknek és nyomja rá bélyegét egy tájnak képére. Öserdőterületeknek jellegét a vegetáció adja meg, amely elfedi előlünk a kilátást és a felszíni formákat, elborítja a talajt és elrejtja az állatvilágot, a fák koronái alatt átalakult külső klímát. Steppeterületeken a talaj adja a jellegkülönbséget, a kő-, kavics-, agyag-, gipsz-, vagy más steppe jellegét, amelynek a mindig más-más, sajátos növényzet accessorikus kelléke. Sivatagi tájakon a felszíni formák szöknek szemünkbe. És valóban a geomorfológia tudományága Észak-Amerikának kopár, sivatagos nyugatán, a geobotanika tudománya Afrikának öserdő- és szavannaterületein született meg. A modern klimatikus talajtan, ez az orosz-magyar tudomány Délkelet-Európa steppéin, különösen a csernozjom-vidéken keletkezett.

De nemcsak tájról-tájra, területről-területre változik a tényezők szerepe és ereje, dominálnak más és más tényezők, mint a táj jellegének formái. Időbelileg is, egyik időszakról a másikra változnak hasonlóan az erőviszonyok más-más faktorok lépnek előtérbe, válnak dominálónak.

Az ember hihetetlenül rövid, geológiai időszámítással alig számbavehető idő előtt még egyike volt a legerősebben függő élőlényeknek s mint tájfaktor számba sem jött. Nemcsak nem formálta át a tájnak jellegét, de külső szemlélő alig vette volna abban észre. De a lelki elemeknek mind erősebb érvényesülése, agyfejlődés és társadalmasodás — tehát psychisatio, cerebratio es socialisatio — folytán az ember mind hatalmasabb tényezővé válik. A lelki elemeknek a testiekkel szemben való erősödése, az agyműködésnek a nagyságy

által való átvétele és ezáltal öntudatosabbá válása folytán egyedenként is alkalmazkodóbb, az étellel való küzdelemben ügyesebb lesz, de társadalmasodásra is alkalmasabb és a társadalmasodás folytán ereje az ismeretek és energiák integrálása folytán oly hatalmas tényezővé válik, amely környezetére és ezzel a földfelszíni élet egészére átalakító hatással is kezd bírni. Mind több és több földi anyagot és energiát használ fel és ezen földi anyagok és energiák sajátos csoportosításával a földfelszíni életfolyamatokat átalakítja, gyorsítja. És ma már vannak területek, amelyeken az ember dominál. Ilyenek elsősorban a városok, de a városokon kívül is az intenzív, különösen a nagy összefüggő ipartelep-területek, mint pl. a Ruhr-vidék és az iparosodott mezőgazdaságnak olyan tájai, mint pl. Hollandia. A városiasodás maga is, mint általános, az egész földre kiterjedő és ezen általánosságban egységes és természetszerű folyamat ennek az integrálódásnak új formája, új időszaka.

Az ember domináló földfelszíni tényezővé válásának folyamata természetszerű, szerves (organikus), sőt kiindulásában biológiai folyamat. Az ember azután lassanként tudatára ébred ezen folyamatnak, saját fejlődésének. S mihelyt tudatára ébred, kezdi ezt az organikus folyamatot akarattal organisatorikusan befolyásolni, irányítani. Ezzel a pillanattal születik meg a politikum. És ugyanezzel születik meg az emberi gazdagság és természetesen a gazdaság-politika is.

De az organikus fejlődési folyamat tovább folyik. Ezt a folyamatot lehet organisatorikusan előmozdítani, vagy akadályozni, de nem lehet hosszabb ideig útjából kitéríteni. Ez az oka annak, hogy az előrelátó politika az egyedüli jó politika. Ezért rossz államigazgatás a tömeges törvénytermelés. Az állam is organikusán keletkezik és fejlődik. Organisatorikus igazgatás csak bizonyos rövid időszakra hathat.

És ugyanez áll a gazdasági politikára is. A politika és a gazdaság-politika színpadjának kulisszái mögött nagy, örök erők működnek — végeredményben ugyanazok az örök erők, amelyek a Kosmos egész életét és egyéb életnyilvánulásait is irányítják.

A fentemlített tényezőknek a földfelszínen való nyilvánulását és összjátékukból a földfelszínen keletkező és lefolyó életet tanulmányozni a földrajz feladata. Ezeknek az erőknek érvényességét, hatásait az ember öntudatos, sajátmaga által is irányított életére, tehát politikai és ezzel összefüggő gazdasági életére és kapcsolatosan ezen erőknek az ember által való befolyásolhatóságát tanulmányozni

— ez a feladata a politikai földrajznak, mint az egyetemes, synthétikus földrajz sajátosan irányított *ágazatának*. És ha ezen felfogás alapján definiálni is kívánnók a politikai földrajzot, úgy azt kellene mondani, hogy: a politikai földrajz a politikailag társadalmasodott emberiség, mint földfelszíni életfaktor élettana (physiologiája).

Most már világos lehet, hogy ez a tudomány ma miért természet- és szükségszerű. Azért, mert az ember az utolsó kétezer esztendőben vált földfelszíni tényezővé és az utolsó száz évben a technika, közlekedés és gazdasági integrálódás, a szén, vas és egyéb anyagok és a talaj termőerejének intenzív és tömeges kihasználása folytán vált domináló földfelszíni tényezővé.

Tehát a közelmúltban keletkezett és most emelkedik ki hatalmasabban a földrajzbölcseleti kutatás egy új tárgya, témaköre, amelynek saját súlya, nagysága és érdeklődésünknek feléje összpontosulása természetszerűleg új tudományágot kell, hogy szüljön.

Mindez, bármennyire élettani és így az élethez közelálló, mégis a politikai élet szempontjából így még igen elvontnak látszik bizonyára.

Ezért további általános teoretikai fejtegetések helyett néhány egészen aktuális politikai problémán fogom megkísérelni, beigazolni ennek a synthétikus tudománynak a részletes kutatás szempontjából, de sőt a praktikum szempontjából való szükségszerűségét és érdekességét.

Lássuk először a *Népszövetséget*.

Egy szempillantás a világ népsűrűségi térképére meggyőző arról, hogy igen sűrűn lakott területek kevésbé lakottakkal változnak, gyakran hirtelen, minden átmenet nélkül is. Ez a körülmény az emberiség gazdasági, művelődési és politikai kialakulására döntő jelentőséggel bír. A világtörténelem folyásának ez az alapja.

Az eloszlásnak oka, mint mindennek e földfelszínen, a domborzat, amely ismét a föld belső energiáinak erejéből és a klíma, amely kosmikus energiák hatásaiból keletkezik és alakul át. A domborzat, a függélyes és vízszintes tagoltság, tehát hegységek és tengerek a szárazföldeket tagolják, kamarákra osztják, amely kamarák sem a Conventionalis öt kontinensnek, sem az emberi történelem alkotta államoknak nem felelnek meg; — nagyságkategóriáinak sem. Ilyen kamarák: az Oroszország nélküli Európa és a Földközi-tenger, a kontinenseknek talán legapróbban tagolt része, ilyen India, Kína, atlanti- és különösen csendes-óceáni Amerika, stb.

Ezeknek a kamaráknak jellegét a klíma adja meg. A klímától függ azután minden egyéb: a növényzet típusa, a talaj synthésise és az emberi lakosság életmódja is. Egyesek e kamarák közül nagyon kedvezőek lakhatóság szempontjából, mások néha, közvetlen szomszédosak, alig lakhatók (India—Tibet; Algir—Tunisz—Szahara; Délkanada—kanadai tundrák). Legkedvezőbbek azok a kamarák, amelyekbe kedvező szél megfelelő időben vagy egész éven át csapadékot hoz, a passzát-monszun felé nyitott India, Dél-Kína, délkeleti U. S. A., vagy a nyugati monszun felé nyitott Európa, vagy a télen ennek áldásait élvező Földközi-tenger.

A kedvező kamarákat széles kedvezőtlen régiók, sivatagok és sivatagsteppék, áthatolhatatlan őserdők, magas hegység-tömegek, sarkvidékek választják el egymástól. Ez hozzájárul a távolság által amúgy is fennálló elszigeteltséghez, amely a történelem első idejében még erősebben érvényesül. Ugyancsak erre vezethető vissza az egyes kamarák fejlődésének önállósága.

Bármily éles ellentétek és érdekellentétek alakuljanak is ki ezen kamarákon belül tájak és népek között, mégis az egész kamarán belül a gazdálkodás módjának és az életrendnek bizonyos egysége felismerhető, a világ más részein kifejlődött típusoktól különböző jellege alakul ki.

Ez a típusegység még a politikumban is felismerhető. Felismerünk európai, középamerikai, északamerikai, orosz, indiai államtípusokat, amelyek nem azonosak s amelyeknek megalkotói és részesei egymást és egymás típusait alig értik meg. Különböző a politikai gondolkodás.

Minden ilyen életkamarában egy életegység fejlődik ki. Míg a kamarákat egymástól széles lakatlan területek választják el, a kamarákon belül a gyepühatárok — amennyiben ilyenek eredetileg léteznek — elmúlnak, conventionalis vonalhatárok, erőviszonylat-határok keletkeznek, amelyeken át sűrű gazdasági és szellemi anyagcsere folyik. Az egyes életkamarák államainak története mindenkor egy-egy egység. Az európai kamara államainak életfolyása a mi világtörténetünk úgy, amint a XIX. század végéig a világtörténetet látjuk és írjuk is.

Az ilyen kamarák államai kénytelenek együtt élni és együtt fejlődni. Együtt élni és ezért az élet minden viszonylatában meg-egyezni, egyensúly-helyzetet teremteni maguk között. Kénytelenek együtt fejlődni, de ezáltal minden állam, amely e területen

újonnan keletkeznek, beleszületik ezen államrendszerbe, mondhatnám annak fejlődési fokozatába is.

Az egyensúlyra való törekvés — a kamarákon belül —, amely egyben törekvés a biztonságra is, az államok erőegyensúlyához vezet méret, lakosság, hadsereg stb. tekintetében.

Az Újkor Európájának — amelyhez sem természeti, sem népi viszonylatban Oroszországot hozzászámítani nem lehet — államai két nagyságkategóriába tartoztak. Az egyik kategória államainak kiterjedése 250.000 és 500.000 km² között, lakosainak száma 30 és 60 millió között volt. Ezek tartották egymást egyensúlyban. A többi államnak majdnem kivétel nélkül 100.000 km²-nél kisebb volt a területe és 8 milliónál kevesebb lakosainak száma. Ezeket a nagyok egyensúlya tartotta fenn, hagyta élni.

Más életkamarákban is találunk ilyen nagyságkategória egyensúlyokat. Gondoljunk csak a középamerikai államokra, vagy Dél-Amerika pacifikus andesi államaira.

Ennek a ténynek alapja az orográfia, a domborzat. Domborzatiilag adott nagytájak szabták meg az európai nagyhatalmak méretarányát: a Brit-szigetek, az Ibériai-és Appennini-félsziget, a Párizsi-medence a periferikusan hozzásimuló tájakkal, a Középduna magyar medencéje.

Ezekben a nagytájakon belül mindenütt ott, ahol a történelmi fejlődés elég hosszú ideig zavartalan volt, többé-kevésbé egységes nemzetek alakultak ki. Nálunk is ez volt a fejlődés a török hódoltságig, amely azt derékban megtörte és Trianonhoz vezetett.

Minél messzebb tekintünk vissza a történelem időszakaiba, annál nagyobb mérvű ezen subkontinentális nagytájak elszigeteltsége. Ez az elszigeteltség az érintkezés sűrűsödése és gyorsulása által és különösen az európai típusú expansió, imperialista, kapitalista fejlődés által mindjobban szűnik.

De csak a XIX. század hoz valóban nagy változást egyrészt a technikai fejlődés és a távolságok mindinkább való csökkenése, a tömegárak, élelmiszerek és romlandó anyagok mind könnyebbé váló szállítása által; másrészt azért, hogy a tengerentúli mérsékelt övi és subtrópusi tájak mind sűrűbben népesülnek be, termelésük mind változatosabb, belterjesebb, finomodottabb, fogyasztásuk mind nagyobb mérvű, igényesebb, az európai átlagnál is igényesebb lesz.

Az egyes subkontinentális régiók elszigetelt gazdasági rendszereiből tehát a nagy felfedezések korától kezdve és a XIX. századtól

mind gyorsabb tempóban, szóval az egész földfelszín egységes gazdasági termelése és fogyasztása felé haladunk, amelyet aztán a világháború a termelésnek fokozásával és eltolódásával valóban meg is teremt.

Földrajzilag ezt így fejezném ki: az egész földfelszín, mint legnagyobb táj életegysége mindinkább előtérbe lép a regionális tájegységekkel, országtájakkal és szubkontinentális nagytájakkal, nagykamarákkal szemben. A földfelszín egészének életegysége az államok és kontinensek közti kapcsolatok sűrűsödésével és azáltal, hogy minden termelés, minden gazdasági és politikai esemény e kapcsolatok sűrűségénél fogva többé-kevésbé mindenüvé kihat, integrálódik.

Ezt az integrációt nemcsak emberi vonatkozásában értem, hanem a földfelszín egész életének szempontjából. Csak az ember, aki társadalmasodása és cerebrációja által domináns tényezővé válik, a végrehajtója, vezetője, élesztője ennek a földfelszíni integrációnak. Ez az integráció anyagcsere, de lelkesítés, psychisatio által indul meg, folyik. És nemcsak materiális anyagcsere, hanem szellemi anyagcsere és az emberiség saját maga benne erősebb gondolati egységgé válik.

A gazdasági egymásrautaltságnak, a kölcsönös politikai függésnek és a gondolati és művelődési egységnek ez a szerves kifejlődése, amely a földfelszíni élet folyásának természetes stádiuma és periódusa, egész természetszerűleg meg kell, hogy teremtsen azt, amit minden organikus történelmi folyamat eddig az emberiség életében megteremtett, az organikus folyamatnak organisatorikus befolyásolását, irányítását, szabályozását.

Így kell, hogy keletkezzék természetszerűleg a földfelszín és az emberiség fejlődésének ezen stádiumában a földfelszín összes emberi csoportjai (népek, nemzetek, államok) együttes érintkezései és cselekvési fórumának, szóval egy népszövetségnek gondolata.

Amint azután a világháború a fejlődést gazdasági, politikai, sociális, technikai és tudományos téren sok tekintetben gyorsította, de ugyanakkor többé-kevésbé más, eltérő irányt adott a fejlődésnek, éppúgy gyorsította ennek a gondolatnak megvalósítását is. De éppúgy, amint a világháború az erőviszonyokat megzavarta és eltolta az összes vonatkozásokban és pedig részben állandó, részben átmeneti jelleggel, éppúgy a népszövetségi gondolat szempontjából is eltolta ezeket és az állandóság szempontjából legkevésbé alkalmas pillanatban az eltolt erőviszonyok alapján hozott létre emberi

akarattal, organisatorikusan egy olyan intézményt, amely nem az organikus fejlődésben mind jobban kialakuló világ-életegységnek a fejlődés öntudatára ébredő ember részéről megalkotott alkalmazkodó szerve.

Mindenki tudja, hogy a Népszövetség betegsége és gyengesége két ténycsoportra vezethető vissza, amelyek egyikét háborús, a másikat államsuverénitási ténycsoportnak nevezném. A háborús ténycsoport folytán a Népszövetség elsősorban a győztesek szövetsége ma is, mint tudjuk; — suverénitási ténycsoport alatt pedig azt értem, hogy a Népszövetség a háború után oly időben alakítatván meg, amikor még senki sem látta át a sociális, gazdasági, politikai hatalom és egyéb, a háborús megrázkódtatás okozta átalakulások hatalmas méreteit, még kevésbé ébredtek tudatára az emberiség ennek következtében való lelki és belső szervezeti átalakulásának, és így, sőt a háborús antagonizmusok következtében még fokozott mértékben az állami individualitások elzárkózásának és körülbástyázásának gondolatkörében építették fel a Népszövetség rendszerét.

* * *

Európa.

Az európai államok tömörülése a népszövetségi gondolattal rokon gondolatnak látszik, különösen a Briand-memorandum óta.

A gondolat természetes kifejlődését valóban ugyanaz a nagy történeti folyamat idézi elő, amelyet fent a Népszövetségnél jellemeztem. De népszövetség és az európai államok közössége közt lényegbeli különbség van.

A XIX. század végéig az európai életközösség saját életét, történelmét éli, mint világtörténelmet. A világ többi részével való kapcsolatai gyarmati kapcsolatok és pedig a legnagyobb részre nézve szorosán véve azok. A magas műveltségű Indiával és Kínával való kapcsolatok csak felületesek, mert hiszen ezek bensőleg önálló életüket élik lelkileg és gazdaságilag és Európával lakosságuk csak elenyésző százaléka érintkezik, akár a politikai, akár a gazdasági vonatkozásokat nézzük. A délamerikai államok még gyermekcipőben járnak, egyedül az Egyesült Államok kezdenek versenytársá válni bizonyos vonatkozásokban, de külkereskedelmi forgalmuknak Európáéval való összehasonlítása Európának sokoldalú kapcsolatait, az Egyesült Államoknak pedig Európa felé irányítottágát mutatja. Oroszország Európa függvénye.

Az európai államok versenyeznek gyarmati és külkereskedelmi téren mindezen területeken külső konkurrensok nélkül. Az Egyesült Államok legfeljebb egy-egy államnak versenytársa itt, vagy ott, de még távolról sem Európáé.

A századok fordulópontján a fejlődés már erősen más képet kezd mutatni a világgazdaság felé való fejlődés folytán.

Világgazdaság felé való fejlődés alatt azt értem, hogy a tömegárúkra nézve a forgalom gyorsulása és a szállítás egyéb megkönnyítései (hűtővonatok, hűtőhajók, stb.) folytán a világ különböző részein elterülő nagy termelőterületek mind erősebben fejlődnek és mind egyenrangúbbakká válnak a piacok szempontjából, egyforma szállítóképességűekké. Az európai ízlésű fogyasztónépességnek a világ különböző részein való megnövekedése folytán széles e világon Európához hasonló ízlésű fogyasztópiacok, fogyasztógócok keletkeznek.

A világháború ezt a fejlődést gyorsította meg lényegében, — igaz, hogy bizonyos eltolódásokkal, amelyek háború nélküli fejlődésnél talán nem úgy következtek volna be. A háború után Észak-Amerika hatalmasan megerősödve már nem mint egyes európai államok, de már egész Európa gazdasági erejének konkurrensa áll előttünk azonos nagyságú területtel, harmadrész annyi lakossággal, — de ha tekintetbe vesszük az amerikai munkás több, mint kétszeres teljesítőképességét, akkor ez az arány is eltolódik.

Dél-Amerika is népszámban és gazdaságilag megerősödve és az európai és északamerikai gyámságok alól a háború alatt felszabadulva önállóbban áll Európával szemben.

Az angol birodalom mérsékeltövi európai telepes gyarmatai, a dominionok a háború alatt és által Angliának már lényegileg önálló segítő hatalmaivá váltak, sőt napról-napra látjuk teljes önállóságuknak keresztülvitelét. Az angol világbirodalomnak ez a részeire bomlása, európai és tengerentúli részeinek egymástól való távolodása, önállóságuk nemcsak az angol világbirodalomnak és Angliának, de Európának hatalmi, gazdasági és prestige-kérdése is.

Mindez a fejlődés, amelyre itt csak emlékeztethetem azt, aki úgy is látja és ismeri azt, eredményezi, hogy Európa közvéleménye a vüágháború után arra ébred, hogy a világtörténelem többé nem Európa történelme, a világgazdaságot többé nem Európa, azaz nem egyedül Európa irányítja, sőt a világ közvéleményét és a világ gondolkodását is erősen befolyásolják egyelőre még csak a tengeren-

túli európaiak, de lassanként mindinkább India, Kína, sőt a világ egyéb népei is.

Ameddig az európai életközösséggel nem álltak szemben többé-kevésbé egyenrangú ellenfelek, addig ennek az életközösségnek tudata, ha művelődési vonatkozásban meg is volt a közvéleményben, egyéb vonatkozásban nem ébredhetett fel és különösen nem úgy, hogy azt cselekvésre, az életközösség közös érdekeinek előmozdítására serkentette volna.

Mihelyt és amennyire Európa ráeszmél arra, hogy világ-hegemóniája megszűnt, a világgazdaság ma tényleg az egész földfelszínre kiterjed és többé-kevésbé egyenlő hatalmú termelő- és fogyasztócsoportokkal, földrészekkel kell megküzdenie, az összetartás és az együttműködés szükségének gondolata fel kell, hogy ébredjen. Fel is ébred és általánosságát az jellemzi leginkább, hogy idealisták és gondolkodók, gazdasági vezérek és politikusok egyaránt foglalkoznak az európai összetartozás és együttműködés gondolatával: Páneurópával, gazdasági együttműködéssel, vámszövetségek és termelőszövetségek kérdésével és európai népszövetséggel.

Ha az európai gondolkodás idejutott, az tehát a történelmi fejlődésnek természetes, az élet törvényszerűségeiből fakadó következménye.

De éppen Európának sajátos jellege viszont az, ami a megoldásnak sajátos útjait jelöli ki. Európa egy történelmileg fejlődött élet-egység, amelyben a földrajzi tagozottság és a legkülönbözőbb népeknek idetódulása a nemzetek, nyelvek és államok sokféleségét tartotta fenn. Azonban már keletkezésétől, a népvándorlástól kezdve ez az Európa egységes életet él. A gazdasági, művelődési és politikai fejlődés benne egységesen megy végbe. A fejlődésnek minden nagyobb mozzanata kapitalizmus és szocializmus, feudalizmus és parlamentarizmus, humanizmus és evolutionizmus, az erdőirtás, városiasodás, iparosodás, mind egységesen, egész Európára kiterjednek, tekintet nélkül a politikai határokra. Rendszerint nyugatról indulnak ki és terjednek kelet felé úgy, hogy ott később következnek be, rendszerint az egyes nemzetek, vagy államok területein sajátos jelleggel jelennek meg, azonban mégis egységesek, egy nemzet vagy állam sem tudja kivonni magát alóluk teljesen, sem térbelileg, sem időbelileg.

A mai Európa, mint életközösség, ezen hosszú évszázadokon át együtt fejlődött, számos generációk öröklött és szerzett tulajdonságainak biogenetikai eredménye. A szerzett tulajdonságok is

öröklöttekké válnak, Európa egy traditionális életegységge fejlődött, amelynek sajátos, a világ többi, egészen másképp fejlődött részeitől éltető törvényei vannak.

Ha ennek az Európának sorsát ebben a válságos pillanatában a politikai és gazdasági élet vezetői meg akarják oldani, ennek tudatában kellene, hogy legyenek. Európa jövőjét nem lehet a Népszövetség kompromisszumos mintájára megalkotott bizottsággal megoldani. A viszonylat Európa államai közt egészen más, mint ezek és a tengerentúli államok közt. Utóbbi vonatkozásban csupa új, könnyen áttekinthető, majdnem kivétel nélkül materiális problémák állnak fenn. Európán belül a materiális és immateriális, a gazdasági és érzelmi kérdések szorosan és bonyolultan szövődnek össze. A kapcsolatok nép és föld, nemzet és haza, sőt együttlakó, vagy szomszédos népek közt sokkal bonyolultabbak, sokkal mélyebbek, tradicionálisabbak. Ha ezeket felismerjük, világosabban állnak előttünk a teendők. Nem felszínes orvoslásra van szükség, hanem mélyreható, minden külső szempontot és mellétekintetet félretevő átalakításra. Nemcsak hogy nem lehet a Népszövetség mintájára megalkotni az európai nemzetek és államok bárminő organisációját, hanem a Népszövetség hatásköréből ki kellene venni s ehhez áttenni mindazon problémákat, amelyek sajátosan európaiak, mint aminő elsősorban a kisebbségi kérdés és bizonyos gazdasági vonatkozásaitól eltekintve a revisió kérdése is.

* * *

Revisió.

Európa rekonstrukciója, mint már fentiekből kiviláglik, csak revisióval oldható meg. De ez a revisió nem a legyőzöttek érdeke és nem restitutio in integrum, azaz a háború előtti állapot visszaállítása.

Ez a revisió egyszerűen Európa közállapotainak, államközi viszonylatainak újrendezése oly pillanatban, amelyben már át lehet tekinteni azokat a változásokat, amelyeket a világ gazdasági fejlődésének mind rohamosabb tempója, másrészt pedig a világ-háború okozott.

A revisió gondolatának terjedése semleges, sőt volt ellenséges államok politikusainak és közvéleményének körében nem a lelkiismeret szavának következménye, hanem egyszerűen a természetes, organikus fejlődés egészséges antitoxin fejlesztése az embernek önkényes, az elvakultság pillanatában meggondolatlanul végzett

rendezésével szemben és azzal a toxinanyaggal szemben, amelyet ez a rendelkezés a világban és Európában elvetett.

Ez a revisió egyértelmű az európai államok államközi együttműködésének új szabályozásával és az együttműködésnek szorosabbá és egyöntetűvé tételével. Nem akarom az „Európai Népszövetség” nevet használni, mert ezt a nevet a genfi népszövetség és a Briand-féle terv már lefoglalták maguknak és ezen az úton célhoz jutni nem, vagy legalább is csak nagy kerülővel lehet. De a revisió egyértelmű egy oly organisációval, amelynél a közösségnek egy bizonyos államfeletti hatalma is van, mert revisiót az államok suverénitásának korlátozása nélkül keresztülvinni nem lehet, legalább is nem annyi idő alatt, amennyi Európának, ha élni akar, rendelkezésére áll.

* * *

Kisebbségek.

A kisebbségek kérdése tökéletesen egybekapcsolódik azjzjelőbbi kettővel. A XIX. század fejlődése egyrészt a nemzeti érzésnek mind öntudatosabbá válása által, másrészt a politikai jogoknak és a politikai érdeklődésnek mind szélesebb rétegekre való kiterjesztése által a különböző államokban lévő nemzeti, nyelvi és jellegbeli különbségeket mindinkább politikai öntudatra ébresztette. Ezek az európai kisebbségek a világháborúig kevés kivétellel kétfélek: tradicionális és önkéntes kisebbségek.

Tradicionális kisebbségek azok, amelyek egy többségi néppel hosszú, történelmi perióduson keresztül, tehát több évszázadon át együtt élnek anélkül, hogy kisebbségi jellegüket, nyelvüket, szokásaikat, életformájukat elvesztették volna; — együttlakó kisebbségi és többségi nép évszázadok alatt életformájában egymáshoz közelebb jutott, azonosult. Ilyen tradicionális kisebbség a történelmi Magyarországon a tót, ilyen Európában a breton, a katalán, stb. De még Elzász-Lotharingia népét is, a lotharingiai franciát s az elzászi németet is ideszámítanám, amint a maga egységében a történelem során váltakozva hol az egyik, hol a másik nagyhatalom uralma alá kerül.

Az önkéntes kisebbség az, amely hívatlanul, vagy meghívásra, de szóval nem kényszerű telepítés formájában vándorol be valamely országba, akár egyenként, vagy kis csoportokban, mint nálunk a németek, akár nagyobb tömegben, esetleg máshonnan kiüldözöttelve, mint nálunk az ipeki patriarcha vezetése alatt bejött szerbek.

Jogilag okadatolni ezen tradicionális és önkéntes kisebbségek sorsának nemzetközi szabályozását csak nagyon megszorított mértékben lehet. Ha a tradicionális kisebbség évszázadokig megtartotta jellegét, úgy ezen jelleg további megóvását nemzetközileg szabályozni értelmetlennek látszik. Viszont ha valaki — egyén, vagy embercsoport — önként vándorol be egy államba gazdasági, vagy más előnyökért, jogilag fel kell tételeznünk, hogy azon állam törvényeit, azon állam nemzeti jellegét ismeri, azoknak magát beköltözése által önként aláveti, — tehát ismét nem forog fenn nemzetközi rendszabályozásnak szüksége.

A világháború azután teremtett Európában nagy számban kényszerkisebbségeket, egy majdnem új kategóriát. A mód pedig, amellyel a legtöbb többségi állam ezen kisebbségekkel kisebbségi mivoltukat azonnal érezte, az európai kultúrközösségben mindenestre még újabb volt. Ezen kényszerkisebbségek jogi helyzete tehát már ebből a szempontból is más. Itt traditio nem bizonyítja azt, hogy megtarthatják szokásaikat, nyelvüket stb., sőt a rövid tízéves közigazgatások bizonyítják az ellenkezőt; — az illetők nem vetették magukat alá önként a többségi államok törvényeinek és még ha alá is vetették volna magukat ezen államok addigi törvényeinek, rájuk vonatkozólag azonnal oly új törvények hozattak, amelyeket nem láthattak előre. Itt tehát jogvédelem szüksége forog fenn, ha van, aki ezt a védelmet nyújthatja.

Európát úgy rendezni, hogy kisebbségek ne legyenek, nem lehet. Ez következménye Európa természeti és a történelem által megerősített, azután integrált jellemvonásának, változatos sokszerűségének. Ezért nem lehet a kisebbségek helyzetének teljesen kielégítő rendezése nélkül Európa sorsát, jövőjét megalapozni.

* * *

Összefoglalólag az eddig felsorolt négy témára nézve tehát azt mondhatjuk, hogy a világ különböző részei és az azokban lakó népek és az azokban kialakult államok közti compromissum szüksége, valamint az európai életközösség erősebb tömörülése természetszerű jelenségei az emberiség történelmének és ezzel a földfelszíni élet integrálódó lefolyásának, amelynek az emberi történelem egyik eleme, az embernek mint tájalkotó faktornak dominantiárajutása pedig fejlődési periódusa. Látjuk azt is, hogy ezeknek a jelenségeknek most kellett szükségszerűen bekövetkezniök. A revisió és ennek keretében az eddig egyedül számbavett állami közületekkel szemben

a kisebbségi közületeknek számbavétele az európai életegység kialakulásának szükségszerű követelménye,

Imperialismus.

Imperialismusra való törekvések vezettek a világháborúhoz.

Az élet assimilatio. Mert az egyéni concentration amelyekről fent szoltam, jellegüket a felvett anyagok és anyagtalan valóság hasonítása, assimilatiója által tartják fenn. Míg a jogászt az Imperialismus kérdésében a suverénitás, a történést az organisatorikus akarat és cselekvés, a nemzetgazdát a gazdasági erő és autarchia mértéke, a gazdasági geográfust ezenkívül ezeknek természeti feltételei érdeklik, — addig a politikai földrajzot az a mindezekben kifejezésre jutó belső erő érdekli, amely egyrészt a saját tájra és annak tartalmára, másrészt a külvilágra és a környezetre, sőt az egész földre kihat és átalakít.

A geográfus szemében az Imperialismus dominantiára való törekvés az ember részéről. Dominantia a táj felett s magában a tájban az imperialismusnak egy neme a többi földrajzi faktorokkal szemben. Az, amit a politikában imperialismusnak nevezünk s amit a geográfus szemében emberközi, vagy államközi imperialismusnak neveznénk, az egy népnek és a tájnak, amelyben az emberi faktor már magasabb dominantiára jutott, tehát egy művelt nemzetnek és egy magas berendezkedésű tájnak, állannak dominantiára való törekvése más tájak, azok természeti kincsei és azok népei felett. Ez a dominantiára való törekvés az életenergiák magasabb kifejtése és érvényesítése s mint minden — életassimilatio. Az assimilatio kiterjesztése törekvés arra, hogy ezen többi tájak erőit az anyatáj, az anyaország életéhez assimilálja, életfenntartására és életintegrációjára kihasználja.

Az imperialismus hajtóerő a földfelszín életintegrációjában. Az anyatáj, az anyaország életintegrációja a befolyása alá került tájak életintegrációját hozza magával és egy új folyamatot indít meg. Ennek két példája: a római provintia és nyomán a nemzeti államok kialakulása a római birodalom imperialisztikus erejéből, — az angol dominionok és részben már a nem európai fajú gyarmatok emancipációja, mondhatjuk, államalakulása az angol világbirodalom hatalmának, életintegrációjának talajából. Politikai részintegrációk és összintegrációk váltakoznak, váltakozva kerülnek dominantiára az emberi társadalmasodás folyamatában. Valahogy

úgy van, mint a tudományokban az analisis és synthesis váltakozása. Minden ilyen átalakulás megsemmisít valamit a régiből, de a csirajest meggazdagodva kél új fejlődésre.

* * *

Angol világbirodalom.

Az angol világbirodalom sorsa, a legnagyobb történelmi actualitások egyike, összekapcsolja ezen gondolatmenetünket az előbbi témacsoporttal. Európa világhatalmának főalapja és hordozója is elsősorban Anglia volt. Európa nyugati frontjának többi államai közül Spanyolországot és Portugáliát szegénységük és kizsákmányoló politikájuk fosztja meg a gyarmatosításban a vezetőszeréptől. Franciaország pedig, amelyben ősidők óta összefutnak az európai continens útvonalai, évszázadokon át váltakozva ingadozott gyarmati expansió és az európai hegemonia-politika között.

A kedvező klímájú, jó leelőkben gazdag, kedvező geológiai felépítésű, kitűnő szénnel bíró szigetország kedvező helyzetében, amelyben közelsége dacára a többi Európától elszigetelheti magát, természetszerűleg fejlődött önállóbban és gazdagodott. Innen indul ki Európa és a világ ipari fellendülése 50 éves előnnyel a continens ma legiparosodottabb államai felett. London természetszerűleg válik ezen okokból és földrajzi helyzeténél fogva világkereskedelmi gócponttá védett sziget helyzetben, mégis szemben Európa legvízbőségesebb folyóival, amelyek völgyei messze Európa szívébe visznek (Rajna, Elba). És tudvalevő, hogy a nagy- és pénzkereskedelem, ha egyszer megtelepült, erősebben helyhez kötött, mint még az ipar, vagy az őstermelés is. Ma Londonnak és Angliának ez a hegemoniája veszélyben forog s a veszély nem európai, hanem tengerentúli központ (New-York) részéről fenyeget.

Anglia egyedül vitte keresztül egész tökéletesen a világ klímaterületeinek oly összefogását, a termelésnek és fogyasztásnak oly munkamegosztását, amely assimilatiója a különböző felszerelésű tájaknak, tehát egy világtájegységnek, mint termelő és fogyasztó egységnek kialakítását. A többi Európa még Angliával való versengésében is inkább csak hátvédje, támogatója volt, Anglia pedig mestere a gyarmati módszerek kiépítésében.

Az angol világbirodalom sorsának megrendülése, amelynek tanúi vagyunk, európai kérdés is. Az angol világbirodalom belső structurájának megváltozása mellett, a fehérek lakta gyarmatok nemzeti és gazdasági öntudatraébredése mellett az európai hátvéd

általános megrendülése is hozzájárul az angol erő hanyatlásához. Viszont ez a hanyatlás európai erő hanyatlása, Európa kárára való eltolódás.

Végül a nehéz helyzet, amelybe Anglia került, Európát éppen a sorsdöntő pillanatban fosztja meg a gazdasági téren anyagilag legerősebb és szellemileg legkiegyensúlyozottabb erőfactorától.

..ii sjc ^:

Gazdasági határok.

Az államhatároknak, mint gazdasági határoknak, a vámhatároknak kiélézése és az ezen állapot megváltoztatására való törekvések az érdeklődésnek természetesen előterében állnak.

A gazdasági határok a gazdasági geográfus szemében időleges akadályai a különbözően felszerelt természetes tájak anyagcseréjének* A gazdasági geográfus szemében szállítmányok egyik tájból a másikba egészen egyenértékűek gazdasági anyagcsere szempontjából akár átlépnek állam- és vámhatárokat, akár nem. Az ő szempontjából export Déloroszország búzájának Északoroszországba való szállítása.

A politikai geográfus viszont a gazdasági határban és élességének mérvében a földfelszíni életben dominantiára jutott emberi factor életnyilvánulásai látja és az ezen factor organikus fejlődése és organisatorikus cselekvése és a természetes táj élete közt való erőviszonylatot és ennek fejlődését kell, hogy tanulmányozza.

A gazdasági határoknak az utóbbi időben való erős kiélézésében, viszont más korszakokban való eltompulásában a földfelszíni élet legújabb emberi korszakának rithmikus lüktetését látja, azt a rithmikus váltakozást, amely résztájak és synthetikusan összefogott nagytájak már fent vázolt harcát jellemzi.

Ezt a kérdést általánosan és mélyrehatóan még senki sem tanulmányozta. Mégis már első tekintetre érdekes és bennünket is közelről érintő valóságok, hogy ne mondjam, törvényszerűségek látszanak kidomborodni.

Az ember mindenütt összenő a tájjal. Minél műveltebb, minél igényesebb, annál több a materiális, de talán annál kevesebb az immateriális kapcsolata azzal. Népek és egyesek a művelődés minden korszakában és fokán ragaszkodnak a környezethez. Más helyt kifejtettem, hogy a magyarok hazái a Kámától az azovi hazán, Lebedián és Etelközön keresztül a nagy magyar Alföldet körülövező

végleges letelepedésig jellegzetesen egyazon, a steppe és erdő közt végigvonuló klímazónonán fekszenek.

Ismét máshol kimutattam, hogy nemcsak 1000—2000 évvel ezelőtt állataikkal vándorló népek, de a modern korban Európából kivándorló németek, finnek, svédok, olaszok az Egyesült Államokban a földművelés céljaira hazájukhoz hasonló klímaterületeket keresnek fel és majdnem azonos téli és nyári isothermák közt települnek le. De a városiasodó világ várostáj-lakója, ez a legmodernebb típus is, ha helyet cserél, vagy kivándorol, hasonló tájat keres fel. És Kanadában, Argentínában, Ausztráliában a földműves települőkben való hiány kezd már ma nehézségeket okozni.

De nemcsak az egyes ember, vagy gazdasági népcsoportok és a természetes tájak közt keletkeznek kapcsolatok, hanem állam és természetes táj között is. Ilyen már az> amelyre fenn Európa nagytájairól, nagyhatalmairól és ütköző államairól szólva emlékeztem meg. De vannak más természeti kapcsolatok is. A táj, mint termelő egység, az államnak, mint nagyobb termelőegységnek fontos része. Az egyik azonban a természeti adottságok alapján kialakuló élet-egység és kategória, a másik emberi, és pedig politikai akarat alapján kialakuló. Mégis, minő fontosságot játszik például Magyarország gazdasági átépítésének szüksége szempontjából az a körülmény, hogy hét, vagy nyolc nagytájunkból csak kettő és ezek közt éppen a legvégtesebb klímájú Nagy-Alföld maradt meg?

De sehol Európában, sőt a világon a természetes táj nem jutott, mint adminisztratív területi egység és pedig természeti jellegének felismerése alapján olyan helyzethez, mint Franciaországban, önkéntelenül azt kérjük ennek láttára, hogy vajjon nem ember és táj összeforrásának hosszú tradíciója vezet-e a tájjelleg ily felismerésére az ember által? Hiszen Franciaország, a Földközi-tenger vidékeit nem számítva, Európának legrégibb kultúrtája.

* * *

Autarchia,

A természetes és az emberi táj problémái semmit sem futnak úgy össze, mint az autarchia kérdésében. Hiszen ennek lehetősége tisztán a természeti adottságoktól függ. A politikai földrajz feladata a természetes tájat és még inkább a politikai tájat az autarchia szempontjából vizsgálni, értékelni.

A táj és így a politikai táj, az állam is, mint életesség a földfelszíni élet összességének faktora. Mára már, amikor minden

árucikkben azt látjuk, hogy a földnek bármely részén való termelése vagy előállítás az egész földre kihat, ezt nem szükséges hangsúlyozni. De a közvetlen külkereskedelem és ezzel kapcsolatos termelési és fogyasztási szempontokon messze túl érvényesülnek ezek a hatások. Egy-egy táj fellendülése valamely okból a szomszédos tájakat is mindenkor befolyásolja, mint ahogy Kalifornia fejlődése hat Oregonra, Nevadára stb. Különösen kedvező fekvésű és felszerelésű tájak a történelem minden periódusában vonzást gyakorolnak a szomszédos tájakra, mint a Párizsi-medence, vagy a mi Alföldünk. Több kedvező tájnak, mint az Alsó-Rajának és Rajna-árokknak, a Párizsi-medencének, az Angol-medencének, a La Manche-csatornának és az Elba-torkolatnak összefekvése pedig világjelentőségű lehet. Hiszen innen és ezen szerencsés táj csoportosulás következtében indul ki a világgazdaság kialakulása. De éppen azt a fejlődést, amelynek lefolyása terjedésében politikai határokat nem ismer, kell összevetnie a politikai geográfusnak az autarchia kérdésével és ismét a kettőben, a földfelszín continentalis, vagy subcontinentalis nagytájainak és résztájainak, mint életegységeknek egymáshoz való viszonyát, küzdelmét tanulmányozni.

Mindezek, mint előrebojáltottam, példák, még hozzá igen vázlatosak. De talán elegendők arra, hogy az olvasó felismerje, hogy legactualisabb problémáink, mindennapi eseményeink az életben való szövevényes begyökerezettség folytán gyökereikkel visszanyúlnak az emberi történelem messze időszakaiba, sőt azokon is túlfekvő, az emberiség fejlődését magában foglaló, de annál sokkal nagyobb életegységbe, a földfelszín, sőt a világegyetem életegységébe. Lefolyásuk alapján szerves, organikus folyamat, amelyet csak bizonyos mértékig kormányozhatunk organisatorikusan, de csak hullámvonalakban az organikus fejlődés mentében. A fejlődést egészen eltéríteni, visszafordítani, megállítani nem lehet. S ezért a tudományok sorában azok mellett, amelyek az ember politikai életét és intézményeit kutatják, van helye egy synthetikus és filosofikus olyan tudománynak is, amely ezen távolabbi perspektívából vizsgálja és segíti magyarázni az emberiség életét.

Kisebbségi nyelvek szabad használata a magánéletben a kisebbségi szerződések szerint

Írta: *Búza László.*

A nemzeti kisebbségekre nézve rendkívül fontos, hogy nemzeti nyelvüket megőrizhessék. A nyelv, ha elméletileg nem feltétlenül biztos kritériuma is a nemzethez, illetőleg a nemzeti kisebbséghez való tartozásnak, tényleg rendszerint legkifejezőbb ismérve az egyesek nemzetiségének. A nemzeti nyelv megőrzése a külön nemzetiség fennmaradásának legbiztosabb eszköze. Ez a magyarázata, hogy éppen a nyelvkérdésben ütköznek legélesebben össze egyrészt a kisebbségeknek nemzetiségük megővésére, másrészt a többségnek, illetőleg a többség kezében levő államhatalomnak a nemzeti egység biztosítására irányuló politikai törekvései.

A nemzetközi kisebbségi jognak, mely a kisebbségek erőszakos elnyomását van hivatva megakadályozni, éppen ezért különös gondot kell fordítani a kisebbségek nemzeti nyelvének védelmére. Egyrésztől biztosítani kell a kisebbségi nyelvek szabad használatának jogát, másrésztől azt, hogy a kisebbségekhez tartozók gyermekei anyanyelvüket megőrizhessék s az államnak az iskolák feletti hatalma ne legyen a nemzeti kisebbségek denacionalizálására felhasználható.

A nyelvhasználatnak két alakját különböztetjük meg: a *magán- és a hatóság előtti nyelvhasználatot.*

A következőkben a kisebbségi szerződések ama rendelkezéseit teszem vizsgálat tárgyává, melyek a magánnyelvhasználatot, t. *L* a kisebbségi nyelvek a magánéletben való használatát szabályozzák.

A magánnyelvhasználat tekintetében a kisebbségi szerződések a teljes szabadság elvét deklarálják. Egyetlen állampolgár sem korlátozható bármely nyelv magánjellegű használatában. Ez a rendelkezés a tetszésszerű nyelv szabad használatának jogát nemcsak a kisebbségekhez tartozók számára biztosítja, hanem olyan szabadságjogként állapítja meg, mely minden állampolgárt egyaránt megillet. A rendelkezés kifejezetten csak az állampolgárokra vonatkozik:

az államterületen lakó idegenekkel szemben az állam a tetszés szerinti nyelv szabad használatát biztosítani nincs nemzetközi jogilag kötelezve. Ez feltűnő azért, mert a kisebbségi szerződéseknek vannak „az ország minden lakosára” vonatkozó rendelkezései is. Így az élet és szabadság teljes védelme mellett a szerződések a vallás szabad gyakorlatának jogát is, állampolgárságra való tekintet nélkül, az ország minden lakosa számára biztosítják.

Az idézett rendelkezés nem az anyanyelv használatának jogát biztosítja, hanem „bármely nyelv” szabad használatát. Ennek következtében nemcsak a kisebbségi nyelvek használata szabad, hanem bármely idegen élő- vagy holt nyelv használata is. Ezek szempontjából persze a rendelkezésnek nincs különösebb gyakorlati fontossága, ellenben már jelentősége van annak, hogy a kisebbségi nyelv használatának jogát nem lehet azon a címen vitássá tenni, hogy az az illetőnek nem anyanyelve.

A tetszés szerinti nyelv használatának jogát a kisebbségi szerződések „a magánérinkezésben és üzleti forgalomban, a vallási életben, a sajtó útján történő vagy bármely közzététel terén és a nyilvános gyűléseken” biztosítják.

Ez a rendelkezése kifejezetten csak az állam, illetőleg az állami szervek részéről való korlátozást tiltja ugyan (a francia eredeti szerint: „il ne sera édicté aucune restriction”, az angol eredeti szerint: „no restriction shall be imposed”), de a kisebbségi szerződések szelleméből és egyéb rendelkezéseiből következik, hogy az állam a tetszés szerinti nyelv használatának szabadságát magánosokkal szemben is biztosítani köteles. Ha erre nem volna kötelezve, az egész szabadság illuzióriussá válhatnék; de különben is maguk a kisebbségi szerződések kifejezetten is biztosítják az ország minden lakosának a „szabadság teljes védelmét”.

A szabad nyelvhasználat elsősorban a *magánérinkezésben* biztosítatik. Ez azt jelenti, hogy az egyesek között bármely kérdésről és bárhol, bármely tetszés szerinti nyelven beszélhetnek. Ebben őket sem általános rendelkezéssel nem lehet korlátozni, sem az egyes konkrét esetekre vonatkozó intézkedéssel eltiltani.

A tetszés szerinti nyelv használatának szabadsága fennáll, bármely kérdésről folyják is az illető magánszemélyek között a társalgás. Korlátozásnak azon az alapon, hogy politikai vagy más közérdekű kérdésekről van szó, semmi esetre sincs helye. Éppen így nem lehet szó korlátozásról a beszélgetés *helyére* tekintettel sem. A szabadság nemcsak a magánlakásokban, hanem a nyilvános

utakon és tereken, nyilvános helyiségekben (színházak, nyilvános előadótermek, éttermek, kávéházak stb.) is megilleti az egyeseket, sőt megilleti a hivatalos helyiségekben is, amennyiben az adott körülmények közt ott a magánszemélyek közti privátérinkezés egyáltalában lehetséges és megengedett. Nem szabad tehát korlátozni a tetszésszerinti nyelv használatát pl. a bíróságok vagy közigazgatási hatóságok épületében s nem szabad korlátozni az iskolákban sem — legyen bárminő is a tanítás nyelve — ott, ahol a növendékek egymásközötti érintkezése a magánérinkezés jellegével bír, mint pl. a tanítási órák közötti szünetekben.

A Nemzetek Szövetsége Tanácsát két ízben is foglalkoztatta az az ellen beadott panasz, hogy az iskolában a szünetek alatt nem engedték meg a kisebbséghez tartozó növendékeknek az anyanyelvükön való beszédet. Mindkét panaszt a Németországi Lengyelek Uniója adta be a felsősziléziai lengyel kisebbség érdekében. Felsősziléziában a kisebbségek helyzetét az a német—lengyel egyezmény szabályozza, mely Genfben 1922 május 15-én kötött. Ezen a területen tehát az általános kisebbségi szerződésektől különböző, speciális jogforrás állapítja meg a kisebbséghez tartozók jogait. Ezek a speciális rendelkezések azonban a magánnyelv használat kérdését az általános szerződésekkel egyező módon szabályozzák, így a Tanács által tárgyalat ügyeknek általános jelentőségük is van.

Az első panasz, melyet 1928 október 22-én adtak be, konkrét esetekre hivatkozva előadta, hogy német Felsősziléziában a tanítók a német elemi iskolába járó lengyel gyermekeknek megtiltják, hogy a szünetek alatt egymásközött lengyelül beszéljenek. A német kormány a panaszra adott válaszában közölte, hogy a felhozott konkrét esetekben vizsgálatot tartott s mivel ennek folyamán tényleg beigazolást nyert, hogy egy tanító egy lengyel anyanyelvű növendéket a lengyel nyelv használata miatt megbüntetett, az illető ellen fegyelmi eljárást indított s őt haladék nélkül áthelyezte; egy másik esetben, az ellen a tanító ellen, aki büntetést nem alkalmazott ugyan, de saját bevallása szerint figyelmeztette a növendékeket, hogy lengyelül ne beszéljenek, rosszalását fejezte ki. Bár a többi felhozott konkrét esetben nem találta a vádat igazoltnak, szigorúan utasította az egész tanítói testületet a kisebbségi jogok tiszteletbentartására. A Tanács 1929 március 9-i ülésében a német kormány intézkedéseit megalégedéssel tudomásul vette.¹

¹ Société des Nations. Journal Officiel. X. année. 1929. 557—558. és 768—770. lap.

A másik ugyanilyen panaszt, mely két felsősziléziai tanító ellen irányult, a Tanács 1929 júniusi ülésében vette tárgyalás alá. Itt is tudomásul vette a német kormánynak azt a nyilatkozatát, hogy bár a lefolytatott vizsgálat nem igazolta a panaszban felhozott tényállást, a legmesszebbmenő módon számolni akarván a lengyel kisebbség érzékenységevel, mindkét tanítót figyelmeztette, hogy hasonló félreértések elkerülése érdekében jövőre több megfontolással járjanak eL²

E két ügy tanácsi tárgyalása semmi kétséget nem hagy fenn az idevonatkozó kisebbségi jogi rendelkezés helyes értelmét illetően s világosan igazolja, hogy a magánnyelvhasználat szabadsága az iskolába járó növendékek egymásközötti érintkezésében is fennáll. Természetes, hogy a tetszésszerinti nyelv használatának joga a magánszemélyeket nemcsak az élőszóval való egymásközötti érintkezésben illeti meg, hanem írásbeli magánérintkezésekre is kiterjed.

A kisebbségi szerződések kifejezetten biztosítják másodsor a nyelvhasználat szabadságát az *üzleti forgalomban*, az üzleti érintkezés egy része a magánérintkezés fogalma alá esik. Kétségtelen, hogy az üzlettulajdonosnak s az üzleti alkalmazottnak az egyes üzletfelekkel való akár szóbeli, akár írásbeli érintkezése a magánérintkezés jellegével bír s így az, hogy ez érintkezésben bármely nyelvet tetszésszerint használhatnak, a magánérintkezésre általában vonatkozó szabadság elvéből folyik.

Van azonban az üzleti forgalomnak olyan oldala is, mely már nem vonható a magánérintkezés fogalma alá. Ide tartozik minden olyan ténykedés, mely nem egy meghatározott üzletféllel való érintkezés során merül fel, hanem általában a nagyközönséggel való érintkezést illeti. Ilyenek a cégtáblák, az üzleti épületen, az árucikkeken, a kirakatokban alkalmazott feliratok, az üzleti körlevelek, a nyilvánosan szétosztott reklámcédulák stb. A kisebbségi szerződések ebben a vonatkozásban is feltétlenül biztosítják bármely nyelv szabad használatának jogát. Ezt a jogot külön is hangsúlyoznom kell a cégtáblák tekintetében. A kisebbségi szerződések az üzleti forgalomra vonatkozólag a teljes szabadság elvét deklarálják. Ez pedig az állam részéről minden beavatkozást és minden kötelező előírást kizár. Ennek következtében kisebbségi jogellenes minden olyan rendelkezés, mely a kisebbségi nyelv mellett az állam hivatalos nyelvének egyidejű alkalmazását is kötelezővé teszi vagy éppen

² U. o. 1030. lap.

előírja, hogy ez utóbbi szövegnek olyan nagynak vagy esetleg még nagyobbnak kell lenni, mint a kisebbségi nyelvű szövegnek.

Nagyon természetes, hogy az állam nemcsak kifejezetten és egyenesen nem tilthatja el a kisebbségi nyelveknek üzleti feliratként való használatát, hanem olyan intézkedéseket sem tehet, melyek az ilyen feliratokat hátránnyal, pl. külön adóval sújtva, azok alkalmazását megnehezítenék.³ Felmerül a kérdés, hogy maga a cég, mely a kereskedelmi üzlet neve s mint ilyen az állami hatóságok által vezetett cégjegyzékbe is bevezetetik, lehet-e szintén tetszesszerűtlen nyelvű?

A megoldás azon fordul meg, hogy a cég megállapítása, a cégjegyzékbe való beiktatás következtében, hatóság előtti aktus-e vagy „az üzleti forgalom” olyan ténye, mely mint ilyen a magánnyelvhasználat fogalma alá esik? Nézetem szerint kétségtelen, hogy mivel a cég az üzletnek az üzleti forgalomban való megjelölésére szolgáló neve, annak megállapítását az érdekelt privát-ténye, melyet a cégjegyzékbe való beiktatás nem tesz hatóság előtti vagy éppen hatósági tényvé. A bejegyzésnek a cégre, mint az üzlet nevére vonatkozó része deklaratív hatályú, egy az üzleti forgalom szempontjából fontos nyilatkozat megtételét konstatálja az érdekelt magánszemély részéről. S így az a körülmény, hogy az államnak joga van a cégjegyzékeknek az állam hivatalos nyelvén való vezetését rendelni el, éppen úgy nem teszi a cégnek az államnyelven való megállapítását kötelezővé, mint az anyakönyveknek az állam hivatalos nyelvén való vezetéséből nem folyik az a kötelezettség, hogy a kisebbséghez tartozó polgárok utónevüket az állam hivatalos nyelvén használják vagy éppen, hogy családi nevüket is lefordítsák, ületőleg a hivatalos nyelvnek megfelelő formában alkalmazzák.

A tetszesszerűtlen nyelv használatának joga a kereskedelmi könyvekre is kiterjed. A kisebbségi nyelvek eltiltását az adóellenőrzés szempontja sem indokolhatja, mert hiszen kétségtelen, hogy a kereskedelmi könyvek elsősorban nem az állam pénzügyi közegei számára készített adóbevallási jegyzékek s így azok vezetésénél nem lehet az adóügyi adminisztráció érdeke a döntő.

A Nemzetek Szövetsége Tanácsa az üzleti forgalom nyelvére vonatkozó kérdésekkel ama beadvány alapján foglalkozott, melyet 1924-ben a Litvániából száműzött lengyelek bizottsága nyújtott

³ V. ö. Balogh: Der internationale Schutz der Minderheiten. München. 1928. 151. lap 1. és 3. jegyzetét.

be a litvániai lengyel kisebbség helyzeté tárgyában. E panasz többek közt kifogásolta, hogy egyes litván hatóságok rendeletei értelmében az utcákon és tereken, általában a nyilvános helyeken csak litvánnyelvű cégtáblák függeszthetők ki s a kereskedelmi, ipari és hitelintézetek üzleti könyvei a törvény szerint csak az állam hivatalos nyelvén vezethetők. A litván kormány az első panaszra nézve előadta, hogy a kifogásolt rendeletek sem a felírásokra, sem a hirdetésekre nem vonatkoznak; a második panasz tárgyában pedig úgy nyilatkozott, hogy a kérdéses törvény csak azokra a könyvekre vonatkozik, melyek az adóhatóságok részéről gyakorolt ellenőrzéshez szükségesek.

Az ügy előadója, a braziliai *Mello Franco*, a Tanács 1925 június 25-i ülésén mindkét kérdésre nézve további felvilágosításokat tartott szükségesnek,⁴ majd a szeptember 25-i ülésen előterjesztette a litván kormánytól nyert újabb információkat, melyek szerint a nyilvános feliratokra vonatkozó rendeletek a rendeletek általános revíziójával kapcsolatban 1925 július 25-én hatályon kívül helyezettek, a könyvvitel nyelvére nézve viszont a jogállapot olyan értelemben nyert tisztázást, hogy tényleg nem az összes könyvek vezetői az állam hivatalos nyelvén, hanem csak azok, melyek az adózás szempontjából fontosak, s hogy ez a kötelezettség sem vonatkozik a kisiparosokra és a kiskereskedőket is csak annyiban érinti, amennyiben ez a jövedelmükre vonatkozó esetleges homály eloszlására szükséges. A Tanács az előadó javaslata alapján, tekintettel arra, hogy az ügy csak „a litván kormánnyal való eszmecsere megkönnyítése végett” tüzett napirendre, ez pedig megtörtént, a kapott felvilágosításokat tudomásul vette s egyszersmind annak a reményének adott kifejezést, hogy a litván kormánynak sikerülni fog eloszlítani azt a nyugtalanságot, mely a kisebbségek körében esetleg még fennáll.⁵

Ami a tetszészerinti nyelv használatának szabadságát a *vallási élet tárgyában* (en matière de religion, in religion) illeti, az a vallási élet mindennemű megnyilvánulására kiterjed. Nemcsak magánjellegű kultuszcselekmények végezhetők bármely nyelven, az erre jogosultak a nyilvános istentiszteletek és más vallásos összejövetelek nyelvét is szabadon állapíthatják meg. Ugyanez a szabadság az egyházi élet adminisztrációját illetőleg is biztosítva van. Az egyházi

⁴ Société des Nations. Journ. Off. VI. année 1925. 866—867. lap.

⁵ Société des Nations. Journ. Off. VI. année. 1925. 1339—1341. és 1452—1454. lap.

hatóságok egymásközötti érintkezésében, a hívekkel való érintkezésben s a területi hatóságok tanácskozásaiban is bármely tetszés szerinti nyelv alkalmazható.

Az állam nemzetközi jogi kötelessége itt sem szorítható kizárólag arra, hogy a maga, saját szervei által, ne korlátozza a **tetszés**szerinti nyelv használatát, hanem szükségképen arra is kiterjed, hogy ezt a szabadságot magánszemélyek esetleges támadásaival szemben is biztosítsa.

A Litvániából száműzött lengyelek bizottságának már említett beadványa az iránt is panaszt emelt a Nemzetek Szövetsége **előtt**, hogy a litván kormány megengedi a lengyelnyelvű isteni tiszteleteknek bizonyos egyének által való következetes megzavarását s eltűri annak megakadályozását, hogy a hívek a kovnoi kath. templomban lengyelül imádkozhassanak. A litván kormány válaszában annak a kijelentésére szorítkozott, hogy a kovnoi templomban a lengyel nyelv használata sem az egyházi, sem a polgári hatóságok részéről sohasem volt megtiltva. Azt elismerte ugyan, hogy rendezavarások voltak, de ezt szerinte a lengyel propaganda idézte elő. Az előadói jelentés annak a reményének adott kifejezést, hogy a litván kormány érvényesíteni fogja befolyását s nem engedi a templomot a különböző felekezetek közötti küzdelem színterévé válni.⁶

Kifejezetten biztosítják a kisebbségi szerződések bármely nyelv szabad használatának jogát a *sajtó útján történő vagy bárminő közzététel terén*. Ez a rendelkezés nem a sajtószabadságot biztosítja; nem a közlés tartalmának, csak a közlés nyelvének megállapítása az, melyre a szabadság vonatkozik. Abból, hogy a kisebbségi szerződések értelmében „a kisebbséghez tartozók jogilag és ténylegesen ugyanazt a bánásmódot és ugyanazokat a biztosítékokat élvezik, mint a többi állampolgárok”, szükségképen folyik az egyenlő elbánás kötelezettsége a többségi és a kisebbségi nyelvű sajtóval szemben; de, hogy ezek az egyenlően megállapított és egyenlően érvényesített szabályok mennyiben korlátozhatják a sajtószabadságot, arra nézve a nemzetközi kisebbségi jog nem tartalmaz rendelkezéseket.

A közlés nyelvének szabad megállapítása elsősorban a sajtót, vagyis a nyomtatás útján való közlést illetőleg biztosítatik, úgy az időszaki nyomtatványokra: lapokra, folyóiratokra, mint bármely más nyomtatványra: könyvekre, röpcédulákra, képes ábrázo-

⁶ Société des Nations. Journ. Off. VI. année. 1925. 866. lap.

lásokra stb. vonatkozólag. Másodsor érvényes minden más természetű publikálásra is, tehát az írógéppel, litográfiával és minden egyéb technikai eszközzel való sokszorosításra; biztosítja a tetszészerinti nyelvű gramofonlemezek használatát s amennyiben a fennálló jogszabályok a rádióközlés szabadságát magánosoknak is megadják, a rádióközlés nyelvének tetszészerinti megállapítását is. A szabadság elve ezen a ponton is kizár minden természetű állami beavatkozást, tehát nemcsak a kifejezett és egyenes tilalmat, hanem minden olyan rendelkezést is, mely a publikálást a közlemény nyelvére tekintettel — pl. külön adók, a közlésnek bizonyos területekre vagy bizonyos időre való korlátozása útján — közvetlen vagy közvetett hátrányokkal sújtaná. Magától értetődik, hogy a közlés nyelvének szabadsága azáltal sem korlátozható, hogy a szövegnek egészben vagy kivonatossan az állam hivatalos nyelvén való egyidejű közzététele is kötelezővé tétetik.

A *nyilvános gyűlésekre* vonatkozó rendelkezés a nyelvhasználat szabadságát szintén egy szabadságjoggal: a gyülekezési szabadsággal kapcsolatosan biztosítja, itt is azonban, mint a sajtónál, anélkül, hogy magát „az alapszabadságjogot” biztosítaná. A gyülekezési jog mikénti szabályozására nemzetközi megkötés csak annyiban van, hogy az egyenlő elbánás elve természetesen itt is biztosítandó. Különbén csak a gyűlés nyelve az, melynek megállapítására a kisebbségi szerződések jogot adnak. Ez a jog itt is teljes és korlátlan szabadságot jelent. Jogellenes volna pl. az a rendelkezés, mely a kisebbségi nyelven tartott nyilvános gyűléseket meghatározott napokra korlátozná vagy úgy intézkednék, hogy csak a kisebbséghez tartozók által bizonyos nagyobb arányban lakott területeken szabad kisebbségi nyelvű nyilvános gyűléseket tartani. Nem korlátozható a kisebbségi nyelvek használata az állami ellenőrzés szempontjára való hivatkozással sem. Legfeljebb az írható elő, hogy a gyűléseken használandó nyelvek előre bejelentendők s hogy az ú. n. kisebbségi nyelvek használata bizonyos idővel előbb jelentendő be, hogy ez által az illető nyelven értő hatósági közeg kiküldetése biztosítható legyen. A hatósági közeg jelenléte nem teszi a gyűlést a szó technikus értelmében vett hatóság előtti aktussá s így az itteni nyelvhasználat feltétlenül a magánnyelvhasználat terén biztosított abszolút szabadság alá esik.

Természetes, hogy az államnak a tetszészerinti nyelv szabad használatát a magánosok esetleges támadásaival szemben itt is biztosítani kell.

Míg az eddig tárgyalt rendelkezések a kisebbségekhez tartozó egyes egyének részére biztosítják a tetszésszerinti nyelv használatának szabadságát, addig a következő cikk a *kisebbségi intézményekre* vonatkozólag állapítja meg ezt a jogot.

Az általános kisebbségi szerződések a kisebbségi *egyesületek alakításának jogát* nem biztosítják kifejezetten;⁷ de az egyenlő elbánás elvéből folyik, hogy a kisebbséghez tartozók az általános egyesületi jog szabályai szerint alakíthatnak egyesületeket; az viszont az egyesülési jog általános elveiből következik, hogy az egyesület nyelvét az alapszabályok szabadon állapíthatják meg. Így — ha expressis verbis nincs is szabályozva a kérdés — mindenestre nemzetközi jogellenes volna a kisebbségi nyelvű egyesületek alakítását megtiltani.

Egyes kisebbségi intézmények létesítésének jogát a szerződések már kifejezetten is biztosítják. Eszerint a kisebbségekhez tartozó állampolgároknak a többi állampolgárokkal „azonos joguk van jótékonyági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, igazgatni és azokra felügyelni, azzal a joggal, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használhatják”. Ez a rendelkezés egyrészt autonómiát biztosít az érdekelt kisebbségeknek az általuk — akár egy vagy egyes kisebbségi állampolgárok, akár a polgárok egyesületei által — alakított kisebbségi intézményekre vonatkozólag, másrésztől biztosítja ez intézményeken belül az illető kisebbségi — tehát itt már nem bármely tetszésszerinti — nyelv szabad használatát. A rendelkezés jótékonyági, vallási vagy szociális intézményekről, iskolákról és más nevelőintézetekről szól. Mivel ez a felsorolás azt az általános tételt követi, hogy a kisebbséghez tartozók jogilag és ténylegesen ugyanazt a bánásmódot és ugyanazokat a biztosítékokat élvezik, mint a többi állampolgárok, kétségtelen, hogy e rendelkezés az általános elvet a nagyobb nyomaték okáért csak külön kiemeli a felsorolt kategóriákba tartozó intézményekre vonatkozólag és semmiképen sem jelenti az erősen hangsúlyozott általános elv megszorítását s az illető kategóriákra való korlátozását. Ez világos kifejezésre jut az angol eredeti szövegből, mely az azonos jogokat „különösen” („in particular”) biztosítja a felsorolt intézmények alapítása és igazgatása tekintetében; Úgy, hogy nemcsak a kisebbségi jog szelleméből, hanem nézetem

⁷ A felsősziléziai speciális egyezmény expressis verbis biztosítja ezt a jogot (78. cikk).

szerint a szóbanforgó cikk helyesen értelmezett szövegéből is következik hogy a kisebbségek minden törvénnyel és közerkölccsel nem ellenkező célra alakíthatnak intézményeket s következik az is; hogy ez intézményeken belül saját nyelvüket is szabadon használhatják.

Ezt azért kell különös nyomatékkal hangsúlyozni, mert a szerződés exemplifikatív felsorolása a kisebbségi jogok biztosítása szempontjából nem mondható szerencsésnek. Kétségtelen, hogy a kisebbségekre nézve a jótékonyági és *szociális* intézmények alakíthatásának s annak is van bizonyos jelentősége, hogy ez intézményeken belül a kisebbségi nyelvek szabadon használhatók; de mégis feltűnő, hogy e felsorolás az iskolák és más nevelőintézetek mellett nem emeli ki külön a kisebbség egyéb természetű kulturális intézményeit. Nagy tévedés volna a felsorolás e hiányosságából azt a következtetést vonni le, hogy a szerződések a kisebbségi nyelvek szabad használatát csak a jótékonyági és szociális intézményeken belül akarják biztosítani s nem statuálnak nemzetközi jogi kötelezettséget az iskolák és más nevelőintézetek kategóriájába nem vonható kulturális intézmények tekintetében is. Hiszen a kisebbségi nyelvek szabad használatának éppen ez intézményekre vonatkozólag vari fontossága.

A kisebbségeknek joguk van nyelvüket az általuk alapított és vezetett tudományos és irodalmi intézetekben, színházakban, nyilvános könyvtárakban és múzeumokban is szabadon használni. E tételnek a tudományos és irodalmi intézetre és általánosabb hatása miatt főleg a színházakra vonatkozólag különös jelentősége van. Semmiképpen nem korlátozható, hogy a kisebbség az általa alapított színházakban saját nyelvén tartson előadásokat. E tekintetben is a szabadságot az államnak nemcsak magának kell tiszteletben tartani: kötelessége az ilyen előadások magánosok által való megzavarását is megakadályozni.

A Németországi Lengyelek Egyesülete 1929 április 30-án táviratban s május 8-án levélben emelt a Nemzetek Szövetségénél panaszt a miatt, hogy az oppelni városi színházban a Halka című operának egy lengyel társaság által történt előadásán az erkélyről bűzbombákat dobáltak le, a színház előtt nagy tömeg kiabált és fütyült, a kijáratoknál a közönséget és a színészeket megtámadták és bántalmazták. A német kormány válaszában elismerte, hogy az előadott események, részben legalább csakugyan megtörténtek, de közölte egyszersmind, hogy a maga részéről minden lehetőt megtett

a felelőtlen elemek által előidézett sajnálatos események elintézésére. Illetékes szervei a lengyel hatóságok előtt azonnal sajnálkozásuknak adtak kifejezést s megígérték, hogy a bűnösökkel szemben megfelelő megtorlást fog alkalmaztatni. Az oppelni rendőrség elnökét három napon belül ideiglenesen nyugdíjazták, két rendőrfőnököt fegyelmiileg megbüntettek s mindazok ellen, kiket a tüntetésekben való részvétel gyanúja terhelt, haladéktalanul büntető eljárás tétetett folyamatba.

A Tanács az előadónak, a japán *Adatci-nak* javaslatára a német kormány előterjesztését tudomásul vette s annak a reményének adott kifejezést, hogy jövőre a sajnálatos incidensek nem fognak megismétlődni s hogy a kisebbség számára biztosítva lesz a lengyel kultúra minden irányú megnyilvánulásának szabad élvezete.⁸

Az iskolákra vonatkozó rendelkezés nem szorítkozik kizárólag a népiskolákra, hanem az összes típusú iskolákra kiterjed. Az ilyen kisebbségi nyelvű iskolák a magániskolák jellegével bírnak, nyilvánossági joguk és egész jogállásuk az azokra vonatkozó jogszabályok szerint igazodik.

Mintegy átmenetet alkot a magánnyelvhasználat és a hatóság előtti nyelvhasználat közt az állami közüzemekkel, különösen a vasúttal és postával kapcsolatos nyelvhasználat ügye. Evidens, hogy a közönségnek a vasúti és postai közegekkel való érintkezésére nem lehet minden további nélkül a hatóságok előtti nyelvhasználat szabályait alkalmazni, mert a hatóság ebben a vonatkozásban csak az állami impérium gyakorlására hivatott szervezetet jelenti. Az állami közüzemek, még azok is, melyek nem pénzügyi, hanem katonai, közbiztonsági vagy közgazdasági célok biztosítására törek-szenek, lényegükben üzleti vállalkozások; amiből az következne, hogy rájuk a nyelvhasználatnak az üzleti forgalomra megállapított szabályai volnának alkalmazandók. Ennek viszont ellentmond ez üzemek speciális jellege, különösen az, hogy e vállalatok monopolisztikus helyzetet élveznek, így nem volna helyes, ha az állam, mint a vállalat tulajdonosa az üzem nyelvét tetszése szerint állapíthatná meg s azokban az állam hivatalos nyelvét kizárólag alkalmazhatná.

A kérdést az állam előtti egyenlőség elvéből kiindulva kell megoldani, mely az állam részéről való jogilag és ténylegesen egyenlő elbánás köteleességét ezekre a monopóliumot élvező üzemekre

⁸ Société des Natipns. Journ. Off. X. année. 1929. 1690. lap.

vonatkozólag is magában foglalja. Ebből az elvből pedig az következik, hogy az államnak egyenlő mértékben kell biztosítani a kisebbségekhez tartozó állampolgárok számára is ez üzemek igénybevételének lehetőségét. Az, hogy ez üzemek nyelve az állam hivatalos nyelve legyen, egészen természetes, de e mellett biztosítani kell a kisebbségi nyelvek használatát is abban a mértékben, amely ez üzemeknek a kisebbségekhez tartozók részéről való akadálytalan igénybevételét lehetővé teszi.

A posta-, távírda- és távbeszélőüzem magánszemélyek egymás-közötti érintkezését közvetíti s így természetes, hogy a postai küldemények és táviratok szövegére, valamint a távbeszélőn alkalmazott nyelvre a magánérintkezésre megállapított abszolút szabadság érvényes. A postai küldemények és a távirat címzése már a postai közegeknek szól s ennél — éppen úgy, mint a közegekkel való élszöbeli érintkezésben — azt kell föltétlenül biztosítani, hogy a kisebbségi nyelv használata miatt a küldemények a forgalomból ne zárassanak ki, illetőleg a kisebbségi nyelvet használó felek emiatt ne utasíttassanak el.

Ugyanez a helyzet a vasút szempontjából is. A közegeknek itt is biztosítani kell a kisebbségi nyelvet használó közönség számára is a vasút használatának azonos lehetőségét, természetesen itt sem lévén semmi akadálya annak, hogy a közegek elsősorban az állam hivatalos nyelvének használatára köteleztessenek.

A Nemzetek Szövetsége Tanácsát két ízben is foglalkoztatta a vasúti közegek által alkalmazott nyelvre vonatkozó panasz. A Litvániaiból száműzött lengyelek már többször említett panasza az államvasutak igazgatóságának azt a rendeletét is kifogásolta, mely az alkalmazottaknak megtiltotta, hogy az utasokkal való érintkezésben más nyelvet, mint az állam hivatalos nyelvét használják. A litván kormány által adott felvilágosítás szerint a rendelet csak azt teszi kötelezővé, hogy az alkalmazottak az utasokat először litván nyelven szólítsák meg s csak akkor használjanak más nyelvet, ha az utas ezt a nyelvet nem érti. Az előadó javasolta e felvilágosítás tudomásulvételét, mert hiszen a rendelet a kisebbségi nyelvek használatát nem tiltja el.⁹

A másik panaszt a Németországi Lengyelek Egyesülete adta be 1928 október 28-án, előadva, hogy a mikultschützi vasúti állomás

⁹ Journ. Off. VI. année. 1925. 866—867. lap*

Widlok nevű alkalmazottja — bár lengyelül tud — két ízben is megtagadta a lengyel nyelven kért vasúti jegy kiadását s a jegyet csak akkor szolgáltatta ki, mikor a kérést német nyelven megismételték. A német kormány válaszában bejelentette, hogy bár az előadott konkrét adatok helyességét kénytelen kétségbe vonni, a szóbanforgó vasúti alkalmazottat ennek dacára a mikultschützi állomásról elhelyeztette. A Tanács az előadó (Adatci) javaslatára ezt a felvilágosítást tudomásul vette.¹⁰

¹⁰Journ. Off. X. année. 1939. 556. és 765—766. lap.

A kisebbségek nemzetközi jogvédelme.

Írta: *Ajtay Gábor.*

Európa égető problémái között, amelyek rendezésre és megoldásra várnak, ott szerepel a kisebbségi kérdés. Nemcsak sajátos jellegénél, de a béke fenntartása szempontjából is nagyjelentőségű kérdés-komplexum ez, amit az is bizonyít, hogy államférfiak, diplomaták, neves tudósok, tudományos egyesületek, a sajtó s ezekkel együtt maga a nemzetközi közvélemény is nap-nap mellett foglalkozik e problémával, amelyet a világháborút követő évek annyi színben, annyi változatos formában dobtak a felszínre, hogy arra a közel múltban még gondolni sem lehetett.

Ez a kérdés, amely hajdan — nemzetközi jogi szempontból — nem sok vizet zavart az európai kancelláriák politikájában, a háború után hirtelen elsőrangú fontosságúvá formálódott s ma már 48 millió ember nevében követel emberi megoldást, nemzetközi szabályozást és garanciákat, hogy enyhítse azokat a bajokat, amelyek veszedelmesen rágják az öreg kontinensünk egész berendezését.

Nem céлом a nemzeti kisebbségek sérelmeivel és panaszaival foglalkozni, sem pedig azokat a jogszabályokat vizsgálni, amelyek az egyes államok és a kisebbségek közötti jogviszonyt megállapítják, de nemzetközi jogi szempontból megvilágítani kívánom azt a rendszert, amely a kisebbségek nemzetközi védelmét szabályozza, úgy ahogy az a mai nemzetközi jogrendben jelentkezik, abban fejlődni és megoldást keresni törekszik.

Mielőtt azonban a kisebbségek mai *nemzetközi védelmével* foglalkoznék, pár szóval érintenem kell a kérdés történeti oldalát is.

Tudjuk, hogy a kisebbségi probléma, a mai jellegével, nem mondható régi problémának. Súlyt és jelentőséget csak a XIX. század folyamán a rendi társadalom lebontásával, valamint a nemzeti gondolat és érzés kifejlődésével kapott. Természetesen első megnyilvánulási formáit, így különösen a vallási kisebbségeket, már jóval előbb is megtalálhatjuk, úgyszintén azok nemzetközi védelmének

első nyomait is az egyes államközi szerződésekben. Az augsburgi (1555) a bécsi (1606), a westfáliai (1648) szerződésekben például már néhány állam szerződésszerű kötelezettséget vállalt alattvalói vallásszabadságának tisztelete tekintetében. Érdekes ezzel kapcsolatban megjegyezni, hogy a kisebbségi jogvédelem fejlődése ugyanazt a folyamatot mutatja, mint az egyéni szabadságjogok kifejlődése. Amint az egyéni szabadságjogok a vallásszabadságból fejlődtek ki, úgy fejlődött ki a nemzeti kisebbségeknek védelme is a vallási kisebbségeknek védelméből. Kezdetben ugyanis csak az állam népének többségétől eltérő vallásúak vallásos meggyőződését tekintették olyan természetes jognak, amely az államhatalommal szemben védelmet igényel, később azonban már az állam népének többségétől eltérő eredetű, fajú, nyelvű népcsoportoknak népi sajtószerúségüknek megtartására és szabad fejlesztésére való joga is ilyennek ismeretett el.

A bécsi kongresszus az első, amely hasonló értelemben foglalkozik a kisebbségi kérdéssel s záró jegyzőkönyvében deklarálja, hogy „a lengyelek, mint Oroszországnak, Ausztriának és Poroszországnak alattvalói, intézményeket fognak kapni, amelyek biztosítani fogják nemzetiségüknek a megtartását”.

A párizsi szerződésben pedig (1856) a hatalmak tudomásul veszik a szultán újabb alkotmányos rendelkezéseit, amellyel a Fényes Porta eltöröl minden megkülönböztetést a fajilag, vallásilag és nyelvileg különböző alattvalói között.

A balkáni kérdést rendező berlini kongresszus (1878) még tovább megy s kimondja, hogy „azokban a helységekben, amelyekben bulgárok, törökök, románok más népekkel vegyesen laknak, a választások és a szervezeti rendeletek tekintetében ezen népek jogaira és érdekeire kellő figyelem fordítandó.

Majd jött a világháború, utána pedig a párizsi konferenciák, amelyek Európa politikai térképén hatalmas változásokat eszközöltek. Már a világégés után — mint tudjuk — az Osztrák-Magyar Monarchia, a Balkán és Oroszország területén az új államok egész sora keletkezett, amelyeknek nemzetközi elismerése, határainak rendezése, a párizsi konferenciák egy nehéz feladatát képezte. A probléma rendezésének nehézségét az is növelte, hogy a szövetséges és társult főhatalmak a népek önrendelkezési jogának és a nemzetiségi elvnek a világháború alatti számtalan kinyilatkoztatásával a kisebbségi népek nemzetközi védelme érdekében súlyos erkölcsi kötelezettséget vállaltak, amelyeknek még győzelmi mámorukban is, tekin-

tettel arra, hogy a meghúzott új határok jelentékeny kisebbségi tömegeket zártak magukba, valamilyen formában, — jól vagy rosszul — de eleget kellett tenni.

A javaslatoknak, tervezeteknek egész sora született meg. Ezekkel együtt jelentkeztek azután a tarka-barka, soknyelvű, színű és gondolatú deputációk, majd jöttek az éjszakába nyúló ülésezések, amelyeken mind megoldást kerestek, terveket gyártottak és ajánlottak elfogadásra. Az eredmény végül is az lett, hogy a nemzeti kisebbségek nemzetközi védelmére vonatkozó rendelkezések kimaradtak a Nemzetek Szövetségét felállító egyességokmányból s a nagyhatalmak megelégedtek azzal, hogy a kérdést külön egyezményekben és az egyes békeszerződésekben szabályozzák.

Sajnálatos, hogy a nagyhatalmaknak nem volt bátorságuk a kérdésnek egy általános *nemzetközi* szabályozást adni s megelégedtek egy kivételes jogállapot megteremtésével, amely az államoknak csak egy részét érinti. El kell azonban ismerni, hogy lépésük a kisebbségek jogvédelme s annak fejlődése terén nagyjelentőségű volt.

A nagyhatalmaknak a kisebbségekkel szemben tanúsított ezt a magatartását azonban nemcsak a kisebbségek iránti nagylelkűségük és szimpátiájuk diktálta, de a kisebbségi mozgalmaktól való félelmük is. Ezért a kisebbségi szerződéseket biztonsági szerződéseknek is kell tekintenünk, amelyek nemcsak a kisebbségek érdekeit, de az államok közötti béke és harmónia fenntartását is célozzák.

A kisebbségek nemzetközi védelmét célzó rendelkezéseket általában 4 kategóriába sorozhatjuk:

Az első kategóriába tartoznak azok a rendelkezések, amelyeket a nagyhatalmak Lengyelországgal, Görögországgal, Romániával, Cseh-Szlovákiával és Jugoszláviával kötött *külön szerződési* tartalmazznak.

A másodikba azok, amelyek a Magyarországgal, Ausztriával és Bulgáriával kötött ú. n. békeszerződésekben foglaltatnak,

A harmadik csoportba pedig azok a rendelkezések esnek, amelyek Albánia, Észtfinn- és Lettország, valamint Litvánia által a Nemzetek Szövetségébe való bebocsátásuk alkalmával tett deklarációkban találhatók.

Végül a negyedik kategóriába sorozhatók az egyes államok, mint pl. Német- és Lengyelország, Ausztria és Csehország között kötött kisebbségi szerződések rendelkezései.

Érdekes, hogy a világháborút megelőzőleg kötött nemzetközi szerződések nem tartalmaztak külön szabályokat kisebbségvédelmi rendel-

kezeseik megtorlásának biztosítására. Az új kisebbségi szerződések és deklarációk azonban már külön garanciákról is gondoskodtak, amikor a kisebbségek védelmére vonatkozó rendelkezéseket *nemzetközi érdekű, kötelezettségeknek* deklarálták s ezenfelül a kisebbségek anyagi jogát Nemzetek Szövetségének védelme alá helyezték. Ezáltal a kisebbségi jogok védelme kétséget kizárólag nemzetközi jelleget kapott, a Nemzetek Szövetségének felállításával pedig egy olyan intézményt, amely kellő megszervezés esetén hatóságos támasza és protektora lehet a kisebbségi népeknek.

Ha már most nemzetközi jogi szempontból vizsgáljuk a kisebbségek védelmét célzó szerződések, deklarációk reális értékét, lehetetlen — a haladás ellenére — meg nem állapítani azokat a hibákat és hézagokat, amelyek erősen lerontják és csökkentik a kisebbségek védelmét szolgáló szerződések tekintélyét.

A legnagyobb hiba, amivel a szerződéseket, mint ilyeneket vádolhatjuk, hogy nincsen egységes jellegük. Sok tekintetben különböznek egymástól. Így pl. amíg a kisebbségi szerződések a szövetséges és társult főhatalmak és a kisebb szövetségeseik között jöttek létre, addig a békeszerződések, amelyek a kisebbségek védelme tekintetében szintén lényeges rendelkezéseket tartalmaznak, az összes szövetségesek és a volt ellenséges államok között kötöttek. Ebből a különös helyzetből pedig az következik, hogy a kisebbségi szerződésekben az illető államok csak a főhatalmakkal szemben vállaltak kötelezettséget a kisebbségek védelmére, de semmi jogi obligóban nem állanak a volt ellenséges államokkal szemben. Ellenben a volt központi hatalmak az összes szövetségesekkel szemben kötelezettséget vállaltak a kisebbségek védelme tekintetében. Ez a furcsaság pedig lehetőséget nyújt arra, hogy pl. amíg Csehország — a békeszerződések megsértésére hivatkozva — interveniáljon azoknak a kisebbségeknek az érdekében, amelyek Magyarországon találhatók, hivatkozva a közötte és Magyarország között megkötött békeszerződésben vállalt nemzetközi kötelezettség megsértésére, addig Magyarország vagy Ausztria nem emelhet panaszt Csehország ellen, ha ez utóbbi megsérti vagy nem teljesíti a kisebbségek védelme érdekében vállalt nemzetközi kötelezettségeit, minthogy nincsenek szerződéses viszonyban a kisebbségi szerződések által megkötött államokkal. Talán éppen ez a magyarázata annak, hogy a magyar kormány oly keztyűs kézzel bánik pl. a csehekkel s a ruthén kérdést hagyja beporosodni s nem mer vele a Nemzetek Szövetségén keresztül nemzetközi zajt ütni.

Azután *ezek a szerződések*, kevés kivétellel, a kisebbségeket *nem* tekintik az állam keretén belül önrendelkezéssel bíró közületeknek s legtöbbször meglegszenek azzal, hogy a kisebbségeknek a többségi állampolgárokat megillető jogegyenlőséget biztosítsanak. Már pedig a jogegyenlőség — mint *Balogh* mondja kitűnő munkájában — magában véve még nem elegendő a kisebbségek védelmére, mert a jogegyenlőség leple alatt az államok olyan intézkedéseket tehetnek, amelyek a kisebbségekre nézve a legnagyobb mértékben sérelmesek. Különbö is ezek a kötelezettségek, amelyek szabadságjogokat, bizonyos esetekben pedig politikai jogokat, autonómiát biztosítanak, soha sem elég határozottak s tág lehetőséget nyújtanak arra, hogy az érdekelt államok kibújjanak, kitérjenek teljesítésük elől, amit nagyban megkönnyít az is, hogy az egyezmények a kisebbségek politikai érvényesülésének biztosítását túlnyomólag mellőzik.

Az érdekelt államok, ellenére ezen hézagoknak és hibáknak, nem akarták e szerződéseket aláírni s főképen azzal érveltek s érvelnek nem egyszer ma is, hogy azok ellenkeznek nemzeti szuverenitásukkal. Ma már azonban nevetséges az államok korlátlan szuverenitásáról beszélni. Az állami mindenhatóság ugyanis nemcsak belsőleg erősen korlátolt a polgári szabadságjogok által, de erősen meg van szorítva külsőleg, a különböző szerződések, jobban mondva a nemzetközi jog, jogrend által is, amely természetesen lehet jól vagy rosszul megépítve, de fennáll s az államközi béke, valamint az államok közötti együttműködés lehetőségének biztosítása érdekében korlátot jelent az egyes államokra nézve.

Az új nemzetközi jogrend pedig, amelynek egyes pilléreit — kevés szerencsével — a győztes hatalmak építették meg, a kisebbségi élet terén is az állami szuverenitás megszorítására törekszik. Hogy az egyes államok ú. n. mindenhatóságát jobban korlátozza, mint a háborúelőtti nemzetközi jog, ennek magyarázata éppen azokban a szerződésekben található meg, amelyek az újonnan alakult vagy pedig területileg felpuffasztott államoknak hatalmas kisebbségi tömegeket juttattak, amely kisebbségeket azután ezekkel a sovány jogokkal akarták kielégíteni és hallgatásra bírni, az európai békének pedig ezáltal tartós és szilárd jelleget adni. Hogy ez nem sikerült, azt nap nap mellett láthatjuk nemcsak mi, de láthatják az új nemzetközi rend megteremtői is.

A nemzetközi jog volt kitűnő művelője és tekintélye *Fauchille* szerint az új szerződések nemcsak az egyéneket izoláltan véve szándékoznak védeni, de bizonyos mértékben a kisebbségeknek, mint

kollektív egységeknek is jogokat biztosítanak. Ez az első eset szerinte, hogy a kisebbségi jogokat nem egyéni jogoknak tekintik s a kisebbséget a maga egészében viszik, elismervény számára a szervezkedési jogot és az autonómia jogát.

Mások szerint a szerződések tovább mennek és egy érdekes újítást tartalmaznak, mivel impliciter elismerik a kisebbségek jogalanyiségát.

Sajnos, a szerződések rendelkezései e megállapítást nem igazolják s a kisebbségek nemzetközi jogalanyiségát nem ismerik el, bár a nemzetközi jog új iránya szerint már nemcsak az egyes államok, de bizonyos esetekben maguk az egyesek is alanyai lehetnek meghatározott nemzetközi jogoknak. Ebben rejlik az új kisebbségi nemzetközi jogvédelemnek fő gyengesége és hatálytalansága, mivel — mint később látni fogjuk — sem a kisebbséghez tartozó személyeknek, sem a kisebbségeknek, mint egészeknek nincs joguk arra, hogy a különböző nemzetközi szerződésekben biztosított jogok megsértése esetén bizonyos jogkövetkezményekkel járó panaszt telessenek. Igaz, hogy felhívhatják a Nemzetek Szövetsége tanácsának figyelmét a kisebbségi szerződések rendelkezéseinek megsértésére, de ez nem jog, csak lehetőség. Panaszuknak nincs jogi hatása, a tanács közbelépését nem vonja maga után, csak kérelem jellegével bír, amiért is a kisebbségeket — a nemzetközi irodalomban elfogadott fel fogás szerint — csak a nemzetközi jog tárgyainak, de nem alanyainak tekinthetjük.

Érdekes hogy a nagyhatalmak a kisebbségi szerződésekben és deklarációkban foglalt kötelezettségeket *alkotmányjogi és nemzetközi jogi garanciákkal látták eh* Közjogi biztosítékot képeznek a szerződéseknek azok a rendelkezései, amelyek által az érdekelt államok arra kötelezik magukat, hogy a kisebbségek védelmét célzó rendelkezéseket alaptörvényül ismerik el. Ez azt jelenti hogy semminemű törvény, rendelet vagy hivatalos intézkedés ezekkel a rendelkezésekkel nem lehet ellentétben, s hogy ezekkel szemben semmiféle törvény, rendelet nem lehet hatályos. E rendelkezés által a szerződések megalkotói belső alkotmányjogi biztosítékot kívántak teremteni arra nézve, hogy a szerződések rendelkezései érvényesülni fognak az érdekelt államok jogszabályaiban és hatósági intézkedéseiben is. Sajátságos azonban, hogy a kisebbségi szerződések akkor, amikor a kisebbségeknek az állammal szemben jogokat írnak elő, e jogoknak az államon belőli bírői védelemről nem gondoskodnak. Már pedig a kisebbségi szerződések és deklarációk által stipulált anyagi

jogok csak úgy nyerhetnek igazi értéket, ha nemcsak a külső, de a belső jogvédelem is adva van. Ez a magyarázata azon törekvésnek, amely annak elérésére irányul, hogy a kisebbségek részére biztosított anyagi jogok, éppen úgy, mint az egyeseket az állammal szemben megillető egyéb közjogok, közigazgatási bírói védelemben részesüljenek s ennek a bíróságnak legyen meg a joga érvénytelennek nyilvánítani minden olyan törvényt, rendeletet, hatósági intézkedést, amely az alaptörvény jellegével bíró kisebbségi jogokkal ellentézik.

A szerződések lényeges újítása a hasonló célú korábbi szerződésekkel szemben azonban az, hogy a szerződések végrehajtását nem a nagyhatalmak garantálják, akik azokat kötötték, hanem ezt a garanciát egy új nemzetközi szervezetre, a Nemzetek Szövetségére bízta, amely azt jelenti, hogy a jövőben a genfi intézmény fog örökölni a szerződések betartása felett és azok megszegése vagy megszegésének veszedelme esetén a megfelelő intézkedéseket az fogja megtenni. A Nemzetek Szövetségének ez a jogköre nem a népszövetségi paktumból ered, hanem a kisebbségi szerződésekből és a tanács, valamint a közgyűlés idevonatkozó határozataiból.

Gyakorlati szempontból a tanácsnak nagyobb a jelentősége, mint a közgyűlésnek, mivel a kisebbségi vitás ügyekben való eljárás az ő kompetenciájába tartozik. Ugyancsak a kisebbségvédelmi eljárást is ő határozta meg különböző rezolúciókban, amiáltal a tanács egyenesen új jogot alkotott, mert a kisebbségek alaki jogát a szerződések egyáltalán nem szabályozzák, csak bizonyos főelveket jelenítenek ki.

Különben a kisebbségi egyezményekkel és deklarációkkal kötött államok szerződésileg elfogadták, hogy a tanács minden tagjának joga legyen a tanács figyelmét a szerződésekben foglalt kisebbségvédelmi kötelezettségek megsértésére vagy megsértésének veszélyére felhívni. Sajnos, ez a jog kizárólag a tanács tagjait illeti meg, ami azt jelenti, hogy a tanács *jogilag csak* akkor foglalkozhat a Nemzetek Szövetsége védelme alatt álló valamely kisebbségi kérdéssel, ha egyik tagja a szerződések megsértésére figyelmét felhívja.

Ebből pedig az következik, hogy azok az államok, amelyek nem tagjai a tanácsnak — hacsak a Nemzetek Szövetsége paktumának TI. cikkére nem hivatkoznak —, sem pedig maguk a kisebbségek nem hívhatják fel a tanács figyelmét olyan jog- vagy ténykérdésre, amely a kisebbségi kötelezettségek megsértését jelenti azzal a következménnyel, hogy az jogilag a tanácsot obligatorius eljárásra kötelezze.

Ez s sajátos rendelkezés, amely különben ellenkezik az államok egyenlőségének elvével, nem zárja ki a tanácsban nem képviselt államoknak és a kisebbségeknek azt a jogát, hogy a Nemzetek Szövetségének figyelmét sérelmük esetén fel ne hívhassák, ez a cselekedetük azonban nem váltja ki a tanácsnak kötelező eljárását s csak mint információ vagy petíció jöhet számításba.

A kisebbségi panaszok, mindezek ellenére, nem maradnak holt betűk. A tanács egy határozata értelmében ugyanis a Nemzetek Szövetségének főtitkára megvizsgálni tartozik azokat, s ha úgy találja, hogy a petíció az elfogadhatóság feltételeinek megfelel, közli azt az érdekelt állam kormányával és a tanács tagjaival. A tanács, a kisebbségek védelmére vonatkozó nemzetközi jogainak és kötelezettségeinek könnyebb gyakorlása érdekében, saját kebelében egy három tagból álló bizottságot létesített, amelyet a tanács elnöke a madridi határozat értelmében esetről-esetre még két taggal egészíthet ki. Ez a bizottság a kisebbségi panaszok előzetes megvizsgálását, jobban mondva rostálását végzi. Felhívhatja a tanács figyelmét a kisebbségi kötelezettségek megsértésére, ha ellenben ezt nem teszi, a tanács bármely tagjának még mindig joga van ugyanezt tenni. Ebben az esetben a tanács tartozik a kérdéssel foglalkozni s egyben megállapítani azt, vajjon fennforog-e a szerződések megsértése vagy sem. Ha igen, a tanács oly módon járhat el és oly utasításokat adhat, amelyek az adott esetben alkalmasaknak és hathatósaknak mutatkoznak. Pl. kérheti egy sérelmes törvénynek, vagy rendeletnek a módosítását.

Ha ellenben a tanács figyelmét sem a hármak bizottsága, sem pedig valamely tagja fel nem hívja, a kérdéses panasz nem fogja tárgyát képezni a tanács eljárásának. A hármak bizottság azonban az általa végzett vizsgálat eredményét a tanács tagjaival esetenként közölni tartozik. Ez újabb vívmány s bizonyos garancia arra, hogy a panaszok ne tűnjenek el titokzatosan a *rostálóbizottság* ügykezelése alatt, annál is inkább, mert a gyakorlat folytán a hármak bizottságának hatásköre átalakult, mivel ma már az elébe került panaszokat nem egyszer, mint békítő és közvetítő szerv, érdemi tárgyalás alá veszi s maga elintézi.

A tanács mellett a kisebbségvédelemnek van egy másik nemzetközi szerve is, amelynek szintén bizonyos kompetenciája van a kisebbségek jogvédelme tekintetében. Ez az 1920-ban felállított hágai Állandó Nemzetközi Bíróság. A tanács, mint tudjuk, politikai szerv, a hágai Cour de justice internationale pedig bírói orgánum,

amely bizonyos tekintetben, szintén eljárhat a kisebbségi kérdésekkel kapcsolatban felmerült ügyekben.

Az érdekelt államok ugyanis hozzájárultak ahhoz, hogy a kisebbségek védelmére vonatkozó jog-vagy ténykérdésekben közöttük felmerülhető véleménykülönbségek, a pactum 14. cikke értelmében, nemzetközi jellegű vitának tekintendők s döntés végett a hágai Állandó Nemzetközi Bíróság elé terjesztendők. A bíróság határozata ellen felebbezésnek helye nincs és ez ugyanolyan erejű és érvényű, mint az Egyezségokmány 13. cikke értelmében hozott határozata.

Ezenfelül a bíróság szakvéleményt is adhat minden olyan vitás esetben és kérdésben, amelyet a tanács vagy közgyűlés hozzá utal. Mind ezideig a tanács kisebbségi kérdésben csak két ízben (a lengyelországi német telepesek ügyében és a lengyel állampolgárság megszervezésének kérdésében) kért a bíróságtól véleményt s szinte félni látszik a bíróságtól, ellenére annak, hogy a kisebbségi eseteknél mindig tény- és jogkérdésekről van szó, amelyek már természetüknél fogva bírói döntésre alkalmasak.

Láthatjuk tehát, hogy a kisebbségi jogok védelme, többek között, két nemzetközi szervre: a Nemzetek Szövetsége tanácsára és az Állandó Nemzetközi Bíróságra van bízva. Ez azt jelenti, hogy a háború utáni nemzetközi jogban és jogrendben a kisebbségek nemzetközi védelme s annak elve többé-kevésbé, de érvényre jutott. Ennek fontossága kétségtelen, annál is inkább, mert egyenesen azt juttatja kifejezésre, hogy a kisebbségi jogok és azoknak a védelme ma már nem tekinthető kizárólagosan belügynek, de nemzetközi érdekűnek is, mivel az a nemzetközi jogközösség, jogrend érdekek is nem egy vonatkozásban érinti.

Mégis a kisebbségek mai nemzetközi jogvédelme sok hibában szenved. Egyik nagy gyengesége az, hogy a fenti védelem nem általános jellegű, vagyis az államoknak csak bizonyos csoportjára terjed ki, ami természetesen erősen kerékkötője a kisebbségi jogok minden kiterjesztésének. Igaz, hogy a Nemzetek Szövetségének III. közgyűlésén egy félénk lépés már történt a kisebbségi jogok generalizációja érdekében, amikor a fenti közgyűlés egyik határozatában annak a reményének adott kifejezést, hogy azok az államok, amelyek kisebbségek jogvédelme tekintetében a Nemzetek Szövetségével szemben semmi kötelezettségben nem állnak, az igazságosságnak és türelemnek legalább ugyanazt a fokát fogják kisebbségeikkel szemben tanúsítani, amelyet a szerződések és a tanács eljárása ma más államoktól megkíván. A Nemzetek Szö-

vetsége ezzel a határozatával azonban, a nemzetközi zavaros helyzetre való tekintettel, fél úton megállott, ellenére annak, hogy ez a megoldás nagyban elősegítené a kisebbségi jogok nemzetközi védelmének hathatós fejlődését.

Másik nagy gyengesége a mai szisztémának, hogy a különféle szerződésekkel megállapított kisebbségi jogok nem igazi jogok, mert a kisebbségek közvetlenül nem érvényesíthetik a saját érdekükbe és védelmükre stipulált jogokat. Éppen ezért ennek a jogvédelemnek hatályossága, különösen a tanács mai eljárásával, nem sokat jelent s mindaddig sánta marad, míg a kisebbségek jogot nem nyernek arra, hogy panaszukat jogkövetkezményekkel a tanács elé vihessék s ne csak tárgyai, de alanyai is legyenek a nemzetközi jognak.

Azután azt sem szabad elfelejteni, hogy a kisebbségeknek biztosított anyagi jogok még meglehetősen megszorítottak. Érthető tehát, hogy az újabb mozgalmak — többek között — azoknak kitágítására, legalább is kultúr-autonómia elérésére törekszenek, amely a kisebbségek anyanyelvének iskolai oktatását biztosítaná. Ez az irányzat, amely a valóságban az állami szuverenitás újabb megszorítását, de egyúttal a kisebbségi kérdés súlyosságának enyhülését is jelentené, ma még óriási akadályokba ütközik, amit nemcsak a genfi intécióban lejátszódó jelenetek igazolnak, de annak a pár államnak a magatartása is, amelyek nemzetközi egyezményekkel vannak kötelezve arra, hogy némely kisebbségnek politikai, egyházi vagy iskolai autonómiát adjanak s azt, kihasználva a mai nemzetközi jogrend egyoldalúságát és a fennálló hatalmi eltolódásokat, még a mai napig sem teljesítették.

Végül számos jobbítás lenne szükséges a jelenlegi panasz-eljárás tekintetében is. Igaz, hogy az agyontámadott és agyondicsért hármak bizottsága biztosítja a kisebbségi panaszok megvizsgálását, de annak munkája elégtelen és amint nap-nap mellett láthatjuk, nem nyújt meglegedést sem a kisebbségeknek, sem a világ közvéleményének, amely érdeklődéssel, nem egyszer aggodalommal kíséri a Nemzetek Szövetsége gondjaira és védelmére bízott kisebbségek sorsát.

Azután maga a tanács is, amely egy egyoldalúlag felépített s ma még francia érdekeket szolgáló intézménynek *politikai szerve, nem valami sok bizalmat gerjeszt a kisebbségi kérdés materiájában*. A bizalmatlanságot nagyban növeli, hogy a tanács eljárásában a kisebbségi sérelmeket — mint Búza professzor is helyesen megállapítja — nem jogi kérdések gyanánt kezeli s nem az ügy jogi megoldására törekszik, *hanem* annak elsimítására. A tárgyalások során a

tanács igyekszik az érdekelt államot a sérelmek orvoslására rábírní s valamilyen kompromisszumos eredményt elérni. Éppen ezért működését óvatosság jellemzi s keztűs kézzel bánik olyan kérdésekkel, amelyeknek esetleges kudarc tekintélyének ártana.

Egyesek e bajok orvoslását a kisebbségek nemzetközi jogalanyiságának elismertetésében, a hágai Állandó Nemzetközi Bíróság kisebbségi joghatóságának kiterjesztésében vélik megtalálni. Ez ma még egy nagyon nehéz kérdés s ellenére az ez irányban haladó törekvéseknek, lehet mondani, hogy egy távoli jövőnek kellemes és kelletlen zenéje.

Van azonban egy másik irányzat is, amely nem megy ilyen messzire s megelégedne a kisebbségi kérdés olyan rendezésével, amely a fennálló szerződések keretét nem érintené. E törekvések, többek között, a népszövetségi mandátum-bizottság mintájára *egy állandó kisebbségi bizottság alakítását, a kisebbségek meghallgatását, a tanács eljárásának nagyobb nyilvánosságát kívánják*. Minthogy pedig a kisebbségi jogvédelmi eljárás rendjének megállapítása, amint eddig is, tanácsi határozatok alapján történt, az eljárásnak ilyen módosítása látszólag könnyen megtörténhetnék. A valóságban azonban, mint azt a legutóbbi genfi napok alatt is láthattuk s keserűséggel élvezhettük, hatalmas politikai akadályokba ütközik s megtörik egyes hatalmak nevetséges makacosságán és jogcsavarással kapcsolatos érveléseiben.

Vannak továbbá, akik az érdekelt államok között kötendő regionális szerződésekkel akarják a kérdés méregfogát kihúzni s a kisebbségek sorsán ily módon enyhíteni. A napjainkban Athénben tartott balkáni konferencia szintén ily értelemben foglalkozott a kérdéssel. Mások viszont a kisebbségi jogvédelem állami megszervezésében látják a kisebbségi problémák sikeres megoldását. Törekvésük oda irányul, hogy az érdekelt államok nemzetközi kötelezettségeiknek belső jogéletükbe való átültetésére s azoknak közigazgatási bírói védelmére kényszeríttessenek. Ez szerintük nagyban megkönnyítené a kisebbségi panaszok orvoslását s egyben csökkentené a Nemzetek Szövetsége elé terjesztendő panaszok számát.

A kisebbségi kérdés — mint láthattuk — az adott helyzet és tények erejénél fogva *nemzetközi problémává formálódott. Nemzetközi szabályozása, a Nemzetek Szövetségének garanciája, a hágai Állandó Nemzetközi Bíróság bizonyos kompetenciája által pedig bevo-nult a nemzetközi jog területére.*

Tudjuk, hogy az általa nyújtott védelem még tökéletlen, éppen

úgy, mint azok az új intézmények s az az új nemzetközi jogrend, amelyet a győztes nagyhatalmak egyoldalúan megkonstruáltak. Mégsem szabad azokat lebecsülnünk. Számolnunk kell velük minden lépésünknel, éppen úgy, mint azokkal az erőkkel, amelyek ezt a nemzetközi jogrendet nyomdafestékkal, vagy szuronyokkal fenntartják. Sok tekintetben alkalmazkodnunk is kell hozzájuk, de az adott és nyújtott lehetőségeket ki kell használnunk. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a nemzetközi életben *egymás mellett haladó és egymást keresztező erők éppen úgy forrásban és mozgásban vannak*, mint egy állam életében a belső gazdasági, társadalmi s politikai erők, amelyeket az állami jogrend és tényezők vagy ki tudnak egyenlíteni, vagy nem. Ha nem, jön a forradalom, amely a régi jogrendet, berendezést felborítja s újat emel s azzal próbál a közjó érdekében dolgozni. *Ugyanígy a nemzetközi életben is*. Vagy megfelel a nemzetközi jogrend az államközi életnek, vagy nem. Ha nem, annak összeomlása s egy újnak keletkezése elkerülhetetlen. Áll ez különösen a mai nemzetközi jogrendre, amelynek egyoldalúsága és súlyos hiányai nap-nap mellett mutatkoznak s csak idők kérdése, hogy meddig bírja a keretei között mozgó erőket fékezni, irányítani és levezetni. *Határrevízió, gyarmatkérdés, népesedési probléma, gazdasági bajok, a kisebbségi kérdés* mind ott szerepelnek. Megoldást, szabályozást sürgetnek és követelnek a közös jó s a béke érdekében. Ezek között a kisebbségi kérdés és annak nemzetközi rendezése — mint tudjuk — szintén nagyjelentőségű, különösen reánk magyarokra nézve, mert hiszen leszakított fajtestvéreink életérdekeit érinti, amelyekért *küzdeni és dolgozni* tartozunk. De ezzel együtt nem szabad szem előtt téveszteni azt sem, hogy akkor, amikor kisebbségeink nemzetközi védelme érdekében alkotmány és nemzetközi jogi jobbításokat, garanciákat kívánunk és követelünk, *egyben nagyon súlyos erkölcsi kötelezettséget is vállalunk a jövő politikánkat illetően is, mert hiszen mai állásfoglalásunkkal belső és külső nemzetiségi politikánkat moraliter már előre elkötelezzük, nem tízezer, de határváltozás esetén, milliós nemzetiségi tömegekkel és a világ közvéleményével szemben*.

A nemzetközi jog fejlődése, a nemzetközi élet jelenségei ugyanis azt mutatják, hogy a kisebbségek minden határváltozással csak nyerhetnek úgy belső, de különösen külső jogvédelem tekintetében. Hiszen minden rendszer- vagy határváltozás feltételezi a nemzetiségileg majdnem homogén európai nagyhatalmak szankcióját, amely nagyhatalmak pedig előreláthatólag nem fogják a kisebbségek védel-

mének problémáját s annak megoldását az érdekelt államokra bízni, de ellenkezőleg, éppen ezeket az államokat, a nemzetközi béke és a kisebbségek érdekében *súlyos nemzetközi kötelezettségek elfogadására fogják kényszeríteni. Ezért a kisebbségi kérdés tárgyalásánál nem szabad figyelmünket kizárólag belső nemzeti szempontokra koncentrálni, de tekintettel kell lennünk a kisebbségi védelem nemzetközi oldalára is*, amely nemcsak ma, de a jövőben még inkább szerepet fog játszani a kisebbségi jogvédelem terén. A nemzetközi élet jelenségei világosan mutatják, hogy *a kisebbségek jogvédelmét a nemzetközi jog területéről többé leszorítani nem lehet*. Vegyen bármilyen fordulatot a nemzetközi jogrend, szenvedjenek bármilyen változást, átalakulást a nemzetközi életnek fiatal intézményei, *kapjanak azok angol, francia, vagy német szint*, a kisebbségek nemzetközi jogvédelme, Európa bármilyen struktúrája mellett, tehát a jelenlegi határok megváltoztatása esetén is, mindig napirenden lesz s nekem az az érzésem, hogy nem egy tekintetben a mainál szigorúbb szabályozást fog nyerni.

A kisebbségi jogvédelem fejlődésének útjai.

Írta: Szász Zsombor.

A kisebbségi védelem fejlődésének útját a kisebbségi védelem nemzetközi jogi és belső állami jogi jellegének viszonya keresztezi.

A világháború előtt a *kisebbségek* — akkor még „*nemzetiségek*” — nemzetközi jogi védelemben nem részesültek: a nemzetiségi kérdés minden állam belügye volt. Csupán a berlini kongresszus által elismert új balkáni államok felekezeti kisebbségeit vette védelmébe a berlini szerződés és helyezte védelmüket a nagyhatalmak garanciája alá.

Ez a védelem — mint a párizsi konferencia alkalmával Clemenceau a lengyel köztársaság elnökéhez, Paderewszkyhez intézett levelében írta — nem volt hatályos, *était inopérante* s ezért a békekonferencia az újonnan teremtett kisebbségek védelmének új formájáról akart gondoskodni. Ez az új mód, mint Clemenceau ugyanabban a levelében mondja, abban kell hogy álljon, hogy a kisebbségi viták „kivonatván a politika légköréből, bíróságok — *cours de justice* — elé utaltassanak”.

A multaknak tapasztalatából leszűrt ez a helyes tanulság azonban papíron maradt, a konferencia nem alkalmazta, hanem egy zavaros jogalkotásba merült: amíg a kisebbségi jog kodifikációját a kisebbségi államokra, addig ellenben a jogvédelmet egy nemzetközi testületre, a Népszövetségre bízta.

Anyagi jog tekintetében maguk a kisebbségi szerződések egy rendszertelen és hiányos keretet nyújtanak, amelyet, — a szerződés első szakasza értelmében, — az illető államok lettek volna kötelesek kitölteni, rendszerbe foglalni. A szerződések 1. §-a így szól:

„Lengyelország kötelezi magát, hogy a jelen fejezet 2—8. cikkeiben foglalt rendelkezéseket alaptörvényekül ismeri el, hogy semminemű törvény, rendelet vagy hivatalos intézkedés ezekkel a rendelkezésekkel nem lesz ellenmondásban vagy ellentétben s hogy ezekkel szemben semmiféle törvény, rendelet vagy hivatalos intézkedés nem lesz hatályos.”

A kisebbségi államokat tehát nemzetközi szerződésben vállalt kötelezettség terheli, amelynek azonban eddig nem tettek, vagy legalább nem a maga egészében tettek eleget, de amelyre szoríthatók volnának. Amikor tehát a kisebbségvédelem fejlődésének lehetőségeiről beszélünk, alternatíva előtt állunk: egyfelől adva van a tényleges helyzet, amikor a kisebbségi jog nincs kodifikálva; s másfelől az a lehető helyzet, amikor a kisebbségi államok jogrendjükbe iktatták a kisebbségek jogait. Mindkét helyzetnek: annak is, hogy ma a kisebbségi jog nincs állami joggá kodifikálva és annak is, hogy egyszer a szerződéseknek megfelelően kodifikálva lesz, következményei vannak.

Ma, a kisebbségi jog kodifikálatlan állapotában a kisebbségeknek nincs tételes anyagi joguk, tehát nem jogalanyok, nem lehet jog-sérelmük, nem fordulhatnak állami bíróságokhoz, nincs jogsegély.

Másfelől legyünk tisztában azzal, hogy a népszövetség körében lassanként kifejlődött eljárás nem a kisebbségek jogvédelme, hanem a szerződések végrehajtásának garanciája azokon a politikai kereteken belül, amelyet a népszövetség nyújtani bír.

Mikor a kisebbségi szerződéseket alkották, — mint említettem, — felcsillant az a gondolat, hogy a politikai természetű garancia nem hatályos és a kisebbségek jogvédelme csak független bíróságok keretében szervezhető. De ahelyett, hogy ezt tették volna, a hatalmak megelégedtek azzal, hogy kimondták, hogy „a kisebbségi szerződés rendelkezései nemzetközi érdekű kötelezettségek és a nemzetek szövetségének védelme alatt fognak állani” és „a tanács minden egyes tagjának meglesz a joga, hogy a tanács figyelmét e kötelezettség valamelyikének megsértésére, vagy megsértésének veszélyére felhívja”. De a garanciát képező eljárást sem a kisebbségi szerződés, sem a népszövetség alapokmánya nem szabályozta, hanem az az eljárás, amelyet a népszövetség tanácsa követ, a tanács időközönkénti döntésein, elsősorban a Tittoni-féle jelentésen alapul.

Ebben az eljárásban a kisebbségeknek, mint sértett feleknek, panaszosoknak, helyük és szerepük nincs.

A Tittoni-féle jelentés szerint a kisebbségek fordulhatnak panaszaikkal, ha tetszik, a népszövetséghez, de „panaszuk csak kérés, vagy egyszerű információ jellegével bír, de a tanáccsal szemben nincs jogi jelentősége és nem idézheti elő a tanács közbelépését”. Hogy mit ért ez alatt a népszövetség, annak hiteles magyarázatát adta az 1929. évi Adatci-Chamberlain-Quinones de Léon-bizottság jelentése:

„Ha a kisebbségi eljárás tekintetében a tanács arra az elhatározásra is jutott, hogy a kisebbségi panaszok, bármily forrásból származzanak, bizonyos feltételek mellett a tanácsstagokkal közöltessenek; súlyt helyezett arra is, hogy ezeket csak információ gyanánt tekintsék, s felekül csak az érdekelt kormányok és a tanácsban képviselt államok szerepeljenek.”

Ebben az eljárásban tehát a kisebbségeknek nincs helyük.

„Vezetve ettől az alapelvtől és szellemtől, folytatta a jelentés, „a tanács mindig gondosan kerülte, hogy az eljárás kontradiktóriussá, vagy valamilyen bírói eljárássá váljék, amelynek keretében a panaszos és az érdekelt kormány jelenjék meg a tanács előtt, mint két peres fél. A népszövetség eljárásának nem célja, hogy két peres fél között támadt vitát döntsön el, hanem csak alkalmat akar nyújtani, hogy a szignatárius államokat illetően a *kisebbségi szerződések végrehajtásáról szóló tudósítások jussanak a tanács tagjaihoz* s azok a tanács figyelmét a szerződések esetleges megsértésére felhívják.”

Ez a népszövetségi jogvédelem; nincs ebben az eljárásban semmi, de semmi jogi elem.

Hogy ez az úgynevezett „kisebbségvédelem”, — *protection des minorités*, — sem az elméletben, sem a gyakorlatban nem „jog”-védelem, azt mindenki tudja. Tíz év lefolyása alatt a népszövetség tanácsa kisebbségi panaszt komoly tárgyalás alá nem vett, orvoslást nem nyújtott, hanem tárgyait a sértést elkövetett állam kormányával. Mindenki érzi, hogy valamit tenni kell, de a baj az, hogy a közvéleményben az a hit vert gyökeret, hogy javulás érhető el a mai eljárás reformjával. Nemzetközi intéciók, irodalom és sajtó foglalkozik a kérdéssel abban a hitben, hogy reformokkal: azzal, hogy megengedjük, hogy a kisebbség anyaállama magáévá tegye a fajilag hozzátartozó kisebbség panaszát, hogy perbeli félnek ismerjük el a panaszló kisebbséget, ha kontradiktóriussá, ha nyilvánossá tesszük az eljárást, a kérdés meg lesz oldható. Nem gondolnak azzal, hogy a mai eljárás minden reformálása egy dolgon nem változtat, azon, hogy a bíróság nem bíróság, hogy a népszövetség tanácsa nem „cour de justice” s az előtte folyó eljárásból, akár mennyit reformálják is, nem lesz bírói eljárás. A népszövetség tanácsát egymással éles külpolitikai ellentétben álló államok képviselői alkotják: elképzelhető-e, hogy azok apró-cseprő kisebbségi kérdések miatt félretegyék ellentéteiket s egy erdélyi magyar, vagy szudetai német panaszát a román vagy csehszlovák kormány ellen a kisantant vagy Franciaország képviselői részrehajlatlanul bírálják el? Tisztában van ezzel a lehetetlenséggel minden kisebbség, de mivel ez az eljárás képezi a „népszövetségi garanciát” s tíz esztendei gyakorlat idefejlesztette s mivel a kisebbségeknek kodifikált joguk és más jogorvoslati útjuk sincs: a kisebbségek mégis, a jogorvoslat

minden reménye nélkül ehhez az inkompetens testülethez kell, hogy forduljanak, egyetlen elégtételük lévén, hogy panaszuk az európai nyilvánosság elé kerül.

Ezen a kisebbségvédelmi anarchián a népszövetségi eljárás reformja nem segít, mert amit reformálni akarnak, nem reformálható hasznavehetővé. A kérdés az, tekintve, hogy a népszövetség szervezetén és az annak keretében kifejlődött eljárásokban ma a legkisebb változtatás is a lehetetlenséggel határos, van-e valami remény, hogy a kisebbségi védelem valami módon effektívvé váljék?

Hogy a kisebbségi védelmet általában helyes és célszerű volt-e kivenni az állami hatóságok, bíróságok kezéből s nemzetközi fórum elé utalni: ezzel a kérdéssel most nem foglalkozom. Az 1919-i román békedelegáció rámutatott volt a kérdés nemzetközi vonatkozásának egy anomáliájára, arra, hogy a kisebbségi szerződés kisebbségi védelme „az államban két kategóriájú állampolgárokat létesít: azokat, akik szükségleteik terén az államra támaszkodnának s olyanokat, akik ellenséges indulattal fognak az állammal szemben viseltetni s védelmet annak határain kívül keresnek”. E kifogás jogosultsága előtt nem lehet szemethunyni. De jelenleg nem ez a fontos, hanem az, hogy a dolgok mai állása mellett áthidalható-e a kisebbségi szerződések kisebbségi jogvédelmének ellentéte, összeegyeztethető-e az a dualitása, amely egyfelől a kisebbségi jog kodifikálását a kisebbségi államok kötelességévé teszi, másfelől a jogorvoslatot egy nemzetközi testületre bízza?

A helyzet, ha a kisebbségi államok a kisebbségi jogot a kisebbségi szerződés 1. §-a értelmében törvénybe iktatják, így alakul:

A kisebbségek, egyesek és jogi személyek, jogok tulajdonosaivá, jogalanyokká válnak; e jogok megsértése esetén aktorátusuk lesz, az állami hatóságokhoz, bíróságokhoz fordulhatnak védelemért, perbenálló felek lesznek s a bíróság köteles a jogvitát eldönteni. Mindez logikai következménye egy állami kodifikációnak. Ha a kisebbségi jog a belső állami jogrendszer részévé válik, az állami bíróság ítélezése nem kerülhető el. A kisebbségi jogok túlnyomóan a közigazgatás területébe tartozván, sérelmük orvoslása az államok közigazgatási bíróságainak hatáskörébe fog tartozni s attól nem vonható el. Ahogy a jogalkotás, a törvényhozás és a törvény végrehajtása a végrehajtó hatalom joga és kötelessége, úgy kötelessége és immanens joga a bírói hatalomnak a törvény alkalmazása. Amíg ma, a kodifikálatlanság korában, a kisebbségi szerződés 12. szakasza alapján a jogalkalmazás a népszövetség keretében fejlődött ki, az

1. szakasz végrehajtása esetében az eljárás az állami bíróságok hatáskörébe fog átsúszni.

Mert nehéz elgondolni, hogy belső, állami jogrend biztosítására alkotott jogszabály sértésének esetére egy törvényhozás nemzetközi fórumot jelöljön ki döntőbírósággul; a kisebbségnek sem érdeke ez. Estland, Dánia, amelyek törvényhozási úton szabályozták a kisebbségi kérdést, egyik sem fordult a népszövetség kétes értékű jogszolgáltatásához. A csehszlovák nyelvtörvény 7. §-a, nem törődve kisebbségi szerződéssel és népszövetségi tanáccsal, kimondja, hogy „Streitigkeiten über den Sprachengebrauch... werden von den zuständigen staatlichen Aufsichtsorganen als Angelegenheiten der staatlichen Verwaltung .. . erledigt.”⁴¹ Csak a felsősziléziai kisebbségek fordulhatnak a népszövetséghez, de ott a kérdést nem a törvényhozás, hanem a kisebbségi törvényen alapuló nemzetközi szerződés rendezte s előbb más, külön szervezett instanciák mentődök ki.

Nyilvánvaló, hogy a nemzetközi, népszövetségi és belső, állami kisebbségvédelmi eljárás között inkongruencia áll fenn s a fejlődés iránya, ha komoly kisebbségvédelmet akarunk, nem kétséges.

A kisebbségi államoknak a szerződés rendelkezéseinél fogva, de a jogrend szempontjából is érdekükben áll a kisebbségi anyagi jog kodifikációja. Ebben az esetben az illetékes bíróságokat is meg fogják jelölni. A jogi helyzetek logikájánál és a múltak tapasztalatainál fogva lehetetlen, hogy ez a fórum a népszövetség legyen, hiszen ma is minden kisebbségi panasz alkalmával hangsúlyozzák, hogy az állam iránti lojalitás megkövetelné, hogy előbb a hazai jogszolgáltatási fórumokat merítsék ki.

A dualitás, a kisebbségvédelem nemzetközjogi és belső, állami jogi dualitása meg volna menthető, ha az állami bíróságok ítélete ellen fellebbvitel engedtetnék ahhoz az egyetlen nemzetközi fórumhoz, amely komoly bíróságszámba megy: a hágai Nemzetközi Állandó Bírósághoz. Persze, ez. a szuverenitás korlátozásának kérdését legérzékenyebb oldalán, a bírói hatalom terén érintené s elgondolni is nehéz, hogy egy állami bíróság előtt elért *res judicatâval* szemben nemzetközi fórumhoz való továbbvitelbe egyeznék bele egy állam.

A kisebbségek szempontjából felmerülhetne az az aggály az állami bírásokodás ellen, hogy a kisebbségeket egy esetleg ellenséges többségi nép állami bíróságainak szolgáltatójuk ki. Meggyőződésem

azonban, hogy nincs olyan balkáni bíróság, amely a részrehajlatlan bíraskodásnak több garanciáját ne nyújtaná, mint a népszövetség tanácsa. A csehszlovák legfelső közigazgatási bíróság kifogástalanul működik kisebbségi ügyekben s a román bíróságok is részrehajlatlanoknak bizonyultak nem egy olyan ügyben, amely kisebbségi érdekű volt. Panasz Romániában csak az ítélet végrehajthatatlansága miatt merült fel; de hol volna egy népszövetségi döntés szankciója, végrehajthatóságának garanciája?

Különben is, a kisebbségvédelem céljaira szakbíróságok volnának szervezhetők, amelyeknek pártatlanságát a kisebbségi nemzetekhez tartozó bírók részvétele biztosíthatná. Praktikus előnye volna az állami bíróságoknak, hogy azok a peres eljárás minden garanciájával: felek képviseletével, kontradiktórius eljárással, nyilvánossággal fel volnának ruházva, mind olyan kritériumok, amelyeknek a népszövetségi eljárás keretében semmi értéke nincs.

Legnagyobb előnye volna azonban az állami bíraskodásnak az, hogy állandóan a kisebbségek kezeügyében volna.

A kisebbségi védelmet ma nem az állami jogrend, az igazságszolgáltatás, hanem az európai politika érdekei döntenek el. Ma nem az a fontos, hogy egy egyház iskolákat veszít el, hogy egy kisebbségi gyermek becsületes nevéből és nemzetiségéből fosztatik meg, hanem az, hogy magyarnak és németnek ne legyen igaza a kisantanttal szemben. Ma a népszövetség elé csak a súlyos panaszok kerülnek s a népszövetség így is panaszol a megterhelés ellen. De az állami jogrend szempontjából: maradhat-e bármely kis jogsérelem megtorlatlanul? Nagy előnye az állami bíraskodásnak, hogy az nem válogathat súlyos és nem súlyos esetek között, hanem a legegyszerűbb kisebbségi ember legkisebb jogsérelmét is éppen úgy el kell, hogy bírálja, mintha a kisebbségi élet legfontosabb tényezőjéről volna szó.

A kisebbségi jogvédelem állami megszervezése a kisebbségi anyagi jog kodifikációjának szükségszerű következménye, az viszont a kisebbségi államok szerződésen alapuló kötelezettsége. Érdeke úgy az illető államoknak, mint kisebbségeiknek. Erre, e szerződéses kötelezettség teljesítésének kieroszakolására kell hát, hogy a propaganda irányuljon s nem a népszövetségi eljárás reformjára, ami a mai kisebbségvédelmi anarchián semmit sem változtat.

Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt.

*A hiteles külföldi forrásanyag
felhasználásával összeállította
az EFE „Jancsó Benedek Társaság”-a.*

AZ 1919 december 9-1 párizsi kisebbségi szerződés 12. cikke a román uralom alá került kisebbségek jogainak a román kormány által való tiszteletbentartását nemzetközi érdekű kötelezettségeknek nyilvánítja s azokat a Nemzetek Szövetségének védelme alá helyezi.

Az erdélyi magyar kisebbségnek nemzetközi védelme a fenti határozott garanciák ellenére sem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Egyrészt a Nemzetek Szövetségének nehezen mozgó apparátusa, másrészt pedig a többségi sorsból kisebbségi sorsba került erdélyi fajtestvéreinknek, valamint az önálló politikai iskolázottság hiányában szenvedő csonkaországbeli magyarságnak tapogatózó kísérletei az erdélyi kisebbség nemzetközi védelme terén kínos, mondhatni tragikus kiábrándulásra vezettek.

Előre leszzegezzük, hogy azok a támadások, melyek a Nemzetek Szövetségét a kisebbségi védelem gyakorlati eredménytelensége miatt érik, távolról sem állják meg a helyüket. A kérdés elfogulatlan tanulmányozása arra a megállapításra vezet, hogy a genfi sikertelenségek alapokai a kisebbségek szervezetlenségében s a védelem ki nem használásában rejlenek.

Az a legenda viszont, mely szerint a kisebbségek több ezer petíciót — egyesek tízezret említenek — nyújtottak volna be a Főtitkársághoz, a szabadröptű fantázia szüleménye. Herbert von Truhart részletesen kimutatja, hogy 1920-tól 1930-ig 13 államban élő 19 kisebbség összesen 404 petícióval fordult a Nemzetek Szövetségéhez, melyek közül csak 34 íródott magyar kisebbségek érdekeinek szolgálatában.

Ez az utóbbi szám azt jelenti, hogy a három utódállamban élő magyarság sorsáról tíz év leforgása alatt a genfi „sóhivatal” csak 34 ügy útján szerzett tudomást, ami évente utódállamonként átlag *egy ügyet* tesz ki. Ha tekintetbe vesszük, hogy ezek a beadva-

nyok szerkesztésükben kifogásolhatók, előttünk áll a magyar kisebbségvédelem szervezetlensége, amely tény mindenki ellen beszél, csak a Nemzetek Szövetsége ellen nem.

Az erdélyi magyar kisebbség érdekében 1920-tól 1930. évi október haváig összesen huszonegy esetben fordultak a Főtitkársághoz, s ezek közül 18 esetben az eljárást lefolytatták, három ügy viszont még elintézés alatt áll.

A huszonegy eset között olyan ügyek is szerepeltek, amelyekkel kapcsolatosan az érdekelt panaszosok több beadványt nyújtottak be a Főtitkársághoz. Ilyen például a Magánoktatási törvényt sérelmező panasz, mely három külön-külön beadványból áll; tekintettel azonban arra, hogy ezek a panasziratok egymásnak a kiegészítését szolgálják, egynek számítanak.

Az egy ügyben beadott panaszok, táviratok vagy memorandumok száma szerint érkezett a Főtitkársághoz 12 egy beadványos és 5 több beadványos panasz; 4 jelenleg még eljárás alatt állván, beadványaik száma nem határozható meg.

A beadványok keltét véve alapul, benyújtottak: 1920-ban 3 panaszt, 1921.-ben 6-ot, 1922-ben 2-t, 1923-ban 1-et, 1925-ben 4-et, 1929-ben 2-t és 1930-ban (októberig) 3-t. Az 1924., 1926., 1927. és 1928. években egyetlen egy panasz sem hívta fel a Főtitkárság figyelmét az erdélyi magyarság helyzetére.

A legtöbb panaszt az uralomváltozás első éveiben adták be, amikor a Nemzetek Szövetségének szervezete még gyermekkorát élte s a nem régen befejezett háború hatása alatt álló politikai elfogultság uralta a Tanács határozatait. Viszont, amikor a helyzet már tisztázódott s a Tanács üléseinek szelleme a konciliáns határozatok meghozatalát lehetővé tette, teljesen érthetetlen okokból a panaszok száma csökkent s később teljesen el is maradt. Csak az utolsó esztendőben észlelhetünk egy újabb panaszolási folyamatot, amely azonban távolról sincs arányban a sérelmek számával és intenzitásával. Hosszadalmas volna ezen jelenség indító okainak ismertetése és boncolgatása, annyi azonban tény, hogy a fenti számokból kitűnő szomorú helyzeten a legsürgősebben változtatnunk kell, mert enélkül minden másirányú kisebbségvédelmi akció anyagi és időbeli pazarlást jelent.

Tárgya szerint a beadott huszonegy panasz közül hat általános, 15 pedig speciális sérelmekkel foglalkozik. Kimondottan agrárügyben adtak be 6 panaszt, egyházügyben egyet, iskolaügyben 5-öt, agrár- és ingatlanelkobzási ügyben egyet, személybiztonság-

ügyben kettőt, a többi 6 panasz pedig általános sérelmekkel foglalkozik.

A panaszt a Főtitkársághoz való beérkezése után a Kisebbségi Osztály alapos vizsgálat alá veszi s az elfogadhatási feltételek szempontjából első fokon dönt annak sorsa felett. Ha a panasz sem tartalmilag, sem alakilag nem felel meg a Tanács által az 1923 szeptember 5-1 ülésén megállapított feltételeknek, a Főtitkárság nem veti alá a rendes eljárásnak; viszont elfogadhatóság esetén a panaszt megküldi az érdekelt kormányynak válaszadás végett.

A szóbanforgó panaszok közül a Főtitkárság 19-et rendes eljárás alá vont s csak kettőt zárt ki a procedúra alkalmazásából. Érdemes külön feljegyezni ezt a két petíciót. Egyik a báró Bánffy és neje által 1920-ban beadott petíció, amelyet a Főtitkár minden különleges indokolás nélkül egyszerűen az irattárban helyezett el. Ugyancsak ismeretlen a Magyar Nemzeti Szövetség által 1929-ben beadott petíció sorsa, melyet viszont inkább *revíziós*, mint *kisebbségi* petíciónak minősíthetünk. A többi 19 esetben a panaszok eljutottak mind a *román* kormányhoz, mind a Tanács tagjaihoz.

Sürgős esetekben az 1921 július 27-i Tanácshatározat értelmében a Főtitkár eltérhet a rendes eljárástól s a panaszt az érdekelt kormány válaszána bevéára nélkül küldi meg a Tanács tagjainak. Ezt az úgynevezett sürgősségi záradékot a Főtitkár két esetben alkalmazta: a bánáti és erdélyi telepések, valamint az Anghelescu-féle magánoktatási törvény ügyében beadott panaszoknál. Két panasz nem kerülván a rendes eljárás alá, 19 panasz adminisztrációs elintévéése az 1923 szeptember 5-1 Tanácshatározatban megállapított procedúra szerint történt.

A Főtitkársághoz beérkezett panaszokat az első időkben a Nemzetek Szövétése összes tagjainak megküldték. A Tanács 1921 június 27-én határozatot hozott, melynek értelmében a kérvények és az érdekelt állam esetleges észrevételeinek közlése a tanácstagokra szorítkozik. A Szövetség tagjaival való közlés és a nyilvánosságra hozás általában akkor történhetik meg, ha ezt az érdekelt állam kívánja, vagy ha a Tanács e tárgyban határozatot hozott, amennyiben a Tanácsot kellő módon közbelépésre felhívták. Ezek szerint azokat a panaszokat és kormányválaszokat, melyeket a Szövetség összes tagjaival közöltek, vagy amelyek a Tanács üléseinek napirendjén szerepeltek, végül amelyeknek közzétételét az érdekelt állam kívánja, nyilvánosságra hozzák, a többi panaszok és kormányválaszok titkosak. A Szövetség összes tagjai-

val közölt akták iktatói jelzése: C. M. (Conseil, Membres); a csak a tanácsstagokkal ismertetett akták jelzése: C (Conseil). A C. M.,-es akták nyilvánosak, a C. jelzésű akták titkosak (azonban nem mindig, mert vannak C. jelzésű nyilvános akták is).

A tanulmányunk tárgyát alkotó huszonegy panasz közül az 1920—23. években beadottak C. M. jelzésűek (tizenegy); ezek megküldettek a Szövetség összes tagjainak s nyilvánosak. A báró Bánffy és a Magyar Nemzeti Szövetség petícióinak jelzései előttünk ismeretlenek. Az 1925—30. években beadott nyolc petíció C. jelzésű. Ezek közül a román kormány kívánságára az egyiket — még pedig az Anghelescu-féle magánoktatási törvény ügyében beadott panaszt — nyilvánosságra hozták; a bánáti és erdélyi telepések ügyének iratai viszont azáltal váltak nyilvánosakká, hogy az ügy a Tanács által tárgyalatott; négy C. jelzésű panasz még folyamatban van; kettő viszont a titkos akták között szerepel. Általában tehát az összes 21 panasz közül 2 nem került eljárás alá; 4 azért titkos, mert az eljárás még folyamatban van; 2 titkos és 13 nyilvános.

A román kormány egyetlen egy esetben sem tért ki a válaszadás kötelezettsége alól a panasztevők petícionálási joga kétségbevonásának ürügye alatt. Ezt a tényt azért említjük fel, mert a Nemzetek Szövetségének krónikájában többször előfordult, hogy az érdekelt állam kormánya kifogásolván a panasztevők kompetenciáját, megtagadta észrevételeinek a benyújtását. Rendszerint a kompetencia kérdésének a felvetése az ügy lezárását vonja maga után, ahogyan ez például meg is történt 1927-ben Petruchevics ukrán vezér cseh és lengyel vonatkozású petícióival.

A kérdéses 21 beadvány közül négyre nincs kormány válasz: a General Presbyterian Alliance által 1920 december 23-án, a báró Bánffy és neje által 1920-ban, a m. kir. külügyminiszter 1921 április 28-án és a Magyar Nemzeti Szövetség által 1929-ben beadott petícióra, illetve jegyzékre. Lehetséges, hogy a román kormány ezekre is válaszolt, mert a rendelkezésünkre álló adatokból a tényállást pontosan nem állapíthattuk meg. Valószínűbb az, hogy a kérdéses beadványok nem is jutottak el a román kormányhoz, amit igazol a báró Bánffy-üggyel kapcsolatos főtitkári levél, mely expressis verbis megmondja, hogy a petíció a Nemzetek Szövetségének archívumába helyeztetett el, anélkül, hogy azt a tagállamokkal ismertették volna. A General Presbyterian Alliance beadványa viszont 1920-ra esik, amikor a Kisebbségi Szerződés még nem

volt ratifikálva s így a kisebbségi védelem idevonatkozó része nem állt még a Szövetség garanciája alatt. Ami pedig a Magyar Nemzeti Szövetség petícióját illeti, inkább revíziós petíciónak tekinthető s feltételezhető, hogy még a Kisebbségi Osztályhoz sem került. A m. kir. külügyminisztérium 1921 április 28-i *jegyzékére* vonatkozó adatainkból nem tűnik ki az, hogy a román kormány válaszolt volna a jegyzékre.

Ezzel szemben a román kormány a Nemzetek Szövetségének tagjait 1923-ban informálni akarta a magyar kisebbség helyzetéről. 1923. júliusában egy hosszú jegyzéket terjesztett be a Főtitkársághoz, amelyben egyrészt a kulturális, másrészt a gazdasági helyzetet vázolja. Kitér az agrárreformra is s igyekszik bizonyítani, hogy annak végrehajtása kedvező a magyar kisebbségekre. A román kormány fenti jegyzékét minden kisebbségi panasztól függetlenül terjesztette a Nemzetek Szövetsége elé. Kérésére a jegyzéket a Szövetség hivatalos lapjában közzétették. (J. O. 4-éme anne, No. 9. p. 1065.)

Románia elismerte a Kisebbségi Szerződés 12. cikkében, hogy amennyiben a Nemzetek Szövetségének kisebbségvédelmi garanciáját és annak gyakorlását illetően közötte és a Nemzetek Szövetségének Tanácsában képviselt valamely hatalom között véleménykülönbség merülne fel, ezt a nézeteltérést a Szövetség Egyességokmányának 14. cikke értelmében nemzetközi jellegű vitás ügynek fogják minősíteni és ha a másik fél is úgy kívánja, döntés céljából az Állandó Nemzetközi Bíróság elé terjesztik.

Az erdélyi kisebbségek védelme ügyében beadott panaszokkal kapcsolatban egyetlen egy olyan kérdés sem merült fel, mely a fenti előírások alkalmazására vezetett volna; az Állandó Nemzetközi Bíróság erdélyi kisebbségi ügygel tehát soha sem foglalkozott.

A Tanács 1920 október 25-i határozata egy úgynevezett Háromas Bizottság elé utalja a kisebbségi panaszokat, mely Bizottság az elnökből és az általa kijelölt két tagból áll. Ez a Háromas Bizottság — a folyamatban levő három ügyet nem számítva — 18 eset közül két esetben hozott nyilvános döntést: i. a bánáti és erdélyi telepek ügyében a panaszt a Tanács elé utalta és 2. a Magánoktatási törvény ügyében nagyobbára elutasító határozatokkal jegyzőkönyvi-
leg zárta le az eljárást.

Ellenőrizhetetlen információink szerint a Magyar Nemzeti Szövetség petíciója nem került a Háromas Bizottság elé. A torontáli

telepések ügyében a panaszt a panaszosok visszavonták, minek következtében elmaradt a Hármas Bizottság előtti eljárás.

A Tanács 1929 június 13-i határozata értelmében a panaszokat megvizsgáló Hármas Bizottságot rendkívüli esetekben az Elnök ötös Bizottsággá egészítheti ki. Ezt a határozatot első ízben a Névelemzés ügyében beadott panasz megvizsgálásánál alkalmazták 1930 szeptemberében. Mint érdekességet megemlítjük, hogy az ötös Bizottság tagjai közé Németország delegátusát is benevezték.

Fontosnak tartjuk külön kiemelni, hogy 1930 októberig tehát csak egy panasz került a Tanács elé: az erdélyi és bánáti telepések ügye, ami azonban nem jelenti azt, hogy a többi felmerült esetekben a Nemzetek Szövetsége előtti peticionálás eredménytelen lett volna. Példának felemlítjük, hogy az oktatás terén észlelhető engedményeket, valamint a Kuun-kollégium visszaadását a panaszoknak köszönhetjük.

A panaszok a benyújtók szerint négy csoportba osztályozhatók:

a) *Erdély területéről származó panaszok.* Ide tartoznak azok a beadványok, melyeket az erdélyi magyar kisebbségnek Erdélyben lakó tagjai írtak alá, s amelyek a valódi kisebbségi petíciókat alkotják. Előnyük az, hogy a legnagyobb informatív értékkel bírnak s a kisebbségi védelem terén a legfontosabb okmányok közé tartoznak.

b) *Kormánybeadványok.* Ebbe a csoportba sorozhatók a magyar kormány vagy annak külképviseletei által beadott kisebbségvédelmi tárgyú iratok (jegyzékek, memorandumok stb.), melyeknek csak abban az esetben lehet olyan jogi hatásuk, hogy a Tanács közbelépését egyenes úton előidézzék, ha beadásuk alkalmával Magyarország a Tanács tagállamai közé tartozik, vagy ha a Nemzetek Szövetsége Egyességokmányának n. cikke alapján adattak be. Bár informatív értékük a diplomáciai udvariasság szempontjából nem vonható kétségbe, még sem mentesek az elutasítástól, mert az érdekelt kormány, ha a beadvány tárgyát nem is cáfolja meg, azt saját javára színezi ki, ami a beadvány „udvarias” elutasítására vezet. Idevonatkozóan igen érdekes esetek merültek fel a litván-lengyel kisebbségvédelmi harcban.

c) *Csonkamagyar országi nemhivatalos beadványok,* melyek a mai Magyarország területén élő, illetve működő személyektől vagy egyesületektől erednek. Informatív értéküket propaganda jellegük semmisíti meg s rendszerint mind alaki, mind tárgyi szempontból hiányosak. Legtöbbször nemcsak politikai, hanem tudományos szempontból is a kétségbevonható adatforrások közé tartoznak.

d) *Nem magyar származású beadványok.* Ezek közé tartoznak azok a beadványok, melyeket a magyarságon kívüleső, a magyarsághoz fajilag és érdekelileg nem kötött személyek (egyesületek) adtak be. Informatív értékük bizonyos szempontokból nem vonható kétségbe, mert olyan idegen testületektől (személyektől) erednek, melyek a kisebbségi érdekeken kívül állanak. Ismerve azonban a modern politika propaganda-eszközeit, ne csodálkozzunk azon, hogy egyes körök még ezeket a beadványokat is kételkedéssel fogadják. Példának felhozzuk, hogy az Erdélyben járt amerikai unitárius-egyházi bizottságnak a magyar kisebbségi panaszokat megerősítő beadványával szemben a románok Tichner Henriette amerikai írónővel válaszoltak (Roumania and her religious minorities). Egy, a magyarságra és a románságra nézve idegen személy, aki a kisebbségi kérdések iránt érdeklődik, éppen olyan joggal teheti magáévá az amerikai unitárius egyház jelentését, mint a Miss Tichner ellenkező véleményű állításait.

Lássuk ezek előrebocsátása után az egyes petíciók sorsát, a petíciók eredete szerint csoportosítva.

A.

Az Erdély területéről származó beadványok száma kilenc. Ezekből egy személyi, négy agrár és négy kultúrsérelmeket tárgyal. Egyetlen egy erdélyi petíció sem adatott be a Főtitkársághoz az érzelmi, a gazdasági, a politikai sérelmek és a személy- és vagyonbiztonság tárgyában. Bár az ily sérelmek budapesti származású petíciókban tétettek szóvá, még sem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy az erdélyi magyarság csak a legsúlyosabb esetekben fordult a Nemzetek Szövetségéhez, ami eklatáns cáfolata a román kormány által hangoztatott illoyalitätsi vádnak.

A szóban levő kilenc petíció tárgya és elintézési módja a következő:

i. *Báró Bánffy és neje* Kolozsvár környéki nagybirtokosok panaszt tesznek a Nagykövetek Tanácsánál a román hatóságok részéről őket ért bántalmazások miatt.

Jules Cambon, a Nagykövetek Tanácsának elnöke 1921 április 15-én a panaszt azzal teszi át a Nemzetek Szövetségének Főtitkárságához, hogy a kisebbségvédelem a Nemzetek Szövetségének hatáskörébe tartozik.

A Főtitkárság 1921 május 14-én kelt levelében közli Jules Cambon elnökkel, hogy a petíció nem továbbítható a tagállamok-

nak s hogy a Kisebbségi Szerződés ratifikálása még nem történt meg, minek következtében a Szerződés által előírt kisebbségvédelem még nem helyeztetett a Nemzetek Szövetségének garanciája alá.

A Főtitkárság 1921 május 20-án kelt körlevelében értesíti a tagállamokat, hogy a panasz az archívumba helyeztetett el. (Minorités d'origine hongroise. Lettre du Président de la Conférence des Ambassadeurs, en date du 15 avril 1921, et autres documents sur le même sujet. C. 50. M. 24. 1921. I.)

Ezzel lezárult a panasszal kapcsolatos főtitkári eljárás, ami annál is érthetlenebb előttünk, mert ugyanazon körlevélhez a titre d'information mellékelte a magyar kormánynak cseh és román vonatkozású kisebbségvédelmi beadványait, valamint a párizsi román meghatalmazott miniszter válaszirátát.

2. *Bánati és erdélyi telepések ügye.* Dr. Tornya Gyula csákovai ügyvéd az erdélyi és *bánati* telepések nevében 1925 február 18-án sérelem tárgyává teszi az erdélyi román agrárreformtörvénynek 10. cikkét, amely szerint az 1885 után telepített telepések birtokai különleges kisajátítás alá esnek, valamint az 1921 október 25-i törvény 2. cikkét, amely a magyar hatóságoknak 1918 december i-e után tett birtokjogi intézkedéseit semmisíti meg. (Pétition présentée à la S. D. N. par les colons hongrois du Banat et de Transylvanie formant minorité de race et de langue en Roumanie contre l'État roumain.)

A Nemzetek Szövetségének Főtitkársága 1925 február 28-án közölte a panaszt a román kormánnyal válaszadás végett, majd 1925 március 2-án a panaszt a román kormány válaszána bevárása nélkül, s sürgősségi záradék alkalmazásával megküldte a Tanács tagjainak. (C. 113. 1925. I. Protection des Minorités en Roumanie. Pétition des colons de race hongroise du Banat et de Transylvanie — Roumanie.)

A román kormány nevében Dúca külügyminiszter 1925 április 27-i kelettel válaszolt a petícióra. (Observations présentées par le Gouvernement roumain sur la pétition etc.) A román kormány hangsúlyozta, hogy a telepítés a román elemnek elmagyarosítását célozta s hogy amíg a magyar telepések 15—25 holdas birtokon gazdálkodhattak, az autochton románság a legnagyobb nyomorban élt. Kénytelenek voltak tehát a telepések birtokait rendkívüli kisajátítás alá venni, hogy a román földigénylőket kielégíthessék. Ami az 1921 október 25-i törvény 2. cikkét illeti, a román kormány azt állítja, hogy az a magyar szuverenitás megszűnése és a román

uralom tényleges gyakorlása közötti időben történt hatósági intézkedéseket akarja ellenőrizni, mely intézkedések között nagyon sok a törvénybe ütköző aktus. Válaszának mellékleteiben statisztikai adatokat közöl az agrárreform végrehajtásáról.

A Főtitkárság 1925 május 7-én közölte a tanácstagokkal a román kormány fenti válaszát, (C. 258, 1925. I. Protection des Minorités en Roumanie. Pétition etc.)

Tornya Gyula dr. 1925 május 10-i pótpetíciójában jelzi, hogy újabb öt telepes község csatlakozott a panaszhoz, s ismerteti helyzetüket, majd 1925 május 25-i levelében értesíti a Tanács elnökét, hogy az igazfalvi telepesek is csatlakoztak a panaszhoz*

A Főtitkárság 1925 június 5-én közölte a Tanács tagjaival Tornya fenti két beadványát. (C. 328. 1925. I. Protection . . . etc.)

A Tanácsnak az ügy megvizsgálására kiküldött Hármass Bizottsága, amely Belgium, Nagybritannia és Svédország delegátusaiból állott, azt javasolta, hogy az ügy tűzesség ki a Tanács 24. ülészakájának napirendjére. A Főtitkárság ezt a határozatot 1925 május 16-án hozta a Tanács tagjainak tudomására (C. 269. 1925. I.), majd 1925 május 29-én újra megküldte a Tanács tagjainak Tornya első petícióját (C. 113. 1925. I.) és a román kormány válaszát (C. 258. 1925. I.) egy okmányt alkotó nyomtatványban (C. 292. 1925. I. Pétition des colons... etc.).

Dr. Tornya Gyula 1925 június 9-én egy újabb memorandumot nyújt be a Főtitkársághoz. (Explications: supplémentaires à la pétition des colons... etc.)

A *Nemzetek Szövetségének Tanácsa* (Nagybritannia, Franciaország, Olaszország, Japán, Brazília, Spanyolország, Uruguay, Belgium, Svédország és Csehszlovákia) 1925 június u-i ülésében elfogadta Mello-Franco jelentését mely szerint Románia képviselője, Titulescu, a román kormány nevében kötelezte magát, hogy az ügynek a Tanács által leendő végleges letárgyalásáig beszünteti a telepesek birtokainak kisajátítására irányuló eljárást. Egyúttal elhatározta, hogy a kérdést a legközelebbi ülészsakra halasztja. (Journal, Off. 1925 július.)

A Főtitkár 1925 június 15-én közli a Tanács tagjaival Tornya Gyula június 9-1 pótbeadványát (C. 371. 1925. I.).

Tornya Gyula 1925 július 23-án újabb petíciót nyújt be: Deuxièmes explications supplémentaires à la pétition... etc., amelyben kimutatja, hogy a román kormány kielégítheti a román

paraszság földigényeit, anélkül, hogy a telepesek birtokait kelljen kisajátítania. A Főtitkár ezt a pótbeadványt 1925 szeptember 2-án küldi meg a Tanács tagjainak (C. 484. 1925).

Tornya Gyula 1925 augusztus 15-én táviratban felhívja a Főtitkár figyelmét arra, hogy Babsa községben 31 telepest megfosztottak birtokától, ami ellentétben áll a román kormánynak a Tanács 1925 június 11-i ülésén vállalt kötelezettségével.

A Főtitkár 1925 augusztus 18-án táviratilag értesíti Titulescut Tornya táviratáról, aki 1925 augusztus 29-én megcáfolja Tornya állításait. Tornya és Titulescu táviratait a Főtitkár 1925 szeptember i-én a Tanács tagjainak tudomására hozza (C. 472. 1925. L). Ezenkívül a Főtitkár 1925 augusztus 31-én megküldi a Tanács tagjainak a román kormány 1925 április 27-i beadványához csatolt melléletek átdolgozott szövegét, amit a román kormány időközben nyújtott be (C. 469. 1925. I.).

A Nemzetek Szövetségének Tanácsa (jelzett összetételében) 35. ülészakának 9. nyilvános ülésén, 1925 szeptember 5-én újra foglalkozott az üggyel, melynek előadója Mello-Franco brazil nagykövet volt. Titulescu román követ hosszú nyilatkozatában védte a román kormány ismertetett álláspontját, majd 700.000 aranyfrank kártérítést ajánlott fel a telepesek kártalanítására. Mello-Franco előadó határozati javaslatot terjeszt elő, hangsúlyozván, hogy a Hármass Bizottság kétségesnek tartja az agrártörvény 10. szakaszának érvényességét, de úgy tűnik fel előtte, hogy a román kormány ajánlata kedvezőbb a telepesek érdekeinek szempontjából, mint egy bírói ítélet, amely megsemmisíti a 10. szakaszt. Ennélfogva ajánlja a román kormány javaslatának az elfogadását, amit a Tanács egyhangúlag meg is tesz (C. 505. 1925. I. — J. O. VI-e., An. No. 10).

A Tanács 37. ülészakának 1925 december 11-i ülésén Mello-Franco egy határozati javaslatot terjeszt elő, mely a román kormány által fizetendő 700.000 aranyfrank szétosztási módozatait szabályozza (C. 790. 1926. I.). Időközben a román kormány egy kimutatást tesz közzé a Szövetség hivatalos lapjában a telepesek helyzetéről (J. O. VI-e. A. No. 10).

A román kormány nevében 1926 augusztus 9-én Petrescu-Comnène berni követ bejelenti egy négy melléklettel ellátott levélben, hogy a telepesek nem fogadják el a Tanács által 1925 december 11-én megállapított fizetési módozatokat s ezért új fizetési módot javasol (C. 388. 1926. I.). A Főtitkár 1926 június 16-án küldi meg

fenti levelét a Tanács tagállamainak, bejelentvén, hogy a Hármaskör Bizottság elfogadta a román kormány által ajánlott fizetési eljárásra vonatkozó módosítást (C. 388. 1926. L). A román kormány 1926 október 13-i levelében ismerteti a fizetések végrehajtásának addigi állapotát (C. 588. 1926. L), majd 1927 február 26-án bejelenti, hogy a kérdéses összeget kiutalta az illetékes pénzügyigazgatóságokhoz (C. 91. 1927. I.). Végre 1927 június 9-én részletes kimutatást küld a kifizetett összegekről (C. 326. 1927. I.)

A román kormány 1928 április 11-én áttette a Főtitkársághoz a telepesek ügyére vonatkozó fizetési aktákat, melyeket a Főtitkár a Tanács tagállamaival közölt (C. 183. 1928. I. J. — O. IX., No. 6. p. 798).

Ezzel az utolsó aktával lezáródott a telepesek ügye, melynek elintézése egyik fél sem elégítette ki. Politikai szempontból azonban kétségtelen, hogy a román kormány vereséget szenvedett, s hogy a Tanács elítélte a romániai kisebbségi agrárpolitikát.

Bármennyire jogtalanok és igazságtalanok találnánk is a Tanács határozatát, még is el kell ismernünk, hogy a Nemzetek Szövetsége nélkül a telepesek még ehhez a nyomorúságos 700.000 aranyfrankhoz sem jutottak volna, amely csak morzsa ugyan, de mégis több a semminél.

3. *Torontáli régi telepesek ügye.* Tornya Gyula július 19-én panasz tárgyává tette, hogy 129 torontálkeresztési magyar telepes birtokát a román agrárreformtörvény 7/a. cikke értelmében, mint a magyar kath. vallásalap birtokát teljességében kisajátították.

A Főtitkár Tornya petícióját 1925 augusztus 28-án közölte a román kormánnyal, amelynek nevében Petrescu-Comnène berni követ 1925 szeptember 25-én nyújtotta be a választ, mely szerint a panasz tárgyát alkotó birtok holtkézi birtok s a kisajátítás alól nem menthető fel.

A Főtitkár a petíciót s a román kormány választát 1925 szeptemberben (?) közli a tanácsstagokkal (C. 601. 1925. I.).

Tornya Gyula 1926 január 4-én levélben és táviratilag értesíti a Főtitkárságot, hogy a román kormánnyal időközben létrejött megegyezés kielégíti a telepesek érdekeit, *miért is a panaszt visszavonja!*

A román kormány 1926 január 6-i levelében bejelentette, hogy a „panaszosok beismerték panaszuk alaptalanságát, meg vannak elégedve a tett intézkedésekkel s a panaszt visszavonják”.

A Főtitkár mind a két utolsó iratot a Tanács tagjainak tudomá-

sara hozta (C. 12. 1926. L) s ezáltal az ezen ügygel kapcsolatos kisebbségvédelmi eljárás lezáródott.

4. Az *Anghelescu-féle magánoktatási törvénytervezet ügye*. Az erdélyi magyar egyházfők: Majláth Gusztáv róm. kath. püspök, Nagy Károly ref. püspök és Ferenc József unitárius püspök, a ref. és unitárius egyházkerületek főgondnokai és a róm. kath. Status elnöke 1925 május 6-án petíció tárgyává tették az Anghelescu-féle magánoktatási törvénytervezet különböző intézkedéseit. A Főtitkár a sürgősségi záradék alkalmazásával a panaszt megküldte 1925 május 30-án a Tanács tagállamainak, anélkül, hogy a román kormány válaszát bevárta volna (C. 299. 1925. I.).

Petrescu-Comnène berni román követ 1925 június 4-én egy ideiglenes választ küldött a Főtitkárságnak, amely éles bírálata a magyar uralom régi iskolapolitikájának. Comnène ezen válasza az ügyet a Magánoktatási törvény keretei közül kiemeli s az általános iskolai helyzetre tereli át. A Főtitkár 1925 június 8-án küldi meg a Tanács tagjainak Comnène fenti ideiglenes válaszát (C. 337. 1925. I.).

A román kormány 1925 június 18-án nyújtotta be válaszát öt melléklettel, melyben liberális iskolapolitikáját dicséri s a panaszosok állításait igyekszik megcáfolni. E választ mellékletei nélkül a Főtitkár 1925 június 26-án közölte a Tanács tagjaival (C. 379. 1925. I.).

A panaszló egyházak nevében dr. Balázs András prelátus kanonok és dr. Balogh Arthur szeptember 7-én egy kivonatos és szeptember 15-i dátummal egy terjedelmes pótbeadványban ismertették az erdélyi magyarság kultúrsérelmeit, valamint az azokkal kapcsolatos egyházi és iskolai agrársérelmeket. A pótpanaszt a sürgősségre való tekintettel a Főtitkár megküldte a tanácsstagoknak anélkül, hogy a román kormány válaszát bevárta volna (C. 555. 1925- I.).

A román kormány 1935 december 1-én Petrescu-Comnène berni követ útján terjedelmes beadványban válaszolt a pótpanaszra s a választ a Főtitkár 1925 december 3-án közölte a Tanács tagjaival (C. 738. 1925.. I.).

Az erdélyi kisebbségi egyházak 1925 december 11-én rövid memorandumban tiltakoztak a törvénytervezet parlamenti tárgyalása ellen, amire a román korrnány 1926 január 6-i levelében válaszolt. A Főtitkár mindkét itatiőt megküldte a Tanács tagjainak (C. 4. 1926. L).

A román kormány 1926 február 8-i beadványában újabb adatokkal pótolta az 1925 december i-i részletes válaszát, amit a Főtitkár a Tanács tagjaival közölt. (C. 68. 1926. I.).

A *Tanács Hármás Bizottsága*, mely Nagybritannia, Franciaország és Japán képviselőiből állott, 1926 március 18-án vizsgálat tárgyává tette az ügyet s megállapította, hogy a kérvényezők állításai az esetek nagy számában nem felelnek meg a tényeknek. Ugyancsak kedvezőtlen döntést hozott a panasz többi pontjaira is (J. O. VII-e Année. No 6).

Nagybritannia hármásbizottsági delegátusa a Hármás Bizottság nevében 1926 március 18-án táviratilag köszönetet mondott a román kormánynak az ügy kivizsgálása érdekében kifejtett buzgalmaért (J. O. VII-e Année. No 6).

Ezzel a határozattal és sürgönnyel az ezen ügyben indított eljárás lezáródott. A román kormány kívánságára az ügghöz tartozó iratok nyilvánosságra kerültek.

Önként felvetődik az a kérdés: a panasz állításai megfeleltek-e a tényeknek, vagy nem? Válaszunk igenlő. Hogyan hozhatott akkor a Hármás Bizottság elutasító döntést? Válaszunk kategorikus: a Nemzetek Szövetségét semmiféle felelősség nem terheli. A sikerelenség oka kisebbségeink nemzetközi védelmi szempontból való szervezetlenségében rejlik s a felelősség azokra hárul, akik minden cáfolat nélkül engedték az archívumba tenni az azelőtt beadott panaszokat. Ezen a helyen nem bocsátkozunk a részletekbe, azt azonban mégis furcsának találjuk, hogy 1925-től 1930-ig, tehát öt év alatt még senki sem dolgozta ki annak a román okmányoknak a cáfolatát, mely a kedvezőtlen döntésre vezetett.

5. *A szászvárosi Kuun-kollégium ügye.* Nagy Károly püspök és Bethlen Ödön főgondnok 1925 augusztus 9-én az erdélyi ref. *egyház* nevében sérelmezték a fenti kollégium épületének a román hatóságok által történt elrekvírálását. Petrescu-Comnene berni követ 1925 szeptember 23-i válaszában arra fekteti a fősúlyt, hogy az ügy a román bíróság előtt fekszik. A Főtitkár a fenti két iratot 1925 szeptember 30-án közli a Tanács tagjaival (C. 594. 1925. I...

A panaszosok 1925 december 3-án újabb beadványban ismétetik a kérdést, mire a román kormány (Comnène) 1926 február 13-án válaszol s felhívja a Tanács figyelmét a Magánoktatási töávénnel kapcsolatos panasz tárgyában 1925 december i-én (C. 73r8 1925.) adott válaszára. A Főtitkár mind a két iratot közli a Tanács tagjaival (C. 91. 1926. I.).

A román kormány később visszaadta az elrekvirált épületet, amit az egyházak viszont a kormánynak rendes adás-vételi szerződéssel eladtak. Ezzel az aktussal az eljárás lezáródott.

6. *Csiki magánjavak ügye.* Dr. Pál Gábor és többek 1927 június 25-én panasz tárgyává tették a csiki magánjavak birtokainak, ingatlanjainak és ingóságainak (épületek, iskolák, árvaház, gazdasági gépek stb.) az agrárreform alapján való kisajátítását, illetve elkobzását (1929 június 25)»

A Főtitkárság a petíciót megküldte a román kormánynak válaszadás végett. A román kormány 1929 október 2-án kelt ideiglenes válaszában bejelenti, hogy terjedelmes választ szándékozik adni s felel egyúttal az egyes felvetett kérdésekre. A Főtitkár a fenti okmányokat megküldi a Tanács tagjainak (C. 502. 1929. I.). A román kormány 1930 január 9-én adott részletes válaszában kitér a panasz által felvetett három fontos kérdésre, mégpedig: a) a panasz által felhozott azon érvelés, hogy a kisajátítást végző Comitétul Agrár egy politikai szerv, nem állja meg a helyét, mert a kisajátítások végrehajtására felállított Comitétul Agrár nemzetiségre való tekintet nélkül és a politikai pártoktól függetlenül végzi feladatát.

A kisajátítást a román kormány „Jure successionis” alapján hajtotta végre, mert a szóban levő javak a magyar állam tulajdonát alkották. A kisajátítással a székely parasztok nyertek, mert a föld saját tulajdonukba ment át. Igaz ugyan, hogy a birtokok szétosztása alkalmával román parasztoknak is juttattak belőle, de ezeknek a száma elenyészően csekély.

b) A panaszosok azon állítása, miszerint elkobzásról, nem pedig kisajátításról van szó — mert ingóságaikat is elvették —, értelmezés kérdése. A román kormány jogosan vehette el az ingóságokat is, mert a „Jure successionis” alapján járt el.

c) Ami pedig a panaszosok által felhozott differenciális eljárást illeti, nem állja meg a helyét, mert a naszódi és a karánsebesi határőrségeknek javai nem tekinthetők jogilag ugyanolyanoknak, mint a csiki határőrség javai. Míg a csiki magánjavak az 1848-as események miatt konfiskáció tárgyát alkották, addig a naszódi és karánsebesi határőrségek javainak birtoklási joga nem lett megszakítva semmiféle hatósági aktus által. Máskülönb is nevezetteknek azért hagyattak meg közös tulajdonban a javak, mert a kisajátítás által sokkal kedvezőtlenebb helyzetbe jutottak volna, mint a többi földhözjutott paraszt.

d) A panaszosok 1929 december 15-én és december 23-án, majd

1930 május 14-én pótpanaszukban részletesen vázolják a kisajátítással kapcsolatos eseményeket s statisztikai táblázatokat közölnek a földosztással kapcsolatban. A román kormány 1930 május 8-án válaszol a pótpanaszokra (C. 266, 1930. L).

Perzsia, Nagybrittania és Finnország képviselőiből összeállított Hármás Bizottság foglalkozott az üggyel. A Hármás Bizottság adatokat kér a román kormánytól arra nézve, hogy az ingóságokkal mi történt, valamint a császári rezolúciónak és a három magyar miniszter felterjesztésének eredeti szövegezésben való bemutatását kéri, annak megállapítására, hogy a panaszosok vagy a román kormány interpellációja a valódi.

A román kormány válaszában kifejti, hogy a gazdasági gépek a háború alatt tönkrementek, az árvaház állami kezelésben van és az egyes épületek viszont az erdőörök rendelkezésére bocsájtattak.¹

7. *Névelemzés ügye.* Az erdélyi Magyar Párt vezető férfiai 1930 május 25-én panasz tárgyává tették a román közoktatásügyi miniszternek a névelemzés tárgyában kiadott rendeleteit» Az eljárásra vonatkozóan lásd fenti megjegyzésünket.

8. *A kultúrzóna ügye.* Az 1930 szeptember 5-én beadott panasz sérelmezi az elemi oktatásról szóló 1924. évi törvénynek 159. cikkét, mely kedvezményben részesíti a magyarul mit sem tudó regáti tanítókat, ha a Székely-földön vállalnak állást. Az eljárásra vonatkozóan szintén lásd fenti megjegyzésünket.

9. *A gyergyói közbirtokosság ügye.* Dr. Pál Gábor és többen 1930 május 14-én panaszt emeltek a Gyergyó-környéki román lakosság által erőszakkal elvett közbirtokossági birtokok ügyében. 1930 június i-én dr. Pál Gábor visszavonja a panasznak Gyergyó községre vonatkozó részét. A román kormány 1930 augusztus 30-án beterjeszti észrevételeit. (C. 601. 1930. I.)

B.

A magyar kormány, vagy annak külföldi képviselői által beadott kisebbségvédelmi tárgyú jegyzékek, memorandumok stb.

¹ Az ügy még folyamatban van. Kompetens román körökből származó információink alapján, melyeket egyik munkatársunk Genfben szerzett be az ügy befejezésére nézve, azt jósolhatjuk, hogy a kérdés esetleg a hágai döntő-bíróság elé lesz utalva. A román kormány ennek a megakadályozására ajánlatot fog tenni, hogy az ügyet a bukaresti Legfelsőbb Bíróság (Curtea de Casatii) újra tárgyalja s hogy annak döntése kötelező legyen mind a két félre. Előre láthatóan az ügy kompromisszummal fog lezáródni.

száma négy. Van még egy ötödik kormánybeadvány is, ez azonban a későbbiekben szereplő C. 258. M. 142. 1923. I. sz. román kormányválasznak rövid rektifikációja s nincs összefüggésben a kisebbségi sérelmekkel. A négy kormánybeadványból kettő agrár, egy általános s egy kultúrsérelmeket tárgyal.

A szóbanlevő négy beadvány tárgya és elintézési módja a következő:

1. *A magyar kir. külügyminiszter (gróf Teleki Pál)* 1920 december 31-én kelt 13/pol. számú és a Szövetséges és Társult Főhatalmak budapesti főmegbízottaihoz intézett jegyzékben ismerteti a román agrártörvénynek (1919 szeptember 20-i) Erdélyre vonatkozó rendelkezéseit, valamint az 1920 november 20-i román kormányrendelet agrárvonatkozásait, melyek a magyar kisebbség birtokállományának teljes elkobzására, kisajátítására vezetnek. Kéri a kérdéses törvény és rendelet végrehajtásának megszüntetése érdekében a közbelépést.

A magyar kormány beadványát a Commissaires-k megküldik a Nagykövetek Tanácsának.

Jules Cambon, a Nagykövetek Tanácsának elnöke 1921 április 15-én átteszi a jegyzéket a Nemzetek Szövetségének Főtitkárságához azzal, hogy a kisebbségvédelem a Nemzetek Szövetségének garanciája alá tartozik.

A Főtitkár 1921 május 14-én értesíti Jules Carbon elnököt, hogy a jegyzéket megküldte az összes tagállamoknak s felhívta egyúttal a figyelmét arra, hogy a Kisebbségi Szerződés még nincs ratifikálva, tehát a kisebbségek védelme még nincs a Nemzetek Szövetségének garanciája alá helyezve.

A Főtitkár a fenti jegyzéket több más beadvánnyal együtt 1921 május 20-án megküldi a Szövetség összes tagjainak. (C. 50. M. 24. 1921) I. Minorités d'origine hongroise, etc... Lásd: báró Bánffy és neje ügyet.

A román kormány nevében Filip Lahovary, a Nemzetek Szövetsége mellett akreditált román titkárság vezetője 1921 november 9-én terjedelmes választ nyújt be a Főtitkársághoz, melyben valótlan és téves adatokkal igyekszik bebizonyítani az agrárreform szükségességét, annak pártatlan végrehajtását és történelmi igazságtevést szolgáló céljait.

A Főtitkár 1921 november 29-én közli a Szövetség összes tagjaival a román kormány fenti válaszát (C. 488. M. 351. 1921. L).

2. A *Nemzetek Szövetsége mellett működő Magyar Titkárság* (Réz Mihály) 1921 május 14-én a Főtitkársághoz beterveztett részletes *jegyzékben* ismerteti az erdélyi magyar kisebbség sérelmeit.

A Főtitkár 1921 május 20-án megküldi a Szövetség összes tagjainak a fenti jegyzéket. (C. 50. M. 24.1921. L Minorités d'origine hongroise, etc. — Lásd előző ügyet és a báró Bánffy és neje beadványát.)

A román kormány nevében Filip Lahovary, a Nemzetek Szövetsége mellett működő román titkárságvezetője, 1921 november 30-án válaszol a jegyzékre, amelyben Réz Mihály személyét úgy állítja be, mint a románok legnagyobb ellenségét, ezáltal akarván bizonyítani a fenti magyar jegyzék elfogultságát és egyoldalúságát. Támadja a régi magyar uralom kormányainak nemzetiségi politikáját s a sérelmeket részletesen igyekszik megcáfolni.

A Főtitkár 1921 december 15-én küldi meg a román kormány válaszát a Szövetség összes tagjainak. (C. 522. M. 370. 1921. I. Minorités d'origine hongroise en Transylvanie.)

3. A *magyar kir. külügyminiszter* (gróf Bánffy Miklós) 1921 április 28-án *jegyzéket* intéz a Szövetséges és társult Főhatalmak budapesti megbízottjaihoz (Commissaires), amelyben ismerteti a készülő új román agrárreform-törvénynek a kisebbségi szerződést sértő rendelkezéseit és kéri a Szövetséges Főhatalmak közbelépését.

A magyar kormány párizsi delegátusa (Praznovszky) 1921 május 5-én felterjeszti a fenti jegyzéket a Nagykövetek Tanácsának elnökéhez.

Jules Cambon, a Nagykövetek Tanácsának elnöke 1921 június 24-én azzal teszi át a magyar kormány fenti jegyzékét a Nemzetek Szövetsége Főtitkárságához, hogy „a román kisebbségi szerződés már érvényben lévén, a Nagykövetek Tanácsa úgy véli, hogy e szerződés rendelkezéseit érintő ügynek elintézésére a Nemzetek Szövetsége hivatott”.

A Főtitkár 1921 július 14-én megküldi a Szövetség összes tagjainak a külügyminiszter jegyzékét, a párizsi magyar delegátus kísérelő levelét s Jules Cambon levelét (C. 230. M. 168. 1921. I.).

A rendelkezésünkre álló adatokból nem tűnik ki az, hogy a román kormány válaszolt-e e jegyzékre, vagy sem.

4. A *kolozsvári ref. tanárképző ügye*. A Nemzetek Szövetsége mellett működő Magyar Titkárság akkori vezetője, Baranyai Zoltán 1922 február 4-én panasz *tárgyává teszi azt, hogy* a román

hatóságok beszüntették s nem hajlandók engedélyezni a kolozsvári felekezeti egyetem működését.

A Főtitkár 1922 február 10-én megküldi a fenti beadványt a román kormánynak válaszáadás céljából.

A román kormány nevében Dúca külügyminiszter 1922 április 16-án kelt válaszában ismerteti a román álláspontot, mely szerint a kérdéses egyetem felállítása engedély nélkül történt meg, működése pedig titkos volt.

A Főtitkár az ügy összes iratait 1923 május 1-én a Szövetség Tagállamainak tudomására hozza (C. 225. M. 123. 1922. I.).

Az előző leírásból látható, hogy a magyar kormány vagy annak képviselői által beadott jegyzékek egyetlen egy esetben sem vontak maguk után olyan intézkedést, ami a jegyzékeknek kedvező elintézését jelentené. A Nemzetek Szövetségének szervei nem léptek közbe sem az agrárügyekben, sem a kulturális sérelmek, sem az általános sérelmek orvoslásának érdekében. Tekintetbe kell vennünk azonban azt a tényt, hogy a kormánybeadványok az 1920—1930-as esztendőkből történtek, amikor Magyarországot még mint legyőzött államot kezelték s a magyar kormány a Nemzetek Szövetségénél egyetlen egy tagállam támogatására sem számíthatott.

Leszögezhetjük azonban mégis azt, hogy a magyar kormányok nem hagyták cserben idegen uralom alá került fajtestvéreinket. Mindent elkövettek azoknak érdekében, s hogy akciójuk *nem* vezetett sikerre, az nem a magyar politika hibája, hanem annak a gyűlölködő szellemnek, mely abban az időben az európai közhangulatot s politikát még egységesen uralta.

Megemlítjük még, hogy a Nemzetek Szövetsége archívumában fekszik egy önálló kormányválasz, amit a román kormány adott be a Nagykövetek Tanácsához 1921 április 4-én. A Nagykövetek Tanácsának nevében Jules Cambon 1921 április 15-én küldte meg ezt a választ a Nemzetek Szövetségének Titkárságához, ahonnan viszont 1921 május 20-án küldték szét a Szövetség tagállamainak (C. 50. M. 24. 1921. I.). Valószínű, hogy ez a válasz egy olyan hivatalos magyar jegyzékre vonatkozik, melyet a magyar kormány még a Nemzetek Szövetsége Titkárságának felállítása előtt adott be a Nagykövetek Tanácsához s bizonyosága annak, hogy még a legnehezebb pillanatokban is, amikor mint legyőzött félként állottunk szemben a Szövetséges Főhatalmakkal, a magyar kormányok kötelességüknek tartották a kisebbségi sorsba jutott magyarság érdekeinek megvédését.

A csonkamagyarországi nem hivatalos beadványoknak a száma hat. Ezek közül három általános, egy agrár-, egy személyi, egy pedig egyházi sérelmeket panaszol.

Tartalmuk és elintézésük módja a következő:

1. *A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége* (Tormay Cécile) 1921 június 9-én egy kísérő levéllel továbbítja a Szövetséges és Társult Főhatalmak budapesti képviselői értekezletének elnökéhez, Castagnetto de Caracciolo herceghez a hódmezővásárhelyi fiókja által a Bajó lányok letartóztatásának ügyében 1921 június havában tett jelentését.

Castagnetto elnök az ügy iratait átteszi a Nemzetek Szövetségének Főtitkárságához 1921 július 15-én.

A Főtitkár 1921 szeptember 16-án közölte a panaszt a román kormánnyal.

A román kormány Filip Lahováry, a Nemzetek Szövetsége mellett működő román miniszter útján 1921 november 6-án nyújtotta be a választ, melyben a letartóztatott Bajó lányokat irredentizmussal vádolja s hisztérikáknak minősíti, mely betegség családjukban átöröklő jelenséggel bír. Egyúttal bejelenti, hogy a nevezett leányokat kitoloncolták Romániából.

A Főtitkár 1921 november 14-én ismerteti az ügy iratait a Szövetség összes tagjaival (C. 449. M. 323. 1921. I.).

2. *A Budapesten székelő Bocskay Szövetség* Baranyai Zoltán, a Nemzetek Szövetsége mellett működő Magyar Titkárság akkori vezetője útján 1921 október 6-án terjedelmes memorandumot nyújtott be a Nemzetek Szövetségének Főtitkárságához az erdélyi magyar kisebbség sérelmeiről. (Mémoire au sujet des violations de droit commises par le régime Roumain en Transylvanie contre les minorités nationales, de religion et de race. Publication de la Ligue pour la protection des minorités nationales de la Roumanie.)

A Főtitkárság 1921 október 13-án juttatta el a fenti memorandumot a román kormányhoz válaszadás céljából.

A román kormány nevében 1922 január 2-án kelt jegyzékével Alexis Catargi, Romániának a Nemzetek Szövetsége mellett akkori állandó képviselője válaszolt a petícióra. Válaszában főként az iskola és egyházi kérdésekre tér ki s statisztikai számokkal igyekszik bizonyítani a magyar kisebbség iránti türelmes politikáját.

A Főtitkár 1922 január 6-án ismertette az ügy iratait a Szövetség összes tagjaival (C. 65. M. 21. 1922. I.).

A román kormány nevében a román külügyminiszter 1922. április 1-én, 13031, sz. jegyzékben rektifikálja a január 2-án beküldött válaszának egyes részeit.

A Főtitkár 1922. április 21-én ismerteti a szövetség összes tagjaival a fenti rektifikációs jegyzéket. (C. 215. M. 117. 1922. L.)

3. *A Budapesten székelő Bocskay Szövetség* Baranyai Zoltán, a Nemzetek Szövetsége mellett működő Magyar Titkárság akkori vezetője útján 1921. október 7-én terjedelmes memorandumot nyújtott be a Főtitkársághoz az erdélyi magyar kisebbség agrársérelmeiről. (Mémoire de la Ligue pour la protection des Minorités Nationales au sujet de la réforme agraire de Roumanie.)

A Főtitkárság ezt a beadványt a Bocskay Szövetség előbb említett memorandumához csatolta s az eljárást illetően egy aktaként kezelte. A további eljárás tehát ugyanaz, mint a 2. alatt említett memorandumnál, azzal a különbséggel, hogy a román kormány válaszában (egy válasz mind a két beadványra) az agrárkérdést előző válaszaival való hivatkozással intézi el (C. 65. M. 21. 1922. I.).

4. A Nemzetek Szövetségének támogatására alakult *Magyar-Székely Egyesület* 1922. június 30-i kelettel részletes memorandumot terjeszt a Főtitkársághoz az erdélyi magyarok általános sérelmeiről. (Doléances soumises au Conseil de la Société des Nations au sujet de la violation des engagements d'intérêt international figurant au Traité conclu le 9 décembre 1919 entre les Principales Puissances Alliées et Associées et la Roumanie.)

A Főtitkár 1922. október 17-én közli a panaszt a román kormánnyal.

A román kormány nevében Dúca külügyminiszter 1923. március 4-én nyújtotta be a választ, amelyben a hamis adatok egész tömegével igyekszik bizonyítani a panasz állításainak valótlanságát. A válasz a fősúlyt arra fekteti, hogy a közölt sérelmek újságcikkek-ből állítottak össze, már pedig Romániában a sajtószabadság olyan nagy, hogy a lapcikkek nem alkothatják a biztos hírforrás alapját.

A Főtitkár 1923. március 17-én közli a Szövetség összes tagjaival a fenti iratokat (C. 195. M. n6. 1923. I.).

Baranyai Zoltán, a Nemzetek Szövetsége mellett működő Magyar Titkárság akkori vezetője rövid levélben hívja fel a Főtitkárság figyelmét 1923. április 4-én, hogy a román kormány válasza azt engedi sejtetni, mintha a panaszt a magyar kormány adta volna be. Kijelenti, hogy a magyar kormány és a petíció beadása között semmi kapcsolat nincs.

A Főtitkár 1923 április 11-én ismerteti a Szövetség összes tagjaival Baranyai Zoltán levelét (C. 258. M. 142. 1923. L).

5. *A Magyar Nemzeti Szövetség* 1929 február 11-én határrevíziót kérő beadványában pár sorban kitér a romániai kisebbségek helyzetére is. Szerintünk a beadványt nem lehet kisebbségi panasz-nak minősíteni, mert semmiféle konkrét sérelmet nem hoz fel. Adatok hiányában nem is vonták a rendes eljárás alá.

6. *A magyar görögkatholikusok petíciója*. Az Országos Magyar Görögkatholikus Bizottság 1923 január 31-én a Magyar Külügyi Társaság közvetítésével petíciót nyújtott be a Nemzetek Szövetsége Főtitkárságához a román uralom alá került görögkatholikus intézmények és hívők elrománosításáról.

A román kormány 1923 május 26-án válaszol a petícióra, erős támadást intéz a hajdúdorogi gör.-kath. püspökség ellen s az általa véghezvitt elmagyarosítást vázolja.

A Főtitkárság 1923 június i-én ismerteti az ügy iratait a Szövetség összes tagjaival (C. 388. M. 176. 1923. L).

D.

A nem magyar származású petíciók száma kettő. Tartalmuk szerint főként egyházi és iskolai sérelmekkel foglalkoznak, de kitérnek a magyar kisebbség többi sérelmeire is.

1. *A General Presbyterian Alliance* nevében 1920 december 23-án J. L. Flemming titkár levelet intézett a Nemzetek Szövetségének Főtitkárához, javasolván, hogy a Nemzetek Szövetsége hívjon össze egy nemzet- és felekezetközi értekezletet, amelynek feladata lenne a közép- és keleteurópai vallási kisebbségek kérdésének megoldása. Egyúttal betérjeszti az Alliance által Közép-európába, de különösen Erdélybe küldött tanulmányi bizottságának jelentését. (Report of the Commission to visit Central Europe on behalf of the Alliance of Presbyterian Churches Eastern section. . .).

A Főtitkár rövid levélben igazolja az üggyel kapcsolatos iratoknak a vételét, majd 1921 január 6-án az üggyhez tartozó összes okmányokat ismerteti a Szövetség összes tagjaival (21/68/5—41. 9956/9956. Council Document S. 4).

2. *Az amerikai unitárius bizottság petíciója*. Baranyai Zoltán, a Nemzetek Szövetsége mellett működő Magyar Titkárság akkori vezetője 1921 december 4-én betérjeszti a Főtitkársághoz az amerikai unitárius bizottság erdélyi útvjáról tett jelentését (Transylvania

under the Rule of Roumania), kérve, hogy a jelentést kisebbségi petíciónak tekintsék.

A választ a román kormány nevében Filip Lahovary, Románia akkori állandó képviselője adta meg 1922 március 27-én kelt levelével, melyben a fősúlyt az erdélyi magyar egyházak irredentizmusára helyezi.

A Főtitkár 1922 április 18-án küldi meg a Szövetség összes tagjainak a fenti iratokat. (C. 208. M. 113. 1922. I. Minorités religieuses d'origine hongroise en Roumanie.)

A román kormány válaszainak jellegzetes vonása a támadás és a tárgykerülés. Ott, ahol másképen nem leplezheti közegeinek visszaéléseit, a vádak halmazával illeti a kisebbségeket. Siránkozik azoknak illoyalításáról, megbotránkozik vakmerőségükön, mely abból áll, hogy „végtelen jólétük és szabadságuk ellenére” sincsenek megelégedve; panaszkodik a háborúelőtti magyar uralom ellen, mely százával gyilkolta le az erdélyi román tanítókat és papokat; pellengérré állítja Apponyit, a román gyermekek lelkének „hóhérvát”; előhossa Szent Istvántól Mária Teréziáig az összes törvényeket, hogy azoknak rég érvénytvesztett paragrafusaival Ferencz József uralkodása alatt szerzett jogokat vagy előnyöket kobozhasson el, illetve semmisítsen meg; tetemre hívja a múltat, hogy a jelent szépítse s végül odakonkludál, hogy a román *többség* még ma is a magyar *kisebbségnek* az igája alatt nyög s hogy a „*tűrelmességről világhírű Romániában*” a kisebbségek több jogot élveznek, mint a többségben levő román eredetű polgárok!

Saját politikájáról dicshimnuszokat zeng, melyek minden válaszában *azonos szöveggel* ismétlődnek meg s azoknak majdnem egy ötödrészét teszik ki. A kisebbségi panaszok állításait elfogultaknak, koholmányoknak, ferdítéseknek, képzelődéseknek minősíti s vannak olyan esetek, amikor minden bizonyítási kísérlet nélkül csak annyit mond: ez az állítás hamis, vagy: a kisebbségek nem mondanak igazat!

Hamisít, a legszembetűnőbb módon ferdíti el az idézett szövegeket, szavakat szúr be a kisebbségek mondataiba, hogy azoknak ekként meghamisított szövegét saját igazolására használja fel! Letagadja rendeleteit és intézkedéseit, községeket tüntet el a térképről, kijelentvén, hogy mivel ez vagy az a község nem létezik, a vele kapcsolatos sérelem sem lehet; külön statisztikát gyárt a Nemzetek Szövetsége részére, mely homlokegyenest ellenkezik a hivatalos statisztikával. Potemkin kisebbségi iskolákról vagy intéz-

menyekről számol be a Főtitkárságnak; soha ki nem fizetett számlákkal igazolja anyagi kötelezettségeinek a teljesítését s a legmerészebb valótlanságokat sorolja fel a panasz megdöntésére. A Bratianu kormány például azt írta a Főtitkárságnak: „a kisebbségek irredenták, s ezt nem mi mondjuk, a kormányon levők, hanem a demokráciájáról híres ellenzék. Bizonyítékul mellékeljük az *Universulnak*, a Maniu-Vajda hivatalos lapjának egyik cikkét.”

Bátran írhatta, hiszen mit tudja Genf, hogy az *Universul* soha sem volt a Maniuek lapja, hogy abban az időben éppen a kormány hivatalos lapja volt, s hogy a cikket a kormány csak azért íratta, hogy a kisebbségek ellen valamit produkálhasson?

Hivatkozik a már letárgyalt ügyekre, hogy a figyelmet elterelve, az újonnan fellépő sérelmeket régieknek tüntesse fel. Elismeri, hogy az átmeneti időszakban előfordulhattak egyes retorziófajta brutalitások, de azokat a kisebbségek rovására írja, melyek provokáló magatartásukkal felbőszítik a „türelmes románságot”.

És most jön a legnagyobb kérdés: *a Nemzetek Szövetsége nem veszi-e ezt észre?*

Ne vádoljuk a Kisebbségi Osztályt. Annak szervezete olyan, hogy minden jóakarató közbelépése már előre eredménytelen. Nem vonhatja kétségbe a kormány állításait egyszerűen azért, mert hatásköre ezt nem engedi meg.

A kisebbségek viszont eddig semmiben sem segítették elő munkálkodását. Petíciókat nyújtottak ugyan olykor be, de *azonkívül semmiféle olyan lépést sem tettek, mely kézzelfogható támpontot nyújthatott volna az Osztály működéséhez.* Nem tartozik összefoglalásunk keretébe ennek a kérdésnek a tárgyalása, annyit azonban mégis megmondhatunk: előre látjuk, hogy valamikor, évek múltán, amikor már késő lesz, amikor úgy járunk ezzel is, mint ahogyan jártunk a megcsonkítással, vesszük elő majd a mulasztásokat s boncolgatni fogjuk azokat. S azon fogunk vitatkozni, hogy ha ezt és ezt tettük volna, mi lett volna?

Mert mit is hozhatunk fel igazolásunkra? Hogy a kormányválaszok titkosak? Romániával szemben ez sem áll. A román kormány odáig megy, hogy még a legvakmerőbb hamisítást is nyilvánosságra hozza. Odadobja azt az arcunkba s mi nézzük, csodálkozunk rajta, vagy megbotránkozunk, *de nem teszünk ellene semmit!*

Dacia superior egyeteme.

(Ghibu Onisifor könyve.)

Írta: *Buday Árpád.*

Úgy érzem, azzal hódolok legmegfelelőbben néhai Jancsó Benedek emlékezetének, ha számot adok a magyar közönségnek egy nemrégben megjelent román könyvről, mely minket magyarokat igen közléről érdekel.¹ Olyan munka ez, amelyet — ha élne — kétségtelenül ő végezne el, tehát jó, ha nem marad elvégzetlenül.

*

A könyv a kolozsvári — mi úgy szoktuk mondani — Erdély egyeteméről szól, melynek néhai Párván Vasileadta a *Dacia Superior-egyeteme* címet a román kir. egyetemenként való megnyitása alkalmával, az aula falán elhelyezett emléktáblán. Ezt az *egyetemet* 1919 május 12-én, éppen e könyv szerzőjének, jelenleg azon az egyetemen a neveléstudomány ny. r. tanárának, akkor a Nagyszebeni Román Kormányzótanács (Consiliul Dirigent) közoktatásügyi államtitkárnak irányítása mellett, a megszálló román királyi csapatok fegyvereivel támogatva szállták meg és vették el. A könyv nyilvánvalóan az esemény tizedik évfordulója alkalmából íródott és adatott ki, ámbár erre semmiféle utalás nincs a címlapon, az előszó pedig teljesen elmaradt.

A magyar és éppen erdélyi kérdésekkel foglalkozó embert két szempontból érdekelheti a könyv: természetes, ha tudni kívánja, hogy mi lett a magyar tudományosság egykori keleti fellegvárából? Arra is joggal számít, hogy szó lesz benne a magyar tudományosságról. Már pedig régi igazság, hogy jó tudnunk, mit mond rólunk a szomszédunk, kivált ha az egyúttal „nevető örökös”.

Kíváncsiságunk mindkét szempontból bőséges, részben nem is remélt kielégülést nyer, ha — különösen a második pont tekintetében, mely részével ez alkalommal foglalkozni kívánunk — nem

¹ *Universitatea Daciei Superioare, de Onisifor Ghibu.* Bucuresti, 1929. Nagy 8°. 112 lap, 31 képes tábla.

is vagyunk elragadtatva attól, amit olvasunk e könyvben. Ghibu úr nem tagadja meg magát most sem, ami nem meglepő. Mégsem remélné az ember egy ilyen kifejezetten tudományos igényekkel fellépő könyvben a gögnek és a magyarság gyűlölködő lenézésének azt a leplezetlenségét, amelyet az általa felsorolt adatok sem indokolnak, de amelyben nem osztoznak azok sem, akiket román vezető-férfiak közül valamely formában megszólaltat; legalább is nem fejeznek ki olyan leplezetlenül mint ő. Nem jó érzés arra gondolnunk, hogy a magyarságot ilyen lelke mélyéből gyűlölő, sőt megvető ember előtt vérünkéből való ifjaknak kell vizsgáznuk. Annyival több ok parancsolja, hogy a könyvet a magyar közönséggel megismertessük, s egyes állításait helyes megvilágításba helyezzük.

Kilenc fejezetben tárgyalja az anyagot, melyet számos névsor és statisztikai táblázat, valamint egész sorozat képtábla egészít ki. A fejezeteket pontokra osztja. Mi azonban most csak négy fejezetet ismertetünk.

Az első fejezet címe: Az erdélyi felső oktatás kezdetei; az első egyetemek. Az első pontban arról szól, hogy románok vetették meg a magyarországi és az orosz főiskolai oktatás alapjait, a XV—XVII. században! ami a román népnek a művelődés iránti nagy lelki készségét bizonyítja; ez a készség azonban a szomorú viszonyok miatt, melyben e nép élt, nem fejlődhetett ki. *„És amíg a körülmények nem engedték, hogy saját művelődését építse, a szomszédos, nálánál szerencsésebb népekkel együtt, az lett a sorsa, hogy a kebléből kikerült embereivel éppen azoknak a népeknek tegyen jelentős szolgálatot, melyek neki ellenségei voltak.* A XV. században, mikor az olasz renaissance uralkodott Magyarországon, annak trónján a román Corvin Mátyás ült, ... aki a magyarokat az európai műveltségű népek közé bevezette... ő létesítette 1467-ben a négy fakultásos pozsonyi egyetemet... s alapította a budai egyetemet is/* A másik román eredetű magyar egyetemalapító Oláh Miklós, aki a jezsuiták támogatásával 1566-ban a nagyszombati egyetemet alapította...

A most idézett és hasonló állítások tömegével vitába szállani csak másik könyv írásával lehetne; annál inkább, mert minél önkényesebben odavetett az állítás, annál terjedelmesebbnek kellene lennie a minden lehető ellenvetésre tekintő helyesbítésnek.

Az idézettekre azonban röviden is megfelelhetünk: Nem Mátyás király vezette be a magyarokat a nyugati műveltségbe, hanem a Hunyadiak lettek annak részeseivé azzal, hogy magyar nemessé és a nyugati kereszténység tagjaivá lettek. Mátyás király

nem azért alapított egyetemet, mert román származású, hanem azért, mert magyar király volt. Ha megmaradt volna romának, mint a Dánok és Vládok, akkor nem egyetemet, hanem többkevesebb kolostort alapított volna, mint amazok is tették. A románság között ugyanis abban az időben egy-egy kolostor képviselte a műveltség tetejét, melyben rendszeresen egy-két barát írni is tudott; a többi legfeljebb jól-rosszul olvasta a szent könyvek megfelelő helyeit. Ezek a könyvek pedig nem voltak sem latin, sem neolatin nyelvűek, hanem szlávok. Hiszen szerző mondja, hogy az első latinbetűs román könyvet Erdélyben, a XVII. századbéli „elnyomatás” idején nyomtatták. (4. lap.)

Oláh Miklós, ha nem esztergomi primás, hanem Ungaro-Valachia főpapja lett volna (a konstantinápolyi patriarcha alatt), ugyanezt cselekedte volna, t. i. kolostort alapított volna. Mert semmi értelme sem lett volna egyetemet alapítania; kinek, minnek? Vagy ha megkíséréli, úgy járt volna, mint Heraklides Jakab moldovai vajda, aki vele egyidőben tett kísérletet magasabb fokú iskolával Cotnariban, de minden eredmény nélkül. És nem tűnik fel a szerzőnek, hogy ennek az első románföldi magasabb iskolának az alapítója „véletlenül” *nem* annak a népnek a kebeléből került ki, amely olyan bőkezűen adta más népeknek a maga tehetségeit. Mert Heraklides Jakab tudvalevőleg nem román, hanem görög volt. Aminthogy a „szabad” román földön (ahol egyébként a török parancsolt, részben a tatárok által) az első románnyelvű, életképes magasabb iskolát az a Lázár György alapította, aki az „elnyomott” Erdélyben szerezte a hozzávaló tudást. *Ilyen* ellenségei voltak ugyanis azok a műveletlen, gonosz lelkű magyarok a románoknak: az egyiket kormányzójukká, annak a fiát meg éppen királlyá választották, a harmadikból esztergomi érseket csináltak, az egész románságnak pedig könyvet nyomtattak az *ő nemzeti nyelvükön*, hogy így saját nemzeti nyelvükön nyomtatott vallásos könyvekkel „nemzetietlenítsék” el őket. Bezzeg a demokratikus román törvényhozás nem így jár el, hanem megköveteli, hogy románul tanuljanak a magyar gyermekek! Az „elnyomó” magyarság országának, Magyarországnak a védőszárnyai alatt kezdtek kialakulni a munteniai és olteniai vajdaságok; Moldovát egyenesen a magyar király palástja alatt alapították. Román történeti könyvekben elismert tény, hogy a magyar Szent Korona és magyar királyok palástja alatt lettek nemzetté és államokká a románok. Ezt tanítják ők is, mikor a történelemben a részleteket tanulják. De amikor a következtetéseket kellene levonni, akkor előállnak a

dákó-román, sőt ennél továbbmenő elméletekkel. (*Densusianu: Dacia Preistorica* című könyvében már olyan ősrómán népről ábrándozik, amelytől a rómaiak is származtak.) Beszélnek a magyarságnak irántuk való gyűlöletéről és beszél éppen Ghibu tanár úr, kinek „államtitkársága” idejéhez, tehát az ő kormányzati szelleméhez kapcsolódik annak a „nívós” elemista olvasókönyvnek az engedélyezése, melynek egyik „csinos versikéje” ezekkel a keresztyéni szeretetről, s az általa hangoztatott humánus szellemről tanúskodó szavakkal kezdődik: „*Magyar, te veszett kutya!*”⁴⁴ Hogy ne is beszéljünk azokról a történet-könyvekről, melyek hasonló szellemet áruznak el.

Mindennek a dákó-román eredet elmélete a főoka. Úgy jártak vele, mint aki téves úton indulva, a rengetegbe jut, s abban mindjobban eltévedve, a végén is rémeket lát, s azokat ellenségének tartva, jobbra-balra vagdalkozik ellenük. Ilyen rémlátás az, amikor a 2. pontban János Zsigmond akadémiai törekvéseiről azt írja, hogy azt Szászsebesre tervezte, „tisztá román vidékre”, ami azt bizonyítja, hogy azt a kálvinista propaganda eszközének szánta az ország autochton többségi népe közt, mint a *nem* sokkal később alapított lugosi és karánsebesi iskolák voltak, vagy a következő században a Lorántffy Zsuzsanna által létesített fogarasi iskola.

Ghibu úr talán észre sem veszi, hogyan csúszott át itt a nemzeti alapról a vallásira. A mondat elején még az „ország többségi népéről” beszél, de azután mindjárt a kálvinista propagandától félti azt. Holott a protestantizmus nem jelentett elnemzetietlenítő törekvést, amint azt az a tény bizonyítja, hogy az erdélyi protestáns fejedelmek latinbetűs románnyelvű könyveket nyomattak. Itt tehát nem a román hazafi, hanem a gör. kel. román üt ki Ghibu úrból, amit ő talán észre sem vesz. Holott más helyen ő maga elismeri, hogy a románság egy részének Rómával való uniója, tehát a Nyugathoz való csatlakozása nemzeti szempontból nem volt ártalmas, művelődési tekintetben pedig hatalmas előnyt jelentett. S ez tény akkor is, ha nem ismerik el. Már most gondoljunk vissza arra, hogy mit jelentett volna az, ha ez a Nyugathoz való csatlakozás száz esztendővel előbb történik meg.

Nem szeretnék az ő módszerével eljárni és alap nélkül állítani. De „*az ország többségi népével*” kapcsolatosan mégis az a gyanúm, hogy *akkor* aligha a románra állott ez a jelző. János Zsigmond országa nagyobb volt, mint a Trianonban Magyarországból Romániának juttatott területek; s amennyivel nagyobb volt, az túlnyomólag magyar lakosságú volt. Már pedig a románság ma is éppen csakhogy

többségben van a Magyarországtól elcsatolt romániai területen» Holott tudjuk, hogy a XVI—XVII. században milyen sokan menekültek át a vajdaságokban uralkodó „szabadság elől” az erdélyi „elnyomatásba”, valamint az sem titok, hogy a XVIII—XIX. századbéli „magyar elnyomás” idején mennyien oláhosodtak el a magyarok és szászok közül. Ghibu úrnak pl. alighanem mondták már mások is, hogy az ő ősei akkor még minden bizonnyal szászul dicsérték az Urat.

„Egyébként” — folytatja — „meg kell jegyeznünk, hogy Szászsebes és Szászváros ebben az évszázadban a többé-kevésbé kálvinista jellegű román közművelődés központjai voltak. Szászsebesen nyomtatott 1579-ben Ghenadie metropolita egy szláv sbornikot, melyen Báthory Kristóf fejedelem címere volt; ugyanakkor Gyulafehérvárott egy evangeliariumot, 1582-ben pedig Szászvároson Palliát nyomattak.”

A XVI. században román művelődési központokról beszélni mindenesetre kissé merész dolog az olyan embernek, aki olyan jól ismeri Possevino írásait, tehát annak a románokról szóló adatait is, mint e könyv szerzője. Már pedig Possevino még csak magyar sem volt, hanem a román nép „testvére”, — legalább a mai román felfogás szerint. Gyulafehérvár, Szászsebes és Szászváros azáltal, hogy az ott lévő nyomdáknak egy-egy gör. kel. — még csak nem is románnyelvű — vallásos könyvet nyomattak, természetesen nem lettek román művelődési központokká. Hiszen ha ez az állítás igaz volna, akkor a XVIII—XIX. századokban, a cenzúra eltörléséig, Buda volt a román közművelődés központja, mert az összes román könyveket ott nyomtatták, s ott — cenzúrázták. Nem a magyarok, hanem a mindenkit — a magyart leginkább — elnyomó osztrák hatalom, melynek a románok olyan készséges eszközei voltak *a magyarok ellen*.

Fájdalom, nem folytathatjuk végig ilyen részletesen megjegyzéseinket. Csak éppen utalunk arra, hogy a szerző szerint Báthory István „vetélytársa” volt János Zsigmondnak, hogy Bethlen Gábor „a rendek ellenére” azért akarta, hogy az új főiskola Gyulafehérvárott legyen, amiért János Zsigmond Szászsebesre tervezte a magáét: „a románok megtérítéséért”. Igaz ugyan, hogy Bethlen Gábor szerint ez azért történt, mert a fejedelmi udvar Gyulafehérvárott volt, s azt akarta, hogy az iskola az ő szeme előtt legyen; ezt a magyarázatot a rendek el is fogadták. Ghibu úr azonban nem hiszi el, sem a fejedelemnek, sem a rendeknek; neki lelki szükség-

léte, hogy alattomos okokat keressen ott is, ahol arra éppen semmi ok nincs. Mert ugyan mi oka lehetett volna akár Bethlen Gábornak, akár a rendeknek titkolózniuk, hogy a románokat csakugyan meg akarták téríteni?! Ez a törekvés a kor szellemének felelt meg, de erőszakot nem alkalmaztak soha, amit Ghibu úr nem mondhat el a maga nemzetének XX. századbeli papjairól, ha visszagondol a pár év előtti hunyadmegyei eseményekre, ahol a gör. kel. pap vezetése alatt támadtak a gör. kath. templomra, vagy a marosszentimrei ref. templomnak hatósági segédlettel való elvételére, — a balázsfalvi érsek tiltakozása ellenére.

A német irodalomtörténet bizonyára hálás lesz azért a merőben új adatért, hogy Opitz Márton „filoromán” volt; *mi* pedig helyreigazítjuk „Erdély egykori közoktatásügyi államtitkárának” azt a tévedését, hogy a Bethlen-kollégium, mely az ő tudása szerint „idővel líceum rangjára süllyedt, 1658-ban átköltözött Nagyenyedre s 1704-ben megszűnt”. Ez az iskola ugyanis mint líceum mai napig is fennáll, hiába reformálták el földbirtokainak oroszlanrészét a román impérium kezdetén.

A munka második fejezete 9 pontban az erdélyi románoknak nemzeti egyetem létesítésére való törekvéseit tárgyalja. Eszmemenete a következő: D, Tichindeal író 1821-ben síkraszáll egy román akadémiaért. (Nevezett író ugyanis 1821-ben, az aradi román tanítóképző-intézet megnyitása alkalmával verset írt, amelyben előadja, hogy ez csak a kezdet, majd így folytatja:

„Gondoskodni kell még egy szemináriumról,
mellette nagy konviktusról.
Sőt még egy akadémiának is kell lennie,
Ahol a román megtanulja
I. Ferencnek hódolnia.”)

Az akadémia tervét Gh. Lazár valósítja meg Bukarestben. (Ez az „akadémia” persze kissé másképen nézett ki, mint a szerző által most lebecsült erdélyi iskolák, pl. a kolozsvári elébb jezsuita-, majd piarista-, vagy a nagyenyedi ref. Bethlen-kollégium.) A románok vezetői 1848—1867-ig harcoltak a nemzeti egyetemért (melyet a császártól kértek és vártak akkor, de belátván, hogy aligha kapják meg), Avram Jancu és Sterca-Sulut metropolita vagyonukat arra hagyták, hogy (román) nemzeti eszközökkel teremtsék meg az egyetemet, mondja a könyv, holott A. Jancu végrendelete jogakadémiáról szólott. Lelkes mozgalmat indított ebben az ügyben

az Astra és a magyar diéta román követői. Felvetődik egy párhuzamos előadási nyelvű erdélyi egyetem eszméje, melyet a (román) nemzeti értekezlet el is fogadott, de a magyarok figyelmen kívül hagyják ezt és Erdély fővárosában tiszta magyar egyetemet létesítenek.

Az 1872-ben alapított magyar egyetemmel foglalkozik a harmadik fejezet 20 pontban. Mondanunk sem kell, hogy azzal szemben a legőszintébb gyűlölet vonul végig az egész ismertetésen. A gyűlölet megnyilvánul már az előző fejezet utolsó mondatában, mely így szól: „A nagyszebeni akadémia egész levéltára idővel Kolozsvárra került, ahol 1902-ben Kiss Mór dékán rendeletére tűzbe dobták, hogy ne maradjon Erdélyben semmi nyoma a nem magyar művelődésnek. Ilyen erkölcsi alapon épült fel Kolozsvárott az új magyar egyetem!”

Egészen bizonyos, hogy abból a tűzbedobási esetből legfeljebb egy selejtezési eljárás az igazság. De semmi sem igaz abból, amiért az iratok megsemmisítése állítólag történt. Dr. Kiss Mórnak lehettek hibái, de az, hogy európai műveltségű ember volt a javából, el nem vitatható tőle. Tehát tudta igen jól, hogy a nagyszebeni németnyelvű jogakadémia működése, mely 1844—84-ig tartott (az 1848-i események miatti két-három éves megszakítással), nem válik meg nem történetté azáltal, ha az irattárát 1902-ben tűzbedobják. Amint hogy egészen naiv gondolat volt az is, ha Ghibu úrék azt gondolták, hogy a minden jogalap nélkül, csupán „szükségünk van rá” indokolással elvett Kolozsvári Egyetemi Diákasztal (ma Avram Jancu-internátus) eredetének tudata megsemmisül azáltal, hogy átvételi leltárait, számadási okmányait eladják egy szatócsnak (ha tetszik, névvel is szolgálhatok), s legnagyobb alapítójának, Pelelle Istvánnak a domborműves emléktábláját eltávolítják a lépcsőházból; s esetleg hatalmi szóval elrendelték a telekkönyv „kiigazítását”. Mert hiszen mindezek ellenére tudott és bizonyítható tény, hogy azt a magyar társadalom áldozatkészsége teremtette, egyetlen fillér állami pénz benne nem volt, ellenben magyaros vendégszeretettel ölelte keblére az egyetemi ifjúság minden tagját, nemzetiségi és felekezeti különbség nélkül. Kérdezze meg ezt az utóbbit Ghibu úr az annak idején ott étkezett fajtájából, s bizonyos vagyok benne, hogy sokan lesznek, akik nem tagadják le. Az olyan intézmény egyébként, melynek emlékét csak az akták őrzik meg, nem is igen érdemli meg, hogy az emléke megőriztessék.

Az idézett állításban tehát egyetlen tény a pozitívum: Ghibu úr határtalan és indokolatlan gyűlölete a magyar egyetem iránt. Indokolatlan azért, mert a románságnak mi haszna lett volna abból, ha az sem lett volna? Egyébként a harmadik fejezet menete ez:

„Az erdélyi románok közművelődési és társadalmi (szociális) helyzete abban az időpontban, mikor a magyar politika Erdélyre a magyar egyetemet rákényszerítette. Magyar vallomások annak kulturális céljairól. Meddig mehet a politikai igazolás az egyetem létesítésével kapcsolatosan? A magyar nép hivatása, hogy Európában megőrizze a maga ázsiai sajátosságait, s a kolozsvári (magyar) egyetem szerepe ebben az irányban. A magyar művelődés nemzeti jellegének hiánya visszatükröződik az új egyetemen, azaz abban, ahogyan az új egyetemet megszervezték és a tanárokat toborozták. A hallgatók viselkedése. A román diákok elkerülik Kolozsvárt: Bécsbe, Grazba, Padovába, Liègebe, Párizsba, Bukarestbe mennek. A kolozsvári egyetem politikai harcot kezd a románság ellen, ami irredenta szervezkedésre vezet a szabad Romániában. A román nyelv tanárát elmozdították és egy renegáttal helyettesítették, aki vállalta saját fajtájával szemben a provokátor szerepét. A román egyetemi ifjúság harcai a (román) nemzeti élet vezetőinek oldalán az egyetem ellen. A román nyelv tanárának nemtelen tevékenysége. A héber nyelv túlsúlya a románnal szemben. A románok újból megindítják a harcot nemzeti egyetem létesítéséért, s e harcok jellege a magyar uralom utolsó éveiben. A világháború világitásánál az egyetem látja önmaga képét és megrémül attól. A magyarok, nem bízván többé önmagukban, s nem tudván tovább viselni a német ígát, erőfeszítéseket tesznek, hogy ismét magukra öltsek turáni fajiságukat. Reménytelen kapcsolatok a törökökkel és a bulgárokkal. Kolozsvárott a török ifjak nagyobb számmal vannak, mint a románok. Az összeomlás idején, a kolozsvári egyetem kéréssel fordul Európához, a „műveletlen” románok által veszélyeztetett ezeresztendősi határok védelmét kérve.”

Így vázolja a fejezet homlokán annak tartalmát a szerző. De nincs e pontok között talán egy sem, melyben a tárgyilagosság ellen súlyos sértések ne történnének. *Az első pontban* abból indul ki, hogy magyar egyetem alapítása valóságos merénylet volt Erdély autochton többségi lakosságával szemben, melyet 1848-ig a legteljesebb gazdasági és kulturális rabságban tartottak, de az 1848. évi forradalom révén a többi nemzetekkel való egyenjogúságát elismerték; amikor azonban a nemzeti szabadságot *tényleg* meg

kellett volna valósítani, a legbrutálisabban megtagadták. Majd tovább folytatja azzal, hogy az egyetem alapítása azért történt, hogy a 60%-os román lakosságot rendszeresen elűssék a közélet bármely területén való megerősödés lehetőségétől. Holott ez a népelem, ha szabad fejlődési lehetőséget engednek neki, igen magasra tudta volna emelni az ország színvonalát. (Mint, ahogy „felemelte” azt az utolsó tíz esztendőben!) Néhány statisztikai adatot közöl aztán arról, hogy 1850—70 között mennyi volt a román tanuló ifjúság arányszáma a nagyszebeni kath. líceumban, a kolozsvári piarista, a nagybányai, szatmári, marosvásárhelyi, szilágyosmlyói, brassói, lugosi, aradi középiskolákban; az arányokat néha abszolút számok helyettesítik, s az iskolák is válogatottak. A tájékozatlan olvasó azt a tanulást meríthetné ebből a kimutatásból, hogy az 1850—70. években az erdélyi középiskolai tanulóknak 50—70% -a román volt, s csak 30—50% magyar és szász. S ha még ehhez hozzávesszük azt a továbbiakban adott névsort, mely azokról a tanárokról szól, akik itt nem tudván elhelyezkedni, kénytelenek voltak a román fejedelemségekbe kivándorolni, olyan román szellemi *túltermelés képe*, tárul elénk, mely mellett egészen eltörpül a magyar és a szász művelődés termelése. S valóban maga a szerző is azzal végzi, hogy 1872-ben több volt Erdélyben a román nemzetiségű, egyetemi tanszékre alkalmas ember, mint a magyar. Fel is sorol 19 nevet, s utána teszi, hogy *stb.*, ami nyilván azt jelenti, hogy még özönével voltak. Csak azt nem érti az ember, hogyan lehet olyat mondani, hogy az egyetem alapításával az volt a cél, hogy a 60%-os román elemet *kizárják a közélet minden teréről*, holott tudvalevő, hogy annak minden terén, a legalacsonyabb foktól a legmagasabb fokig voltak és vannak ma is román származású emberek: a vármegyéknél, bíróságoknál, minisztériumokban, tanárok közt. Köztudomású tény, hogy a legfelsőbb bíróságoknál, minisztériumokban, vagy az Eötvös-kollégiumban sok esetben külön ajánlólevél volt az, hogy a folyamodó román. Csak két feltétel volt: az arravalóság és az, hogy az illető ne lett légyen bevallottan államellenes. Kérdem: ugyan hány magyar ember van ma Romániában hasonló állásokban? Pedig azóta gyulafehérvári határozatok és kisebbségi szerződés is van! Holott azok nagy része sem volt, sem képzetebb, sem — állampolgársági szempontból — megbízhatóbb, mint emezek lennének. Azt, hogy a lelkük mélyén mi volt azoknak, most már tudjuk, mert bevallották. Azt azonban, hogy a lelke mélyén mi van az embernek, csak az Isten vizsgálhatja, s

nem a sziguránca, vagy a népgyűlési szónok. Az emberi törvény azt mondja, hogy minden állampolgár azonos jogokkal bír addig, amíg bírói ítélet meg nem fosztja e jogok egy részétől.

Mármost, ami a gazdasági és kulturális elnyomást illeti, azzal nehéz volna pár sorban végezni. Azt azonban tán a szerző sem tagadhatja, mint aki az ó-királyságbeli román népek úgy gazdasági, mint szellemi állapotát jól ismeri, hogy — az jóval alacsonyabbrendű volt még a közelmúltban is, mint az erdélyi románoké. Arra, hogy kulturális szempontból nagy volt a különbség, maga szolgálat bizonyítékot, mikor hosszú névsort közöl azokról, akik tőlünk *önként* kivándoroltak, mert itt már nem tudtak elhelyezkedni, ott ellenben jó és vezetőállásokba jutottak. Mindenesetre sajtóságos volt az a magyar elnyomás, amely — amint láttuk — kormányzót, királyt, esztergomi prímást nevelt az elnyomottakból, az erdélyi fejedelemség korában iskolákat emelt és könyveket nyomtatott nekik, majd a piarista iskolában — tömegesen tanította a román ifjakat, sőt több tanárt is nevelt közülök, mint azt a szerző is nagyon jól tudja. Azt is tudja nagyon jól a szerző, hogy a jobbágság felszabadítása *nem* a román nép forradalmi fellépése *után* történt, *hanem azt megelőzőleg*, tehát nem „császári”, hanem magyar nemzeti tény volt. Ennek elismerésétől azonban éppen olyan betegesen irtózik, mint attól, hogy a felszabadítás az összes jobbágyokra vonatkozott, nem úgy, mint a „modern” román demokrácia által az utóbbi tíz esztendőben végzett földbirtokreform, melyben úgy állították „egyensúlyba” a mérleg két serpenyőjét, hogy a magyaroktól elvették és a románoknak adták oda a földet. Azt mondják, hogy évszázados igazságtalanságokat „tesznek jóvá”. Miközben nem egyszer megtörtént, hogy annak a románnak, aki kapta a földet, már eredetileg is több volt, mint annak a magyarnak, akitől elvették.

Kissé meggondolkoztató annak az állításnak alapossága is, hogy 1872-ben olyan sok volt Erdélyben az egyetemi tanszék ellátására felkészült román férfiú. Meggondolkoztató azért, mert viszont az 1919-ben magyarból átszervezett egyetem tanszékeire *nem* volt elegendő szakember az egész román tudományosságban, holott azóta a két romániai, továbbá a cernovitzai és kolozsvári egyetemeken, nemkülönben a külföldi egyetemeken tanultak román ifjak. Mégis az történt, hogy egész sor tanszékre — egyelőre — külföldi: francia, olasz, dán férfiakat kellett meghívni; Ordinarius tanszékeket kisebb készülségű agregatokkal és agrégat stagiarokkal, conferentiarokkal, vagy az ó-királyságbeli neves tanárok vendég-

szereplésével kellett elláttatni, vagy pedig egész sort üresen hagyni. E sorok írója készségesen elismeri, mert Ghibu úr könyve nélkül is tudja, hogy az új egyetemmel valami példaszerűt, valóban elsőrangút kívántak teremteni. Viszont azt nekik is el kell ismerniök, hogy éppen a személyi feltételek miatt, a dolog nem úgy sikerült, ahogyan tervezgették és szerették volna, *ötven esztendővel a kolozsvári egyetem alapítása után!* Alighanem úgy áll valahogy a dolog azzal az 1872. évi névsorral is, hogy amikor komoly mérlegelésre került volna a sor, a kellő előkészültséggel bírók száma nagyon megapadt volna.

A 2. pont azzal kezdődik, hogy „*az 1872. évi politikai tény nemcsak jogtalan, hanem — mint azt éppen az egyetem reprezentánsai is elismerték — valósággal kultúraellenes cselekedet is volt*”. Hivatkozik itten néhai Apáthy István és Menyhárt Gáspár, s mások nyilatkozataira. Ezekből a nyilatkozatokból kitűnik az, hogy szerző azokat félreértette. A maga ego-, illetőleg romano-centrikus gondolkodásmódjával ugyanis az ott emlegetett politikai szempontokat románellenes szempontoknak fogja fel. Holott a nyilatkozók — a tényeknek megfelelően — úgy értették, hogy a kormány *az erdélyi képviselők megnyerésére, pártpolitikai szempontokat is követett*, amikor kellő előkészület nélkül megcsinálta a kolozsvári egyetemet. Mert — s azt talán nem lehet rossz néven venni az erdélyi magyaroktól — ők is kívánták, hogy legyen egyetemük, nemcsak a szászok és románok. S ha Ghibu úr felsorolja, hogy néhány középiskolában a román anyanyelvűek voltak többségben, talán azt sem vonja kétségbe, hogy ugyanakkor legalább két tucat olyan középiskola volt Erdély és a kapcsolt részek területén (róm. kat., református és unitárius), ahol a tanulók óriási többsége magyar, — román és szász alig pár percent volt, ha volt. Ghibu úr sokkal okosabb ember, hogy sem ne tudná, hogy ha az egyetem alapításának politikai célja az lett volna, amit neki tulajdonít, akkor azt már kezdettől fogva egészen másként csinálták volna. Tudja annál inkább, mert a kolozsvári román egyetem megszervezésekor éppen azért akarták azt a többenél különbnek alkotni.

Azt, hogy az egyetem alapítása kultúraellenes cselekedet lett volna, magyar ember sohasem mondta; legfeljebb azt, hogy olyan hiányos volt a felszerelése, hogy igazi hivatásának — az első években — alig tudott megfelelni. Ez természetesen lényegesen más. De Ghibu úr — ki saját szavai szerint — annyira tudatában van a román nyelv és nép szellemi felsőbbségének, hogy magyar nyelven

semmi tudásra érdemest nem talál, azt tartja kultúrelles cselekedetnek, hogy az egyetem magyar tannyelvű volt. Egészen sajátos okoskodás az, amely kultúrelles ténynek mutatja be azt, hogy az állam, az állam nyelvén tanító-egyetemet létesít, ellenben természetesnek tartaná azt, hogy a nemzeti kisebbségeknek az ő nyelvükön tanítót létesítsen.

Egyszer — 1922-ben — Lupas professzor úrral eszmecsereztünk, azaz politizáltunk, szememrehányta mindazokat a hibákat, sőt bűnöket, amiket a magyarok „ezeresztendő” alatt a románokkal szemben elkövettek. Őneki erről pontos statisztikája van, még a régi időkből. Ajánlottam neki, hogy készítse el azt a statisztikát, mely a románok által elkövetett hibákat tartalmazza; rá fog jönni, hogy románok négy esztendő alatt — hála Istennek! — nagyobb hibákat követtek el és többet, mint mi ezer esztendő alatt.

Ghibu úr is kultúraellenes cselekedetnek tartja a csak állam nyelvén tanító magyar egyetemet Erdélyben. De a román hatalom sem magyart, sem németet nem csinált, holott a gyulafehérvári pontok és párizsi kisebbség szerződés szelleme is azt diktálná. Sőt, amikor a magyar egyetem tanárai — társadalmi támogatással — megcsinálták a ref. teológiai tanárképzőjét, azt egy évi működés után betiltották, holott azon csakugyan egyetemi tanszékre előkészült emberek tanítottak. Ő ezt „titkos, földalatti^{4*} (clandestin) szervezkedésnek mondja, holott tudja és megírja, hogy „1920 június 21-én bejelentették a bukaresti minisztériumnak, tudomásulvétel végett”. „Világos, hogy a román kormány, tisztában lévén e kezdeményezés valódi céljaival. . .” „nem adott helyet a püspökök kérésének” — mondja Ő. Valójában pedig az történt, hogy a minisztérium nem felelt semmit. A magyar egyházak autonómiájuk alapján jogot formáltak ahhoz, hogy a maguk pénzén bármilyen fokú iskolát állíthassanak. E jogot akkor a román kormány nem látta tanácsosnak kétségbevonni; viszont kifejezetten elismerni sem akarta. Ezért tűrte egy évig a felekezeti tanárképzőt. Titkos intézmény azonban nem volt, hiszen a bejelentésen kívül nyomtatott és közzétett tanrendje volt, vizsgálatokat tartott. S azt csak nem akarja Ghibu úr elhítni, hogy hasonló arányú magyar megmozdulás titokban maradhatott volna a sziguranca előtt, amely még olyan dolgokról is tudott, amik soha meg nem történtek?!

A kettőnk között lévő felfogásbeli különbségnek minden bizonyára egyik alapvető oka az is — egyebek között —, hogy e sorok írója sokkal jobb véleménnyel van a magyar nyelvről, mint

a könyv szerzője, aki — a harmadik pontban — így ír: „(A magyar) olyan nyelv, melynek semmi vonzóereje a más nyelvű népekre; semmi olyan kulturális tartalma, mellyel foglalkozni valaki érdemesnek tartaná. Mit jelenthet ilyen nyelv, ilyen kultúrával olyan nép számára, melyben él a saját nyelve és műveltsége magasabb rendiségének tudata, s amely kezdettől fogva csak gátat és akadályt látott abban.”

Ez kétségtelenül „elfogulatlan, tárgyilagos és megingathatatlanul tudományos” ítélet. Alaposságát bizonyára meg fogják erősíteni a kolozsvári román kir. egyetemek alábbi tanárai: *Botta Romulus, Onisor Viktor, Porutiu Pétre, Hatieganu Emil, Maniu Cassius, Tataru Coriolan, Hatieganu Juliu, Moldovan Juliu, Ghibu Onisifor, Drăganu Nie, Dragomir Silviu, Lupas Joan, Petrán Coriolan, Vuia Romulus, Borza Alexandru, Stanciu Viktor, Merutiü Viktor* stb., akik tudvalevőleg tudásuk alapjait ezen a leócsárolt nyelven szerezték, még ha azután — a dolog természetének megfelelően — esetleg tovább is fejlesztették* Arra pedig, hogy gyakorol-e vonzóerőt a magyar nyelv az idegenekre, talán legjobb felelet a szerzőnek az^a csúfondároskodó eljárása, mellyel kiemeli (5. pont), hogy az 1872-ben kinevezett egyetemi tanárok és segédszemélyzet nagyobb része elmagyarosodott sváb, tót és zsidó volt. Sok igazság van ebben. A többek közt az is, hogy ezek az emberek valahogy *önként magyarosodtak el*. Mert, ha az Apponyi-féle törvényre *reá is lehet fogni* a magyarosítási szándékot, az abszolutizmus német és cseh beamtereit talán mégis sértés volna ilyen váddal illetni. Aztán meg nem árt egy kis óvatosság a nevek külső alakja után való következtetésnél, hiszen maga a szerző állítja ki a bizonyítványt, hogy Szilasi „jó román volt”, Moldován Gergely pedig nem; holott a neve szerint amaz magyar volt, emez kétségtelenül román. Mindentől eltekintve pedig éppen Romániában ajánlatos az óvatosság, ahol — Ghibu úr nálam is jobban tudja — a sztambuli Fanar-városrésznek nemcsak a krémje, de az alja is hazát kapott, eltekintve a számtalan — *ics (iciu)* végzetű és albán, macedón névtől.

Jellemző a szerző ítéletalkotására, hogy szemére hányja az akkori magyar tanároknak a doktorátus hiányát. Eltekintve, hogy *ötvenesztendővel később* a román egyetemnek is vannak nem doktor *tanárai*, talán ő is tudja, hogy az egyetemi tanári kinevezés feltételei között ma is a szaktudás a főkövetelmény; bizonyára az sem titok előtte, hogy nálunk a doktorátus megszerzése az 1883. évi képesítési törvény óta kezdett rendszeressé lenni. Az ő szakjából idézem Felméri Lajos, Schneller István és Böhm Károly neveit és kérdem:

szégyelné-e *ma* saját egyeteme tanárai közé beiktatni a neki megfelelő értékű emberek neveit? Bizonyára nem pedig ezek egyike sem egyetemi tanársága előtt lett doktor. Szívesen hivatkozik azokra a nyilatkozatokra, hogy az egyetem első berendezése szegényes volt és sokáig az is maradt. Szentigaz! mert Magyarország és a magyar társadalom akkor két évtizedes kizsákmányoló és elnyomó politika következményeit szenvedte és fizette a szerencsétlen osztrák nagyhatalmi politika kudarcának anyagi terhéből az őt erején felül megterhelő részt. Viszont Kolozsvárott mindent újonnan kellett csinálni, mert nem volt semmi más, mint a már közel százestendős (tehát elavult) Karolina-kórház és a tíz esztendejét alig betöltött (tehát gyermekcipőkben járó) Erdélyi Múzeum. (Az utóbbiért is bért fizetett, de minden szegénysége ellenére *fizetett*.)

Ezzel szemben az ötven esztendővel később átszervezett román egyetem készen kapta ötven esztendő lelkes és becsületes, tudós munkásságának minden eredményét: modern épületeket, gazdag szakkönyvtárakat és laboratóriumokat. E mellett minden lelkiismeretfurdalás nélkül rátették kezüket az Erdélyi Múzeum gyűjteményeire és a Mensa Academicára, holott azok nem állami intézmények voltak, hanem a magyar társadalom nagy áldozattal létesített alkotásai. Azonban az a Ghibu Onisifor, aki nem talál *elég*é ócsárló szavakat arra, hogy a magyar kormányt elítélje, amiért nem csinált külön román egyetemet, egészen rendjén valónak találta ezeknek a *magyar társadalmi intézményeknek az elvételék* azzal az egyszerű indokolással, hogy „nekik arra szükségük van”. De tíz esztendő nem volt elegendő arra, hogy szerződést kössenek és ennek megfelelően bért fizessenek azért, amire szükségük van, amit használnak, sőt rendelkeznek felette, holott tudják pontosan, hogy nem az övék. Sem az egyik, sem a másik. Ghibu úr meg éppen jól tudja.

Ilyen körülmények között az 1872. évi kezdéssel szemben egyszerűen megmérhetetlenül kedvezőbb helyzetben volt a román egyetem megszervezésére kiküldött bizottság, amely „meggyőződött, hogy a magyar egyetem, minden — aránylag tiszteletreméltó — berendezkedésével távol állott attól, hogy a modern igényeket kielégítse. Azokat a berendezéseket, melyeket az utóbbi évtizedekben csináltak, inkább szemszúrásból csináltak, mint a tudomány érdekeinek komoly szolgálatában”.

Látható, hogy ez a bizottság milyen magas mértéket alkalmazott, amikor a meglévőt, a készen kapottat bírálta. Valóban a

magyar egyetem tanárai sem tartották az egyetemi ideál csúcspontjának, hanem ellenkezőleg, fejlesztésre szorulónak egyetemüket; hiszen éppen ezt sürgették azok a panaszok, melyeket a könyv szerzője olyan kiélezetten használ fel a magyar tudományosság hírnevének rontására.

Másfelől azt sem lehet kétségbe vonni, hogy az új tulajdonosok sok minden szépet terveztek, hogy az ő egyetemük olyan legyen, amilyen még nem volt sehol. Érdekes volna most utólag pontosan számbavenni, hogy a sok szép tervből mi valósult meg? Építeni semmiesetre sem sokat építettek. Az az egyetlen új orvostudományi intézet, melyet a könyvtár mellett valamikor 1922-ben, vagy 1923-ban kezdtek építeni, úgy látszik ma sem készült el; legalább is nem látom a képét. Megvették a Bástya-utcai házat a Popa-féle csőd-tömegeből és az Erzsébet-úti villát a Pufcariu-intézetnek s építettek egy női internátust. Mindenüvé feltették az új címet. Berendezték a készenkapott Pasteur-intézetet és bizonyára gyarapították a belső berendezkedést is, mert hiszen tíz esztendő mégis csak hosszú idő. De pl. máig sem csináltak magyar nyelvészeti tanszéket, holott az irodalmi mellett azt is tervezték.

Mindez szép és helyes, de nincs semmi olyan rendkívüli, ami a réginek leócsárolására jogcímet adna. Utóvégre Románia „győztes” és amellet Európának természeti kincsekben aránylag leggazdagabb országa; mindenesetre módot nyújthatott arra, hogy az „évezredes magyar elnyomatásból felszabadult” erdélyi testvérek végre korlátlanul kifejthessék alkotó képességeiket. Valamelyes fogalmunk ugyanis — minden kulturálatlanságunk mellett — nekünk is van arról, hogy mit lehet tíz esztendő alatt csinálni, s némi bizonyosságot is tettünk róla, — holott a mi elgyötört, csúffá és koldussá tett nemzetünk ma Európa talán legszegényebb népe.

A Moldován Gergely ellen szórt méltatlan vádakkal kapcsolatosan csak annyit jegyzek meg: Moldován Gergely soha nem vallotta magát másnak, mint romának és soha a magyar gyöngeségeknek nem hízelgett. Sőt igen kellemetlen igazságokat tiszteletreméltó nyíltsággal állapított meg és adott írásban. De nem volt híve a dákó-román elméletnek, amint ma már a többi román szakemberek sem olyan megingathatatlan hívei annak, mint tíz esztendővel ezelőtt voltak. Ennek következtében a magyarokban nem azt az ősi ellenséget látta, mint a délibábos hazafiak, hanem a román népnek a XIII. század — azaz a történelem színpadán való megjelenése — óta, támogatóját, ami a történelmi tényeknek megfelelő.

Minek következtében nem gyűlöletet, hanem egymás megértését és a közös összefogást prédikálta. Szóval Moldován Gergely számolt az ezeresztendő „történeti realitásokkal”. *Ezért* kiáltották ki renegátoknak éppen azok, akik május 12-én a magyar egyetemi tanároktól szintén azt kívánták, hogy számoljanak „a realitásokkal”. Trianon látszólag az utóbbiakat igazolta. De ő — beszéltem erről velem! — akkor is csak a maga igazáról volt meggyőződve s attól félt, hogy nemzetének „túlkorán jött ez a győzelem”, s hogy annak a levét a románok és magyarok egyaránt meg fogják inni. Mi már ittunk egy jó adagot; most a románokon a sor!...

Jellemző a fejezet 15. pontja, melyben ezt mondja: Azzal a bánásmóddal, amelyet a román nyelv élvezett a kolozsvári magyar egyetemen, párhuzamba kell állítanunk azt, amelyben a héber nyelv részesült, melyet 1894-ben vezettek be, s a kolozsvári főrabbi adott elő, mint magántanár. Szerző jól tudja, hogy mit jelent a román nyelv rendes tanári tanszéke és héber nyelvi magántanárság közötti különbség; azt is tudja, hogy a román nyelvet, mint kisebbségi nyelvet tanították, míg zsidó nemzeti kisebbség a magyar világban nem volt Erdélyben, mert azok magyar anyanyelvűeknek vallották magukat. A zsidó nemzeti kisebbség nem „a magyar oligarcha”, hanem a „kisantant demokrácia” találmánya, s nyilván a magyar nyelvi statisztika rontásának kedvéért van, amit a könyv szerzője igen jól tud, hiszen Erdélyben az iskoláztatásban az ő kormányzata kezdeményezte a külön héber tannyelvű iskolák engedélyezését, néhány magyarországi kommunista emigráns segítségével. A magyarság letörésére ugyanis még az egyébként üldözött bolsevistákkal is szabad szövetkezni. A magyar egyetemen azonban a héber nyelvet, mint ősi kultúrnyelvet adták elő, s a román nyelvvel való párhuzambaállításának nem igen lehet más célja, mint demagógia.

A negyedik fejezet címe: *Erdély románegyeteme*.

Pontjai a következők: „Erdélynek Romániához csatlakozásával együtt járt az, hogy teljesüljön a régi vágy, s legyen román egyeteme. A kolozsvári magyar egyetem nehéz órái. Az erdélyi román Kormányzó Tanács és az egyetem problémája. A román közvélemény és ugyanaz a probléma. A kolozsvári egyetem nem maradhatott továbbra is Magyarország exponense. Az első lépések Dacia Superior nemzeti egyeteme felé. Ki szervezze az egyetemet? Egyetemi Bizottság létesítése, melynek kezébe adják a kérdést. A kolozsvári egyetem magyar tanárai nem ismerik el Románia szuverenitását

Erdély felett és megtagadják az esküt az új államra. Kényszerítő logikai következménye volt ennek elbocsáttatásuk és az egyetemnek *átvétele* a román állam fennhatósága alá. Utólagos magyar vallómások a magyar szándékokról, hogy a magyar egyetem segítségével Románia nemzetközi helyzetét lehetetlenné tegyék. A kolozsvári egyetem új alapokon való megszervezése és annak részletei „(melyek azonban már csak őket és a szakembereket érdeklik).

Világos, hogy a felsorolt vezérmondatokkal jellemzett tartalommal nem lehet pár mondatban, de pár oldalon sem végezni. Míg az eddigiekben a szerző inkább csak annyiban volt érdekelt, mint az erdélyi románság egyik tagja, most már személy szerint is érdekelt, mert a magyar egyetem elvétele az ő „*érdeme*”. S csak természetes, ha az előzőket úgy írta meg, hogy azokból „logikai kényszerként” következzen az egyetem elvétele. A logikai kényszer első feltétele, hogy a gyulafehérvári román nemzeti párti gyűlést úgy állítsa elének, mint kétségbe nem vonható jogforrást, másfelől kétségtelen ténynek állítsa, hogy ott a Romániához való csatlakozást is kimondták, holott erre nézve — és ez jellemző a gyűlés lefolyására! — 1919—20-ban a résztvevő erdélyi románok sem voltak egyező véleményen, mint az hírlapi polémiákból kitűnt. De maga a szerző is elismeri (29. lap, 4. pont), hogy az egyetem átvételekor „Erdély helyzete még távolról sem volt tisztázva”. Hozzátehetjük: Annyira nem, hogy az egyetem átvétele, illetve a leltározás javában folyt, mikor jött Párizsból a rendelet, hogy a román csapatok vonuljanak vissza a Maros balpartjára, s a kolozsvári *Economul* ajtaja felett ismét megjelent pár órára a forradalmi román *nemzeti* tanács táblája. Ez pedig — ha Ghibu úr okoskodását elfogadva Gyulafehérvárt meg nem támadható jogforrásnak, s a Romániával való uniót kimondottnak elfogadjuk — Románia elleni forradalmat jelentett. Az összefoglaló pontok között tehát helyén volna ilyen pont is: A Consiliul Dirigent nehéz órái. Annál inkább, mert amint éppen tőle megtudjuk, sem a kormányzótanács, sem a román közvélemény nem volt még pontosan megállapodva a gyulafehérvári határozatok értelmezésére nézve. Annyira nem, hogy pl. Iorga Nicolae véleménye szerint e határozatok értelmében az egyetemnek továbbra is magyarnak kell maradnia, Ghibu úr közvetlen főnöke, néhai Branisce Valér pedig úgy gondolta, hogy fokozatosan, a tanzsékek megüresedése rendjén kell azt nacionalizálni.

Egyben azonban — legalább is azt olvassuk és hihető is — megegyeztek; abban, hogy az egyetem 1918 december i-vel tényleg

és jogilag Románia intézménye lett, „tehát minden alkalmazottjának, a tanároktól az utolsó napibéresig kötelessége, hogy a hűségeskü letételével tanúbizonyságot tegyen az új jogi helyzet elismeréséről”. A szerző és társai szempontjából ez lehetett magától értetődő, mert nekik egyetlen jogalapjuk a tetszés szerint magyarózott gyulafehérvári határozatok voltak; szükségük is lehetett rá, hogy Erdély — általuk is tisztázatlannak elismert — helyzetét legalább ezzel is közelebb juttassák az ő javukra való tisztázódáshoz.

Ámbár abban nem kételkedtek, hogy nemcsak a tanárok, hanem a személyzet többi része sem fog esküt tenni. A tanárok Porutiu prefektus „nem hivatalos”⁴ puhatolózására ezt megmondták; a tudományos, kezelő-, stb. személyzettől pedig *nem is kívántak esküt* az átvételkor. Előállott tehát az a helyzet, hogy a tanárokat elbocsátották, mert nem tettek esküt; a többieket ellenben a katonai parancsnokság rendeletével kötelezték arra, hogy eskü nélkül teljesítsék tovább a szolgálatot. A szerző által hangoztatott logikai kényszerűségeen tehát e ponton jelentős hiányosság mutatkozik.

Másik érdekes jelenség az, hogy míg az összes többi intézkedésekkel kapcsolatos iratok *kehét és számát közli*, annak a rendeletnek, mellyel megbízást kapott az egyetem átvételére, — csak a számát adja, a keltét nem. *Az a látszat merülhet fel — aminthogy annakidején fel is merült —, hogy ezt a rendeletet önmaga az államtitkár adta magának, s az nem Nagyszébenben kelt, hanem a kolozsvári főhadiszálláson, talán a New-York kávéházban.* Ami végeredményében és a mi szempontunkból mellékes lehet és egyremegy, de azért mégis van valami jelentősége, mert fokozza az egyetem elvételének az általa beismertekből is eléggé kitűnő kalandos vállalkozás jellegét. A kaland sikerült, végrehajtója megkapta övének elismerését. Csak éppen azt a jogot veszítette el, hogy az 1872-ben alapított magyar egyetemről azt mondhassam, amit mond, hogy: *„Ilyen erkölcsi alapokon épült!”* Ha a kolozsvári magyar egyetem azért élhetett csupán 48 esztendeig, mert — dato, sed non concessio — nem *eléggé* szilárd *erkölcsi* alapokon nyugodott, akkor a román királyi I. Ferdinánd-egyetemnek nem sok lehet már hátra . . .

A könyvnek csak a magyarságot érintő részeivel, tehát első felével foglalkoztam, s annak is csak egyes, még csak nem is mindig a legkirívóbb kitételeivel. Tehát tulajdonképpen csak a szellemét kívántam jellemezni, — az egyes állítások helyesbítő megvilágítása-

val. Tudnunk kell ugyanis, hogy most, amikor a Páneurópa gondolatát felvetették, hogyan gondolkoznak rólunk a szomszédaink, megcáfolva a közmondást. Az ugyanis azt mondja: „*Ha meg akarod tudni, hogy ki vagy, kérdezd meg a szomszédodat!*” Olyan időket élünk, hogy már a közmondás után sem lehet elindulni. Ghibu úr könyvéből ugyanis *nem azt tudtuk meg, hogy kik vagyunk mi magyarok, hanem azt, hogy kicsoda ő?!* És talán ezt is érdemes volt pontosan megtudnunk.

Önkormányzati törekvések az erdélyi magyar kisebbség szolgálatában.

Írta: Szász Béla.

A nemzeti állam háború előtti fogalmával összeegyeztethetetlen a nemzetiségi autonómia gondolata.

A liberális korszak állama ennek dacára a nemzetiségek fennmaradását egyáltalán nem veszélyeztette, sőt, mert az individuális szabadság minél szélesebb lehetőségeinek nyitott utat és mert az emberi jogok korlátlan érvényesülését hirdette, alapjában véve a nemzetiségi eszme szabadabb érvényesülését jelentette, mint a mai demokratikus lepelbe burkolt, vagy szociális diktatúrát hirdető sovén nacionalista állam. Kétségtelen, hogy a liberális korszak igen sokszor alkalmazta a tyúkszemrehágás módszereit, de soha nem jutott túl a fórumai sovénységen és nem volt oly türelmetlen, terrorista, mint a mai faji sovinizmus. A türelem-politikának hirdetői nálunk Wesselényi, Kossuth, Deák, Eötvös, Tisza István és Apponyi, a hecc-sovizmizmusé pedig másodosztályú hordópolitikusok. Kétségtelen, hogy a liberális korszak minden nagynevű vezére titkon, öntudat alatt híve és hirdetője volt a magyarosítás gondolatának, de a világgá kürtölt századvégi „atrocitások” korszakát szívesen visszasírná az elszakított területek lakossága.

Az egyházi autonómia tudottan burkolt nemzetiségi autonómiát képezett. Virágzó iskolák, kultúrintézmények, társadalmi egyesületek, bankok, sajtó és erőteljes kisbirtokosság, középosztály hirdette a háború előtt, hogy a nemzetiségi elnyomás pusztá mese. Ellenkezőleg: volt nemzetiségeink tudatos és szervezett harcmódszere a háború előtti évtizedben az ország külső területein élő magyarságát defenzívába szorította vissza.

Az eötvösi „nemzet” fogalom, melyet a rendi korszakból mentettek át s a szabadelvű korszak egyik vezéreszméjévé tettek, már a kilencvenes években nem volt más, mint idejét túlélő közjogi formula, mely nem foglalta egybe az állampolgárok összességét, ellenben lehetlenné tette a magyar faj öntudatos megszervezését. A libe-

rális korszaknak két hiú ábrándja, volt: *a. közjogi nemzet és a magyarosítás*. Ezért jutott Wesselényi megértetlensége sorsára minden olyan politikus és publicista, aki a telítorkú budapesti sajtó-sovinizmusmal szemben, mint Jancsó Benedek, Bartha Miklós és sok mások tették, rá akarta döbbsenteni a magyarságot az élő, eleven valóságra, mely a lampionos, bankettes, optimista pánmagyarizmust fenyegeti.

Az 1918-as forradalom, a föld kérdés, a szociális elégtelenség, a nemzetiségi és a trianoni probléma egyazonos gyökerekből nőtt félelmetes óriásfává. A magyar imperializmus (mióta nincs már magyar imperializmus?) összeomlása kellett ahhoz, hogy a magyarság beleriadjon az előtte álló szakadékba és meglássa azt, hogy a rózsaszínű tegnap Magyarországnak vége és mert a *magyar probléma európai probléma, csak széles európai látókörű új korszak új emberei oldhatják azt meg*.

Az összeomlás a magyarságot szellemileg nem szakította részekre. Éveken át az a nemzedék, mely a büszke milleniumos évek harcos nemzedéke volt, a közelholnap fanatikusa volt, csodaváró, légvár-építő, merész és multat visszasíró. Ez a nemzedék termelte ki a magyarság határontúli büszke passzivitását, a titokzatosságba burkolózó tiszavirág-irredentát és fogadta győztes hurrával a revízió gondolatát, nem látva hirtelenében, hogy azt a gondolatot nem egy forumi vezér, hanem Európa egyik legbölcsebb, legmegfontoltabb reá/politikusa dobja felszínre.

A szivárvány azóta szétfoszlott, ölbetett kezű, összeszorított öklű magyarok azóta sutbadobták a csodavarást. Ma a magyarság sorsdöntő óráiban le kell számoljon a liberális korszak verőfényes múltjával, amely után a történelem pontot tett s melynek vezérharcosait sorra elszólítja a halál.

Az imperiumváltás Erdélyben félrebillentette azt a kétszázéves mérleget, amely a magyarság és volt nemzetiségeink között fennállott. A magyarság uralkodó „nemzet”-bői elnyomott kisebbség lett, viszont az oláhság gazdaságilag és társadalmilag súlytalan és csak felső rétegeiben tudatos embermasszából, államalkotó, korlátatlan erőtényező. Lehet vitatni, hogy rossz szerepcsere történt, de a szerepcsere élő valóság, mellyel számolni kell. Erdély történelmileg újra a Kelethez pártolt át és a kívülélő magyarság számára újból *külpolitika* az erdélyi probléma. Ezzel a szerepcserével kell, hogy számoljon az erdélyi magyarság épp úgy, mint a magyarság zöme.

A háború előtti romániai politika a nemzetiségi probléma tekintetében kettősarcot viselt. A hivatalos világ, a kormányzat, a sajtó

egy része szövetségese volt a monarchiának, a romániai egyetemes társadalom pedig szövetségese volt a magyarországi oláh irredentának. A romániai társadalom számára nem volt revízió, autonómia, jogkiterjesztés, a romániai társadalom számára csak Nagyrománia volt. Románia az erősebb kishatalmak közé tartozott.

Ezzel szemben a mai magyar társadalom nem egységes, Magyarország egy lefegyverezett és elszegényedett ország. Bármily kedvező és közelálló a régi példa lemásolása: *a megváltozott erőfeltételek mellett a magyarság csakis reálpolitikai folytathat.*

A csonkaországi magyarság négy irányzat között választhat.

Az első megoldás, mely egyben a legközelebb álló: a *revízió*, amely kelet felé kétségtelenül jelentős határkiigazítást hozna létre, a nemzetiségi térkép alapján, továbbá geográfiai, gazdasági és hadászati normák alapján új igazságosabb határokat létesítene. Egy ilyen megoldás azonban egyidejűleg nagy lemondást követelne meg. A künnrekedt magyarok sorsát elvonná az európai politika nézőszögéből, már pedig az érdeklődés irántuk napról-napra erősödik. Egy ilyen megoldás nem oldaná meg a Dunamedence forrongó kisebbségi küzdelmeit. A magyarság az impérium átvétele után hatalmas tömegekben hagyta ott szülőföldjét és nem szabad elfeledni, hogy a nagy magyar diaszpórának csak az egyik útiránya Budapest. A revízió erősítené az anyaországot, de ugyanakkor gyengítené az erdélyi magyarság kisebbségi frontját, végül ha hosszú évtizedekre szóló helyzetet teremtene, biztos pusztulásnak tenne ki oly magyar nyelvszigeteket, melyeket jelenleg még a belső vándorlás friss vérrel táplál. Mindezekből következik, hogy a magyarságnak nem lehetnek vérmes reményei egy nagyobb méretű határkiigazítás esetén; a revízió csak abban az esetben bírna döntő jelentőséggel, ha az egy nagyvonalú és hosszabblejárátú külpolitikai hadműveletnek első felvonása volna.

A második irányzat, melyet némelykor idétlen túlzásba visznek s melyet minden hangulatformáló tényező nálunk kihasznál mint jó *captatio benevolentiae*-t: a *magyar imperializmus gondolata*.¹ Imperialista törekvések mögött szociális és gazdasági egységbe forrott, erős, harcias öntudatú tömegeknek kell állaniok, amelyeket forradalmi feszültségig, kirobbanásig hevít saját belső túlteltségük, érettségük és amelyek készek egy nagy vándorlásra, egy „szent tavasz”-ra.

¹ Szász Béla: Bartha Miklós és a nemzeti kisebbségek. A B. M. T. 1925. évkönyve 14. s. köv. 1.

Ez a mindent magával sodró nemzeti öntudat azonban, bármennyire is tiszteletreméltó a sajtó egy részének s egy pár száz társadalmi egyesületnek az erőfeszítése, ma még, vagy ma már, nincs meg. A magyar faj fennmaradásának pedig alapfeltétele a hódító, expanzív népi erők kifejlesztése, az erőteljes nemzeti öntudat, mely gyermektermésben, kultúrában és mindenhol kifejezésre kell, hogy jusson. Hogy a végső következtetésem tekintetében minden félreértést kizárjak, meg kell állapítanom, hogy *a magyar imperializmusnak* ezt a komoly formáját feladni: egyértelmű a lemondással és megsemmisüléssel. Természetes, hogy ily új nagy lendületet megkívánó, a múlttal sok tekintetben leszámolást jelentő világszemléletet a háború és a háború előtti kornak nemzedékei kitermelni nem tudnak, mert csak a múlt technikai és taktikai féligható eszmekezletével rendelkeznek és mert egy nagy csalódás áll a hátuk mögött.

A harmadik megoldás az *autonom Erdély*} Ez a két erdélyi nagy faj hosszú harcának nem a befejezése, de a kiegyenlítése, magyar Svájc a két faj határmegyéjén. Hirdetői a külön, sajátosan más erdélyi lélekre, a tradíciókra, a történelmi együttélésre, gazdasági érdekekre hivatkoznak. Az önálló Erdély gondolatának rengeteg híve van, iskolát alkotott, azonban ma még nem súllyal bíró politikai probléma. És itt egy nagyon kényes kérdést kell érintenem. Az erdélyi magyarság néhány vezetője valósággal kabinetkérdést csinál a sui generis Erdélyből. Szerintük minékünk egyéb magyaroknak csak egyre legyen gondunk: a magyar faji kultúrközösségre, Erdélynek hagyjunk békét. Erdély mint olyan elveszett, Erdély az erdélyieké. Megteremtődött tehát politikai célszerűségből az erdélyi Monroe doktrína. Akaratlanul is a felvidéki neomagyarok államfölötti kultúrfajisága jut eszünkbe. Az autonom Erdély nem lehet sui generis erdélyi probléma, mert csakis az összmagyarság szemszöge lehet ránk nézve az irányadó. Az autonom Erdély gondolata csak ebből a szemszögből oldható meg, mert a magyarság egy talp-alattnyi földet sem engedhet ki kezéből pozitív biztosítékok nélkül. Ha az önálló Erdély nem más, mint néhány lelkes transzilvánistának álma: akkor az önálló Erdély csak Románián kívül képzelhető el s oly hatalmi egyensúlyt és oly külpolitikai kapcsolatokat tételez

² Gyárfás: Erdélyi tanulmányok. Szász Béla: Az Erdélyi Magyar Párt politikája és a külön erdélyiség. „Szózat” 1926. II. 21. — U. a.: Az erdélyi autonomizmus és az erdélyi Magyar Párt. Előadás a Bartha Miklós Társaságban 1926. febr. 24-én.— U. a.: A foedera lista Jugoszlávia „Új élet” 1927. ápr. U. a.: Revízió és autonomizmus, előadás a Bartha M. Társaságban, 1927. nov. 9. Eckhardt Tibor 1930. évi külpolitikai előadása a Wesselényi Reform-Klubban.

fel, melyek ma még nincsenek meg és melyeket kiharcolni csak akkor érdemes, ha azok az erdélyi magyarság fennmaradását és fejlődését biztosítják. Tehát mindazok az érvek, melyekkel a független Erdély szükségességét és leendő életrevalóságát kihangsúlyozzák, szappanbuborékok mindaddig, míg a magyar és oláh faj a faji imperializmus álláspontján áll.

A *negyedik megoldás* a reálpolitika terén mozog, mert irányt szab az erdélyi magyarság kisebbségi politikájának és mert a csonkaországi magyarság számára kiegészítője lehet a revíziós törekvéseknek. Ez a reálpolitika a magyarság számára a minimum, a románság számára a maximum politikája, — mindazon nemzetközi jog által és a gyulafehérvári deklaráció, valamint romániai törvény által biztosított kisebbségvédelmi intézmények megteremtése, illetőleg kifejlesztése, melyeket említett szerződések és törvények kilátásba helyeztek, de soha valóra nem váltottak.

A békeszerződések bármily súlyos helyzetbe is juttatták a magyarságot, papíron mégis széles önvédelmi frontot nyújtanak.

A régi nemzetiség fogalma alapján véve azonos a mai faji, nyelvi, vagy egyéb kisebbség fogalmával. Csakhogy míg a régi nemzetiség nem volt nemzetközi jogok alanya, a kisebbség már az és a Párizs környéki békék számára jogokat biztosítanak.

A kisebbség fogalmát a békeszerződések kreálták, a nemzetközi jog ezzel egy új államtypust létesített: a vegyesnemzetiségű államot, mely szerződésileg kötelezve van a területén élő, az uralkodó fajjal nem azonos kisebbségeknek nyelvi, gazdasági, vallási és kulturális külön érdekeit biztosítani.

A kisebbségvédelem akkor válik áldásossá és hatásossá, ha nemcsak papirosszerződés üres ígérete, hanem az új *állam* jogi organizmusába beépített élő intézmény.

A kisebbségek számára mindenekfölött álló fontosságú tehát, hogy nemzetközileg garantált kisebbségi jogok biztosítsák a számukra mindazokat az életlehetőségeket, melyeken belül a faji kisebbség nemcsak meglévő értékálló mányát megőrizheti, hanem azt fejlesztheti is s ebben őt az uralkodó (és nem államalkotó) többség nem gátolja, sőt támogatja.

A háború előtti nemzetiségeink jogai nem álltak nemzetközi garancia alatt, azokat a nemzet által egyoldalúan létrehozott hazai törvények biztosították. Mi sem bizonyítja jobban a magyar nemzetpolitika messzeható liberalitását, mint az a tény, hogy nemzetiségeink, minden felpanaszolt sérelmeik dacára, viszonylag erőteljesen

fejlődhetnek, sőt a perifériákon, hála politikai rendszerünk bornirtságának, gazdaságilag olyannyira megerősödtek, hogy viszonylag kedvezőbb helyzetbe jutottak, mint a szervezetlen magyarság.

Az a liberális korszak gondolatfűzésének megfelelő tétel, hogy a magyar nemzet magában foglalja az összes magyar állampolgárokat, tehát az állam gyűjtőkeretét azonosították az uralkodó magyar fajjal, súlyosan megbosszulta magát, mert míg a nemzetiségeink a maguk zárt egységében akcióképesek voltak, az államalkotó magyarság sem gazdaságilag, sem társadalmilag nem alkotott önálló faji egységet. A gazdasági centralizmus szelleme mindenre alkalmas volt, csak arra *nem*, hogy a magyarság anyatestétől távolszakított magyar nyelvszigeteket megerősítse.

A háború előtti *kisebbségi* politikánk hibája tehát az volt, hogy a beolvasztás mentális rezervációja és optimista hite mellett, elmulasztotta a *magyar többség* öntudatos és erőteljes külön gazdasági és társadalmi megszervezését.

A Párizs környéki békék tételes rendelkezései abból a szellemből fakadtak, amely a vesztes államokat azért ítélte feldarabolásra és megcsonkításra, hogy a nemzetiségi önrendelkezés elvét diadalra juttassa. Nemzetközi garanciát szándékozott nyújtani, hogy a Duna-medence és Lengyelország tarka nemzetiségi megosztódása mellett az új államkeretek a nemzetiségek fokozottabb érvényesülését és igazságosabb elhelyezkedését biztosítsák.

Hogy a wilsoni eszme mily számalmasan csődöt mondott, amidőn a francia külpolitika befolyásolására egy új államcsoporttal kellett a németiség és magyarság izolálásáról gondoskodni, arról fölösleges itt beszélni.

A fentiekből három szempont világlik ki:

1. Háború előtti nemzetiségi politikánk egyáltalán nem veszélyeztette kisebbségeinket, bár azok nem álltak nemzetközileg védett helyzetben.

2. Az elszakított magyarság a népszövetség védelme és új hazája törvényes védelme mellett is ki van szolgáltatva a beolvasztásra törő elnyomó sovinizmusnak.

3. A mi nemzetiségeink öntudatosan szervezett, társadalmilag és gazdaságilag súlyos erőt reprezentáló, kifelé agresszív faji közösséget képeztek, a mi elszakított testvéreink a szomszéd állam parlamentáris látszatdemokrációja mellett legegységesebb jogait sem bírják érvényesíteni.

Nehéz az államhoz való hűség Scyllája és a faji öntudatosság Charybdise között az erdélyi magyarság programjáról beszélni. Az autonóm Erdély gondolata élhet a lelkek mélyén, kitörhet és eget kérhet az irodalomban és a sajtóban, de hol vannak ők a publicitástól, a bukaresti parlamenttől.

A magyarság évszázadokon át sérelmi politikát űzött. Erős alkotmányos és. erős közjogias mentalitású őseink utolsó regimentje a háború előtti nemzedék ideát és odaát sokat átvitt ebből a háborúelőtti szellemiségből 1918. utánra. A sok peticionális eljárás és az *erdélyi magyar politika* programtalansága sok tekintetben tehát ezen erős átöröklődés folyománya. Tudjuk mily emberfölötti nehézségbe került megküzdeni a romániai és jugoszláviai parlamenti „demokráciával”, tudjuk mily nehéz vajúdas előzte meg a magyar pártok születését. Mentség a múltra. De biztatás kell a jövőre, hogy az erdélyi politika iránya az osztálykérdés szerencsés beállítása mellett, az aktív kisebbségpolitika útjaira fog lépni. Ebből a szempontból bármily súlyos jelentőségű is a transzilvánista gondolat, a romániai magyarság szempontjából legfontosabb a békeszerződések és a gyulafehérvári határozatok szellemének diadalrajuttatása.

Románia ma a parlamentáris demokráciának még csak a küszöbén áll. A feudális és kapitalista érdekcsoportok mellett két évszázad irredentája által kitermelt túlzó és balkánian kíméletlen sovinizta társadalom ezt a kifejezetten agrárállamot a leplezett diktatúra karjaiba dobta. Románia, mint a francia külpolitika legkeletibb előőrse, a nyugat és kelet csodálatos keverékeként az első áldozat, ha megindul az orosz henger. Jó adag optimizmus kell tehát ahhoz, hogy Románia nemzetközi kötelezettsége, nagyságának alapstatútuma és kötelező alaptörvénye sutbadobásával mintapéldája legyen a kisebbségi elnyomásnak.

Ha a külpolitikai helyzet és a kíméletlen terror hallgatást parancsolt tizenkét éven át a magyar kisebbségnek, most itt az ideje, hogy Európa nagy nyilvánossága előtt új hazájában megindítsa a harcot törvényes és emberi jogiért. Az erdélyi és egész romániai magyarság számára új hazájának törvénye, az erdélyi románság 1918-ban adott becsületszava és a nagyhatalmak önként vállalt garanciája, saját élni-akarása, egyaránt biztosítják:

1. Jogot a gazdasági és társadalmi öncélú szervezettséghez az új haza határain belül.

2. Jogot a kultúraautonómiához.

A romániai magyar kisebbség egyeteme számára a réalpolitika

útja: összes kisebbségi jogai kiharcolása, a magyar kisebbség fennmaradásának és fejlődésének jövőjének a biztosítása.

Romániának létérdeke fűződik ahhoz, hogy nemzeti kisebbségeit, de különösen a magyarokat és oroszokat, melyek alig megszakítva geográfiai folytonosságban egymásmellette vannak fajtestvéreikkel, az új államiság gondolatához kösse, az új hazát megszerettesse, mert Románia az egyetlen fegyverben álló idegen faj a szláv tengerbe beékelve, egy 13 milliós sziget tízszeres túlerővel szemben.

Romániának a kisantant kényszerszövetsége mellett egy barátja van: Franciaország. Abban a pillanatban, amidőn a Rajnán és az Alpokon innen a német, olasz és magyar nacionalizmus önrendelkezési jogára ébred, a Dunamedence problémáit újból e három nagy történelmi múltú faj fogja szabályozni.

Az erdélyi magyarságnak sorsdöntő feladata a román fajt, mellyel ma egy államközösségen belül él, meggyőzni arról, hogy a Dunamedence, akárcsak a Balkán, évszázadok óta soha nem volt prédája egy faj imperializmusának. Amire vállalkozhatott a középkori diadalmas magyar expanzív erő, az újkori török és Habsburg világhatalom, arra a szerepre ma sem a román, sem a jugoszláv imperializmus nem vállalkozhatik.

A békés, erőtgyűjtő, szociális és gazdasági bajokkal küzdő Magyarország a maga két háborús hadosztálynyi fegyveres erejével nem hirdetheti a közeledés politikáját akkor, amidőn szomszédjai fajtestvérei tervszerű kiirtására törekcsenek.

Az erdélyi magyarság reálpolitikája békepolitika, ez a békepolitika egyben a legigazibb reálpolitika Románia számára. A jó félmillió kivándorolt által csökkentett magyar kisebbség fennmaradása egyáltalán nem gátolja az államalkotó nemzet terjeszkedését, melynek számára az iparosítás terén végtelen lehetőségek állanak. A román társadalom a lelkek békebeli statusquoját kell, hogy biztosítsa.

A reálpolitika ideális elképzelésétől térjünk most vissza az élő valósághoz.

Mit biztosít a magyar kisebbség számára a párizsi szerződés? E szerződés megfelelő átcsoportosítással a következőket tartalmazza:

1. Polgári és politikai jogegyenlőséget és a törvény előtti egyenlőséget.

2. Bármely élethivatal, közhivatal, vagy méltóság betöltését.

3. Szabad nyelvhasználatot magán, üzleti, egyházi életben, gyűléseken, sajtóban. „Méltányos könnyítéseket” a szabad nyelvhasználat tekintetében a bíróságok előtt.

Ezen általános polgári jogok mellett a szerződés 10. szakasza kilátásba helyezi a székely és szász vallás és tanügyi autonómia engedélyezését. Mindenesetre biztosítja, hogy a magyarság jótékonyági, vallási és szociális intézményeket, továbbá iskolákat és nevelőintézeteket alapíthat, igazgathat és azokban a magyar nyelvet szabadon használhatja, sőt a nevelő, vallási és jótékonyági intézmények azokból az állami vagy községi költségvetési tételekből, melyek hasonló célokra állítottak be, méltányos állami támogatásban részesülnek.

Jellemző a szerződés fogalmazására, hogy Románia csak az *általános állampolgári jogokat* hajlandó alaptörvénybe *iktatni és* a nemzetközi garancia is csak általánosságban a vallásgyakorlatra, élet- és szabadságvédelemre terjeszkedik ki.

Hol voltak a nyugati hatalmak már akkor a wilsoni elvektől és mily messzire jutott a hatalma teljét érző román kormányzat a hangzatos gyulafehérvári határozatoktól?

És mégis a kisebbségi jogok alanyává vált magyarság számára tizenkét év terrorja, pressziója, mesterkedése, édesgetései dacára ez a szerződés megingathatatlan jogalap kell, hogy legyen, melyből megmaradása biztosítására összes követeléseit le kell, hogy származtassa.

Románia kisebbségeinek a jogi helyzete ma is rendezetlen. A magyarság első követelése oda kell, hogy irányuljon tehát, hogy kisebbségi jogainak törvénybiztosította legszűkebb keretei betartásának, melyeket fent három pontba soroltam. Egy szóval: a magyar kisebbséghez tartozó nem lehet másodrendű állampolgár.

A magyarság második kívánsága a párizsi szerződés 10. és 9. pontjára építhető. Az első kilátásba helyezi a székely és szász kultúra-autonómiát, a második pedig az állami hozzájárulás gondolatát tartalmazza.

Románia erdélyi származású politikusai mintha a Léthe vizén mentek volna át, a kisebbségi jogok korszakában nemcsak egykori saját programjukat felejtették el, hanem a jogelvonás terén messze túl mentek a háború előtti félelmetes porosz példán.

Teljesen hiábavaló lenne kisebbségbe szakadt testvéreink részéről, hiszen ezt már annyiszor megtették, a soha vissza nem térő múltra emlékeztetni őket.

A magyarságnak az európai kisebbségvédelem palástjában *el kell foglalnia azt az önérzetes helyet, melyet az összeomlás előtt nemzetiségeink betöltöttek.* Erre a ma még bizonytalan, de a változó külpolitikai viszonyok folytán mind jobban erősödő alapra

épülhet fel a magyarság harmadik követelése: *a nemzetiségi autonómia*.

És itt szembe kell néznie a magyarságnak két döntő fontosságú kérdéssel.

Az egyik a felekezeti iskoláztatás kérdése, A másik a kisebbség szociális megoszlása.

Az elmúlt tíz év kétségtelenné tette, hogy a négy valláshoz tartozó magyar kisebbség képtelen erőteljes felekezeti iskolapolitikára. Képtelen pedig közismert anyagi okokból. A repatriált, konfiskált, adókkal és balkáni gazdasági eszközökkel agyongyötört magyarság életszínvonala oly nagy mértékben csökkent, hogy képtelen egészséges kultúrintézményeket fenntartani. Az iskolapolitikát ma társadalmi úton a szükséges méretezésben legfeljebb az angolszász világ folytathatja.

A másik kérdés a magyar kisebbség osztályproblémája. Románia erősen industrializálódik. A magyar középosztály, a székely kisiparosság és földművelő közé tizenkét év erőteljesen benyomta és felduzzasztotta ezt az Erdélyben egyébként sem hiányzó réteget, Erdély városiasodik, magyar tömegek élnek már a Kárpátokon túl. A magyar kisebbség politikai frontja már nem lehet egyvonalú. A középagrár és bankokrata középosztály mellé feltolakszik ez az új elem, melyet erőteljesen táplál Erdély bő szabadintellektüell termése.

Ezen az új Románia modern élettereibe bekapcsolódó, a tömeges beházasodás folytán felhígított rétegek számára az agrár-sérelmi politika épp oly idegen, mint az a túlnyomórészt jogászai mentalitás, melyet a politikusok avángárdja magából kisugároz. A megoldatlan szociális probléma tehát gyengíti a kisebbségi frontot éppúgy, mint ahogy a kulturális frontot nem éppen erősíti a felekezetek bár tiszteletreméltó, magyarosan kemény versengése.

Mi következik ebből?

Az erdélyi magyarság számára adva van három erős pillér: az alaptörvény biztosította szűk alap, a kultúraautonómia és a nemzetiségi autonómia; ki kell töltenie a vázat, *meg kell alkotni a magyar kisebbség programját és meg kell szervezni a magyar kisebbség harci frontját*. A magyar kisebbség tagja maradt az államhatárokon felülálló nagy *magyar kultúrközösségnek* és tagja az Európa középkeletén áthúzódó 40 milliós *kisebbségközösségnek*. Bármily gyönge is ma még ez a két közösség, van miben hinni és van mitől várni lehet.

Mindezek a megfontolások kiinduló pontjai lehetnek egy olyan kisebbségpolitikai irányzatnak, melyet előszeretettel reálpolitikai

irányzatnak nevezek. Reálpolitikai, mert alkalmazkodik az új államhatárokhoz, mert jottányit sem enged magyarságából, mert korszerű és mert céljai útjában nincsenek elháríthatatlan akadályok.

A magyar kisebbség elsősorban társadalmi-gazdasági egység. Mint ilyen, kiegészítő része egészében, területileg és foglalkozásilag a romániai társadalmi-gazdasági közösségnek. A romániai nagy közösség a fiatal kultúrnépek türelmetlenségével igyekszik ezt az idegen testet kiközösíteni, vagy legalább is közömbösíteni. Nem lehet. Az első útjában természeti akadályok állnak, a másodikat a kibékülés szellemében elérheti, de a magyar kisebbségnek vigyáznia kell arra, hogy egy tagjának osztályöntudata se halványítsa el faji öntudatát.

Mi a magyar kisebbség első feladata?

Kiharcolása oly gazdasági erőcentráléknak (bankoknak, szövetkezeteknek, vállalatoknak stb.), melyek a magyarság megrokkant gazdasági erőit pótolják.

Oly faji és osztályöntudatos társadalmi egyesületek korszerű szellemben egymásmellé sorakoztatása, melyek a kisebbséget a falutól a gyárig egy népi sorsközösségbe vonják össze.

A magyar kisebbség másodsorban kultúregység. Nem egyházain keresztül, melyek csak a nehéz idők újabb keresztjét vették fel. Kultúrközösség: egy ősi népi kultúrájának hajtása, mely a múltban és jelenben az egyetemes magyarságnak annyi értéket adott. Nem Kossuthok, Széchenyiek, a Katonák, Petőfik Európába áthajló nagyszerű exportkultúráját, hanem Körösi Csornák, Bolyaiak, Szabó Dezsők és Ady Endrék keletbe áthajló transzilvánizmusát.

A magyar kisebbség irodalma, művészete ősgyökérből táplálkozik, ki nem gyomlálható. A magyar iskolaügy azonban mostoha-gyermek. A kultúraautómia kiharcolása az erdélyi magyarság létérdeke.

Az erdélyi magyarságra az iskolafenntartási és egyházi önkéntes adók oly súlyos terhet képeznek, melyek előbb-utóbb ezen intézmények összeroppanásához vezethetnek. Igen erős, sokszor megdöbbentő jelek arra mutatnak, hogy a magyar iskolaügy romlása már az utolsó tíz év fiatalságában is megérződik. Itt nem arra gondolok, hogy néhol borzalmas orthográfiát észlelünk az alsóbb néprétegektől felfelé, hanem nemzeti múltunk alapos ismerete nélkül ez a fiatalság nagy belső átértékelésen esett át. Hiszen igaz, hogy a háború nagy lelki bizonytalanságot, bizonyos adag amerikanizmust vitt bele Európa fiataljaiba. Nem itt a hiba. Amíg a magyar fiatalság a határon

túl Ady Endrét és a régi Szabó Dezsőt vallja prófétául, nincs hiba; Csakhogy itt valahol és ott valahol felüti a fejét a kultúrfajiság hamis mezébe öltöztetett szociáldemokrácia és a Massarykok gyára termeli a tétlenek, lemondok, paktumosok, szlavofil dunakonföderációsok hitvallóit.

Ezer és egy oka van tehát annak, hogy a magyarság kiharcolja magának a kultúraautonómiát, biztosítsa ezáltal kisebbségi létének fenntartását.

A magyar kultúraautonómia a békeszerződésben beígért „mél-tányos” állami támogatás nélkül, amely amúgy is a magyar kisebbségi adózók filléreiből kerülne ki, merő fantóm. A kultúraautonómia képviselője nem a négy egyház kulturális összefogása, hanem nézetem szerint az erdélyi magyarság demokratikus úton összehozott Országos Közoktatási Tanácsa kell hogy legyen, melynek működését ellenőrizni, anyagiakban dotálni egy a román közoktatásügyi minisztériumban alkotandó magyar osztály lenne hivatott. A kultúraautonómia országos törvényen épülne fel. A K. T. törvényes felhatalmazásra a minisztériumi osztállyal egyetértőleg egységesítené és rendezné a magyar iskoláztatás ügyét.

Mindenekelőtt az erdélyi magyarság első követelése egy magyar egyetem felállítása kell, hogy legyen Torda, Nagyenyed vagy Marosvásárhely székhellyel. Az erdélyi magyar tudományos élet ezen fellegvára termelné ki magából az új kisebbségi életre nevelt harcosokat s mint felekezeti egyetem a négy vallás lelkészeit. Egy ilyen egyetemre az államalkotó faj is büszke lehetne s nagymértékben hozzájárulna ez az új intézmény ahhoz, hogy a kétszázados eldurvult faji párbajban a szembenálló felek a kultúra nemesebb versenyében találkozhatnának egymással.

A kultúraautonómia második eredménye a középoktatás rendezése lenne. A régimúltú felekezeti iskolák fenntartási alapjait, melyet a húszas években elvettek, előbb-utóbb pótolni kell és egész ország-részeket, főleg Ó-Romániát (Bacau vidéke, Galatz, Braila, Bukarest) magyar tanintézetekkel kell ellátni. A békeszerződés 9. pontjának megvalósulása esetén Románia legnagyobb magyar lélekszámú városa Bukarest a magyar iskoláztatás egyik gócpontja kell, hogy legyen.

Döntő fontossággal azonban nem a szak- és középoktatás, hanem a tömegek iskolatípusa bír. Olyan fontos, mint egy darab kenyér, hogy az elemi iskolákba egységes, magyar szellemű oktatás váljon lehetővé.

A tanári és tanítói kart mentesíteni kell a türelmetlenség szekatúráitól és román állam becsületügye, hogy számukra emberi megélhetést biztosítson.

A kultúraautómia szerve intézné a szakoktatásba színészet és a szabadoktatás ügyeit is. Amíg a magyarság apró sérelmek orvoslásáért kénytelen küzdeni, míg a magyarság legjobbjai felőrlődnek a kilátástalan élethalálra menő pozícióharcban; a magyar tömegekbe s közvetve a romániai köztudatba bele kell vinni azt a meggyőződést, hogy a magyar kisebbség az új államban nem akar corpus separatum lenni, csupán azt kívánja, hogy a román többség tegye számára lehetővé a tanügyi önkormányzatot és biztosítsa annak reális alapfeltételeit.

A magyar kisebbség végül politikai egység. A magyar kisebbség nemzetközi jogi és közjogi test, amellyel, mint olyannal, minden romániai politikusnak számolnia kell. Meg nem osztható, be nem olvasztható, ki nem űzhető, joga van az élethez, ősei megtartott földjéhez, kenyeretadó foglalkozásához, nyelvéhez, kultúrájához, hitéhez, szociális, gazdasági és politikai tömörüléséhez. A magyar kisebbségnek joga van dönteni követendő politikájáról, joga van ahhoz, hogy a romániai közéletben olyan kapcsolatokat vegyen föl, amelyeket akar. A magyar kisebbségnek kötelességei is vannak: első kötelessége ápolni a kultúrkapcsolatokat a magyarság egyetemével, harcolni a faji imperialista törekvések ellen a kisebbségi európai fronton. De kötelességek fűzik az új államhoz is. A magyarság sem fantasztáknak, sem pedig ágenseknek nem dülhet be.

A háború utáni türelmetlenség és szélsőségek Európájában, az új szociális és gazdasági világrendet méhében hordó Európában, sok intézmény, sok örökkön valónak hitt államközi kapcsolat veszendőbe fog menni: de 40 milliónyi öntudatos, kemény népkisebbséget semmiféle erőtényező sem tud letörölni a térképről.

A magyarság kizárásával a Dunamedence problémáit megoldani nem lehet. A terror megfélemlítéssé, a megfélemlítés massarykos kultúrorelkezéssé módosulhat, egy azonban tény: a mai romániai kisebbségpolitika vakmerő játék a tűzzel. Romániát három ellenséges hatalom és három megbízhatatlan szövetséges veszi körül. Romániának létérdeke az erdélyi kérdés megoldása és kisebbségeivel a modus vivendi megteremtése.

Az erdélyi magyarságnak első kötelessége önmagának, mint kisebbségnek, mint a nagy magyar kultúregység egyik kiegészítő-részenek a fenntartása, csak a második kötelessége fűzi ahhoz az

államhoz, melyhez akarata ellenére csatolták s melyben tizenkét éve él.

Óvakodjék a magyar kisebbség a kétségbeesés szülte Monroe doktrínától, mert az fenyegeti a magyar faj államhatárok felülálló egységét.

Óvakodjon *tőle*, higgyen abban, hogy az erdélyi magyar probléma: egyetemes magyar probléma és egyben európai probléma» Higgyen *abban*, hogy a párizsi béke betartása a Rajnán és Alpokon túl épp oly kötelező lesz, mint az ma azokon innen. A Nemzetek Szövetsége áll és bukik a nemzetek hitével, amelyet a nemzetközi igazságba, a becsületes békébe helyeztek.

És higyjünk végül mindannyian magyarok abban, hogy a nélkülünk a Duna medencéjében béke és nemzetközi kapcsolat soha biztos alapokon nem nyugodhat.

A magyar és a román kultúrpolitika irányai.

A volt magyarországi román nemzetiségi és a világháború utáni romániai magyar kisebbségi kultúrpolitika főbb adatai. Román források alapján.

Írta: *Barabás Endre.*

A magyar és román ellentétekről és közös érdekekről.

A világháború előtti évtizedekben a román propagandának egyik leggyakrabban használt fegyvere volt a magyarság ellen: az erdélyi románság kulturális elnyomása. Az igaztalan, vagy legalább is túlzott vádak ellen annakidején nem védekeztünk s így az állandóan cáfolatlanul maradt vádak valósággal megmérgezték, ellenünk ingerelték az egész európai közvéleményt.* Az ellenünk gyártott vádak már annyira beidegződtek a nemzetközi politikai gondolkozás idegpályáiba, hogy azok nemcsak a párizsi béketárgyalások intézőit vezették félre, hanem még a romániai magyar kisebbség ellen is sikerrel használhatók fel. Amidőn ugyanis, az erdélyi magyar egyházak 1925-ben, iskolai sérelmeiket a Népszövetség előtt felpanaszolták: a román kormány hivatalos védekezésében még mindig 2 régi — magyar kultúrpolitika román - ellenes voltának igazolása céljából — koholt adatokat sorakoztatta fel, hogy meggyőzze a Népszövetséget a magyar kisebbség panaszának — lélektani és erkölcsi okokból is — méltánytalan voltáról, Mme *Bakker van Bosse*, a Népszövetségi Ligák hollandus delegátusa a „Les Minorités Nationales”⁴⁴ 1930 januári számában „Voyage dans les Balkáné”⁴⁴ című beszámolójában — a többek között — leírta a romániai tapasztalatait is. E cikkben foglaltak ellen *Pancrati* román szenátor, a Népszövetségi Ligák főtítkársága útján az

¹ 1908-ban, Münchenben ült össze a nemzetközi békekonferencia, melyre meg volt híva *Apponyi* Albert gróf is és *Björnsterne Björnson*, a világhírű norvég író is. Az *Apponyi*-féle 1907. évi XXVII. t.-c. miatt — mely a nemzetiségi iskolákban is elrendelte a magyar nyelvnek, mint tantárgynak tanítását — a románok, szerbek, tótok, szászok által külföldön is folytatott propaganda elérte azt az óriási sikert, hogy az utolsó éveit élő világhíres, norvég író azzal mentette ki a konferenciáról való távolmaradását, hogy nem kíván egy asztalhoz ülni olyan emberrel, aki a nemzetek legelemibb természetadta jogait nem respektálja. Levelében ott állt ez a kitétel is: „Gyermekeket anyai nyelvtől elszakítani annyi, mint az éhes gyermeket elvonnai anyja emlőiről...” Az akkor félrevezetett *Björnson* mit szólna most, ha láthatná az „utódállamok” kultúrpolitikáját?!

összes delegátusokhoz köriratot intézett, melyben a cikkíró szava-hihetőségét is kétségbe vonva, ezeket mondja: „A mi iskolai törvénykezésünk ellen felhozott panaszok emlékeztetnek *Apponyi gróf hírhedt iskolai törvényére*, melynek a kisebbségekkel szemben érvényesített szigorúsága általánosan ismert és semmiképen sem állja ki az összehasonlítást egyik román törvénnyel sem.” Erre Zichy Ernő gróf, a magyar delegáció tagja, a Népszövetségi Ligák 1930 nyarán, Genfben tartott ülésére elkészítette az Apponyi és Angelescu-féle oktatási-törvények összehasonlító táblázatát, melyre a román delegáció vezetőjének, Serbescu-nak csak az volt a megjegyzése, hogy az „euvre paradoxai”, mert a kisebbségek *közismert elnyomóit, mint azoknak jótevőit állítja oda*» Ezekből is kiténik, hogy a Romániát külföldön képviselő politikusok mennyire vissza szoktak élni a külföldi közvélemény — tájékozatlanságából származó — jóhiszeműségével és a mi — minden ellenséges propagandával szemben tanúsított — vétkes közönyünkkel.

Ez a körülmény teszi szükségessé, hogy a magyarországi nemzetiségi elnyomópolitika — untalan visszatérő — kísérteties szellemével végre bátran szembenézzünk és összegyűjtsük legalább azokat a — hivatalosnak minősíthető *román* — oktatásügyi adatokat, melyek, amíg egyfelől igazolják, hogy a román politikai propaganda milyen lelkiismeretlenül élt és él vissza a nemzetközi közvélemény jóhiszeműségével, másfelől alkalmas adatanyagul és mértékül is szolgálnak arra vonatkozóan, hogy a jelenben folyó romániai kisebbségi kultúrpolitika könnyen összemérhető legyen — az annyit ócsárolt régi — magyarországi nemzetiségi kultúrpolitikával.

Mind a magyar, mind pedig a román kultúrpolitikára vonatkozó adatgyűjtésnél arra igyekeztem, hogy az adatok felelősségviselésre is hivatott román forrásokból származzanak, úgy a magyar-román politika jövő irányát illetően is bátran merek csatlakozni Románia egyik legnagyobb politikusának, Mihail Kogalniceanu, többszörösen miniszterséget is viselt nagy fiának véleményéhez, aki 1886 február 11-én a román képviselőházban mondotta a következőket:

„Mi románok és magyarok Istentől egymásmellé vagyunk helyezve. Meg kell tehát értenünk egymást, hogy békés és testvéri életet folytathassunk. Csak így őrizhetjük meg mindketten — románok és magyarok — nemzetiségünket és politikai individualitásunkat a környező és bennünket fenyegető nagy imperiumokkal szemben. Van azonban egy fekete pont, amely a viszálykodás mag-

vát rejti magában: Erdély! Mi azonban nem akarjuk elvenni Erdélyt, ez még csak eszünkbe sem juthat, *de Erdélynek poliglott állammá kell válnia*, ahol mindenik nemzetiség megőrizheti egyéniségét és jogait és ugyanolyan mértékben fejlődhetik a teljes egyenlőség alapján, mint a magyarok. Ezen feltétel nélkül nem lehet béke közöttünk. Ismétlem, *Erdélynek összekötő kapocsnak kell lennie a magyarok és románok között!*”

Az annyszor emlegetett megértésnek azonban legelső kelléke, hogy az „Istentől egymásmellé helyezett” népeket egymás iránt: az *igazság* és kölcsönös *méltányosság* őszinte érzése töltse el. Az alábbiakban a magyar-román igazság és méltányosság oltárépítményébe kívánok néhány olyan adatkövet behelyezni, amelyeket túlnyomórészt becsületes románszívű egyének faragtak ki épületkövekké.

I.

A magyarországi román nemzetiségi kultúrpolitika néhány főbb adata.

I. *Hány autonóm románnyelvű iskola működött a magyar uralom utolsó éveiben?*

Románnyelvű óvoda gör. keleti jelleggel volt 11,¹
 Állandó román gyermekmenhely volt 2,
 Nyári román gyermekmenhely volt 21.²

Nyilvános román tannyelvű elemi iskola volt 1911-ben.³
 A négy román görögkeleti püspökségben együtt 1552.
 A négy román görögkatholikus püspökségben együtt 1096.
 A községi iskolák között 165.⁴

Tehát a magyar uralom utolsó éveiben tisztán román tannyelvű autonóm elemi iskola összesen 2813 működött, melyekben együtt 3353 románfajú és anyanyelvű tanító volt alkalmazásban.⁵

Mivel pedig a négy román gör. keleti püspökségben három év alatt, 1912—1914-ig, a román tannyelvű felekezeti elemi iskolák száma 88-cal 1640-re emelkedett,⁶ ezzel együtt Magyarországon

¹ A román nemzeti — egyház 1916. évi kongresszusának jegyzőkönyve — Protocol Congresul National — Bisericesc, in Sibiu, 1916. Pag. 160.

² Az erdélyi görögkeleti román főegyházmegye elemi oktatástügyének utolsó felügyelője, dr. Onisifor Ghibu, jelenlegi kolozsvári egyetemi tanár által Bukarestben 1915-ben kiadott: Viata si Organizatia etc. Pag. 164.

³ Dr. O. Ghibu: Anuarul pedagogic 1913. Pag. 222.

⁴ Dr. O. Ghibu: Scoala Romaneasca, Bucuresti, 1915. Pag. 37.

⁵ Dr. O. Ghibu: Viata si etc. Pag. 167.

⁶ Protocol Congres. National 1916. Pag. 152—162.

a háború kitörése évében legalább 2901 autonóm jogú nyilvános román elemi iskola működött és így a 3,948.186 román anyanyelvű (8442 r. kath., 1,133.512 g. kath., 1409 réf., 1588 luth., 1,798.669 g. keleti, 559 unit., 989 izr. és 3018 egyéb vallású) lakosból minden 1016 lélekre jutott egy nyilvános jogú, autonóm, román tannyelvű elemi iskola; míg az 1910. évi román királyságbeli 6,966.002 lakosból az 1913—14. tanévben még csak minden 1418 lakosra jutott egy nyilvános elemi iskola a 4913 elemi iskolából.⁷

Ha csak a magyarországi g. keleti román lakosságot és ezek iskoláit tekintjük az 1914. évi román hivatalos adatok alapján,* akkor úgy találjuk, hogy Magyarországon minden 1149 g. keleti román lakosra jutott egy nyilvános, autonóm, g. keleti román iskola és minden 945 g. keleti román lakosra egy román, g. keleti felekezeti tanító. Ugyanezen évben Romániában is csak 942 lakosra jutott egy elemi iskolai tanító.⁸

Általános ismétlő	román felekezeti iskola	volt	1.702 ⁹
Gazdasági	„	„	148
Általános	„	községi	49
Gazdasági	„	„	39

A román tannyelvű felekezeti elemi iskolák tanítóinak fizeték-kiegészítésére a magyar állam 1913-ban kettőmillió korona rendes segílyt adott.¹⁰

Nyilvánosjogú, autonóm román tannyelvű középfokú iskolák:

1. *balázsfalvi* g. kath. főgimnázium, alapítva 1754-ben; 2. *belényesi* g. kath. főgimnázium, alapítva 1828-ban;¹¹ 3. *brassói* g. keleti főgimnázium, alapítva 1836-ban;¹² 4. *brádi* gör. keleti algimnázium,

⁶ Anuarul Statistic al Romaniei 1924. Pag. 10+334.

⁷ Protocol Congres. National 1916. Pag. 152 + 162.

⁸ Anuarul Statistic al Romaniei 1924. Pag. 11+234.

⁹ Dr. O. Ghibu: Viata si etc. Pag. 166.

¹⁰ Dr. O. Ghibu: Viata si etc. Pag. 120—181.

¹¹ A belényesi g. kath. román főgimnázium épületére, az 1888. június 6-án kitűzött magyar zászlót letépték és a csatornába dobták. A „magyar gyűlölettel” szemben mégis sikerült a gimnázium négy alsó osztályában továbbra is megtartani a román tannyelvet, azonban a felső négy osztályban 1889. július 2-án kelt miniszteri intézkedésre: „A hittan és a román nyelvet kivéve, az összes tantárgyakat magyarul kellett tanítani, megengedve azonban a román nyelv használatát is didaktikai érdekekből.” Az elnyomók mégsem érték el céljukat, mert a belényesi liceum továbbra is a román műveltség és felvilágosodás gócpontja maradt — írja a román kormány által 1929-ben kiadott jubileumi évkönyv: Transilvania, Bánatul, Crisana, Maramuresul 1918—1928. II. kötet Pag. 990.)

¹² A brassói gör. keleti román gimnáziumot, a brassói Szent Miklós g. kel. egyháznak a román fejedelemségekben levő alapítványi birtokai jövedelméből,

alapítva 1860-ban;¹³ 5. *naszódi* alapítványi főgimnázium, alapítva 1863-ban a II. román határőrezred közös vagyonából;¹⁴ 6. *brassói* g. keleti alreáliskola 1869-ből, létesítve Románia képviselőháza által 1868 VI. hó 6-án megszavazott 23.500 lej évi segélyből (Transilvania, Bánatul ect. II. kötet 1000. lap).

A fenti román középiskolák tanárai fizetéskiegészítés címén együtt 424.860 korona államsegélyt élveztek az 1913—14. tanévben.¹⁵

Leányiskolák: 1. *Balázsfalván* 1864-ben létesült román gör. kath. leányiskola, mely 1890-ben nyolcosztályos felső népiskolává és 1902-ben polgári leányiskolává alakult; 2. *Nagyszebenben* a helyi román nőegylet kezdeményezésére 1883-ban nyílik meg a román leányiskola, részére az Astra 1885-ben épületet emeltetett s az iskolát négyosztályos polgári leányiskolává fejlesztette, két továbbképző tanfolyammal és internátussal; 3. *Nagyváradon* 1896-ban Pavel Mihály püspök létesíti a polgári leányiskolát és internátusát 100 tanulóval; 4. *Aradon* a helyi román nőegylet 1890-ben létesíti a román felsőleányiskolát, mely 1900-ban polgári leányiskolává alakult át; 1913-ban új épületet kap, melynek építési költségeihez a besszarábiai Vasile *Stroescu* is 100.000 koronával járult hozzá.

Tanítóképzők: 1. *nagyszebeni* Andrei Saguna g. keleti román

a román kormány 1860-tól kezdve rendes évi segélyben részesítette. 1898-tól kezdve megegyezéssel a magyar kormány juttatta el a román kormány 38.500 Lei évi segélyét a brassói román líceumnak. (Transilvania, Bánatul etc, 1929. II. köt. 994. lap.) A világháború alatt az iskola katonaköteles tanulói Romániába szöktek át a bevonulás elől. Mikor a román hadsereg 1916-ban bevonult Brassóba, a román tanárok és tanulók a román siguranca részére besúgóí szerepet végeztek. A román csapatok kivonulásakor az iskola tíz tanára és igazgatója is eltávozott velük. A magyar kormány az iskolát még sem záratta be. Az meg is nyílt a román csapatok kivonulása után egy hónapra, 1917. februárjában s ugyenezen tanév végén már 20 román ifjú kapott érettségi bizonyítványt. (Ez a román iskola az utolsó tíz év átlagában évente 42 román ifjúnak adott ki érettségi diplomát.) A magyar kormány különben még az ellenséggel eltávozott tanárok állása után járó fizetéskiegészítő államsegélyeket sem szüntette be, hanem fizette az impérium változásáig (Anuarul Liceului Andrei Şaguna din Brasov 1924/25.)

¹³ A kormány biztosai nagy kitartással kívánták 1888-ban egy tornaterem építését. Az iskola gondnoksága Románia kormányához fordult segítségért. A magyar sovinizmus miatt a román kormányhoz való minden közeledés csak a legnagyobb diszkrécióval történhetett. A tornacsarnok fel is épült és fel is szereltetett, sőt a tanárok száma is négyről hatra emeltetett. Az iskola javára 1906-ban indított gyűjtésből 280.000 korona folyt be, melyhez a besszarábiai Vasile *Stroescu* is 100.000 koronával járult. Ebből kezdették 1914-ben az új iskola-építkezéseket, a romániai illetőségű Gh. Dusoi mérnök tervei szerint és vezetése alatt — írja: Transilvania, Bánatul ect. 1929. II. kötet 999. lap.

¹⁴ A mindvégig virágzó naszódi líceum terjesztette a román kultúra világosságát Erdély északi részeiben — írja a Transilvania, Bánatul etc. 1929. II. kötet. 997. lap.

¹⁵ O. Ghibu: Viata si Organizaiia etc. Pag. 180.

tanítóképző 1786-ból; 2. *aradi* gör. keleti román tanítóképző 1812-ből; 3. *balázsfalvi* gör. kath. román tanítóképző 1865-ből; 4. *karánsebest gör.* keleti; 5. *szamosújvári* gör. kath. és 6. *nagyvárad*i gör. kath. tanítóképzők; 7. *lugosi* gör. kath. és 8. *szamosújvári* gör. kath. tanítónőképzők.

Felsőkereskedelmi iskola: brassói gör. keleti kereskedelmi iskola.

Nőipariskola: Brassóban a helyi román nőegylet alapítása.

Iparostanonciskola: 3 román (két községi és egy felekezeti, O. Ghibu: Viata si Organizajia, Pag. 168).

Bábaképző iskola: Nagyszebenben és Kolozsváron román tan nyelvvel (O. Ghibu; Scoala Romaneasca, Pag. 83).

Papnevelő theológiák: Görög keletiek: Nagyszebenben, Aradon és Karánsebesen. *Görög katolikusok:* Balázsfalván, Szamosújváron, Nagyváradon és Lúgoson (a magyar nyelvet egyikben sem tanították még tantárgyképen sem).

Egyetemi román tanszékek: a budapesti és kolozsvári egyetemeken.

Könyvtárak: 21 tudományos és középiskolai román könyvtár 93.847 művel (1913. évi adat).

Itt kell megjegyezni — amit bizonyára a legsovénebb román se vonhat kétségbe —, hogy a románságnak, amikor magyar impérium alá került, még semmi, abszolút semmi kultúrintézménye sem volt, tehát e nép a magyar uralom alatt — annak elnézésével, sőt anyagi és erkölcsi támogatásával — olyan kultúrértékeket szerzett és őrizhetett meg, amilyenekkei azelőtt sohasem rendelkezett. Akik tehát a román kultúrértékek rombolásával vádolják a magyar nemzetet, vagy annak kormányzatát, azok a kézzelfogható tények ellenkezőjét állítják a jóhiszeműek megtévesztésére.

A magyarországi román iskolák belső szellemét jellemzi Victor Pacala, jelenleg román királyi tanügyi főfelügyelő a következőkben (lásd: Transilvania, Bánatul etc. 1918—1928, Bucuresti, 1929. IL kötet 1052 lap): Trefort, Apponyi és Zichy embertelen (!) törvényei iskoláink haladását mélyen megzavarták, de mégsem tudták azok szellemét elfojtani, nem tudták a nemzeti Öntudat fáklyáját eloltani. Sohasem fogom elfelejteni az én hittani, nyelv-tani és történelmi jó tanárait, akik az engedélyezett tankönyvek szavai mellett napról-napra belopták lelkünkbe a tiszta nacionalizmus kevésbé engedélyezett parancsait is ilyen intelmekkel: „Fiúk, ne hagyjátok oda a hitnek annyi vértanú munkája és áldozata árán felszentelt oltárait! Tiszteljétek az egyházat, mert ősi egyházunk

és fajunk története egy, a mostoha idők által szívünkbe csepegtetett összes fájdalommal együtt. Ragaszkodjatok még inkább és mind nagyobb szeretettel ősi nyelvünkhöz. Szálljatok szembe a végsőkig az ellenség dühével, mivel a győzelem napja már nem késheik soká.”

2. *Az erdélyi román iskolák autonómiája és a magyar állami ellenőrzés mérve és módja,*

Magyarországon a világháború előtt, de *azután* is, a közoktatásügy intézése túlnyomólag a hitfelekezetek autonóm- és nyilvánosjogú iskoláira volt és van bízva, még pedig az illető iskolafenntartó egyházi hatóság által megállapított tanításhelyen. Kizárólag az állam által felállított és fenntartott iskolák csakis *kisegítő-iskoláknak* tekintettek és ezeket rendszerint csak ott állították fel, ahol sem a hitfelekezetek, sem az illető politikai község saját erejükből iskolát nem voltak képesek fenntartani. (Klebensberg Kuno vallás- és közokt. miniszter beszéde a Felsőházban 1930 XII. 19-én.) 1912-ben az egész Magyarország területén összesen 16,635 elemi iskola működött s ezek között mindössze 3051 volt az állami (18.34%). (O. Ghibu: *Scoala Romaneasca, Bucuresti, 1915. Pag. 37.*)¹⁶

A Romániához csatolt erdélyi-részekben az egyes községek iskoláinak tannyelv szerinti megoszlására néhány jellemző adat 1913-ból: *Kőhalom* község lakossága anyanyelv szerint volt: 425 magyar, 1230 német és 975 román; vallás szerint: 142 r. kath., 207 ref., 93 unit., 1187 luth., 23 izr., 705 gör. kath. és 584 gör. keleti. E községben volt is *négyféle* nyilvános elemi iskola; egy állami magyar-, egy lutheránus német-, egy gör. kath. és egy gör. keleti, tehát két román tannyelvű elemi iskola. *Nagyselyk* község lakossága anyanyelv szerint volt: 166 magyar, 646 német és 846 román; vallás szerint: 29 r. kath., 95 ref., 15 unit., 636 luth., 29 izr., 445 g. kath. és 404 gör. keleti vallású és volt e községben: egy állami magyar-, egy lutheránus német, egy gör. kath. és egy gör. keleti, tehát két román tannyelvű elemi iskola. *Ludvég* község lakossága: 239 magyar; 160 német és 571 román; vallás szerint: 63 r. kath., 168 ref., 1 unit., 156 luth., 10 izr. és 573 gör. kath. és volt a községben: egy állami magyar, egy luth, német és egy gör. kath. román tannyelvű elemi iskola. *Nagy tolmács*, ahol 183 magyar, 760 német és 224 román lakos (vallás szerint: 229 r. kath., 62 ref., 29 unit., 696 luth., 1 izr., 117 gör. kath. és 150 gör. keleti) részére csak egy lutheránus német és egy gör. keleti román tannyelvű elemi iskola volt — *azonban magyar tannyelvű egy sem volt!*

¹⁶ C. Anghelescu román közoktatásügyi miniszter kimutatása (Desbat. Senatului No. 85/1925. Pag. 1911.) szerint is, a Romániához csatolt magyar területeken 1918-ban talált 5347 elemi iskolából *csak* 1497 volt az állami iskola, az egésznek 28%-a; míg a 3343 felekezeti iskola közül 2296 volt román tannyelvű, azaz 68.7%. Az összes, átvett elemi iskoláknak 45%-a volt tisztán román tannyelvű, autonóm- és nyilvános jogú!

Az 1913/14. tanévben a négy gör. keleti román püspökség területén levő 1707 gör. keleti román egyházközség közül 1395-ben (81-7%) volt *saját* (mert lehetett még gör. kath., vagy községi román tannyelvű iskola is azokban az egyházközségekben!) autonóm felekezeti, nyilvánosjogú, román tannyelvű, államsegélyes iskola, 95 községben magán, vagy román vagyonközösségi, 198-ban községi és mindössze csak 296-ban volt állami iskola (Protocol stb., 152. és 162. lap).

Mindenik román felekezeti iskolaügyi-főhatóság feje (érseke, püspöke, vikáriusa) rangjánál fogva, kivétel nélkül, tagja volt a magyar törvényhozás felsőházának.

Mindenik román tannyelvű, autonómjogú iskola igazgatása és felügyelete kizárólag az illető egyházi-főhatóság feladata volt. Az állami szervek csak ellenőrzést végeztek, mindenkor az illető egyházi főhatóság tudtával és jelenlétében. Az állami ellenőrző szerv (tanfelügyelő, főigazgató, miniszteri biztos stb.) az illető iskola tanítószemélyzete előtt beszámolt tapasztalatairól és az észrevételeire tett esetleges védekezéseket, felvilágosításokat is meghallgatta. Mindezekről az iskola tannyelvén — tehát román nyelven — tárgylagos jegyzőkönyv vététt fel. Az állami ellenőrző szerv jelentést tett, a jegyzőkönyv egy példányának melléklésével a miniszterhez s ez, ha szükségesnek látta, megjegyzéseit, kifogásait az illetékes egyházi főhatóság fejének hozta tudomására s tőle is (és nem az egyes iskoláktól!) kért felvilágosítást. Mindenik román iskolában bármilyen iskolai egyesület — önképzőkör, cserkészet, sport stb. — alakulhatott a miniszter beleszólása nélkül.

Mindenik román felekezeti iskola tanára, tanítója részére a magyar állam azonos módon ugyanannyi fizetéskiegészítést adott, mint az ugyanolyan fokozatú magyar felekezeti tanítóknak vagy tanároknak.

Mindenik román felekezeti tanár, tanító ugyanolyan nyugdíj-ellátásban s egyéb állami kedvezményben (félárú vasúti utazás, egyéves katonai szolgálat stb.) részesült, mint hasonló jellegű és minőségű magyar kartársai.

A magyar közoktatásügyi miniszter még a törvények végrehajtását se rendelhette el közvetlenül valamely autonóm felekezeti iskolában. Amikor pl. az annyit emlegetett és rosszhiszeműen félremagyarozott Apponyi-féle 1907. évi XXVII. t.-c. 20. §-ának (a magyar nyelv kötelező tanítása) végrehajtásáról volt szó, azt a m. kir. közoktatásügyi miniszter felkérésére az illetékes püspökök adták ki a főhatóságuk alá tartozó iskolák számára. Jellemző, hogy

az 1907. évi törvény végrehajtását a román püspököktől a m. kir. kormány csak *három év múlva*, 1910-ben kérte, amikor is a nagy-szebeni gör. keleti érseki konzisztórium azt ki is adta 1910 szeptember 30-án kelt 11.410 sz. körrendeletével (lásd: O. Ghibu: Anuarul Pedagogic 1913. Pag. 166), melyben általános tájékoztatásul ezeket jegyzi meg az érseki konzisztórium:

— *Valamennyi felekezeti iskolánkban* — akár élveznek azok államsegélyt, akár nem — *az összes tantárgyakat kizárólag románul kell tanítani, kivéve a magyar nyelvet*, melynek beszélgetési anyagául aztán felhasználandók azok a számtani, történelmi és alkotmánytani ismeretek is, amelyeket a tanulók az illető tantárgyakból — *kizárólagosan román nyelven* — már megtanultak. Hogy az iskoláinkban használt összes tankönyvek a minisztérium által is engedélyezettek legyenek, azt a törvény nem követeli, hanem csak azt kívánja meg, hogy az államsegélyes iskolákban a számtani, történelmi, alkotmánytani és földrajzi kézikönyvek miniszterileg *is* legyenek engedélyezve. Nem-államsegélyes iskoláinkban *csakis* a magyar nyelvű kézikönyvnek kell miniszteri engedéllyel ellátva lennie... stb.

A román tannyelvű, nyilvánosjogú felekezeti iskolába bármilyen vallású, bármilyen származású, bármilyen anyanyelvű és nevű, hazai és külföldi illetőségű tanuló beiratkozhatott és tanulhatott minden állami engedély nélkül.

Bármely román iskola, az általános képesítési szabályok szerint kiállított tanítói vagy tanári diplomával rendelkező egyént alkalmazhatott. Ehhez se az iskolának, se a tanítóknak nem volt szükségük sem előzetes, sem utólagos állami vagy miniszteri engedélyre.

Mindenik román felekezeti iskola ugyanolyan értékű bizonyítványokat és diplomákat (tanítói oklevelek, érettségi bizonyítványok stb.) adhatott ki, mint amelyeket a hasonlófokú magyar felekezeti és állami iskolák kiadtak és azok egyformán államérvényesek voltak.

A román felekezeti iskolákban annyian jelentkezettek és állhattak magánvizsgálatra, ahányan akartak, — vallás, nyelv, származás és névre való tekintet nélkül.

Minden román iskola kiadványai és levelezései épp úgy bélyeg-, illeték- és portómentesek voltak, mint a hasonlófokú és jellegű magyar felekezeti iskolák kiadványai és levelezései.

Minden román iskola annyi párhuzamos osztályt állíthatott

fel — minden állami előzetes vagy utólagos engedély nélkül—, amennyire szükségé volt, amennyire tanuló jelentkezett.

Az autonóm román felekezeti iskolák vizsgálatain az elnöklés joga az egyházi főhatóságot vagy annak képviselőjét illette meg, az állam képviselője *csak* jelen lehetett a vizsgálatokon, de ha nem is volt jelen, a vizsgálat akkor is teljes értékű volt s az arról kiadott bizonyítványok államérvényüket nem veszítették el.

A román uralom alá került magyarság legalább is *ilyen* bánásmódot remélt a maga részére... És meg is ragadott minden alkalmat, ezt nyomatékosan kérni: a sajtóban, hivatali előterjesztésekben, a román törvényhozás előtt, sőt a Népszövetség előtt is. Eddig nem hallgatták meg, mert a fenti köztudomású tényeket a román kormányok következetesen nem létezőknek jelentették ki s szükség esetén, a magyar törvénycikkek meghamisított szövegével, a fenti tények ellenkezőjét be is bizonyították...

3. Hány iskolát vett át Románia Magyarországtól?

A magyar uralom alól átvett iskolák adatait hivatalosan első ízben C. Angel escu közoktatásügyi miniszter bocsátotta a nyilvánosság elé, a magánoktatási törvényjavaslat indoklásában (Desbaterile Senatiului No. 85/1925. Pag. 1911) az alábbiak szerint:

Az elemi iskolák száma a magyar uralom alatt 1918-ban:

Az iskolák jellege	Az iskolák száma a tannyelv alapján				
	magyar	román	német	szláv	összesen
Állami	1.497	—	—	—	1.497
Községi	305	96	26	80	507
Görögkeleti	—	1.218	—	—	1.218
Görögkatholikus ...	—	1.078	—	—	1.078
Lutheránus	8	—	261	—	269
Római katolikus ...	388	—	—	—	388
Református	322	—	—	—	322
Unitárius	26	—	—	—	26
Izraelita	42	—	—	—	42
Összesen	2.588	2.392	287	80	5.347 ¹⁷

¹⁷ A román kormány által 1929-ben kiadott 10 éves jubileumi Évkönyv: Transilvania, Bánatul etc. II. kötet 1108. lapján, az 1918-ban átvett elemi iskolák között felsorol 22 más — felekezeti, társulati, magániskolát is, a magyar tannyelvűek között, míg a szlávnyelvűek között említ még 7 római kath., 34 görögkeleti és egy más — felekezeti iskolát is.

Az átvett magyar-tannyelvű iskolák 1918. évi kimutatásai

Az iskolák jellege	Elemi iskola	Polgári iskola	Főgimnázium	Tanítóképző	Keresk.-iskola
Állami	1.497	66	25	10	12
Községi	305	12	2	—	9
Róm. (és gör.) kath...	383	25	14 ¹⁸	11	1
Református	322	3	9	3	—
Unitárius	26	—	2	—	—
Lutheránus ¹⁹	8	—	—	—	—
Izraelita	42	3	—	—	—
Összesen	2.583	109	52	24	22

Ezekhez hozzászámítandó még: egy teljes tudományegyetem, 13 papnevelő intézet, 2 jogakadémia, 1 gazdasági és 1 kereskedelmi akadémia, 14 földmíves iskola, 10 nőipariskola, 17 ipari szakiskola, 194 ipari és kereskedelmi tanonc-iskola, 1002 gazdasági és 3561 általános ismétlő iskola, 280 nyári és 59 állandó gyermekmenhely és 645 óvoda stb.

Román impérium alá került mindezekkel együtt még (1913. évi adat):

1057 falusi magyar népkönyvtár	275.886 művei
83 tudományos irányú magyar könyvtár....	1,023.608
82 középiskolai könyvtár	200.837
86 polgári könyvtár	232.277
54 szakkönyvtár	59.194
16 egyházi könyvtár	158.899
Együtt 1828 magyar közkönyvtár	1,950.701 művel

54 közgyűjtemény (régiség, néprajzi, természetrajzi, képzőművészeti, iparművészeti stb.). 456.000 tárgy.

Tehát ennyi magyar kultúraforrás²⁰ szállt át Romániára örök-

¹⁸ A román közoktatásügyi miniszter a belényesi g. kath. román főgimnáziumot is a magyar tannyelvűek közé osztotta be.

¹⁹ A lutheránus szászok némettannyelvű iskolái 1918-ban: 261 elemi, 5 polgári és 9 középiskola (főgimnázium) és 3 tanítóképző (Desbat. Senatului No 85/1925. Pag. 1911.). A szász egyházak iskolái segélyezésére a magyar állam 746.000 arany koronát adott, ami 32 millió leinek felel meg, míg a román kormány ezzel szemben csak 9 millió lejjel támogatja a szász egyházat (Sieb. D. Tageblatt 1930. VII. 20—22.).

²⁰ A Magyar Minerva 1913. évi Evkönyve szerint a szászok 19 tudományos és középiskolai német könyvtárt 290.991 művel, a románok 21 tudományos és középiskolai román könyvtárt 93.847 művel vittek magukkal a román uralom alá.

ségül! Nem mondhatják tehát, hogy semmit sem vitt magával a kisebbségi magyar nemzet — a román uralom alá!

II.

A romániai magyar kisebbségi-kultúrpolitika néhány főbb adata.

1. Mit ígért a román nép és Románia a nemzeti kisebbségeknek?

„Minden egyes nemzet saját fiai által, saját nyelvén intézi az oktatást.” (1919 december 1-i gyulafehérvári határozat, III. 1. pontja.)

„Azoknak a román állampolgároknak, akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartoznak, joguk van saját költségükön iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, igazgatni, s azokra felügyelni azzal a joggal, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használhatják...” (1919 december 9-1 párizsi kisebbségi egyezmény 9. cikke.)

„Olyan városokban és kerületekben, ahol nemromán nyelvű román állampolgárok jelentékeny arányban laknak, a román kormány a közoktatásügy terén megfelelő könnyítéseket fog engedélyezni avégből, hogy az ily állampolgárok gyermekeit az elemi iskolákban saját nyelvükön tanítsák. Ez a rendelkezés nem akadályozza a román kormányt abban, hogy a román nyelv oktatását az említett iskolákban kötelezővé tegye.” (1919 december 9-i párizsi kisebbségi egyezmény 10. cikke.)

„Románia hozzájárul ahhoz, hogy az erdélyi székely és szász községeknek a román állam ellenőrzése mellett vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot engedélyezzen.” (Az 1919 december 9-1 párizsi kisebbségi egyezmény 11. cikke.)

„A román államot az az elv vezérli, hogy minden polgára részére biztosíttassék az anyanyelven való tanítás, ami mindenestre ellenkezik a régi Magyarország politikai elveivel.” — „Románia nem elégedett meg csak annyival, hogy a kisebbségi felekezetek saját tanításnyelvű iskolákat alapítsanak és tartsanak fenn, hanem a maga részéről is minden kategóriájú iskolát tart fenn, melyekben a tanítás az illető kisebbség nyelvén folyik.” — „A román állam a Magyarországtól átvett iskolákat, ott ahol a lakosság román volt, román iskolákká alakította át, azonban a magyar többségű helységekben megtartotta a magyar nyelvet, míg a vegyes lakosságú községekben minden kisebbség részére saját nyelvű tagozatot állított fel, melyekben a tanszemélyzet kisebbségiekből áll.” (Az erdélyi

magyar egyházak panaszára, a román kormánynak a Népszövetséghez 1925 december 3-án beterjesztett védekező irata: Observations du gouvernement roumain stb. 152 lapon. — Itt is a román kormány, hivatalos jelleggel, a Népszövetség előtt hamis váddal illeti a volt magyar uralmat, de ugyanekkor olyan kijelentéseket tesz, amelyeknek a kormány tényei egyenesen ellentmondanak.)

2. Románia háborúelőtti nemzetiségi kultúrpolitikájának iránya.

Az 1864. évi román oktatási törvény nemzetiségi tanításhelyű iskolát nem engedett meg. E törvény alapján szüntették meg a moldvai őslakó csángó-magyarok egyházi iskoláit is. *Spiru Haret* közoktatásügyi miniszter 1897. évi április 22-i 3253. számú körrendeletében így buzdítja a tanítókat: „Legyenek rajta, hogy a gyermekek történelmünk eseményeit sokkal többre becsüljék, mint a más nemzetekét..., higgyék, hogy a román nemzet a legvitézesebb és a legelőkelőbb minden nemzetek között. *Ne féljenek attól, hogy túlzásokba esnek, sőt mentől tovább mennek, annál jobb lesz*” Ugyanezen rendeletben tüzi ki a miniszter nyíltan a nem-román tanulók által elérendő célt: „*ne csak érthető módon tudják a nem-román gyermekek a IV. évfolyam végén gondolataikat írásban és szóban románul kifejezni, hanem tökéletesen is bírják a román nyelvet szóban és írásban.*” (E rendelkezés folytán a moldvai magyar vidékeken a magyar gyermekek gyakran — az egész tankötelezettség ideje alatt — sem haladhatják túl az elemi iskola első osztályát!) *Az óvodák útján való románosítás munkáját is* Spiru Haret miniszter indította meg. Az 1877-ben Romániához csatolt Dobrudzsa, bolgár lakosságú Tulcea nevű városában, még 1897-ben is működött egy bolgárnyelvű elemi és egy középiskola. Ezeket Spiru Haret miniszter bezáratta és az 1897 október 13-i minisztertanácson kijelentette, hogy Tulcea, miután román várossá lett, felesleges ott bolgár kultúrát és szellemet terjesztő e két iskola megtűrése. E két bolgár iskola helyett létesítette aztán az állam az első román óvodát Tulceában, amely egyedüli állami óvoda volt Romániában 1903-ig. Az 1909-ből való első óvodai törvény feljogosítja a közoktatásügyi minisztert óvodák létesítésére ott, ahol a román nyelv terjesztését szükségesnek látja. Az 1911-ig felállított 168 állami románnyelvű óvoda közül 133 a tisztán magyar és bolgár lakosságú községekben, vagy munkás-telepeken nyert elhelyezést. (Spiru Haret emlékkönyve: *Ale Tale, dintre ale Tale*, 99—100 lap.)

3. Nagyrománia iskoláinak első leltára tartományonként.

Amint a román kormányzat az új tartományok felett az uralmat átvette, legelső gondját képezte, hogy számbavegye az új kultúr-intézményeket. Az így nyert oktatási statisztika képezte alapját a román oktatásügy egységesítése érdekében megindított kormányintézkedéseknek. Az idevonatkozó hivatalosan megállapított adatokból álljanak itt az alábbiak (Gh. Adamescu: Problemele fundamentale ale invatamantului in Romania-Mare, Bucuresti, 1919. Pag. 44—45.): (Lásd a túloldali — 305. lap — táblázatot.)

4. A román kormányzat oktatásügyi politikája a gyakorlatban.

Az erdélyi Kormányzó-Tanács uralma alatt. Az 1918 december 1-i gyulafehérvári román nemzetgyűlés után nyomban megalakult a Kormányzó-Tanács (Consiliul Dirigent) s már december 11-én megjelent a 3637. sz. törvényrendelet, mely Erdély kormányzását a Kormányzó-Tanácsra bízta. A vallás- és közoktatásügyi reszort főnöke, Vasile Goldis, 1918 december 29-én kelt első számú körrendeletében tudatta a magyar egyházfőkkel, hogy szüntessenek meg minden kapcsolatot a budapesti magyar kormánnyal és ezután minden egyházi és iskolai ügyben forduljanak bizalommal a Nagyszébenben székelő Kormányzó-Tanács vallás- és közoktatásügyi reszortjához, mely az ügyeket a gyulafehérvári határozatok szellemében fogja vezetni.

Az 1918/19. tanév még a magyar uralom alatt vette kezdetét s ezért a Kormányzó-Tanács a felekezeti iskolák menetét nem is zavarta meg. Az állami iskolákban is csak annyi változást hozott be, hogy Magyarország földrajza és történelme helyett a Romániáé tanítandó, de egyúttal azt is elrendelte, hogy a román tanulók mentessenek fel a magyar nyelv kötelező tanulása alól.

1919 január 20-án Erdély román közép fokú iskoláinak tanárai kongresszusra gyűltek össze s ott a felekezeti és kisebbségi oktatás tekintetében a román kormányzat irányelvül tüzték ki: *A román állam minden kisebbségnek biztosítsa azt a jogát, hogy saját nyelvén művelődhessék, hogy iskolákat létesíthessenek és azokat igazgathassák.* (Transilvania, Bánatul, ect. 1929. Pag. 1112.)

1919 január 24-én jelent meg a Kormányzó-Tanács I. számú Décret je, mely szerint: a községi, felekezeti, alapítványi és magániskolákban a tanításnyelvet az iskolafenntartó állapítja meg. Az állami iskolákban a tanítás az illető község többségi nyelvén történik, míg

Nagyrománia oktatásügyi intézményei 1919. évben:

	Regát- ban	Erdély- ben	Besszá- rábia	Bukovi- nában	Együtt
<i>I. Kisgyermek-nevelő :</i>					
Kisdédóvoda	229	675	—	—	904
Állandó gyermekmenhely ..	—	59	—	—	59
Nyári menedékhely	—	280	—	—	280
Összesen	229	1.014	—	—	1.243
<i>II. Elemi oktatás :</i>					
Elemi iskola (áll. és magán)	5.339	5.631	1.292	493	12.755
Átlatános ismétlő-iskola ...	—	3.561	—	—	3.561
Gazdasági ismétlő-iskola ..	—	1.002	—	—	1.002
Összesen	5.339	10.194	1.292	493	17.318
<i>III. Középfokú oktatás :</i>					
Ipari, keresk. és gazd. isk. ...	124	222	6	4	356
Fiú- és leánygimnázium ...	27	72	28	20	147
Fiú- és leánypolgári isk. ...	23	130	28	—	181
Tanító- és tanítónőképző ..	16	28	3	3	50
Óvónőképző	—	4	—	—	4
Összesen	190	456	65	27	738
<i>IV. Felsőoktatás :</i>					
Szakirányú főiskola	6	5	—	—	11
Elméleti főiskola: egyetem ..	2	1	—	1	4
Teológia	—	13	—	—	13
Jogakadémia	—	2	—	—	2
Összesen	8	21	—	1	30
Együtt	5.766	11.685	1.357	521	19.329
Száz oktatásügyi intézményből található	29.8	60.5	7.0	2.7	100.0

a kisebbségek részére — ha egy tanító elfoglalására elegendő tanulót állítanak ki — párhuzamos osztályok létesítendők, az illető kisebbség tannyelvével. Az állami középiskolákban a tanítás a megye lakossága többségének nyelvén történik, míg a felsőbb oktatásban az illető országrész lakossága többségének nyelve fog alkalmaztatni-

1919 február 16-án jelent meg Vasile *Goldis* vallás- és közokt. reszortfőnök 931, számú körrendelete a *Gazeta Oficial*ban (hivatalos lap 1919. II. 6/19. No. 11. számában), melyben a magyar állami iskolák tanszemélyzetét felszólítja, hogy 1919 február 5—18-ig a hűségesküt tegyék le, különben minden eddig szerzett jogukat elveszítik. A magyar tanítók, tanárok nagyrésze a békekötés előtt nem volt hajlandó hűségesküt tenni, amiért is az 1918/19. tanév végével állásukból eltávolították.

Az 1919/20. tanév kezdetével a Kormányzó-Tanács birtokába vette az összes állami és kir. katolikus jellegű, vagy ilyennek minősített iskolákat, összesen csak 14 állami főgimnáziumban, 21 polgári iskolában, 1 tanítóképzőben, 6 felsőkereskedelmi iskolában és 10 ipari szakiskolában hagyatott meg a magyar tanítási nyelv. (Azonban egy-két év múlva már csak néhányban tanítottak magyarul is. Az impérium átvételének 10. évfordulóján már *csakis* a nagyváradi Gozdsu-líceumban és a kolozsvári felsőkereskedelmi iskolában találunk magyar tanítási nyelvű párhuzamos osztályokat is.)

A Kormányzó-Tanács engedélyt adott (15.673/1919. IX. 29.) új kisebbségi, felekezeti iskolák létesítésére, sőt az állam által használatba nem vett iskolahelyiségeket is átengedte felekezeti iskolai célokra. A magyar egyházak ezen alapon, a magyar iskola nélkül maradt, magyar helyiségekben új iskolákat létesítettek, illetőleg a háborúelőtti időkben, az államnak átadott felekezeti iskolákat, visszaállították.

Az 1919/20. tanévtől kezdve létesített új magyar felekezeti iskolák.

	R. k.	Ref.	Luth.	Unit.	Izr.	Össze- sen
Főgimnázium	6	3	—	1	4	14
Polgári iskola	12	13	3	2	—	30
Tanítóképző	2	1	—	—	—	3
Felsőkereskedelmi	1	4	—	—	1	6
Elemi iskola	107	402	59	11	—	579

Az 1919/20. tanévben a magyar felekezeti iskolákba is bevezetik a román nyelv és az úgynevezett román nemzeti tantárgyak tanítását, az utóbbiakét egyelőre csak magyar nyelven. A tanügyi kormányzat megkezdi az úgynevezett állami magyar tannyelvű elemi iskolák szervezését és a magyar felekezeti tanítóknak állami szolgálatba való átcsábítását. Megkezdődik egyúttal a magyar fele-

kezeti iskoláknak különböző ürügyek alatti zaklatása, bezárása, épületeiknek elrekvirálása stb.

A központi román kormányzat alatt, a trianoni békekötésig. A Kormányzó-Tanács 1920 október havában működését megszünteti s Erdély kormányzását a központi (Averescu) kormány veszi át. Ez a kormány a kisebbségi iskolák segélyezésére 20 millió lejt engedélyezett, de ebből is mindössze 3-5 milliót utalt ki a régi felekezeti középiskoláink részére. Az elemi iskolák e segélyből nem is kaptak semmit, sőt a közoktatásügyi vezérigazgatóság eltiltotta a politikai községeket is attól, hogy a régi alapon adott iskolasegélyeket kifizessék.

Az 1920/21. tanévben az állami középiskolákba bevezetik a regáti tanulmányi rendszert.

A magyar felekezeti iskolák autonómiáját a kormány 1920 végén kiadott 31.774. sz. rendeletével kezdi szűkíteni. E rendeletben jelenik meg első ízben kihangsúlyozva a „román származás” külön védelme. A felekezeti iskolák céljaira visszaadott vagy bérbeadott iskolaépületeket és felszereléseket visszaveszik. „Amely kisebbségi nép nem akar saját nyelvén tanulni, akkor az tanuljon az állam nyelvén” elv alapján: a zsidók ezután már magyar tannyelvű iskolába nem járhatnak s ilyen tannyelvű felekezeti iskolát sem tarthatnak fenn. A nyugdíjasokat, az állami, községi, vasúti stb. szolgálatban levőket kezdik kényszeríteni, hogy gyermekeiket csakis állami iskolákba járassák.

Szatmár megye új, kinevezett, kizárólagosan románokból álló közigazgatása elrendeli 26 községben, hogy a működő r. kat. elemi iskolák magyar tannyelve németre cserélendő át, ami ellen a nép községenként végrehajtott szavazással demonstrál. A magyar püspökök és felekezeti iskolák tanítószemélyzete leteszik a húségesküt. A felekezetek megalkotják az egységes típusú középiskolát. Megkezdí működését Kolozsvárt a ref. tanárképző, mint a ref. teológiai fakultus tagozata, 6 tudományszakkal, 37 előadó professzorral és 198 hallgatóval.

A trianoni békekötés után (1921 július 26-tól) Románia a trianoni békekötést 1921 július 26-án ratifikálta s ez időtől kezdve a kormányzat minden intézkedése nyílt tagadása volt a gyulafehérvári határozatoknak, a párizsi (1919 december 9.) kisebbségi egyezmény intézkedéseinek azzal a célkitűzéssel, hogy: *az erdélyi magyar kisebbség minden eszközzel, az előzmények, a történelmi fejlődés abszolút figyelmen kívül hagyásával, az iskolák elszegényítésével, mielőbb, leg-*

később tíz év alatt beolvasztassák a románságba. Valósággal versenyeztek is ezután az egymást követő kormányok az e cél szolgálataiba állított drasztikusnál-drasztikusabb eszközök kidolgozásában és merész alkalmazásában. Kegyetlen kézzel fosztották meg a magyar egyházakat és iskolákat kulturális alapítványaiktól a földreform címén és gondoltak ki kegyetlenebbnél-kegyetlenebb és költségesnél-költségesebb rendszabályokat a magyar iskolák ellen, hogy az átöröklött kulturális adottságok megszűnjenek — miként *Vintila Bratianu*, volt miniszterelnök és a román liberális párt vezére hirdette 1926 októberében Turnu-Severinben —, mert egyáltalában nem lesz az se baj — mondotta —, ha ez bizonyosfokú idegengyűlölet előidézésével is fog járni.

1921 tavaszán a máramarosszigeti, 1542 óta fennálló ref. főgimnáziumot bezárják, mert igazgatóját összeesküvéssel gyanúsították meg. Még ez évben a román hadbíróóság az igazgatót felmenti, de az iskola megnyitását többé nem engedi meg a kormány.

A tanév elején a kolozsvári ref. tanárképzőt a kormány bezárja és irattárát lefoglalja.

1922. januártól a közhatóságok már csak kizárólag románnyelvű beadványokat fogadnak el. A vizsgák előtt pár héttel elrendelik, hogy a gimnáziumi és felsőkereskedelmi iskolai érettségi és tanítóképzői képesítő vizsgákon a román nyelv és irodalomból is vizsgázni kell. Közvetlenül a vizsgák előtt több magyar felekezeti főgimn. nyilvánossági jogát megvonják (Dés, Fogaras, Torda, Szatmár stb.) A felekezeti tanerőktől a vasúti féljegy-kedvezményét megvonják (12.807/922. Államtitkárság). A felekezeti iskolába más vallású tanuló nem vehető fel és más vallású tanító, tanár nem taníthat (63.875/921. V. K.) A tankönyvek, még a vallástaniak is miniszterileg engedélyezettetők (2.000/921. V. K.).

Az 1922/23. tanéven kezdve a IV. középiskolai osztály bevezése után állami kiküldött előtt leteendő *abszolváló vizsgát* rendel el a kormány, melynek tárgyai közé a magyar nyelv nem vehető fel. Az érettségi vizsgán ezután nem az egyházi főhatóság delegátusa elnököl, hanem az állami kiküldött. Magyar felekezeti iskolákban többé magántanulók nem vizsgázhatnak (53.879/923.). A protestáns középiskoláktól közvetlen a vizsgák előtt követeli a kormány, hogy a tanulók az angol nyelv helyett, a még nem is tanított francia nyelvből vizsgázzanak. A 90.127/923. sz. miniszteri rendelettel Háromszék megyében egyszerre 15 ref. iskolát zártak be, de 1—2 magyar iskola bezárása napirenden van mindenfelé. A magyar felekezeti iskolák

államsegély iránti kérését következetesen visszautasítja a kormány s ugyanakkor az állam költségvetése gondoskodik a román, szász, sváb és mohamedán iskolák segélyéről. A magyar felekezeti tanítók és tanárok nyugdíjigényét a román állam nem ismeri el. A trianoni békeszerződés előtt hűségesküt tett állami elemi és középiskolai magyar tanerők román nyelvi vizsgára való kényszerítése megkezdődik s elégtelen román nyelvi-tudás címén, a nyugdíjnélküli elbocsátások is alkalmazásba vétetnek. A magyar felekezeti tanítók és tanárok okleveleit egyenjogúsíttatni kell (a szász és román kartársakét nem!) A miniszter az összes magyarnyelvű óvodák működését megszünteti (7.707/923. és 61.770/923.). Az állami iskolák magyar ifjúsági és tanári könyvtárai megsemmisítendőek vagy hozzáférhetetlenekké teendőek.²¹

Az 1923/24. tanéven kezdve az ú. n. magyar tannyelvű állami iskolákban a román nyelv, történelem, földrajz, alkotmánytan, számtan és francia nyelv román nyelven tanítandó. Az izraelita felek, iskolákból a magyar nyelv teljesen kiküszöbölendő. Temesváron a római kath. fiú- és leánylíceumban, a városi felsőkeresk. iskolában, a zsidó líceumban és felsőkeresk. iskolában a magyar tanításhoz a román nyelvvel kell felcserélni. Az összes szerzetesi, apáca, községi és társulati középiskolákban a tanításhoz ezután csak román lehet (10.596/923.). A magyar nyelv nem lehet vizsgatárgy még a magyar felekezeti főgimnáziumok VIII. osztályainak abszolváló (érettségi) vizsgáján sem. (58.886/924.) Magyar felekezeti iskolához csak olyan törvényesen képesített tanítók és tanárok alkalmazhatók, akiknek megválasztásához a miniszter előzetesen hozzájárult (78.129/922.). A magyar felekezeti iskolák évvégi Értesítői elől román nyelven nyomtatandók ki és szövegük előzetesen hatóságilag cenzúrázandó. A magyar felekezeti iskolákban is — a román nyelv és irodalom kivül — Románia földrajzát, történelmét és alkotmányát is kizárólagosan román nyelven kell tanítani (100.088. és 100.090/923.).

1923-ban kezdődik meg a szászvárosi ősi ref. főgimnázium ellen is az elpusztítási hadjárat (84.029/923.). Az iskolát előbb bezárták, majd elrekvirálták, sőt államtulajdonba is vették. Az ügy a Nép-

²¹ A nagykarolyi piarista főgimnáziumot 1923-ban államosították azzal, hogy magyar tannyelvűnek marad. Román tannyelvűvé tették. 7000 kötetből álló könyvtárát a padláson rejtették el — a tanulók elől. Hónapokig e könyvtárból elorzott könyvek kitépett lapjaiba csomagolta áruit Nagykarolyban a hentes, a mészáros, a fűszeres, a sarki kofa — zokogta Jakab Gyula paptanár, az utolsó magyar könyvtáros (Brassói Lapok, 1930. VIII. 2.). Ilyen sorsra jutottak a többi elállamosított magyar iskolák könyvtárai is.

szövetséget is megjárta. Az épületeket erre visszaadták, de a megnyitást a kormány ezután sem engedte meg s végül is a ref. egyház kénytelen volt az adókkal agyonterhelt, üresen álló épületeket *eladni az állannak*, értékük ötödrészéért, 8 millió lejért.

A magyar iskolákat valósággal ellepték a tanügyi ellenőrök, akik egyoldalú jegyzőkönyveket vettek fel, mire egymást érték az iskolák megintéséről, nyilvánossági joguknak megvonásáról, bezárásukról szóló intézkedések. (Zilahi ref. kollégium,²² kolozsvári ref. leánygimn., szászvárosi ref. keresk. iskola nyilvánossági jogának megvonása, a tordai ref. polg. leányiskola bezárása stb. stb.). Az 1808 óta működő nagyváradi r. kath. liceumot és tanárokat Pteancu tanügyi felügyelő hazaárulással vádolta meg; bár ostromállapot alatt volt a város, az ügyet még a hadbírótság elé sem terjesztették (okultak a máramarosszigeti ref. líceum esetéből), hanem — minden törvényes forma betartása nélkül — a nagy hírű magyar iskolát végleg bezáratta a miniszter. Azon a címen, hogy Romániában tilos a középiskolai koedukáció, a magyar középiskolákból a leánytanulókat kilitotta a miniszter. (Ugyanazon évben Bacauban, az állami I—VIII. osztályos leánylíceum a gyalogsági kaszárnyában volt elhelyezve. Az 1924/25. évi hivatalos középiskolai Anuarul is 50 olyan állami középiskolát sorol fel, melyeknek még a nevében is benne van a „Vegyes-középiskola” név. Több magyar középiskolát azért zárt be a miniszter, mert nem volt saját épülete, de még két év múlva is 164 állami román középiskoláról számol be ugyanaz a miniszter Anuarul-jában, amelyeknek nincs saját épületük, hanem alkalmatlan bérelt helyiségekben és elemi iskolák helyiségeiben nyomorognak.)

Az új, 1924. évi egységes elemi oktatásügyi törvény. Kultur zóna. Az 1924/25. tanévvel lépett életbe az állami elemi oktatási törvény (1924. VII. 26.), mely már az óvodát is beállítja a románosítás szolgálatába, mivel a „román kultúra munkáját” követeli tőle. A 8. §. a „román származás”-sal való erőszakos románosítás kegyetlenkedéseit törvényesíti. A 19. §. elrendeli, hogy egyetlen kisebbségi szülő gyermeke sem iratkozhatik be kisebbségi, felekezeti iskolába mind-

²² A zilahi ref. kollégiumról írja egykori volt román növendéke, Alesandru Mitra a Cuvantul Ardealului-ban: Lehetetlen annak, aki ebben az iskolában nevelkedett, hogy ne érezzen mélységes fájdalmat, amikor látja, hogy e szent hajlékot megfosztják nyilvánossági jogától, sőt üldözik is, ahol pedig annyi ifjú lelket készítettek elő az életre anélkül, hogy a más nemzetiségűeket, vagy vallásukat mellőzték, vagy akár sértegették volna. E szent hajlék tanárai a román nép számára többek voltak, mint jók, egyenesen hasznosak voltak, mert bár magyarok voltak, mégis a mi lelkünkbe is beplántálták, hogy szeressük vallásunkat és fajunkat.

addig, amíg a kisebbségi szülő szándékát az állami iskola *igazgatójának* be nem jelenti szeptember 1—10-ke között s amíg az erről „Dovada”-t felmutatni nem tud. (Az erőszakosságoknak, visszaéléseknek melegágya e §!)

A 159. §. *a hires kultúrzónát* törvényesíti, amely Erdélyben Bihar, Szilágy, Szatmár, Maros-Torda, Torda-Aranyos, Udvarhely, Csík, Háromszék és Hunyad megyék területére (10 megye 47.415 km² területen 2,289.000 lakossal, melynek 55%-a kisebbségi, főleg magyar! A három székely megye — Csík, Háromszék és Udvarhely — lakosságából csak 10-5% a román!) kimondja, hogy az ottani állami iskolákba a miniszter más megyékben született és nevelkedett — tehát működési helye lakosságának nyelvét nem is értő — tanítószemélyzetet köteles küldeni, akik 50%-al magasabb fizetést, egyéb kedvezményeket és még 10 hektár ingyen birtokot is kapnak, ha a különböző-nyelvű (eteroglota) népeket sikerrel románosítják el. Maros-Torda megye román kir. tanfelügyelője jelenti már az 1924/25. évről, hogy az δ megyéjébe kultúrzónabeli szolgálatra küldött 120 tanító közül egy se tud egy szót se a lakosság nyelvén, míg községeikben csak a jegyző és csendőr tudnak legfeljebb románul. Ügy kínlódnak e szegény tanítók — írja a revizor —, mint a szárazra került halak ... 1928. IV. 3-án 2 román szenátus ülésén mutatta be Gyárfás Elemér szenátor Csíkmegye megyei-tanácsának határozatát, mely megállapítja, hogy „a kormány a vármegye egész területén megszüntette a magyar tannyelvet az iskolákban, a tanítók csak románul tudnak s nem ismerik a gyermekek nyelvét...”

Az 1925/26. tanévben a magyar felekezeti iskolák kénytelenek az ifjúsági önképző-, gyorsíró és tornakörök működését is be-szüntetni.

Az új baccalaureatusi (érettségi) törvény 1925 március 7-én lép életbe, melyet „pedagógiai gillotin”-nak neveztek el még román politikusok is. Az ez évben vizsgára jelentkezett 401 magyar matu-randus közül 75% bukott el! A tanulók idegen városban, államilag kinevezett, magyarul nemtudó bizottsági tagok előtt vizsgáznak, legtöbbször tolmács útján.

A magánoktatási törvény 1925 december 22-én lépett életbe, mely ősi felekezeti iskoláinkat magániskolákká degradálja és autonómjoguktól fosztja meg, s eddig élvezett nyilvánossági joguk megtartását is újabb bizonyítékok alapján téteti vizsgálat tárgyává az államhatalom részéről. (Ezek a vizsgálatok még 1930 végéig se feje-ződtek be, állandósítva a bizonytalan állapotot.) Mindazokat az erő-

szakos rendszabályokat, amelyeket a közoktatásügyi kormányzat a felekezeti oktatással szemben alkalmazásba vett, e törvényben törvényes formát öltöttek. Helyesen bélyegezte fegyházi rendtartásnak e törvényt, még javaslat korában, az egyik román tanár, az Adeverulban (1925 május 27.).

C. Angelescu közoktatásügyi miniszter a magánoktatási törvényjavaslat tárgyalása rendjén a Szenátusban (1925 május 18.) kijelentette: Megmondtam már és ismétlem ma is, hogy a javaslat azon §-ait, amelyeket kifogásolnak a magyar képviselők, azokat hajlandó vagyok a magyar törvények megfelelő §-aival helyettesíteni (nagy nevetés). Amikor azután 1925 december 2-án Sándor József képviselő a Kamarában felsorolta a magyar törvényekből mindazon §-okat, melyek felvételét kéri a Magyar Párt a készülő törvénybe, annak kijelentésével, hogy a *romániai magyarság nem kíván többet, mint amennyit a románok élveztek iskolai tekintetben a magyar uralom alatt*: úgy a miniszter, mint a kormányzó többség, szembenevettek az indítványozóval és egyetlen magyar § átvételéhez sem járultak hozzá.

E drákói törvény végrehajtási utasítása még kegyetlenebb, mint maga a törvény. Nemcsak fenntartották továbbra is, hogy az évvégi iskolai-értesítők szövege még kéziratban cenzúra alá bocsátandó, hanem bekérik már a kiosztandó jutalomkönyvek jegyzékét is s azok közé már román könyvek is felveendők. Az iskolai ünnepélyek programjához is előzetes engedély kell s az elmondandó beszédeket előzőleg cenzúráztatni kell s azokat román nyelven kell elmondani, a műsorszámok felének legalább románnak kell lennie, stb.

A magyar egyházak panaszt tesznek a Népszövetségél. A magánoktatási törvényjavaslat miatt a magyar egyházak 1925 májusában panaszt nyújtottak be a Népszövetséghez. E panaszra a román kormány 1925 december 3-án terjedelmes cáfoló iratot (Observations du gouvernement roumain etc. Genève, 3. décembre 1925. No. 41/48.067/1481) terjesztett a Népszövetség elé és „*bizonyítékokkal*” igazolta, hogy „*Románia tele van türelmességgel és előzékenységgel, különösen a legújabb, magyarnyelvű polgáraival szemben*”⁴. Az Apponyi-féle 1907. évi XXVIL t.-c. 20. § meghamisított szövegével bizonyította a kormány, hogy a magyar uralom alatt a román felekezeti iskolákban 5—7 tárgyat tanítottak magyarul, míg a román kormány csak három tantárgy tanítását kívánja román nyelven a magyar felekezeti iskoláktól. Elhitette a Népszövetséggel azt is, hogy pl. Ketesden (Kolozs m.) egyetlen magyar lakos sincs s ezért záratta be a ref.

magyar iskolát (pedig a község lakossága 1910-ben: 383 ref., 4 izr., 20 g. kath. és 1 luth.!). Minden kétséget kizáró komolysággal állította — a való tényeket ismerők arcpírulását kiváltó — következő, abszolút valótlanságokat is: „A román kormány minden magyar községben megtartotta a magyar nyelvet tanítási nyelvnek, vegyes lakosságú községekben magyar tagozatokat létesített, ahová az átadó-egyházhoz tartozó tanítókat alkalmazott.” (Observations 11. lap). A román kormány azért nem ad felekezeti iskoláknak szubvenciót, mert az állam 762 elemi, 22 polgári iskolát, 9 líceumot stb. tart fenn, melyekben a tanítás magyar nyelven folyik és 1586 magyar tanítót és tanárt fizet (Observations 16. lapon). „A baccalaureatusi vizsgálaton a görögből, latinból, franciából, németből, *magyarból*, kémiából, fizikából, számtanból, földrajzból, történelemből stb. a magyar növendékek magyar nyelven vizsgáznak (Observations 16. lap). „Új tanítóképzők felállítását nem engedi ugyan a kormány, de az *állami tanítóképzőkben kisebbségi tagozatok állítottak fel*, melyekben az oktatás az illető kisebbség nyelvén folyik” (Observations 52. lap) stb.

A Népszövetségi Tanács előkészítő Hármas-Bizottsága 1926 március 18-i jegyzőkönyve szerint — a román állam tekintélyével támogatott, de nyilvánvalóan valótlan kormány-nyilatkozatért — köszönetét fejezte ki, mivel a felhozott panaszok minden egyes pontját *megvilágította* a Genfben hozott és rendelkezésre bocsátott *hivatalos okmányok* alapján s ezekből a Tanács megállapította, „hogy az esetek egész tekintélyes számánál *a panaszosok állításai nem felelnek meg a valóságnak*”. Reméli a Tanács, hogy „a román kormány *nagy-lelkű politikája*” a kisebbségek között nyílt jóindulatra fog találni...

Név-, faj- és vallási-vegyelemzés. A magánoktatási törvény 35. §-a kimondja, hogy a nemromán tannyelvű magániskolákba csak olyan tanulók vehetők fel, akiknek anyanyelve azonos az iskola előadási-nyelvével. A végrehajtásnál e § alapján vették gyakorlatba az egyes ember legszentebb s legrágább érzelmeit kigúnyoló és megálázó *névelemzést*. Az 1926. évi 98.405. sz. min. rendelet e § végrehajtására nézve megjegyzi, hogy az anyanyelv megállapítása tekintetében a szülők nyilatkozata nem vehető irányadónak, mert itt a család lehetséges s ezért a szülői nyilatkozatokat a *magyar tannyelvű* (csakis itt!) iskolákban a felügyelők ellenőrizték. A tanítók, revizorok önkényesen állapítják meg a tanulók „origina etnica”-ját és anyanyelvét, az illető egyén érzése, tudata és akarata ellenére. Az 1927. évi 127.973. § rendelet szerint a tanulók nemzetiségének megállá-

pítása az állami közegek jogát képezi. A revizorok vizsgálataik alkalmával utaznak a névelemzés eseteire, különösen ott, ahol a törvény által megkövetelt minimális létszámától lehet megfosztani ezáltal az iskolát. Tösgyökeres magyar gyermekek (gyakran ref. presbiterek gyermekei is) estek áldozatául a könyörtelen névelemzésnek, mivel a magyar jellegüktől név-, vallás- és fajelemzés útján megfosztott tanulókat azonnal átkényszerítik a román tannyelvű állami iskolákba. Az 1927/28. év folyamán csak a zsilvölgyi római kath. magyar elemi iskolákból 224 magyar gyermeket tiltottak ki a név-, faj- és valláselemzés alapján.

A vegyes házasságból származó magyar anyanyelvű gyermekeket román nemzetiségűnek és anyanyelvűnek minősítik, ha a szülők valamelyike, vagy azok valamelyikének őse gör. keleti vagy gör. katolikus vallású volt. Sok szülő igazolni tudja 100—150 évre visszamenőleg magyar eredetét, gyermekeik még sem járhatnak magyar tannyelvű iskolába. A sok panaszra való tekintetből a kormány csak annyi engedményt tett, hogy a gyermek nemzetiségét az apa után kell megállapítani. Ennek ellenére mégis pl. a vargyasi unitárius elemi iskolából legutóbb is olyan gyermekeket is kitiltottak, akiknek apja minden kétséget kizárólag magyar és anyjuknak is csak a valása „román” (t. i. gör. keleti, vagy gör. katolikus).

Az erdélyi római kath. státus 1929 november 14-i Jelentésében még mindig ilyen panaszok olvashatók: A miniszter újabb válasza szerint nem fogadhatja el azt az elvet, hogy a szülők maguk határozzák meg gyermekeik anyanyelvét (29. lap). Az örményszertartású r. kath., valamint a ref. vallású magyar anyanyelvű és az idegennevű növendékeket iskoláinkból kitiltották (46. lap).

Az új, 1928. évi középiskolai törvény, a teljes középiskolai évfolyamot hét osztályban állapította meg, I—III. osztályú alsó- és IV—VII. osztályú felső tagozattal. E törvény szerint a kisebbségi magyar tanulónak az anyanyelvén kívül az I. osztályon kezdve 2, a III. osztálytól kezdve 3, a IV. osztálytól kezdve 4 és a VI. osztálytól kezdve öt idegen nyelvvvel kell megküzdenie s emellett még *négy tantárgyat* (az alkotmánytan tanítását is — a törvény ellenére — a miniszter román nyelven kívánja. Róm. kath. Státus Jelentés 1939 november 14-re, 15. lap) *kizárólag románul kell tanulnia*,

A módosított 1928. évi baccalaureatusi törvény az 1928/29. tanévvel lépett életbe, de ez se hozott könnyítést a kisebbségi tanulóknak, sőt a vizsgadíjak (800-ról 1500 lejre) felemelésével még súlyosbította helyzetüket.

A felekezeti iskolák által fizetett román tanárok díja és az államszegély. Az alapjaiktól és vagyonuktól megfosztott magyar felekezeti középiskolák a román nemzeti tárgyak és a francia nyelv tanítására kénytelenek az állami iskolák tanárait alkalmazni de a maximális állami óradíjak mellett. Csak az 1927/28. tanévben, egyedül az erdélyi ref. egyházkerület 2 millió 400 ezer lejt fizetett ki ilyen óradíjak rímén román tanároknak, míg az egész 1929. évre az egyházkerület, mindennemű — elemi és középiskolai — segélyekre az államtól mindössze csak 3,636.382 lejt kapott.

A kultúrzonabeli és a külföldi román tanítók jutalomdíja és az államszegély. A kultúrzonabeli iskolák tanítóinak és tanárainak, az elnemzetlenítő munka vérdíjában, az 1928. évi állami költségvetésbe 13 millió 600 ezer lejt *külön jutalom* van beállítva. Ugyanott a görögországi, albániai, bulgáriai román iskolák, dologi és személyi kiadásaira 36,047.361 lejt van felvéve. Ezzel szemben a közel kétmilliónyi magyar kisebbség oktatásügyi költségeire egy fillért sem találunk a költségvetésben. Tíz év óta másodízben, az 1929. évben kaptak a magyarok is csekély rendkívüli segélyt: a magyar és német római katolikusok együttesen 7,207.022 lejt, a reformátusok 4,832.999 lejt, az unitáriusok 400.000 lejt és a magyar lutheránusok 158.652 lejt.

A román felekezeti középiskolákról szóló 1929. évi törvény. A román törvényhozás mindkét háza, 1929 július 28-án, egyhangúlag megszavazta és a hivatalos lap (Monitorul Oficial 1929 aug. 27. No. 189. szám) kihirdette azt a törvényt, amely a brassói, balázsfalvi, belényesi és brádi középfokú *román felekezeti iskoláknak* továbbra is biztosítja a magyar uralom alatt élvezett autonómiát oly módon, hogy az iskolák összes kiadásairól ezután az állami költségvetés gondoskodik, míg a közoktatásügyi minisztérium azok fölött csak felügyeletet gyakorol.

5. *A nyugati határzonabeli középiskolai oktatás fejlődésének iránya.*

Teodor Nés, a nagyváradi állami fiúliceum igazgatója kiadta intézete értesítőjét (Liceul de baeti din Oradea 1873—1929) s ebben a II. tankerület körébe tartozó liceumok összehasonlító adatait is közli. Az alábbi iskolai adatok is e műből (112. lap) vannak véve. (Lásd a 316. oldal első táblázatát.)

Ezen a területen 1927/28-ban már csak két magyar felekezeti liceum volt: a szatmári ref. 281 tanulóval és a zilahi ref. 175 tanulóval, együtt 456 tanulóval. Ezek közül a szatmári az 1928/29. tanévtől

A határzóna megyéi és lakossága anyanyelv szerint, 1910-ben.

M e g y é k	1910. évi lakossága			Együtt izr. vall.
	összesen	román	magyar	
1. Bihar megye	488.465	256.052	217.275	27.247
2. Máramaros „	145.481	73.455	28.181	32.510
3. Szatmár „	308.365	128.401	170.500	23.843
4. Szilágyi „	230.140	136.087	87.312	9.849
Összesen	1.172.451	593.995	503.268	93.449
		50.8%	43.0%	8.0%

már csak mint háromosztályos polg. iskola működik. Állami fiú-liceum működik 9: Nagybánya, Belényes, Nagykároly, Nagyvárad, Nagyszalonta, Szatmár, Máramarossziget, Szilágysomlyó és Zilahon.

A határzóna kilenc állami liceumának együttes népessége:

T a n é v b e n	B e i r a t k o z o t t				
	összesen	román	%	magyar	%
1923/24	4.442	2.383	53.6	1.210	27.2
1924/25	4.567	2.624	57.5	1.186	26.0
1925/26	4.156	2.536	61.0	1.009	24.3
1926/27	3.952	2.578	65.2	850	21.5
1927/28	3.719	2.443	65.7	781	21.0

Az 1921/22. tanévben zárta be a kormány az 1542 óta fennálló máramarosszigeti ref. liceumot és az 1922/23. tanévben az 1699. év óta fennálló nagyváradai r. kath. (premontrei) főgimnáziumot (mindkettőt hamis hazaárulási vád alapján!) s ez években azért szökik fel a magyar tanulók arányszáma, mert a kormány a helybeli állami liceumokban állandó magyar tagozatok fenntartását ígérte meg. Már csak a nagyváradai magyar tagozat áll fenn lecsökkentett létszámmal (1928/29-ben 314 tanulóval), a máramarosszigetit két év után a kormány beszüntette.

Az 1923/24. évtől kezdve a magyar tanulók állandóan csökkenő létszáma mutatja azt az utat, amelyet a kormányzat követ a magyar lakosság kultúrájával szembeni

Hogy milyen sors vár a liceumi oktatás terén a magyarságra, arra vonatkozólag a reformátusok által 1711-ben létesített nagyszalontai és az 1725-ben létesített nagykárolyi római kath. liceumok

legutóbbi adatait sorakoztatjuk fel, a nagyváradi líceum 1873—1929. évi értesítőjében közölt román adatok alapján (112 lap). *Szalonta és járása* 33.011 lakosából 22.928 (69.4%) a magyar és 9.723 (29.4%) a román, míg *Nagykároly és járásának* 37.048 lakosából 30.008 (81.0%) a magyar és 6.693 (18.1%) a román. Mindkét iskola átvételénél határozottan *megígérték a román állam nevében*, hogy az iskolák tanításnyelve csakis a magyar lehet. Az átvétel után a 3—4-ik évben már a tanítás kizárólag román nyelven kezdődött meg mindkettőben! A nagykárolyi római kath. főgimnázium csak az 1923/24. évben kezdett működni, mint állami „magyar tannyelvű” iskola.

A határzónabeli két, elállamosított volt felekezeti magyar főgimnázium főbb adatai 1919—1928-ig (magyar és román népességük):

T a n é v b e n	Járt a nagyszalontai liceumba					Járt a nagykárolyi liceumba				
	össz.	román	%	magyar	%	össz.	román	%	magyar	%
1919/20	302	28	9.3	200	69.5	—	—	—	—	—
1923/24	390	134	34.4	185	47.4	417	176	42.2	192	46.8
1924/25	541	288	53.2	184	34.0	333	166	49.6	133	39.7
1925/26	404	224	55.4	140	34.6	288	179	62.0	62	21.5
1926/27	373	242	60.5	89	23.9	256	181	63.6	49	19.2
1927/28	360	247	68.7	76	21.1	261	195	74.7	36	13.8

Az irány határozott: a magyar nemzeti kisebbség megfosztása nemcsak magyar kultúrájától, nyelvétől és nemzetiségétől, hanem még az idegennyelvű kultúrájától is . . .

6. *Mi vár a magyar kisebbségre, a tiszta állami oktatás esetében?*

A román közoktatási kormány úgy a Népszövetség előtt, mint a román parlament előtt önérzetesen hangsúlyozni szokta, hogy a román kormányzat nagylelkűen és bőségesen gondoskodik a kisebbségek nemzeti kultúrájáról, még pedig az illető kisebbség nyelvén. E kijelentések erkölcsi értékére a kultúrális-zóna törvénybeiktatása ütötte rá a pecsétet. Hogy akár román nyelven is, a kisebbségek mennyire juthatnak közelébe a kultúra forrásaihoz, arra *nézve gyakran* hallani a kisebbségekkel szemben tényleg alkalmazott numerus-klauszusról, amit a hatóságok természetesen hivatalos formában letagadnak. Amikor 1922 és 1923-ban a Népszövetség felhívta volt a román kormányt arra, hogy egyes magyar panaszokra tegye meg

észrevételeit, a kormány a többek között fennen eldicsekedett, hogy tíz magyar tannyelvű ipariskolát tart fenn és több felsőkereskedelmi iskolát. Bár a kormány kiadványaiban a kisebbségekre vonatkozó adatokat nagyon szűkmarkúan méri, mégis kivételesen kétfajta iskolára; a kereskedelmi és ipari szakiskolákra nézve, látszólag pontos adatokat közöl a Maniu-kormány által kiadott 9 kilós, kétkötetes jubileumi emlékkönyv (Transilvania, Bánat, Crisana, Maramures 1918—1928, Bucuresti, 1919. II. Pag. 1100 és 1104) ^{a2} ^ezen iskolákba — a román uralom óta — beiratkozott tanulók „origina etnica”-jára (faji származására) vonatkozólag. Eme adatokból következtetni lehet a többi iskolafajtákban követett kisebbségi-politikára is. A jubileumi emlékkönyv is elismeri, hogy sem az állami kereskedelmi, sem az ipari szakiskolák közül egy se magyar tannyelvű (a kolozsvári volt társulati felsőkeresk. iskolában egyedül találunk még magyar-tagozatot!). Lássuk, az efajta erdélyi állami szakiskolák tanulói közé a „roman de origine etnica”-n (a román faji-származásúakon) kívül *milyen arányban* juthattak be az elmúlt tíz év alatt a kisebbségi (hivatalosan összefoglalva: idegen) tanulók?!

Az erdélyi állami kereskedelmi és ipari szakiskolákba beiratkozott tanulók kimutatása faji származás = „origine etnica” szerint:

T a n é v	Felső keresk. iskolába					Ipari szakiskolába				
	össz.	román	%	idegen	%	össz.	román	%	idegen	%
1918/19	1787	162	9·1	1625	90·9	556	28	5·1	528	94·9
1919/20	1722	370	21·5	1352	78·5	818	320	39·1	498	60·9
1920/21	1281	333	26·0	948	74·0	1063	644	61·5	419	39·5
1921/22	1393	444	31·9	949	68·1	1124	713	63·4	411	36·6
1922/23	1491	715	48·0	776	52·0	1220	894	73·3	326	26·7
1923/24	1486	866	58·2	620	41·8	1481	1244	84·0	237	16·0
1924/25	2139	1394	66·2	745	34·8	1823	1658	91·0	165	9·0
1925/26	2775	2059	74·2	716	25·8	2292	2123	92·6	169	7·4
1926/27	3048	2300	75·5	748	24·5	2702	2510	92·9	192	7·1
1927/28	—	—	—	—	—	2904	2712	93·4	192	6·6

Ha Románia kisebbségeit csak ilyen arányban kívánja kultúrjavakban részesíteni: ilyen kultúrpolitika mellett talán mégis az volna méltányos, ha Erdélyben az adókat is 93-4: 6-6 arányban szednék be az „origina etnica” szerinti románoktól és az „idegenekétől!!

7. Az erdélyi felekezeti kisebbségi oktatásügy főbb adatai (az illetékes egyházak adatai alapján) 1928-ban.

A kisebbségi egyházak	Felek. isk. száma		Hány hívőre jut egy				Ezer hívőből saját iskolába jár						
	óvoda	elemi	polgári	gimn.	elemi		polg. és gimn. együtt	elemi	polg. gimn. együtt				
					iskola	tanító			tanuló	tanuló			
Róm. kath. (magyar, német)	24	401	29	13	2.426	1.249	33.549	74.840	23.165	35.9	3.2	3.2	6.4
Református	4	498	7	6	1.466	946	104.290	120.672	60.836	45.0	1.2	2.3	3.5
Magyar evangélikus	—	7	2	—	3.734	2.867	20.069	—	20.069	16.6	2.2	—	2.2
Unitárius	—	37	—	2	1.910	1.333	35.327	35.327	—	24.5	—	5.9	5.9
Protestáns együtt	4	542	9	8	1.551	1.017	93.425	105.103	49.460	41.9	1.1	2.5	3.6
Kat. + prot. együtt	28 ¹	943	38	21	1.923	1.130	47.730	86.369	30.775	38.6	2.3	2.8	5.1
Német evang. ² Erdélyben	23	263	9	6	978	431	28.603	42.905	17.162	101.1	5.1	8.0	13.1
Német ev. Regát, Bukovina Besszárbiában	13	149	1	4	723	2.039	108.103	27.025	21.620	149.1	?	?	?

¹ A 28 felekezeti óvodából 17 magyar tannyelvű, a 943 elemi iskolából 830, a 38 polgári iskolából 29 és a 21 főgimnáziumból 17 a magyar tannyelvű.

² A Statist. Jahrbuch der evang. Landeskirche A. B. in Rumänien, Hermannstadt 1929. alapján: A Besszárbiában levő 129 evangélikus iskola tanítói közül csak 22 iskola tanítót fizeti az egyház, a 127 evangélikus német iskola összes tanítói az állam fizeti. Az evangélikus német erdélyi egyház a fent kitüntetett iskolákon felül még fenntart: egy ipariskolát, egy felsőkereskedelmi iskolát, 3 tanító(óvónő)képzőt és 3 földműves iskolát is. A besszárbiai egyházterületben működik még egy evangélikus német tanítóképző is Saratában 7 osztállyal és 220 beírt tanulóval.

8. A magyarnyelvű, oktatás hány iskolából szorult ki 1929-ig?

	1919—1929 között működésben volt			1929-ig már megszűnt	1929-ben még működik
	áll. közs.	felekezeti	együtt		
Elemi iskola	1.802	1.660	3.462	2.632	830
Polgári iskola	78	61	139	110	29
Főgimnázium	27	38	65	48	17
Tanítóképző	10	17	27	20	7
Felsőkereskedelmi ...	21	7	28	24	4
<i>Főiskolák :</i>					
Egyetem	1	—	1	1	—
Akadémia	1	3	4	4	—
Polg. isk. képző	—	4	4	4	—
Tanárképző	—	1	1	1	—
Összesen ...	1.940	1.791	3.731	2.844	887

A megszűnt magyarnyelvű iskolákhoz számítandó még: 645 óvoda, 280 nyári és 59 állandó gyermekmenhely, 1002 gazdasági és 3561 általános ismétlő iskola, 194 ipari- és kereskedő-tanonciskola, 14 földműves-, 10 nőipari- és 17 ipari- szakiskola, 6 gyógypedagógiai iskola, 8 zeneiskola, 3 bábaképző, 4 bányásziskola stb.

Románia tőkepolitikája Erdélyben 1920-1929 között.

Írta: *Móricz Miklós.*

Románia váratlanul kapta meg a trianoni ajándékot. Közigazgatási feladatainak elvégzésére nem rendelkezett sem a szükséges iskolázott tisztkarral, sem azzal a képzett értelmiséggel, amelynek soraiból megkívántató gyorsasággal biztosíthatta volna a hatalmasan megduzzadt közigazgatási teendők elvégzéséhez szükséges közegeket. Nem segíthetett magán azzal, hogy az átvett területek népéből állít tisztviseleket, mert a „legyőzött” fajokkal szemben győztesként kellett viselkednie, saját otlakó fajával szemben pedig nem tagadhatta meg a „szabadító” fölényét. Románia az impérium átvételének ebben a legelső pillanatában teremtette meg önmaga között, az alája rendelt kisebbségek között és egyúttal saját „felszabadított” testvérei között azt a szakadékot, amelyet mindmáig csak mélyítettek, de át nem hidaltak. Románia liberális vezéreinek egy pillanatra sem jutott eszükbe, hogy az új feladatokat csak közös erővei lehet vállalni és végezni. A „prin noi însine” jelszava nem a mai Románia polgárainak közösségét, de nem is a nyelve szerinti román népet jelentette, hanem tisztán csak a regát románságára akarta szorítani az államalkotás feladatát.

Gazdasági értelemben hasonló volt a helyzet. A háború után annak az államnak is pihenőre, erőgyűjtésre és új rendeződésre volt szüksége, amelyet pedig területében nem érintett semmiféle változás; gazdasági értelemben minden államra a háború után következtek az igazi megpróbáltatások évei. Romániának egyszerre kellett elszenvednie ezeket a megrázkódtatásokat azokkal, amelyeket az rótt reá, hogy új, hatalmas területeknek és azok egész népének, egész gazdasági rendszerének fenntartását vállalta magára anélkül, hogy az ehhez szükséges gazdasági szervezőerő meg lett volna és meg lehetett volna benne. Bratianuéknak lett volna a feladatuk, hogy nemzetük előtt feltárják azt a helyzetet, amelybe azt a Trianon juttatta s hogy ennek megfelelő alkotmányos programot dolgoz-

zartak ki. Azonban Románia még nem volt megérve arra, hogy parlamentárisán kormányoztassák. Bratianuék a parlamentarizmus formái között diktátori módon éltek a kormányzás hatalmával. Azt világosan érezték, hogy a kisebbségekkel — és erőteljes, kultúrált kisebbségekkel — gazdagodott Romániának egyelőre nem szabad idegenek számára betekintést engedni a megnagyobbodott ország megalapozásának munkájába s jórészt *ezzel* kell magyaráznunk azt, hogy a külföldi tőkének sem voltak hajlandók szabad bemenetelt engedni. Jobbnak látták, ha ahelyett a segítség helyett, amit a külföldi tőke hozhatott volna, inkább a nagyobb nehézségeket, a nagyobb kockázatot, de egyúttal a nagyobb tétre való kilátást is választják. Nemzeti feladatuknak érezték, hogy a gazdasági programot a kisebbségek ellenére és az újonnan megnyert területek román népe nélkül hajtsák végre. Regáti szemmel nézve az első elem veszedelmes, a második gyanús: csak az volt igazán megbízható, amit a regáti románság gondolt és tervezett. S így legalább egyúttal nekik jutott az állások s a kereseti lehetőségek kiválogatásánál az elsőbbség. Románia jegybankja, a Banca Nationala békében Európa legkisebb jegybankjai közé tartozott, a háború alatt pedig sorsa sorvadás volt; nemcsak azért, mert a megszállás folytán elvesztette működési területét, hanem azért is, mert elveszett egész aranykincse, amelyet az orosz jegybank pincéiben helyeztek biztonságba. S ennek a kicsiny és beteg intézménynek vállalnia kellett azokat a feladatokat, amelyek Románia váratlan megduzzadásából következtek. El kellett látnia a pénzláb egységessé tételének feladatát, elő kellett teremtenie azokat az összegeket, amelyeket tőle vártak ahhoz, hogy az állam és a magángazdasági élet működése normális keretek közé terelődhessen. Ennek két módja van. Az egyik a tőke-termelőerő megszervezése és új tőkeforrások feltárása, a másik pedig a jegyszaporítás. Ez a másik a gyorsabb és bár lényegében eredménytelen, mégis a tőke illúzióját kelti, tehát a tőke után való tömegvágy lecsapolására alkalmas. A világ ekkor még abban a háború alatt kifejlődött elgondolásban élt, hogy a bankjegyek valóban forgótőkét jelentenek s növelik az ország gazdasági akciórádiusát. A jegyszaporítás ennek az elgondolásnak természetes következménye volt. A Banca Nationala jegyforgalma 1918-ban 2.5 milliárd papírelj volt, 1919-ben 4.2, 1920-ban 9.4, 21-ben 13.7, 22-ben 15.1, 23-ban 17.9, 24-ben 19.3. Bratianu Vintilla csak ekkor eszmélt rá arra, hogy tovább nem szabad a bankóprést tőkeforrásként kezelni. Ez a megállás elég szerencsés időpontban következett be.

Bratianu Vintilîa tanult más államoknak még keserűbb tapasztalataiból. A román pénzegység belső értéke olyan ponton állott meg, amelyen meg is lehetett maradni. A lej érték hanyatlása a háború alatt indult meg. Egy aranylej értéke 1916-ban még 130 papírlej volt, 18-ban 250; 19-ben az árfolyamon érezhető volt a győzelemhez fűzött remények leszámítolása és a papírlej értéke közeledett az aranylejéhez, az árfolyam 200-ra javult. A következő évben azonban, tehát amikor pedig már az új állam minden erejét zavartalanul kifejthette volna, ha lett volna ereje, már 750 papírlej az árfolyam; 21-ben 1200, 22-ben 2300, 23-ban 3500, 24-ben 4000 és ettől kezdve e határ körül ingadozik. 1925-ben javult, 26-ban újra romlott a papírlej értékelése. Azóta ugyanis már érvényesül a mesterséges pénzszükének hatása a belső vásárló piacon. 1927-ben 3650, 28-ban 3200 papírlej körül járt egy aranylej értéke. Azóta ez a színvonal maradt meg tényleges, de nem törvényes stabilizáció eredményeként.

A jegyforgalom eleinte csaknem teljes egészében az állam hitelének fedezésére szolgált, aminek terheit a pénzláb egységesítésének feladata is növelte. A Banca Nationala mérlegeiben a bankjegyváltás 7-1 milliárd lejjel szerepel. 1919-ben a 4-2 milliárd lejnyi jegyforgalom mellett az állam hitele 4 milliárd volt, a következő évben 9-4 milliárdból 8-1 milliárd. Az állami tartozások összege a mérlegek szerint 1921-ben emelkedett a legmagasabbra, amikor 13-7 milliárdnyi jegyforgalomból 12-3 milliárdot vett igénybe az állam. Az állami tartozások összege azóta apadt. Az 1928 december 31 -i mérlegben 10-7 milliárd lejjel szerepelt, azóta azonban annak a nagy műveletnek a keretében, amellyel a Maniu-kormány a tényleges stabilizálás mellett egyúttal a jegybanknak a liberális befolyás alól való felszabadítását is végre akarta hajtani, az állam tartozásainak összegét sikerült 3-8 milliárdra lenyomni a bank mérlegében.

A jegybank tehát azt a feladatát, ami a magángazdasági élettel való kapcsolat fenntartásában áll s aminek főmódozata a leszámítolási üzlet, csak fokozatosan kezdhetette meg. Eleinte az állam tartozásai a jegyforgalom 94,7%-át tették és egészen az új rendezésig sohasem volt kevesebb a kibocsátások felénél. De azóta sem javult a kihelyezésekben a magángazdaság részesedése. Most ugyanis nagyobb

arany- és devizakészlet köti le a jegybank erejének tetemes részét. Így a romániai országos gazdasági élet voltaképpen sohasem rendelkezett olyan erős jegybankkal, amelyre a fokozott feladatok között szüksége lett volna.

A Banca Nationala évi váltóforgalma

Bemutató

É v	Románia		Erdély		Románia		Erdély	
	d a r a b		%		millió lej		%	
1926	538	74	13.7	43.867	5.780	13.2		
1927	544	97	17.8	42.802	6.300	14.7		
1928	844.7	183.3	23.0	51.372	8.255	16.1		
1929	1.312.4	360.0	27.4	53.401	11.695	23.8		

Visszatartás

É v	Románia		Erdély		Románia		Erdély	
	d a r a b		%		millió lej		%	
1926	52.0	5.0	9.6	6.212	279	4.5		
1927	47.8	5.9	12.3	5.271	243	4.6		
1928	80.9	10.2	12.6	7.963	417	5.2		
1929	120.0	23.0	19.1	7.968	838	10.5		

Elfogadott anyag

É v	Románia		Erdély		Románia		Erdély	
	d a r a b		%		millió lej		%	
1926	486	69	14.2	37.651	5.501	14.6		
1927	496.6	91.5	18.4	37.531	6.057	16.1		
1928	763.8	175.4	23.0	43.409	7.838	18.0		
1929	1.192	337.0	28.2	45.433	10.857	23.9		

A leszámítolás és a lombard-kölcsönök számláinak összege 1919-ben összesen 216 millió volt és 1926-ban érte el legnagyobb mértékét 10.2 milliárd lejjel. Azonban ehhez meg kell jegyeznünk azt, hogy a romániai banktípusú pénzügyi szervezet mellett a jegybank visszleszámítolásainak ott békében nem volt olyan nagy jelentősége, mint más államokban. Pedig mint tudjuk, békében nálunk is sokkalta kisebb volt a jegybank szerepe, mint ma, annál az egyszerű oknál fogva, hogy a jegybank sem a legolcsóbb, sem a legbőségesebb hitelforrás nem volt.

A jegybanknak a gazdasági életbe való fokozatos bekapcsolódása érthetően Bukaresten keresztül ment végbe. Természetes megnyilatkozása volt ez ugyanannak a szellemnek, amely csak hangoztatta a felszabadítást, azonban valójában hódításnak vette az új területeket s nem törődve azzal, hogy az egyik felfogás éppen olyan téves volt, mint a másik, egyszerűen úgy fogta fel a trianoni nyereményt, mint amiből a regát népének kell gazdagodnia. S ehhez még azt is hozzá kell vennünk, amit csak újabban látunk a maga különös mivoltában, hogy a regát közvéleménye szentül meg volt győződve a maga gazdasági, kulturális és intellektuális fölényéről azokkal a területekkel szemben, amelyeket csak most kezdett megismerni. A román irredenta másfél évszázada alatt a regáti román népet óvni kellett attól, hogy a Kárpátokon innen lakó testvérek gazdagságát, műveltségét velük bárki is megismertesse, mert ez legfeljebb azt a vágyat keltette volna bennük, hogy ők is ide tartozhassanak. A népet ferdítésekkel és válótlanságokkal kellett fanatizálni és ehhez természetesen elsősorban az a rege tartozott, hogy az ideát lakó románságot az elnyomó magyarok állati szegénységben és kulturálatlanságban tartják. Mennél tudatlanabb volt a regáti románság, annál könnyebb volt vele ilyen tényeket elhíttetni.

A regáti románság természetesen hamar megtanulta azt, hogy a meglepő valóságba belehelyezkedjék. Amikor átjöttek a Kárpátokon és a három nagy forgalmi vonal innesső torkolatában meglátták Brassót, Nagyszebeni, Temesvárt és legyőzték azt az elámulást, amely e városok láttára természetes volt e népnél, amely eddig alig látott egyebet falvaknál és kunyhóknál, azonnal keresni akartak és azonnal megszületett az a regáti princípium, amelynek az a lényege, hogy az új területek — *teritorille alipite* — a regát gazdagítására szolgálnak. (Lásd a 326. oldal első táblázatát.)

A Banca Nationaia 1920-ban kezdte meg tevékenységét az erdélyi ügynökségekben, miután az egész ottani személyzetet kicserélte. Ebben az évben pénztári forgalmának 11.3%-a esett a volt magyar területekre. Azonban ebben az évben és még a következő évben is a bankjegyek beváltása volt a fő üzletág s ez okozta ezt a nagy arányszámot, amely 1922-ben 9.1%-ra szállott le. Azóta azonban a nacionalizálási eljárások haladásával is párhuzamosan fokozatosan növekedett Erdély jelentősége a jegybank működési körében és az 1929. évi mérleg szerint a pénztári forgalomban már 19%-kal részesedtek az erdélyi fiókok és ügynökségek. Ezek száma 1920-ban 9 volt: Arad, Brassó, Kolozsvár, Nagyvárad, Szat-

A Banca Nationala pénztári forgalma.

É v	Románia		Erdély	
	millió lej		%	
1918	2.999.5	—	—	—
1919	10.837.9	—	—	—
1920	32.837.9	3.725.5	11.3	
1921	35.113.3	4.011.1	11.4	
1922	41.098.9	3.741.7	9.1	
1923	67.697.1	7.409.9	11.0	
1924	88.644.6	11.957.9	13.5	
1925	121.340.8	14.547.2	12.0	
1926	120.953.2	19.181.9	15.8	
1927	108.273.4	19.623.6	18.1	
1928	113.411.2	20.856.0	18.4	
1929	130.938.5	24.805.0	19.0	

már, Nagyszeben, Segesvár, Marosvásárhely, Temesvár. 1929-ben számuk 16-ra növekedett; az előbbieik közül 1927-ben Kolozsvár, Nagyszeben, Temesvár fiókokká lettek, a többiek megmaradtak ügynökségeknek, hozzájuk soroztatván még Gyulafehérvár, Beszterce, Déva, Fogaras, Lúgos, Máramarossziget és Szilágyosmlyó. A fiók jellegű sokáig egyetlen erdélyi intézetnek sem adták meg, holott ezek általában véve jóval nagyobb forgalmú helyek voltak, mint a regáti fiókok és ügynökségek.

A Banca Nationala lombard forgalma.

É v	Évvégi állomány			Évi forgalom		
	Románia		Erdély	Románia		Erdély
	millió lei		%	millió lej		%
1925 december 31.	627.5	26.9	4.3	—	—	—
1926 december 31.	663.8	27.8	4.2	1.110.1	74.4	6.7
1927 december 31.	699.8	26.8	3.8	1.354.7	65.8	4.8
1928 december 31.	976.0	31.2	3.2	1.801.7	74.0	4.1
1929 december 31.	877.7	30.9	3.5	1.866.3	81.9	4.3

A leszámítási üzlet azonban sokkalta lassabban jött lendületbe, mint azt a pénztári forgalom mutatja, a másik fő üzletág, a lombardüzlet pedig egyáltalában mindeddig jelentéktelen maradt a volt

magyar területeken. 1929-ben a Banca Nationala 1866.3 milliányi iombardirozott állományából csak 81.9 milliót kezeltek az erdélyi fiókok, ami összesen 4.3%. Ez érthető. Itt nem voltak meg és nem is lehetnek meg azok az értékek, amelyek ennek az üzletágnak, a Banca Nationala gyakorlata szerint, alapjául szolgálhatnak.

A Banca Nationala által leszámított váltók.

É v	Románia	Erdély	
	millió lej		%
1918	28·2	—	—
1919	388·9	—	—
1920	2.031·4	—	—
1921	4.065·4	221·5	5·4
1922	10.831·4	832·0	7·7
1923	20.202·0	3.321·0	11·3
1924	27.121·8	3.670·1	13·5
1925	33.464·1	4.706·3	14·0
1926	37.651·5	5.501·0	14·6
1927	37.531·8	6.057·1	16·1
1928	43.409·2	7.838·0	18·0
1929	45.433·0	10.857·0	23·9

A leszámítolási üzlet csak 1921-ben indult meg, igen szerény keretek között. Az év folyamán az egész leszámítolás 4.065.4 milliárd lejre rúgott, amiből 221.5 millió, 5.4% esett az erdélyi ügynökségek forgalmára. Erdély részesedése ettől kezdve fokozatosan növekszik és 1929-ben 45.433 millióból 10.857 millió, 23.9% esett reá. Itt meg kell állapítanunk, hogy a Banca Nationala jegyforgalma 1924 óta nem növekedett jelentősen, a leszámítolási évi forgalom azonban szakadatlanul nagyobbodik azóta is. Ez mással nem magyarázható, mint azzal, hogy a benyújtott anyag lejáratási időtartama mind rövidebb, ami az üzleti jelleg növekedésének jele. (Lásd a 328. oldal első táblázatát.)

A Banca Nationala tárcájában 1925 december 31-én mérlege szerint 8.4 milliárd, 1926 végén 9.8 milliárd, 1927-ben 9 milliárd, 1928 végén 9.28 milliárd és 1929 végén 8.7 milliárd volt a leszámított anyag értéke. Ebből mind több és több esett Erdélyre. 1925-ben 13.7% s attól kezdve évente így alakult Erdély részesedése: 13.5, 16, 21.4 és 1929 évéig már 29.6%. Ez alatt az öt év alatt a regáti

Leszámított állomány az év végén.

É v s z á m	Románia		Erdély		Regát	
	millió lej	%	millió lej	%	millió lej	%
1925	8.425·4	1.156·9	13·7	7.268·5	86·3	
1926	9.800·8	1.325·3	13·5	8.475·5	86·5	
1927	9.027·6	1.440·2	16·0	7.587·4	84·0	
1928	9.286·3	1.976·0	21·4	7.310·3	78·6	
1929	8.764·8	2.597·5	29·6	6.167·3	70·4	

anyag 7.2 milliárdról 6.1 milliárdra hanyatlott, de közben 8.4 milliárdot is elért, az erdélyi ellenben szakadatlan növekedéssel 1.1 milliárdról 2.6 milliárdos összegig fejlődött. A regátánál — amiben ugyan benne van a volt bukovinai és a besszarábiai területek minimális leszámítolási forgalma is — a hanyatlás 15%-os, amidőn az erdélyi fiókknál és ügynökségeknél a növekedés 130%-ot is meghalad.

Sajnos, nincs adatunk arra, hogy vajjon ez a növekedés Erdélyben kiknek jutott. Még olyan adatunk sincs, amelyből legalább közvetve lehetne erre vonatkozóan becsléseket végrehajtanunk. A Banca Nationala 1926. évről szóló mérlege szerint az akkori csaknem 10 milliárdnyi tárcaváltóból 3.8 milliárd volt az iparé, 3 milliárd a mezőgazdaságé, 2.2 milliárd a kereskedelemé s a többi megoszlott vegyes természetű benyújtók között. Azonban az 1928. és az 1929. évekről szóló mérlegek már nem közlik az évvégi állomány megoszlását. Ellenben közülük az évi leszámítolási forgalom megoszlását, mégpedig minuciózus részletességgel, de ezek az adatok e két év alatt is annyira ellentmondanak egymásnak, hogy a román statisztikai szellemet ismerve, egyiket sem vehetjük hitelesnek. A mezőgazdaság részesedése ugyanis e szerint 1928-ban 22.97% vagy a következő évben ellenben 33.80%-ra növekedett. A kisipar részesedése ugyanakkor 0.87%-ról 1.24%-ra emelkedett, ami elfogadható lenne, de a nagyipar részesedése az 1928. évi 32.02% helyett 1929-ben már csak 21.99%-ot tett volna. Összegek szerint a mezőgazdasági anyag 1928-ban 9.9 milliárdot tett, 1929-ben ellenben 15.6 milliárdra növekedett, a nagyipar anyaga viszont 13.9 milliárdról a következő évben 9.9 milliárdra hanyatlott. Mivel az évvégi váltóállomány a bank mérlege szerint 1928-ban 9.5 milliárd volt, 1929-ben pedig 8.7 milliárdra hanyatlott, tehát félmilliárddal csökkent, nem képzelhető el, hogy egy esztendő alatt ebben a megszőkül

A mai Románia pénzültéze

Évazám	Passzívák összege				Alapítéke				Tartalékok és alapok				
	Rom.		Erdély		Regát		Rom.		Erdély		Regát		
	millió lej	%	millió	%	millió lej	%	millió	%	millió lej	%	millió	%	
1919	7.303	1.505 l. 3.010 k.	20.4	5.795	79.0	711.2	148.5 l. 297.-k.	20.8	361.9	79.0	348.6	80.5 l. 161.0 k.	23.0
1920	13.319	2.873	21.5	10.314	78.0	1.966.6	446.1	22.5	1.489.5	76.0	775.2	181.8	23.4
1921	20.956	4.042	19.3	16.573	79.0	2.406.4	506.9	21.0	1.850.7	77.0	868.6	312.0	36.0
1922	30.339	6.953	23.0	22.845	75.3	3.334.7	898.0	25.0	2.416.8	72.5	1.146.5	304.2	26.6
1923	37.980	7.839	20.6	20.248	77.2	4.253.4	926.3	21.8	3.193.3	75.0	1.338.9	398.0	29.8
1924	48.675	11.286	23.2	36.453	75.0	5.175.1	1.174.2	22.8	3.905.6	75.4	1.760.2	536.3	30.5 l.
1925	71.149	15.853	22.3	53.767	75.2	6.276.4	1.418.5	21.0	4.647.5	74.0	2.137.7	674.6	31.5 l.
1926	90.122	19.159	21.2	68.560	76.3	7.504.8	1.760.5	23.4	5.450.0	72.6	2.697.0	881.7	32.8 l.
1927	98.394	22.081	23.3	77.770	79.0	8.318.8	2.042.0	24.2	5.913.1	71.4	3.213.9	1.063.3	33.2 l.
1928	116.600	26.957	23.0	85.361	73.2	10.000.1	2.596.2	25.9	6.954.6	69.5	3.830.8	1.232.9	32.1 l.

* Erdélyre esik :
** A betétek a p

Évazám	Váltótárca				Adósok				Ny	
	Románia		Erdély		Regát		Románia		Erdély	
	millió lej	%	millió	%	millió lej	%	millió	millió lej	%	
1919.	690.2	150.— l. 300.3 k.	21.7	539.8	1.538.3	451.8 l. 903.7 k.	29.4	1.085.0	104.0	16.4 33.4
1920.	1.481.7	324.4	21.9	1.150.3	5.024.9	1.204.5	24.0	3.756.6	356.0	5
1921.	3.187.3	700.0	21.9	2.466.6	7.626.6	1.765.7	23.1	5.717.2	438.3	7
1922.	4.284.5	1.260.3	29.4	2.977.2	15.134.2	3.855.2	25.4	10.944.0	649.8	11
1923.	5.387.8	1.599.3	29.7	3.712.0	14.851.9	3.943.5	26.5	10.565.9	946.3	18
1924.	6.930.2	2.577.1	32.2	4.253.1	16.925.9	5.044.2	29.7	11.567.2	1.146.6	29
1925.	12.500.0	5.038.2	40.3	7.334.6	20.658.9	6.141.7	29.6	13.984.7	1.383.9	35
1926.	14.599.8	6.892.2	47.2	7.326.1	23.791.2	7.325.3	30.8	15.997.8	1.699.1	44
1927.	18.075.0	8.492.3	47.0	8.960.7	24.234.1	7.710.7	31.8	15.731.8	1.783.8	48
1928.	25.606.5	11.202.8	43.8	13.602.4	28.240.4	8.239.2	29.1	18.969.1	1.867.8	52

nek néhány fontos számlája.

é	Betétek						Folyószámlabetétek			Passzív visszelszámítás				
	Rom.		Erdély		Regát		Rom.	Erdély	Regát	Rom.	Erdély	Regát		
	millió lej		%*		%**		millió	%**	millió	millió lej	%	millió		
78	2.229.2	858.0 l.	38.5	57.0	1.355.2	23.4	1.509.6	264.0 l.	17.5	1.245.2	139.6	0.8 l.	0.55	138.7
		1.746.1 k.						528.1 k.				1.7 k.		
78	4.009.8	1.329.5	33.2	46.0	2.657.1	25.7	4.057.6	601.9	14.8	3.416.0	515.2	48.8	9.5	465.2
77	5.081.6	2.031.2	34.0	50.3	3.900.4	23.5	7.077.4	753.5	10.4	6.209.9	1.534.1	187.3	14.2	1.342.5
75	8.171.5	3.318.0	40.5	47.8	4.743.5	20.7	11.234.3	1.570.7	13.9	9.483.0	2.979.9	427.4	14.3	2.524.4
71	8.218.8	3.818.5	46.3	48.7	4.371.9	14.6	9.510.4	1.377.7	14.5	7.904.5	4.405.7	569.5	12.9	3.802.6
79	10.468.7	5.411.9	51.8	48.0	4.942.5	13.5	9.887.9	1.745.9	17.7	7.980.1	7.088.2	701.7	9.9	6.317.2
75	16.775.6	8.443.2	50.3	53.2	8.097.2	13.0	11.510.0	2.184.5	18.8	9.037.6	8.291.9	943.2	11.4	7.253.3
71	20.582.5	10.992.6	53.2	57.3	9.213.6	13.4	12.936.3	1.810.4	13.9	10.773.7	9.293.7	990.4	10.6	8.058.0
75	25.158.1	13.283.9	53.0	57.8	11.227.9	14.5	14.110.0	1.957.2	13.8	11.560.5	8.387.1	1.317.4	13.8	6.887.1
73	29.654.7	14.719.3	49.8	54.8	14.031.7	16.4	17.205.4	2.208.3	12.8	14.334.7	11.385.0	2.086.0	14.2	8.981.9

erszagos állományból.
tva arányában.

ség		E r d é l y				R e g á t					
é	Regát	Mérleg- összeg	Alapítóké, tartalék, betét együtt		Váltó és adóssok együtt		Mérleg- összeg	Alapítóké, tartalék, betét együtt		Váltó és adóssok együtt	
			millió lej	%	millió	%		millió lej	%	millió	%
14.3	86.7	1.505.0	1.087.0	72.0	601.9	40.0	5.795	2.184.9	37.8	1.624.8	28.1
20.0	301.9	2.873.0	1.957.4	68.0	1.528.9	53.0	10.314	4.737.4	45.8	4.906.9	47.6
16.0	358.4	4.042.0	2.850.0	70.6	2.465.7	61.2	16.573	6.404.8	38.8	8.183.8	49.3
18.4	515.9	6.955.0	4.460.2	64.3	5.115.5	74.0	22.845	7.967.8	34.8	13.921.2	61.0
19.2	733.9	7.839.0	5.142.8	65.6	5.542.8	70.7	29.248	8.388.3	28.6	14.277.0	48.8
22.5	859.0	11.286.0	7.122.4	63.2	7.621.3	67.7	36.453	10.046.0	28.7	15.820.3	43.4
25.8	991.2	15.853.0	10.536.3	66.5	11.179.9	70.4	53.767	14.172.2	26.4	21.219.3	25.3
26.2	1.199.1	19.159.0	13.634.8	71.3	14.217.5	74.4	68.560	16.435.7	24.0	23.323.9	24.0
27.0	1.246.7	22.981.0	16.389.2	71.3	16.203.0	70.9	77.770	19.209.5	24.7	24.692.5	31.8
28.0	1.277.3	26.957.0	18.548.4	69.0	19.442.0	72.3	85.361	23.486.6	27.6	32.571.5	38.2

keretben a jegybank egymilliárdnál nagyobb összeget vont volna el a nagyipartól, hogy azt a mezőgazdaságnak juttathassa. Igaz ugyan, hogy a mezőgazdaság hiteligényei éppen ebben az évben növekedtek meg rendkívüli mértékben, azonban ez egyáltalában nem jelenti azt, mintha megnövekedett volna annak hitelképessége is. Ellenkezően, az erdélyi pénzüzetek immobilizálódási folyamata a mezőgazdasági kihelyezésekkel van kapcsolatban s így nem hihető, hogy siettek volna ebben az évben még jobban növelni ilyen természetű kihelyezéseiket. E számok ellenére inkább azt kell hinnünk, hogy ebben az évben az erőteljesen megnövekedett erdélyi anyag éppen az ottani iparnak és kereskedelemnek a regátinál nagyobb hitelerejére és arra vall, hogy ez a tény a Banca Nationala kihelyezési politikájában is mind nagyobb mértékben érvényesül.

A Banca Nationala pénztár-készlete és bevételei.

É v	Allomány a mérlegben			Bevétel az év alatt		
	Románia	Erdély		Románia	Erdély	
	millió lej		%	millió lej		%
1925	1.311.2	144.4	11.0	—	—	—
1926	1.466.5	296.2	20.1	60.554.2	9.666.8	15.9
1927	1.347.0	242.7	18.0	54.076.9	9.785.0	18.2
1928	2.124.7	470.7	22.1	57.095.4	10.541.0	18.5
1929	2.517.7	540.1	21.5	65.665.7	12.436.0	18.9

Erdély valódi részesedését természetesen többre kell tennünk, mint amennyit az erdélyi fiókok forgalma mutat, mert van rá lehetőség, hogy a vállalatok bizonyos feltételek esetén Bukarestben is nyújthassanak be leszámítolás céljából elfogadványokat. A Banca Nationala mérlege szerint 1925-ben 10.7%-ot, 1926-ban 20%-ot, 1927-ben 20.4%-ot, 1928-ban 21.38%-ot és 1929-ben 26.44%-ot tett az a visszleszámítolási hitel, amelyet a bank erdélyi lakosoknak bocsátott rendelkezésére. Ez mintegy 2.5%-kal több az erdélyi fiókok és ügynökségek forgalmánál. E 26.4%-os részesedés értékeléséhez meg kell gondolnunk, hogy Erdély a terület szerint 34.2%-ot, lakosság lélekszáma szerint 33%-ot képvisel a mai Romániából. Gazdaságilag pedig minden jel szerint még Bukarest természetes jelentősége és a regáti petróleumipar mellett is Erdély a fejlettebb.

1929 végén tehát kereken 2.6 milliárd leit tett az összeg, amelyet a Banca Nationala Erdélynek juttatott. Láttuk, hogy évekig

tartó következetes fejlődésnek az eredménye volt ez és ezen az eddigi felsőfokán mégis összesen mintegy 85 millió pengőnyi összegnek felel meg. A Banca Nationala ennyivel szaporította annak az Erdélynek forgótőkét, amelynek szintén része, mégpedig igen nagy része van abban, ha a Banca Nationala azzá fejlődhetett, ami ma.

A Banca Nationala nyereségei.

É v	Leszámitolásból				Lombardból			
	Románia	Erdély			Rom.	Erdély		
	millió lej	%	állom. %		millió lej	%	állom. %	
1927	507·8	82·0	16·2	16·1	43·1	1·8	4·2	4·8
1928	546·2	100·9	18·3	18·0	53·2	1·8	3·4	4·1
1929	790·9	187·2	33·6	33·9	71·0	2·8	3·9	4·3

Ez az összeg érthetően eltörpül Erdély valóságos tőkeszükséglete mellett. Ez a magyarázata annak, hogy a Banca Nationala nem gazdasági erejével, hanem legfeljebb egyszerűen az új államhatalomnak fegyvereken nyugvó tekintélyével avatkozhatott bele az erdélyi gazdasági fejlődésbe. A jegybank semmivel sem enyhítette a román sovinizmus kilengéseit Erdélyben. A nemzeti szelekció mindmáig teljes mértékben érvényesült, mikor arról volt szó, hogy ez a minimális forgótőke is kiknek jusson a volt magyar területeken.

1926 december 31-én még az volt a helyzet, hogy az erdélyi pénzügyintézetek 1·1 milliárdnyi visszleszámitolásából a magyar pénzügyintézeteket magában foglaló *Bankszindikátus* tagjainak csak 473 millió lej, a szász intézeteknek, amelyek a *Revisionsverbandban* tömörültek, 59·3 millió jutott. Ellenben a *Solidaritateába*, az erdélyi román bankok szervezetébe tartozó intézetek 577·3 milliót, az összeg felét kapták. E román intézetek alaptőkéi 375·8 millióra rúgtak a Bankszindikátus intézeteinek 100·4 milliónyi alaptőkéjével szemben. A magyar intézetek tehát alaptőkéjük felét sem, a román intézetek ellenben annak másfélszeresét forgatták visszleszámitolás eredményeként. A szász intézetek alaptőkéje 238 millió, a rendelkezésükre bocsátott visszleszámitolás ennek egynegyed része volt. S ha az egész vagyonszeget tekintjük, amellyel az egyes *nemzeti* bankcsoportok dolgoztak, akkor ilyen eredményt látunk: az erdélyi román intézeteknél a visszleszámitolás a passzívának 13%-át, a

betétek 25%-át tette, a magyar intézeteknél a passzíváknak 4.4%-ára, a betéteknek 5.3%-ára rúgott.

Igaz, hogy a magyar intézetek nem voltak benne valamennyien a Bankszindikátusban, amelybe részben személyi, részben tárgyi okok miatt nem léptek be valamennyien, de a Solidaritatea sem ölelte fel a mai Erdélynek minden román intézetét, hanem csak azokat, amelyek gyökerükben is erdélyiek; ez az elkülönülés az erdélyi és a regáti románság gazdasági és politikai harcának következménye, így tehát az adatok minden valószínűség szerint abban az esetben sem változnának meg, ha az egész erdélyi román és az egész ottani magyar érdekeltség adatait pontosan összeszámíthatnók.

A Banca Nationala a maga szerény eszközeinek szétosztásában tehát elég nagy következetességgel járt el és elég nagy hűséggel szolgálta a román nemzeti célt. E politika eredménye volt az, hogy az erdélyi román intézetek békebeli alaptőkéküknek 47.2%-át, a magyarok ellenben csak 7.1%-át tudták 1926 végén felmutatni; s hogy a román intézeteknél a betétek állománya az 1913. évinek 87.5%-ára rúgott, a magyar intézeteknél 19.3%-ot ért el; a visszszámítás azoknál 54.3%, a magyaroknál ellenben mindössze 2.1% volt 1926 végén.

A jegybank e nemzeti célt szolgálta kamatpolitikájával is. Ismeretes, hogy a román jegybank e súlyos évek alatt állandóan 6%-on tartotta a hivatalos leszámítolási kamatlábat, holott Romániában ugyanakkor a magánkamatláb éveken keresztül 40% körül volt és csak a legutóbbi évek alatt hanyatlott 20% köré. Kívülről nézve érthetetlen ez a hivatalos kamatpolitika és különösen érthetetlen ez a nagy eltérés a hivatalos és magánkamatláb között. Ennek a magyarázata csak két körülmény lehet. Az egyik az, hogy miután a kamatok e keleti jellegű színvonala így is állandó izgalom és elkésredés okozója volt, nem merték ezt azzal is tetézni, hogy még maga a jegybank is ugyanezt a mértéket alkalmazza a kamatszedésben. A másik pedig újra csak a kisebbségi kérdéshez vezet vissza. A Banca Nationala a magángazdasági életnek rendelkezésére bocsátott összegekkel mindig úgy bánt, mint aki nemzeti ajándékot oszt szét azok között, akik arra érdemesek. S ajándék is volt ez, mert annyit lehetett vele keresni, amennyit a hivatalos kamatláb és a magánkamatláb között a különbség tett. Ez pedig a hivatalos leszámítolási tételnek többszörösére rúgott. A nemzeti ajándék célja az volt, hogy a nemzeti elemeket erősítse az „idegenekkel” szemben. A Banca Nationala joggal gondolhatott arra, hogy bár az az összeg, amelyet

az erdélyi román intézeteknek rendelkezésére tud bocsátani, nem nagy, de mégis, annál a nagy különbségnél fogva, amely a kétféle kamatláb között volt, joggal várhatta volna ettől azt, hogy ennek birtokában a román intézetek eredményesen versenyezhetnek a magyar és a szász, vagy sváb intézetekkel és azoktól hovatovább minden ügyfelüket elszedik. Miután ugyanis azok egyetlen tőkeforrásként a betétekre voltak utalva, nyilvánvaló, hogy a jegybank visszszámítolása a román intézetek számára igen nagy előnyt jelenthetett volna ebben a versenyben. Azonban a román intézetek nem így fogták fel a dolgot. Ők nem láttak olyan messzire, mint a jegybank és sokkalta helyesebbnek tartották, ha minden pillanatban a maximumát keresik meg annak, mit kamatok fejében egyáltalában behajthatnak. Így a jegybank olcsó hitelei nem lettek a kamat olcsóbbodásának a forrásává, hanem inkább még fokozták azt a versenyt, amelyben arról volt szó, mint lehet minél rövidebb idő alatt minél többet keresni. Az általános kamatszintet a román intézetek éppenúgy százszázalékig kihasználták, mint a többiek. Az altruizmus szelleme, amelyet békében oly nagy irigységgel szemléltünk (igaz, hogy akkor sem annyira a kamatpolitikában, mint a nyereségek felosztásának adataiban), nálunk kiveszett, a magyar és szász intézeteknél még nem támadt fel. Az eredmény az lett hogy a pénzintézetek hibás politikája a regátot és Erdélyt egyformán gazdasági romlása felé kergette. E tekintetben nincs okunk rá, hogy különbséget tegyünk az erdélyi intézetek között nemzetiségük szerint. S ha mégis van egy árnyalatnyi különbség, akkor az a szász intézetek javára áll fenn, amelyek mégsem mentek annyira a végletekig a keresetnek minden egyéb tekintet nélkül való hajhászása terén, mint a románok vagy a magyarok. Sajnos, a kamatpolitika mérséklése érdekében a magyar Bankszindikátus még a kezdet kezdetéig sem jutott el.

A jegybank tehát Erdély tőkepolitikájában igen jelentéktelen részt vett, annak forgótőke-igényeit kielégíteni nem tudta és kamatpolitikájával nem szolgálta ez országrész javát. Ha ehhez még hozzávesszük azt, hogy a regáti bankok szerepe szintén igen lényegtelen volt e tíz év alatt, akkor ki is merítettük a pénzintézeti kapcsolatokat Erdély és a regát között. A regáti nagybankok az első években siettek a nacionalizálások révén minél több erdélyi iparvállalatot megszerezni és ez eleinte nem is ment nehezen. Azonban ebből nem az következett, hogy ezzel át is vették e vállalatok tőkével való ellátásának feladatát, hanem az, hogy immobilizáló-

dásukat idézték elő. Igen rövid idő múltán már hanyatt-homlok igyekeztek ezektől az új érdekeltségektől megszabadulni és ezzel erdélyi érdekeltségeik össze is zsugorodtak. Sajnos, nincs itt tér arra, hogy ezzel a kérdéssel részletesebben foglalkozhassam, pedig ez is tanulságos fejezete lenne a tíz év gazdasági fejleményeiről szóló elemzésnek.

A pénzügyi szervezet Erdély részére nem jelentett számbajövő tőkeforrást. Erdélynek magában kellett megküzdenie az új szervezetbe való beilleszkedés által támasztott nehézségekkel.

Románia e tíz év alatt pusztító tőkeszegénységgel küzdött, de ugyanez volt a baja az egész kultúrvilágnak. A békében kialakult tőkeszervezet sem itt, sem másutt nem tudott megküzdeni a gazdasági élet újjászervezésének feladatával. A pénzügyi szervezetek nemzetgazdasági jelentősége a háború alatt a minimumra csökkent és azóta is csak igen lassú tempóban fejlődik. Mindenütt messze áll még attól a jelentőségtől, amelyet békében a magáénak mondhatott s Romániában sincs ez másként. De mégis jellemző a pénzügyi szervezetek kezén összegyűlő és átáramló tőkék helyzete, nagysága, felhasználása.

A román részvénytársasági statisztika módot ad arra, hogy e fejlődést számszerűen és részletesen követhessük. 1919-ben a mai Románia pénzügyi szervezeteinek passzívai együtt 7-3 milliárd lejre rúgtak s ugyanakkor 3 milliárd koronát tettek a mai Erdély pénzügyi szervezeteinek passzívai. Ezt az összeget a lej átváltásának szabálya szerint 2:1 arányban számították át és így az erdélyi intézetek 1.5 milliárd lejnek vett passzív vagyona az egész újromániai bank vagyonnak 20.4%-át tette.

Ez az átszámítás azonban nem volt helyes. A bankjegyek beváltásánál alkalmazott kulcsot nem lett volna szabad a könyvelt tételekre is matematikai egyszerűséggel végrehajtani. Ha ez megtörtént, ez Erdély pénzügyi szervezetére nézve degradálást jelentett; ez volt a cél és ennek megfelelően az újonnan kialakított erőviszonyt továbbra is szigorúan alkalmazták az új államkereten belül Erdéllyel szemben.

A romániai pénzügyi szervezetek által kezelt passzív vagyon 1919 óta meglehetősen rohamossággal növekedett. 1920-ban 13.3 milliárd, 21-ben 20.9, 22-ben 30.3, 23-ban 38, és 24-ben, amikor a Banca Nationala jegyforgalma maximumát érte el, 48.6 milliárd volt a bankok passzívájának teljes összege. Index-számok szerint a pénzügyi szervezetek fejlődése (1919-et száznak véve) ezek alatt az évek alatt ilyen volt: 182, 287,415, 520, 666. A bankjegyforgalom csak 1920-ban

növekedett nagyobb arányban a pénzügyi vagyonnál s index-száma ebben az évben 224 a pénzügyi fejlődését jelző 287-tel szemben. A következő években azonban a pénzügyi gyarapodása már meghaladja a bankjegyáradat felduzzadásának mértékét. A bankjegyforgalom 1924-ben csak 461 index-számig jutott, ami lényegesen elmarad a pénzügyi 666-os indexe mellett. S a fejlődés természetesen itt sem állott meg, 1928 végén a romániai pénzügyi már 116-6 milliárd lejnyi vagyont kezeltek és mutattak ki mérlegeikben, a jegyforgalom pedig körülbelül megmaradt az 1924. évi szinten.

Ezen a nagy kereten belül az erdélyi intézetek része az egész pénzügyi vagyomban 20%-ról 23%-ig nőtt és fejlődésük lépést tartott a regátiakéval. Ez nagy teljesítmény, ha arra gondolunk, hogy, amint már kimutattuk, a regát ebben a fejlődésben nem igyekezett segíteni Erdélyt. Ellenkezően, a maga szűkebb érdekeinek szolgálatába igyekezett állítani azt a gazdasági erőt is, amelyet pedig az újonnan hozzácsatolt területeknek köszönhetett. De nem fejlődés ez, hanem lényeges hanyatlás, ha Erdély békebeli pénzügyi fejlettségére gondolunk.

Az erdélyi intézetek 1928-ban az egész ország intézeteinek 16-6 milliárdnyi passzívumából 26-9 milliárdot kezeltek; ez 23%-ot jelent. Ez az arány javul valamivel abban az esetben, ha számbavesszük, hogy a regáti bankok igen nagy átmeneti számlával dolgoznak, amely a mérleg mindkét oldalán ugyanazzal az összeggel szerepel. Rendelkezési számlának (*conturi de ordine*) nevezik ezt» A romániai pénzügyi összesített mérlegében ez a számla 22-6 milliárd leivel szerepel, amiből azonban csak 1-3 milliárd esik az erdélyi intézetekre. Ha tehát a netto mérlegösszeget tekintjük, akkor az egész ország pénzügyi passzív vagyona ebben az évben 94 milliárdra rúgott s ebből 25-6 milliárd, vagyis 27-6% esett az erdélyi intézetekre. Ez is annak a jele, hogy Erdély a regáti gazdasági politika ellen irányuló intézkedései mellett is mind nagyobb súllyal érvényesül az új állam gazdasági életében.

E két országgrész gazdasági berendezkedése két ellentétes pólust mutat és ez a különbség megvan a pénzügyi szervezet jellegében és berendezkedésében is.

Az erdélyi és a regáti pénzügyi típus eltérő volta már az alaptőke és a tartalékok aránylagos nagyságából is kitűnik, mert Erdélyben ez nagyobb, mint a regátban. Erdélyben 1929-ben az alaptőkére a passzívumok 9.6%-a, a tartalékokra és alapokra azok

4.6%-a, együtt a kettőre azok 14.2%-a, a regátban ugyanakkor 8.1% és 2.9%, együtt tehát 11% esett.

Sokkalta nagyobb azonban az eltérés a takarékbetétek szerepe tekintetében. Ezek összege Erdélyben abszolút mennyisége szerint is nagyobb az utóbbi évek alatt, mint a regátban. 1919-ben az erdélyi pénzüintézetek 1.7 milliárd *koronányi* takarékbetétet mutattak ki, a regáti intézetek ugyanakkor 1.3 milliárd *lejnyi* takarékbetéttel rendelkeztek. Az erdélyi intézetek koronabetétjeiből felényi, 850 milliónyi lejbetét lett; a következő év végére 1.6 milliárd lej volt az erdélyi betétállomány, amikor a regáti 2.6 milliárdot is meghaladt. Ettől kezdve az erdélyi betétállomány egyre nő és lassanként utóléri, 1925-ben pedig 8.4 milliárdnyi állományával meg is haladja a regáti 8.1 milliárdos takarékbetétösszeget. Azóta ez az előnye meg is maradt. 1928 végén Erdélyben 14.7 milliárd, a regátban 14 milliárdnyi betétet kezeltek a pénzüintézetek. A számok fejlődésén világosan látszik, hogy az évtized folyamán Erdély *mind* nagyobb mértékben kénytelen a saját eszközeire támaszkodni, a regát *pénzüintézetei* ellenben más tőkeforráshoz is hozzá tudnak jutni. 1919-ben a regát *pénzüintézeteinek* passzívumából 23.4% esett betétre és ez az arány 1926-ban 13.4%-ra hanyatlott, az erdélyi intézeteknél ellenben az arány 1919-ben 38.5% volt és 1927-ben 57.8%, tehát több a passzívumok egész összegének a felénél.

A folyószámlabetéteknek természetesen nem tulajdoníthatjuk ugyanazt a jelentőséget, mint amit a takarékbetétek képviselnek, mert a folyószámlabetét legnagyobb része a bank által nyújtott hitelkeretnek folyószámlaszerű felhasználását jelenti. Az 1928. évi mérlegek szerint Erdélyben a passzívumnak csak 8.2%-a, a regátban 16.8% -a esett erre a számlára.

Még jobban szembeűnik az erdélyi gazdasági életnek önmagára utaltsága, ha az alaptőke, a tartalékok és a betétek összegét együtt vesszük számba és így hasonlítjuk össze a teljes passzívum-összeggel. Erre a három számlára Erdélyben a passzívákból 1928-ban 69%, a regátban 38.2% esik. A mérlegekben szereplő visszleszámítolás, amely tehát nemcsak a Banca Nationala által adott hiteleket foglalja magában — bár a magánbankok aktív visszleszámítolási üzlete Romániában ma érthető okoknál fogva elég gyér —, Erdélyben 7.5%-ot, a regátban 10.5%-ot tesz a passzívumhoz viszonyítva.

De nemcsak az alaptőke, a tartalékok és a takarékbetétek tekintetében áll fenn ilyen különbség Erdély és a regát bankjai között, hanem az aktív oldal szerkezete tekintetében is. Erdélyben

a kimagaslóan legfontosabb két *számla*, a váltótárca és az adósok tétele. Ezek együtt 1922 óta az aktívumnak 74—72%-át veszik igénybe s közben csak egy esztendőben hanyatlott ez az arány 67.7%-ra. Ezek után jelentőségben a pénztárkészlet és a bankkövetelések együttes tétele következik, ami 7.2%-ra rúg; a jótállások, kézi zálogkölcsonök aránya 53%, és a rendelkezési számláié 5.1%. Az értékpapírok és az aktív visszleszámitolás csak kis összegekkel szerepel e mérlegekben. Az aktív visszleszámitolás összege 507 millió lej, azonban a közös mérleg adatai rávilágítanak arra, hogy végeredményben ez az anyag is ott szerepel a Banca Nationala visszleszámitolás! hiteleiben. Minden többi számla forgalma elenyészően kicsiny. Ebből a szerkezetből nyilvánvalóan látszik, hogy az erdélyi pénzügyi intézet akciórádiusa nagyjából meggyezik a takarékbetétek, az alaptőke s a tartalékok összegével. Amit a pénzügyi intézetek e számlákon össze tudnak gyűjteni, azt ki is helyezik a legsürgősebb nemzetgazdasági hitelígénylet kielégítésére és ezenfelül másra *nem* jut tőke, mert nincs és nincs honnan előteremteni. Már pedig éppen ezek a hiányzó összegek kellene ahhoz, hogy a pénzügyi intézetek mélyebben avatkozhasanak be a gazdasági életbe, hogy ott érdekeltségek vállalásával és más módokon befolyásra tegyenek szert és e befolyást a tőkegyűjtés gyorsítására fordíthassák. Az erdélyi intézetek a vegetálás határán állanak, mert a román gazdaságpolitika Erdély számára nem enged olyan fejlődést, amely megfelelné e gazdag, népes és tanult ország rész természetes lehetőségeinek.

A regáti bankok szerkezete egészen más. Azok mérlegében 1928 végén 853 milliárd lejből 23.4 milliárd (27.6%) volt az alaptőke, a tartalék és a betétek együttes összege, tehát a náluk kezelt anyagi erőnek több mint háromnegyedrészé más, ezeken kivüleső forrásokból származott. Ugyanakkor csak 32.5 milliárdra (38.2%) rúgott a váltótárca és az adósszámla, ami csak kevéssel haladja meg kihelyezéseiknek egyharmadrészét. Igazi súlyuk, legfontosabb érdekeltségeik tehát nem e két számlán mutatkoznak meg, amelyek az erdélyi intézetek egész életét és működését determinálják, hanem olyan területeken, amelyekre az erdélyi intézetek tőkehiány miatt nem is gondolhatnak. Egyébként a pénztári és a bankkövetelések számlája náluk az aktívumnak 2.4%-át teszi, holott Erdélyben e két számlánál 73%-ot találtunk. Az erdélyi bankok nagyobb likviditásának, szolidabb üzletvitelének a jele ez, ami szintén a pénzügyi kultúráltság kérdésével függ össze.

Ha tehát a Banca Nationala üzletpolitikájának elemzésénél azt kellett megállapítanunk, hogy az ország e központi intézménye nem segíti Erdély tőkeproblémájának megoldását, akkor a magánpénzintézeti szervezet ismertetésének eredményeként ezt azzal egészíthetjük ki, hogy az erdélyi intézetek magárahagyottságát ez a szervezet sem enyhíti. Ellenkezően, a tengődésnek olyan jelei mutatkoznak meg a bankok egyesített mérlegeiben, amilyenek még a világgazdasági válság közepette sem képzelhetők el, ha egy ország vagy országrész fejlődését egészen különleges zavaró körülmények nem befolyásolják. Ezeknek a zavaroknak a forrása a sovíniszta román gazdaságpolitika, amely még azzal sem törődik, hogy Erdélyben a kisebbségekkel együtt az ottlakó románság gazdasági fejlődésére is békókat rak.

Az a kép, amelyet a hitelszervezet tanulmányozása alapján megrajzoltunk, nem módosul akkor sem, ha a termelő szervezet egyes ágait vizsgáljuk meg. Legkonkrétebb adatokat találunk ezek közül az ipari részvénytársaságokra vonatkozóan. S ha a pénzintézetek elemzése azt mutatta meg, hogy Erdélyt az új Románia tőke nélkül hagyta, akkor az ipari részvénytársaságok mérlegeiből pedig az tűnik ki, hogy ez a tőkében való szegénység milyen végzetes módon érezteti hatását a termelő szervezetnek ezzel az egyik legfontosabb tagjával szemben, amely pedig egyébként legközelebb áll a közös tőkék kezelőihez, a pénzintézetekhez.

Ha tudjuk azt, hogy a mai Romániának Erdély az iparos fele s hogy Erdély a nagyipar lőerőszáma, alkalmazott munkásainak létszáma és a termelt értékek tekintetében is vezető helyen áll a mai Románia egyes részei között, akkor szinte valószínűtlennek kell vennünk azt az adatot, amely az erdélyi iparvállalatok tőkéit mutatja. Az egyik román adat szerint 1926 végén a regáti nagyipari vállalatokba beruházott tőke 385-8 millió aranylej volt, ugyanakkor az erdélyi iparvállalatok 398.7 millió aranylejnyi vagyonnal dolgoztak. A lőerőszám a regátban 171.400, Erdélyben 207.300. A munkások száma a regátban 83.125, Erdélyben 95.090, a tisztviselőké a hegyeken túl 7489, itt 8178. A termelés értéke a román közlés szerint csodálatos módon mégis Erdélyben volt kisebb, mert itt 19.4 milliárdra rúgott, amíg a regátban 20.4 milliárdra emelkedett.

Ha ezek az adatok önkényesek és ellenőrizhetetlenek is, híven fejezik ki azt az értékelést, amelyben a román gazdaságpolitika Erdély iparát részesíti. De ez nem jelenti azt, mintha ennek az iparnak a sorsával törődnének is. Jellemző adat, hogy a regátban

az ipari részvénytársaságok vagyona ugyanannyi, mint az, amelyet az ottani pénzüzetek kezelnek — 83 milliárd lei —, Erdélyben az ipari részvénytársaságok vagyona a pénzüzeti vagyonnak mindössze 60%-a. Az erdélyi pénzüzetek alaptőkéi és tartalékai az új ország pénzüzeteinek hasonló összegéből 19-3 %-ot tettek, az ipari részvénytársaságok alaptőkéje és tartalékai együtt az egész ipari alaptőke és tartalékvagyonnak 11.4%-át képviselték.

Az erdélyi vállalatok elszegényítésének technikája ugyanaz volt az induláskor, mint amelyet a pénzüzeteknél láttunk. A koronamérlegeket itt is 2:1 arányban kellett átalakítani lej-mérlegekké, ami az iparvállalatoknál még helytelenebb, mint a pénzüzeteknél. S az így megrögzített aránytalanság továbbra is megmaradt. 1919-ben az erdélyi iparvállalatok alaptőkéje 82.5 millió lej, a regátiaké 915.6 millió lej volt, a passzíváé az erdélyiekénél 321.1 millió, a regátiakénál 2447.9 millió. Ez azt jelenti, hogy az erdélyi vállalatok valamennyi ipari részvénytársaság alaptőkéjében csak 7.7%-kal, valamennyi passzívában 11.4%-kal részesedtek.

Hogy ez milyen mesterséges eredmény volt, azt legjobban mutatja, hogy a következő évben, 1920-ban már ugrásszerűen változik a kép. Ekkor az erdélyi vállalatok 359.4 milliónyi alaptőkét és 1218.9 milliónyi passzívát mutatnak ki, ami az országos összegből 12.9, illetve 16.6%-ot tesz. Számszerűen ez alatt az év alatt ez négyszeres, sőt az alaptőkénél ennél is nagyobb növekedést mutat, holott a regátban ugyanakkor mindkét eredménynél pontosan két és félszeres növekedést találunk. Nyilvánvaló, hogy ez az erdélyi vállalatoknál nem annak volt az eredménye, mintha azoknak sikerült volna új erőforrásokat feltárniuk, hanem egyszerűen annak az átértékelésnek a következménye, amelyet a vállalatok csak ebben az évben hajthattak végre. S ezek az arányok azóta is körülbelül megmaradtak. 1928 végén az erdélyi ipari részvénytársaságok alaptőkéje 3.6 milliárd lejt tett, ami 12.1%, passzíváik pedig 16.2 milliárdra rúgtak, ami 16.2% az országos összeghez mérten. Azonban a vállalatok száma egészen más arányokat mutat. Erdélyben ugyanis 1928 végén 435 ipari részvénytársaság volt, a regátban 658. Ez már közelebb van a valóságos erőviszonyok képéhez, amelyet egészen csak a lóerőszám s a munkáslétszám közelít meg, amelyek Erdélyre nézve a vállalatok számánál is kedvezőbbek.

A mérlegek szerint azonban a tőkeerő fejlődése nem ezzel halad párhuzamosan, hanem az évtized elején megszabott mesterséges megoszláshoz alkalmazkodik. Aranylejtben számítva az erdélyi

iparvállalatok alaptökéjének fejlődése 1919 és 1928 közt (indexszámban kifejezve) 183, a regátban 181, a passzívák fejlődése Erdélyben 215, a regátban 209. Erdélynek az az előnye, amelyet 1920-ban mérlegadatainak fejlődésében láttunk, 1924-re teljesen elveszett és azóta újból a regáti ipar fejlődése a nagyobb arányú, jeléül annak, hogy ott mégis inkább volt lehetőség tőkeszerzésre, mint Erdélyben.

*

A regát és Erdély küzdelme tűnik ki e számadatokból. Ez a küzdelem szakadatlanul folyik. A kisebbségi kérdés ennek egyik tényezője, de nemcsak ez szabja meg e küzdelem irányát és eredményeit. A regáti gazdasági szervezet harcol itt a maga vezető szerepéért ugyanúgy, ahogy a regáti szellem minden más szellemet el akar nyomni a mai Romániában és egymaga akar uralkodni az új területek felett, amelyeket az igazságra való tekintet nélkül szabadon nevezhet akár meghódított, akár felszabadított területeknek.

Maniu uralomraj utasával felcsillant a lehetősége annak, hogy az erdélyi szellem is szóhoz juthat a mai Romániában. De ez csalóka fény volt. Akik akkor is belülről látták a helyzetet, tudták jól és *meg* is mondták, hogy nem sokat jelent ez, mert Maniu nem programként, hanem csak névként jutott kormányra. Távozásával azonban az erdélyi szellem érvényesülésének még az a gyér lehetősége, is megszűnt, amit az ő neve jelentett. S az első tíz év gazdasági harcainak eredményeként itt áll előttünk Erdély, magára utaltan, belső munkájában gátoltatva és zavartatva s messze attól a fejlődéstől, amelyet elérhetett volna, ha valóban magára hagyják és megengedik neki, hogy problémáit maga intézze.

Azt állítjuk, hogy a magára bízott Erdély számára a kisebbségi kérdés nem jelentett volna olyan nagy problémát és nem lett volna annyi zavarnak a forrása, mint amennyi fakadt a kisebbségi kérdéssel is megterhelt Erdély birtokából a Trianonban megteremtett Romániának. Románia politikusai nem számoltak jól. Mert a regát nem elég nagy ahhoz, hogy Erdélyt magába beolvassza, tehát az új állam szerkezete még hódító román szempontból sem képzelhető másként, mint úgy, hogy e két hatalmas tag legalábbis egyenlő ranggal foglaljon egymás mellett helyet egy az ő szempontjukból talán elgondolható, racionális és reális államszerkezetben.

Források: Statistica Societatilor pe Actiuni (Bucuresti, Institutul de Statistica Generate kiadása) 1920—1929 évi kötetek. — Banca Pfationala 1926—1929. évi mérlegei.

A szláv tudományos élet és a magyarság.

Írta: *Kniezsa István.*

A középkor egységes latinnyelvű kultúráját az újkor elején először a nyugati nemzetek, az angolok, franciák, majd valamivel később a németek bontották meg. A tudomány nyelve azonban még nagyon hosszú ideig, majdnem a legújabb kor elejéig megmaradt latinnak. A latin nyelv uralma akkor ért véget, amikor a középeurópai nemzetek is emancipálódtak alóla, nemzeti irodalmat és nemzeti nyelvű iskolákat alapítottak. A fejlődésnek ebben a szakaszában a kultúra magasabb fokán álló nyugati nemzetek nyelvei lettek a tudomány nyelveivé. Előre lehetett azonban látni, hogy ez a processzus nem fog itt megállni, hogy a többi nemzetek — kulturális fejlődésük arányában — sem fognak megelégedni nyelvüknek Hamupipőke szerepével s hogy részt fognak kérni nyelvüknek a nemzetközi tudományban. Ez a folyamat már a háború előtt megindult, de csak a háború utáni politikai változások tették teljessé. Ma már nincs nemzet Európában, amelynek ne volnának közép- és felső iskolái, egyeteme, sőt egyetemei. Ezek egyrészt szükségessé teszik a nemzeti nyelvű tudományos irodalmat, másrészt pedig ennek termelői. Így áll dő az a helyzet, hogy míg egyfelől Európa nemzetei a közlekedési eszközök tökéletesedése, a telefon, rádió következtében gazdaságilag, sőt lehet mondani minden vonatkozásban soha sem sejtett közelségbe kerültek, addig másfelől a nyelvek terén bábeli zűrzavar és elzárkózás uralkodik.

A tudomány terén gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy míg az újkor végéig egy tudósnek elegendő volt egy nyelven — latinul — tudnia, a XVIII. század végétől kezdve meg kellett tanulnia hozzá franciául, angolul és németül, a háború óta pedig ismernie kellene még legalább azokat a nyelveket, amelyek az illető nemzet érdekszférájába esnek. Nekünk magyaroknak tehát elsősorban a szláv nyelveket és a románt.¹

¹ Egyelőre csak az ú. n. nemzeti tudományoknál fontos az utóbbiak tudása. A természettudományok nyelve ma még mindig a nyugati ipari nemzetek nyelve.

Mi magyarok érthető, de már valósággal bűnös antipatiával, vagy legalább is indolenciával viseltetünk a szláv nyelvekkel szemben. Igaz, hogy mindezekig a tudományban igen kevésé volt szükségünk a szláv nyelvekre,² ahol pedig volt, mint pl. a történelemben horvátul, lengyelül, mindig akadt néhány tudós, akik ezeknek eredményeit a magyar tudománynak közvetítették. Különben is, mint említettem, a szláv tudósok nemzetközi érdekű munkásságukat a háború előtt általunk is ismert nemzetközi nyelveken, franciául, angolul, németül publikálták.

Egészen megváltozott a helyzet a háború óta. A magyarság elvesztette nemzetiségi területeit s ezzel a szláv nyelveken értő tudósok utánpótlása is majdnem megakadt. Amellett a szláv nemzetek tudományos élete hihetetlenül felvirágzott és végül a szlávok Magyarország egyes részeinek megszerzésével eddig kizárólagosan magyar tudományos területeket szereztek meg. Elég talán a csehekre utalnom. A háború előtti történelmi érdeklődésük alig lépte át a cseh korona országainak határait s csak nagyon ritkán és felületesen érintette a magyar problémákat. A Felvidék megszerzése óta azonban a cseh tudomány érdeklődése valósággal eltolódott keletre, magyar érdekszférába. Azóta a cseh történetírás legfontosabb problémája lett a cseh királyok magyar politikája, a tótság története, a Felvidék politikai, gazdasági fejlődése, nemzetiségi viszonyainak kialakulása stb. Csak megemlítem *Chaloapechy* Staré Slovensko, Pozsony 1923. c. munkáját a Felvidék legrégebb történetéről, valamint magyar történelmi problémákkal foglalkozó számos cikkét, *Petrovna* a rutének történetével, a Felvidék XVII—XVIII. századi nemzetiségi viszonyaival foglalkozó értékes munkáit, valamint *Rapan* a XVIII. századi magyar nemzeti újjászületésről írt igazán tárgyilagos és nagyértékű művét.³ Kisebb munka, értekezés, különösen monográfia van bőven. A jövőben még többre lehet számítani, mert a magyar tudomány által a magyar gazdaság-, társadalom- és településtörténet szempontjából ki nem használt gazdag megyei és városi levéltárak teljes anyaga birtokukban van. El lehetünk rá készülve, hogy a magyar mult e nagyfontosságú kérdéseiben teljesen a cseh és a tót tudomány eredményeire leszünk utalva.

A cseheknek máris hatalmas programjuk van ezen a téren. Az 1922-ben alapított prágai Szláv Intézet programjába vette az

² Annál nagyobb szükségünk lett volna politikailag. Ezt azonban a jelen cikk keretén belül nem akarom érinteni.

³ Csak megemlítem, hogy mindezek a művek máig sincsenek kellően ismertetve. Az egyetlen Ungarische Jahrbücherben jelent meg róluk néhány sor»

összes *szláv*, valamint a szlávokkal területi közösségben élő nemzetek (elsősorban Magyarország, Románia, Albánia és Görögország) valamennyi kulturális és gazdasági problémájának kutatását. Emellett az Intézet mellett felállítottak egy osztályt a Felvidék és a kárpátaljai Ruténföld különös tanulmányozására. Az Intézet tulajdonképpen csak 1928-ban kezdte meg működését, de már is több értékes művet adott ki.

Figyelemreméltó az újabb szerb történetirodalom is. A Matica Srpska a folyóiratán kívül, amely rendszeresen foglalkozik magyar történelmi kérdésekkel, az utóbbi időben számos, a magyarországi szerbek történetére vonatkozó művet adott ki. Így pl. legújabban *Ivicnek* jelent meg egy munkája a magyar szerbek legrégebbi történetéről. A horvátokról nem kell külön szólnom, az ő történeti irodalmuk teljes egészében érdekel minket.

Hasonló a helyzet a jogtörténetben. A magyar jogtörténészek között eddig ádáz harc dúlt akörül a kérdés körül, hogy vajjon a magyar jogrendszer ősi autochton jogrendszer továbbfejlődése-e a frank-bajor hatása alatt, vagy pedig teljes egészében a frank-bajornak az átvétele. Ebbe a háborúba beleszóltak a szláv, elsősorban a cseh jogtörténészek s a magyaroktól észre sem véve, figyelemre sem méltatva fordultak a magyar jogtörténet legrégebbi forrásaihoz s ezeket a szláv népek jogszokásaival kétségtelenül számos egyezések alapján az *összsláv jogviszonyok* igen értékes forrásainak tekintik.⁴ Különösen *Kadleæt* és *Rauschen* kell megemlíteni, akiknek a magyar jogtörténet körébe vágó munkásságát fontos volna ismerni.

Hasonlóan fontos a szláv nyelvek tudása az etnográfia terén. A szláv népek érdeklődése népi kultúrájuk iránt már régi s meg kell jegyezni, hasonlíthatatlanul élénkebb a miénknél. Bizonyítja ezt, hogy alig van egyetemük, ahol ne volna etnográfiai tanszék. A háború óta ezen a téren is hatalmasan fejlődnek. Itt különösen a lengyelek munkássága igen értékes. Érdeklődésük kiterjed az összes szláv és a szlávokkal érintkező nemzetekre. Itt is csak példaképpen megemlítem *Moszyúski* krakkói egyetemi tanár hatalmas művének 1929-ben megjelent I. kötetét, amely a szlávok egész anyagi kultúráját foglalja

* Nem vagyok jogtörténész, de különben sem szándékom itt a szláv tudományos irodalmat bírálni. Ezt tehát a cseh jogtörténészek véleményeként kell felfogni. Fontos volna, ha a magyar jogtörténészek kutatásaikat mielőbb erre a tere is kiterjesztenék, különben megtörténhetik, hogy a szláv jogtörténészek ezen a specifikus magyar területen, szélesebb perspektívával és hasonlíthatatlanul nagyobb anyaggal rendelkezvén, jobban fognak tudni kiigazodni, *mint* maguk a magyarok. Már is az a helyzet, hogy a csehek már hangoztatják ezt.

össze. Könyve szintézise az ezen a téren megjelent valamennyi munkának. Természetesen a magyarságnak a szláv népekkel való szoros kapcsolatának megfelelően, laikus szemmel is lehetetlen a rengeteg egyező vonást a magyarral észre nem venni. A másik mű, amelyet itt felhozok, a turócszentmártoni Matica által *Polivka* feldolgozásában kiadott tót népmeseegyűjtemény. Itt az egyezések néha szó szerinti, ennek ellenére nem tudok róla, hogy akár a magyarok, akár a tótok részéről valami komolyabb kutatás tárgyává tették volna a két nép mesekincsét.⁵

Az archeológiában már a háború előtt sem lehetett ellenni az orosz és utóbb a cseh nyelv ismerete nélkül. Hogy csak a magyarságnál maradjunk, a honfoglaló magyarság déloroszországi lakóhelyeinek leleteit oroszok és oroszul publikálták. A cseh archeológia inkább az ősszlávok kultúrájának kutatása révén került a magyar archeológia érdeklődési körébe. Ismeretes, legalább is a szakkörökben, hogy a csehek számos, a magyaroktól magyar emlékeknek tartott leletet a szláv kultúra számára vindikálják (1. *Niederlének* 2.7, ősszlávok kultúrájáról írt könyvét). A háború után a szláv nyelvek ismerete itt is fontosabb lett, hiszen Magyarország szlávoktól elvett területén ma már szláv tudósok ásatnak és szláv nyelveken közlik eredményeiket.

Nem hagyhatom itt szó nélkül az antropológia területét sem. Igaz, hogy ezen a téren nálunk, sajnos, majdnem az a helyzet, hogy nincs, aki érdeklődhetnék a szláv nemzetek antropológiai munkássága iránt. Nemcsak, hogy a négy egyetemen egyetlen egy tanszék sem jutott számára, de az egész eddigi magyar tudomány csak két antropológust nevelt fel, akik közül az egyik az általános részvétlenség következtében elkedvetlenedve jóval a halála előtt abbahagyta nagy ambícióval megkezdett munkásságát, a másik pedig most igyekszik óriási erőmefeszítéssel, de hasonlóan magára hagyatva az évtizedes mulasztásokat valahogy pótolni. Ezzel szemben a szláv

⁵ A tótoknál s általában a magyarországi szlávoknál még mindig uralkodik az a mentalitás, hogy a magyarság soha semmiféle formában nem hatott rájuk. A tótok szerint ők fajilag, műveltségileg stb. az ősszláv tiszta típust képviselik, rájuk senki és semmi sem hatott s ha vannak is a magyarsággal egyezések, azokat *csak a magyarok* vehették át tőlük. Klasszikus példa *Bijának* előszava Arany János hatásáról a tót irodalomban írt könyve előtt, ahol oldalakon keresztül kér bocsánatot a tót nemzettől, hogy olyan szörnyűséget mutat ki, mint a magyar irodalom hatása a tótra. Ez természetesen a tót intelligencia nagymérvű egyoldalúságát és sovén naivságát bizonyítja. Az igazság kedvéért, meg kell azonban jegyezni, hogy a magyar értelmiség a naiv nemzeti érzés hőskorában hasonlóan tiltakozott pl. a szláv kölcsönszavak kimutatása ellen.

népek, különösen a csehek, lengyel és oroszok hatalmas munkásságot fejtenek ki ezen a téren, amennyiben egy nagyon tekintélyes számú képzett antropológus az állam mindennemű támogatásával vizsgálja nemzetük mai és múltbeli faji összetételét. A lengyelek munkássága már annyira előrehaladt, hogy *Czenakowski* megírhatta Lengyelország antropológiáját.⁶ Ennek a munkának szisztematikusan végrehajtott, az egész ország valamennyi falujára, városára kiterjedő antropológiai vizsgálatok az alapjai. Érdekelni, természetesen ez is nagyon érdekel, hiszen a mai magyarság faji összetétele nagyon hasonló egyes vidéki lengyelekével, de még közelebről érint minket a csehek munkássága. Számolhatunk vele, hogy nemsokára a csehek ismeretik meg velünk a felvidéki magyarság faji összetételét. Ebben a mai politikai helyzetet tekintve semmi különös nincsen, de abban már igen, hogy ez lesz az *egyetlen* magyar terület, amelyről fontos antropológiai ismereteink lesznek.

Nem nélkülözhetjük a szláv nyelvek tudását a legnemzetibb tudományban, a magyar nyelvészetben sem. Eltekintve, hogy a magyarság igen sok szláv elemet vett át a szlávoktól, melyeknek kimutatása *magyar feladat*, „' *itt* vannak a legnagyobbbrészt orosz területen élő rokon népek. Finnugor — és török — nyelvészettel foglalkozó tudós nem nélkülözheti az orosz nyelv tudását. Az oroszok régebben is, ma is élénken érdeklődnek a területükön lakó különböző népfajok iránt.

A mai Oroszországban több intézet működik (Leningrádban, Moszkvában és Kazánban), amelyeknek kizárólagos feladata a finnugor és török tatár népek nyelvének, antropológiai és etnográfiai sajátságainak vizsgálata és amelyek igen gazdag munkásságukat hatalmas kötetekben publikálják.

Nem volna felesleges a szláv irodalmak ismerete sem, különösen az őket ért magyar hatás kimutathatása érdekében. Így elsősorban a tóté, amely a legintenzívebben reagált minden magyar szellemi termékre. Ezt a tótóktól ma még nem igen lehet várni, mert sovinizmusuk még a gondolatát sem engedi meg. Viszont igaz, hogy ez elsősoi^ban nem magyar feladat, különösen most, amikor az ilyen tanulmányokat könnyen nemzeti értékeik gyalázásának fogják fel. Nekünk meg nem érdekünk, hogy most feleslegesen szítsuk az

⁶ Nem tartozik egészen ide, de megemlítem, hogy a legújabb lengyel antropológiai irodalom egy új európai típust fedezett fel: az összlávot, amely persze a lengyel antropológusok erősen panszlavisztikus beállítottságában leli magyarázatát.

⁷ Ennek legnagyobb részét a magyar tudósok valóban meg is tették.

amúgy is éles politikai ellentéteket, különben is sokkal több saját feladatunk van, semhogy most a jövő generációt erre nevelhetnek.

Folytathatnám még oldalakon keresztül, de nem céлом itt magyar vonatkozású szláv bibliográfiát adni. Csak rá akartam mutatni arra az anomáliára, amely a magyar tudományt lassanként — a környező népek fejlődésének arányában — teljesen izolálja, jelentőségét és értékét nagy mérvben lefokozza, sőt idővel esetleg teljesen elveszi.

Amint látható, a különböző szláv nemzetek tudományos munkásságának fejlődése és problematikájuk erős magyar vonatkozásai miatt, elengedhetetlenül fontos volna a nemzeti tudományok minden ágában szláv nyelveken is értő tudósgeneráció kinevelése. Sajnos, erről jóidőre le kell mondani, mert a magyar iskolázás majdnem semmi segítséget nem nyújt ehhez. Nincs középiskola, ahol szláv nyelveket itt tanítanának s az egyetemeken is összesen egy szláv lektor van, a szerb-horvát a budapestin, aki valahogy mintha itt felejtődött volna. Ha jól tudom, ez évtől kezdve van orosz is. De a többi egyetemeken még ennyi sincs. Egész Magyarországon nincs sem cseh, sem lengyel nyelvtanítás. Pedig a szláv nyelvek a nehéz nyelvek közé tartoznak, magánúton nem igen lehet őket elsajátítani. Különösen, hogy a mi ifjaink amúgy is túl vannak terhelve nyelvtanulással. Hiszen pl. egy történésznek okvetlenül kell tudnia latinul, németül, franciául, angolul, sőt olaszul is és most már *ezek mellé* meg kellene még magánúton tanulnia legalább négy szláv nyelvet és a román is. Hol vannak még a tulajdonképeni történeti tanulmányok? Ha ezt a helyzetet nem is változtathatjuk meg, a magyar tudomány színvonalának érdekében okvetlenül gondoskodni kell a jövő tudósgeneráció szláv nyelvi kiképzéséről. Ehhez egyelőre elegendők volnának az egyetemeken felállítandó cseh, orosz, lengyel és szerb-horvát lektorátusok.⁸ Ha nem is lehet elérni, hogy minden magyar tudós bírja az összes szláv nyelveket, legalább arra kellene törekedni, hogy minden tudományágnak legyen néhány szláv specialistája, akik a tudományukba vágó magyar vonatkozású szláv nyelvű irodalmat közvetítenék.⁹ Ki kellene építeni a tudományos kapcsolatokat a szláv tudományos intézetekkel. Különösen a folyóiratok terén volna ajánlatos, élénkebb csereviszony létesítése, mert ma az a helyzet, hogy

⁸ Jellemző, hogy a budapesti egyetem román tanszéke mellett nincs román lektor!

⁹ A szláv nyelvek aránylag közel állnak egymáshoz, de nem annyira, hogy az egyik segítségével könnyűszerrel meg lehessen a másikat érteni. Jó volna tehát ilyen szempontból is megosztani a munkát.

számos szlávnyelvű, a magyar tudományt közelről érdeklő folyóiratot hiába keres az ember az egész Magyarországon.¹⁰ A magyar folyóiratoknak rendszeres és kimerítő szláv folyóiratszemlét és bibliográfiát kellene adniok. Ma még van annyi, szláv nyelveken értő magyar tudós, hogy ezt meg lehessen valósítani. Meg kell ezt minél előbb oldani, hogy a magyar tudósok, az általuk tárgyalt kérdés szláv irodalmát és szláv kapcsolatait nem ismerve, ne kerülhessenek abba a furcsa helyzetbe, hogy a szlávok fejükre olvassák tájékoztatlanságukat a kérdés irodalmában, mint azt a közelmúltban egy cseh recen-sor egy magyar jogtörténész művével kapcsolatban megtette s gúnyosan megjegyezte, hogy a magyarok még ma is azt a kényelmes elvet követik, hogy „Slavica non leguntur”.

Krakkó.

¹⁰ Ugyanez a helyzet a román folyóiratokkal.

Csehszlovákia helyzete.

Írta: *Moravek Endre.*

Az alábbiakban rövidé de összefoglaló képet szeretnénk nyújtani arról: milyen célok és elgondolások vezették a mai cseh állam kitervelőit (elsősorban Masarykot és Benest) az önálló Csehszlovákia érdekében kifejtett működésükben, azaz milyen élethivatást láttak a cseh nemzet számára a világtörténelem szempontjából; továbbá, hogy az új állam eddigi életében mennyi siker kísérte az új cseh nacionalizmus megfelelő célkitűzéseit bel- és külföldi viszonylatban s hogy az emberi számítások korlátai közt milyen sejthető jövőt jósolhatunk a fiatal államnak. Röviden: a tizenkét esztendő múlt mérlegelése segítségével meg akarjuk vizsgálni az új cseh állam célkitűzéseinek realitását, hogy némi következtetést és tanulságot vonhassunk le a jövőre vonatkozólag.

Az új cseh állam kitervelőit egy főgondolat vezette: a germán veszedelem végleges likvidálása. A cseh nacionalizmus nemcsak magára, hanem az egész szlávásra nézve a legveszedelmesebb ellenfélnek a németet tartotta, mely keleti nyelvhatárát századok óta szívós munkával tolta egyre előbbre Kelet felé s amelynek növekvő súlyával a legnyugatabbra ugró szláv sziget, a csehek, évszázados, elkeseredett harcot folytattak a fennmaradásért. Nem csodálható tehát, ha Masarykéék háborús propagandájuk és a bekövetkezendő békeszerződések főcéljául a németiségnek olyan fokú meggyöngítését tűzték ki, mely ezt a népet további expenzivitásra képtelenné teszi, sőt: annak az eltérésére kényszeríti, hogy a századok munkájával asszimilált „összsláv” területeket „régí uraik” néprajzilag is visszahódítsák. Az ellenünk felsorakozott összes nemzetek közül ez a cseh csoport tudta egyedül: mit akar. Ennek voltak konkrét hadicéljai, minden apróságra kiterjedő terve, világosan állt előttük egy nagy szláv koncepció s határtalan lelkesedésükkel, diplomáciai ügyességükkel, fáradhatatlan propagandájukkal el tudták érni, hogy a világháború kizárólag a „szláv háború” irányába tolódott el — anélkül, hogy ezt saját szövetségeseik meglátták volna. Nem is tudjuk elkép-

zelní, hogy milyen arca lenne a ma Európájának Oroszország, a szláv világszövetség legnagyobb bástyájának összeomlása nélkül, ha arra gondolunk, hogy ennek az óriási tényezőnek kiválása ellenére is milyen nagy szláv előretörést hoztak a békeszerződések. Mert az oroszoknak, mint fajti tényezőnek, a világpolitikából való időleges kiválásával sem szorult a szláv érdekek érvényesülése a háttérbe s Franciaország segítségével csaknem teljes mértékben megvalósult. A cseh koncepció a *békeszerződések napján* nagyjában realizáltak látszott: Németországot katonailag minden erejétől megfosztották, nyugati részeit idegen haderő szállta meg; azok a pénzügyi terhek, amelyeket a legyőzött Birodalom kénytelen volt magára vállalni, egy újjáépítést szinte kilátástalanná tettek; keleten hatalmas területet hasítottak ki testéből a feltámasztott új szláv állam, Lengyelország javára. Németország „csatlósát”, az Osztrák-magyar Monarchiát felrobbantották, hogy a két szláv állam (Csehország és Jugoszlávia) életre keljen, illetve nagyra nőhessen, s még Romániát is hajlandók voltak jelentékenyen megerősíteni, csak hogy Magyarország talpraállását örökre lehetetlenné tegyék. Az ezeréves Magyarország feldarabolása a cseh elgondolás szempontjából elengedhetetlen volt. A csehek a maguk hatmilliósa, viszonylag igen csekély, lélekszámával — különösen, ha a természetes hatalmas protektor: Oroszország nem örködik felettük — nem érezték magukat eléggé erőseknek; ezért keresték már régebben is a szlovákoknak, a mi tótjainknak barátságát, ezért szakították el tőlünk a Felvidéket, mert azt hitték, hogy a nyelvileg hozzájuk kétségtelenül közel álló tótságot rövidesen a maguk képére formálhatják át s a „csehszlovák” ideológiában egyesített, ilyesformán már nyolcmillióra szaporodott „államalkotó” elemmel megkezdhetik a három és félmilliónyi német s az egymilliónyi magyar kisebbség könyörtelen asszimilálását. Az eredetileg Oroszországnak szánt Ruténföldre is Csehország jelentette be igényét, hogy a nemzeti Oroszország helyreállításáig ezt a területet is biztos kézben tudja, másrészt, hogy a keleti szlávokhoz és szövetségéhez, Romániához, közvetlen átjárása legyen. Az eddig említett kívánságok mind teljesezésbe mentek. De a cseh koncepciónak volt még egy nagyon fontos kiegészítő része. Ha hitelt adnuk is a hivatalos cáfolatoknak, melyek az annakidején nagy port felvert Kuffner-féle térképnek hivatalos cseh álláspont-jellegét s azt, hogy annak szerzője maga Benes lenne, kétségbevonták,¹ kétségtelenül bebizo-

¹ Ez a térkép, mely — előszava szerint — a béketárgyalások alkalmával az illetékes tényezőknek bemutatott, Csehország határait Német-

nyitott tény, hogy a békekonferencián a csehek a jugoszlávokkal közös határt kértek, egy, Nyugatmagyarországon északdéli irányban átvonuló korridor képében. Ez a kívánság egyáltalán nem meglepő, sőt: a cseh koncepciót csak ez a részlet teszi teljessé jól megalapozottá, abszolút szilárdná. Ez a korridor képezte volna az összefogó falat az északi és a déli szlávok között s állította volna helyre azt az összeköttetést, melyet Magyarország ezer éven át megszakítva tartott, ez zárta volna be légmentesen a szláv tengerbe a kihalásra ítélt magyar és (szövetség ide, vagy oda) román szigetecskéket és alkotott volna egy az Északi tengertől az Adriáig nyúló tömör szláv blokkot, melynek vezető nemzete — az orosz egyelőre nem jöhetvén szóba — a cseh lett volna.

A cseh koncepció az elmondottak után tehát a következőkben bontakozik ki; Európa újráendezése olyanformán, hogy Németország, Ausztria és Magyarország, a szlávizmus természetes ellenségei, nemcsak hogy tisztára saját nyelvterületükre szorítandók, hanem az újbóli megerősödés minden lehetőségétől megfosztandók és minden viszonylatban (területi, pénzügyi, katonai stb.) olyan helyzetbe hozandók, hogy *önálló* politikára örökre képtelenek legyenek. E célból az összes szláv nemzetek felszabadítandók, a már meglevő szláv államok pedig minden lehető módon minél gyorsabban megnövelendők és megerősítendők. Északi, nyugati és déli szlávok között mindenütt hidak építendők, hogy így egy területileg is összefüggő szláv blokk jöjjön létre. Ennek vezére kulturális érettségénél, a pánszlávizmus terén mindig különösen kitűnő szerepénél s az Új-Európa felépítése körül szerzett érdemeinél fogva Csehország kell, hogy legyen. Hogy pedig a vezéri szerepben nagyobb súllyal szerepelhessen, s visszaasszimilálандó németjei ellen több látszólagos joggal léphessen fel, németjeiét csak kétszeresen felülmúló lélekszáma megnövelendő a Felvidék szlovákjaival, akik „csehszlovák” felirat alatt a fölényes cseh kultúra befolyása mellett nyelvileg is gyorsan asszimilálódnak fognak, politikai érettség és tót intelligencia hiányában pedig hűségesen követik majd a cseh irányítást.

Nagy vonalakban vázolva ez volt tehát az az elképzelés, amely az új Csehszlovákiát életre hívta; ez az a szerep és feladat, amelyet megalkotói elébe tűztek. Lássuk most, hogy az elmúlt tizenkét esztendő mit váltott valóra az elképzelésekből, minek a helyesországgal szemben csaknem Berlinig, Magyarország felé Budát is elfoglalva, Pestig terjeszti ki s Német-Ausztriát cseh és jugoszláv érdekszférára osztva, széles fronton közvetlen érintkezési felületet teremt a két állam között.

ségét, minek a helytelenségét igazolta s hogy az azóta eltelt idő tanulságai alapján az egyes itt felvetődő problémák a jövőben sejtetőleg milyen irányban fognak fejlődni.

Először is: a germán veszedelem. Ennek végleges eliminálása nem sikerült. Sőt! A csehek megindította „önrendelkezési jogelmélet” egy új, szélesebb látókörű, az eddigiéknél is nagyobb igényekkel fellépő német nacionalizmusnak vetette meg az alapját, mely Nyugaton elvesztett területeiért most már egyértelműleg Kelet felé akar kárpótlást szerezni. Csehország nem hogy szláv előnyomulásra gondolhatna, hanem a közeli jövőben igen komolyan kell már saját németjeinek kegyét keresnie, hogy egy cseh „Anschluss”-probléma is fel ne merüljön. Ha Németország ma katonailag nem is vehető számba, gazdasági helyzete pedig szintén igen súlyos, a békekötés óta mégis hihetetlen rövidesen talpraállt, nemzetközi súlya ismét a régi, a békeszerződésben ráhárított terhek tekintélyes részétől szívós fáradozással megszabadult s kétségtelenül a legjobb úton halad aifelé, hogy az európai koncertben régi helyét elfoglalja. Mivel pedig népessége aggasztó mértékben gyarapszik s így kénytelen lesz expanzív politikát folytatni, a fegyvererővel védett győzelmes Nyugat felől kénytelen a legkisebb ellenállás irányában — Kelet felé terjeszkedni. Hogy ennek a terjeszkedésnek Lengyelország, Oroszország, Csehország, vagy a Balkán lesz-e a legközelebbi célpontja s hogy ez a folyamat békésen, vagy fegyverrel fog-e lezajlani, az lényegében véve a csehekre közömbös: a lényeg az, hogy egy keletre irányuló német expanzió Csehországra nagyon könnyen végzetes lehet. Masarykék egyébként a Monarchia felrobantásával még egy másik oldalról is magukra idézték a német veszedelmet, mert az életképtelenre csonkított Ausztria Németországhoz akar csatlakozni s az Anschluss a német Birodalom közvéleményének is egyhangú követelése. Ezt a kérdést katonai rendszabályokkal elodázni lehet, de megakadályozása csak egy módon érhető el: a Dunamedencének olyan új rendezésével, mely Ausztriának több előnyt nyújt, mint az Anschluss. A cseh koncepció tehát talán Ausztria esetében ismerte félre legjobban a helyzetet.

De nem vált be a cseh elképzelés Magyarországot illetőleg sem. Ha reális erőnk pillanatnyilag elenyészően csekély is, potenciális energiánk, központi fekvésünk megmaradt. Keletről és keletre minden út rajtunk keresztül vezet s annyit veszítettünk, hogy minden változás, minden lehetőség csak nyereséget hozhat nekünk. Ha egy igazságos, bölcs béke megelégedett volna egy független Magyar-

ország korszerű, másnyelvű népeinek fejlődését nemzetközileg is biztosító átszervezésével, ez az új Magyarország a vele sorsközösségben élő, lényegében vele azonos helyzetű Csehországgal, Romániával biztosítani tudta volna az általuk birtokolt területek megőrzését minden hódító szándék, lenyűgöző befolyás alól, jött légyen az akár Németország, akár Oroszország felől. A cseh koncepció azonban egyenesen rákényszerítette Magyarországot, hogy minden lehető szövetséget elfogadjon, ha az Csehország vagy Románia ellen irányul. Csehország itt is jóvátehetetlen hibát követett el; ahelyett, hogy a Habsburgokkal százados harcot vívó Magyarországgal a tót-ságon keresztül őszinte baráti viszonyt épített volna ki s az esetleges német expanzió ellen, mely végeredményben bennünket is fenyeget, Magyarországból szilárd hátvédet biztosított volna magának, sikerült neki a természetes szövetségesből elkeseredett ellenséget csinálni.

Igaz, hogy a korridor megvalósítása nélkül a trianoni békeszerződés cseh szempontból csak félmunkát végzett, mert Magyarországnak Ausztrián keresztül egy szabad oldalt biztosított. Ha tehát Magyarország ma még él, sőt még mindig aktív és öncélú politikát űz és izoláltságából végképp kiszabadultnak látszik, abban nem a cseh elképzelés a hibás. A cseh politika az elmúlt évtizedben úgyis minden alkalmat felhasználta, hogy a korridort akár Magyarországon, akár Ausztrián keresztül megvalósítsa: hogy ez nem sikerült, az elsősorban Olaszországnak tudható be, amelynek ez a szláv világ-politika egyáltalán nem volt szimpatikus.

Magyarország izolálása tehát nem sikerült, aminthogy megíúsult a nyugati és déliszláv közvetlen kapcsolat terve is. Az elképzelt szláv blokk tehát egy „kisantantta” szerényedéit, melynek világpolitikai súlya évről-évre csökken. S ha Csehországnak sikerült is a hivatalos Lengyelországgal jó viszonyt létesítenie, a lengyel közvélemény, melynek a „szláv testvériségről” még Oroszország idejéből vannak tapasztalatai, a cseh és magyar barátság közül szívesebben választja az utóbbit. S ha e két szláv ország között egyesítő kapocs is a német veszedelem, mindjárt ellensúlyozza ezt az ukrán kérdés. Csehország ugyanis, ha már a hátát egy nemzeti Oroszország nem biztosítja, legalább egy 30—40 milliós Ukrániát szeretne látni maga mögött s azért az ukrán szabadságmozgalmakat titokban erejéhez mérten támogatja; ezáltal viszont állandó feszültségbe jut Lengyelországgal, mely Ukrania feltámasztása esetén új országának megcsonkításától fél.

És végül a nagy szfinx: Oroszország! Az egyetlen tényező, amelyik még tényleg megmenthetné a szláv koncepciót, amelyik tartósan stabilizálhatná, vagy még teljesebbé tehetné ezt a szláv berendezkedést a Duna völgyében! De hát egy *ilyen* Oroszország eljövételére belátható időn belül semmi kilátás nincs. Egy kommunista Oroszország nem ismer faji tekinteteket: a mai Oroszország Csehországba csak lázítani jár, mert *minden* zavarosban szívesen halászik és az új köztársaság élete meglehetősen zavaros. Ha ez a kommunista Oroszország támadásra lendülne, Csehországra ez mindenképpen csak rossz üzenet lehet. Ha pedig a bolsevik uralom meg is bukik, ki tudja, mi jön utána: orosz nacionalizmus, mongol hegemónia, pánázsiai hadjárat? Teljesen bizonytalan! Csak egy bizonyos: hogy a kommunizmus bukását egy nagy-nagy erjedő periódus, egy hosszú chaos fogja követni, míg valami határozott irány ki bír jegecesedni. S addig az új cseh köztársaságot a legkisebb vihar is elsöpörheti, vagy legalább is alaposan megtépázhatja.

Mert az új államnak annyi ellenség közt csak egy igazi barátja volt, akiben sziklaszilárdan bízott: Franciaország. De ha a Németországban legutóbb impozánsan előretörő nacionalizmus a régi intenzitásúra fokozza is fel megint a francia-cseh megértést, Franciaország Locarno-politikája (s magyar viszonylatban az 1921-es Paléologue-féle francia revíziós ajánlat) bizonyára jó mementóul szolgál majd Csehországnak, hogy ne felejtse el: Párizsban elsősorban francia, nem pedig cseh szemüvegen keresztül látják a dolgokat s ha saját érdekei nincsenek veszélyeztetve, a heves francia is nyugalomszerető rentier-ré vedlik. Marad a kisantant, amelynek csak egy összekötő kapcsa van: félelem Magyarországtól. De erre a sovány alapra világpolitikát építeni* ilyen széthúzó erőkkal komoly szerepet vinni, ilyen külpolitikai kilátások mellett vezérszerepre gondolni — lehetetlen. Egy ilyen kedvezőtlen helyzetben expanzív politikára törekedni esztelenség — sőt: nagy kérdés, hogy a már meglevőnek biztosítása sikerül-e?

Kétségtelenül ügyes és hálás módszer e tekintetben az a külpolitika, amit Csehország is követ, mióta a fenti tényre rájött: pacifistának mutatkozni és előljárni abban a törekvésben, hogy a háború lehetősége kiküszöböltessék, hogy az európai népek nagy összelelkezése létrejöjjön (s persze, szankcionálja a jelenlegi állapotokat). De minden koreszménél és világáramlatnál inkább biztosít egy államot a belső erő, az egységes akarat. Ahogy ma a pacifizmus, Pán-európa, kisebbségvédelem, nemzetek önrendelkezési joga a divatos

jelszavak és áramlatok, holnap a nagy nemzetegységek, az erősebb joga, az apró népek felesleges volta s ki tudja még mi lehet az új korszak. Az idők és ideálok változása közepette biztos bázisa minden államnak csak egy lehet: belső egysége, szilárdsága, mely a legnehezebb helyzetből is kiségit.

De az elmúlt tizenkét esztendő megmutatta, hogy a hiányzó erőt nem lehet mesterséges úton előállítani, mint egy kémiai produktumot. A cseh elképzelés, hogy saját erejüket a szlovák őserővel megnövelve, további gyarapodást szerezhetnek a német és magyar kisebbség gyors felszívásával — minden ellenkező látszat ellenére sem megy. Ha a Felvidéken ma már a lakosság 30 százaléka, az intelligencia 50 százaléka cseh is, ha ipar, kereskedelem szinte kizárólag cseh kezekre jutott is, ha a tótságot iskolában, közéletben, templomban, szóval, írásban és képben a legvadabb gyűlöletre nevelik is a magyarok ellen, — éppen ez a cseh előnyomulás fogja a tót népben a teljes pusztulás halálfélelmét felkelteni s az opportunisták, megalkuvók, a selejtes elemek kiválása után meg fog indulni az az elementáris tót akció, amely a „csehszlovák” képzelgésnek egyszerűsmindenkorra véget vet. Az eddigi tót autonomista mozgalmat nem tartottuk ilyen életre-halálra menő önvédelmi harcnak, de azt már ez az eddigi, látszatra nagyon heves, kulisszák mögött kompromisszumra mindig kapható, céljaival tisztában nem levő Hlinka-mozgalom is megmutatta a cseheknek, hogy az asszimiláció nagyon nehéz dolog, ami vagy természetes úton megy, vagy sehogy: erőszakkal nem lehet boldogulni, mert csak elkeseredett ellenhatást vált ki — eltörpülő sikerek mellett. Ha a „testvérnépet”, amelyik a csehvel együtt állammennemzetté emelkedett, amelyiket mégis csak hipnotizálni lehet a „haza érdekeire” való hivatkozással, amelyik a Felvidéken magyarral, némettel, ruszinnal, zsidóval szemben mégis csak elsőrendű állampolgárnak számít, véres verejtékezéssel lehet csak úgy-ahogy a csehszlovák állameszméhez csalogatni — milyen eredményeket várhat egy asszimilációs politika a németeknél és a magyaroknál, akiknek számára a cseh államhatalomnak egy jó szava nincsen, akik szenvedésre, elnyomásra, kihalásra vannak ítélve? Természetes, hogy ezeknek számára csak egy reménység marad meg: az irredenta. S labilis külpolitikai helyzet belső nemzetiségi kérdésekkel, irredentákkal súlyosbítva — nagyon sivár perspektíva!

A cseh nemzet, ha ma még nem is látja tisztán, még néhány esztendő tapasztalatai után rá fog jönni — mert okvetlenül rá kell jönnie — hogy az a koncepció, amely életrehívta, elméretezett, a

reális eshetőségekkel nem számoló, nagyzó volt, amelynek megvalósítása elháríthatatlan kül- és belpolitikai nehézségekbe ütközik». S ha akkor lemond is világhatalmi törekvéseiről, szláv vezérszerepről, 16 milliós egységes cseh nemzetről és legalább mai birtokállományát kísérli meg biztosítani kisebbségeinek dédelgetésével, nagy kérdés, hogy az idők viharainak hogy fog ellentállni a fiatal szervezet — különösen, ha egyszer aktuálissá lesz a német és magyar veszedelem, amelyet a „népek önrendelkezési jogának” feltalálásával a cseh nemzet saját maga idézett fel a fejére. Egy biztos: a „felszabadulás” mámoros kezdete, a nagy akarások, nagy célkitűzések — és súlyos kudarcok, zsákutcába torkolló elindulások első évtizede után most a cseh politikában a magábaszállás, a reális helyzetbe való beilleszkedés, a meglévőnek biztosítására törekvés időszakának kell jönnie, ha a gyors felbomlást el akarják kerülni. Hogy ennek belátására s az ebből folyó cselekvésre lesz-e elég önuralom a cseh nacionalizmusban s hogy egy új, a nemzetiségek kibékítésére irányuló periódus elég hatékonyan fog-e bizonyulni arra, hogy a centrifugális belső erővel és a kívülről fenyegető veszedelmekkel szemben biztosítsa a mai állam fennmaradását, azt majd csak egy távolabbi időpontban fogjuk tisztábban láthatni.

A magyarság világstatisztikája.

Írta: *vitéz Nagy Iván.*

Amikor a második ezredév küszöbét átlépve itt a Dunamentén, új századok ismeretlen sorsának megyünk elébe, a munka és a harc esélyeit vizsgálva, amire elhívtunk Ázsiából, ide a Kárpátok alá, testvértelen nép mi, nem utolsó sorban szükséges, hogy tudjuk: hányan is vagyunk?!

Egy nép vitalitása, ereje és fejlődésképesége éppen nem függ ugyan az abszolút számok nagyságától, mégis a népek nagy nemzetközi családjában az elhelyezkedési rangsor nagyjából a numerikus erő alapján alakul ki. Nem mindegy tehát, hogy mennyien vagyunk, sőt súlyunk és helyzeti energiánk kiszámíthatására feltétlen szükségünk van ennek megállapítására.

A század elején *Thirring* Gusztáv, a Fővárosi Statisztikai Hivatal kiváló tudós igazgatója tette az első kísérletet a külföldön élő magyarság számának megállapítására,¹ de nemcsak a magyar anyanyelvűeket véve figyelembe, hanem a Magyarország területéről származókat, az innét kivándorlottakat, illetőleg a külföldön élő magyar állampolgárokat számolva össze. Akkor az amerikai magyarságot és a Romániában élőket leszámítva, nem volt a problémának még oly nagy jelentősége számunkra, mint van ma. Mióta azonban az ősi föld négyfelé szakításával megbontatott a Kárpátok medencéjében élő magyarság tömbje, e kérdés ismerete egyenesen életbevágó fontosságú lett reánk nézve.

Ezt ismerte fel *Pogány* Kázmér dr. is, aki a publicista fürge-ségével és mégis alapos vizsgálódással az új viszonyok között először igyekezett összefoglalni a világmagyarság számát.² Utána *Krisztics* Sándor dr., a pécsi egyetem jogi karán a politikai tudományok

¹ *Thirring* Gusztáv: A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság. (Bp. 1904. Kilián. 368 o.)

² *Pogány* Kázmér: Hány millió magyar él a külföldön? (A „Magyarság” évkönyve az 1929-ik esztendőre. 19—43. o.)

professzora, mint a Magyaçok I. Világkongresszusának fõtitkára állított össze kimutatást a külföldi magyarságról, melyet eredeti forrásokban való kutatás alapján késõbb szélesebb feldolgozásban egészített ki.³ Munkája alapvetõ volt és a következõkben mi is gyakrabban használtuk adatait. Dolgozatunk mégis új szint nyer talán, mert mi nemcsak a statisztikai adatok sokszor élettelennek látszó számainak felsorakoztatását kívánjuk adni, hanem vizsgáljuk azok belsõ értékét, nézzük a tendenciát is, mely az adatokat sokszor rosszul értelmezett nemzeti érdekbõl nem az igazságnak megfelelõen vette fel, vagy csoportosította.

Az egyes magyar csoportok számbeli erejének megállapításán kívül meg kívánjuk állapítani azok területi eloszlását is, amely különösen az utódállamokbeli magyarság és a revízió szempontjából bír jelentõséggel. Terünk, sajnos, a részletesebb demográfiai adatok ismertetését nem engedi meg és így egy következõ feldolgozásra vár — az 1930—31-i népszámlálási eredmények alapján — a világ egész magyarságának egy olyan biológiai feltárása, mint amit végzett a németiségre vonatkozóan *Winkler* professor⁴ s amely munka egyik gyönyörû feladata volna a régóta várt Magyar Kisebbségi Intézetnek.⁵ Jelen dolgozatunk, terjedelme és a nyersanyagot nyújtó államok statisztikai szolgálatának tökéletlenségei és hiányai⁶ következtében, természetesen tehát nem is lehet teljes, csak vázlat, keret egy fentebb jelzett nagyobb tanulmány számára,

Meg vagyunk azonban gyõzõdve, hogy az a tudat, mely szerint a szétszakított magyarság életének és erejének valódi megismerését csak a statisztika által szolgáltatható kritikai adatok rendszeres és összefogó feldolgozásával lehetséges a politikai

³ *Krisztics* Sándor; A külföldi magyarság szociográfiai nyilvántartása. (A Magyarok Világkongresszusának tárgyalásai Budapesten, 1929 aug. 22—24. Bp. 1930. Athenaeum. 312—319. o.) — Külföldi magyarság. (Közgazdasági Enciklopédia. III. kötet, 729—744.: o. Bp. 1930. Athenaeum.)

⁴ *Winkler* Wilhelm: Statistisches Handbuch des gesamten Deutschtums. (Az Institut für Statistik der Minderheitsvölker an der Universität Wien kiadása. Berlin. 1927. Deutsche Rundschau. 704 o.) Ism. vitéz *Nagy* Iván: A bécsi kisebbségstatisztikai intézet, (Magyar Statisztikai Szemle, 1928. okt.)

⁵ V. ö. vitéz *Nagy* Iván: A nemzetiségi statisztikai jelentõsége a kisebbségi jogvédelem számára. (A pécsi m. kir. Erzsébet tudományegyetem Nemzetközi Jogi Intézetének kiadványai. 5. sz. 1928.) és „Kisebbségi intézetek és a statisztika kapcsolatos feladatai.” (*Faluhelyi* Ferenc dr.: A Magyar Kisebbségi Intézet szervezésének ankétjai. Ugyanaz a sorozat: 13. sz. 20—31. o. — Pécs. 1930. Kari.)

⁶ *L. Kovács* Alajos: La Connaissance des Langues comme Contrôle de la Statistique des Nationalités. (Institut International de Statistique kiadása. Kairó. 1928.)

szükségességek számára döntő módon exaktabbá tenni, a hiányérzet parancsoló sürgősségével fogja egy ilyen munkának elkészítését kikövetelni.

Az anyag feldolgozását illetően még meg kell jegyeznünk, hogy mindig igyekeztünk a *magyar anyanyelvűekre* vonatkozó adatok lehető felhasználására, ami azonban sajnos, az esetek nagy többségében nem állt rendelkezésünkre. Az előző feldolgozókkal szemben ugyanis, akik a *magyar honosság* fogalmával operáltak, mi ezt az őszintébb és a Kárpátok medencéjében élő másnyelvű és fajú népek érzékenységét nem bántó indexet választottuk, mely a legjellemzőbb a népiségekre s így a magyarságra is. Különösen fontos ez az Amerikai Egyesült-Államok magyarsága számának megállapításánál.

Általában e sorok írója, mint annak a háborús generációnak tagja, mely még gyerekszemmel, de már férfi lélekkel élte át a nagy magyar illúziók, álmok és ideálok összeomlását, a realitások iránti nagyobb érzéssel és a faj magyarság iránt az előző — magukat szép szavakban kiélő — nemzedéknél ezerszer szentebbnek vállalt kötelességek tudatában, igyekezett megállapítani a feleletet a felvetett kérdésre: mennyien is vagyunk hát? A „harminc millió magyar” ábrándjának elomló bástyakövei bennünk majdnem eltemettek; mi nem akarjuk hát saját magunkat újból megcsalni, de biztosak akarunk lenni a felelet őszinteségében és helyességében, hogy kétkedés s töprengés nélkül építhessünk és számíthassunk majd az idők teljekor azokra a milliókra, akiket innét és túl a mai határokon a magyar nemzet százszázalékos tagjainak számoltunk.

Csonkamagyarország.

A honfoglaló magyarság számát a kútfők alapján 200—500.000 főre becsülik. Mátyás idejére az ország lakossága már mintegy 4.000.000 lélekre emelkedett, akik közül 75—80% volt magyar. A török háborúk pusztító évszázadai az egész ország lakosságának, de különösen az Alföldet, a Bánságot és Dél-Dunántúlt megszálló magyarságnak milliónyi számban való csökkenéséhez vezettek, úgyhogy az 1715-ben, illetve 1720-ban tartott népszámlálás már csak két és félmillió lakost talált Magyarországon; ez a szám azonban, alig hét évtized alatt már nyolc millióra duzzadt fel a betelepítések következtében. E háborúk veszteségei és az idegen „gyarmatosok” azonban teljesen megváltoztatták az ország néprajzi

képét és a Mátyás-idei magyar többségből egyszerre magyar kisebbség lett.

Fajtánk vitalitása és szaporasága, valamint nagyobb kultúránk attraktív ereje, a múlt század elejétől a magyar nyelvnek a közélet minden ágában előretörő érvényesülése, az iparosodás és közlekedés fejlődése, mely a magyar *közvetítő nyelvnek* nagyobb szerepet biztosított, mind odavezettek, hogy fokozott ütemben sikerült a magyarságnak számban is gyarapodva az ország népességének újból abszolút többségévé válni, ami mellett azonban nem feledhetjük egy pillanatra sem, hogy a Kárpátok medencéjében egymásra torlódott népi konglomerátumban kezdettől fogva számbelileg is *mindig mi voltunk azért a legerősebbek*.

A magyarság e fejlődését mutatja vázlatosan az alanti összeállítás (Horvát-Szlavonország nélkül):

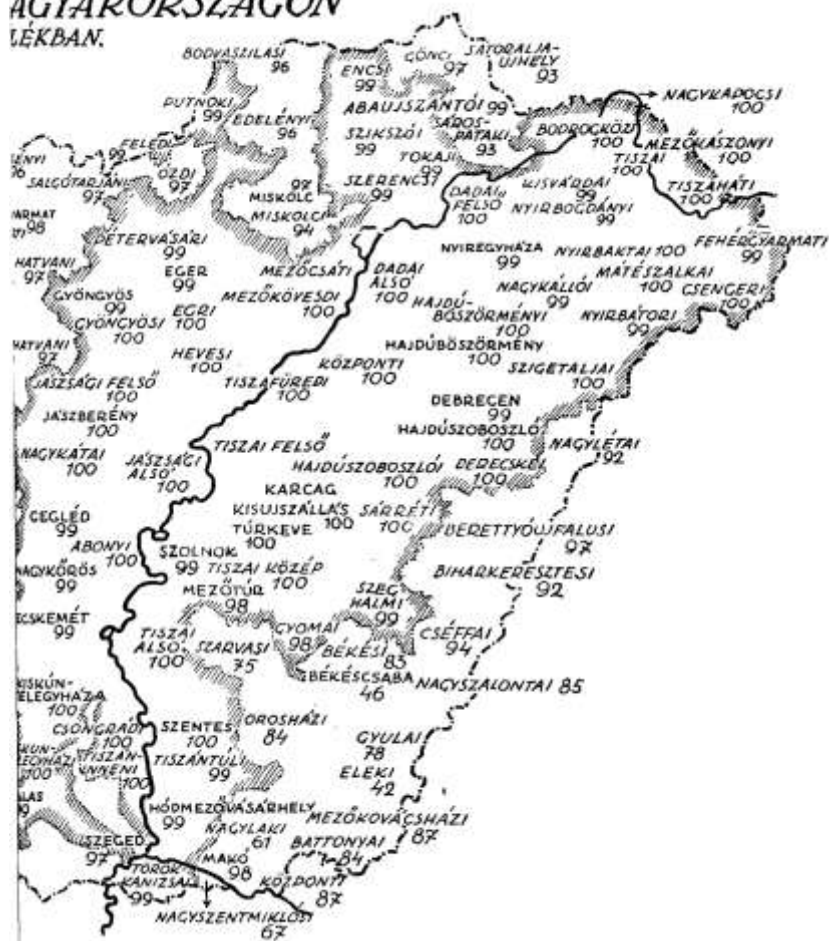
Év	Összes népesség	Magyar	%	Nem magyar	%
1720	2,582.000	1,160.000	44·9	1,422.000	55·1
1787	8,003.000	3,122.000	39·0	4,881.000	61·0
1840	—	4,812.000	41·9	—	—
1850	11,554.000	4,818.000	41·6	6,742.000	58·4
1869	13,561.000	6,170.000	45·5	7,391.000	54·5
1880	13,729.000	6,404.000	46·6	7,325.000	53·4
1890	15,133.000	7,357.000	48·6	7,776.000	51·4
1900	16,684.000	8,586.000	51·5	8,098.000	48·5
1910	18,094.000	9,869.000	54·5	8,225.000	45·5

A trianoni békeszerződés alapján maradt mai területen magyar:

	1910	%	1920	%
Összesen	6,723.196	88·4	7,147.053	89·6
Vármegyékben	5,433.926	88·4	5,738.479	89·1
Thj. városokban	1,289.270	88·4	1,408.574	91·5

Ennek a magyarságnak területi megoszlását százalékos arányban a mellékelt (L sz.) térkép tünteti fel. Ha ezen a 98—100%-ban tiszta magyar lakosságú járások határát összekötjük, akkor azt látjuk, hogy az ország egyik legmagyarabb vidéke Győr megye déli és Sopron megye keleti részétől Vas megye keleti járásain keresztül Zala megyébe nyúlik le és ott az ú. n. Göcsej vidékén terül szét. A másik színmagyar dunántúli telephely Székesfehérvár vidéke. A Duna-Tisza közén a török elől nagy parasztvárosokká

AGYARORSZÁGON LÉKBAN.

összefutott magyarság őrizte meg legjobban tisztaságát, mely színmagyar terület aztán áthúzódik a Tiszán fel egészen a szatmár—bereg—ungmegyei határokig és 100%-osra erősödik Borsod és Hont-Nógrád határjárásaiban is. Ha azután összehasonlítjuk ezeket a mai színmagyar területeket a honfoglaló magyarság törzseinek szálláshelyeivel, akkor arra az érdekes megállapításra jutunk, hogy *azokon a területeken őrizte meg faji tisztaságát a legtisztábban a magyarság, ahol 1000 év előtt őseink az első sátorcölöpöket leverték.* Győr megyében Szemere, Léi és Szoárd, Vasban Bogát és Vérbulcs, Zalában a Horkák, Fejérbén a Fejedelem törzse, a Felső-Tisza-mentén a Kabarok három törzse, ezektől északnyugatra Örös-Ur és Bors vezér szálláshelye, a Tisza hajlásban Balog-Semjén, Kaplony és Kende törzse, a Körös vidékén Ond törzse, Barsa és Vatha, Jejebb Ete és Bór egykori szálláshelyei a ma is még legmagyarabb területek. Ha azonban ezeknek a vidékeknek nem az ethnikumát, hanem közgazdasági vagy kulturális viszonyait és fejlettségét vizsgáljuk, azt a szomorú tényt kell megállapítanunk, hogy bizony nem a legfejlettebb, hanem szinte *a legelhanyagoltabb vidékek ezek,* amit a háború előtti utolsó félszázad hatalmas fellendülése után, melyet az ország minden téren elért, immár nem háríthatunk rá egyszerűen a törökdelések nehéz századaira.

A magyarság közéleti súlyának mindig meglévő természetes nyomatóka mellett még egy adatra kívánunk csak utalni, mely a társadalmi vezetőszererepre való elhivatottságunkat jellemzi, t. i. a különböző nemzetiségek között közvetítőül szolgáló magyar nyelv ismeretének fokozatos terjedésére. Horvát-Szlavonország leszámításával a régi Magyarországon

	magyarul tudott	%	magyarul nem tudott	%
1880	7,232.000	52·6	6,527.000	47·4
1890	8,455.000	55·7	6,708.000	44·3
1900	9,955.000	59·6	6,757.000	40·4
1910	11,820.000	64·7	6,274.000	35·3

Csonka-Magyarországon pedig:

1910	7,256.942	95·4	350.029	4·6
1920	7,722.613	96·8	257.530	3·2

Érdekes talán itt megjegyezni, hogy a csonkaországi német-ségből 64.7%, a tótok közül pedig 80.9% beszélt magyarul. Ez az

elég kedvezőnek mondható arány is azonban, remélhetőleg, az 1930-as népszámlálásig még javult is.⁷

Ausztria

Az új osztrák köztársaságban élő magyarságnak két fő települési területe van: az egyik Nyugatmagyarország (Burgenland), a másik az osztrák főváros: Bécs.

A háború után Nyugatmagyarország népességét kétszer is számba vették: 1920-ban még a magyar népszámlálás és 1923-ban (március 7.) az osztrák népszámlálás idején. Különösen érdekes e két számlálás adatait egymás mellé állítani, mert ad oculos tudjuk demonstrálni a magyar népszámlálásokat pártatlanságát és megbízhatóságát. Nyugatmagyarország lakosságának nyelvi megoszlására⁸ ugyanis a következő adatokat kapjuk:

	1910	%	1920	%	1923			
					Osztrák állam-polgár	Külföldi	Összesen	%
Magyar	36.225	9.0	24.930	8.4	10.565	4.366	14.929	5.2
Német	217.072	74.4	221.185	75.1	222.401	4.350	226.751	79.3
Horvát	43.633	15.0	44.753	15.2	41.756	254	42.010	14.7
Tót	667	0.2	392	0.1	—	—	—	—
Egyéb	4.203	—	3.652	—	1.131	788	1.919	0.8
	291.800	—	294.849	—	275.851	9.758	285.609	—

Íme, tehát az osztrákok mindössze alig ezren felül mutattak ki több német anyanyelvű belföldit, tehát ottani állandóan letelepedett lakost, mint a sokszor vádolt magyar statisztika. E növekedés pedig egyszerűen megfelel a németiség ottani ez idő alatti természetes szá-

⁷ *Irodalom:* Ajtay József: A magyarság fejlődése az utolsó kétszáz év alatt, (III. kiadás; Az Orsz. Magyar Szövetség Könyvtára I. Bp. 1905. Singer és Wolfner). — Jancsó Benedek: Defensio Nationis Hungaricae. (Bp. 1920. Pfeifer.) — *Hómon—Szegefü:* Magyar történet. I. kötet. — *Hómon* Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. (Bp. 1923.) — Kovács Alajos: La situation des peuples non-magyars dans la Hongrie d'avant-guerre. (Revue des Études Hongroises, 1929 Jan.—Sept.) — (Kovács Alajos): Magyarország népességének fejlődése a török uralom megszűnté óta. (A Magyar Békétárgyalások. Kiadja a M. Kir. Külügyminisztérium, Bp. 1920. Egyetemi Nyomda, 36—46. o.).

⁸ Az új osztrák népszámlálás alkalmával már nem a társalgási nyelvet kérdezték (Umgangssprache), hanem a nyelvi hovatartozandóság (sprachliche Zugehörigkeit, Denksprache) után érdeklődtek.

porodási arányának, A magyarság számának mintegy 10.000 fővel való csökkenése, — mert hisz a külföldiek között kimutatott magyarok minden valószínűség szerint tulajdonkép ott maradt tu n. optások lehetnek, — kb. megfelelhet a terület magyar lakossága 1910—1920 közötti csökkenésének, az anyaországba való átköltözésnek és az egyéb külföldre való kivándorlásnak.⁹

A területi megoszlása¹⁰ a magyarságnak itt a következő:

	Osztrák állampolgár	Külföldi	Összesen
Kismarton (Eisenstadt)	158	108	226
Ruszt	22	14	36
Kismartoni járás	391	652	1.043
Németújvári járás (Güssing)	287	575	862
Gyanafalvai járás (Jennersdorf)	88	86	174
Nagymartoni járás (Mattersburg)	315	213	528
Nezsideri járás (Neusiedel am See)	1.937	1.432	3.369
Felsőpulyai járás (Oberpullendorf)	1.640	700	2.340
Felsőöri járás (Oberwart)	5.725	586	6.311
	10.563	4.366	14.929

A másik nagy telephely *Bécs*. A köztudatban elterjedt több tízezernyi, sőt százezernyi („Budapest után a legnagyobb magyar város Bécs!”) magyarral szemben azonban itt mindössze 10.927 magyar anyanyelvűt mutattak ki 1923-ban, tehát még akkor, mikor az ú. n. emigráció és a gazdasági konjunktúra a magyarság számát itt fölnövelhette volna. Ezek közül:

⁹ Az Országos Menekültügyi Hivatal jelentése szerint ugyan a menekültek száma mindössze 1187 volt (1921-ben: 499, 1922-ben 576, 1923-ban 112), /Id. mű 37. o./; viszont ennek a területnek az összes lakossága több mint kilencezerrel fogyván (9235) az 1920. és 1923-i népszámlálás között, melyből mintegy 2700 lélek esik a horvátok csökkenésére, véleményünk szerint egyrészt többnek kellett a csonkahazába visszatérni magyarságnak lenni, másrészt igen számottevő lévén a kivándorlók száma is: 1922-ben 5346, 1923-ban 6683, (Das Burgenland unter österreichischer Verwaltung; Oesterreich — Bücherei, Band 10/11. — Wien, 1924; 35. o.) fél kell tennünk, hogy ezek túlnyomó többsége ugyancsak magyar anyanyelvű.

¹⁰ Bundesamt für Statistik: Ortsverzeichnis des Burgenlandes. (Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung von 7. März 1923. — II. erweiterte Auflage, Wien, 1925; 2. o.) adatai. — A Statistisches Handbuch für die Republik Österreich. VI. évfolyamban közölt adatok szerint a felsőöri kerületben a magyarok száma csak 5361 (4768 osztrák állampolgár és 533 külföldi), tehát 950-el kevesebb.

régi osztrák állampolgár	205
új állampolgár	2.164
külföldi.....	8.756

A külföldiek közül Magyarországból való 6.313, Cseh-Szlovákiából 1.397 Romániából 540, Jugoszláviából 333, Lengyelországból 63, Olaszországból 37, Németországból 18, Svájcból és Hollandiából 2—2, Dániából 1, Európa egyéb országaiból 29, más földrésről 9, és ismeretlen állampolgárságú 14,

A magyarok Bécs egyes kerületeiben így oszlanak meg:

I.	1046	VII.	601	XII.	214	XVII. ...	290
II.	1777	VIII.	489	XIII.	583	XVIII. ...	394
III.	966	IX.	836	XIV.	184	XIX. ...	318
IV.	771	X.	480	XV.	184	XX. ...	340
V.	443	XI.	99	XVI.	293	XXI. ...	211
VI.	403						

Száz bécsi lakos között tehát 0.53 magyar anyanyelvű van. *Az Ausztriában élő összes magyarok száma pedig: 25.851.*¹¹

¹¹ *Irodalom: Zsombor Géza: Westungarn. Zu Ungarn oder zu Österreich?* (Sopron, 1919, Corvina.) — *Thirring Gusztáv: West-Hungary.* (East-European Problems, No. 6. — Budapest, 1920, Pfeifer). — *Gagyi Jenő: A nyugatmagyarországi kérdés.* (Budapest, 1921, Pfeifer). — *Teleki Pál gróf és Domanovszky Sándor: La Hongrie occidentale.* (Questions de l'Europe Orientale, No. 5. — Budapest, 1920, Pfeifer.) — *Vitéz Házi Jenő: Unser geschichtliches Recht auf Westungarn.* (Budapest, 1920, Pfeifer.) — *Thirring Gusztávné: A nyugatmagyarországi németek és a nemzetiségi kérdések.* (Budapest, 1920, Pfeifer.) — *Träger Ernő: Le Hongrie occidentale.* (Magyar Nemzeti Szövetség kiadása; Budapest, év nélkül, Pátria.) — *La Question de la Hongrie occidentale, Résultat de la propagande pangermaniste.* (Kiadó nélkül, 1921.) — *Lipthay Béla: „Burgenland”, Magyarország osztrák megszállás alatt levő része.* (Thirring G.: Sopron, Civitas fidelissima c. műben; kiadta a „Sopronmegyei Kör”; Sopron, 1925, Székely.) — *Thirring Gusztáv: Führer durch Sopron und die ungarischen Alpen.* (Sopron, 1912, Dunántúli Turista Egyesület kiadása.) — *Nagy Iván: Westungarn.* (Ifjak Szava, 1921. aug. Német-magyar különszám.) — *Osztrák irodalom: Viktor Miltshinsky: Das Verbrechen von ödenburg.* (Wien, 1922, Literaria.) — *Karl Keissler: Die Pflanzenwelt des Burgenlandes.* (Veröffentlichungen des Naturhistorischen Museums, Heft 1. — Wien, 1924.) — *Josef Karner: Das Burgenland. Ein Heimatbuch für Volks- und Bürgerschüler.* (Wien, 1925, Österreichischer Bundesverlag.) — *Max Hoff er: Das Burgenland. Ein Wegweiser zu seinen Schönheiten für Freunde dieses deutschen Landes.* (Graz, 1926, Südmark.) — *Eduard Stepan: Burgenland-Festschrift.* („Deutsches Vaterland” különszáma, 1920.) — *Österreichische Illustrierte Zeitung: Burgenlandnummer.* (1923 június 3-1 különszám.) — *Deutsch-Westungarn nach dem Friedensvertrag.* („Flugblätter für Deutsch-Österreich Recht” No. 40. Wien, 1919.) — *Hans Jürgen: Das Burgenland.* (Schriften des Deutschen Schulvereines Südmark über das Grenz- und Auslandsdeutschum. Graz, 1928.) — *Müller—Guttenbrunn: Wohin gehört Westungarn?* (Wien,

Cseh-Szlovákia.

A cseh impérium alá került magyarországi területeken három népszámlálás adatait van módunkban összehasonlítani, ami persze nem üt ki a magyarság előnyére, mert az 1910-ben e területen kimutatott 1,084.000 magyar¹² 1921-re 754.000-re csökkent le. A három összeírás eredményei¹³ a következők:

1910		1919	1921
Szlovenszko	896.271	689.565	650.597
Ruszinszko	174.482	—	104.177
összesen:	1,070.753		754.774

A magyarság tehát 1910—1921 között a cseh adatok szerint 315.979 fővel csökkent (33.85%), még pedig a tulajdonképeni Felvidéken 245.674 fővel, a Ruténföldön pedig 70.305 lélekkel, tehát 27.41, illetve 40.29%-kal. 1919 és 1921 között már a csehek által lebonyolított népszámlálások eredményében is a Felvidéken 38.968 lélekkel (5.65%) találunk kevesebb magyart, amit a hivatalos cseh-szlovák statisztika azzal magyaráz, hogy azok a zsidók, akik 1919-ben még magyarnak vallották magukat, 1921-ben már zsidó nemzeti-ségűnek vétették fel magukat a listákban.¹⁴

A magyarság számának több mint háromszázezerrel való csökkenését a cseh statisztikai hivatal elsősorban azzal igyekszik indokolni, hogy a magyar közalkalmazottak nagy számban hagyták el Csehország területét.¹⁵ Az Országos Menekültügyi Hivatal jelentése

1919, Südmark.) — *Winterstetten*: Heinzenland, Deutsches Neuland in Osten. (Wien, 1919. Braumüller.) — *Pfaundler*: Die Zukunft der Deutschen in Westungarn. (Wien, 1919, Holder.) — *Pfaundler*: Das Burgenland. (Graz, 1923, Südmark.) — *Berka*: Das Burgenland. (Berlin, Deutscher Schutzbundverlag.) — F. *König*: Deutschland, Österreich, Ungarn und das Burgenland. (Graz, év nélkül, Südmark.) — *Vulwvich* J.: Denkschrift über die Neueinrichtung des Burgenlandes. (Wien, 1921.) — Fünf Jahre Aufbauarbeit im Burgenlande. (Kismarton-Eisenstadt, 1926.)

¹² *Buday*: A megcsonkított Magyarország (Budapest, 1921, Pantheon) c. munkájában (19. o.) ennyi magyart mutat ki; akik az egész magyarságnak 1%-át, a Felvidék lakosságának pedig 30-3%-át tették ki.

¹³ A következőkben ismertetett cseh adatok a *cechoslovakische Statistik*, Band 9. VI. Reihe (Volkszählung, Heft 1): Volkszählung in der czechoslovakischen Republik vom 15. Febr. 1921. I. Teil. (Prága, 1924.) c. hivatalos kiadványból valók.

¹⁴ Id. mű 83. o.

¹⁵ így hivatkoznak rá, hogy főképp a magyar anyanyelvű *reformátusok* száma csökkent: a Felvidéken 12.728, a Ruténföldön 4586 fővel.

szerint¹⁶ a menekültek száma az egész Felvidékről a következő volt:

1918.....	12.373
1919	57.783
1920.....	31.606
1921 (II. 15-ig)	215 (az egész évben 1722)
101.977	

A másik ok *szerintük: a felvidéki zsidóság nemzetietlen magatartása.* Adataik szerint ugyanis míg 1910-ben magyar anyanyelvűnek vallotta magát 106.502 izraelita vallású a Felvidéken, addig 1921-ben már csak 21.584, a veszteség tehát 64.921. A Ruténföldön pedig 1921-ben csak 6.863 izraelita vallotta magát magyarnak, az 1910. évi 36.236-tal szemben. A magyarság vesztesége tehát itt 29.373 fő, *összesen 94.294!*

Hogy *ez* a veszteség-előállítás nemcsak a cseh összeíró biztosok erőszakoskodásának vagy hamisításainak volt a következménye, hanem akár a zsidó nacionalizmus felébredésének, akár oportunitásnak, az új helyzettel való teljes megalkuvásnak, az mutatja, hogy az izraelita vallásúak közül voltak elegendően olyanok is, akik *nem* vallották magukat zsidó nemzetiségűnek. A felvidéki cseh állampolgár izraeliták nemzetiségi megoszlása ugyanis a következő:

Tartomány	Magyar	Cseh-szlovák	Német	Rutén	Zsidó	Egyéb	Összesen
Szlovenszko ...	21.584	29.136	8.738	179	71.018	183	130.843
Ruszenszko	6.843	717	262	3.528	79.560	713	91.643
Összesen ..	28.447	29.853	9.000	3.707	150.578	901	222.486

Hogy azonban a felvidéki zsidóságnak ez a magatartása valójában mennyire elhatárolt, az kitűnik abból, hogy az ú. n. történelmi országokban az izraelitáknak sokkal kisebb száma vallotta magát egyúttal zsidó nemzetiségűnek is. *Így, míg az izraelita vallásúaknak Ruszenszkoiban közel 90%-a, a Felvidéken több mint a fele, addig Csehországban csak gyenge hatodrésze vallotta magát zsidó nemzetiségűnek.* A zsidó nemzetiségűek közül 44.27% él tehát Ruszenszkoiban, 39% Sziovenszkoiban és csak 16.73% és a cseh országokra. Még pedig:

¹⁸ *Petrichevich-Horváth* Emil báró: Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről. (Budapest, 1924, Pesti könyvnyomda; 37. o.)

Tartomány	Izraelita vallású	1000 lakos közül	Zsidó nemzetiségű	1000 lakos közül	1000 izr. közül zsidó nemzetiségű
Csehország	79.777	11.9	12.578	1.7	157.7
Morvaország	37.989	14.3	18.440	5.8	485.4
Szilézia	7.317	10.9	4.681	5.9	639.7
Szlovenszko	135.918	45.3	73.628	23.8	541.7
Ruszinszko	93.341	153.9	81.529	133.5	873.5
Összesen	354.342	26.0	190.856	13.5	538.6

Numeri clamant! Ezek a számok vádolók és egyben megszegyénítők. Vádolók a Felvidék egykori ú. n. „magyar” zsidóságával szemben, amelyik százezernyi számban hagyta ott a legnehezebb küzdelmek idején a keserves kisebbségi sorsra ítélt magyarságot, és megszegyénítők a csonka-ország hazafias zsidóságával szemben, amelyik büszkén vallja és hangosan hirdeti magát¹⁷ magyarnak és amelyik most csak pirulhat e számok olvastán. Egy biztos, hogy az utódállamok zsidóságának túlnyomó része nem vállalta a magyarságáért reá nehezülő kisebbségi sors terhét.

A felvidéki magyarságot természetesen kiegészíti még a többi tartományokban található magyarok száma:

Tartomány	Csehszlovák állampolgár	1000 magyar közül esik	1000 lakos közül magyar	Külföldi állampolgár	Összesen
Csehország	5.476	7.4	0.8	659	6.135
Morvaország	534	0.7	0.2	225	759
Szilézia	94	0.1	0.1	61	135
Szlovenszko	637.183	854.8	215.4	13.414	650.597
Ruszinszko	102.144	137.0	170.3	2.033	104.177
Összesen	745.431	1000	55.7	16.392	761.823

A 761.823 főnyi magyarságból tehát 85.48% esik a Felvidékre, 13.70% a Ruténföldre és csak 0.82% a cseh országokra s így a Fel-

¹⁷ Különösen jellemző volt Sándor Pál országgyűlési képviselő felszólalása a magyar parlamentben 1930 november 19-én, melyben azzal fenyegetőzött, hogy — ha a magyarság ki akarja rekeszteni a hazafiak táborából a „magyar” zsidóságot, majd az utódállamok eddig magyar érzelmű zsidósága viszont elfordul az ottani magyarságtól. Amint láttuk, a felvidéki zsidóság ezt már az új uralom első éveiben meg is tette.

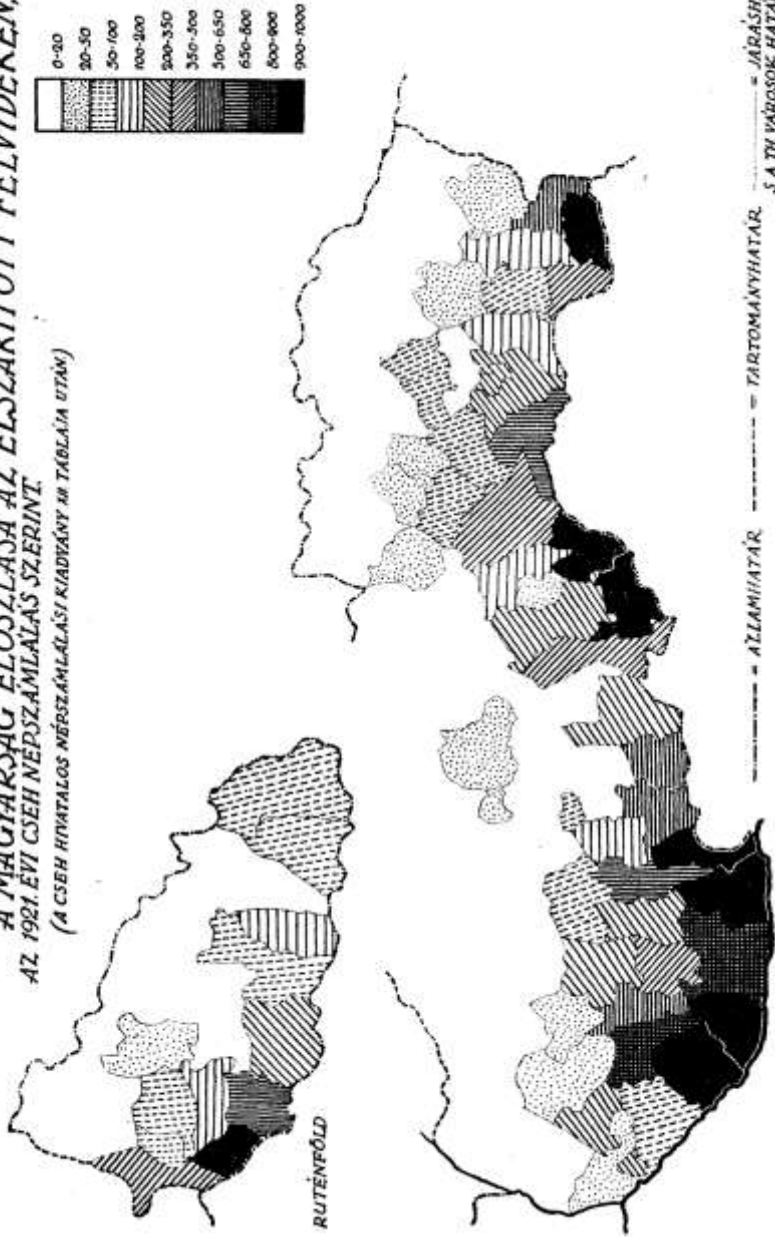
vidék lakosságának $\frac{1}{5}$ -ét: 21.54%-ot, a Ruténföldnek $\frac{1}{6}$ -át: 17.03 százalékát teszi ki.

Legnagyobb részük az ország déli határa mentén helyezkedik el, szorosan és hézag nélkül csatlakozva a csonkaország magyarságához, három nyelvterületre oszolva. Abszolút többséget alkotnak a Felvidék 17 és a Ruténföld 2 járásában, relatív többségben vannak 1 felvidéki járásban, 20% -ot meghaladnak 10, 10—20%-ban vannak 7,5—10%-ban 8, 2—5%-ban 8 járásban. Abszolút többségben vannak ezen kívül 3 felvidéki és 1 ruténföldi rendezett tanácsú városban, relatív többségben vannak 1—1 városban, 20—50%-ot tesznek ki 4 városban, 10—20%-ot ugyancsak 4, 5—10%-ot 9 és 2—5%-ot 8 városban. A városokat megszálló magyarság lényeges csökkenését az 1910, évi állapothoz képest a cseh hivatalos statisztika azzal igyekszik még *magyarázni* a már említett okokon kívül, hogy sokan a „nemzeti öntudatra ébredt” városi intelligencia köréből magyar helyett már a szlovákokat vagy rutént jelentették be anyanyelvüknek.

Az 1910-es népszámlálás szerint a Felvidéken talált magyaroknak mintegy négyötöde élt a jelenlegi határok mentén. Ez az a terület, amelyhez a tiszta ethnikum princípiuma alapján, minden történelmi jogtól eltekintve, még népszavazás nélkül is joga van a magyarságnak, és amelyet a wilsoni elvek teljes arcucsapásával szakítottak el tőlünk Trianonban, *Kogutowitz* Károly számításai¹⁸ szerint ez a három nagy magyar többségű nyelvterület, mely Pozsonytól Rozsnyóig, Rozsnyótól Ungvárig és Ungvártól Ugocsáig húzódik 12.104 km² területen 852 községet foglal magába, összesen 945.471 lakossal, akik közül *magyar* 813.501 (85.6%), *tót* 61,296 (6.4%), egyéb, főleg német és rutén 70,674 (8.0%), vagyis *a határ mentén a 85.6 százaléknyi magyarsággal szemben mindössze 14.4% nem magyar áll*. A három magyar nyelvterület elseje 8,189 km² 582 községgel, amelyekben csak 1 i-ben van tót többség, a többi mind magyar, A 647.799 lakosból itt 557.117 a magyar (85.1%) és csak 41.730 a tót (6.4%). A Rozsnyótól Ungvárig terjedő 2,460 km² területen 192 község van 166,538 lakossal, akik közül 83.8% magyar és 10.9% a tót, 139,473, illetve 18,143 fő. A ruténföldi magyar terület 1455 km²-en terül el 78 községgel, ahol a 131.134 főnyi lakosságból mindössze 1.423 a tót (1.1%), viszont 116.911 a magyarok száma (90.0%).

¹⁸ *Kogutowitz* Károly: Ethnographical map of Hungary. (Szöveg: Statistical data of the homogeneous hungarian and german enclaves in the succession states. Budapest, 1929, Homyánszky. A Magyar Revíziós Liga kiadása. 11—13. o.)

A MAGYARSÁG ELŐSZÁMLÁLÁSA AZ ELSZAKÍTOTT FELVIDÉKEN,
 AZ 1921. ÉVI CSEH NÉPSZÁMLÁLÁS SZERINTI.
 (A CSEH HVTALOS NÉPSZÁMLÁLÁSI KIADVÁNY 88. TÁBLÁJA UTÁN)

Ennek a területnek a visszacsatolása a magyar revíziós Program minimuma. Nem áll meg e követeléssel szemben a cseheknek az az állítása,⁹ hogy a területek visszakapcsolásával nagyszámú szlovák kisebbség kerülne viszont magyar uralom alá, mert, amint látjuk, mindössze alig 60.000 tót lakosról van szó, több mint 800.000 magyarral szemben. S a hazai tótság száma ezekkel együtt sem érné el a $\frac{1}{4}$ milliót; míg a cseh hivatalos statisztika szerint is cseh impérium alatt ma több mint $\frac{3}{4}$ millió magyar él kisebbségben, akiknek azután legfeljebb 20%-a maradna — főképp az északi városok lakossága közt — cseh uralom alatt.

A magyarság 80%-ának ezt az összefüggő egységben húzódó tömbjét a Felvidéken szervezett hat nagyzsúpánság által közigazgatásilag szétszakították, természetesen azzal a politikai célzattal, hogy a magyarság érvényesülését a közigazgatási autonómiák életében akadályozzák.

Nagyzsúpánság	Magyarok száma	1000 lakos közül magyar
Pozsony	219.945	311·3
Nyitra	127.738	288·8
Túrócszentmárton	2.710	6·5
Zólyom	142.353	291·4
Liptószentmárton	45.123	143·8
Kassa	99.314	168·6
Ruténföld	102.144	170·3

¹⁹ így Georges Marót a *Le Temps* 1930 dec. η-χ számában „*La politique hongroise vue de Prague*” című cikkében azt írja: „Dans un ouvrage bien connu sur la revision des frontières actuelles, un auteur hongrois non suspect de complaisance envers la Petite-Entente, M. Ivan Nagy, montre que tenter la „revision minima” aboutirait à ramener en territoire hongrois, avec un demi-million de Magyars, un nombre de Slovaques tel que la minorité slovaque en Hongrie se trouverait portée à près d'un demi million d'âmes. Il en résulterait ceci: le chiffre de la minorité magyare en Tchecoslovaquie tomberait bien à un quart de million, mais en même temps les minorités slovaque et allemande en Hongrie s' accroîtraient de telle sorte que l'ensemble des allogènes vivant dans ce pays passerait à un million.” Szerző mindenekelőtt meg kívánja állapítani, hogy eddigi tanulmányaiban sohasem foglalkozott a revízióval kapcsolatosan a fenti értelemben, úgyhogy G. M. nem vehette tőle az említett adatokat. A cseh állítással szemben láthatjuk, hogy csak 60.000, szórványban élő tót kerülne vissza a határmenti revízió révén, akikkel együtt a mai Magyarország tót lakossága (141.882 fő, az összes lakosság i-8%-a) éppen hogy elérné a 200.000-es létszámot, tehát még megközelítőleg sem a félmilliót. Az sem áll, hogy e határrevízió esetén a különböző nemzetiségeink száma meghaladná az egy milliót, mert legfeljebb elérné a 900.000 lelket, beleszámítva a semmiféle revízióval

Végeredményben az 1910—1921. népszámlálások eredményét összehasonlítva, a hiányzó 315.979 főnyi magyarság csökkenését először is a 94.294 főnyi a magyarságot megtagadó zsidósággal és a 101.977 menekülttel magyarázhatjuk. Ha az 1910—1921 közötti természetes szaporodástól még el is tekintenénk, mindig marad még 119.708 hiányzó magyar, akit a csehek egyszerűen *elsikkasztottak*?⁰

máshová nem csatolható több mint félmillió németiséget s a törpe törzseket is, mint amilyenek a vendek, sokácok, bunyevácok. (V. ö. vitéz Nagy Iván: *Európa kisebbségei*. Nemzetiségi statisztikai vázlat. „Magyar kisebbség” kiadása, Lúgos, 1929. és „*Magyarország nemzetiségei*”, „Magyar kisebbség”, 1927. október 1.—dec. 16. számait.)

²⁰ *Irodalom*: Stróbl Miksa: Tótok, akik nem akarnak elszakadni Magyarországtól. (Bp. 1919. Kultúra.) — Angyal Dávid: A Magyar Tudományos Akadémia válasza a cseh akadémiának. (Területvédő Liga; Bp. 1920.) — Gerevich Zoltán: La Slovaquie, terre de l'avenir. Remarques sur la brochure du même titre de Karel Kálal écrivain tchèque. (Bp. 1920. Hornyánszky.) — Rakovszky Iván: La minorité magyar dans la Slovaquie. (1921, hely s kiadó nélkül.) — C. C. A.: La lutte du Siovensko pour l'autonomie. (Jelzés nélkül; kb. 1922.) — Ósz Béla: Felsőmagyarország iskolaügye a cseh megszállás alatt. (Bp. 1922. Tudás.) — Pechány Adolf: A cseh külpolitika. (Bp. 1922, Hornyánszky.) — Podhradzky György: A tótoklakta Felföld politikai és kultúrgeográfiája. (Bp. 1924. Studium. — A tót kérdés gazdag bibliográfiájával.) — Zsedényi Béla: A csehszlovák köztársaság alkotmánya. (Miskolci Jogászetek könyvtára, 6. sz., 1925.) — Pechány Adolf: A szlovák politika útjai. (Bp. 1928. Révai.) — Jehlicska Ferenc: A tíz cseh csapás Szlovénországban. (1928, hely nélkül.) — Pechány Adolf: Ce qu'on enseigne dans les écoles tchécoslovaques. (Bp. 1929. Hornyánszky.) — Surányi Lajos: Ten black years. The tragedy of the Danubian Peoples. (Szerző kiadása, Bp. 1930.) — Magurai J.: A volt magyar Felvidék most Siovensko. (Bp. 1930. Kellner.) — Pechány Adolf: Cesko-Slovensko. (Bp. 1926. Európa. Tótol.) — Steier Lajos: *Ungarns Vergewaltigung*. Oberungarn unter tschechischer Herrschaft. (Wien, 1929. Amalthea.) — Iványi Béla: Pro Hungária Superiore. Felsőmagyarországért. (Debrecen, 1918.)

Proklamácija do uhrooruszjkoho Národa. (Bp. 1919. Wodianer.) — Csáky István gróf: La question ruthène. (Questions de l'Europe Orientale, No. 7. Bp. 1920. Pfeifer.) — Bonkáló Sándor: A magyar rutének. (Bp. 1920. Pfeifer.) — Hodinka Antal: A kárpátalji rutének lakóhelye, gazdaságuk és múltjuk. (Bp. 1923. Apostol.) — Bereghy Albert: Hogyan szakadt el a Ruthénföld? (Bp. 1927. Nemzeti Élet.) — Árky Ákos: A ruszinszko magyarság és Ruszinszko autonómiája. (Bp. 1928. Sylvester.) — Árky Á.: Ruszinszko küzdelme az autonómiáért. 1918—1927. (Bp. 1928. Studium.)

Die staatsrechtlichen Erklärungen der Abgeordneten und Senatoren der Deutschen, Magyaren und Slowaken in der ersten Volksvertretung der tschechoslowakischen Republik. (Deutschpolitische Arbeitsstelle, No. 8. Prága, 1920.) — Spiegel L.: Das tschechoslowakische Staatsproblem. (Prága, 1922, Bohemia.) — Die Sprachenverordnung. (Ständige Vertretung des Deutschen Juristen tags in der Tschechoslowakei. Reichenberg, 1926.) — Oberschall A.: Wahlergebnisse in der Nationalitätenversammlung der tschechoslowakischen Republik 1920. Eine statistisch-politische Untersuchung. (Warnsdorf, 1920, Strache.)

Cseh irodalom: Les Magyars et l'Entente. (Prága, 1919, Politika.) — Quelques aspects de la nature de l'Etat tchéco-slovaque. (Prága, 1919, Politika.) — Hoetzl-Joachim: La Constitution de la République Tchecoslovaque. (Prága, 1920, L'Effort de la Tchecoslovaquie.) — Mauer J.: L'enseignement dans la République Tchecoslovaque. (Prága, 1920. u. o.) — Stránský R.: État actuel des écoles dans la R. T. au point de vue national. (Prága, év nélkül, Státui

Jugoszlávia.

A délszláv királyság 1921 január 31-én tartotta népszámlálását,²¹ amikor a magyarság számát az egyes országrészekben a következőnek találták (összehasonlítva az 1910-es magyar adatokkal):

Tartomány	1910	%	1921	%
Szerbia	—	—	2.165	0.1
Montenegro	—	—	13	0.0
Bosznia-Hercegovina	—	0.3	2.638	0.2
Dalmácia	—	—	71	0.0
Veglia és Castua	—	—	2	0.0
Szlovénia	—	—	462	0.0
Horvát-Szlavonia	105.948	4.1	68.753	2.6
Muraköz	7.706	8.3	1.800	1.9
Muramellék	20.889	23.1	14.435	15.6
Bánság-Bácska-Baranya	443.006	32.5	382.070	27.7
Összesen	577.549	—	472.409	3.9

A két népszámlálás között tehát százezernél több magyar tűnt el a Szerbiához csatolt területen — papiroson. Ennek tudható be talán, hogy a népszámlálási hivatalos kiadványokban már előre figyelmeztettek arra, hogy a legnagyobb figyelmet fordították a nemzetiségek szabad nyelvbevallási jogának feltétlen biztosítására és hogy sokszor még a helyszínén is ellenőrizték az adatok pontosságát a kisebbségek érdekében.²² Adataikat a magyar statisztikai irodalom kiváló művelője, *Kovács* Alajos boncolta részekre *Les*

Nakladatelstvi.) — *Hendrich-Smok*: L'enseignement secondaire dans la R. T. (Prága, 1923.) — *Bach T.*: Education in Czechoslovakia. (Washington, 1923, Departement of the Interior.) — *Matula-Praus*: Adult education in Czechoslovakia. (Prága, 1925, State Publishing Office.) — *Chmelaf J.*: Les partis politiques en Tchecoslovaquie. (Prága, 1926, Or bis.) — *Skultéty József*: A volt Felső-Magyarországról. Válaszul dr. *Iványi Béla*: „Pro Hungária Superiore” c. könyvére. (Turóc-Szent-Márton [sic!] 1929.)

²¹ *Résultats préliminaires* du recensement de la population dans le Royaume des Serbes-Croates-Slovenes du 31 janvier 1921. (Publié par la Direction de la Statistique d'Etat. Belgrade-Sarajevo, 1924. 254 o., 11 kartogramm.)

²² „Sur les territoires habités par notre peuple, qui est constitué notre nouvel Etat, il y a un certains nombre d'habitants appartenant à d'autres peuples. Afin de connaître le rapport numérique précis et la répartition géographique de ces éléments étrangers, on a apporté la plus grande attention afin de garantir à chacun le droit légal de décider librement et spontanément à quelle nationalité il appartient. C'est pourquoi on a exercé un contrôle sévère et vérifié

données de nationalité du recensement du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes című munkájában,²³ melyben a vallási, a szaporodási és a nyelvismereti adatok egybevetésével állapította meg a szerb statisztikai szolgálat nem a legbecsületesebb mesterkedését, mellyel míg egyrészt a nemzeti önérzetüket növelni kívánták, másrészt az engedelmes számokkal való visszaélésük a kisebbségek elnyomásához is eszközt szolgáltatván — kihívták maguk ellen a magyarság minden elkeseredését és a külföldi tudományos körök bizalmatlanságát.

Ez a magyarság az elszakított területeken²⁴ az egyes városokban, illetve járásokban a következőképp oszlik meg:

Bánság			Bácska—Baranya		
	1910	1921		1910	1921
Nagybecskerek v.	9.148	7.482	Újvidék v.	13.343	12.937
Versec	3.890	2.402	Szabadka	55.587	27.730
Pancsova	3.364	1.520	Zenta	27.221	26.626
Fehértemplom	1.213	338	Zombor	10.078	5.105
Nagykikinda	5.968	4.048	Magyarkanizsa	16.655	17.123
Alibunár	588	323	Apatin	14.446	11.854
Fehértemplom	909	576	Kiskőszeg	8.706	7.484
Nagykikinda	7.131	7.236	Dárda	11.027	9.092
Nagybecskerek	8.573	7.574	Zsablya	5.064	4.964
Nagygáj	4.733	4.465	Kula	8.354	7.067
Versec	2.239	1.625	Újvidék	13.041	11.145
Zsombolya	11.657	11.019	Hódság	4.000	1.615
Antalfalva	5.957	5.296	Palánka	3.695	1.478
Kevevára	5.355	4.420	Zenta	40.245	40.468
Törökbecse	14.136	13.226	Zombor	21.258	19.726

les données obtenus sur les lieux mêmes, et l'on a en outre prescrit des mesures spéciales pour parer aux influences possibles, de quelque côté qu'elles puissent venir." (Id. mű V. o.)

²³ Revue de la Société Hongroise de Statistique. (Budapest, 1926; IV. évf. 1—2. szám, 61—94. o.)

²⁴ Az alföldi kompakt magyar tömbhöz csatlakozóan a török háborúk befejeztével idetelepített németekkel együtt a szerbekkel szemben három területen alkotva *többséget*: 1. a *baranyai* háromszög 36 községében 20.937 (40.2%) magyar és 14.770 (28.4%) német áll szembe mindössze 6346 (12.2%) szerbvel; 2. *Bácska* 91 falujának 615.028 lakója közül — az újvidék—szenttamás—titeli háromszöget leszámítva — 278.326 (45%) a magyar és 150.370 (24.3%) a német s csak 16.5%, 102.090 a szerb; 3. sőt *Torontói* Nagybecskerektől É-Ék-re fekvő részén is a magyarság (74.810 — 29.9%) és a németiség (55.593 = 22.2%) abszolút többséget alkot a szerbek ellen (103.707 — 41.4%). (Kogutowicz: id. mű alapján.)

	Bánság			Bácska—Baranya	
	1910	1921		1910	1921
Pancsova	3.148	2.841	Obecse	30.465	27.801
Felsőittebe	4.154	4.534	Titel	4.064	3.609
Törökkanizsa	18.272	20.011	Topolya	42.374	44.382
Csene	2.348	2.838			

A Bánság-Bácska-Baranya elszakított területén élő magyarság tehát a 11 év alatt 73.296 fővel (15.5%) csökkent. Ehhez a számhoz jön még 4751 főnyi újabb numerikus csökkentés, amely a jugoszláv statisztikai hivatal által kiadott ú. n. végleges eredmények során²⁵ a magyarság összlétszámát 467.658 főben állapítja meg az előzetesen közzétett s fentebb ismertetett adatokkal szemben, úgyhogy a horvát-szlavonországi 37.196 főnyi (35.1%) csökkenéssel együtt ezen a területen a szerbek 115.242 magyarral mutatták ki kevesebbet az 1910-es létszámnál. A csökkenést hivatalos kiadványuk azzal igyekeznek magyarázni, hogy gazdasági és politikai okokból sokan vallották magukat azelőtt magyarnak, akik most újból szerbnek vagy horvátnak jelentették be anyanyelvüket. De a szerbek-horvátok száma növekedett azért is, hogy ők a sokácokat, bunyevácokat, dalmátokat, illíreket, krassovánokat mind a szerb-horvátok közé számolták. Így azután a fenti terület nemzetiségi megoszlása a következőképp alakult:

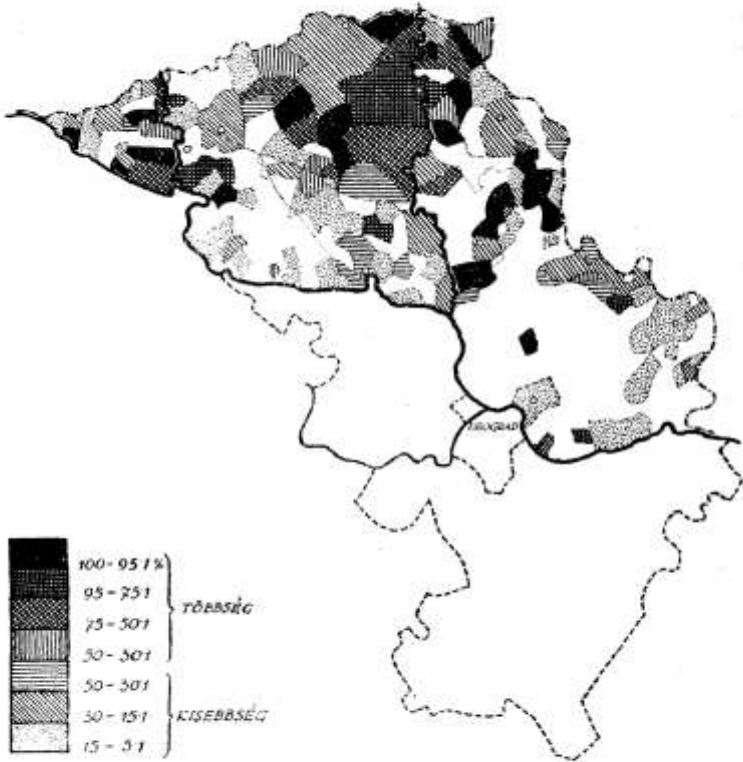
Nemzetiség	1910	%	1921	%
Szerb-horvát	454.625	33.4	514.121	37.2
Magyar	443.006	32.5	382.070	27.7
Német	312.350	22.9	328.173	23.8
Román	81.790	6.0	74.099	5.4
Egyéb szláv	58.134	4.3	67.886	4.9
Szlovén	48	0.0	7.949	0.6
Olasz	138	0.0	249	0.0
Egyéb	11.929	0.9	5.863	0.4

A szerbség tehát csak relatív többségben van a megszállt területen, a német és magyar kisebbség azonban együttvéve még

²⁵ Obáta Drzavna Statistika: Statistički Pregled Krajevine jugoslavije po Banovinama. (Belgrád, 1930.) Idézi: Kovács Alajos: La nouvelle division administrative de la Yougoslavie. (Journal de la Société Hongroise de Statistique. Bp. 1930; VIII. évf. 1—2. szám, 59—68, o.)

**MÁTERNJI JEZICI U KRALJEVINI S. H. S.
PO OPSTINAMA.**

PREMA POPION 31. JANUARA 1921 GOD
MADŽARSKI.~

**MAGYAR ANYANYELVŰEK A SZERB-HORVÁT-
SZLOVÉN KIRÁLYSÁGBAN KÖZSÉGENKÉNT
AZ 1921. JANUÁR 31. NÉPSZÁMLÁLÁS SZERINT-**
(A JUGOSZLÁV HIVATALOS NÉPSZÁMLÁLÁSI TÉRKÉP ALAPJÁN HORVÁT-
SZLAVONORSZÁG NÉLKÜL.)

ma is eléri, illetve túlhaladja az abszolút többséget. A menekültek leszámításával²⁶ és hogy ha itt nem vizsgáljuk a zsidóság²⁷ magatartását, *a hiányzó 79.658 főnyi magyarságra vonatkozólag nem kapunk megnyugtató magyarázatot*. Pedig még az 1910-es magyar, illetőleg horvát népszámlálás sem a legpontosabban tárta fel a magyarság helyzetét különösen a Szerémségben, ahol a horvát sovinizmus *már akkor* lecsökkentette az összeírásnál az ott élő magyarság számát.²⁸ A jugoszláviai magyarság egészét tehát nyugodtan becsülhetjük ma is 580—600.000 lélekre.

A délvidéki magyarság számának, illetőleg kisebbségi erejének csökkentésére szolgált azonkívül az 1929 november 4-én kormányrendelettel életbeléptetett új bánági kerületek felállítása is, amikor a Bánág-Bácska-Baranya területen élő magyarság létszámának csökkentése érdekében a Száva—Duna vonaltól délre fekvő területet Kragujevac és Milanovac városokig *Dunabánág* néven egyesítették, úgyhogy a szerbek száma e területen 56.90%-ra emelkedett (1,199.179 fő), a magyarságé pedig 18.39 (385.526), a németeké meg i6.33%-ra (344.136) csökkent le.²⁹

De sajnos, fogy a magyarság száma az állandó tengerentúli kivándorlás következtében is. Így 1921-ben 700, 1922-ben 259, 1923-ban 1109, 1924-ben 4218, 1925-ben 3082, 1926-ban 1563 és 1927-ben 1667 *magyar* vándorolt ki.³⁰ Nem sok jót remélhetünk tehát a legújabb szerb népszámlálástól sem.³¹

²⁶ *Petrichevich* (id. mű) szerint: 1918-ban 5459, 1919-ben 19.239, 1920-ban 10.551, 1921-ben 335 (egész évben 4023).

²⁷ Bánág—Bácska—Baranyában 18.777 (1.4%)> Horvát-Szlavonországban 9602 (0.7%), Muraközben 736 (0.8) és a Muramelléken 642 (0.7%) volt a zsidóság száma; összesen tehát 29.757.

²⁸ *Benisch* Arthur: Horvátország nemzetiségi viszonyai c. kitűnő tanulmányában írja (Magyar Figyelő, 1913. II. kötet, 404—416. o.): „Egész sereg helyről érkezett panasz, hogy a magyarokat a népszámlálásból egyszerűen kihagyták; sok helyen az összeíró maga töltötte ki a lapokat s abba az illetőknek betekintést sem engedett. A Horvátországban született vagy horvát iskolába járó gyermekeket a legtöbb helyen horvátoknak írták be a szülők tiltakozása dacára. A horvátul tudókat magyarul tudó horvát anyanyelvűeknek írták be . . . Marincán 1900-ban állítólag csak 50 magyar volt, kik közül a néhány év múlva megnyílt Julián-iskolába 79 *tanuló* került ki; az iskola hatása folytán 1910-ben már 402 magyar íratott össze.” S mindez a magyar „elnyomás” idején, 1910-ben! *Benisch* a horvátországi magyarság számát főleg a nyelvismereti és a természetes szaporodási statisztikai adatokra támaszkodva, akkor 170.000 lélekre becsülte.

²⁹ Lásd a 25. sz. jegyzetben id. mű: 60. o.

³⁰ *Ferenczi*: id. mű: Közg. Encik.

³¹ *Irodalom*: Banater Frage eine europäische Frage. Ein Wunsch der Bevölkerung Südongarns an den Pariser Friedenskongress. (Bp. 1919. Pallas.) — *Melich-Mikola*: Quelques remarques sur la brochure intitulée: „La question du Prekmurje étudiée et présentée par M. Slavic.” (Bp. 1919. Hornyánszky.) —

Románia.

A román uralom alá került területeink magyarságán kívül még három települési helye van a romániai magyaroknak: Bukovina, Moldova és a Bukarest környéki vidék, a kikötő városokkal.

1910-ben 1,660.488 magyar élt az általuk elszakított területeken. A románok azóta 1919, 1920, 1923 és 1927-ben tartottak népszéleírásokat, melyek közül — egy állandó csökkenési tendencia után — az 1927. évi „közigazgatási összeírás” már csak 1,247.391 magyart mutatott ki.³² E 413.097 fővel való csökkenésre bizonyos mértékű magyarzáttal szolgál a *menekültek* levonásáhozása, akik 1918—1924 között 197.035-en hagyták el egykori otthonukat.³³ A 170.943 főnyi zsidóságból 1910-ben 73.3% vallotta magát magyar anyanyelvűnek, tehát 125.301, akiket a románok az általuk vizsgált „faji eredet” alapján (origine ethnique) minden valószínűség szerint vagy románnak (mert ezt joguk volt választani), vagy *zsidó nemzeti-ségűnek* könyveltek el. Még ezek leszámításával is hiányzik azonban 90,761 magyar,³⁴ akikhez ha hozzászámítjuk a magát mégis magyar anyanyelvűnek valló zsidókat is, valamint a 17 év alatti természetes

Teleki Pál gróf: La Hongrie du Sud. (Questions de l'Europe Orientale, No. 4. Bp. 1920, Pfeifer.) — *Bottorich C*: The Martyrdom of Croatia. (East-European Problems, Nr. 7. Bp. 1920, Pfeifer.) — Impartial: Le Question du Banat. (Paris, 1921; szerb propagandairat.) — Az új szerb alkotmány. (Bp. 1922. Szent Gellért Társaság.) — The Memorandum of the Hungarian Party in Jugoslavia to Pasics. (Bp. 1923. u. o.) — *Hermann Wendel*: Die Habsburger und die Südslawenfrage. (Leipzig, 1924, Kohn.) — *Justus*: La politique scolaire et ecclésiastique du Royaume S. C. S. du point de vue des droits des minorités. (Bp. 1924. Ass. Hong, du Sud pour la S. D. N.) — La Jugoslavie. (Belgrád, 1925, Ass. des Professeurs Yougoslaves.)

³² *Fritz László* dr.: Az erdélyi magyarság lélekszáma és területi megoszlása. (Erdélyi Magyar Évkönyv, 1918—1929. 1—7. o. Kolozsvár, 1930, Juventus.) Lásd: a 376. oldalon levő I. táblázatot.

³³ *Petrichevich* (id. mű) szerint: 1918:40.952, 1919:33.551, 1920:70.773, 1921:19.879, 1922:13.651, 1923:7536, 1924:1693 volt a menekültek száma.

³⁴ Így igyekeztek kiiktatni a magyarság közül a Szatmár-vidéki magyarokat, egykori sváb telepeseket, németnek tüntetve fel őket. Sajnos, a nagyinemet eszme kishorizontú képviselői is odaadták magukat e törekvés szolgálatába, néhány ezer lélek visszagermanizálása kedvéért, nem törődve a magyarság feltörő jogos ellenérzésének kiváltásával. A kérdésnek gazdag irodalmából: *Cogitator*: A szatmárvidéki asszimiláció. („Magyar kisebbség”; 1928. Lúgos.)

A zsidóság kiiktatására jellemző Metes, kolozsvári prefektus 1920. nov. 21-én közzétett, a népszámlálást elrendelő végrehajtási utasításának 5. pontja: „Tudomásunkra jutott, hogy különösen a zsidók nemzeti-ségi kérdésében *izgatás* folyik, amely a múltban hamisan és mesterségesen csak mint hitfelekezet véteztett figyelembe. Szem előtt tartva azonban, hogy a békeszerződés és az államtitkár úr fent említett rendelete szerint a zsidók nemzeti kisebbséget alkotnak, *valamennyi Mózes vallásának* (orthodox, neológ stb.) *zsidó nemzeti-ségűnek kell jelentkeznie*, nehogy a jelen rendelet 3. és 4. pontjában megírt büntetések alá essék.” (Közlí Jakabffy: Erdély statisztikája.)

I. A magyarság Erdélyben.

M e g y e	1910		1919		1920		1923		1927	
		%		%		%		%		%
Alsófehér	39.107	17,6	29.561	12,9	39.852	13,9	30.280	12,5	20.486	10,5
Beszterce	10.737	8,4	6.017	4,8	4.945	4,1	4.800	3,7	4.800	3,4
Brassó	35.372	35,0	34.433	33,1	33.584	32,9	35.200	31,0	41.471	25,8
Csik	125.888	86,4	124.862	82,3	109.262	77,4	115.200	81,4	111.430	86,4
Fogarasz	6.466	6,8	3.825	4,0	3.825	4,2	4.100	4,5	4.428	5,6
Háromszék	123.518	83,4	120.674	80,4	112.471	78,6	106.307	73,0	98.894	75,7
Hunyad	52.720	15,5	36.881	11,1	39.916	12,2	47.000	13,7	38.599	11,7
Kis-Küküllő	34.902	30,1	26.998	25,4	31.398	27,5	34.214	27,6	34.572	24,4
Kolozs	111.525	38,4	95.241	31,9	93.672	30,1	102.653	29,2	102.800	29,9
Máros-Torda	134.166	61,1	124.071	57,2	114.838	52,5	135.000	54,9	101.365	39,0
Nagy-Küküllő	18.474	12,4	15.880	10,7	16.187	10,9	17.900	11,7	17.710	11,7
Szeben	10.159	5,7	6.734	3,9	5.768	3,3	5.700	2,9	5.700	3,4
Szolnok-Doboka	52.095	21,0	38.803	15,5	37.464	15,9	38.700	15,1	26.717	12,7
Torda-Aranyos	44.630	25,6	41.609	23,4	41.356	24,2	39.300	21,3	39.300	21,6
Udvarhely	118.458	95,4	116.743	93,0	111.415	93,6	112.313	92,0	114.265	91,9
Arad	121.419	29,0	102.247	24,7	98.202	24,7	98.700	24,5	84.749	19,4
Bihar	217.275	44,5	181.549	36,6	172.850	35,2	167.031	32,5	145.770	29,7
Krassó	33.472	7,1	21.843	4,7	18.948	4,4	21.800	4,8	4.578	2,3
Szörény	28.181	19,4	18.100	10,5	13.607	8,9	6.200	4,1	14.060	6,2
Máramaros	170.500	55,3	95.839	32,5	95.984	29,9	94.600	25,7	9.593	6,2
Szatmár	87.312	37,9	76.551	32,5	70.601	31,2	71.200	29,5	62.199	22,1
Szilágy	84.112	16,6	59.728	13,4	69.364	14,2	68.044	13,7	95.871	29,5
Temes	1.660.488	31,7	1.378.189	26,5	1.325.659	25,8	1.357.442	24,7	68.044	13,4
									1.247.991	33,2

Az 1910. évi adatok a Magyar Statisztikai Közlemények 42. köt. 13. 23. és 25. oldaláról, illetve dr. Jakabffy Elemér az 1919. évi adatok a Bulet. Stat. el Romániéi, Seria IV. Vol. XVI. 1921. 6—7. szám 139—168. oldalán az erdélyi agrárreform céljaira folytatott adatgyűjtést összesítő táblázatból;

az 1920. évi adatok „Erdélyi Statisztikája” 36—112. oldaláról;

az 1923. évi adatok a Bulet. Stat. al Romániéi 1925. évi 1. szám 116—117. oldalán levő táblázatból;

az 1927. évi adatok Ion Nistor: Minoritățile în România c. cikkéből („Generația Unirii” 1929 április 10-i i. sz. 6—9. o.) vannak átveve.

Fritz László: Az erdélyi magyarság lélekszáma és területi megoszlása c. tanulmányában közölt táblázat alapján.

szaporodásból előállott néptöbbséget, mintegy 300.000 főnyi magyarsággal számíthatunk többet az elszakított románrészi területen annál, mint amennyi a románok kimutattak. Sőt Fritsz László az egyházak kimutatásai alapján 1927-re 1,724.309 főnyi magyarságot számolt össze, tehát közel félmillióval többet. Szerinte:³⁵

Felekezetek	Magyar			
	1910		1927	
	absz. szám	%	absz. szám	%
Görög keleti	13.351	0·8	15.445	0·9
Görög katolikus	79.090	4·8	84.951	4·9
Római katolikus	642.858	38·7	643.512	37·3
Református	688.205	41·4	722.552	41·9
Unitárius	68.125	4·1	70.003	4·2
Lutheránus	40.114	2·4	45.378	2·6
Zsidó	127.808	7·7	142.459	8·2
Egyéb	937	0·1	—	—
Összesen	1,660.488	100	1,724.309	100

A bukovinai csángók a XVIII. század utolsó negyedében kerültek mai falvaikba.³⁶ Előbb az erdélyi vajdák kegyetlenkedései miatt, majd később, mikor Mária Terézia alatt a székely határőrezredek felállítását és őket állandó katonáskodásra kényszerítették,

³⁵ Az egyes felekezetek 1910. évi létszámát a Magyar Statisztikai Közlemények Új sorozat 61. kötet 248—249. oldalain közölt 22. sz. táblázatból, az 1927. évi adatokat pedig az egyes egyházak hivatalos kimutatásaiból vette át. így a r. kath.-ok létszámát a Schematismus der. administraturae apostolicae super partem dioecesis Csanadiensis in Romania existens pro anno D. 1927. 48—49. old.; Schematismus cleri. alamae dioecesis Szatmariensis ad annum J. Ch. 1926; Schematismus ven. cleri dioecesis Magno-Varadinensis latinorum pro anno D. 1929. 82. old.; az erdélyi r. kath. püspökmegyének nem jelenvén meg 1913 óta sematizmusa, lélekszámának adatait 1928 dec. 14-én kelt átiratával 3576 sz. alatt közölte; az ortodox egyház adatait a „Calendarul Clujului Românesc 1929”, a g. kath. adatokat a Calendarul delà Blaj 1929; a protestánsokra vonatkozó adatokat pedig a nyomtatásban megjelent egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek szolgáltatták«

³⁶ Lásd Polek J. dr.: Die magyarischen Ansiedelungen Andreasfalva, Hadikfalva und Joseffalva in der Bukowina. (Czernowitz, 1899.) — Marcziany G.: Wie die Csángós in die Bukowina kamen. (Pester Lloyd, 1883. 93. szám.) — László Mihály: A bukovinai és moldvai csángók. (Földrajzi Közlemények, V. kötet, 1877, 160—168. o.) — László M.: Keleti testvéreink. (Bp. 1882.) — Polek J.: A magyarok. (Az Osztrák-magyar Monarchia írásban és képen. XVII. kötet, Bukovina; 310—313. o.) — Robitsch Ferenc: A külföldön élő magyar katolikusok gondozása. (Alkotmány, 1900. aug. 25.)

több ezer székely család ment át Moldvába, ahol a Tatros és a Tászló partján telepedtek le. Egy részük 1776—77-ben, amnesztiát nyervén, Bukovinába vonult át, ahol megalapították *Fogadjisten* és *Istensegíts* telepesfalvakat, melyekhez 1784—85-ben még *Andrásfalva*, *Hadikfalva*, *Józseffalva*, *Boldogfalva* és *Magyarfalva* járult, mely utóbbi kettő azonban az idők folyamán elpusztult. Közülük négy a Szucsava völgyében Radautztól keletre, egy pedig — Józseffalva — az egykori román-moldvai határon húzódik meg. A magyarok száma e községekben a következő volt:

	1890	1900	Összes lakosság
Hadikfalva	3255	3815	4089
Istensegíts	2286	2576	2781
Andrásfalva	1712	2013	2236
Józseffalva	561	901	1207
Fogadjisten	133	140	338
Egyéb szórvány	192	271	(210 Radautzban)
	<u>8139</u>	<u>9516</u>	

Számuk észrevehetően azóta sem változott: 1910-ben 10.391 volt.

A moldvai magyarság története egész a XV. századba nyúlik vissza, onnét maradván fenn az első magyar bibliafordítás az ú. n. müncheni kódex, melyet Tatroson írtak 1466-ban. Részletesen jelent a moldovai magyarság helyzetéről már *Bandin* Márk martianopoli érsek X. Ince pápához intézett 1648-i jelentésében, mely szerint Moldovában 33 községben 1020 magyar család élt. A múlt század első harmadában *Gegő* Elek, a Magyar Tudományos Akadémia kiküldöttje az itt élő magyarság számát mintegy 50.000 lélekre becsülte. 1868-ban *Kováts* Ferenc, a Szent László Társulat megbízottja a katolikus parókiák nyelve és lélekszáma alapján 47.660 lélekre számította a csángók és a kivándorolt székelyek számát, akikhez még 15.000 eloláhosodott csángót is hozzá kell számítani. Szerinte magyarok éltek a következő parókiákban: Jassy (Jászvásár), Horlest, Hus, Galac, Botusán, Kotnara (Kútvár), Halaucsest (Halastó), Szabófalva, Recsetén, Tamásfalva (Tamási), Acélfalva, Talpa, Bakó (Bacau), Prezest, Valén, Kalugyerpataka, Bogdánfaivá (Vaiea Leaca), Nagypatak (Valea mare), Forrófalva, Klézse, Tatros (Trotus), Gorzafalva (Grozesti), Pusztiana, Dormánfalva (Dormanesti), Foksán. A román hivatalos statisztika 1889-ben

egész Romániában mindössze 47.948 magyar anyanyelvűt mutat ki, akik közül 14.014 volt magyar állampolgár.³⁷

A Bukarestben és a kikötővárosokban, valamint Havasalföld többi részén élő magyarságról a század elején *Hegedűs* Lóránt és *Barabás* Endre tettek jelentést,³⁸ akik az itt élő magyarságot mintegy 60.000 lélekre becsülték. Ezek legnagyobb része kivándorolt iparos, napszámos és igen sok cselédleány.³⁹ *Ferenczi* szerint 1899—1913 között 102.378 magyar állampolgár vándorolt ki Romániába és 13.816 jött onnét (1901—1913 között) vissza. Ezeknek túlnyomó része magyar volt. Ilyen alapon az 1921-es román kimutatással szemben, amely a régi királyságban mindössze 69.221 magyart tüntet ki, inkább elfogadható *Jakabffy*⁴⁰ számítása, aki szerint 152.000 magyar élt az ó-királyságban. Dobrudzsában 996, Besszarábiában 63 magyart talált a román összeírás.

Ha már most az egyes országrészek magyarságát egybe vesszük, hozzászámítva a magyar anyanyelvű zsidóságot is, valamint a közel két évtizedes természetes szaporodást, úgy magunkévá tehetjük

³⁷ *Gegő* Elek: A moldvai magyar telepekről. A Magy. Tud. Akadémia elébe terjesztve. (Buda, 1838.) — *Rubinyi* Mózes: A moldvai csángók múltja és jelene. (Ethnographia, 1901, XII. évf.) — *Jerney* János: Keleti utazás a magyarok őshazájának kinyomozása végett. (Pest, 1851, 2 kötet.) — *Petras Incze* János: Döbrentey Gábor kérdései s Petras Incze feleletei a moldvai magyarok felől. (Buda, 1842.) — *Veszély*, *Imets* és *Kovács* utazása Moldva-Oláhhonban. 1868. (Marosvásárhely, 1870.) — *Ballagi* Aladár: A magyarság Moldvában. (Földr. Köz. XVI. kötet, 1888, 1—27. o.) — Buletin Statistic General al Romaniei. (Anul I. 1892. 187. o.) — *Szathmary* Balázs: A moldvai magyarok közt. (Napkelet, 1930. szept. 843—847. o.) c. cikkében még a következő községekben jelez magyarokat: Diószeg (Tuta), Macskás, Doftána (Dofteana), Sirisalja (Ciresoia), Bahána (Bahna), Szitás (Nicoresti), Újfalva (Satul-nou), Szöllös (Pargáresti), Ónfalva (Onesti), Szalánc (Slariic), Szászút (Sascut), Kománfalva (Comanesti), Csügés (Ciughesu), Herzsa (Harja), Aknavásár (Targu-Ocna) mind a Tatros-völgyben. A Szeret balpartján: Gyécsán (Gaiceana), Vladika, Gyoszen (Geoseni), Tyetres (Pétris), Unguréni, Ploskucén (Ploscuteni), jobbpartján: Trunk (Galbeni), Albén (Albeni), Somoska, Felsőreketyin (Fundu Racaciuni), Lujzi (Luizi Calugara), Máriafalva (Larguta), a Tázló terén: Gajdár (Gaidér) és Pusztiaána, Bakótól ÉNy-ra Leszper (Lesperi) a magyar lakosságú falvak.

³⁸ *Barabás* Endre: A székely kivándorlás és a Romániában élő magyarok helyzete. (Közgazd. Szemle, 1901, 424—452. o.) — *Hegedűs* Lóránt: A székelyek kivándorlása Romániába. (Bp. 1902, Budapesti Szemle) — *Ürmösy* Sándor: Az elbujdosott magyarok Oláhországban. 1844. — *Tornyay* Ferenc: Száműzestésem ideje, vagy miért hagytam ott Oláhországot. (1899. EMKE.)

³⁹ *Putnik* Béla: A magyar kivándorlók Galacon (Közgazd. Szemle, 1901. 826—832. o.) és A galaci magyarok száma (u. o. 1902, 627—629. o.) c. cikkeiben 3130 galaci magyarról ad hírt (3666 magyar honos közül), kik közül 619 a napszámos és 1332 a cselédleány.

⁴⁰ *Jakabffy* alapos munkájában „*Erdély statisztikája*” (Lúgos, 1923) kritikai feldolgozását adva, számításai a román statisztika hiányossága következtében forrásul szolgálhatnak.

Fritz László becslését, aki szerint *Romániában 1930-ban 1,800.000—1,900.000 magyar él.*

Sajnos azonban, csökken a magyarság száma a tengerentúlra való állandó kivándorlással is; így 1922-ben 1541, 1926-ban 1397, 1927-ben 872 magyar vándorolt ki.⁴¹

Ebből a magyarságból 22—23% közvetlenül a magyar-román határ mellett helyezkedik el, még pedig 170 km hosszúságban a Ruténföldön, majd 238 kilométeren át tiszta magyar nyelvterületen. Három város köré tömörülve, melyekben 45%-ékük torlódott össze, állnak ellent a román hullámoknak. Szatmárnémeti, Nagyvárad és Arad a kristályosodási pontok. Ugocsa és Nagyvárad között egy 30—50 km-es sávon 163 község 328.736 lakosságából 289.208 (803%) a magyar és csak 36.563 (15.6%) a román; Cséffa, Nagyszalonta, Kisjenő területén 596 km²-es félszigeten 46.834 lakosból megint 80.8% a magyar és csak 15.5% a román, majd az Arad és Magyarpécskánál benyúló nyelveken, 24 községben 111.909 lakos közül 84.367 (75.4%) magyar s csak 16.138 (14.4%) román él. Ha pedig Szatmár és Arad sváb többségű Hinterlandját is számítjuk, akkor láthatjuk, hogy egy 5230 km²-es területet 413.104 színmagyar lakással csatoltak itt át stratégiai és közlekedéspolitikai okokból Romániához, mikor pedig a románság csak 12.1 százalékot tesz ki.

Európa többi államai.

Anglia statisztikája 1871-ben 390, 1881-ben 441, 1891-ben 736, 1901-ben 1109, 1911-ben 1501 és 1921-ben 890 magyarországi születésűt mutat ki.

⁴¹ *Irodalom: Draghicesco: La Transylvanie. (Esquisse historique et statistique. Paris 1918. Alcan.) — Tatrosi J.: The Hungarians of Moldavia. Térképpel. (East-European Problems. No. 8. Bp. 1920. Pfeifer.) — Ajtay J., Jancsó B., Kovács A.: The Transylvanian Question. (U. o. No. 15—18. 1921.) — Jancsó B.: Hungary and Romania. (U. o. No. 22—24. 1921.) — A ref. presbiteri világszövetség keleti bizottságának jelentése Középeurópának, főleg az oláh uralom alatti Erdélynek helyzetéről. (Bp. 1921. Népies Irodalmi Társaság.) — Az Amerikai Unitárius Egyházi Bizottság jelentése Erdélynek a román uralom alatti helyzetéről. (Bp. 1921. Bocskay Szövetség.) — Sebess Dénes: Új Románia földbirtokpolitikája Erdélyben. (Bp. 1921. Népies irod. Társ.) — Tichner H.: Romania and her religious minorities. (London, Philpot. é. n.) — A vallási kisebbségi Jogok Amerikai Nagy bizottsága: A vallási kisebbségek Erdélyben. („Magyar kisebbség”, 1925. Lúgos.) — The Reformed Church of Transylvania in 1923—24. (Bp. 1925. Magyar-Székely Szövetség.) — K. Braunias: Das Minderheitenproblem als rumänisches Grenzproblem. (Zeitschrift für Geopolitik, 1926. okt.) — Barabás Endre: Das erste Decennium des ungarischen Untertrentswesens in Rumänien von 1918—1928. („Die Stimme der Minderheiten”, 1929. Lúgos.)*

Belgium hivatalos adatai szerint 1920-ban csak 102 magyar élt a királyságban; újabb becslések szerint állítólag 12.000 volna itt a magyar munkások száma az iparvidékeken, amit azonban nem tartunk valószínűnek.

Bulgária területén 1910-ben 6219 volt a magyarországi eredetű lakos, közöttük 1035 magyar anyanyelvű. A háború után 1920-ban 752, 1926-ban 1380 magyart mutattak ki.

Dánia magyarjainak száma 1921-ben 150 volt.

Franciaország területén az 1921-es népszámlálás 630 magyart mutatott ki. Ezek közül 391 férfi, 239 nő, tíz éven aluli 53, tíz éven felüli 577. Ezzel szemben a párisi külön felvételek szerint:

	Párisban	Páris környékén	Összesen
1921	2.020	511	2.531
1926	8.196	2.637	10.833

magyar élt a francia fővárosban. Nagyobb munkástelepeket találunk Lens, Roubaix, az északi bányavidék területén, Lyon és Strassburg városában. A becslések nagyon ingadozók, 20—70.000 között váltakoznak. Mi számukat maximálisan 50.000-re tartjuk.

Görögország hivatalosan nem mutat ki magyart területén, *Pogány* számukat 70—80-ra, *Krisztics* 500-ra becsüli.

Hollandia 1920-ban 546 magyar állampolgárt mutatott ki.

Luxemburgban 1922-ben 76 magyar élt.

Németországban az 1925 június 16-i népszámlálás 16.139 magyar állampolgárt talált, akik közül azonban 11.637 német anyanyelvű volt. *Magyar anyanyelvű*. 8416 volt, akik közül 1215 német, 7201 pedig külföldi állampolgár. Ezek megoszlása nyelvtudás szempontjából:

	Német állampolgár	Ebből nő	Külföldi állampolgár	Ebből nő
Magyar és német anyanyelvű ...	330	201	1728	671
Csak magyar anyanyelvű	885	630	5473	1973
Ezek közül németül tudott	597	447	3836	1369

Norvégia magyarjainak száma 1920-ban 57 volt.

Olaszország 1921-ben a használati nyelv (lingua d'uso) alapján 2118 magyart írt össze. Ezek közül Lombardia 141, Venetum 22, Trentino 927, Venezia Julia 804, Piemonte 61, Liguria 71, Campania 16, Abruzzi 5, Toscana 28, Sardegna 19, Si cilia 17, Emilia

3, Umbria 2, Marche és Calabria tartományokban egy-egy magyar élt. A magyarság száma valószínűleg azonban ennél több, mert hisz sok magyar természetesen a napi érintkezésben az olaszt használja. Arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy 1910-ben egyedül Fiúmében 6493 volt a magyarok száma.

Oroszországban az 1926-os népszámlálás 5469 magyar nemzeti-ségű, illetve 6300 magyar anyanyelvű lakost mutatott ki. Ezek az egyes szövetséges államokban így oszlottak meg:

	Városokban		Falvakban		Összesen	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Nagyoroszország	2115	536	1342	167	3467	703
Ukrajna	359	121	121	128	620	749
Fehéroroszország	19	3	21	9	40	12
Transkaukázia	44	21	4	5	48	26
Üzbekisztan	206	22	41	7	247	29
Turkmenisztan	19	3	5	1	24	4
Távol Kelet Köztársaság	134	14	48	6	182	20

Közülük Leningrádban 247 férfi és 60 nő, Moszkvában 778 férfi és 311 nő él. Mint érdekességet megemlíthetjük, hogy a hivatalos kimutatás szerint 1927-ben 1620 magyar tagja volt a kommunista pártnak (0.14%). A magyarok számát azonban a hadifogságból hazatértek ennél jóval többre, még ma is mintegy 20.000-re becsülik. Svájc 1920-ban 1485 magyar honost mutatott ki.

Svédországban 1920-ban 88 magyarországi születésű, illetve 90 magyar állampolgár élt.

Spanyolországban 1920-ban 96 magyar állampolgárt találtak.

A Balti-államok, Lengyelország és Portugália nem mutattak ki magyar lakost, mégis ezekben, főleg Lengyelországban, 100—200 magyart biztosan számolhatunk.⁴²

⁴² *Irodalom:* Census of England and Wales for the year 1871, General Report, 4. kötet, London, 1873, 77. o. és 1921. 153. o. — Resultats généraux du recensement de la population dans le Royaume de Bulgarie en 31 Décembre 1910. — Statistique de la Belgique. Recensement générai du 31. Dec. 2. kötet, 192. o. (Brüsszel, 1925.) — Ministère du Travail: Statistique Générale de la France. Annuaire Statistique. 43. kötet 9. o., 1927. (Paris, Imprimerie Nationale, 1928.) Journal de la Société de Statistique de Paris (1928, 7—9. sz. 307. o.) — Volkstelling 31. Dec. 1920. Statistik van Nederland, No. 352. (1922, 258. o.) — Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich. Herausgegeben vom Statistischen Reichsamte. (1930, 49. évf. 17. o. Berlin, Hobbing.) — Statistik Arbok for Kongeriket Norge. (Oslo, 1929, Aschehong; 15. o.) — Censimento della popolazione del Regno d'Italia al 1-0 Dicembre 1.921. Relazione Generale.

Amerikai Egyesült Államok.

Az utódállamokon kívül Északamerikában, az Egyesült Államokban él a legtöbb magyar. A múlt század utolsó harmadában megindult s a század első tizedében fokozott üteművé erősödött kivándorlás az óhaza lakosságának rohamos csökkenéséről ad számot.

Az Amerikai Egyesült Államokba irányuló magyarországi kivándorlásról folyamatos adatunk csak az 1861-ik esztendőől van. Eszerint a Magyarországból bevándoroltak száma (amerikai adatok):⁴⁸

1861—1868	479
1869—1878	4.970
1879—1888	99.647
1889—1891	61.395
összesen tehát	166.491

1892—1898 között csak Ausztriával együtt mutatják ki a tőlünk bevándoroltakat, összesen 342.327 fővel, akiknek az előző évek tapasztalata alapján körülbelül egyharmadát, tehát 114.000 főt vehetünk Magyarországról valónak« 1899-től kezdve viszont pontos adataink vannak már a — minket közelebről érdeklő — *magyar anyanyelvű* bevándorlók számáról is, azok nemének, korának, foglalkozásának és a származási országnak feltüntetésével. (Lásd a II. táblát.) Eszerint 1899—1920 között 472.259 és 1921—1924 között 29.782 magyar anyanyelvű szállt partra Amerikában. Ha az 1905—1914 decennium átlaga szerint a Magyarországról bevándoroltak 30 százalékát⁴⁴ vesszük egyúttal magyar anyanyelvűnek, úgy az 1861—1898 között Magyarországról bevándorolt kereken 280.000 lélekből mintegy 95.000 főt számíthatunk magyar anyanyelvűnek.

Serie 6, volume 19,276 és 225. o. (Róma, 1928.) — Narodnost'i rodnoi yazyk nase leniji R. S. F. S. R. (Moszkva, 1928. — Közli *Emitz* Vilmos: A finn-ugorság és a külföldi magyarok. Magyarok Világkongresszusa, id. mű, 230. o.) — Central Statistical Board: Ten years of Soviet Power in figures 1917—1927. (Moszkva, 1927.) — Statistisches Jahrbuch der Schweiz, 1928, (37. o.) — Statistik Arsbok för Sverige, 1929, (16. o.) — Censo de Poblacion de 1920. (5. kötet, 498. o. Madrid, 1929.) — Vitéz *Nagy* Iván: Európa kisebbségei. (Lúgos, 1929, „Magyar Kisebbség.”)

⁴³ *Ferenczi* J.: International Migrations. Statistics. (New-York, National Bureau of Economic Research, 1929. 1112 o.) Egyesült Államok: I. (Distribution of alien passangers admitted, by nationality 1820—1868), és II. (Distribution of immigrant aliens admitted, by country of origin or nationality 1869—1898), tábla szerint.

⁴⁴ Bevándorolt összesen 1,149,368, akik közül magyar anyanyelvű 349.489. azaz 30-43%. (*Ferenczi*: Egyesült Államok III. (Admission of immigrant aliens, by country of last residence 1899—1924.) tábla.

II. Az Amerikai Egyesült-Államokba bevándorolt magyar anyanyelvűek adatai, 1899—1924 között

Év	Összes számuk	Nemük		Életkoruk		Foglalkozásuk										Származási országok				
		férfi	nő	14 éven aluli	14—44 éves	45 éven feletti	foldművelés	ipar	kereskedelem, hitelügy	munkás, napszámos	szabad foglalkozású	külföldi	Ausztria	Magyarország	Cseh-Szlovákia	Románia	Kanada			
1899	5.700	3.627	2.073	592	4.884	224	495	345	33	2.795	12	2.020	5.657							
1900	13.777	10.207	3.570	1.018	12.167	592	1.723	666	42	7.413	16	3.917	13.776							
1901	13.311	9.627	3.684	1.108	11.620	583	2.065	582	64	6.311	21	4.268	13.310							
1902	23.010	18.348	4.662	1.447	21.166	997	5.439	1.292	80	13.025	23	3.751	23.009							
1903	27.124	20.440	6.684	2.141	23.721	1.262	4.091	1.968	136	15.828	87	4.904	27.113							
1904	23.883	16.233	7.650	2.441	20.358	1.084	3.430	2.058	278	12.485	214	5.418	23.851							
1905	46.090	34.222	11.788	3.864	39.926	2.210	14.556	2.070	231	19.853	234	8.466	45.871							
1906	44.261	31.700	12.501	3.974	38.746	1.541	19.636	3.025	317	11.356	198	9.729	42.848							
1907	60.071	44.804	15.267	4.384	54.064	1.623	30.123	4.212	390	13.140	249	11.957	59.593							
1908	24.378	15.504	8.874	3.447	20.083	848	8.585	2.195	249	5.272	172	7.905	23.826							
1909	28.704	21.027	7.677	3.003	24.315	1.533	14.148	2.195	121	5.000	86	8.356	27.941							
1910	27.302	18.382	8.920	3.650	22.125	1.386	4.528	1.238	142	12.952	86	8.517	27.941							
1911	19.996	11.640	8.356	3.095	15.901	1.000	2.385	1.527	172	0.027	129	6.756	308	19.308						
1912	23.599	13.792	9.807	3.740	18.097	1.162	5.378	1.347	189	8.002	126	7.957	356	22.818						
1913	30.610	16.637	13.973	5.670	22.441	2.550	6.671	1.618	217	10.438	129	11.537	399	29.422						
1914	44.538	27.527	17.021	6.326	33.445	4.727	13.732	2.327	262	14.879	159	13.138	340	43.290						
1915	3.604	1.905	1.699	895	2.443	266	549	268	62	1.009	85	1.631	40	3.061						
1916	981	351	630	363	540	78	29	61	14	119	14	744	6	578						
1917	434	209	225	139	252	43	33	47	18	58	11	267	5	123						
1918	32	14	18	9	20	3	3	1	2	2	—	22	—	—						
1919	52	24	28	28	24	8	8	6	1	2	—	22	—	—						
1920	252	124	128	101	125	26	16	20	12	29	8	167	3	22						
1921	9.377	3.782	5.595	2.493	6.123	761	536	754	233	2.653	161	5.020	146	4.956						
1922	6.037	2.708	3.329	1.427	4.099	511	316	620	156	1.990	156	3.779	104	4.017						
1923	6.922	3.316	3.606	1.742	4.655	525	620	724	187	1.804	217	3.370	115	4.535						
1924	7.446	3.746	3.700	1.813	4.904	729	885	795	190	1.355	350	3.871	163	4.498						

Ferenczi: Id. mt. Egyesült Államok X., XI., XII., XIII. tábla alapján.

A magyar anyanyelvű bevándoroltak összes száma tehát, 1861—1920 között, 567.000 főre tehető. Ez a szám magától értetődően állandóan csökkent a természetes halálozás következtében, de még inkább a repatriálással,⁴⁵ úgyhogy nem nagyon lehet csodálkoznunk, ha az 1920. évi népszámlálás már csak 268.112 Magyarországon született magyar anyanyelvűt mutatott ki.

Az 1920-as amerikai népszámlálás adatait *Mozolovszky Sándor* dr. dolgozta fel a *Magyar Statisztikai Szemlében*.. közzétett kitérő tanulmányában. Következő adatainkat cikke alapján adjuk.

Ha a Magyarországon születettek számához, (ami 1920-ban még a régi országterületre is kiszámított), hozzáadjuk azoknak a már Amerikában születetteknek számát, akiknek mindkét, vagy egyik szülője azonban még ugyancsak külföldön, (tehát a régi Magyarországon született,) úgy a magyarországi származású népeségről a 386. oldalon levő táblázatot kapjuk.

⁴⁵ Hiszen egyedül 1908—1920. között összesen 131.065 magyar vándorolt vissza, 1921—1924 között pedig 18.841. A magyar anyanyelvűek visszavándorlására *Ferenczinek* az Egyesült Államok XIX. és XX. tábláján (Distribution of emigrant aliens departed, by race or people and country of future residence) közzölt adatai a következők:

Év	Összesen	Magyarországba	Ausztriába	Kanadába
1908	29.276	29.118		4
1909	11.507	11.026		399
1910	10.533	8.030	2.159	284
1911	18.975	16.207	2.411	269
1912	17.575	16.001	2.386	124
1913	11.496	10.647	573	237
1914	14.254	13.734	362	147
1915	2.262	2.107	62	79
1916	394	374	6	6
1917	123	85	28	5
1918	41	—	—	10
1919	10	—	—	7
1920	14.619	13.933	398	3
1921	12.457	11.648	259	16
1922	4.758	4.131	33	29
1923	1.039	856	14	23
1924	587	478	6	17

⁴⁸ *Magyar Statisztikai Szemle*, 1930 május, VIII. évf. 5. számban „Honfitársaink az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában” címmel. (378—386. o.)

É v	Magyarországon született	Amerikában született, de			Összesen
		mindkét szülő még Magyarországon született	az apa még Magyarországon született	az anya még Magyarországon született	
1870	3-737	—	—	—	3-737
1880	11-526	—	—	—	11-526
1890	62-435	13-048	1-390	248	77-121
1900	145-714	66-713	4-895	1-130	218-452
1910	495-609	191-059	10-106	3-462	700-236
1920	598-170	472-521	29-510	10-704	1-110-905

Ha már most vizsgálódásunk céljának megfelelően a magyarországi eredetű népességnek az anyanyelvi megoszlását keressük, úgy a következő érdekes számokra bukkanunk:

	1910.	1920.
Magyar	313-311	469-449
Tót	166-931	287-508
Német	98-490	143-766
Horvát-szerb	16-581	87-171
Szlovén (?)	7-804	43-449
Zsidó („Jiddish, Hebrew“) ⁴⁷	32-388	32-734
Román	16-523	10-819
Egyéb szláv (vend?)	9-293	2-807
Rutén	6-531	6-299
Orosz (?)	2-210	5-006
Lengyel (?)	3-941	5-293

Ha e táblázathoz hozzávesszük, hogy az amerikai népszámlálási statisztika még kimutatott a magyarországi (!) születésűek között 4.953 cseh, 523 *lett-litván*, (?) 367 *holland-fríz* (?) és 166 görög anyanyelvűt, úgy a legjobban példáztuk azt az óvatosságot, melyet ezzel az adatgyűjtéssel szemben tanúsítanunk kell. A kimutatott oroszokat ugyanis minden valószínűség szerint a ruténekhez, a csehekhez a szlovákokhoz, („cseh-szlovák”!) kell sorolnunk; a szlovének hovatatározhatósága is kérdéses, mert nálunk legfeljebb a vendek mellé volnának oszthatók, de viszont ebből a Magyarországon is

⁴⁷ *Krisztics* idézett művében a zsidókat „egyéb” anyanyelvűnek jelzi.

csak 70,000 lélekszámú népből ennyi kivándorló semmiesetre sem ment ki Amerikába, A többi nemzetiségek sokszoros növekedése pedig ugyancsak nem az újabb bevándorlással való felduzzadásnak, hanem, minden valószínűség szerint, sajnos, annak tudható be, hogy a világháborút követő nehéz idők zűrzavaros viszonyai közepette a származási országot (country of origin) meg az anyanyelvet is nem a valóságnak megfelelően, hanem pontatlanul és sokszor talán politikai érdelemtől is vezettetve vallották be, illetve vették fel.

A magyar anyanyelvűek itt jelzett száma (469.449) azonban még kiegészül néhány ezer fővel, olyanokkal, akik nem magyarországi származásúak ugyan, de magyar anyanyelvűeknek vallották magukat, még pedig:

	1910.	1920.
Németországból való	816	699
Romániából való	237	640
Oroszországból (?)	325	455
Egyéb államból	499	546
Kevért származású (a szülők két különböző államból valók)	95	1.749

Az összes magyar anyanyelvűek száma 1920-ban tehát 473,538 szemben az 1910. évi 315.283 fővel. A külföldi származású fehér népességnek a magyarság ezzel a számával 13%-át teszi ki és 13-ik az Egyesült Államok népeinek sorában.

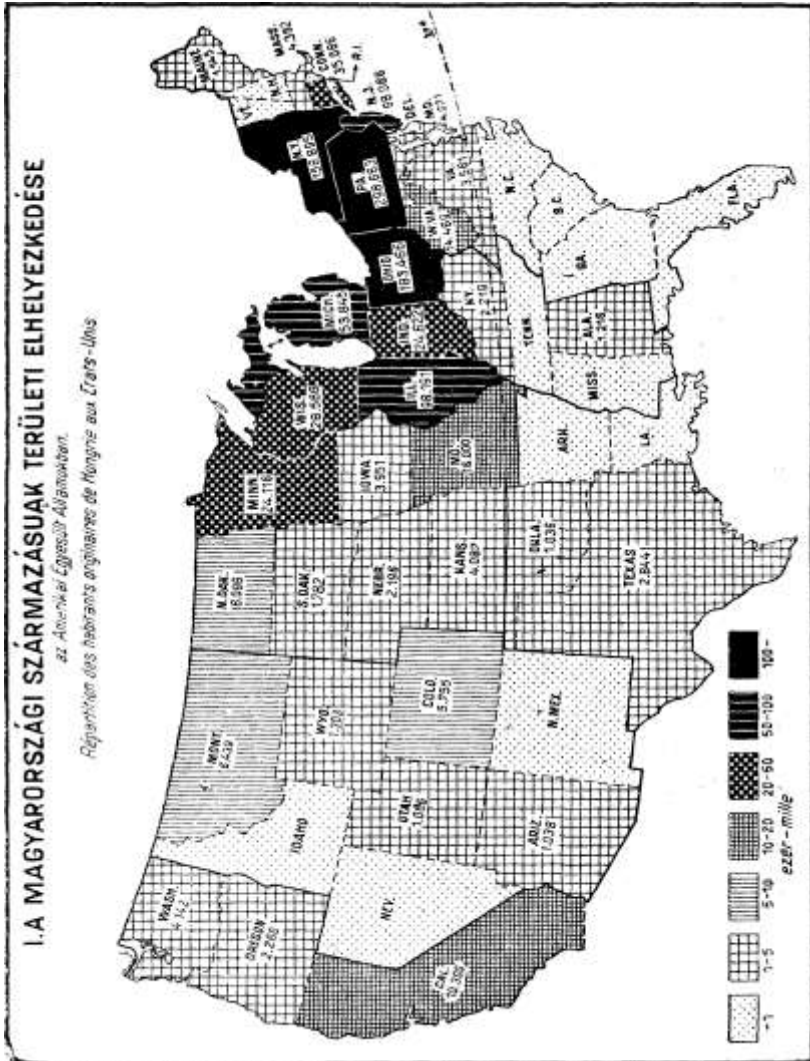
Igaz> hogy ez a tíz év alatti 158.255 főnyi szaporodás több mint 50%-os növekedést jelent, de valójában mégis még mindig kisebb számot mutat, mint amennyi magyar anyanyelvű valószínűleg él Amerikában, Ezek közül ugyanis:

	1910.	1920.	%
még külföldön (a régi Magyarországon) született	229.094	268.112	56.6
már Amerikában született	86.189	205.426	43.4

Az Amerikában születetteknek :

apja és anyja is még külföldön (Magyarországon) született	79.630	189.969	40.1
csak az apja született külföldön (Magyarországon)	4.927	10.708	} 59.9
csak az anyja született külföldön (Magyarországon)	1.632	4.749	

Vagyis egyetlen egy olyan magyar anyanyelvűt sem mutat ki az amerikai felvétel, akinek már mindkét szülője Amerikában született, sőt ilyenekhez már kérdést sem intéz az anyanyelv felől, úgy, hogy bár a családi körben esetleg még beszélnek a régi haza nyelvét, a számlálóbiztos minden további nélkül ilyenkor már az angolt írja be anyanyelvül.

államhoz csatlakozóan hat más államban találunk olyan magyar csoportosulást, melynek száma, 7—30.000 között váltakozik; a Csendes-Óceán felé eső Kaliforniában számuk újból 6000-re nő, de hét államban a közbülső területen csak 1000—5000 között mozog, míg a többi 31 államban mintegy félszáz és ezer között váltakozik. (Lásd a 390. o.-n a térképet.)

A magyarság több mint kétharmada 100.000-nél népesebb városokban lakik és további 14%-uk 25.000—100.000 főnyi népességű városokban él, ami a főleg mezőgazdasági népességünk kivándorlása után ítélve, a városi attraktív erők hatására különösen jellemző példa. Talán érdekes lesz még felemlíteni, hogy New-Yorkban 76.575, Clevelandban 42.134, Chicagóban 19.405, Detroitban 16.240, Filadelfiában 8.060 magyar anyanyelvűt számláltak 1920-ban.

Sajnos, az amerikai népszámlálási statisztika a továbbiakban nem mutatja ki ennek az „idegen származású és idegen anyanyelvű” lakosságnak egyéb adatait, úgyhogy a nem, a kor s a foglalkozás milyenségére csak a fentebb ismertetett (II. tábla) bevándorlási adatokból tudunk nagyjából következtetni. Láthatjuk ismét, hogy *népességünk legmunkabíróbb korosztályaiból az utolsó negyedszázadban több mint 300.000 magyar férfi hagyta el az ősi földet*, elsősorban földművesek, napszámosok és munkások, akik között azonban valószínűleg nem a gyáripari munkásokat lehet nagyobb számban találni, hanem a magyar nincstelent, akinek nem adott még elég fekete kenyeret sem ez a százszor áldott magyar rónaság, de akik, íme, ott kunt is az ösérzések lebirhatatlanul feltörő erejével vallják magukat minden számkivetettségük ellenére is *magyarnak*.

⁴⁸ *Irodalom:* Arrivals of Alien Passengers and Immigrants in the United States from 1820 to 1892. (Treasury Department, 1893, Washington.) — Immigration into the United States showing number, nationality, sex, age, occupation, destination etc. from 1820—1903. (Monthly Summary of Commerce and Finance of the United States, June 1903. 4333—4444. o. — Treasury Department, 1903, Washington.) Statistical Review of Immigration, 1820—1910. Reports of the Immigrant Commission. (Senate, 1911, Washington.) — Annual Reports of the Commissioner-General of Immigrant for the fiscal years ended June 30. (1896—1924.) — *Hegedűs* Lóránt: A magyarok kivándorlása Amerikába (Budapest, 1899.) — *Antal* Géza: Az amerikai magyarság jövője *nemzeti szempontból*. (Pápa, 1908.) — *Löherer* Andor: Az amerikai kivándorlás és visszavándorlás. (Budapest, 1908.) — A Társadalomtudományi Egyesület emlékirata az amerikai kivándorlás és visszavándorlás tárgyában. (Budapest, 1908.) — *Gerényi* J.t Az amerikai kivándorlás oka és hatása. (Bártfa, 1913.) — A magyar szent korona országainak kivándorlásai és visszavándorlásai 1899—1913. (Magy. Statisztikai Közlemények, új sorozat, 67. kötet, Budapest, 1918.) — *Szász* J.: A magyarság Amerikában. (Budapest, 1922.) — *Antalics* Gy.: Amerikai magyar útmutató. (New-York, 1905.) — *Bacza* L: Magyarországi

A magyarságnak az egyes államokban való pontos számbeli megoszlása a következő:

	1910.	1920.		1910.	1920.
Maine	29	64	Virginia	1.632	2.156
New Hampshire ..	50	64	West Virginia	4.866	9.420
Vermont	453	388	North Carolina	23	92
Massachusetts	1.335	1.606	South Carolina	27	69
Rhode Island	162	203	Georgia	286	334
Connecticut	13.725	21.093	Florida	32	397
New-York	76.100	93.606	Kentucky	286	1.542
New Jersey	34.340	59.190	Tennessee	435	505
Pennsylvania	62.779	79.630	Alabama	338	340
Ohio	59.040	97.962	Mississippi	48	59
Indiana	10.290	15.357	Arkansas	61	119
Illinois	19.270	29.041	Louisiana	412	638
Michigan	7.653	27.763	Oklahoma	367	422
Wisconsin	4.195	7.338	Texas	622	1.086
Minnesota	2.286	2.823	Montana	515	704
Iowa	381	743	Idaho	98	178
Missouri	3.756	4.414	Wyoming	359	495
North Dakota	583	705	Colorado	1.067	1.344
South Dakota	478	501	New Mexico	176	164
Nebraska	908	853	Arizona	55	156
Kansas	461	499	Utah	140	187
Delaware	247	361	Nevada	30	52
Maryland	975	1.686	Washington	593	759
District of			Oregon	555	588
Columbia	138	283	California	2.626	5.559

kivándorlók irodalma. (Budapest, 1908.) — *Farkas P.*: Az amerikai kivándorlás. Budapest, 1907.) — *Ferenzi L.*: Amerika. Az Egyesült Államokban élő magyarok megélhetési viszonya, helyzete, munkája, keresete. (Zombor, 1909.) — *Hoffmann G.*: Akkulturation unter den Magyaren in Amerika. (Leipzig, 1913.) — *U. a.*: Csonka munkásosztály. Az amerikai magyarság. (Budapest, 1911.) — *Neményi B.*: A magyar nép állapota és az amerikai kivándorlás. (Budapest, 1911, Modern Könyvtár, 85—88. o.) — *Réthly A.*: Az Északamerikai Egyesült Államok magyarsága az 1910. évi népszámlálás szerint. (Budapest, 1912.) — Vándorló magyarok. A kivándorlási mozgalomnak és az amerikai magyarok helyzetének ismertetése. (O. M. G. E. Budapest, év nélkül.) — 13-th Census of the United States of America, 1910. I. kötet. Population, General Report. (Washington, 1913.) — 14-th Census of the United States of America, 1920. II. kötet. Population, General Report. (Washington, 1922.)

Kanada.

Századunkban a kanadai kivándorlás Ausztria-Magyarországból⁴⁹ a következő volt:

1900/1	5.692	1905/6	10.170	1910/11	16.285	1915/16	15
1901/2	8.557	1907	4.045	1911/12	21.651	1916/17	1
1902/3	13.095	1907/8	21.376	1912/13	21.875	1917/18	—
1903/4	11.137	1908/9	10.798	1913/14	28.323	1918/19	2
1904/5	10.089	1909/10	9.757	1914/15	7.150	1919/20	8

Hogyha a két ország között 50%-os arányt gondolunk felállíthatónak, úgy a *magyarországi* kivándorlók száma pontosan 100.013, amelyből a magyar anyanyelvűek számát még hozzávetőlegesen is *nehéz* volna megállapítani. Sajnos, a kanadai népszámlálás sem igen helyezett súlyt az idegen anyanyelvűek adatainak felvételére. *Mozsolovszky* idézett munkája szerint 1901-ben a magyarokat még az osztrákokkal közösen mutatták ki, 1911-ben a régi ország területéről, 1921-ben pedig már csak a csonka-ország területéről származókat számolták. A fejlődés megfigyelése és az összehasonlítás tehát egész lehetetlen.

Az idegen származásúakat általában két csoportba sorozták; külföldön születettek (foreign born) és a britt területeken születettek (Canadian or British born) közül azokat, akiknek mindkét, vagy egyik szülőjük azonban még maga is külföldi születésű. Így magyarországi eredetű volt:

és még magyarországi születésű is: 21 éven aluli 1055, 21 éven		
felüli 6438	7.493
de már kanadai születésű: 0—9 éves 4317, 10—20 éves 2026,		
21 és több éves 249	<u>6.592</u>
összesen tehát	14.085

A Magyarországon születettek közül 1900 előtt 11.3%, 1900—1914 között 85.5% s 1914—1921 között 3.2% vándorolt be, ami azt mutatja, hogy a magyarok bevándorlása még teljesen új keletű.

Az anyanyelvi megoszlásra vonatkozóan még bizonytalanabb adatokra vagyunk utalva; csak a 10 éven felülieknél kérdezik ugyanis

⁴⁹ *Ferenczi* id. mű: Canada, VI. tábla. Distribution of Immigrants to Canada by Nationality, July 1, 1900. to March 31, 1920. (365. o.)

az anyanyelvet és itt *a magyar anyanyelvet vallók számát 8.738 főben állapították meg.*⁵⁰

Ezek a magyar anyanyelvűek az egyes tartományokban így oszlanak el:

Nova Scotia	124	Manitoba	587
New Brunswick.....	5	Saskatchewan	5900
Quebec	71	Alberta.....	703
Ontario	1091	British Columbia	257

Az újabb kivándorlási láz alapján *Krisztics* ugyan számukat 60.000-re becsüli, amivel szemben azonban *Ferenczi*⁵¹ a következő hivatalos adatokat közli:

Austro-Hungary			Hungary	
1920	51	—	1924	1107
1921	53	—	1925	2741
1922	59	—	1926	5182
1923	—	162	1927	5781

Ami egyrészt mutatja, hogy még a békeszerződésben megállapított „független” állami mivoltunkra is csak három év múlva jöttek rá a kanadaiak, másrészt, hogy a magyar bevándorlás egyáltalán nem volt az a mértékű, mint a közhit becsüli. Becslésünk szerint a kanadai magyarság száma legfeljebb *ötvenezer* körül mozog.⁵²

Délamerika.

Argentínában *Thirring* 1900-ban számukat 5000-re becsülte. *Pogány* számukat 20.000-re tartja, amivel szemben a bevándorlási adatok 1857—1920 között Ausztria—Magyarországról 85.266 bevándorlót és ugyanoda 37.802 visszavándorlót tüntetnek fel.

⁵⁰ De ugyanezen kötet (az 1921. évi népszámlálás hivatalos kiadványának II.kötete) 74. táblája már 8742, viszont a 80. pedig csak 5579 „Hungarian” és 2242 „Magyar” (összesen tehát 7821) anyanyelvűt számol el.

⁵¹ Az 1920—24. évekre lásd *Ferenczi* id. mű: Canada, VIII. tábla; 1925—27. évekre pedig *Ferenczi*: Kivándorlás c. cikkét (Közgazdasági Enciklopédia, III. kötet, 464. o. Bp. 1930. Athenaeum.)

⁵² *Irodalom*: Immigration Facts and Figures. Compiled under the direction of J. A. Calder, Minister of Immigration and Colonization, 1920. — Canada Year-Book (Ottawa, 1924.) — Nagy G.: A kanadai magyarok helyzete és a montreali m. kir. főkonzulátus felállítása. (Közgazdasági Szemle, 1923. febr.) — *Paizs* Ödön: Magyarok Kanadában. (Budapest, 1928.) — *Zágonyi* S.: Kanada egy európai bevándorló megvilágításában. (Budapest, 1926.)

A vándorlási veszteség tehát mintegy 50.000 fő, akiknek a felét számíthatjuk magyarországi eredetűnek s azok közül viszont körülbelül egyharmadot magyar anyanyelvűnek is, vagyis 8—9000 lelket. A legújabb bevándorlási adatok viszont a következők:

1922	396	1925	238
1923	335	1926	304
1924	256	1927	363

tehát mindössze 1792 fő. A „tenger felől érkező” bevándorlók száma így mindössze 10—12.000 magyart mutat ki. Számukat tehát maximálisan mintegy 15.000 főre becsülhetjük, ha hozzászámítjuk az utódállamokból esetleg ideirányuló visszavándorlást is. *Brazíliában Thirring* szerint 1900-ban 12.000 magyar élt. Az 1920-as népszámlálásból nem tűnik ki a külföldi eredetű lakosság száma. *Pogány* 40.000-re, *Krisztics* 80.000-re, mások 100.000-re becsülik számukat. A magyar kivándorlás adatai szerint 1871—1905 között csak 708 kivándorló indult Brazíliába. A brazíliai földművelésügyi minisztérium jelentése szerint pedig

1908/10	396	1925	784
1911/14	1326	1926	563
1915/20	112	1927	717
1921/24	2082	Összesen	6688

volt a magyar bevándorlók száma. Ez a szám azonban semmi estre sem mutathatja a tényleges bevándorlás nagyságát, mert a háború utáni években Brazíliában lezajlott mozgalmak, mint pl. a sao-paoli forradalom sokkal nagyobb számú magyarság jelenlétéről tettek tanúságot. Erről tudósít bennünket vitéz *Albrecht* királyi herceg is, aki két hónapot töltött 1930-ban Brazília *magyarjai* között, akik számát *maximálisan* mi is mintegy 40.000-re becsüljük.

Kuba szigete magyarságáról a magyarok világtalálkozóján 8.000 főről szóló jelentést tettek. Ez a szám valószínűen túlzott, mert jóllehet a háború után ide fokozottabb ütemben történt bevándorlás, mégis a hivatalos adatok szerint 1923-ban 238, 1924-ben 552, 1925-ben 220, 1926-ban 109 magyar érkezett. Számuk, ezt a bevándorlási arányt véve figyelembe, legfeljebb 5000 körül mozoghat.

Mexikóban az 1921. évi népszámlálás 76 magyart talált (60 férfit és 16 nőt). 1925-ben 43, 1926-ban pedig 39 volt a bevándorlók száma; ezen az alapon a mexikói magyarságot 400—500 főre becsüljük.

Paraguayba még mindig nem igen indult meg a magyar bevándorlás. 1922-ben 11, 1923-ban 3 volt a bevándorló magyarok száma. Ebben az államban 50—100 magyar élhet.

Uruguayban mintegy 3000 magyar él. Az Ausztria-Magyarországból Montevideóba érkezettek száma ugyanis a következőképp alakult:

1879—1884	367	1895—1899	494
1885—1889	667	1900—1903	526
1890—1894	861	Összesen	3336

A magyarokat külön csak 1912-től mutatják ki és azokat is csak akkor, ha a montevideói Immigrants Hostely-ban megszálltak.

Számuk a következő:

1912	3	1922	11
1913	1	1923	282
1914	5	1924	108
1921	11	Összesen	421

Chilében Pogány 20-ra, *Krisztics* 1000-re becsüli a magyarok számát. Nem hisszük, hogy számuk elérné a 200-at.

Délamerika s Középamerika többi államaiban is található még természetesen magyar kivándorló, sőt kolónia is, ezek számát azonban 500-nál semmi esetre sem becsülhetjük többre.

Dél- és Középamerika összes magyarjainak számát tehát mintegy 60.000, maximum 65.000 lélekre becsüljük.⁵³

Afrika.

A legsötétebb földrész magyarságát illetően csak tapogatózni tudunk. *Ferenczi* szerint (id. mű 241. oldal) Afrikába kivándorolt Magyarországról:

⁵³ *Irodalom: vitéz Albrecht* kir. herceg: Két hónap Délamerikában. (Cikksorozat a „Magyarság” c. napilap 1930—31. évfolyamában.) — *Immigración y Movimiento de Pasajeros. Cuban Republic.* (Secretaria de Hacienda, Statistical Section. Havana, 1925.) — *Datos estadísticos sobre el movimiento de Immigración en la Paraguay desde 1882 hasta 1907.* (Departement of Immigration and Colonisation. Asuncion. 1908.) — *Anuario estadístico de la Republica Oriental del Uruguay.* (Montevideo, 1884-től.) — *Resumen Estadístico del Movimiento Migratorio en la Republica Argentina. Anos 1857—1924.* (Földművesügyi minisztérium, Buenos-Aires, 1925.)

1876—1880	2	1901—1905	294
1881—1885	9	1906—1910	2
1886—1890	—	1911—1915	5
1891—1895	7	1916—1920	—
1896—1900	250	<hr/>	<hr/>
		1876—1920	569

Marokkóba bevándorolt (*Ferenczi*: Marocco L. tábla) 1923-ban 3, 1924-ben 1, összesen tehát 4 magyar.

Délafrikába (*Ferenczit* VIII. tábla) *Ausztria-Magyarországról* bevándorolt:

1913	74	1916	2	1919	1	1922	5
1914	41	1917	—	1920	1	1923	17
1915	—	1918	1	1921	7	1924	1

összesen tehát 150, akiknek felét vehetjük magyarországinak.⁵⁴

Egyiptomban az 1910-1 népszámlálás 455 magyart mutatott ki, akik közül Kairóban 291, Port-Saidban 110, Suezben 47 és Izmailban 7 élt. Jelenleg számukat *Pogány* (id. mű 39. o.) 1100-ra, *Krisztics* (id. mű 739. oldal) 1500-ra becsüli.

Szomáli-földre 1922-ben egy magyar vándorolt be. (*Ferenczi* id. mű).

A francia északafrikai gyarmatokon az idegen légió tagjai között, *Madagaszkárban* hittérítők és *Abessziniában* néhány kereskedő van magyar.

Egész Afrikában tehát a magyarok számát mintegy 2000- re becsülhetjük.

Ázsia.

A világháború előtt az ázsiai magyarság száma elenyésző volt. Jelenleg *Törökországban* a m. kir. belügyminisztérium kivándorlási osztálya szerint (*Pogány* id. mű 29. oldal) mintegy 3000 a magyarok száma. Az 1927 október 28-án tartott népszámlálás szerint 1830 volt a magyar nemzetiségű és 1903 a magyar születésű lakos. (République Turque. Recensement général de la population au 28 Octobre 1927. Ankara, 1929.)

⁵⁴ Official Year-Book of the Union of South-Afrika. (Pretoria, 1918-tól.) — Statistics of Migration to and from the Union, 1920 to March 1925. (Office of Census and Statistics, Special Report Series No. 25.)

Palesztinában a Magyarországról bevándoroltak számát az angol kormányzóság⁵⁵ a következőkben mutatja ki:

	Összesen	Zsidó	Keresztény
1922-ben	33	33	—
1923-ban	—	—	—
1924-ben	31	27	4
1925-ben	80	—	—
1926-ban	69	—	—
1927-ben	31	—	—
	<hr/>		
	244	—	—

Perzsiában 1910-ben 14 magyart mutattak ki; tudjuk, hogy a háború után újabb kivándorlók, főleg mérnökök érkeztek oda tőlünk.

A *holland gyarmatokon* (Jáva, Szumatra) is akad néhány magyar kereskedő, orvos, mérnök, ültetvényes.

Japánban 1910-ben 8 magyar volt; számukat most 50-re becsülhetjük, főképp az orosz hadifogságból ott letelepedettek révén.

Kína magyarjait 200-ra becsülhetjük; főleg volt hadifoglyok.

Ausztrália és Óceánia»

Ausztráliába 1874—1912 között 66-an vándoroltak ki Magyarországból.

Az Óceánia szigeteire (*Ferenczi* id. mű 241. o.) a kivándorlás így alakult:

1871—1875	34	1896—1900	9
1876—1880	3	1901—1905	3
1881—1885	3	1906—1910	2
1886—1890	—	1911—1915	10
1891—1895	2	<hr/>	
		1871—1915	66

1918-ban 35-en vándoroltak ki Magyarországról Ausztráliába. (*Pogány* id. mű 40. o.) és 1927-ben ugyancsak 35-en (*Ferenczi: Közgazdasági Enc.* 464. o.) Az 1928-ban tartott magyarok világkongresszusára kiküldött ausztráliai képviselő számukat mintegy 200-ra becsülte.

Új-Zélandba (*Ferenczi: Közg. Enc.*) 1923-ban 1, 1925-ben 4, 1926-ban 2 és 1927-ben ugyancsak két magyar vándorolt be.

⁵⁵ Report of Palestine Administration, 1922—24. London.

Thirring 1900-ban e három földrész összes magyarságát (magyarországi eredetű lakosságát) mintegy 2000-re becsülte. (Id. mű 364. o.) Mi 4800—5000 főre tesszük.

* * *

Mennyire becsülhetjük tehát ez adatok alapján a magyarság számát az egész világon? *Csonka-Magyarországon*, számításba véve a tíz év alatti népességnövekedést, beszámítva az 1920 december 31. utáni menekülteket, de leszámítva az azóta történt kivándorlást, a magyarok számát 7,920.000 lélekre becsülhetjük.⁵⁶ *Az utódállamokban*, végzett vizsgálódásunk alapján, 3,387.000-re tartjuk a magyarok számát. *Európa többi államaiban* 83.000 magyar él. *Észak-Amerikában* 570.000 magyar anyanyelvűt számolhatunk, *Dél-Amerikában* 65.000, *Ázsiában* 2500, *Afrikában* 2000, *Ausztráliában* és *Óceániában* 200 magyart találunk. *Becslésünk szerint tehát a világ magyarságának száma* 12,030.000.⁵⁷

A több, mint tízmilliónyi magyar tömb itt a Kárpátok medencéjében most mesterséges határokkal öt részre tépve éli történelmének egyik legnehezebb idejét. Más tíz- meg százazrek idegenbe szóródva bűnhődik az elmúlt századok könnyelműen tékozló, magyar vért és munkát idegenek számára ajándékozgató egykori nagyuraink nem-magyar politikáját... Sokan ezért csüggedten és hitetvesztve tekintenek az eljövendő idők felé, mi azonban minden megpróbáltatás ellenére is, látva, hogy gyötrelmes viszonyok közepette a megkísértések aranyát és hatalmát milyen áldozatos szívvel tudják elutasítani maguktól idegen népek börtönállamába kényszerített rab testvéreink, hiszünk Ázsiából eredt népünk lebirhatatlan öserejében, mely szét fogja feszíteni a börtönrácsokat és újból megindul egy felfelé vezető úton újabb századok felé, eltörülhetetlenül magyarrá

⁵⁶ A természetes szaporodás alapján 1929-ben 7,784.087 magyar anyanyelvű lakost számítottak, ehhez hozzáadva az 1921—25. évek átlagát, 71.886, 1930 december 31-re 7,855.973 a magyarság kiszámított létszáma. (Magyar Statisztikai Évkönyv az 1929. évre. 23. o.)

⁵⁷ *Megjegyzés a térképekhez.* Csonka-Magyarország térképén összekötöttük azoknak a járásoknak határait, ahol a magyarság 98—100 százalékban él. — Cseh-Szlovákia és Jugoszlávia statisztikai kiadványaiból azért vettük át e két kartogramot, hogy saját adataikkal dokumentáljuk a magyarságnak még mindig meglévő, kétségtelen súlyát e területeken. — Jugoszlávia térképén az egész Duna-bánság látszik. — A két amerikai térkép *Mnolovszky* idézett művéhez készült, szíves átengedésükért köszönetet mondunk *Mnolovszky* dr. úrnak és a *Magyar Statisztikai Szemlének*.

bélyegezve számánál, műveltségénél, államszervező képességénél fogva a Kárpátok aljának egész területét. De ehhez az kell, hogy — míg a Duna-medencében velünk együtt lakó és századokon át a közös hazáért együtt dolgozó és harcoló németek, tótok, románok, rutének, horvátok és szerbek számára biztosítjuk nemzeti egyéniségük, műveltségük és gazdasági energiájuk teljes kifejtésének lehetőségét, — a magyar nemzet vezetőinek egy pillanatra sem szabad szemük elől veszíteni, hogy fajtájuk iránti legelsődlegesebb kötelességük, hogy bármely helyen álljanak is, ahol hatni és cselekedni tudnak, munkájuk, mindig és mindenütt, egyedülálló és elhagyott *magyar* fajtánknak emelésére és erősítésére szolgáljon. Az első legyen az ezeréves szálláshelyein zokszó nélkül robotoló és földje védelmére bármikor hadbaszálló *magyar nép* és a mi számunkra mindenki más csak *δ utánuk* következzenek.

Új Hungária eszméje és a mai fiatalság.

Írta: *Pongrácz Kálmán.*

A magyar államfejlődés menete 1918-ban jelentős fordulóponthoz érkezett. A német-magyar hegemoniára felépített Monarchia — a szláv elemek ausztriai előretörése, valamint a magyarországi nemzetiségi probléma megoldatlansága következtében — gyengének bizonyult a háború terheinek elviselésére. Az összeomlás az erők ily irreális csoportosítása mellett elkerülhetetlen volt, csupán ideje volt még egyelőre bizonytalan. A háború hatalmas gazdasági erőfeszítése azonban hozzájárult a felbomlás siettetéséhez s a múlt szociálpolitikai mulasztásai a forradalmi eszmék intenzív befogadására felette alkalmassá tették a hazai talajt... A négyéves küzdelem eredménytelensége a múlt súlyos tévedéseinek logikus eredménye volt. Azonban a végső kifejlés mérlege más eredményt mutat a pártpolitika és mást a történelem szempontjából. A pártpolitika bukása — egyes generációk életéhez és felfogásához kötött volta miatt — nem jelentheti szükségképen a nemzet életének hanyatlását is, hiszen ebben a több ezredévre hivatott küldetésben ezek csupán mint apró részek, mint máról-holnapra szükséges alkatelemek helyezkednek el. Az egyéni és nemzeti lét egymástól — úgy minőségileg, mint mennyiségileg — annyira különböző volta tükröződik vissza e megállapításban, hiszen a történelem emelkedések és bukások folytonos láncolata s azért van az, hogy sok történelmi eseményt egymásnak teljesen ellentmondó érték-megállapítással jelez az ezt véghezvivő generáció, mint az utókor s a történelem. Egy nemzedék alkothat saját szemében nagyot úgy, hogy azt a történelem mégis kevésnek fogja tartani, de történhetik ez megfordítva is. Ugyanaz a folyamat építheti éppen ezért a jelent, de ugyanakkor rombolja a jövőt, de e romboló tendenciája — a bukáson is át — már újra építést jelent, hiszen nem tesz egyebet ezáltal, mint egy-két idejét múlt eszme s intézmény használhatatlanságára mutat rá s mindennél meggyőzőbb logikával utal az állam

keretén belül érvényesülő erők reális számbavételének szükségére, vagyis a közeljövő feláldozása mellett kijelöli biztos kézzel a *tavoljövő* fejlődési irányát s így egy következő kor számára s megpróbáltatásaira számítva készíti el — s ki tudja már hányadszor? — az állami s a nemzeti élet erős és új fundamentumát.

Az 1918-as összeomlás a magyar nemzet súlyos mulasztására mutatott rá: a megoldatlan szociális és nemzetiségi problémák nagyobb megpróbáltatások elviselésére képtelenné teszik a nemzetet. Az ellentétek kiküszöbölése tehát nemzeti létünk biztosítása szempontjából legfőbb kötelességünké vált s mivel minden politikai irány alapját bizonyos elméleti célkitűzések, ideálok s elméletek megállapítása képezi/ legelső feladatunk az, hogy a múlt eszméinek gyakorlati alkalmazása folytán bekövetkezett összeomlás tanulságait minden illúzió nélkül levonjuk s a bekövetkezett szellemi krízis megszüntetéséhez — mikor a múlt teóriája már meghalt s a jövőé még nem született meg — hozzálassunk...

Hogy a magyar nemzet a két probléma közül a szociális kérdést tekintette jelentősebbnek, annak — sajnos — megvan a történeti alapja. Trianon nemzetiségeink elszakításával „nemzeti államot” faragott Magyarországból s így a kibontakozás útjait elsősorban a csonkaország földjén kellett keresnünk. Az újjáépítés első korszakában, mikor a belső konszolidáció helyreállítása mutatkozott legsürgősebb feladatnak, nem lehetett csodálkozni azon, hogy az „elméleti kérdéssé” vált nemzetiségi probléma nem tudja társadalmunk érdeklődését szélesebb alapon felkelteni s foglalkoztatni. Mikor azonban a rendszeres munkához s tiszta ítéletalkotáshoz szükséges idő eltelt s a nemzet élete újra szilárd keretek közé került, egyszerre nyilvánvalóvá vált, hogy a jövő magyar politika eme legfontosabb kérdése — a nemzetiségi probléma — sem vonhatja ki magát az alól a hatalmas értékelési folyamat alól, mely a világháború után a gyakorlati s elméleti tudományok oly széles mezején megindult.

Apponyi Albert már 1926 márciusában a pesti Szent Imre Kör díszgyűlésén „A nemzetiségi kérdés múltja és jövője Magyarországon”¹ címen tartott előadásában leszögezte a jövő magyar nemzetiségi politika legfőbb irányelveit, megállapítván, hogy: „Sikeres nemzeti politika, épp úgy, mint bármely komoly akció, csak az igazságra, a tények valóságára építhető, nem pedig fikciókra

¹ Pesti Szent Imre Kollégiumi Kör kiadása. Budapest, 1926. 28 old.

és jámbor óhajtásokra s mindezek alapján a nemzetiségi autonómiák megadása s „az egységes magyar értelmiség fikciójának megdöntése mellett foglalt állást (21—28. oldal).

Hasonló értelemben nyilatkozott gróf Andrássy Gyula is a „Magyarság” című napilap 1928. évi április 8-i számában, tisztán s hideg reális érzéssel leszögezve a ma egyedül célravezető következő megállapítást: „A kisebbségek kérdésében — nem lehet ezt eléggé hangoztatni — a régi mentalitással teljesen és tökéletesen szakítani kell. A régi politika csak a régi hatalmi viszonyok közt volt folytatható, a mai viszonyok között ez a politika örület volna.”

Sajnos, a magyar politikai élet eme két nesztorának megnyilatkozása visszhang nélkül maradt. Csak az ugyanezen lap 1928. évi május 27-i számában Milotay Istvánnak „A Balkántól a Balkánig” címen írt vezércikke kapcsán keletkezett hírlapi polémia terelte szélesebb körben a sajtó és nagyközönség érdeklődését a probléma felé.² Ettől az időponttól kezdve úgy a sajtóban, mint a politikai életben egymást követték a hasonló értelmű megnyilatkozások, míg végre — talán ezen polémia hatása alatt és eredményeit összegezve — megjelent Ottlik Lászlónak „Új Hungária felé” című tanulmánya,³ melyet alig másfél hónap múlva Bethlen Istvánnak Balf községben (1928 október 13-án) a kisebbségi kérdéstről elmondott híres beszéde követett.

Ottlik a mai „külsőséges, szóvirágos és vitézkötéses, a centralizációt túlzásba vivő” nacionalizmust a „polgári demokrácia” elrajzolt vonásának tartja s elítéli a polgári intellektualizmus azon felfogását, „amely a nemzeti kultúrát úgyszólván kizárólag az irodalomban látja megtestesülni s nem képes felismerni az egyetemes szellemi konstitúcióban rejlő hagyományos értékeket, amelyek

² Milotay István: A Balkántól a Balkánig. (Magyarság 1928 május 27.)
Torda Balázs: A Balkántól a Balkánig. (U. o. 1928 június 2.)
Kárpátalji: Magyarok és nem magyarok. (U. o. 1928 július 1.)

Cseri János: Magyar Rothermerizmus. (U. o. 1928 július 7.)

Cseri János: Ahány ország, annyi kisebbségi kérdés. (U. o. 1928 jul. 13.)

Pongrácz Kálmán: Új Magyarország felé. (U. o. 1928 július 18.)

Milotay István: Új Magyarország felé. (U. o. 1928 július 22.)

Bajza József: A kisebbségi kérdéshez. (U. o. 1928 augusztus 15.)

Cseri János: Két gondolat. (U. o. 1928 augusztus 28.)

Cseri János: Az Anschluss árnyékában. (U. o. 1928 szeptember 28.)

Kárpátalji: Az új Magyarország nemzetiségi problémája. (U. o. 1928 szeptember 20.)

Cseri János: A válságok válsága. (U. o. 1928 szeptember 28.)

Milotay István: Új Magyarország felé. (U. o. 1928 október 7.)

G.: Új kisebbségi politika. (U. o. 1928 október 10.)

³ L. Magyar Szemle 1928. évi szeptemberi (13.) szám.

a legkülönbözőbb nyelveken beszélő, de ősi sorsközösségben élő népek gondolkozásmódjának, érzelem- és kedélyvilágának, valamint művészi alkotóerejének stiláris egységében a szellem azonosságát hirdetik”. Ezek alapján a régi nacionalizmus felszámolását elengedhetetlennek tartja s azt igyekszik egy új fogalommal — a neopatriotizmussal — felcserélni, amelynek alapját pedig az a meg gondolás adja, hogy „Szent István hagyatéka nem kisebbségé és nem többségé, hanem mindazoké, akiknek ősei a Kárpátok ölen nyugszanak, akik véreztek vagy izzadtak ezért a földért s akiknek a nagyvilágon e kívül nincsen számára hely, mind kevésbbé érti immár az ellentéteket, amelyek magyart, horvátot, tótot, erdélyi románt elválasztanak egymástól és mindinkább látja, hogy e népek szenvedéseiket csak egymás keblén pihenhettek ki és problémáikat csak egymás támogatásával oldhatják meg, hogy különválva legázolás, megalázás, nyomorult helóta sors lehet csak az övék”, Ottlik tisztában van vele, hogy „az új ,kiegyezés. korántsem egyedül a mi érdekünk”, mert tanulmánya befejezésében helyesen állapítja meg, hogy a Szent István Birodalom nem kizárólag a mienk, s amint mi joggal a magunkénak tartjuk az elszakított területeket és azok kultúrértékeit, ugyanolyan joguk van magyar és nem magyar ajkú elszakított testvéreinknek a Duna—Tisza áldott termékenységi! síkjához, Mátyás király budai várához és Szent István csodás, biztos menedéket adó államépületéhez. Amidőn visszakérjük azt, amit tőlünk jogtalanul elvettek, egyúttal tisztában vagyunk azzal, hogy mi is tartozunk visszaadni az elszakított területek őslakosainak azokat a kincseket, amelyeket *tőlük* vettek el igazságtalanul és amelyeknek mi vagyunk egyedüli őrzői...”

Ottlik eddig tárgyalt cikke nemcsak a külföldi sajtóban keltett nagy feltűnést s szerzett Magyarországnak újabb barátokat, de menedékjogot biztosított az új magyar nemzetiségi politikus gárdának is, kik eddig egy rosszul s felületesen értelmezett nacionalista közfelfogás folytán eszméik s felismeréseik terjesztése érdekében nem léphettek nyíltan a küzdőterre. A gondolat realitása, a benne rejlő expanzív erő, a kisebbségi világgondolattal harmonikus egysége azonban a magyar szellemi élet középpontjába állította csakhamar a kérdést. Különösen az új generációnál talált élénk visszhangra s lehet mondani mind kulturális, mind politikai téren törekvéseiknek alapmotívumává emelkedett. A várt támadások elmaradása, vagy legalább is számításba alig vehető csekély volta bebizonyította, hogy az idősebb generáció is számol a bekövetkezett ese-

mények történeti következményeivel s magában felszámolta a végeredményében csődöt eredményező múltat. De míg az idősebbek e változásban kizárólag csak „a történeti kényszer” reális kompromisszumát tudják felfedezni és meglátni, addig az új generáció *a magyar állam és nemzetfejlődés egy új korszakának megnyíltát látja e történeti katasztrófában* s biztos hittel lát egy közös és új jövő kialakításának munkájához, mert szerinte ez a múlténál sokkal biztosabb fejlődési lehetőséget fog biztosítani úgy speciálisan népi, mint nemzetiségeinkkel közös államfejlődésünk számára.

A kérdés gyakorlati oldalán a két jelenleg egymással szemben álló generáció kézfogása tehát megtörtént. A probléma elméleti részében azonban ez az egyesülés nem következett be két okból: egyrészt azért nem, mert az idősebb s ma is uralmon lévő liberális nemzedék a háború előtti Magyarország teljesítőképességét túlbecsülte s így feltétel nélkül hitt a polgári nacionalizmus összes célkitűzéseinek megvalósíthatóságában, másrészt pedig azért — s ez szorosan összefügg az előbbi megállapítással — mert nem rendelkezett azzal a helyes külpolitikai tájékozottságot kívánó „nemzetközi érzékkel”, melynek segítségével képes egy-egy politikai jelszó, program vagy célkitűzés erejét, jövőjét és terjedőképességét biztos ítélettel megállapítani. Ezért Trianon az ő szemükben „második Mohács”, a nemzetiségi kibékülés „kényszerű, szomorú, de elkerülhetetlen kompromisszum”, míg ugyanezek az új nemzedék szemében „történeti útmutatást” és a „magyar állam végleges stabilizációjának” kezdetét jelentik.

Hogy eme szellemi szakadék dacára az együttműködés lehetősége mégis létrejöhetett, annak egyrészt elméleti, másrészt gyakorlati politikai okai vannak. Az új nemzedék teoretikus állásfoglalása gyakorlatilag ugyanarra az eredményre vezetett, mint az idősebbek állásfoglalása a revízió kérdésének előtérbenyomulásakor. Mikor ugyanis nyilvánvalóvá vált, hogy egy esetleges revízió jelentéktelen területi eredményeivel szemben integritásra irányuló törekvéseiknek egyelőre beláthatatlan időig végét kellene szakítanunk, akkor azok előtt is, akik eddig az „egységes magyar nemzet” fikciójához törhetetlenül ragaszkodtak, egyszerre nyilvánvalóvá vált, hogy a háborús megoldás kizárt voltára tekintettel messzemenő engedmények nyújtásával kell minél előbb volt nemzetiségeinket is az integritási küzdelem harcsorába szólítanunk. Így született meg elméleti és gyakorlati szempontok alapján a teljes nemzetiségi kibékülés, a közös munka s együttes hivatás eszméje úgy a fiatalabb,

mint az idősebb nemzedék felfogásában s ennek a szerencsés és véletlen (?) találkozásnak eredményeképpen vette kezdetét a magyarországi kisebbségi kérdés ily felfogású művelése egyetemeink s több magas színvonalú politikai s nemzetközi jogi folyóiratunk kebelén belül.

A kérdés művelőinek eme egyöntetű állásfoglalása azonban eddig még nem tudott a laikusok széles tömegeiben népszerűsége emelkedni s ma is vannak olyanok, akik a Trianon okozta változást csupán egy „futólagos rossz álomnak” hajlandók elkönyvelni s mivel politikai „tájékozottságuk” csupán egyes sokat ígérő jelzavak hangoztatásából áll s a dolgok reális állását képtelenek helyes érzékkel lemérni, könyörtelen harcot hirdetnek minden olyan akció ellen, „mely — szerintük — a nemzet jogos igényeinek könnyelmű és komolytalan feladását jelentené”. Így magának a „kompromisszum” szónak pusztá említése is alkalmas e köröknél arra, hogy a legmerevebb tagadásba essenek s hermetikusan elzárkózzanak az új felfogás helyességét bizonyítani hivatott érvek higgadt és komoly mérlegelése elől.

Pedig akik politikával akár elméletileg, akár gyakorlatilag komolyan foglalkoznak, akik célkitűzéseik megvalósítására elhatározott és megmásíthatatlan szándékkal törnek, azok előtt egy pillanattig sem lehet kétséges az a tény, hogy a politikai élet éppen úgy, mint az egyéni, nem egyéb, mint apró megalkuvások láncolata, hogy így a kompromisszum a reálpolitika sarktétele és a politikai művészet alapelve. Az új hatóerők jelentőségét kellő időben felismerni és az ezekben lüktető friss energiákat céljaink szolgálatába állítani, ez jelenti a politikai alkotás alapelvét és főtételét.

Andrássy Gyula gróf „A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai”-ról írt hatalmas munkájának első fejezetében a magyar honfoglalás és államalapítás sikerét annak tulajdonítja, hogy: „Nem voltunk útjában azon erők természetes kibontakozásának, amelyek e koron uralkodtak... Fejlődésük megakasztására nem volt elég erőnk. Ha gáncot iparkodunk nekik vetni, összetöretünk... Letelepedésünk e század irányával ellentétbe nem jött, hanem végső eredményében azt elő is mozdította: ez volt az a szerencsénk, amely lehetővé tette későbbi fejlődésünket.”

Tudjuk azt, hogy a magyar államalapítás ideje a középkor derekára esett, arra az időre, mikor a vallásos gondolat legintenzívebben élt kontinensünk népeinek szívében s az európai politika

főalkatelemét képezte. Ha Géza, vezér s fia, I. István kellő időben nem ismerik fel „e század irányát”, s nem tudják helyes érzékkel meglátni azon „erők” emberileg csak jelentéktelen mértékben befolyásolható jelentőségét, melyek a „természetes kibontakozás” céljait szolgálták, úgy ma minden bizonnyal nem élne Európa szívében a magyar nemzet. A pogány magyarságot a Keresztény Nyugat eltiporta volna s ma egy ragyogó múltú nemzet történelmével lenne szegényebb a világhistória. De mivel Géza s Szent István felismerték a kor vezető gondolatát s volt elég bátorságuk a magyar nemzetet — ősi hite megtagadása s erőszakos elfojtása árán is — e gondolat szolgálatába állítani, így annak jövőjét is biztosították ezzel a kemény, de mindenekfelett reális elhatározással.

A magyar államalapítás ténye tehát mindjárt kompromisszummal kezdődött: ősi hitünkől megváltunk, hogy a Kárpátok ölen államot alkothassunk s ez a kompromisszum végigvonul egész ezeréves európai történelmünkön, ez tolja át a nemzetet egy idegen dinasztia érdekkörébe a terjeszkedő török veszedelem idején, ez jut kifejezésre vallási s szabadságküzdelseinket lezáró békeszerződésekben éppen úgy, mint az 1849-i detronizációt tizennyolc év után követő kiegyezésben is.

A cél mindig egy volt: biztosítani a nemzet függetlenségét s elősegíteni fejlődését. Azonban ezt néha csak megközelítenünk sikerült, mert előre nem várt kontinentális s belpolitikai események megbénították a nemzet cselekvőképességét. A reformáció, majd a felvilágosodás mozgalma s a kiobbant nagy francia forradalom eszméi új ideálok szerint formálták Európa képét s e mozgalmakban minden egyes esetben Magyarország is jelentős szerepet vitt. A vallásos Európa sírba került az elsepert rendiséggel együtt s megszületett a polgári demokrácia öltönyében önmagának tetszelgő nacionalizmus, hogy egyszer idővel ő is letűnjön s átadja helyét egy új gondolatnak, mely talán már zörget is az idők kapuján, de jelenleg még vagy nem tudjuk, vagy nem akarjuk meghallani.

A világháború előtti Európa abban különbözik a világháború utánitól, hogy még 1918 előtt a nacionalizmus gondolata egyeduralkodó lehetett a kontinensen, addig ma egy erős trónkövetelővel — a szociális gondolattal — kénytelen birokra kelni. Az ellenét azonban elég látszólagos, mert amint a harc eredményei már eddig is mutatják, az eddig „tűznek és víznek” tartott két elem kölcsönös kiegyenlítődése kezdetét vette anélkül, hogy állaguk

felemésztését eredményezné. A nacionalizmus kivetkőzött liberális belépőjéből és szociális zubbonyt húzott magára, míg a kollektív törekvések engedtek dogmaszerű merevségükből s pregnánsan szemlélhető „jobboldali” orientáción estek át (fasiszmus). A kölcsönös hatás eredményeképpen a nemzeti gondolat elmélyült, vesztett agresszivitásából, hajlandóvá vált gazdasági okok és szempontok mérlegelésére, míg a kollektív dogmatika törölte fogalomtárából a lelkek és a szellem felett való abszolút uralkodás ábrándképét s így hatáskörét kizárólag az anyagi világ körére korlátozta.

Korunk két vezető gondolata tehát a jelek szerint közeledett egymáshoz s sok örömet hozható frigy megkötésére gondolnak. E két gondolat világformáló ereje számításon kívül egyetlen ország politikájában sem hagyható s az *ezekhez való alkalmazkodás kötelessége olyan realpolitikai követelmény*, amely nélkül végleges stabilizációt még csak elképzelni is teljes lehetetlenség. „Létünk történelmileg megállapítható összhangját az emberiség nagy fejlődési törvényeivel ki kell egészítenünk és érvényesüléséhez elősegítenünk” — írja Apponyi. S csakugyan, ha elfogulatlan *szemmel* tekintünk Európa jövőjébe s benne Magyarország helyzetét vizsgáljuk, úgy minden kétséget kizárólag megállapíthatjuk, hogy a magyar nemzet és magyar állam fejlődését e két szempont méltánylása nélkül megvalósíthatatlannak tartjuk s *e szempontok ellenére kikényszerített állapot állandóságában nyugodtan s teljes bizalommal nem tudnánk hinni*.

Nem kétséges, hogy bizonyos fokú lemondást kíván az a nemzettől, hogy újra — egy ideológia szemszögéből ítélve — kompromisszum kötéséről van szó. Ez a kompromisszum azonban nem kíván több áldozatot a nemzettől, mint amennyit hozott ezer évvel ezelőtt a honfoglaló magyarság. Ez a kompromisszum nem egyéb, mint a darwini értelemben vett alkalmazkodás törvénye, az a kényszer, mely bizonyos fokú kis hajlás árán megóvja a nemzetet az eltörés, a kettéroppanás veszedelmétől. *Alkalmazkodni tudni annyi, mint élni tudni*, aki az egyre változó élet szeszélyes módosulásai között erős akarattal, józan fejjel és munkára kész karokkal jár, az létét nem fogja könnyelműen egy „szép és úri gesztusban” kockára tenni, hanem igyekszik a megváltozott világban is olyan elhelyezkedést találni, mely *ha más formák között is*, de életének alapigényeit kielégíteni és további fejlődéséhez segíteni képes. Ez az „új forma” a magyar állam életében az autonómiákon felépülő új közjogi berendezkedést jelenti, annak az elvnek teljes méltánylását, mely az állam stabilizációjának

leghatásosabb biztosítékát az érzelmi s nem a nyelvi asszimiláció megvalósításában látja. A kisebbségi világgondolat egyenesen ráutalja a magyar nemzetet arra, hogy a kibontakozás útját az itt élő nemzetiségek szolidaritásában keresse, hogy a kor vezető nagy eszméivel ellentétbe nem jöve igyekezzen minden centrifugális erőt a legtermészetesebb módon megszüntetni — az integer Magyarország kebelén belül élő népek igényeinek méltányos kielégítésével. Arra a „nemzetközi tapintatra”, melyet Bánffy Dezső annak idején „a közvetlen politikát csinálók . . . kóros betegségének” nevezett — igenis szükség van. Egy nemzet, különösen egy kis nemzet nem szállhat szembe léte kockáztatása nélkül kora és kontinense vezető eszméivel, mert ebben a küzdelemben csak az elbukás, csak a végső megsemmisülés lehet az osztályrésze. Helyesen írja Paleologue egyik könyvében: „... a leghatalmasabb egyeduralkodó akarata is semmi, ha mély és ... ösztönös erők avatkoznak a játékba, amelyeket századok munkája halmoz fel a nép szívében.” Egynyelvű országok életében nem jelent komoly problémát e kérdés, de ott, ahol több nép kénytelen együtt élni, — mint nálunk is, — meg kell barátkoznunk a gondolattal, hogy ők sem maradhatnak mentesek a kor nagy áramlataitól s így a további fejlődés alapelveként meg kell teremtenünk a kölcsönös elnézésen alapuló kompromisszumot, az új kiegyezést.

A mai új nemzedék ezen legfőbb alapelvek elfogadásával tette magáévá új Hungária eszméjét. Nem félti a magyar nemzetet attól, hogy ebben az új környezetben vezető szerepét elveszti, hiszen ezt a pozíciót számára kultúrája, gazdasági felsőbbisége, szaporasága és központi fekvése egyaránt biztosítják. A múlt és jövő között csupán az lesz a különbség, hogy egy-két reális alappal nem bíró közjogi kifejezés és forma feláldozása révén eddigi *extenzív nemzetiségi* politikánkat az *intenzív nemzeti* politika módszerével fogjuk felcserélni. Ez pedig azt jelenti, hogy nemzetiségeink szabad fejlődése elé akadályokat nem gördítve igyekszünk saját magyar népünk szellemi színvonalát, gazdasági jólétét, népszaporulatát és közegészségügyét oly fokra emelni, hogy továbbra is — de most már reális alapon — első lehessen az itt élő népek versenyében.

Trianon csupán egy-két nemzedék tragédiáját jelentheti, de nem a magyar nemzetét. Az összeomlás a kristályosodás új pontjainak kijelölésével egy új ezredév alapjait rakta le. Ha mint poliglott nemzet a nacionalista gondolat merevségéből hajlandók is vagyunk engedni, ezért népi állományunkat és pozíciónkat mégsem fogja sérelem érni,

ha az adott engedmények helyett a szociális újítások rendszeres s nemzetetősítő adományaival prezentáljuk meg a nemzetet. *Naciona-
lizmusunk pozitív formát fog ölteni* s terjeszkedésünk szociálpoliti-
kánk révén természetes irányban fog érvényesülni. így korunk két
vezető eszméjének egyszerre hódolunk anélkül, hogy ezáltal nem-
zetünk bármi téren is rövidséget szenvedne.

A jövő ezé az elképzelésé, hinnünk kell a történelem logikájában
és bizodalommal kell az igazságosabb jövőbe tekintenünk.

(Debrecen.)

Sufflay Milán.

(1879—1931.)

Nem volt a *nemzetiségi* problémák történetének kutatója, még kevésbé *nemzeti* politikus. Élete az akadémiai pályafutás békés vágányairól mégis egy természeti folyamat magátólértetődőségével siklott át a nemzeti lét gyakorlati irányításának területére. A kezdet és vég e látszólagos ellentétét Sufflay Milánnak, a tudós-
nak és politikusnak a jelenhez és a múlt-
hoz való viszonya magyarázza. Mint történetíró a multat önmagában és önmagáért vizsgálta, azaz a tudomány számára nem a jelen óhajainak kiszolgálását jelentette. Mint politikus rendelkezett azzal az éleslátással, mely nem engedi magát az életem gyámkodó hisztorizmus dogmaival elhomályosítani. Az Igazság és az Élet követelményeinek a tudomány és a politika területein jelentkező összhangja állítja őt szerencsés ellentétbe nemzedékének hasonló hivatású tagjaival, sőt a politizáló professzor általános európai típusával is.

Elméleti és gyakorlati élethivatásában megnyilvánuló egyéniségének alapvonását ilymódon a hályogtalan tisztánlátás adományában ismerhetjük fel. Ez a ritka képesség korának, nemzetének és nemzedékének szellemi beállítottsága következtében már eleve magában rejtette egy tragikus életsors csiráit. Sufflay Milán minden ízében horvát volt és az is maradt. De nemzedékének politizáló történészei és hisztorizáló politikusai nem lehettek megelégedve az ő hazafiságával. A háború alatt megjelent egyik németnyelvű tanulmányában a személyes élmény közvetlenségével ecseteli a történetíró helyzetét, aki hazája közvéleményének tarthatatlan, de ellentmondást annál kevésbé tűrő történet szemléletét kritika tárgyává merészeli tenni. Kortársai között ő volt az egyetlen, aki nem elégedett meg a tudományos követelmény és a jó hazafiság konvencionális fogalmának látszat-összhangjával, hanem nyíltan rámutatott egy új, sovinizmustól el nem vakított történetfelfogás szükségére. Ez a célkitűzés tanulmányainak és érdeklődésének

folyományaként a középkori magyar horvát kapcsolatok politikummá dagadt kérdéseinek átértékelésében realizálódott.

Sufflay Milánt erre a szerepre veleszületett éleslátásán kívül előtanulmányainak egyedülálló alapossága és sokoldalúsága képezte. Középkorai és egyetemi tanulmányait Zágrábban végezte. Doktori oklevelét is attól az egyetemtől nyerte, melynek tanszékein Racki Ferenc, Smiciklas Tádé és Klaić Vjekoslav munkássága nyomán uralkodó dogmává merevült a történelemnek kizárólagosan horvát szemlélete. A történetíró látóköre, a humánus iránti érzelme legtöbbször egyenes arányban áll hazája határainak kiterjedésével. Sufflay Milánt érdeklődése és tudásszomja szerencsésen túlrendítette nem a nemzeti, hanem csupán a sovínista történet-szemlélet korlátján. Az 1903—1903-as években Bécsben folytatta tovább tanulmányait az ottani egyetem világhírű intézetében, a Sickel által alapított „Institut für österreichische Geschichtsforschung”-ban. Ebben az elsősorban a segédtudományok művelésére létesített intézményben nevelődött Sufflay korának egyik legelső paleografusává és oklevélkritikusként. Alapos segédtudományi képzettsége segítette őt később ahhoz, hogy a magyar-horvát kapcsolatok első korszakának kritikai problémákban bővelkedő kérdéseire elődjénél nagyobb tárgyi tudással szólhasson hozzá. Bécsi tanulmányainak legnagyobb eredménye mégis az volt, hogy itt került személyes összeköttetésbe korának legnagyobb balkanológusával Jireček Konstantinnal. Jireček volt az első kutató, aki a Balkánt a modern történetírás eszközeivel mint egy egységes egészet ábrázolta. Ő és Thallóczy Lajos hívhatták fel a fiatal tudós figyelmét az albán történet problémáira, melyekhez azután életének későbbi és legértékesebb alkotásai fűződnek. Sufflay tehát Bécsben hazája helyzetét új szempontból, a Monarchia látószögéből ismerhette meg. Tanulmányainak befejezésekor Budapesten Fejérváry László vezette be a magyar okleveles anyag ismeretét. A három tudományos centrumban folytatott tanulmányainak eredményeként gondolatvilágában már ekkor kicsűrűzött a magyar-horvát problémának a divatos magyar és horvát felfogástól egyaránt elütő szemlélete. Erre utalnak a „Századokban” ezidőben napvilágot látott cikkei, melyekben már szemmel láthatóan szakít a magyar és horvát történetírás dogmatikus téziseivel. E cikkeinek egyike akadémikus tenorja ellenére is nagy megbortáncozást idézett elő Zágráb tudományos köreiben, mely Sufflayt arra kényszerítette, hogy Magyarországon keressen elhelyezkedést. Így lépett 1904-ben a

Magyar Nemzeti Múzeum kötelékébe, ahol egészen 1908-ig mint a levéltár tisztviselője működött. 1908-ban érte a zágrábi egyetem meghívása a történeti segédtudományok tanszékére, melyet ő el is fogadott. A zágrábi egyetem miliójében Sufflay tanári tevékenysége elszigetelt jelenség maradt, elsősorban azért, mert szóban és írásban küzdött az uralkodó horvát történetszemlélet ellen. Ily irányú munkásságának legjelentősebb terméke az Ungarische Rundschau-ban 1915-ben közzétett „Zu den ältesten kroatisch-ungarischen Beziehungen” című dolgozata, melyben a középkori magyar-horvát kapcsolatok archimedesi pontját az ú. n. paktumkérdést veszi kritikai vizsgálat alá. Meggyőző érvekkel mutatja ki, hogy a paktum nem volt államszerződés és így nem lehet a két nemzet közjogi viszonyának szabályozója sem.

Aligha tévedünk ha azt állítjuk, hogy e történetírói meggyőződés, melynek lényege a közjogi dogmatizmus elvetése, döntő szerepet játszott a politikus Sufflay Milán egyéniségének kialakításában. A történetíró eleven valóságérzéke a gyakorlati politika mezején is szükségképpen visszariadt attól a jogi formalizmustól, mely nemzetek életét és együttélésük békéjét egy nyolcszázéves „szerződéstől.. tette függővé. Politikai szemléletének középpontjában a horvátság európai kultúrhivatásának hite és a nyolcszázéves államközösség tényének józan értékelése állott. Ez a meggyőződés vitte őt a Rauch Lévin báró által alapított és fia, Rauch Pál báró által továbbvezetett unió-párt soraiba, ahol rövidesen vezetőszerpéhez jutott. Egyik kezdeményezője volt a párt azon törekvésének, mely az 1868-i magyar-horvát kiegyezés méltányos revíziójával a jogpártot iparkodott az államközösség ügyének megnyerni. Az összeomlás ezeket a terveket elsöpörte, miután a Tisza-kormány bukása után az uralkodó bizalma nem Rauch báró és barátja Sufflay Milán, hanem a délszláv állam egyik későbbi megalapítója, Korosec Antal felé fordult.

Az államközösség felbomlásával Sufflay életművének tragédiája lényegében befejeztetett. Történetírói és politikai szereplésének egyaránt része volt abban, hogy 1918-ban a Nemzeti Tanács egyetemi tanszékétől megfosztotta. A megtorlás műve ezzel még nem fejeződött be. 1920-ban államellenes összeesküvés címén letartóztatták és két és fél évi börtönbüntetéssel sújtották. Kiszabadulása után látszólag teljesen visszavonult a politikától, valójában azonban a horvát ellenállás egyik irányítója maradt. Már az iskola padjaitól fogva belső barátság fűzte a horvát parasztpárt alelnökéhez, majd

Radié halála után elnökéhez, Macek Vladimírhoz, akit tanácsaival és tapasztalataival segített a nagyszerb törekvések elleni, mind nehezebbé váló küzdelemben. Utolsó politikai megnyilatkozása a „Hravatska u svietlu historije i politike” című 1928-ban megjelent, több cikket csoportosító munka volt, melyben Sufflay újból hitet tesz a horvát szeparatizmus programja mellett: Horvátország, mint a nyugati kultúrfejlődés részese múltjának, műveltségének és helyzeti energiájának folyományaként önálló állami életre tart igényt.

Ugyanebben az évben érte őt a budapesti egyetem meghívása az újonnan szervezett délkelet európai tanszékre, melyet a hivatalos kinevezés követett. Sufflaynak nem állott módjában az ajánlat felett dönteni, mert a hatóságok az útlevelet rövid úton megtagadták tőle. Az adott viszonyok között más talán a szökés egyedül kínálkozó módját választotta volna, de ő visszariadt ettől a megoldástól. Múltjával összeegyeztethetetlennek találta, hogy ne emelt fővel törvényes formák között távozzon. Elhatározásából egy sokrateszi lélek emelkedett törvény tisztelete és erkölcsi bátorság szól hozzánk.

Most bekövetkezett halálának körülményeiben egy sorstragédia komor logikája érvényesült. Sufflay Milán annak a káosznak áldozata, mely ellen egész életében a Rend, a Megértés és a Humanitás zászlói alatt küzdött.

D. I.

Tartalom:

	Oldal
<i>Előszó</i>	7
EMLÉKEZÉSEK.	
<i>Kolosváry Bálint</i> : Emlékezés Jancsó Benedekre	13
<i>Gagyí Jenő</i> : Jancsó Benedek Bukarestben	23
<i>Kozocsa Sándor</i> : Jancsó Benedek az irodalomtörténész	47
<i>Szálai Béla</i> : Jancsó Benedek és a történetírás	52
<i>ifj. Könyves Tóth Kálmán</i> : Jancsó Benedek irodalmi munkássága	62
TÖRTÉNELMI CIKKEK.	
<i>Tremli Lajos</i> : A románság őshazája és a kontinuitás	8r
<i>Deér József</i> : A magyar-horvát államközösség kezdetei	97
<i>Asztalos Miklós</i> : Adatok egy erdélyi imperiumváltás történetéhez. (Az erdélyi református egyház és iskolák államsegélyének rendezése a Habsburg-uralom kezdetén. 1685—1703.)	132
<i>Albrecht Ferenc</i> : A kiegyezési korszak nemzetiségi politikájának érték- ítélete	151
<i>Szabó Pál Zoltán</i> : Déldunántúl népe. 1830—1920	160
IDŐSZERŰ CIKKEK.	
<i>Teleki Pál gróf</i> : Időszzerű nemzetközi politikai kérdések a politikai föld- rajz megvilágításában	183
<i>Búza László</i> : Kisebbségi nyelvek szabad használata a magánéletben a kisebbségi szerződésnek szerint	203
<i>Ajtay Gábor</i> : A kisebbségek nemzetközi jogvédelme	216
<i>Szász Zsombor</i> : A kisebbségi jogvédelem fejlődésének útjai	229
<i>J. B. T.</i> : Az erdélyi magyar kisebbség védelme a Nemzetek Szövetsége előtt	235
<i>Buday Árpád</i> : Dacia superior egyeteme. (Ghibu Onisifor könyve.)	258
<i>Szász Béla</i> : Önkormányzati törekvések az erdélyi magyar kisebbség szolgálatában	277
<i>Barabás Endre</i> : A magyar és román kultúrpolitika irányai	291
<i>Móricz Miklós</i> : Románia tökepolitikája Erdélyben 1919—1929 között	321
<i>Kniezsa István</i> : A szláv tudományos élet és a magyarság	340
<i>Moravék Endre</i> : Csehszlovákia helyzete	347
<i>vitész Nagy Iván</i> : A magyarság világstatisztikája	355
<i>Pongrácz Kálmán</i> : Új Hungária eszméje és a mai fiatalság	400
<i>D. J.</i> : Sufflay Milán (1879—1931)	410